

SCIENCE AND
EDUCATION
A NEW
DIMENSION
HUMANITIES
AND
SOCIAL SCIENCE

p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

Issue 12. 2013

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Science

Editorial board
Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos – Hungary

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, CSc **Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

Edvard Ayzazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Armenia

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Vice-Rector, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Anatolij Morozov, Doctor of Science in History, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotyńska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Valentina Orlova, CSc in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:
Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2013

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

GOOGLE SCHOLAR

CONTENT

PHILOSOPHY	7
<i>Арутюнян Н.К., Мардоян Р.А.</i> Методологические подходы при анализе системы педагогических ценностей.....	7
<i>Біличенко О.Л., Лисенко Н.В.</i> Взаємодія художнього та філософського в літературній свідомості ХХ–ХХІ ст. ..	11
<i>Голозубов А.В.</i> Теология и философская антропология: опыт взаимодействия в постсекулярную эпоху	15
<i>Дольская О.А.</i> Новый дискурс техники как предпосылка формирования третьей интеллектуальной революции.....	20
<i>Завгородько Л.В.</i> Освітні виміри філософії географії	24
<i>Литвиненко Т.А.</i> Перспективы развития частного высшего образования в свете Болонского процесса на Украине	29
<i>Романов А.В.</i> К вопросу о самобытности русской философии	31
<i>Чеснова Е.Н., Якимова Е.Г.</i> Проблематика веры и эсхатологических настроений в мировоззренческих и духовных поисках современности.....	35
HISTORY	39
<i>Shevchenko O.K.</i> Yalta-45: Ukrainian science historiographic realia in globalization and universalism era	39
<i>Гичка А.И.</i> Состояние медицинского обслуживания сельского населения Украины в 1943–1945 гг.	42
<i>Ермакова И.А.</i> Религиозные и нравственные взгляды старообрядцев (на материалах Херсонской губернии)	46
<i>Золотарь Л.Н.</i> Извозный промысел в городах Таврической губернии во второй половине XIX века	50
<i>Исакова И.А.</i> Противоречивость проведения политики украинизации на Кубани в 1920-х – начале 1930-х гг.....	53
<i>Касян А.И.</i> Звичаєво-правові аспекти діяльності волосних посадовців у губерніях Наддніпрянщини (друга половина XIX ст.).....	57
<i>Королевская Ю.Ю.</i> Внутрисемейные отношения населения Южной Украины во второй половине XIX века: гендерный аспект.....	62
<i>Новак А.В.</i> Досвід комунікації наддніпрянської інтелігенції з репрезентантами галицької наукової думки М. Бучинським та М. Павликом	65
<i>Пасічна Ю.Г.</i> Погляди О. Чайнова на вирішення аграрної проблеми за Тимчасового уряду	69
<i>Шваб А.Г.</i> Регіональні особливості національної структури населення міжвоєнної Польщі	72
<i>Швед О.В.</i> Военно-политическая интеграция стран Скандинавии в европейском контексте в 1948-1949 гг.	78
ECONOMICS.....	84
<i>Asyngier R.</i> Influence of reverse stock splits on share quotations on the Polish NewConnect market.....	84
<i>Babushko S.R.</i> Upgrading Hospitality Staff Skills through Training.....	90
<i>Domańska A., Zajkowski R.</i> Economic activity of persons over 50 in Poland and the aging of society	94
<i>Korzeniowska A.</i> The use of payment cards by students in Poland	99
<i>Misterec W.</i> Polish enterprises – innovators or followers of already existing technological solutions.....	104
<i>Yakymchuk A.</i> Innovative mechanisms of biodiversity’s maintainance	110
<i>Андрущенко І.Г.</i> Іманентний розвиток процесів злиття і поглинання в Україні.....	113
<i>Антошкин В.К.</i> Эволюция форм коррупции и социально-экономическая безопасность	116
<i>Бойкова К.Г.</i> Длжностната характеристика и персоналната спецификация – основа на качества професионален подбор	120
<i>Бутенко А.И.</i> Проблемы ликвидности банковской системы в Украине.....	124
<i>Веселовська О.В.</i> Моделювання магістральних властивостей функціонування та розвитку наукомісткої авіабудівної виробничої системи «Антонов»	128
<i>Вовк І.О.</i> Методи просування пластової літератури на книжковому ринку.....	132

<i>Денисенко В.О.</i> Вплив муніципальної власності на формування середнього класу в трансформаційній економіці України	137
<i>Джумабекова А.Т., Алина Г.Б.</i> Регулирование денежного обращения: актуальность, проблемы и перспективы развития.....	142
<i>Забаштанський М.М.</i> Роль програмно-цільового фінансування у розвитку концесійної діяльності в Україні	147
<i>Колодійчук В.А.</i> Внедрение механизма фьючерсной торговли украинским зерном на мировых биржевых площадках	151
<i>Кузниченко В.М., Лапшин В.И.</i> Применение критериального метода аналитической стохастической процедуры при выборе исполнителей тендерных проектов	154
<i>Марчук О.І.</i> Методичні рекомендації щодо виявлення та аналізу кластерів в економіці регіону	158
<i>Рунчева Н.В.</i> Моделювання структури управління у корпоративних підприємствах сільського господарства	161
<i>Сильченко И.А.</i> Экономические и технологические ориентиры инновационной деятельности промышленных предприятий Украины	165
<i>Сисоєв О.В.</i> Передумови формування інституту факторингу в Україні.....	169
<i>Свиридова С.С., Чеховская О.В.</i> Стратегия реструктуризации предприятий в условиях кризисной ситуации.....	173
<i>Хиривский Р.П., Брык Г.В.</i> Формирование интегрированных холдинговых структур в посткризисной период функционирования АПК Украины	176
POLITICAL SCIENCE	181
<i>Podvirna N.</i> Specificity of authoritative decision-making in Ukraine	181
<i>Priyтак О.</i> Conceptual Basis of Political Conjuncture	184
<i>Бессараб Т.В.</i> Політико-інституційні принципи функціонування Спільного Ринку країн південного конусу – МЕРКОСУР	186
<i>Гарбадин А.С.</i> Жиль Дельоз про феномен чужинця як форму означення можливого світу у межах політичного дискурсу	190
<i>Купченко О.С.</i> Конструювання моделей раціональної дії у сфері політики: феноменологічний аналіз	194
<i>Орлов С.Ф.</i> Інституалізація політичного життя в Україні	198
<i>Параняк П.Р.</i> Коріння європейських традицій толерантності.....	206
<i>Тодосова Г.И.</i> Механизмы взаимодействия органов государственного управления образованием и гражданского общества в условиях современной демократии в Украине.....	210
<i>Хома Н.М., Мишковська О.П.</i> Соціальна відповідальність бізнесу як форма взаємодії	214
SOCIAL COMMUNICATION	218
<i>Білограць Х.Р.</i> Суспільно-політичні умови створення та функціонування студентської преси в Україні (друга половина XIX ст. – 1914 р.).....	218
<i>Дроздова О.В.</i> Особливості укладання договорів у торговельній галузі України	222
<i>Мороз В.Я.</i> Релігійна комунікація як багатоаспектний феномен у християнській публіцистиці.....	227
<i>Спрінсян В.Г.</i> Консалтинг як чинник розвитку документаційного менеджмента	231
<i>Шкуркіна В.М.</i> Гальдрастав як спосіб кодування великих об'ємів інформації у складний рунічний знак	234
CULTUROLOGY	239
<i>Мачулин Л.И.</i> Городская культура и государство в эпоху культурной глобализации	239

PHILOSOPHY

Арутюнян Н.К.¹, Мардоян Р.А.²

Методологические подходы при анализе системы педагогических ценностей

¹ Арутюнян Назик Карапетовна, доктор педагогических наук, профессор, зав. кафедрой педагогики Ереванский Государственный университет, г. Ереван, Армения

² Мардоян Рузанна Арамаисовна, доктор педагогических наук, доцент, декан факультета педагогики Гюмрийский государственный педагогический институт им. М. Налбандяна, г. Гюмри, Армения

Received October 14, 2013; Accepted October 28, 2013

Аннотация. В статье рассмотрены основные методологические подходы при анализе системы педагогических ценностей. Такой анализ показал, что система педагогических ценностей – это целостная система, которая включает в себя педагогические, общечеловеческие, индивидуальные и другие ценности и готова к изменению и приращению новых ценностей.

Ключевые слова: педагогические ценности, система педагогических ценностей, педагогическая аксиология, методологический подход, самоценность личности, ценностные установки.

Введение. Педагогические ценности – это система норм, образцов, правил, убеждений, которые характеризуют педагогическую деятельность, субъектно-субъектные взаимоотношения и являются связывающим звеном между общественным мировоззрением в области образования, воспитания и деятельностью педагога. Педагогические ценности позволяют удовлетворить потребности педагога и учащихся, служат ориентирами социальной, профессиональной деятельности, позволяют быть востребованным в обществе, жизни.

Система педагогических ценностей каждого педагога отражает его личностную и социальную позицию, уровень его культурного развития и особенности той социальной среды, в которой он воспитывался и жил: национальные, семейные особенности и др. Это открытая, живая, гибкая система, готовая к изменениям, приращению новых ценностей, связанных с современными достижениями различных наук о человеке, с условиями развития как конкретного общества, так и всего человечества.

Краткий обзор публикаций по теме. Проблема ценностей существовала всегда и в различных науках. В первой половине XX века ученые рассматривали проблемы ценности и философию ценностного отношения (В.П. Тугаринов, О.Г. Дробницкий, М.С. Бургин и др.). Психологи-гуманисты (Р. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, Б. Скиннер и др.) изучали проблему ценности человека, роль ценности в жизни человека и т.д. Аксиологический аспект образования, его аксиологическую функцию исследовали такие ученые, как Б.М. Бим-Бад, В.В. Краевский, В.А. Сластенин и др. Однако феномен ценности, изучаемый многими учеными, до конца еще не раскрыт.

Цель. Целью данной статьи является применение методологических подходов при анализе системы педагогических ценностей для выявления структурных компонентов системы, определения приоритетности определенных ценностей, соотнесения различных ценностей и показ целостности этой системы.

Материалы и методы. Материалом исследования являются труды русских, зарубежных и армянских

ученых, а также исследования авторов статьи по проблемам педагогической аксиологии.

Для решения данной проблемы мы использовали методы научно-теоретического, сравнительно-исторического анализа.

Результаты и их обсуждение. Рассмотрим основные методологические подходы при анализе системы педагогических ценностей.

Целостный подход. Для понимания поведения системных объектов в философии образования главным является принцип целостности, где свойства системы как целого невозможно свести к сумме свойств составляющих ее частей, как нельзя свойства системы вывести из свойств отдельных частей. Элементы, процессы, отношения внутри системы зависят от структурного принципа организации целого.

В педагогической аксиологии этот принцип мы относим и к системе педагогических ценностей также, где нельзя выделить и отдельно формировать, например, только ценности-средства или ценности-качества, или другие.

Целостный подход, как развитие системного, требует и рассмотрения личности как целостности, потому что личность – сложнейшая естественная система, совмещающая в себе биологические и социальные, сознательные и бессознательные, разумные и образные подсистемы, но не сводящаяся ни к одной из них и обладающая собственной неповторимой совокупностью системных качеств. В процессе развития, становления личности та или иная система быстрее развивается или отстает, и это влияет на всю систему личности. С этих позиций система ценностей личности состоит из многих подсистем: семейные, социальные, общественные, религиозные и другие ценности. Говоря о системе ценностей личности, мы исходим из всех этих подсистем, но не представляем их как сумму ценностей.

Личностный подход в педагогической аксиологии как методологический принцип вытекает из целостного. Он раскрывает представления о социальной, деятельной и творческой сущности личности, как продукта общественно-исторического развития и носителя культуры.

Этот подход позволяет рассмотреть личность как приоритетную ценность в педагогике. Он требует опоры в воспитании на естественный процесс саморазвития личности, учета ее индивидуальных, возрастных и психологических особенностей, создание для этого соответствующих условий формирования ценности права, свободы личности и др.

Современная философия образования видит в личности не данность, не нечто уже сотворенное, но творящее, активное начало, которое в процессе самостановления использует все, что накоплено человеческой культурой, стремится развернуть целостность индивидуальной сущности, выраженной биологическими, социальными и психологическими аспектами. Личность развивается не в определенные периоды своей жизни, а на протяжении всей жизни.

Создание условий для развития личности, ее творческих и других способностей – важная задача педагогики, потому что все образовательные взаимодействия – это суть взаимодействия личностей, постоянно оказывающих влияние друг на друга. В результате чего в данной образовательной системе личности учащихся и педагогов могут развиваться или, наоборот, деградировать, что, несомненно, зависит, в первую очередь, от ценностных взаимоотношений, ценностных установок в системе образования. Создание таких педагогических ценностей, аксиологических установок, отношений, которые способствуют личностному росту всех участников педагогического взаимодействия – важнейшая задача педагогической аксиологии.

Деятельностный подход. В педагогике деятельность рассматривается как условие развития личности, сущностью которой является преобразование окружающего мира и себя.

В педагогике этот подход имеет большое значение, потому что для достижения, овладения всем, что накопило человечество “каждое новое поколение должно осуществить деятельность, аналогичную (хотя и не тождественную) той, которая стоит за этими достижениями [6, с. 102].

В педагогике существуют разные виды деятельности, каждая из которых имеет цель, условия, средства, результаты и т.д. Но с ценностных позиций осуществление любой деятельности предполагает также ценностное отношение человека к ней, ценностные установки, ориентации в самой деятельности. Деятельностный подход, несомненно, требует перевода личности в позицию субъекта в любой деятельности, сохранения ее ценностей, не ущемления личных ценностей, гармоничного взаимодействия ее общественных, социально значимых ценностей в процессе деятельности.

Диалогический подход подчеркивает, что сущность человека намного богаче, сложнее, чем его деятельность, и не исчерпывается ею, а также не сводится только к ней. Уникальность личности проявляется в диалогическом общении [2], в педагогическом общении, где и формируются, утверждаются ценности педагогического общения.

Диалогическое общение в педагогическом процессе предполагает получение, формирование новых знаний, идей, ценностей. В философии образования

различают следующие формы такого общения: информационный обмен, диалог, которые можно выделить и в педагогическом общении. Информационный обмен мы рассматриваем не просто, как обмен информацией, а такой обмен, когда рождаются новые знания, идеи, ценности, когда обмен носит творческий характер. Диалог можно считать творческим, если в ходе его рождается истина. Иначе это беседа, передача знаний, идей. Этот диалог не предполагает также доминирования одного собеседника над другим, как это было в традиционных формах обучения, воспитания. Некоторые психологи, например, Н.М. Бахтин, выделяют и внутренний диалог, как разновидность диалога, в процессе которого происходит обсуждение субъектом мышления различных аспектов проблемы и различных точек зрения.

Творческое диалогическое общение между всеми субъектами педагогического взаимодействия может стать не только эффективным способом усвоения педагогических и других ценностей, но и также способом производства новых ценностей, новых ценностных отношений.

Культурологический подход как методологический принцип изучения и преобразования педагогической реальности вытекает из осознания того факта, что педагогическая система в целом, с культурологических позиций есть прежде всего феномен культуры творчества. Как живое бытие культуры в ее целостности: единство культурной деятельности индивида и развития социума, и одновременно механизм культурно-исторической преемственности.

Рассмотрение педагогической системы в качестве феномена культуротворчества проявляется, во-первых, в порождении новых культурных смыслов, ценностей, форм деятельности; во-вторых, в переосмыслении, интерпретации, актуализации в индивидуальном культурном космосе человека культурного наследия из гигантского массива, потому что возникновение новых культурных форм и смыслов всегда связаны с освоением, интерпретацией и оценкой “старого” культурного наследия, и возникновения новых ценностей, в том числе и в педагогике.

Современный кризис педагогики в значительной степени связан с тем, что современная педагогическая система входит в прямое противоречие с существующей культурологией: например, в образовании индивидуальный опыт деперсонифицирован, потому что здесь господствует только ценность “знания” и жизненный реальный процесс культуротворчества отделен от образования. С.И. Гессен считал, что новая система образования должна основываться на приоритете ценностей культуры, а образовательный процесс должен рассматриваться, как процесс формирования культуры личности, приобщения человека к духовным ценностям: искусству, религии, нравственности, науке. Готовое культурное содержание должно быть импульсом к выработке собственного понимания конкретно-исторического и индивидуального содержания культуры. Новое поколение является не только “хранителем” традиций, ценностей, но и творцом, обновленного облика культуры”[4].

О культурологическом обосновании педагогики говорил знаменитый немецкий культуролог А. Вебер.

Он выдвигал “трансцендентный” подход к педагогике, что означает ориентацию на высшие культурные задачи и ценности. Согласно исследованиям А. Вебера, кризис, бессмысленность в современной жизни можно преодолеть только одним способом: спасением личности. Современная личность в его понимании – это нечто новое, не деперсонализированная и эмоционализируемая масса, а масса нового типа, состоящая из индивидов с их уникальными свойствами и качествами. Процесс персонализации массы, по мнению автора, связан с введением индивидов в мир культуры, культурных ценностей [3].

О необходимости связи личностной ориентированности в образовании и его социально стабилизирующей функции говорят и современные культурологи. Д. Белл, рассматривая ценностные установки американского образования в своей работе, утверждал, что один из важнейших моментов развития американского образования связан с взаимоисключающими аксиологическими принципами, формирующимися в обществе, где свободный рынок является источником этих противоречий, потому что экономика служит принципу эффективности, политика – принципу равенства, а культура и образование – самореализации [9].

Главное качество личности – ее способность как создавать, так и усваивать культурные ценности, нормы поведения. Личность в контексте современной педагогической науки выступает как активный деятель и творец своего “культурного “Я”, а культурогенез личности предполагает и сотворчество в освоении, интерпретации, инновизации культуры.

Культурологический подход в педагогической аксиологии позволяет, во-первых, утверждать приоритетность ценности личности, раскрывая такой ценностный аспект, который связан с возможностью ее творческой самореализации, суверенизации и самодостраивания. Кроме того, современное армянское общество ориентировано на личность творческую, созидательную, способную обновлять себя, свой опыт, систему ценностей. Педагогическая аксиология в данном случае может обеспечить социокультурную мобильность, развитие и личностную определенность индивидов. Во-вторых, культурологическое основание педагогической аксиологии связано прежде всего с целостным, личностно-духовным освоением мирового культурного опыта. В-третьих, культурологический принцип в педагогической аксиологии проявляется в порождении новых культурных ценностей, смыслов, форм деятельности, а также в актуализации культурного наследия, через переосмысление и интерпретацию в индивидуальном культурном космосе человека. И самое главное – этот подход позволяет рассматривать ценности образования и воспитания как феномены культуры.

Этнологический подход в педагогической аксиологии выражается в единстве, гармоничном взаимодействии общечеловеческих, национальных и индивидуальных ценностей.

Вхождение нашей республики в мировую культуру, развитие крупной сети СМИ создают благоприятные условия для распространения общечеловеческих ценностей, новых идей и образа жизни, которые часто

противоречат национальным ценностям, привычкам, традициям, и чаще страдает именно национальная культура, национальные ценности, без которых невозможно представить себе человека, общество, потому что нет человека вообще, есть конкретный человек, живущий в конкретной социокультурной среде, принадлежащий к определенному этносу, имеющий свои отличительные качества, свойства, выражающиеся в национальных ценностях. Но человек, общество не живут и не развиваются обособленно, у человека есть свой общий для всех народов и времен путь развития, на протяжении которого и формировались общечеловеческие ценности, носителями которых стали все, и которые в большинстве своем отразились в системе ценностей каждого народа. Задачей педагогической аксиологии с этих позиций становится формирование таких условий в учебно-воспитательном процессе, которые смогли бы обеспечить гармоничное единство этих ценностей. Актуальность этой проблемы особенно возрастает в период глобализации, тесного взаимодействия и сотрудничества РА во всех сферах общественной жизни в мировом масштабе.

Антропологический подход впервые был разработан К.Д. Ушинским, в понимании которого он выражается в системном использовании данных всех наук о человеке: анатомии, физиологии, психологии, истории и т.д.

Недостаточные знания педагогической аксиологии о природе своего объекта исследования не могут способствовать эффективному управлению процессом формирования ценностей, определению ценностных основ стратегии развития системы образования в РА и т.д. Решение этих проблем требует интеграции педагогической аксиологии с психологией, философией, социологией и другими науками, их более тесного взаимодействия, сотрудничества, комплексных исследований. Антропологический подход, конечно, предполагает и обращение к синергетической парадигме, где человек – высшая ценность и представляет собой открытую систему, где детерминированные и стохастические процессы взаимодействуют, взаимовлияют, доминируя и стремясь к гармонии. Этот подход обеспечивает и целостное видение личности воспитанника, приближает педагога к пониманию его уникальности, формированию целостного человека с единой системой ценностей, в единстве биологических, социальных, духовных подсистем, что обеспечивает наилучшее приспособление для жизни в конкретной социокультурной обстановке и подчеркивает ценность человека.

Человек живет в быстро изменяющемся мире, где постоянно приходится ему давать оценки этим меняющимся фактам, явлениям на основе результатов, опыта его жизнедеятельности, мировоззренческих позиций и взглядов и ценностей. В связи с этим выделяется еще один методологический подход – **аксиологический**, сущность которого раскрывается через систему определенных принципов:

- единство и гармоничное взаимодействие общечеловеческих и национальных, общественных и личных ценностей;
- диалогичность разных культур, системы традиционных и новых ценностей;

- приоритетность ценности человека, его жизни, свободы и ценностей его образования и воспитания.

Выводы. Итак, применение методологических подходов в педагогической аксиологии при анализе системы педагогических ценностей показало, что

– в системе педагогических ценностей неизменный приоритет принадлежит ценности личности, где самоценность личности выражается в том, что она не только потребитель, но и творец новых ценностей;

– единство и соотнесение общечеловеческих и национальных, индивидуальных и общественных и других ценностей в системе педагогических ценностей позволяет удовлетворить потребности нашего общества в творческой, активной, созидательной лич-

ности, способствующей как своему личностному росту, так и общественному прогрессу в целом;

– приоритетность ценности знания, образования, общения раскрывает уникальность личности;

– ценности культуры, их актуализация в индивидуальном культурном космосе человека, создание новых ценностей, культуротворчество и культурная репродукция личности педагога и учащихся влияет на развитие культуры всего общества, человечества, и, что образование и воспитание как педагогические ценности рассматриваются как феномен культуры;

– система педагогических ценностей – это целостная система, предполагающая единство и гармоничное взаимодействие различных ценностей.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ахиезер А.С. Ценности, культура и социальные отношения. – М.: ИФАН, 1994, 218 с.
Akhiyezer A.S. Tsennosti, kul'tura i sotsial'nyye otosheniya [Values, culture and social relations]. – M.: IFAN, 1994, 218 s.
2. Бахтин Н.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1972, 318 с.
Bakhtin N.M. Problemy poetiki Dostoyevskogo [Problems of Dostoyevsky's Poetics]. – M., 1972, 318 s.
3. Вебер А. Третий или четвертый человек // Вебер А. Избранное. Кризис европейской культуры, СПб, 1999, 450 с.
Veber A. Tretiy ili chetvertyy chelovek [The third or fourth person] // Veber A. Izbrannoye. Krizis yevropeyskoy kul'tury, SPb, 1999, 450 s.
4. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию: Учебное пособие для вузов/отв.ред. и сост. П.В. Алексеев. М.: “Школа-Пресс”, 1995, 447 с.
Gessen S.I. Osnovy pedagogiki. Vvedeniye v prikladnyuyu filosofiyu: Uchebnoye posobiye dlya vuzov [Basics of pedagogy. Introduction to Applied Philosophy: Textbook for Universities] /otv.red. i sost. P.V. Alekseyev. M.: “Shkola-Press”, 1995, 447 s.
5. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап. Учеб.пособие для студ.высш.учеб.заведений / В.В. Краевский, Е.В.Бережнова – М.: Изд.центр “Академия”, 2006, 400 с.
Krayevskiy V.V. Metodologiya pedagogiki: novyy etap. Ucheb.posobiye dlya stud.vyssh.ucheb.zavedeniy [Methodology of pedagogy: a new stage] / V.V. Krayev-skiy, Ye.V.Berezhnova – M.: Izd.tsentr “Akademiya”, 2006, 400 s.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание, Личность. – М., 1977, 304 с.
Leont'yev A.N. Deyatel'nost'. Soznaniye, Lichnost' [Activities. Consciousness, Personality]. – M., 1977, 304 s.
7. Мамардашвили М.К. Мысль в культуре // Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. М.: Прогресс, 1992, 414 с.
Mamardashvili M.K. Mysl' v kul'ture [Thought in the culture] // Mamardashvili M.K. Kak ya ponimayu filosofiyu. M.: Progress, 1992, 414 s.
8. Мид М. Культура и мир детства. М.: Изд-во Директ-Медиа, 2008, 878 с.
Mid M. Kul'tura i mir detstva [Culture and the world of childhood]. M.: Izd-vo Direkt-Media, 2008, 878 s.
9. Равкин З.И. Развитие образования в России: новые ценностные ориентиры (концепция исследования): (Аксиологический аспект) // Педагогика. 1995, №5, 87 – 90 с.
Ravkin Z.I. Razvitiye obrazovaniya v Rossii: novyye tsennostnyye oriyentiry (kontseptsiya issledovaniya): (Aksiologicheskiy aspekt) [Education in Russia: new value orientations (concept study): (Aksiologicheskiy aspekt)] // Pedagogika. 1995, №5, 87 – 90 s.

Harutyunyan N.K., Mardoyan R.A. Methodological approaches to the analysis of the system of pedagogical values

Abstract. The present article highlights the basic methodological approaches to pedagogical axiology which enable us to distinguish between different values within the system of pedagogical values. The analysis has shown that the system of pedagogical values is a system of values which implies the unity of pedagogical, human, national, individual and other values, a system which is open to changes and to the augmentation of new pedagogical values.

Keywords: pedagogical values, the system of pedagogical values, pedagogical axiology, methodological approach, personal self-estimation, values of setting.

Біличенко О.Л.¹, Лисенко Н.В.²

Взаємодія художнього та філософського в літературній свідомості ХХ–ХХІ ст.

¹ Біличенко Ольга Леонідівна, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури

² Лисенко Наталя Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуто концептуальні підходи до процесу взаємодії художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору. Автори розглядають особливості літературної свідомості ХХ – ХХІ ст. у її філософсько-естетичному аспекті, що важливо для розуміння комунікаційної природи творів художньої літератури в умовах інформаційного суспільства, коли все чіткіше проглядаються тенденції зближення знання та культури. Доведено, що загальну, спільну основу світогляду складає вивчення інформаційних взаємодій, зв'язків, процесів, явищ, що відбуваються в усіх системах будь-якого рівня складності. Це, за переконанням авторів, відкриває шлях до розуміння ноосферного рівня розвитку земної цивілізації, риси якої, на інтуїтивному рівні, простежуються в працях В. Вернадського, О. Чижевського, К. Цюлковського, П. Флоренського. Простежено взаємозв'язок та взаємозалежність між світоглядними та інформаційними трансформаціями, що відбулися в останні десятиліття і полягають у тому, що виникнення постмодерністського світогляду не може відбуватися поза інформаційним суспільством; технології інформаційного суспільства онтологічно базуються на постмодерністській основі; ідеї і категорії постмодерністської філософії найбільш адекватно розкривають сутність новітніх інформаційних технологій; без урахування ролі інформаційних технологій у формуванні світогляду на початку третього тисячоліття, не може бути чітко сформульований концептуальний зміст поняття художнього тексту. Автори доходять висновку, що нова літературно-художня форма вираження філософської думки, яка сформувалася переважно під впливом східної філософії, і представляє розвиток комунікації на новому рівні, допомагає людині не тільки усвідомити її місце в світі, але й виступає основою для здійснення сучасного діалогу культур.

Ключові слова: художня література, інформаційно-комунікаційний простір, літературна свідомість.

Виявлення генетичної спорідненості між інформаційно-комунікаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Художня література виступає як віддзеркалення реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, як передчуття змін, що відбуваються в інформаційно-комунікаційному просторі. Це свідчить про важливість і актуальність зазначеної проблематики для вітчизняного літературознавства та теорії соціальних комунікацій.

Взаємозв'язок художньої літератури та суспільства в нашій країні завжди був надзвичайно глибоким. Історія словесності безпосередньо пов'язана з розвитком духовного життя в його різних культурних формах. Науковці, зокрема, Н. Лейдерман, говорять про таку метаісторичну властивість вітчизняної культури як літературоцентризм – тяжіння культури в цілому до літературно-словесних форм саморепрезентації [5]. Ця особливість пов'язана з ідейно-образним змістом художньої літератури, вираженим вербально, що характерно для багатьох країн в певні періоди їх історії.

Сучасні дослідники, зокрема, В. Ільганаєва, виявляють глибокий зв'язок між типами комунікації, типом суспільних відносин та типом свідомості [4]. М. Мак-Люен навіть висунув ідею про зміну культурних епох, що визначається панівним способом комунікації [8].

Сучасні наукові розвідки у галузі взаємодії художнього та філософського в літературній свідомості ХХ – ХХІ ст. як фактору впливу на розвиток інформаційно-комунікаційного простору висвітлюють лише окремі аспекти цього складного явища. Серед них необхідно зазначити роботи відомого культуролога О. Ахієзера [1]. Дослідник пише, що серед інших спеціалізованих форм культури, таких як релігія, філосо-

фія, науки, мистецтва, література як мистецтво слова займає «серединне» (медіативне) місце, а тому виступає як функція зв'язку по відношенні до інших форм культури.

Аналізуючи художню літературу, Ю. Лотман свого часу зазначав, що в літературі сходились дві «точки опори» [7, с. 233]. Одну з них він характеризував як «культурорефлексивну», тобто орієнтовану на саморефлексію культури, а іншу – як «соціорефлексивну», тобто спрямовану на культурну рефлексію соціуму, всією сукупністю соціально-практичних стосунків.

Більшість дослідників, зокрема А. Єрмоленко, пов'язують закладений за період Нового часу потенціал раціоналізму не з технічною, а з комунікаційною раціоналістичністю, тобто з розширенням кола учасників дискурсивного обґрунтування норм і цінностей суспільства, консенсуально-комунікаційних форм розв'язання конфліктів [3].

Художній текст – це своєрідна думка про світ, його бачення, а внутрішньо-текстова реальність є сукупністю певних відчуттів. Тому читач нібито дивиться на світ крізь призму авторської свідомості, яка є умовною моделлю світу, що відтворюється. Багато хто з дослідників, зокрема О. Доманський, зазначають, що в тексті літературного твору програмується, моделюється не реальний світ взагалі, а тільки той, що пропущено крізь призму свідомості [2, с. 25]. Тому метою нашої статті є визначення філософських особливостей взаємодії художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору сучасності.

Вирішення поставленої нами мети можливе за умов застосування методів та інструментарію ряду гуманітарних наук, зокрема, соціологічних. Теоретичною основою розв'язання завдань стали фундаментальні праці з теорії соціальних комунікацій, філософії культури, роботи літературознавців та соціологів, які да-

ють можливість визначати художню літературу як комунікаційну систему серед інших видів літератури, а не як вид мистецтва. Художня література, таким чином, може розглядатися як вид літератури – спосіб опосередкування словесної художньої творчості в соціальній комунікаційній системі. Цей підхід можна вважати найбільш перспективним, оскільки він передбачає дослідження означеної проблеми не ізольовано, внаслідок чого літературно-художній твір виступає як етап опосередкування соціальної інформації в комунікаційному процесі.

Своєрідність взаємодії художнього та філософського в літературній свідомості нашого часу, перш за все, полягає у тому, що у повсякденній дійсності усі речі, явища, звичаї, умови, самі люди – постійно змінюються. Дійсність постає як потік, що відтворює добре й погане, веселе й сумне, світле й темне, корисне й шкідливе.

На початку XX ст. Ф. Ніцше зазначав, що сучасна людина хворіє на ослаблення особистості. Сучасні дослідники, зокрема, В. Ільганаєва, пояснюють це наявністю такої риси культури, як інформаційна [4]. Саме надлишок інформації, з якою людина фізично не встигає впоратися, формує автоматичний механізм її сортування: частина цієї інформації маркується як значуща, решта лишається поза увагою індивіда через брак часу на її опрацювання й осмислення. Серед цієї решти опиняється інформація про все, що стосується Іншого з його індивідуально-неповторним внутрішнім світом, осягнення якого неможливе в короткий термін часу, способом, придатним для пізнання інших сфер реальності.

В середині XX ст. К. Юнг дав оптимістичний прогноз, наголосивши на тому, що розвиток людини буде спрямований у бік її внутрішнього світу. Але сучасні соціокультурні реалії свідчать про протилежне, про переважний розвиток саме зовнішнього світу [10, с. 58].

Останні десятиліття XX ст. були відзначені подіями, які суттєво трансформували сучасну соціокультурну реальність. Це активне входження в життя суспільства новітніх інформаційних технологій, що відбулося в результаті бурхливого розвитку електроніки, а також формування і розповсюдження надзвичайного типу світовідчуття та розумового настрою, які концептуалізовані в загальному понятті постмодернізму. Це визначення, навіть своєю назвою підкреслює розрив з попередньою епохою, яка була орієнтована на розум як мірило всіх явищ і цінностей.

Процес формування глобального інформаційно-комунікаційного простору не може не супроводжуватися, а інколи і передувати утвердження нового постмодерністського світогляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо розглянути особливості світоглядних складових реальної дійсності інформаційного простору, оскільки постмодернізм може визначатися як світогляд інформаційного простору, оскільки сучасні науковці простежують взаємозв'язок між розвитком інформаційно-комунікаційного простору і становленням постмодерністського світогляду у постмодерній культурі.

Постмодернізм представляє собою світогляд, концептуалізований в широкому спектрі філософських,

культурологічних, літературних і мистецтвознавчих теорій і виражає основні тенденції, ідейні установки і ціннісні орієнтири суспільства, яке досягло певного рівня розвитку. За визначенням Ю. Хабермаса постмодерний світогляд відзначається прагненням до створення універсальної картини світу, що зводить все розмаїття дійсності до спільних основ: переконання в підвладності людському розуму абсолютного знання про ці основи; прагнення до повного втілення цього знання в дійсності; переконання, що така реалізація буде сприяти збільшенню щастя людей; переконаність в поступовому, прогресивному розвитку людства; пріоритеті дійсного перед минулим, а майбутнього перед дійсним [9]. В той же час постмодернізм виражає світогляд сучасної нам епохи, яка перебуває в стадії становлення, постійних змін і корегування обраних напрямків розвитку.

На межі XX – XXI ст. у вітчизняній культурі відбувається оновлення парадигми художньої літератури, що пов'язано, зокрема, із тенденцією до екзистенціалізації художньої свідомості. Основа буття і мислення людини кінця XX – початку XXI ст. – діалог, полілог із найголовніших, вічних проблем буття. Це всезагальний спосіб засвоєння духовно-ціннісних основ життя, форма пошуку самого себе у світі загальнолюдських цінностей: істини, добра, краси, щастя. Разом з тим, це і спосіб пізнання світу, і спосіб самовираження, самоздійснення.

А художня література, як відомо, – це світосприймання у словесних образах. Вона безпосередньо пов'язана зі світосприйманням людини. Вирішальну роль у літературній творчості відіграє слово, оскільки без розуміння його сутності не можливо осягнути філософсько-естетичні особливості літературної свідомості.

Література виступає своєрідним квазісуб'єктом, що представляє суспільство у його відтвореній формі, а разом з тим і свого роду перекладачем смислів суспільної свідомості в значенні і розумінні індивідуальної самосвідомості. За цих умов своєю ліричною стороною вона повернута до індивіда, а епічною – до суспільства. Художня література набуває своєї цілісності, стає знаковою системою, кодом, матрицею культури, а окремі твори художньої літератури відтворюють певний тип свідомості людини, характеризують певний культурно-історичний тип людини.

На кожному етапі свого розвитку мистецтво і література створювали певний образ світу і людини, сформованої в даному типі культури. Усвідомлення образів, моделей світу, що приходять на зміну одна одній, дає можливість за допомогою творів художньої літератури відтворити художній процес і зміну культур, а також типів людської свідомості.

На відміну від інших елементів художньої свідомості – науки, ідеології, філософії, які виконують функцію свідомості культури, література – може розглядатися як самосвідомість культури. Це обумовлено тим, що мистецтво не абстрагує суб'єкт від об'єкта, воно надихає, гуманізує все, що оточує людину у світі. Література виступає своєрідним дзеркалом, в яке вдивляється культура, пізнаючи і відображаючи світ.

Ментальний вибух, що відбувся на початку XX ст., привів до надзвичайних змін в художній свідомості –

сформувався новий тип культури, який перебуває в опозиції до того типу культури, що формується протягом Нового часу. Тип культури, що існував в попередні епохи, одержав назву класичного, а новий тип культури – неklasичний (або у відповідності з прийнятою термінологією – модерністський).

Модернізм як тип культури справив надзвичайний вплив на художній процес у ХХ ст. Він здійснив перевірку системи цінностей та оновив художню свідомість.

Але на межі 1920-1930-х рр. позначилася криза модерністської культури, що проявилася в деієрархізації усіх підсистем твору, кризі жанру і привело до руйнації твору як художнього цілого, а також усієї системи традиційних художніх умовностей. Змістилися ціннісні центри, заперечується найвища цінність класичної культури – ідея Гармонії і Смислу буття. Останні півтора десятиліття, за переконанням Н. Лейдермана, – це час панування постмодернізму, який був реакцією на апокаліптичні потрясіння в світі [5].

Постмодернізм зароджувався в таких історичних умовах, обставинах і духовній атмосфері, коли симулякри ставали емблемами епохи – перш за все це були ідеологічні фікції, які загаялися в народну свідомість. Постмодернізм набрав силу тоді, коли виявилася фальшива сутність цих симулякрів, в трагічні 30-40 – і рр.

Як художня стратегія постмодернізм сформувався в процесі антагонізму з класичними, тобто космографічними художніми стратегіями, з їх ціннісними орієнтирами, естетичним канонам, поетикою, офіційно визнаними зразками. Художню філософію, яка естетично реалізується постмодерністською міфологією, дослідники характеризують наступним чином: тип концепції особистості – замість індивіда – принципово розділена, позбавлена цілісності людина нового часу; тип концепції дійсності – світ як текст, за визначенням М. Липовецького [6, с. 3].

З розпадом закритого суспільства на початку 90-х рр., розгортанням процесів прискореної соціальної мобільності, зникненням цензури в друці та художній сфері в цілому, з початком формування і фактичним

визнанням прав масової культури, яка багато в чому в цей час спирається на перекладну та зарубіжну продукцію, літературоцентризм, його зосередженість на національній класиці, разом з авторитетом і містом в суспільстві інтелігенції, підлягає глибокій та стрімкій руйнації.

Мета художнього єднання літератури з філософським концептом полягає в тому, щоб представити знання не як уявне в термінах протилежності об'єкта та суб'єкта, а як суб'єктивоване знання, в якому відбувається подолання цієї традиційної для класичної філософії протилежності. В сучасних умовах сама можливість зведення різнорідного світу до двох протилежностей виступає необхідністю. Це відбувається за умови, що одна з них обов'язково встановлює суворий контроль за іншою, і таким чином, виключає виникнення будь-якого діалогу.

В цілому для комунікаційної практики актуальною стає не академічна філософія, а жива, яка підіймає питання існування людини, сенсу її життя, що постійно змінюється, і яка передбачає існування єдиного смислового поля розуміння, допомагає усвідомити глибинні онтологічні та психологічні зв'язки людини із світом. Сама комунікаційна практика у вигляді єднання літературного прийому опису та філософських концепцій пов'язана з відкриттям для європейського мислення традиції східної мудрості та діалогом філософських культур, що відбувається сьогодні і головною метою якого є розширення свідомості, розквіт традицій та збереження їх індивідуальності.

Таким чином, огляд основних художніх тенденцій в літературній свідомості сучасності дає можливість стверджувати, що різні варіанти взаємодії класичних (космографічних) і модерністських (хаографічних) систем складають магістральний сюжет розвитку художньої літератури в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності. Ця взаємодія відіграла роль надзвичайного художнього механізму, за допомогою якого здійснюється безперервний творчий полілог. Його сутність складають обговорення фундаментальних категорій і вічних цінностей людського буття, смислу життя, долі людського роду, відчай безвиході і пошуки основ буття людини в світі.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: Социокультурная динамика России. Т. II. Теория и методология. Словарь / А.С. Ахиезер. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – С. 271.
Ahiezer A.S. Rossiya: kritika istoricheskogo opyta: Sociokulturnaja dinamika Rossii [Russia: criticism of historical experience: Sociocultural dynamics of Russia. T. II. Theory and methodology. dictionary] / A.S. Ahiezer. – Novosibirsk: Sibirskij hronograf, 1998. – S. 271.
2. Доманский В.А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе / В.А. Доманский. – М.: Флинта, 2002. – 368 с.
Domanskij V.A. Literatura i kul'tura: Kulturologicheskij podhod k izucheniju slovesnosti v shkole [Literatura and culture: Cultural approach to literature studying in school] / V.A. Domanskij. – M.: Flinta, 2002. – 368 s.
3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
Jermolenko A.M. Komunikativna praktichna filosofija [Communicative practical philosophy] / A.M. Ermolenko. – K.: Libra, 1999. – 488 s.
4. Ильганаева В.А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В.А. Ильганаева. – Х.: ХДАК, 1999. – 36 с.
Ilganaeva V.A. Garmonizacija kulturnoj sredy v uslovijah informacionnogo obshchestva [Harmonization of the cultural environment in the conditions of information society] / V.A. Ilganaeva. – H.: HDAK, 1999. – 36 s.
5. Лейдерман Н. Постреализм: теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние Рос. акад. образования. – Екатеринбург: Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий, 2005. – 249 с.
Lejderman N. Postrealizm: teoreticheskij ocherk [Postrealism: theoretical sketch] / N. Lejderman; Ural. otd-nie Ros. akad. obrazovanija. – Ekaterinburg: In-t filol. issled. i obrazovat. strate-gij, 2005. – 249 s.

6. Липовецкий М. Концептуализм и необарокко. Биполярная модель русского постмодернизма / М. Липовецкий // Независимая газета. – 2000. – 7 сентября. – С.3.
6. *Lipoveckij M. Konceptualizm i neobarokko. Bipoljarnaja model russkogo postmodernizma [Konseptualizm and neobaroque. Bipolar model of the Russian postmodernism] / M. Lipoveckij // Nezavisimaja gazeta. – 2000. – 7 sentjabrja. – S. 3.*
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Наука, 1970. – 271 с.
- Lotman Ju. M. Struktura hudozhestvennogo teksta [Structure art text] / Jurij Mihajlovich Lotman. – M.: Nauka, 1970. – 271 s.*
8. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего / М. Мак-Люэн. – К.: НИКА-Центр, 2004. – 432 с.

- Mak-Ljujen M. Galaktika Gutenberga: stanovlenie cheloveka pečatajuwego [Gutenberg's galaxy: formation of the person of the printing] / M. Mak-Ljujen. – K.: NIKA-Centr, 2004. – 432 s.*
9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 250 с.
- 9. Habermas Ju. Moralnoe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral consciousness and communicative action] / Ju. Habermas. – S.Pb.: Nauka, 2000. – 250 s.*
10. Юнг К.Г. Об отношении аналитической психологии к произведениям художественной литературы / К.Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс. – 1993. – 58-59 с.
- Jung K.G. Ob otnoshenii analiticheskoj psihologii k proizvedenijam hudozhestvennoj literatury [About the relation of analytical psychology to fiction works] / K.G. Jung // Problemy dushi nashego vremeni. – M.: Progress. – 1993. – S. 58–59.*

Belichenko O., Lisenko N. Interaction of fictional and philosophical in the literary consciousness throughout XX–XXI

Abstract. This article is considered the conceptual approach of studying the process of fiction and informative- communicative environment. The conceptual approaches to the process of interaction of fiction and information and communication space are considered in the article. The authors examine the peculiarities of the literary consciousness of the XX–XXI centuries in its philosophical and aesthetic aspect, which is important for understanding the essence of the communication of works of fiction in the conditions of information society whereas the trend of convergence of knowledge and culture becomes more and more clear. It is proved that the study of information interactions, relationships, processes and phenomena that occur in all systems of any levels of complexity compounds a general base of worldview. According to the authors it opens the way to understanding the noospheric level of development of the human civilization, the features of which can be traced in the works of V. Vernadsky, D. Chizhevsky P. Florensky on an intuitive level. The relationship and interdependence between worldviews and information transformations (which have occurred in recent decades and lie in the fact that the emergence of the postmodern worldview can not occur outside of the information society) are investigated; the information society technologies are based on the postmodern framework; the ideas and categories of postmodern philosophy reveal more adequately the essence of the latest information technologies; the conceptual meaning of the concept of a literary text can not be clearly represented without considering the role of information technology in forming the world in the beginning of the third millennium. The authors conclude that the new literary and fictional form of expression of philosophical thought (which was formed mainly under the influence of Eastern philosophy and presents the development of communications at the new level) is not only helps a person understand his / her place in the world, but also acts as the basis for a contemporary dialogue of cultures .

Keywords: *fiction, informative-communication environment, literary consciousness.*

Беличенко О.Л., Лысенко Н.В. Взаимодействие художественного и философского в литературном сознании XX–XXI вв.

Аннотация. В статье рассмотрены концептуальные подходы к процессу взаимодействия художественной литературы и информационно-коммуникационного пространства. Авторы рассматривают особенности литературного сознания XX – XXI ст. в его философско-эстетическом аспекте, что важно для понимания коммуникационной природы произведений художественной литературы в условиях информационного общества, когда все более четко прослеживаются тенденции сближения знания и культуры. Доказано, что общую основу мировоззрения составляет изучение информационных взаимодействий, связей, процессов, явлений, которые происходят во всех системах любого уровня сложности. Это, по убеждению авторов, открывает путь к пониманию ноосферного уровня развития земной цивилизации, черты которой, на интуитивном уровне, прослеживаются в трудах В. Вернадского, А. Чижевского, П. Флоренского. Прослежена взаимосвязь и взаимозависимость между мировоззренческими и информационными трансформациями, которые произошли в последние десятилетия и заключаются в том, что возникновение постмодернистского мировоззрения не может происходить вне информационного общества; технологии информационного общества опираются на постмодернистскую основу; идеи и категории постмодернистской философии более адекватно раскрывают сущность новейших информационных технологий; без учета роли информационных технологий в формировании мировоззрения в начале третьего тысячелетия, не может быть четко сформулировано концептуальное содержание понятия художественного текста. Авторы приходят к выводу, что новая литературно-художественная форма выражения философской мысли, которая сформировалась преимущественно под влиянием восточной философии, и представляет развитие коммуникации на новом уровне, помогает человеку не только осознать его место в мире, но и выступает основой для осуществления современного диалога культур.

Ключевые слова: *художественная литература, информационно-коммуникационное пространство, литературное сознание.*

Голозубов А.В.¹

Теология и философская антропология: опыт взаимодействия в постсекулярную эпоху

¹ Голозубов Александр Вячеславович, доктор философских наук, доцент
Национальный технический университет "Харьковский политехнический институт", г. Харьков, Украина
Received November 1, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В статье рассматривается проблема взаимодействия теологии и философской антропологии в ситуации постсекулярной культуры, когда есть все основания говорить об исчерпанности не только традиционных форм богословия, но и об определенной усталости от бесконечной демифологизации и десакрализации религии и Церкви. В этой ситуации автор считает необходимым привлечь внимание к тем возможностям синтеза богословия и человековедческих наук, которые обусловлены не только многомерностью человеческой личности и многообразием человеческого опыта, но также незавершенностью, открытостью человека. Человек обозначает свое присутствие в духовной сфере посредством своего мистического переживания, молитвенного созерцания, творческого вдохновения, а свою принадлежность к определенному биологическому виду посредством не только ряда инстинктов, но и определенных эмоций. Связующим звеном между этими измерениями человека могут служить те эмоции, которые одновременно могут рассматриваться в качестве экзистенциалов человеческого бытия. Это прежде всего радость, смех, настроение игры и фантазии. Соответственно их теологическая интерпретация кладется в основу тех направлений постмодерной теологии, которые называются соответствующим образом называются теологией радости, теологией смеха, теологией игры. Все они формируют пограничную область между секулярным и сакральным в современной культуре. Возможность этого синтеза обусловлена изменением самих подходов к теологии. Постмодерная теология приобретает черты культурной практики, а собственно в богословском отношении теология может пониматься не столько концептуализация Бога, сколько манифестация отношения к нему. Поэтому столь важную роль играет концепт Другого, в качестве которого выступает в том числе и Бог. Ближний становится местом встречи с Богом, а сама встреча сопровождается сильным эмоциональным переживанием, таким как любовь. Эти подходы, с одной стороны, сохраняют преемственность по отношению к трудам основоположников философской антропологии, а с другой испытывают мощное воздействие новаций в естественных науках.

Ключевые слова: теология, философская антропология, постсекулярный, инкультурация, Другой.

Введение. Проблема «антропологического кризиса» или даже краха является одной из ключевых в эпоху глобализации. Существуют различные точки зрения насчет правомерности подобного определения и соотношения его с понятием секулярности. Известный российский философ Б. Марков в заключение своих рассуждений в книге «Философская антропология» (М., 1997) очерчивает проблемы, с которыми сталкивается человек перед лицом наступления глобализации и медиакультуры. При этом он рассматривает христианство как этап на пути глобализации, формообразующую основу того культурного пространства и мировоззренческой системы, которые сложились на территории Европы после распада античности. На его основе «конструируется понятие универсального горизонта, охватывающего бесконечную Вселенную, однородность которой обеспечивается христианским учением» [6, с. 335]. Мы полагаем, в дальнейшем, по мере постепенной утраты религией и церковью своих позиций во всех сферах жизни роль цементирующих начал в синтезе теологии и философской антропологии стали выполнять различные экзистенциалы человеческого бытия. При этом к последним относятся не только одиночество, страх, смерть, но и другие фундаментальные основания человеческого бытия, в т.ч. репрезентованные в эмоциях как способы проявления «внутреннего человека» вовне.

Обзор публикаций. В последние годы наблюдается всплеск интереса к философской антропологии, как к ее истокам, так и новейшим течениям. В обзоре И. Ремезовой анализируются антропологические мотивы в русской философской традиции с особенным вниманием к социальной и педагогической антропологии [7]; в монографии М. Дробжева [3] рассматривает проблему человека в русской религиозной философии XIX – первой половины XX века. Наряду с капиталь-

ным исследованием П. Гуревича появились работы Б. Колумбаевой, О. Гараниной, Н. Хамитова и др. Последний вводит понятие метаантропологии как учения «о предельном и запредельном бытии человека и фундаментальных тенденциях его эволюционирования» [8, с. 95]. Появляются и другие определения: маргинальная антропология (С. Гурин), клиническая антропология (С. Зимовец).

Тем не менее сопоставление философского и религиозного (богословского) дискурса в отношении к человеку является достаточно редким и фрагментарным. Точкой их пересечения становится прежде всего концепция постсекулярного, очерченная в работах Ю. Хабермаса, Ф. Блонда, Дж. Капуто, Д. Узланера, А. Кыржелева и др.

Наиболее подробное и системное обоснование и классификация подходов к проблеме человека со стороны теологии и философии содержатся в работе Ю.А. Кимелева «Философия религии». Кимелев понимает теологию как «попытку христианского сообщества теоретически прояснить и осмыслить свое знание о Боге, мире и человеке. А это знание есть в своей основе и в своих общих контурах то знание, которое дал сам Бог. Другими словами, теология есть прежде всего теоретическое осмысление факта и содержания «богооткровения», засвидетельствованного в св. Писании» [5, с. 322]. По Кимелеву, «конституирующим принципом философской теологии в узком, или строгом смысле является стремление создать учение о Боге сугубо философскими средствами» [5, с. 171]. В свою очередь, «философская теология в широком смысле охватывает весь спектр позитивных отношений между философией и религией. Разумеется, речь идет при этом только о более или менее тематизированно и развернуто выраженном отношении» [5, с. 170], т.е. вопрос о Боге рассматривается строго фи-

лософскими методами. «Особое значение в философском богопознании должен получить специфический опыт бытия-в-мире-человека, что означает необходимость для философского богопознания опереться на теоретическое знание о человеке, прежде всего философско-антропологическое знание» [5, с. 173]. По Кимелеву, сама «философская антропология в широком смысле слова – это совокупность философских высказываний и учений о фундаментальных свойствах человека, его положении в космосе, отношениях с различными внеположными ему сферами бытия» [5, с. 258]. Мы рассматриваем философскую антропологию именно в этом значении, но начиная с того ее этапа, который, по Кимелеву, составляет философскую антропологию в узком смысле, а именно «философское течение двадцатого столетия, которое началось в двадцатые годы и пережило краткое цветение в период между двумя мировыми войнами» [5, с. 258], но которое, как мы полагаем, значительно воздействовало на ход философской мысли в последующие десятилетия. То есть нами под философской антропологией понимается не отдельная немецкая философская школа, а примыкающие к ней константы философской мысли в интеллектуальной истории прошлого столетия и начала нынешнего, обозначившие дальнейший поиск ответов на те вопросы, которые были поставлены основоположниками философской антропологии.

Богословская антропология выделяется наряду с философской теологией в философской и справочной литературе. В учебном пособии «Религиозная антропология» (Владимир, 2005) последняя рассматривается в ретроспективе, а собственно христианская антропология как один из ее этапов.

Цель. Мы ставим цель определить пути трансформации самих представлений о теологии в контексте «антропологического кризиса» и концептуализации теологических представлений вокруг определенных понятий, которые ранее не рассматривались в качестве смыслообразующих для взаимодействия богословия и философствования в секулярной и постсекулярной, то есть современной культуре.

Материалы и методы. Православие не подверглось значительной трансформации своих мировоззренческих констант в постсекулярную эпоху, поэтому основной материал исследования – западноевропейская культура, философия и богословие, так как они запечатлелись в этой культуре. Метод – антропологическая редукция, как ее понимает, в частности, известный католический богослов Ульрих фон Бальтазар, а именно сведение полноты бытия к человеку, но с учетом тех возражений, которые сделаны самим Бальтазаром против излишнего упрощения проблемы человека. Изъяны подобного упрощения преодолеваются наличием Другого, кто бы ни выступал в качестве такового, даже сам Бог. В таком случае антропологическая редукция становится и методологическим приемом, и отчасти предметом исследования. В статье используется также структурно-функциональный метод, выявляющий соотношение между теологией и философской антропологией как различными элементами кросс-культурного и междисциплинарного пространства постмодерной и постсекулярной культуры.

Термин постсекулярности до сих пор не получил четкого определения и общепринятого толкования, так же как границы секулярного и постсекулярного. Они представляются достаточно размытыми и преодолимыми. Дискуссии на этот счет напоминают споры о постмодернизме и т.н. постпостмодернизме, и в данной статье мы не стремимся дать им какое-то окончательное разрешение. Не вдаваясь в детали по сути, мы констатируем, что будем придерживаться определенных хронологических рамок рассматриваемой проблемы, а именно вторая половина XX – начало XXI вв.

Результаты и их обсуждение. Современная теология – не столько вопрос о Боге, сколько о человеке и его отношениях с Богом. В зависимости от того, какая ипостась человека подвергается рефлексии, теология атрибутируется теми или иными сущностными характеристиками бытия человека и его социальных, эмоциональных, этических модусов. Вопрос ставится не столько о существовании Бога для человека вообще, сколько для человека – носителя определенной идентичности – национальной, гендерной и т.д. Кроме того, сегодня теология в западной культуре скорее отношение, чем доктрина, а значит, может быть атрибутирована различными понятиями – теология противоречия, теология ужаса; теология брака; теология греха и страдания [К.-Й. Кушель]; теология работы [Эдвин Дж. Кайзер]; теология Креста [М. Хейм]; теология образования [П. Тиллих]; теология времени [Ж. Деррида] и др. Если для православной церкви богословие – институт церкви, отвечающий за толкование и углубление догматов и божественного плана спасения, то для католического Запада Писание – не собрание истин, а культурно обусловленное свидетельство и интерпретация Божественного предложения спасения в историческом Христе – событии [14, р. 1014], а сама теология не столько отдельная дисциплина, сколько способ мышления, вступающий во взаимодействие с другими гуманитарными науками. Теология в эпоху постмодерна понимается как экзистенциализм (П. Тиллих); трансцендентальная антропология (К. Ранер); герменевтика (М. Хайдеггер, Г. Гадамер и др.); эсхатология (Ю. Мольтман, Дж. Метц); лингвистический анализ (Витгенштейн); теология процесса; либеральная практика. Таким образом, современная католическая теология – выражение религиозного опыта, данного в обычном человеческом опыте. Не случайно Кристофер Доусон рассматривает католическую историю не просто как историю католицизма, а историю религиозных чувств в целом, делая этот интерес частью метаистории, соединяющей все аспекты человеческой культуры с учетом центрального места религиозного бытия в этой культуре. В эпоху постмодерна все может быть предметом теологии [10, р. 31].

Г. Уорд в своей вступительной статье к фундаментальному справочнику по постмодерной теологии отмечает, что происходящий в начале третьего тысячелетия взрыв секулярности изнутри сопровождается новым поворотом к теологии, причем поворотом, заявленным «не столько собственно теологами, а режиссерами, писателями, поэтами, философами, политологами и культурными аналитиками» [13, р. xv]. Чувство оставленности Богом в современной культу-

ре является в то же время генератором теологических вопросов, мотивов и образов. Теология призвана не только толковать знаки времени, но и радикализовать постмодерную критику, обеспечивая взгляд на секулярную систему ценностей извне. В то же время и теологи, и продуцируемый ими теологический дискурс вовлечены в культурную ситуацию, а сама теология, на наш взгляд, приобретает черты культурной практики постмодерна, в которой Христос – «инаугурационный разрыв» (М. де Серто) от встречи с Другим. В ситуации постмодерна Другой – не только человек, но и животное, и робот, и форма цифровой реальности, матрица. Это ставит новые вопросы о природе, структуре и функциях коммуникативности, которая выходит за пределы общения, даже медиального, но эта тема, в свою очередь, находится за пределами данной статьи.

По замечанию Харса Унса фон Бальтазара, «существование человека возможно лишь только как сосуществование; человек реально существует лишь постольку, поскольку его Я противопоставлено Ты» [1, с. 32]. Диалог и постижение Другого происходит во встрече, и сам Другой – место встречи с Богом, явления Бога. В этом преодолевается недостаточность антропологической редукции. Секуляризация культуры влекла за собой в т. ч. возвращение христианству его первоначальных смыслов (Другой, удивление, коммуникативность, возвращение к общению и общности от коммуникативной безличности).

В средние века коммуникация – способ передачи сообщения, само общение было локальным, непосредственно-личным, а в силу этого и более эмоциональным, живым и непосредственным. Сейчас общение – частный случай коммуникации, все чаще виртуальной, безличной, мгновенной, нивелирующей момент ожидания и делающей само общение таким образом дискретным, прерывистым и в то же время не оставляющим времени на раздумья.

В шпионском фильме «Рекрут» (2003, реж. Р. Дональдсон) звучит фраза «Все не то, то кажется», и она становится лейтмотивом сюжета. Если само Бытие лишается какой-то устойчивой основы и постоянных границ, то и Бог не может быть прежним. Смысловое наполнение пространственно-временного континуума вокруг человека было поставлено под вопрос еще в модернизме, точнее его рациональная природа, а в ситуации постмодерна пошатнулись сами его основания, также как смыслообразующие бинарные оппозиции, как мужское – женское, частное – публичное, взрослый – ребенок, т.е. те основания, которые скорее укоренены в самом человеке, в его социальном, природном, телесном, духовном, эмоциональном «Я», если исходить из феноменологических предпосылок сознания, но которые ставят новые вопросы о Боге. Эти вопросы ставятся человеком и разрешаются человеком. Трансцендентальность Бога не отменяет возможности его познания, напротив в современной антропологии снимается противопоставление познания и веры. Бог претерпевает испытание секуляризацией культуры, в которой он укоренен, как и человек. Именно человек – творец, субъект и охранитель культуры. Но в этих своих ипостасях человек вдохновлен Богом. Поэтому секуляризация культуры не может

никогда свершиться до конца, она верифицирует Бога и еще больше подчеркивает неуничтожимость религиозной идеи. Секуляризация показывает обмирщение того, что укоренено в Боге, и пределы этого обмирщения. Субъект этого обмирщения – тоже человек.

Мы полагаем, необходима «инкультурация» религиозных представлений, придающая им контекст и перспективу и в то же время философо-антропологическое измерение. Не подвигшаяся инкультурации философская теология зависает в воздухе, оставаясь самодостаточной системой, не реагирующей на новации постмодернистской теологии.

В ситуации постсекулярной культуры недостаточным выглядит постановка вопроса, согласно которой задача собственно «философской антропологии» состоит в первую очередь в обосновании наук о духе и культуре» [2, с. 55]. Новые концепции в области биологии, физики и психологии заставляют пересмотреть представления о культуре, цивилизационном развитии, структуре человеческого мышления и поведения.

Согласно теологической версии философской антропологии Х.Э. Хенгстенберга, «основной способ поведения, который в конечном счете отличает человека от животного, заключается в том, что человек способен обратиться к другому существу вне мотивации, продиктованной выгодой» («К ревизии понятия человеческой природы»). Хенгстенберг не называет здесь среди форм деятельности, лишенных утилитарного интереса, игру. Но это делает другой представитель неклассической философии, Эйген Финк.

Для Финка игра (как и любовь) – основные феномены человеческого бытия. «Игра – наиболее фундаментальная особенность нашего существования. Игра, в свою очередь, укоренена в особой душевной способности человека – фантазии. Игра есть исключительная возможность человеческого бытия. Играть может только человек. Ни животное, ни бог играть не могут» («Основные феномены человеческого бытия»). Игра – между действительностью и возможностью, а «философская антропология обязана выйти за пределы эмпирического понимания игры и прежде всего разработать концепцию принципиальной структуры, бытийного строя и имманентного бытийного понимания игры». Тем более ввиду особого положения антропологии: «все обращенные вовне науки укоренены в антропологическом интересе человека к самому себе», в «изначальной самозабоченности человеческого существования». Игра беззаботна, но «определяется печатью человеческого смысла». Игровой мир вне и внутри человека. Игра возвращает нас «к еще более глубокой серьезности и бездоннорадостной трагикомической серьезности, в которой мы созерцаем бытие словно в зеркале». В игре заложены те же экзистенциальные начала, что и в празднике. «Человек играет тогда, когда он празднует бытие». Игра – феномен, который более других вне сферы понятий.

Игра не только лежит в основе праздника как средства социализации, но это и важная метафора современного сознания. Еще Р. Гвардини обнаруживает игровое начало в христианском ритуале («Дух литургии», 1917). Дж. Капуто называет молитву «особой

религиозной языковой игрой» [4, с. 204]. Он же именно возвращение к раннему, дометафизическому христианству видит в том явлении, которое определяет как «смерть смерти Бога». Именно в раннем, доцерковном христианстве протестантский теолог Харви Кокс усматривал дух празднества и фантазии. К его пробуждению теолог призвал в своей книге «Празднество шутов» (1969). Постмодерная теология в таких ее разновидностях, как «теология радости», «теология смеха» и «теология игры» возрождает этот дух и открывает путь к тому, чтобы человек наслаждался Богом и миром. Это означает не просто прибегнуть к общению, дружбе и играм, как средству достижения необходимой, но временной релаксации, отдыха от работы и напряженности повседневной жизни, но поощрять продуктивное воображение; вернуть человеку спонтанность, поддержать те формы культуры, которые не только предлагают социальные компенсации, но и способствуют необходимым социальным изменениям, объединению людей в не авторитарные содружества. Это апелляция к детскости в позитивном смысле.

В. Видби, Г. Кушель, И. Гилхус, К. Хайерс и другие представители т.н. теологии смеха заявили фактически о том, что противоречивость и драматизм окружающего человека мира являются признаком не царящей вокруг нас бессмыслицы, а свидетельством Божественной комедии, в которой участвуют Бог, человек и мир. Чтобы вернуть человеку сознание ценности собственной личности и окружающего мира и способность наслаждаться им, теология смеха призвала его на какой-то момент стать ребенком, глупцом, шутом, арлекином, выйти из-под власти канонов, стандартов и догм; быть творческим и свободным существом. Тогда смех становится манифестом надежды и свободы, в том числе в отношении близости к природе и естественности чувств, дистанцирования от мира торговли (бизнеса) и городской суеты, а христианские святые уподобляются хиппи [11; 12; 15].

Сакрализация карнавала и празднества, своеобразная теология игры и апология детскости наряду с обращением к дионисийским мотивам и истокам греческой комедии оказались важными компонентами теологии смеха, в основе которой и есть отношение к Другому, миру и Богу. Теология смеха отразила многообразие мира, двойственность человека и неоднозначность самого смеха, и то же самое произошло в теологии игры по отношению к ее главному концепту. Теология игры стала предпосылкой и в то же время важной частью теологии смеха. Ее отличает та же апология надежды, творчества и свободы, основанных на открытости миру и любви к Богу; широкий культурный контекст; религиозное оправдание повседневности и телесности; наделение досуга и праздника новым значением и смыслом, безусловно, невозможным без открытости и фантазии.

По В. Панненбергу, открытость человека миру есть одновременно его богооткрытость, «эксцентрич-

ность». Открытость миру лежит в основе важнейшей способности человека – фантазии. «Человек посредством фантазии выходит за рамки той или иной жизненной ситуации, предвидит и создает новые ситуации» [5, с. 304]. Но сам Бог является условием фантазии и творческой деятельности человека. Бесконечность культурного процесса предполагает выход человека за пределы культуры, стремление к бесконечному, которое есть Бог. Открытость миру – это та Благая весть, которую принесло новое монашество в XIII в. Св. Франциск Ассизский – философ в этом смысле. Правда не только в том, что «именно в XIII веке начинают в полной мере сознаваться различия между теологией, философией и науками, становящимися предметом рассуждений и дискуссий» [5, с. 343], но и в том, что именно в это время предпринимаются попытки их синтеза на основе того, что называется христианским гуманизмом.

В такой постановке вопроса биологические этапы человеческой жизни и соответствующие им формы человеческого мышления, как детскость и инфантильность, находят свое соответствие в такой философско-антропологической категории, как шутовство, обнаруживающее в то же время свою прямую связь как со смеховой стихией, так и с религиозным, мистериальным или даже инкарнационным опытом.

Выводы. Мы полагаем, потребность и способность человека радоваться, смеяться, играть и фантазировать реализуется в тех формах, которые обусловлены не только его отчасти общей с животными эмоциональностью, но и определенным социокультурным контекстом, человековедческую интерпретацию которого осуществляет философская антропология. Среди оснований последней можно в полной мере назвать, с одной стороны, натурфилософские, а с другой теологические парадигмы человеческого опыта, становящиеся конструктами постсекулярной культуры. Между ними нет непреодолимого противоречия, напротив они образуют тот перекрестный дискурс, в котором человек одновременно предстает как часть природного мира и субъект тех, прежде всего диалогичных, коммуникативных отношений, которые выделяют его среди других живых существ. В этом качестве человек как бы поворачивает колесо своего биологического цикла вспять, возвращается в состояние ребенка, играющего и наслаждающегося. Не столько природный интеллект, сколько моральный и коммуникативный потенциал предохраняет человека от того, чтобы эта игра не сводилась к вовлеченности в индустрию развлечений, институционализацию в качестве участника общества потребления и удовольствия. Радость и смех человека являются теми константами его духовно-эмоциональной сферы, которые и предполагают реализацию коммуникативной природы человеческого существа, осмысленное отношение к Другому и своей «среде обитания», и одновременно манифестацию его религиозного чувства.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Фон Бальтазар Ханс Урс. Достойна веры лишь любовь // Ханс Урс фон Бальтазар; [пер. с нем.]. – М.: Истина и жизнь, 1997. – 124 с.
Balthazar, von Hans Urs. Dostoyzna veryi lish lyubov [Love alone is credible] // Hans Urs von Balthazar; [per. s nem.]. – M.: Istina i zhizn, 1997. – 124 s.
2. Григорьян Б.Т. Философская антропология. Критический очерк / Б. Т. Григорьян. – М.: Мысль, 1982. – 188 с.
Grigoryan B.T. Filosofskaya antropologiya. Kriticheskii ocherk [Philosophical Anthropology: critical essay] / B.T. Grigoryan. – M.: Myisl, 1982. – 188 s.
3. Дробжев, М.И. Проблема человека в русской религиозной философии XIX – первой половины XX века // М.И. Дробжев. – Тамбов, 2000. – 320 с.
Drobzhev, M.I. Problema cheloveka v russkoy religioznoy filosofii XIX – pervoy polovinyi dvadtsatogo veka [The problem of a man in the Russian religious philosophy of the 19th – early 20th cent.] // M.I. Drobzhev. – Tambov, 2000. – 320 s.
4. Капуто Дж. Как секулярный мир стал постсекулярным // Логос. – 2011. – № 3(82). – С. 186-205.
Caputo, John D. Kak sekulyarniy mir stal postsekulyarnym [How secular world became post-secular] // Logos. – 2011. – # 3(82). – S. 186-205.
5. Кимелев, Ю.А. Философия религии. Систематический очерк // Ю.А. Кимелев. – М.: Изд. Дом “Nota Bene”, 1998. – 424 с.
Kimelev, Y.A. Filosofiya religii. Sistematischeskii ocherk [Philosophy of Religion. Systematical essay] // Y.A. Kimelev. – M.: Izd. Dom “Nota Bene”, 1998. – 424 s.
6. Марков, Б.В. Философская антропология: очерки истории и теории // Б.В. Марков. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
Markov, B.V. Filosofskaya antropologiya: ocherki istorii i teorii [Philosophical Anthropology: essays on the history and theory] // B.V. Markov. – SPb.: Piter, 2008. – 352 s.
7. Ремезова, И.И. Современная философская антропология. Аналитический обзор // И.И. Ремезова. – М.: ИНИОН, 2005. – 89 с.
Remezova, I.I. Sovremennaya filosofskaya antropologiya. Analiticheskiy obzor [Modern Philosophical Anthropology: analytical review] // I.I. Remezova. – M.: INION, 2005. – 89 s.
8. Хамитов, Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии // Н. Хамитов. – Киев, М., 2002. – 334 с.
Hamitov, N. Filosofiya cheloveka: Ot metafiziki k metaantropologii [Philosophy of a man: from metaphysics to metaanthropology] // N. Hamitov. – Kiev, M., 2002. – 334 s.
9. Хенгстенберг, Г.Э. К ревизии понятия человеческой природы / Г.Э. Хенгстенберг // Это человек: антология философских работ / сост. П.С. Гуревич. – М.: Высшая школа, 1995. – С. 211-249.
Hengstenberg, G.E. K revizii ponyatiya chelovecheskoy prirody / G.E. Hengstenberg // Eto chelovek: antologiya filosofskikh rabot / sost. P.S. Gurevich. – M.: Vysshaya shkola, 1995. – S. 211-249.
10. Lakeland P. The liberation of the laity: in search of an accountable church / Paul Lakeland. – N. Y.: Continuum, 2003. – viii, 311 p.
11. Sheridan, J. St. Francis: hippie with a difference / J. Sheridan // Our Sunday Visitor. – 1973. – July 29. – No. 62. – P. 1.
12. Squire, A. Holy hippies / A. Squire // Clergy Review. – 1969. – Vol. 54. – P. 611-621.
13. The Blackwell companion to postmodern theology // [edited by Graham Ward]. – Oxford: Blackwell Publishers, 2001. – xxvii, 530 p.
14. The New dictionary of theology / [edited by Joseph A. Komonchak, Mary Collins, Dermot A. Lane]. – Wilmington, Del.: Glazier, 1987. – viii, 1112 p.
15. Wesolowski L. The hippie from Assisi / Lorraine Wesolowski // Sisters today. – 1982, October. – Vol. 54. – P. 72-75.

Golozubov O. Theology and Philosophical Anthropology: experience of inter-action in the postsecular epoch

Abstract. The article is devoted to the interaction of theology and philosophical anthropology in the post-secular culture, where, there is every reason to talk, on the one hand, about anthropological crisis, and, on the other hand, exhaustion traditional forms of theology, but also about a certain weariness with endless demythologization and desacralization of religion and the Church. In this situation author considers it necessary to draw attention to the opportunities of synthesis between theology and human-oriented disciplines, which are caused not only by multidimensionality of the human person and the diversity of human experience, but also incompleteness and openness of a man. The human being marks his presence in the spiritual realm through his mystical experiences, prayer, contemplation, creativity, and his belongings to a particular biological species through not only the number of instincts, but also certain emotions. Those emotions that can simultaneously be seen as existential of the human being can serve as the connecting link between these dimensions. It is above all the joy, laughter, play, a fantasy. Accordingly, their theological interpretation is the basis of the postmodern theological trends, which are appropriately called the theology of joy, theology of laughter, theology of play. All of them form the border area between the secular and the sacred in the contemporary culture. The possibility of this synthesis is due to the change in approaches to theology. Postmodern theology acquires the features of cultural practice and becomes rather conceptualization of God, than relation to Him. Therefore, concept of the Other plays so important role, and God Himself acts as Other. The Other becomes place of meeting with God, and the meeting is accompanied by a strong emotional experience, such as love. These approaches, on the one hand, keep continuity with the founders of philosophical anthropology’s writings, and, on the other hand, have a powerful impact of innovations in the natural sciences..

Keywords: *theology, philosophical anthropology, post-secular, inculturation, Other.*

Дольская О.А.¹

Новый дискурс техники как предпосылка формирования третьей интеллектуальной революции

¹ Дольская Ольга Алексеевна, доктор философских наук, профессор кафедры философии Национальный технический университет "Харьковский политехнический институт", г. Харьков, Украина

Received November 3, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Автор, используя междисциплинарный подход, соединяет такие составляющие современного общества, как интеллектуализацию, медиатизацию и компьютеризацию. Эти три составляющие в комплексе получают статус "информатизация". Интегрированное сочетание трех составляющих информатизации создает условия для мощных процессов изменений техники мышления человека. Эти изменения создают условия для формирования третьей интеллектуальной революции человечества. Первая революция связана с именами Сократа, Платона и Аристотеля, благодаря которым техника мышления "обогащается" понятиями и категориями. Вторая интеллектуальная революция оформляется под влиянием научной рациональности классического образца с идеей законодательного разума эпохи Модерна. XXI век с развитой технической базой, технологическими возможностями, потенциал которых увеличивается за счет использования компьютерного оборудования, открывает перед человечеством новые возможности. Параллельно в статье разворачивается анализ термина "техника" в дискурсах этих трех революций. Дискурс третьей революции позволит оценить феномен техники в новом ракурсе. В условиях развития современного общества техника выступает тем феноменом, в котором концентрируются интеллектуальные коллективные способности человечества. Дискурс техники, в котором отсутствует интерес к ней как концентрации интеллектуальных возможностей коллективного разума, тормозит развитие общества. Осваивая технику, взаимодействуя с ней, благодаря труду, человек онтологически приобщается к миру и становится частью коллектива, который "вложил" в технику свои способности, результаты работы разума, свою интеллектуальную коллективную деятельность. Именно работа по умению осваивать трансиндивидуальные возможности человека лежат в основе третьей интеллектуальной революции.

Ключевые слова: интеллектуализация, интеллектуальная революция, техника, забота о технике, трансиндивидуальное коллективное.

Введение. Философия всегда предпринимала попытки объяснения мировых процессов, пыталась объяснить их сущность, дать оценку, поставить возможные проблемные вопросы, связанные с ними. Какова роль философии в современном мире? Каковы ее задачи сегодня? Имеет ли она определенные задачи, которые выдвигает новый виток развития цивилизации, отвечает ли она по своему духовному потенциалу характеру глобализации?

Свои рассуждения-ответы на эти вопросы нам бы хотелось развернуть вокруг таких мощных составляющих глобализации, как развитие техники, с одной стороны, и развитие интеллектуальной мысли, формирование и использование определенных техник мышления, формирование предметно-специального мышления современного человека, с другой. Современная цивилизация немислима без такого феномена, как техника. Современный дискурс о ней должен отличаться особыми характеристиками.

Краткий обзор публикаций. Современное общество получило статус информационного общества, а его главной характеристикой стала информатизация. Мы попытаемся показать, что глобализация предшествует третьей интеллектуальной революции, с одной стороны. С другой, мы поставим акцент на развитии техники с целью подчеркнуть ее значение, как для глобализации, так и для интеллектуальной революции. На наш взгляд, только с помощью философского анализа возможно найти точки пересечения этих мощных явлений современности.

Термин "информатизация" связывают исключительно с компьютеризацией всех сфер жизни современного общества. Однако информатизация предполагает наравне с компьютеризацией еще и медиатизацию, и интеллектуализацию. Процесс компьютеризации вполне имеет реальные цифры, формы, он прочно вошел и продолжает входить в нашу жизнь. Современная

техника не мыслима без использования программных приборов, вычислительного оборудования. Возрастающие возможности техники, благодаря компьютеризации, раскрывают перед человечеством новые возможности своего развития.

Компьютеризация тесно связана с медиатизацией. Медиатизация приобрела и продолжает приобретать огромные формы и масштабы, которые с каждым годом увеличиваются с большой скоростью. Причем связь компьютеризации и медиатизации в обществе достаточно прозрачна. Число людей, включенных в глобальную сеть, постоянно растет. На сегодняшний день число пользователей мобильно Интернета составляет 1,7 млрд. человек. Наиболее часто мобильный Интернет используется для работы с социальными сетями, блогами, различными сервисами для мгновенной передачи сообщений, а также сервисами для мгновенной передачи сообщений. Наибольший рост будет наблюдаться на территории Юной Америки, где мобильные сети только развиваются. В начале 2013 года в самой продвинутой социальной сети мира – Facebook общее количество пользователей перевалило за миллиард. Twitter насчитывает более 275 млн. пользователей [1].

Медиа также набирают обороты, вместе с возможностями возрастающей компьютеризацией четвертая ветвь власти разворачивает и увеличивает свои возможности. Примером может служить любая сфера медиа-процессов. Сегодня социальные сети – территория свободного общения всех со всеми, где проявляется свобода и тут же, параллельно под видом «друга», дающего ненавязчивый совет, или независимого эксперта скрытно работает маркетолог. Здесь обсуждаются проблемы виртуального правительства, работают сервис-услуги различного направления, организовывается процесс обучения и действуют сайты развлечения и т. п.

Чаще всего под информатизацией и понимают эти две составляющие – компьютеризацию и медиатизацию, забывая о такой существенной стороне информатизации, как интеллектуализация. Интеллектуализация предполагает не только новый виток развития гасю, речь идет о формировании совершенного новой техники мышления, способной усваивать огромные потоки информации. По мнению С.С. Аверинцева, человечество прошло в своем развитии две интеллектуальные революции [2]. Первая была связана с необходимостью введения в языковое пользование понятий (дефиниций). Формирование строгого и выдержанного в определенных нормативных требованиях языка стало необходимым условием, которое выдвигало развитие общества того времени. Философия Сократа, Платона и Аристотеля способствовали этому процессу. Основания второй интеллектуальной революции мы находим в философии Нового времени, времени Модерна. Философская классика в лице Р. Декарта, Б. Спинозы, Лейбница, И. Канта, Г. Гегеля, научные открытия в области механики Галилео Галилея, И. Ньютона, П.-С. Лапласа и др. способствовали формированию и утверждению научной рациональности как законодательной. Она также приобрела определение “воинственной”. Именно научная рациональность способствовала формированию геометризации восприятия мира. Рождение и распространение науки в XIX и в XX вв. способствовало расширению второй интеллектуальной революции. Это нашло выражение в становлении диалектической техники мышления как основополагающей для получения новых научных знаний.

Цель. Сегодня именно процесс глобализации подводит нас к необходимости говорить о зарождении третьей интеллектуальной революции и формировании новых техник мышления [3]. На наш взгляд, фактором, определяющим ее зарождение, стала техника и техническая реальность, без которых невозможно говорить вообще о развитии человечества. Существование человека, его онтологические характеристики уже невозможны без техники в ее современном виде.

Материалы и методы. В качестве методов в нашем исследовании выступает метод формирования онтологии дискурса техники отца П. Флоренского и М. Хайдеггера. Метод коллективного преодоления отчуждения человека Ж. Симондона. Антропология М. Хайдеггера, М. Фуко, П. Рикера, которая позволит связать в единое целое онтологическую сущность человека и техники.

Результаты и их обсуждение. В истории философской мысли термин “техника” трактовался по-разному. В каждой цивилизации складывается свой, присущий только ей дискурс своеобразного понимания техники. Поиск онтологического значения техники выступает достаточно сложной задачей. Примерами ее решения могут служить рассуждения отца церкви П. Флоренского и М. Хайдеггера [4]. Первый ее сущностную основу предлагал искать в способности человека в организации пространства. Единственным механизмом этого процесса выступают смыслы и значения, которыми наполняет человек определенные предметы, явления. Техника выступала и средством достижения цели, и в то же время одним из элементов

пространства, которое создается. На наш взгляд, такое понимание техники основывается на геометризации мира – философское основание научных теорий, построенных с учетом научной рациональности и геометрических представлений о пространстве.

М. Хайдеггер технику рассматривал как первооснову человечества, корневое человеческое начало. Техника – способ самореализации человека, наконец, это забота человека о себе. Она выступает как особый путь нахождения бытия. В XX веке создался негативный дискурс о технике с лозунгом: “Техника вышла из-под контроля”. В нем косвенно звучит идея ее инструментального понимания. М. Хайдеггер обратил внимание на это и подчеркнул, что мы находимся в плену именно инструментального значения техники, и современный дискурс техники оформляется, благодаря ее инструментальному пониманию. Чтобы освободиться от власти такого определения техники, необходимо понять, что означает “инструментальное” само по себе. Такое понимание техники может считаться верным, но верность должна быть обоснованной и такой, которая ведет нас к сущности и способу ее выявления – к истине. Хайдеггер пытается понять, что имели в виду древние греки под термином “инструментальное”. Для них инструментальное – это действие, что делается с некоторой целью. Такое действие получает название “деятельная причина” – αιτιον. Эта причина никак не связана с латинизированным термином “causa”. Для греческого сознания причина – это не то, что делается с чем-то. По своему значению греческий термин переводится как распоряжение в значении “творения”. Но всякое творение, замечает Хайдеггер, по-гречески звучит как ποιησις (творчество). И именно благодаря творчеству раскрывается Природа (Φυσις), замечает Хайдеггер. Но раскрывается в высшем значении. “Творение приводит потаенное к непотаенному. Поэтому творение есть одновременно и Ent-bergen – “раскрытием”, то есть как раз тем, что греки называли словом αληθεια, а мы называем “истиной”. Следовательно, заключает Хайдеггер, техника не есть просто “способ” в инструментальном значении, техника – это способ раскрытия истины. Поэтому античная αληθεια была нацелена на познание и выступала способом раскрытия истины, а не изготовлением чего-то ради некоторой цели” [5, с. 74].

Сегодня мы говорим о технике и ощущаем ее по-новому. Уже в период Возрождения фиксируется совершенно новое понимание техники: оно уже не связывается с искусством, с творчеством. Ярким примером такой трансформации является творчество Леонардо да Винчи. Современниками он воспринимается как художник, а его инженерное начало, инженерная деятельность пока еще растворена в искусстве. И, не смотря на то, что уже сделана заявка на чертеж как существенную часть технического изделия, несмотря на его активное участие в разработках технического характера, предназначенных для городской культуры, Леонардо остается художником. Парадоксальность ситуации в том, что, начиная с работ Леонардо, техника уже не воспринимается как искусство. Искусство разделилось на два разных направления: реальное-техническое и художественное. Первое ставило

ставку на точность восприятия мира, а второе “вырвало” человека из эмпирики и “переносило” в воображаемую реальность.

В конце XVI в., в XVII в. технические изделия приобретают массовый характер: техника активно внедряется во все области жизни, мир человека уже немислим без нее. Она определяет не только уровень экономического, социального и политического развития, она выступает одним из мощных критериев в определении статуса государства, в работе прогностического характера и т. п.

И. Ньютон, Р. Декарт описали механический мир, который оказался чувственно “неотличимым” от нашего умения воспринимать макромир. Формируется дискурс нового восприятия и понимания техники с использованием метафоры часов, движущегося механизма, машины. Метафора машины настолько была понятной и воспринимаемой буквально, что техника стала открыто ассоциироваться именно с машиной. Этот образ стал достаточно удобным для классической парадигмы научной рациональности: она адекватно описывала макромир, жизненный мир человека, а метафора машины просто была находкой для наглядности его описания. Видимо поэтому в системе образования через обучение воспроизводится, прежде всего, техника мышления, сформированная классической научной рациональностью.

Вместе с “машинным” пониманием техники существенно изменилось и понимание природы. В окружающем мире, благодаря технике, все переводится в имеющееся состояние как назначенное к поставке чего-то ради чего-то. Современная техника раскрывает себя во властной требовании к природе, а именно – поставлять энергию. Это новый тип потаенности, за которым скрыта некая сущность техники. Особенностью современной техники является то, что ее наглядное состояние не является чем-то внешним для человека как предмет, который противостоит ей. Имеющееся состояние – это способ осуществления не только техники, но и самого человека. М. Хайдеггер замечает, что это требование бытия: для того, чтобы человек мог раскрыться, необходимо все привести в имеющееся состояние. Это так называемый Постав. В этом мире поставляется все: природа, недра, космос, сам человек. Постав есть средство осуществления и техники, и самого человека. Именно поэтому Постав остается незаметным для человека.

Индустриальный виток развития и НТР способствовали формированию нового дискурса техники. Уровень ее развития стал рассматриваться в современных исследованиях различного характера как основополагающий. Нам бы хотелось сконцентрировать внимание на одном существенном факте техногенной цивилизации. В это время происходит формирование первых академий наук и открытие первых высших технических заведений. Это время появления первых технических высших школ. Первая такая школа возникает в XVIII в. во Франции, ее имя – Школа мостов и дорог. И в это же время складывается феномен отчуждения человека от техники.

Попытка рассмотреть технику в контексте труда получила в современных исследованиях второе дыхание. Она связана с именем Ж. Симондона. Симондон

считает, что изучение производства и управления для понимания техники, не позволяет дать ей четкую оценку в контексте проблем, характерных для человека нового цивилизационного рывка. Он считает, что технику лишили человеческого, превратив ее в чисто функциональный механизм. Он обращает внимание на то, что техника вмещает в себя такой пласт “человеческого”, который ранее вообще оставался незамеченным и приподнимает технический объект на пьедестал научности.

Ввести в производство машину – это не только улучшить жизнь, сделать ее комфортной. Понятия “Труд” и “Машина” в производственной деятельности стали тесно переплетаться. Но сегодня техника присутствует не только вокруг человека, она уже стала его составной частью, частью его жизни. “Стало быть, технический объект привносит категорию более широкую, чем труд: это операторное функционирование. Последнее предполагает, что основой технического объекта, условием его возможности является акт изобретения. Вместе с тем, изобретение – это не труд, оно не предполагает психосоматической медиации между природой и человеческим видом. Изобретение есть не только адаптивное и защитное поведение, это ментальная операция, ментальное функционирование, принадлежащее к тому же порядку, что и *научное знание*” [6]. Следовательно, техническое изобретение несет в себе определенный фрагмент интеллектуальной деятельности как квинтэссенция интеллектуализации.

Ж. Симондон формирует концепцию утраты индивидуации в контексте отчуждения человека, суть которой в следующем. В XIX в. рабочий, подчиненный обслуживанию механических орудий труда, утратил свое ноу-хау и таким образом саму свою индивидуальность. Сам себя он обнаружил, будучи сведенным к статусу пролетариата. Он оказался в противостоянии не только к машине, но и к себе, и к науке и технике. Пространство, организованное таким пониманием техники и отношением к ней, негативно сказывается на конструктивных возможностях глобализации и на развитии человека.

Преодолеть отчуждение человека позволит новый дискурс о технике и созданная им реальность, считает Ж. Симондон. Новый дискурс может формироваться на основе трансиндивидуальных коллективов. “Путь к уменьшению отчуждения лежит не через социальную сферу (включая трудовую общину и класс) и не через область интериндивидуальных отношений, рассматриваемых обычно психологией, а через трансиндивидуальный коллектив. Технический объект возник в таком мире, в котором социальные структуры и их психические содержания были сформированы трудом, а это значит, что технический объект ввели в мир труда вместо того, чтобы создать мир техники с новыми структурами. Машина познаётся и используется через труд, а не через техническое знание; отношение рабочего к машине неадекватно, поскольку, взаимодействуя с машиной, он не продлевает свою работу изобретательской деятельностью” [6]. Осваивая технику, взаимодействуя с ней, благодаря труду, человек онтологически приобщается к миру и становится частью коллектива, который “вложил” в технику свои

способности, результаты работы разума, свою интеллектуальную коллективную деятельность. Именно работа по умению осваивать трансиндивидуальные возможности человека лежат в основе третьей интеллектуальной революции.

Формирование нового дискурса требует новых терминов, позволяющих связать в единое целое онтологическую сущность человека и техники. Сегодня все чаще в философии звучит термин “забота” и философия техники не исключение. Забота о себе М. Хайдеггера, М. Фуко, забота о себе у П. Рикера, забота о технике Ж. Симондона. На наш взгляд, смысловое содержание этих терминов находится в отношении пересечения. Вот как П. Рикер в рассуждениях о даре, выходит на онтологическую и этическую составляющую трансиндивидуального. Рикер пытался найти ответы, связанные с проблемами идентичности человека, с проблемами его становления. Забота является фундаментальной характеристикой человека. Причем не та забота, которая тождественна обязанности, а забота, которая приравнивается к дару. П. Рикер проводит параллель между понятиями “прощение” и “дар”. “Дар выступает против рыночного обмена, в котором дар рассматривается как возможность получить что-то взамен... Это означает давать, не ожидая ответа. Возможно, это слишком аскетическое восприятие дара. Но необходимо видеть его мистический смысл, знать, что таким образом обмен совершается на глубинном уровне” [7, с. 334].

В словах Ж. Симондона чувствуется призыв к творческому развитию ежесекундно: не только пользоваться тем, что уже изобрели, но включиться в процесс развития трансиндивидуального коллективного достижения. Интересно отметить, что В. Вельш, а за ним Н. Луман, размышляя в конце XX в. о статусе разума XXI века, приходит к выводу о его трансверсальности. Идея разума рассматривается ими в смысле трансиндивидуальных структур, которые выражаются на конкретно-историческом языке, зависящим от конкретной эпохи и представляющим тот или иной тип рациональности [8].

Идея от освобождения машинного понимания машины обязательно отразится на формировании человека: должен сформироваться совершенно новый че-

ловек, человек с новым видением мира и, следовательно, новой техникой мышления. У О. Тоффлера такие люди существуют уже сегодня. Их мало, но о них уже можно услышать. Это – технореволюционеры [9]. Уже сейчас, считает О. Тоффлер, технореволюционеры встречаются как некие носители «новых рассуждений» в современном мире.

Техника и созданная при ее использовании техническая реальность отражают обратное воздействие на психику и мышление человека. Человек продуцирует, «дает» новые знания, которые в свернутом виде присутствуют в каждом новом изделии. Жители XXI в. не могут пользоваться автомобилем без знакомства с его устройством, не могут совершать электронные платежи и покупки без элементарных знаний информационных технологий. Техника «заставляет» нас все время обучаться все в новых и новых для нас режимах и активизирует диалог с ней и с практикой трансиндивидуального.

Выводы. Начало третьей интеллектуальной революции связано с развитием техники и технической реальности в глобальном мире. Техника уже сегодня выступает как результат изобретения и носитель информации, а не утилитарный объект. Поэтому каждый новый виток развития в области технических достижений приводит к новому витку специализированного знания и, как следствие, требует интеллектуальных усилий для их творческого усвоения человеком новой цивилизации. Интеллектуализация, таким образом, выступает центральной составляющей процесса информатизации современного глобально мира. Следовательно, перед философией стоит задача осмысления процесса интеллектуализации. Философия должна стремиться создать метанауку, которая будет формой идеологии нового представления о роли и значении интеллектуальных революций. Она должна дать общие представления о техниках мышления, о возможностях интеллектуальной деятельности.

Как следствие, философия даст человеку возможность сформировать новый дискурс техники, оценить ее значение и факторы риска, возможности ее конструктивного или деструктивного характера в глобальных масштабах.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. <http://www.mobiset.ru/news/text/?id=6470>
2. Аверинцев С.С. Два рождения европейского рационализма / С.С. Аверинцев // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 3–13.
Averincev S.S Two of birth of European rationalism / S.S Averincev // Problems of Philosophy. – 1989. – № 3. – P. 3-13.
3. Дольская О.А. Трансформации рациональности в современном образовании: Монография / О.А. Дольская. – Харьков: НТУ «ХПИ»; Изд. Савчук О.О., 2013. – 352 с.
Dolskaya OA Transformation of rationality in modern education: Monograph / OA Dolskaya. – Kharkov: NTU "KPI", Ed. Savchuk OO, 2013. – 352 p.
4. Павленко А.Н. Возможность техники. О. Павел Флоренский и Мартин Хайдеггер / А.Н. Павленко // Человек. – 2003. – № 3. – С. 67–77.
Pavlenko N. Possibility technology. A. Florensky and Martin Heidegger / AN Pavlenko // Man. – 2003. – № 3. – P. 67-77.
5. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С. 63 – 176.
M. Heidegger European nihilism / Heidegger // Being and Time: Articles and Speeches: Trans. with it. – Moscow: The Republic, 1993. – P. 63 – 176.
6. Симондон Ж. О способе существования технических объектов / Ж. Симондон. – Альманах «Транслит». – 2011. – № 9. – С. 94–105. <http://litbook.ru/article/266/>
7. Рикер П. Прощения и дар / П. Рикер // Дух і Літера. Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», Центр Європейських Гуманітарних досліджень. – Київ: ФАКТ, 1997. – С. 333–336.
Ricoeur P. Forgiveness and gift / P. Riker // Litera and Spirit. Natsionalny Universitet "Kievo-Mogilyanska Akademiya", The

European Center of humanistic studies. – Kiev: FACT, 1997. – P. 333-336.

8. Luhmann N. Das Erziehungssystem der Gesellschaft / N. Luhmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2002. – 236 s.

9. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 781 с.

Toffler, A. The Third Wave / A. Toffler. – Moscow: AST, 2004. – 781 p.

Dolskaya O.A. New discourse of technic as a precondition for the formation of the third intellectual revolution

Abstract. The author, using a multidisciplinary approach that combines elements of modern society such as intellectualization, mediatisation and computerization. These three components of the complex given the status of “informatization”. The integrated combination of the three components of information creates the conditions for high- technology processes of change of human thinking. These changes create the conditions for the formation of the third intellectual revolution mankind. The first revolution associated with the names of Socrates, Plato and Aristotle, through which the technique of thinking “enriched” concepts and categories. The second intellectual revolution is made under the influence of scientific rationality classic design with the idea of a legislative mind of the Modern. XXI century with advanced technical base, technological capabilities, the potential of which is increased by the use of computer hardware, opens up new possibilities for humanity. In parallel, the article unfolds analysis of the term “technics” in the discourses of the three revolutions. The discourse of the third revolution will assess the phenomenon of technics in a new light. With the development of modern society technics that performs a phenomenon in which the focus collective intellectual capacity of humanity. The discourse of technics in which there is no interest in it as the concentration of intellectual capacity of collective intelligence, inhibits the development of society. Mastering the technique of interacting with it, thanks to the work, the person is ontologically attached to the world and become part of a team that is “invested” in the technics of their abilities, the results of the mind, its intellectual collective activity. It is the work by the ability to develop trans-individual human capabilities underpin the third intellectual revolution.

Keywords: intellectualization, an intellectual revolution, technics, care of technics, transindividual collective.

Завгородько Л.В.¹

Освітні виміри філософії географії

¹ *Завгородько Людмила Вікторівна, пошукач кафедри філософії Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна*

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. В статті розкривається, які освітні можливості філософії географії і як вона співвідноситься з філософією освіти, і як це можна простежити на матеріалі української культури. Філософія географії порушує фундаментальні питання щодо людини, і, відповідно, має визначальний філософсько-антропологічний компонент в своїй основі, але порушує в такий спосіб, що, як ніяка інша наука, поєднує певне визначення просторової межі, кордонів існування людини та спільноти, з невизначеністю цих же кордонів, і пошуки цієї визначеності через міфологічні архетипи, культурні практики та освітні проекти. Матеріалом для вирішення цих завдань обраний етнокультурний матеріал в цілому та українська культура зокрема в тих вузлових моментах, в яких очевидний зв'язок філософського осмислення просторових координат з їх освітніми вимірами. Такими моментами або етапами стали період дописемної культури, давньоруська культура, просвітницька діяльність православних братств, розробка національної ідеї представниками української інтелектуальної еліти, причетними до діяльності Кирило-Мефодіївського братства, Києво-Могилянської академії, університетського співтовариства, нарешті сучасних освітніх проектів. Філософія географії стає одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесійний. Концепт географії, визначений широким спектром дисциплін, набуває важливого методологічного та освітнього значення. Таким чином, освітні виміри філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

Ключові слова: освітній простір, філософія географії, ідентичність, антропологія, географічний детермінізм.

Вступ. І.Г. Гердер писав у своїй «Філософії історії»: «Простору сповнені мудрості, а часи повні уявного хаосу, і, проте, людина створена, очевидно, щоб шукати порядок, щоб внести ясність у свій малий проміжок часу, щоб прийдешнє будувати на минулому, – інакше навіщо людині пам'ять, навіщо спогади?» [1, с. 9]. Те, що простір пов'язаний з часом в своєму співвіднесенні з людиною, і про те, що повною мірою розуміння цієї обставини прийшло у ХХ ст., говорить і поняття хронотопу, запропоноване М. Бахтінім.

На користь того, що уявлення про простір і час мають широке світоглядне значення, можна наводити численні приклади. Давайте пригадаємо ті наслідки,

до яких призвела, наприклад, теорія М. Коперника. Втрата монополії на уявлення про Землю як унікальне небесне тіло, створене Богом для людини, викликала появу гіпотетичних уявлень про можливість розумного життя на інших планетах. В якості найбільш популярного небесного тіла в цьому відношенні довгий час виступали насамперед Місяць і Венера, а починаючи з 1890-х років, Марс.

Або в сучасній культурі – поява медіа- та віртуального простору, зміна звичних параметрів навколишнього світу укупі з проблемою трансформації самої людини, перетворення його в медіа, канал отримання, передачі та сприйняття інформації, призводить до по-

яви медіаантропології – філософсько-антропологічної дисципліни про медійні трансформації людини.

Ключовою тезою в уявленнях людини про навколишній простір, який експлуатується медіа і різними видами мистецтва, передусім кіно, є думка про те, що все не те, що здається. Втрачається не просто грань між реальним і гіпотетичним, але сама реальність постає як багатшаровий пиріг, як матриця, як просто-рвов-часова «матрьошка», в якій нормою стає флешбек і нашарування сюжетів і вставних епізодів. Відбувається втрата людиною ґрунту під ногами; не випадково сам ґрунт має значення джерела не тільки рівноваги, але і життєвої сили в різних культурах, і втрата зв'язку з ним призводить до непередбачених наслідків.

Творіння світу – позначення насамперед його просторових меж і потім заповнення його мешканцями. Не тільки творіння світу досить часто відбувається з тіла т.зв. першолюдності, але останнє має власні просторові кореляції. В цілому людина може поставати не тільки як суб'єкт і творець культурного, соціального, комунікативного простору, макрокосму, але й як самодостатній невеличкий космос, мікрокосм. Людина нічимна поза цього простору, поза зв'язку з Іншим, який теж повинен бути певним чином орієнтований в просторовому відношенні, для того щоб скласти про нього уявлення і вибудувати відносини. Людина неможлива і без власного простору, який може бути ієрархізований різним чином, виходячи, наприклад, з домінування «тілесного низу» або, навпаки, інтелектуального споглядання зверху чи, нарешті, духовного, сердечного переживання зсередини, з самого центру «внутрішньої людини», тобто відбувається проєкція на тіло людини просторових координат як корелятив її поведінки і мислення.

Тому філософія географії – проблема не тільки просторових і світоглядних орієнтирів людини, але і питання про саму людину, вона має чітку філософсько-антропологічну парадигму всередині себе. Це та складова, якої в цілому позбавлені основні напрями рефлексії щодо географічних вимірів буття людини, оскільки в них йдеться не стільки про людину як особу та індивід, скільки про род людський та про окремі народи, шляхи формування та самовизначеності їх ідентичності, унікальності та майбутніх перспектив. Маються на увазі насамперед тривала традиція географічного детермінізму та пов'язана з ним філософська та політологічна школа геополітики. Ми ж вважаємо доречним спрямувати увагу на людину. Адже, незважаючи на всі трансформації, які з нею відбулись та відбуваються в сучасному світі, на ту «антропологічну катастрофу», про яку можна прочитати у деяких представників сучасної філософської антропології, на втрату впевненості в тих критеріях, якими традиційно мірялась унікальність людини у порівнянні з тваринним світом, незважаючи на все це, залишаються ті певні екзистенціали, серед яких важливе місце займають просторові та часові орієнтири і людини, і суспільства, і їх осмислення продовжується в філософії географії. Але це осмислення має певним чином бути спрямоване, а його результати донесені до людини і суспільства в тій мірі, в якій людина продовжує здобувати певні навички, отримувати знання, сприймати куль-

турні цінності різних епох і народів, залишається в освітньому просторі людства.

Мета. Які ж освітні можливості філософії географії і як вона співвідноситься з філософією освіти? Як це можна простежити на матеріалі саме української культури? Розгляд цих питань і є метою статті.

Матеріали та методи. Як можна зазначити із вищесказаного, зазначена мета носить постановочний характер і спрямована на те, щоб сформулювати той напрямок, який ми вважаємо пріоритетним для філософії географії в сучасній гуманітарній науці, обґрунтувати його світоглядні основи та практичне значення. Матеріалом для вирішення цих завдань обраний етнокультурний матеріал в цілому та українська культура зокрема в тих вузлових моментах, в яких очевидний зв'язок філософського осмислення просторових координат з їх освітніми вимірами. Ми використовуємо метод антропологічної редукції, але, безумовно, ми не можемо уникнути використання феноменологічного методу. Його необхідною умовою є той принцип, що увага дослідника спрямована не на зовнішній світ, а на саму свідомість, бо, саме вона в кінцевому рахунку є джерелом як наукового, так і доннаукового знання, а саме свідомість на різних її рівнях є і акумулятором, і «ретранслятором» знань, і сферою докладавання зусиль освітян і тих, хто навчається.

Огляд публікацій. Філософські виміри просторових координат буття людини, суспільства і певних соціальних та етнічних спільнот достатньо давно знаходяться в полі уваги вітчизняних та західних дослідників. Передумови для подібних підходів були закладені ще мислителями, які ставили розвиток окремих народів у відповідність до властивих їх території проживання геологічних, кліматичних та подібних факторів, починаючи з географічного детермінізму Ш. Монтеск'є, а в минулому столітті розвинені насамперед Дж.К. Райтом в його «геософії». Поняття географічного простору розглядалось в працях М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі та ін. В працях російського дослідника В. Подороги географічний простір став важливою і органічною умовою самого філософствування.

В сучасних гуманітарних дослідженнях відбувається, по-перше, подальше поглиблення зазначеного дискурсу, по-друге, його надзвичайна диверсифікація, проєкція на найрізноманітніші дослідницькі стратегії. При цьому сучасна наукова рефлексія з приводу концепту географії та споріднених явищ дотримується в цілому міждисциплінарного підходу і одночасно висуває певні філософські або принаймні загальнотеоретичні та світоглядні засади, що дозволяє говорити про т. зв. філософію географії в широкому сенсі та власне філософію географії. Серед розгалужень першої можна назвати політичну географію, економічну географію, моральну географію, різні варіанти теологічної географії (географія Бога, географія Біблії) та ін.; прикладом другої є праці сучасного американського філософа Ахілле Варзі.

За визначенням останнього, онтологічне різноманіття географії створює «ідеальний предмет для філософських пошуків» [4, с. 1], насамперед в галузі соціальної та політичної філософії та суміжних науках, зокрема, екологічній етиці. Крім того, є досить широ-

кий спектр пов'язаних з цим практичних проблем, як-то соціальне вибудовування природного середовища, іконографія ландшафту і т.п. Як зазначає Варзі, певні питання, які вирішує філософ географії, «співпадають з тими, які вирішує будь-який філософ, який здійснює метафізичну розвідку комплексних структур соціального світу» [4, с. 3].

Безперечно, сучасна філософія географії – це філософська наука, яка, проте, очевидно характеризується міждисциплінарним характером досліджень в цій галузі, які спрямовані на з'ясування широкого кола метафізичних, епістемологічних, аксіологічних проблем питань в географії. Особливий розвиток цей напрям отримав після створення в 1997 р. всесвітньо визнанним експертом у сфері політики охорони навколишнього середовища Ендрю Лайтом «Спілки філософії та географії». Можна додати, що цей фахівець знаходить важливі для філософії природи і одночасно літературознавства теми у толкінієвському епосі «Володар кілець» [2].

Таким чином, філософія географії стає одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесіональний. Відповідно формуються і виокремлюються в загальному освітньому просторі постмодерного чи то вже пост-постмодерного та пост-інформаційного суспільства такі дисципліни, як політична географія (В. Брустейн), систематична географія (В. Девіс), економічна географія (Дж. Рассел Сміт), екологічна географія (Г. Коулз), моральна географія (Дж.Л. Мачор), соціологія географії, різні варіанти теологічної географії, як-от географія Бога, географія Біблії, географія творіння, географія американської релігії (Е. Гауштад) [3] та ін. Ми вважаємо, що одночасно все це форми освітньої діяльності, які реалізуються через викладання, наукові проекти та публікації і є відкритим полем для подальшої проєктивної діяльності (М. Епштейн) сучасних гуманітарних наук.

Результати та обговорення. В будь-якому разі концепт географії, визначений цим широким спектром дисциплін, набуває важливого методологічного та освітнього значення, формалізуючи думку людини щодо оточуючого середовища та допомагаючи зберегти баланс між нестримними тенденціями до глобалізації і уніфікації культур в космополітичному віртуальному просторі, а з іншого, центробіжними прагненнями етнічних спільнот та невмирущою жадобою кожного індивіду до особистої політичної та економічної свободи та мобільності, в тому числі в просторовому відношенні.

Для сучасної людини географія вже досить давно стала не просто спеціальною дисципліною чи методологічним полем осмислення відносин з оточуючим середовищем, але й засобом філософського осмислення просторового буття. Відома традиція уявлень про взаємозв'язок між духовним менталітетом тієї чи іншої національно-етнічної спільноти, властивими їй звичками, традиціями, релігійними уявленнями, матеріальною культурою, з одного боку, та всім комплексом геолого-кліматичних умов, характерних для тієї чи іншої місцевості, з іншого.

Відомо, що міфи та ті обряди, які виступають засобом їх ілюстрації для архаїчної свідомості, виконують світоглядну, а значить певною мірою і виховну функцію для спільноти. Міфічні ритуали та наративні елементи пов'язані з певними територіальними топонімами та їх вербальними та образними корелятами в дописемній культурі, відображаючи рівень безпосереднього сприйняття себе та Іншого в просторі. Безумовно, відповідні дії та парадигми мислення виконують безпосередні виховні завдання по осмисленню набутого досвіду та засобів його передачі, вбудовування в певний комунікативний та згодом соціальний вимір існування людської істоти. М. Еліаде визначав географічний простір як певний архетип, пов'язаний з певною системою релігійних вірувань та обрядів.

Коли етнічні культури переходять на рівень свідомої рефлексії та фіксації її результатів в різних формах самобутнього, але досить розвинутого та розгалуженого культурного життя, досвід осмислення та опису навколишнього світу здобуває філософські модули, в яких освітня парадигма закладена як система свідомих настанов щодо передачі досвіду не через розповідь, ліро-епічні та музикальні відтворення того, що зафіксовано в історичній пам'яті нащадків, а через навчання, заняття, верифікацію засвоєного та відчутого, через різні канали отримання, засвоєння та подальшого розповсюдження інформації. Таким чином, в національно орієнтованих освітніх системах географічні смисли продовжують виступати одним із важливих параметрів існування освітнього простору як осередку культурної самобутності та однієї із фундаментальних засад цивілізаційного розвитку.

Саме завдання збереження цих засад, традицій та перспектив українського народу виконували православні братства в Україні в XVI – XVII ст., які, в свою чергу, успадкували кращі просвітницькі настанови давньоруської культури з її оригінальною літературою, своєрідним іконописом, першими спробами організувати шкільну та бібліотечну справу. Братства виступили на боці збереження не тільки соціальних інтересів, але й освітнього та конфесійного простору, в якому українська культура могла зберігатися та розвиватися. Філософська орієнтація просвітницької думки ідеологів братніх шкіл не тільки загострила вічну проблематику філософії: проблему співвідношення духовного й матеріального, видимого й невидимого, вічного й тимчасового, але й поставила питання ідентичності та її просторових координат, насамперед принципів вибудовування освітнього простору як умови збереження ідентичності. Розкриваючи ці граничні стани світу через тему людини, філософська думка цього часу ще раз підтвердила найголовнішу особливість українського філософствування – онтологічну її спрямованість, втілену в концепції цілісної людини й філософії як цілісного знання. Пронизана живим пантеїстичним духом, філософія братніх шкіл ренесансного періоду заклала в українській філософії основи формування тривалої традиції, яка продовжила себе у творчій думці Києво-Могилянської академії й знайшла своє повне втілення в ідеях Григорія Сковороди.

Києво-Могилянська академія продовжила науково-освітні, демократичні традиції братніх шкіл на Украї-

ні. В академії одержали подальший розвиток мовознавство, література, історія, а сама філософія очолила ідеологічне протистояння, що почалося, з католицькою експансією. Хоча філософська культура ще продовжувала залишатися у впливі церковно-схоластичного світогляду, але в ній уже чітко почала вимальовуватися тенденція зближення із природознавством, із запитом суспільного життя.

У контексті розробки філософії національної ідеї філософія розуміється як особлива форма бачення світу, особливість якої полягає в її нерозривному зв'язку з історією й культурою народу. Саме вона, на думку одного з ідейних нахненників Кирило-Мефодіївського суспільства, першого ректора Київського університету М. Максимовича є методологічною підставою збагнення «українського народного духу», специфіки українського національного характеру, виявлення тих «емблем духу», які найбільше наочно представляють сутність національної культури. У такому ж плані представлений і програмний документ Кирило-Мефодіївської ідеологічної концепції – «Книги буття українського народу» М.Костомарова, де вперше було представлено у міфологічному ключі месіанське призначення України як унікальної етнічної одиниці, що претендує на збагнення власного історичного змісту в контексті світової історії.

Романтично-екзистенціальна традиція в українській філософії виявилася далеко не єдиною формою вираження філософського світорозуміння й органічно вписала в різноманіття навчань і шкіл періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття. Центрами філософського знання стали кафедри київського, харківського, одеського університетів, представлені концепціями А. Козлова, Г.Челпанова, А.Потебні, М.Драгоманова, В.Зеньковського, А.Гилярова й інших.

В епоху глобалізації відбувається, з одного боку, нівелювання етнографічних систем просторово-часових координат, їх інкультурація, інкорпорація, включення в простір медійної, віртуальної культури, перехід на загальнофілософський, теоретичний рівень, а з другого боку, центробіжні тенденції, поєднані з інтересом до проблеми національної ідентичності та своєрідності, прагнення до визначення параметрів існування етнічної одиниці у межах певних не просто географічних, а державних кордонів, хоча б і як частина більшого політичного утворення.

Філософія географії виконує свої освітні функції у всіх цих випадках і не будучи предметом рефлексії, і стаючи вже не просто окремою цариною знань, але й навчальним предметом.

У сучасному світі географічні смисли виступають одним із важливих параметрів існування освітнього простору. Світовий освітній простір об'єднує національні освітні системи різного типу та рівня, вони значно розрізняються за філософськими і культурними традиціями, рівнем цілей і завдань. Тому слід говорити про сучасний світовий освітній простір, як про той, що формується в єдиному організмі при наявності в кожній освітній системі глобальних тенденцій і збереженні різноманітності. Географічна структура світової освіти втілює територіальні та статистичні пропорції в розвиток національної системи кожної країни, окремих регіонів і континентів, глобальної взаємодії між системами освіти окремих країн і регіонів. Важлива роль відводиться географам в збереженні і поліпшенні природного середовища, тому актуальним завданням стає підготовка висококваліфікованих фахівців, що мають широкий географічний кругозір, дозволяє бачити природу у всіх її складних взаємозв'язках, і що володіють глибокими теоретичними знаннями, практичними навичками та сучасними методами дослідження по одній з дисциплін географічного циклу.

Висновки. Таким чином, освітні виміри філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. Якщо до природного середовища людині насамперед треба пристосовуватися, то щодо культурного простору, вона сама акумулює та формує його смисли, а також тієї ідентичності, яку вона відчуває як приналежна до певної етнічної / національної спільноти. Пізнавальний потенціал світоглядних пошуків закладений ще в дописемній культурі, але вже на рівні свідомих пошуків ідентичності і тих культурних практик, через які вона осмислюється та здобувається, включаючи освітні проекти, формуються певні компоненти філософського осмислення географії. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества; пер. и прим. А.В. Михайлова. – М.: АН СССР, 1977.
Herder J.G. Idei k filosofii istorii chelovechestva; per. i prim. A.V. Mihaylova [Ideas upon Philosophy and the History of Mankind; transl. A.V. Mihaylov]. – M.: AN SSSR, 1977.
2. Лайт Э. Зеленое время Толкина: темы окружающей среды во «Властелине колец» // Властелин колец как философия: Эссе; [пер. с англ. А. Баркова]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – с. 205-223.
3. Gaustad Edwin S. The Geography of American Religion // Journal of Bible and Religion. – 1962. – Vol. 30. – N 1. P. 38-45.
4. Varzi Achille C. Philosophical Issues in Geography – An Introduction // *Topoi* 20:2 (2001), 119-130 / [Електронний реєстр: http://www.columbia.edu/~av72/papers/Topoi_2001.pdf]

Zavhorodko L.V. Educational dimensions of the philosophy of geography

Abstract. The article reveals that educational opportunities geography and philosophy as it relates to the philosophy of education and how it can be seen in the Ukrainian culture. It was found that the philosophy of geography puts fundamental questions about human being and therefore has a decisive philosophical-anthropological component at its core but penalized in a way that is like no other science that combines some spatial definition of the limits and boundaries of human existence community of vagueness of the same

boundaries, and searches of certainty through mythological archetypes, cultural practices and educational projects. The material for these tasks is ethno cultural in general and related to the Ukrainian culture in particular in those essential points where communication between philosophical understanding of the spatial coordinates and their educational measurements is displayed. These are the periods during the pre-literate culture, Old Rus' Culture, the Orthodox Bratstva's educational activity, the development of the national idea by the Ukrainian intellectual elite involved in the the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Kyiv-Mohyla Academy, the 19th cent. University community and, finally, current educational projects. Philosophy of Geography is one of the ways to outline and describe metaphysical border and to make sense of the surrounding space: gender, cultural, social, political, moral, aesthetic, confessional. The concept of geography has been defined by a wide range of subjects. Therefore it gets an important methodological and educational value. Thus, the educational dimensions of the philosophy of geography can be determined through problem of a man as inhabitant of particular geographical environment in the same way as participant and creator of cultural space, including educational levels. Educational practice in the Ukrainian culture became form of preservation of national identity and definition of boundaries for the middle Ukrainian people.

Keywords: *educational space, philosophy of geography, identity, anthropology, geographical determinism.*

Завгородько Л.В. Образовательные измерения философии географии

Аннотация. В статье раскрывается, какие образовательные возможности философии географии, и как она соотносится с философией образования, и как это можно проследить на материале украинской культуры. Философия географии возбуждает фундаментальные вопросы относительно человека, и, соответственно, имеет определяющий философско – антропологический компонент в своей основе, но возбуждает таким образом, что, как никакая другая наука, объединяет определенное определение пространственной границы, границ существования человека и сообщества, с неопределенностью этих же границ, и поиски этой определенности через мифологические архетипы, культурные практики и образовательные проекты. Материалом для решения этих задач избран этнокультурный материал в целом и украинская культура в частности в тех узловых моментах, в которых очевидна связь философского осмысления пространственных координат с их образовательными измерениями. Такими моментами или этапами стали период дописьменной культуры, древнерусская культура, просветительская деятельность православных братств, разработка национальной идеи представителями украинской интеллектуальной элиты, причастными к деятельности Кирилло-Мефодиевского братства, Киево-Могилянской академии, университетского сообщества, наконец современных образовательных проектов. Философия географии становится одним из способов человека очерчивать вокруг себя метафизический границу и осмысливать окружающее пространство: гендерное, культурное, социальное, политическое, нравственное, эстетическое, конфессиональное. Концепт географии, определенный широким спектром дисциплин, приобретает важное методологическое и образовательное значение. Таким образом, образовательные измерения философии географии могут быть определены через проблему человека как жителя определенной географической среды, в такой же мере, как субъекта, участника и творца культурного пространства, в том числе образовательного. В украинской культуре образовательная практика стала формой сохранения национальной идентичности и определение границ бытия рядового украинца.

Ключевые слова: *образовательное пространство, философия географии, идентичность, антропология, географический детерминизм .*

Литвиненко Т.А.¹

**Перспективы развития частного высшего образования
в свете Болонского процесса на Украине**

¹ Литвиненко Тамара Анатольевна, преподаватель кафедры правоведения
Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, г. Харьков, Украина

Received November 25, 2013; Accepted December 12, 2013

Аннотация. В статье рассмотрен потенциал частного высшего образования как фактор модернизации образовательной системы Украины. Автором сделан акцент на необходимость внедрения принципов Болонской декларации не только в направлении интеграции в европейское образовательное пространство, но и в связи с взаимным воздействием светского и религиозного образования.

Ключевые слова: частное высшее образование, Болонская декларация, «учебно-научный комплекс», диверсификация.

Процессы европейской интеграции распределяются на различные сферы жизнедеятельности. Не стало исключением и образование, особенно высшая школа. Украина четко определила ориентир на вхождение в образовательное пространство Европы, осуществляя модернизацию образовательной деятельности в контексте европейских требований. Особое место в инновационных процессах, происходящих в отечественной системе высшего образования, принадлежит тем из них, которые вызваны Болонским процессом. Данный процесс был вызван к жизни множеством факторов разного порядка и уровня, влияющих на инновационный потенциал в тех трансформационных контекстах, которые сегодня определяют содержание, характер и направленность радикальных преобразований в культуре. Присоединение Украины к Болонской декларации, путем проведения реформ высшей школы и подписания Бергенских соглашений в 2005 году имели огромное значение для развития системы высшего образования. В настоящее время Болонский процесс отвечает тем тенденциям, которые сегодня характеризуются социальными процессами в социумах, переживающих трансформации постиндустриального порядка. Мобильность и активность являются существенными характеристиками современной социальной и культурной жизни. Как известно, принятию Болонской декларации предшествовал дискурс идеи университета, обсуждение перспективы европейского высшего образования и обеспечение его конкурентоспособности в условиях глобализации, радикальных изменений в культуре в связи со становлением информационного общества [3, с.17]. В социальном плане Болонский процесс призван обеспечивать европейскую мобильность студенческой молодежи, ускорить европейскую интеграцию. Предполагается, что все усилия, направленные на достижения данных целей, будут содействовать укреплению фундамента «Европы знаний», сохраняя при этом культурное и языковое разнообразие, стимулируя инновационный потенциал, а также социальное и экономическое развитие путем расширенного сотрудничества между европейскими вузами.

Движение, которое принято называть Болонским, является своеобразным ответом на вызов мобильного и активного общества, которое формируется в результате трансформаций постиндустриального порядка. В.П. Андрущенко делает акцент на системном и многовекторном характере внешних детерминант Болон-

ского процесса. Он отмечает: «Это движение обусловлено реальными изменениями, которые происходят на территориях Европы и мира: проблемами глобализации становления информационного общества, усилением миграционных процессов, мобильности рынка труда, обмена между культурами, а главное – объективно сформированной потребностью научиться «жить вместе», сохраняя при этом собственное этническое, культурное, религиозное и прочие разнообразие, одновременно понимая и уважая друг друга» [1, с. 6].

Еще в 2004 г. было принято решение начать подготовительный этап для вхождения системы образования Украины в единое европейское и мировое образование и научное пространство в контексте основных идей, изложенных в Болонской декларации 1999 г. к участникам педагогического эксперимента по внедрению кредитно – модульной системы организации учебного процесса в высших учебных заведениях III – IV уровня. Первыми вошли следующие частные вузы: Харьковский гуманитарный институт «Народная украинская академия», Киевский университет рыночных отношений, Черкасская академия менеджмента, Ялтинский институт менеджмента. Одновременно была предусмотрена возможность, что количество высших учебных заведений – участников педагогического эксперимента может быть дополнено по инициативе учебного заведения и с согласия МОН Украины.

Одним из принципов Болонского процесса является диверсификация высшего образования. Этот принцип рассматривается как концепция для развития частного высшего образования. Для формирования единого пространства европейского образования он «определяет поддержку и развитие традиционного разнообразия европейского образования с точки зрения языков, национальных систем, институтов, ориентация профилей подготовки и учебных планов. В то же время будущее зависит от способностей эффективно организовать это разнообразие, чтобы получить положительные результаты, развивать гибкость, а не создавать новые трудности и замкнутость, чтобы усилия к совместимости не были подорваны слишком большими разногласиями в определении и применении кредитов, ступеней и критериев качества» [4].

Для того, чтобы диверсификационная роль стала действенным фактором модернизации системы образования Украины в свете требований Болонского про-

цесса, она не должна и не может быть формальной. К сожалению, сегодня частные вузы Украины еще не стали реальной новой версией высшего образования за пределами критериев финансирования и управления. Чаще всего они дублируют специальности, которые уже есть в государственных вузах. Следует отметить, что частные вузы Японии предлагают образование в тех сферах образования, которые не охвачены государственными университетами. Они играют вспомогательную роль и свои финансовые фонды наращивают за счет успешных методов управления и повышения эффективности [2, с. 26]. Такой подход к организации частного высшего образования успешно применяется в Италии, Польше и др. странах.

В данном направлении уникальными для Украины по содержанию учебного процесса являются высшие учебные заведения: Международный Христианский университет и Украинско-американский гуманитарный институт «Висконсинский международный университет (США) в Украине».

В этих учебных заведениях студенты овладевают профессиями менеджера по международным программам и получают диплом одновременно двух учебных заведений: Украины и Международного христианского университета (г. Вена, Австрия), а также Висконсинский международный университет (США). Обучение в этих вузах осуществляется на украинском и английском языках, специальные дисциплины ведут преподаватели австрийского и американского вузов.

Заслуживает внимания и еще один пример, который показывает возможности создания «новой версии» высшего образования с помощью налаживания сотрудничества между духовными и светскими ВУ-Зами. В 2006 г. по благословению Блаженнейшего Владимира, Митрополита Киевского и Всея Украины Предстоятеля Украинской Православной церкви был открыт первый в Украине духовно-учебно-научный комплекс «Ужгородская Украинская Богословская Академия имени святых Кирилла и Мефодия» (высшее духовное учебное заведение УПЦ) – Карпатский университет имени Августина Волошина (частное высшее учебное заведение системы МОН Украины). Выпускники, кроме высшего духовного образования получают и высшее светское образование по профилям подготовки «Философия», специальность «Богословие» (Теология), а студенты университета, которые обучаются по другим светским специальностям (философия, правоведение, психология, финансы, филология, компьютерные науки) дополнительно изучают основы православного богословия. Студенты имеют возможность проходить стажировку за рубежом. В учебном процессе широко применяются но-

вейшие технологии и методики, современные европейские и американские учебники, банки тестов, видео-, аудио- и другие технические средства, учебные материалы. Большое внимание уделяется использованию программного обеспечения и компьютерной техники и подготовке к профессиональной деятельности.

Еще одним из перспективных направлений диверсификации является регионализация частного высшего образования, которая предусматривает профилизацию частных высших учебных заведений в соответствии с потребностями региона. Показательным здесь может быть пример Университета экономики и предпринимательства (г. Хмельницкий). В качестве основной цели этого частного учебного заведения было признано формирование высокообразованной профессиональной элиты региона, свободной и творческой, способной к самостоятельному мышлению и действиям в отрасли экономики, менеджмента, финансов и кредита, учета и аудита. Университет тесно сотрудничает с ведущими учеными и специалистами – практиками Подольского региона. Учитывая специфику и географическое расположение региона, ректорат университета принял решение – кроме изучения английского, немецкого и французского языков дополнительно изучать польский язык.

Следует отметить, что реализация принципов Болонского процесса в ходе модернизации образовательной системы Украины, в частности ее частного сектора, будет объективно способствовать повышению качества образования. Именно качество, а не прибыль должны стать главным принципом развития частного образования в Украине. Внедрение и достижение европейских стандартов качества образования является главной целью модернизации системы образования в целом.

Таким образом, Болонский процесс, при его последовательном развертывании, несомненно, ускорит европейскую интеграцию, сохраняя при этом культурное и языковое разнообразие, стимулируя инновационный потенциал, а также социальное и экономическое развитие путем расширенного сотрудничества между европейскими вузами. При адаптации болонских требований к украинской действительности необходимо руководствоваться прежде всего национальной идеей и национальными интересами. При создании интегрированного европейского пространства высшего образования Украина должна выйти за рамки догоняющей модернизации и использовать структурные инновации, инициированные Болонским процессом, как импульсом для развертывания внутренних творческих резервов обновления системы высшего образования.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта Україна. – 2004. – №1. – С. 5-9
Andrushchenko V.P. Modernization of Education in Ukraine at the context of the Bologna process // Higher Education Ukraine. – 2004. – №1. – P. 5-9
2. Данилишин Б., Куценко В. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти // Вісник НАН України. – 2005. – №9. – С. 26-35.
3. Ідея університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
Idea of university: Anthology / Uporyad.: M. of Zubricka. Lviv: Chronicle, 2002. – 304 s. 182.
4. Саламанская декларация [Э-ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russia.edu.ru/information/legal/law/inter/salamanca/>

Litvinenko T.A. The Prospects of Private Higher Education Development in the Context of Bologna Procedure in Ukraine

Abstract. The article examines the potential of private higher education as a factor of modernization of Ukraine. educational system. The author focuses on the necessity of the implementation of the Bologna Declaration principles not only in the direction of integration into European educational space, but also in connection with interaction of secular and religious education.

Keywords: private higher education, Bologna Declaration, diversification, educational and scientific complex.

*Романов А.В.*¹

К вопросу о самобытности русской философии

¹*Романов Анатолий Владимирович, кандидат философских наук, доцент
Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, г. Тула, Россия
Received November 2, 2013; Accepted November 28, 2013*

Аннотация. В статье анализируются взгляды известных русских мыслителей А.И. Введенского, В.В. Зеньковского и Н.О. Лосского на проблему возникновения и развития русской философии. Предлагаются различные варианты периодизации русской философии. Доказывается, что русская философия является оригинальным типом философствования с присущими ей характерными особенностями (религиозность, онтологизм, антропоцентризм, повышенное внимание к этическим вопросам и т.д.).

Ключевые слова: русская философия, А.И. Введенский, В.В. Зеньковский, Н.О. Лосский

Проблема типологического статуса русской философии важна и актуальна. Существуют различные взгляды на русскую философию. В частности, существует такая позиция, утверждающая, что для русской культуры философское начало не характерно и элементы философии, присутствующие в ней, являются чуждым и инородным элементом. Будучи принципиально не согласными с этим тезисом, рассмотрим основные тенденции развития истории русской философии. В настоящей работе мы будем опираться на следующие труды: А.И. Введенский “Судьбы философии в России”, В.В. Зеньковский “История русской философии”, Н.О. Лосский “История русской философии”, Б.В. Яковенко “История русской философии” и др. Эти мыслители по-разному оценивали место и роль русской философии в мировом философском процессе. Мы в данной статье солидаризируемся с позицией неокантианца А.И. Введенского, который утверждал, что философия для русской культуры является ее органической частью. И вот почему.

Исследуя философское наследие мыслителей XIX в., причем не только западных, но и отечественных, часто приходится сталкиваться с такой точкой зрения, что русская философия не является автономным, самобытным типом философствования и будто бы она является инородным элементом русской духовной культуры, который искусственно насаждался и прививался в течение веков. По словам А.И. Введенского, иногда даже дело доходило до абсурдных утверждений, что “русский ум не способен или, по крайней мере, не расположен к философским мудрованиям; будто бы он от природы слишком трезво и прямо смотрит на вещи, чтобы пускаться в философские отвлеченности” [1, с. 4].

Неоднократно раздавались упреки в неоригинальности русской философии. В частности, Б.В. Яковенко писал, что бедность характерных черт русского философствования связана с его “недостаточной оригинальностью” [4, с. 16]. По его мнению, русская философия имеет прямую зависимость от классики мировой философии, и это мешает ей выделиться в определенную законченную форму [4, с. 17].

А.И. Введенский пишет о своем несогласии с этой позицией, утверждая, что философия в России “существует не вследствие искусственного насаждения, а вследствие глубокой потребности, удовлетворяемой вопреки всевозможным препятствиям” [1, с. 4]. Безусловно, русская философия зародилась на определенном фундаменте. Таким фундаментом являлась средневековая европейская философия, особенно византийская философия (в силу культурных, политических и экономических связей Киевской Руси с Византией). Но ведь и сама средневековая схоластика возникла не на пустом месте: фактически она пыталась осмыслить новые проблемы, используя категориальный и методологический аппарат античной философии, прежде всего, систем Платона и Аристотеля. Поэтому “большее или меньшее заимствование и подчинение чужим влияниям – это общий закон развития философии любого европейского народа” [1, с. 4]. Более того, А.И. Введенский утверждает, что восприимчивость и интерес к различным философским учениям является гарантом успешного развития философии. И значит, в этом русская философия ничем не отличается от западноевропейской. Поэтому, по мнению А.И. Введенского, с которым мы солидарны, выше приведенные “обвинения” в адрес русской философской мысли, по меньшей мере, несостоятельны.

Об этом же пишет и В.В. Зеньковский, говоря, что влиять на что-то, в том числе на русскую философию, можно лишь тогда, когда имеется “хоть какая-нибудь доля самостоятельности и оригинальности – без этого невозможно говорить о влиянии: нельзя же влиять на пустое место” [2, с. 24]. Вопрос о влиянии мыслителей и школ друг на друга чрезвычайно сложен. Безусловно, оно есть, причем не только в русской философии, но и в философии вообще (Эпикур строил свою систему опираясь на Левкиппа и Демокрита, Аристотель опирался на Платона, Фома Аквинский – на Аристотеля и т.д.). Но вряд ли этот факт позволяет ставить вопрос о неоригинальности систем Эпикура, Аристотеля и Аквината. Аналогичная ситуация и с русской философией. Другое дело, что русские мыслители были вынуждены учиться у западных, и поэтому влияние Запада имеет место в отечественной традиции. Но “если несмотря на это, русские мыслители рано начинают пролагать себе свой путь и диалектически тем готовят возникновение, в более поздний период, оригинальных философских систем, то это, конечно, означает диалектическое и историческое единство русской философской мысли и, тем самым, достаточно свидетельствует о ее самостоятельности, а, следовательно, и оригинальности” [2, с. 25].

Доказав тем самым, что русская философия есть оригинальный и самобытный тип философствования, обратимся к возможным попыткам ее периодизации. Например, В.В. Зеньковский предлагает следующее деление:

1. Пролог к русской философии:
 - а) до Петра Великого;
 - б) XVIII в.
2. Досистемный период (до 70-х годов XIX в.).
3. Возникновение систем (конец XIX – 20-е годы XX в.).
4. XX в. (после 1917 г.) [2, с. 28].

А.И. Введенский в своей работе “Судьбы философии в России” выделяет три периода развития русской философии (оговоримся еще раз, что речь идет о развитии русской философии до XX в., т.к. анализируемая работа А.И. Введенского вышла в 1898 г. и посвящена была открытию Философского общества при Петербургском университете):

1. Подготовительный период.
2. Период господства немецкого идеализма.
3. Период вторичного развития.

А.И. Введенский считает, что отсчет истории русской философии необходимо вести с 1755 г., т.е. с момента основания Московского университета [1, с. 5]. До этого момента философия, конечно же, преподавалась в учебных заведениях России. Но уровень подготовки в духовных академиях Москвы и Киева не мог сравниться с уровнем подготовки в западных университетах. Именно поэтому А.И. Введенский утверждает, что распространение в обществе философия получила только после открытия Московского университета.

Изначально в нем преподавали приглашенные профессора из Германии, поэтому вполне закономерно, что вплоть до XIX в. в Московском университете господствовала философия школы Х. Вольфа. Но вместе с этим гораздо более плодотворно шло усвое-

ние наследия французских просветителей (Вольтера, Ш.-Л. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо и др.). Этому способствовала и переписка Екатерины II с Вольтером.

Эти позитивные моменты омрачало следующее обстоятельство. В российском обществе XVIII в. отношение к наследию французских просветителей было как к увлекательному, интересному чтиву, но не более того. По словам академика Петербургской академии наук А.Н. Пыпина, на которого ссылается А.И. Введенский, «среди русских читателей распространялось не столько понимание, сколько слава французских писателей» [1, с. 8]. В силу этого обстоятельства влияние французской философии на русскую мысль было относительно недолгим и закончилось в начале XIX в., когда на смену ему пришло увлечение немецким идеализмом. Основным положительным итогом господства французской философии в императорской России, а вместе с ним и всего подготовительного периода развития русской философии является, по словам А.И. Введенского, подготовка к «более глубокому усвоению западной философии» [1, с. 8].

В.В. Зеньковский также считает XVIII в. “прологом” русской философии. В этот период, по его мнению, Россия начала усваивать плоды западной культуры, причем касалось это как материальной, так и духовной ее стороны. Сразу же необходимо оговориться, что философские вопросы были не чужды русскому сознанию и до XVIII в. Просто они находили свое разрешение в рамках религиозного мировоззрения, точно так же, как это было до момента зарождения феномена философии в Древней Греции, Индии или Китае. Во второй половине XVIII в. произошло “пробуждение собственных творческих сил”, потому В.В. Зеньковский называет XVIII в. “настоящей весной русского просвещения, побуждающей русских людей прежде всего “учиться” у Запада” [2, с. 26].

Начало второго периода развития русской философии, которое А.И. Введенский относит к 1805 г., было многообещающим. Александр I в начале своего царствования предпринял целый ряд мер по развитию системы образования вообще и преподавания философии в частности (например, философия как учебная дисциплина присутствовала не только в университетах и духовных академиях, но и в семинариях и гимназиях). Помимо общего курса философии, преподавалась история философии, логика, философия права, эстетика и этика.

В этот период весьма популярными в России были учения И. Канта, И.Г. Фихте и Ф. Шеллинга. Наибольшую популярность, по мнению А.И. Введенского, снискала себе философская система Ф. Шеллинга. И дело здесь не только в романтической поэзии и мистицизме наследия немецкого мыслителя. Подлинной причиной этого стало, по словам А.И. Введенского, то, что “отречение от всякой метафизики, проповедуемое Кантом, не было выдержано и им самим. Для его же современников оно и по-прежнему было слишком преждевременным и непосильным. А метафизические элементы, находящиеся у Канта, как известно, почти с логической необходимостью вели к тому, что его философия прежде всего перерождалась в учение Фихте, а через его посредство – в системы Шеллинга и Гегеля” [1, с. 15]. Основными популяризаторами шеллин-

гианства в России в этот период были профессор Санкт-Петербургской медико-хирургической академии Д. Велланский и профессор Санкт-Петербургского педагогического университета А. Галич.

Но официальная власть недолго благоволила философии. После войны с Наполеоном в политике Александра I произошли значительные изменения, которые не могли не затронуть систему образования и философию в частности. Философия признавалась крайне опасной дисциплиной, поэтому ее преподавание в гимназиях было сведено к курсу формальной логики, а преподаватели философии в университетах, которые не захотели приспособляться к новым веяниям, вынуждены были страдать из-за своих убеждений.

Так, например, профессор Харьковского университета И.Г. Шад в 1819 г. был обвинен в приверженности идеям Ф. Шеллинга и выслан из России. В Казанском университете печально известный М.Л. Магницкий, имевший тогда права попечителя, фактически свел преподавание философии к логике, добился отстранения от кафедр ведущих профессоров и ввел обязательное правило для преподавателей других кафедр, согласно которому они должны были «постоянно указывать при изложении своего предмета на проявление в нем божественной премудрости и на бессилие разума, а недостатки прежних писателей объяснять тем, что они жили во время хищнического владычества философии» [1, с. 20].

Аналогичные процессы происходили и в Санкт-Петербургском университете, попечителем которого был друг Магницкого Д.П. Рунич. Он добился увольнения 12 профессоров за год. В их числе были А.И. Галич и А.П. Куницын, которых обвинили в том, что они в своих работах подрывают основы государства, противоречат христианской вере и увлекаются философией Ф. Шеллинга. А.И. Галичу впоследствии в течение 10 лет не позволяли читать лекции даже в собственной квартире.

В Московском университете реакция была не столь сурова, но эти процессы затронули и его. В частности, профессора И.И. Давыдова отстранили от преподавания философии за то, что его учебник по логике был написан в духе шеллингианства.

Таким образом, в 20-е годы XIX в., по мнению А.И. Введенского, «одновременно и повсюду подверглись преследованию все три распространявшиеся у нас системы нового идеализма» [1, с. 24].

Но развитие философии, несмотря на жесткое внешнее давление со стороны официальной власти, не остановилось. В 30-40 годы XIX в. философия начала распространяться посредством литературных кружков, из которых вышли такие известные русские мыслители, как А.С. Хомяков, братья Киреевские, братья Аксаковы, В.Г. Белинский, А.И. Герцен и др. Из этих кружков, основной философской базой которых было наследие Ф. Шеллинга и Г. Гегеля, возникнут два течения, во многом определившие развитие русской философии: славянофилы и западники.

В том же ключе описывает этот период и Н.О. Лосский, считая, что «начало последовательного развития русской философии мысли восходит к тому времени XIX в., когда русское общество уже пережило период

увлечения немецким идеализмом Канта, Фихте, Шеллинга и Гегеля» [3, с. 9]. Н.О. Лосский связывает начало самостоятельной русской философии с именами славянофилов: И.В. Киреевского и А.С. Хомякова. С его точки зрения, именно они попытались опровергнуть немецкий тип философствования и создать новый тип на основе русского толкования христианства, опирающегося на труды отцов Восточной церкви. С позиции Н.О. Лосского, создать философскую систему у них не получилось, но они ввели новый дух философствования в русскую культуру. И результат не заставил себя долго ждать: через несколько десятилетий появилась первая русская система религиозной философии у В.С. Соловьева [3, с. 10].

Таким образом, во второй период своего развития русская философия, по словам А.И. Введенского, «успела оказать неоспоримое и самое благотворное влияние на ход русской культуры. И в то же время ее услуги за этот период имеют не только местный характер: они не ограничиваются лишь одной Россией, но распространяются и на весь цивилизованный мир» [1, с. 29]. Под распространением достижений русской мысли в мире А.И. Введенский подразумевает создание неевклидовой геометрии Н.И. Лобачевским. Последний мог создать ее только при помощи философского переосмысления основ математики. Именно поэтому, «когда задумываются, может ли и у нас философия иметь такое же значение для развития нашей культуры, как в других странах, то пусть вспомнят о славянофилах и западниках. Если же сомневаются, в состоянии ли русская философия уплатить свой долг Западу и оказывать со своей стороны влияние на развитие его философии, то пусть припомнят Лобачевского и взвешают, не началась ли уже эта расплата» [1, с. 31 – 32].

Период вторичного развития в русской философии начинается во времена царствования Александра II. Конечно, такого давления извне на философию, как это было в 20-е годы XIX в. со стороны официальной власти, в этот период уже нет. Но зато философия в России столкнулась с внутренними трудностями.

Во-первых, это распространение материализма. Фактически он стал очень моден в то время, и его исповедовали, по мысли А.И. Введенского, «с необычайным увлечением, чисто догматически и чуть не с фанатизмом, ни на минуту не задумываясь ни над какими возражениями против него» [1, с. 37]. А.И. Введенский сравнивает это явление с распространением вольтеррианства во времена правления Екатерины II, когда в суть учения мало кто пытался вникнуть, а исповедовали его просто потому, что так было модно. К счастью, такое бездумное увлечение материализмом прошло (как и вольтеррианством ранее), причем в большей степени не благодаря усилиям людей, борющихся с ним (Ю.Ф. Самарин, Н.Н. Страхов, П.Д. Юркевич), а само собой.

Во-вторых, распространение позитивизма О. Конта. Проблема заключалась в том, что в силу популярности позитивизма «мы теперь видим не борьбу против той или другой философской доктрины, а совершенное равнодушие к самой философии... Философия до сих пор не опровергнута в своих началах, а просто отброшена, как ненужная вещь... В такой же опале,

как философия, находится и единственное ее орудие – умозрение. Мы систематически пренебрегаем умозрением, питаем к нему полное недоверие. Умозрение в наши дни чуть-чуть не бранное слово” [1, с. 39].

Но в 80-х годах XIX в. ситуация меняется. Материализм как господствующее направление в философии исчезает, а позитивизм сменяется эволюционными воззрениями. Состояние русской философии конца XIX в. А.И. Введенский сравнивает с ее состоянием в 30-е годы того же столетия, когда философия в России получила мощный импульс для своего развития в виде литературных кружков. В конце XIX в. Таким импульсом стала смена материалистической, позитивистской парадигмы в философии на принципиально иную. И результатом этого стало появление строгой законченной философской системы В.С. Соловьева.

В целом, А.И. Введенский положительно оценивает перспективы развития русской философии, заявляя, что в дальнейшем “русская философия воспитает деятелей, имеющих для жизни России значение не меньшее, чем славянофилы с западниками, а для философии всего мира такое же, как и Лобачевский” [1, с. 43]. И сейчас, в XXI в., мы уже можем с уверенностью сказать, что А.И. Введенский оказался прав. Творческое наследие таких русских мыслителей, как В.С. Соловьев, Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, Л.Н. Толстой, И.А. Ильин, С.Л. Франк, Н.О. Лосский, П.А. Флоренский, В.В. Зеньковский, А.Ф. Лосев, Г.В. Флоровский и др. составляет золотой фонд мировой философской мысли.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Введенский А.И. Судьбы философии в России. – М.: типография лит. товар. И.Н. Кушнерев и Ко, 1898. – 43 с.
Vvedenskiy A.I. Sud'by filosofii v Rossii [The fates of philosophy in Russia]. – M.: tipografiya lit. tovar. I.N. Kushnerev i Ko, 1898. – 43 s.
2. Зеньковский В.В. История русской философии. – М.: Академический Проект, Раритет, 2001. – 880 с.
Zen'kovskiy V.V. Istoriya russkoy filosofii [The history of Russian philosophy]. – M.: Akademicheskij Proyekt, Raritet, 2001. – 880 s.
3. Лосский Н.О. История русской философии. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.
Losskiy N.O. Istoriya russkoy filosofii [The history of Russian philosophy]. – M.: Sovetskiy pisatel', 1991. – 480 s.
4. Яковенко Б.В. История русской философии. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 1248 с.
Yakovenko B.V. Istoriya russkoy filosofii [The history of Russian philosophy]. – M.: Direkt-Media, 2008. – 1248 s.

Romanov A.V. To the problem of the originality of Russian philosophy

This article analyzes the views of the famous Russian thinkers A.I. Vvedensky, V.V. Zenkovsky and N.O. Lossky on the problem of the origin and development of Russian philosophy. Different variants of a periodization of the Russian philosophy are offered. It is proved that Russian philosophy is the original type of philosophizing with its characteristic features (religion, ontologism, anthropocentrism, increased attention to ethical issues, etc.).

Keywords: Russian philosophy, A.I. Vvedensky, V.V. Zenkovsky, N.O. Lossky.

Чеснова Е.Н.¹, Якимова Е.Г.²

**Проблематика веры и эсхатологических настроений
в мировоззренческих и духовных поисках современности**

¹ Чеснова Елена Николаевна, кандидат философских наук, старший преподаватель

² Якимова Елена Георгиевна, кандидат философских наук, старший преподаватель
кафедры философии и культурологии

Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, г. Тула, Россия

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В статье дается анализ проблемы соотношения феномена религиозной веры и эсхатологических настроений. Раскрывается смысловое содержание понятия веры на основе критериального подхода в анализе религиозного феномена. На основе выделенных критериев смыслового содержания феномена веры дается осмысление соотношения веры и эсхатологических настроений человека. Осуществляется анализ эсхатологических настроений современного российского общества и их преломления в различных сферах человеческой жизни и повседневной реальности, рассматриваются различные сценарии «конца света» отечественных ученых. Анализируется влияние религиозных феноменов на мировоззрение и духовные поиски в обществе. Осмысливаются особенности современного духовного состояния общества в контексте анализа религиозной веры.

Ключевые слова: вера, критерии веры, эсхатологическая экзистенция веры, эсхатологические настроения, эсхатология.

Вера и эсхатологические настроения занимают особое место в отечественной и мировой культуре. Данные феномены человеческого бытия влияют на жизнь человека, характеризуют и формируют его парадигму мышления, способствуя раскрытию духовного потенциала личности. Вера, эсхатос веры, эсхатологические настроения предстают как репрезентативные категории человеческой духовной культуры, неотъемлемо связанные с развитием и историей общества. Рассмотрение данных феноменов необходимо для понимания современной культуры общества, раскрытия его мировоззренческих и ценностных предпочтений, тенденций в нравственно-духовной сфере, выявления эсхатологических настроений и их глубины и интенсивности. Наиболее широкое распространение эсхатологические настроения получают во времена социальных, экономических и политических кризисов, военных конфликтов, изменения духовно-нравственной парадигмы общества, ценностной аномии, катаклизмов и т.д. (например, Иудея – I в. н.э., Германия – XV – XVI вв., Англия – XVI – XVII вв., Россия – конец XIX – начало XX в.). Глубина и изменение веры человека также связаны с периодами кризиса, религиозных перегруппировок, смены картины мира, переосмысления смысложизненных ценностей в обществе. Конец XX – начало XXI века не является в этом плане исключением. Эсхатологические настроения современности и вера выходят за рамки религии и философии, трансформируясь в универсальный общемировоззренческий элемент общественного сознания, парадигму мышления современного секулярного общества. Это свидетельствует об актуальности исследований в области веры и эсхатологической проблематики в контексте мировой культуры, в мировоззренческих и духовных поисках современности.

По проблемам осмысления роли веры и эсхатологических настроений существует множество различных трудов в области теологии (католической и протестантской), православного богословия, философии, этики, социологии, психологии, религиоведения, культурологии в контексте междисциплинарных исследований. Анализу подвергаются как религиозные

тексты, философские тексты, так и вторичные источники, содержащие в себе комментарии на них, раскрывающие различные дискурсы рассмотрения данных феноменов. Но в виду многообразия источников возникают проблемы с определением их смыслового содержания, роли в жизни современного человека. Поэтому целью данной статьи является определение смыслового содержания веры и эсхатологических настроений, их соотношения и роли в мировоззренческих и духовных поисках современного общества на основе материала из различных областей социогуманитарного знания, используя аналитический, системный, диалектический, компаративный и т.д. методы, а так же метод контент-анализа.

Для того чтобы понять, как соотносятся феномен религиозной веры и эсхатологические настроения, необходимо учитывать несколько аспектов при их исследовании и актуализации в жизни человека, религиозной группы, общества. Мы должны учитывать, что религиозная вера имеет свою цель, объектно-субъектную связь, мотивацию, предельный интерес, актуализацию, включает в себя множество элементов и функций. Неотъемлемыми в ней являются носитель веры, религиозно-нравственное начало, бесконечный предельный интерес, направленный на трансцендентное. Также не надо забывать, что вера является центральным системообразующим феноменом человеческого бытия, проявляется как ментальность в культуре, социальной реальности, предстает как необходимый фундаментальный компонент религиозной жизни, религии в целом, влияет и определяет психологическое состояние религиозной личности. Обращаясь к изучению феномена религиозной веры, мы можем видеть то, что он предстает как экзистенциальный, онтологически связанный с ценностной системой категорий, ментальностью отдельного человека и общества в целом. Что в свою очередь обуславливает такую характерную черту данного религиозного феномена, как его динамика и способность к эволюции. Помимо этого необходимо обращение к критериальному подходу в исследовании веры, который дает базу для раскрытия смыслового содержания данного

понятия и выявления его роли в жизни современного общества и человека, а также характеризует особенности проявления эсхатологической экзистенции веры. При рассмотрении веры в различных отраслях гуманитарного знания, в трудах философов, социологов, психологов, католических и протестантских теологов, православных богословов, мы выделяем следующие наметившиеся критерии определения смыслового содержания данного понятия: 1) *Критерий веры сводится к вероучению или отождествляется с ним, либо сводится к отдельным понятиям вероучения* (символами веры, вероисповеданием, религией, религиозностью, религиозным опытом, религиозным чувством); 2) *Понятие веры определяется психикой (эмоции, невроз, аффект)*, которая выступает как критерий веры; 3) *Рациональность как критерий веры*, связана с определением границ действия веры, соотношения веры и разума, веры и знания, исследования веры и сомнения; 4) *Критерий веры как совокупность рационального, эмоционального, бессознательного, иррационального и рационального как целостность веры*; 5) *Экзистенциальный критерий в понимании религиозной веры*; 6) *Культура как критерий веры* (вера как гуманизирующий личность и культуру феномен, основная детерминанта характера социальных представлений и культуры, ее модусов, как парадигмальный и ментальный феномен, как "рабочая гипотеза", как форма культурного бытия человека, общества, цивилизации, как одна из идеационных констант религии, имеющая собственное "когнитивное ядро", "логику"); 7) *Нравственная добродетель как критерий веры*; 8) *Критерий понятия религиозной веры как социокультурной реальности*, связанной с религиозностью (религиозное сознание, поведение, отношение), религиозной мобильностью людей, вера понимается как "практическая вера" и т.д. Наибольшее развитие имеет в таких областях гуманитарного знания, как социология религии, культурология. В контексте выделенных нами критериев определения смыслового содержания понятия веры интересный вариант соединения различных критериев репрезентирует проблематика веры и эсхатологических настроений человека, религиозных групп. Вера рассматривается здесь как направленность на будущее, соединяется с концепцией Страшного Суда, конца света, через представления о линейности исторического процесса, в сотериологии. Хюбнер К. при рассмотрении теологии Р. Бульмана пишет о том, что Страшный Суд, понимаемый им "как эсхатон истории осуществляется в каждом акте веры", в нем выносятся приговор всему имманентному, в результате чего "христианская вера" предстает уже в своей сущности "эсхатологической верой или эсхатологической экзистенцией", в тоже самое время вера остается экзистенциальным движением, вследствие того, что в ней присутствуют как "Страшный суд, так и Спасение и избавление" [3].

При раскрытии эсхатологической проблематики обычно веру рассматривают как феномен, уготованный к трансформации при наступлении Царствия Божия. Например, у А.С. Хомякова при наступлении Царствия Божия не будет отдельно веры, отдельно надежды, отдельно любви. Будет только одна любовь.

Наиболее распространенной тенденцией можно считать рассмотрение оскудения религиозной веры и любви, упадка, кризиса веры, религиозности. Кризис веры в контексте эсхатологических настроений воспринимается как знак наступления последних времен перед вторым пришествием Иисуса Христа. К вопросу веры в контексте эсхатологических настроений обращался целый ряд теологов и богословов, например, Св. Антоний Великий, Ф. Затворник, схииеромандрит Лаврентий Черниговский, протоиерей Николай Афанасьев, С.Л. Франк, А. Шмеман и т.д. Рассмотрение веры как одной из необходимых и главных составляющих для спасения человека при втором пришествии Иисуса Христа, наступлении Страшного Суда и Царствия Божьего является универсальным для теологии (католической и протестантской), православного богословия, религиозной философии. Рассматривая эсхатологическую проблематику веры применительно к выделяемым нами критериям ее смыслового содержания можно считать данную проблематику преимущественно одним из дискурсов рассмотрения религиозной веры, чем самостоятельным критерием веры. Так как в данной проблематике вера раскрывается в контексте нескольких критериев понимания ее смыслового содержания: *экзистенциальный критерий, критерий веры как совокупность рационального, эмоционального, бессознательного, иррационального и рационального как целостность веры, культура как критерий веры, нравственная добродетель как критерий веры, вера как социокультурная реальность*. Главным, на наш взгляд, здесь является экзистенциальный критерий веры, так как в первую очередь мы имеем дело с эсхатологической экзистенцией веры. Именно в рамках экзистенции веры получают свою реализацию эсхатологические представления и настроения, сообразуясь с той парадигмой мышления, мировоззрением, которые формирует и выражает вера человека, выступая на современном этапе развития общества когнитивным ядром религии. Сами эсхатологические представления, возникающие в воображении человека в виде образов "конца света" и предшествующих ему событий, способствуют осмыслению мира в целом, себя в нем и своей роли в истории. Эсхатологические настроения характеризуют переживания человека в связи с нарастанием тревоги и неопределенного ощущения приближающейся реальной глобальной катастрофы в эмоциональном, психологическом и концептуально-когнитивном плане. Человек посредством веры принимает в свою парадигму мышления представления об эсхатологической картине развития истории, культуры, общества. Посредством эмоционального и рационального элементов веры эсхатологические настроения проявляются в человеческом бытии, определяя его экзистенциальные основания.

При обращении к анализу роли для современного человека эсхатологических представлений, настроений в формировании его мировоззрения, мы также должны учитывать, что сами эсхатологические настроения в современном мире неоднородны, представляя собой целый комплекс концепций и учений в рамках понимания исторического развития, смысловых жизненных ценностей, добродетелей в экзистенции

человека. Наряду с идеями катастрофического завершения бытия эсхатология содержит в себе идеи реализации смысла истории, преобразования мира и человека, эсхатологию вселенской катастрофы дополняет эсхатология надежды (с последней тесно связана сама вера, выступая основанием спасения, избранности Богом для вечной жизни, например, в различных течениях протестантизма). Но эсхатологические настроения современности в большей степени ассоциируются с различными вариантами вселенской катастрофы, существует большое количество всевозможных сценариев "конца света", базирующихся в основном на современном научном знании о мире и человеке. Они связаны с катаклизмами космогенного характера: столкновение Земли с другим космическим объектом или активность самой планеты (изменение климата, землетрясения, извержения вулканов, разлом литосферных плит, ослабление магнитного поля земли и т.д.), с глобальными катастрофами, причиной которых может стать сам человек (применение биологического или ядерного оружия, терроризм и т.д.). Несмотря на различные варианты и сценарии эсхатологии все они тесно связаны с верой. Любое принятие эсхатологической версии в основание мировоззрения, понимания картины мира базируется на вере и ею координируется, в том числе в определении оснований достоверности положений принимаемых эсхатологических настроений. Через существующие сценарии конца света можно проследить логику развития современной цивилизации, в рамках которой можно наблюдать рационализацию, "сциентификацию" и "повседневную вульгаризацию" эсхатологических настроений и их господство в различных сферах человеческой жизни. Российские ученые выделяют следующие возможные сценарии "конца света", присущие современному обществу: 1) "антропологическая эсхатология" – гибель "антропологического космоса", что равноценно гибели всего мироздания; а также (в биологии) – «омницид», т.е. конец существования человека как вида; 2) «физическая эсхатология» – глобальный катаклизм в масштабах всей физической Вселенной; 3) «темпоральная эсхатология» – непосредственно наблюдаемое ускорение всех происходящих в мире процессов – рассматривается как признак прогрессирующего «сжатия» времени, завершением которого и станет остановка мира, его «конец»; 4) "социальная эсхатология" – распад социальной реальности и др. [2, с. 21-22]. С.С. Аверинцев считал, что "эсхатология как "метаистория" является одной из "ведущих тем религиозной мысли XX в.", претерпевает всевозможные переработки, подвергается повседневной вульгаризации в "секулярных средствах массовой информации и наиболее тривиальных видах искусства" [1]. Газеты и журналы содержат всевозможные заголовки эсхатологического характера (например, специальные выпуски еженедельной газеты «Тайны XX века»). В кинематографе эсхатологическая тематика проявляется в фильмах о глобальной катастрофе («2012», «Армагеддон», «Апокалипсис Сегодня», «Философы. Уроки выживания» и др.). В литературе – в разнородных произведениях в форме выявления признаков приближающегося катастрофического разрушения современного мира (например,

Дж. Лоуренс «Апокалипсис 2012 года. Научное исследование конца цивилизации»; А.А. Великман «Правда о конце света: прогнозы экологов, астрологов, физиков, ясновидящих и других специалистов»). В музыке – в появлении музыкальных групп и альбомов эсхатологической направленности (альбом группы Ария «Армагеддон», группа «Эсхатология»); в живописи – в символах и стилях разрушения мира и рождения совершенно иного, отличного от настоящего (например, Сипрошвили Гиви «Апокалипсис» 2007 г.)

Происходящие в различных областях человеческой деятельности процессы секуляризации изменили религиозную сферу и неизбежно коснулись таких религиозных феноменов как вера, эсхатология. Процесс секуляризации эсхатологии характеризуется, с одной стороны, проникновением эсхатологии во все сферы человеческой жизни, а, с другой стороны, переориентацией ее на современные проблемы мира и общества. Отец А. Шмеман в связи с этим выделял особый вид эсхатологии, характерный для современного общества, – «секуляризованная эсхатология» современного секулярного мира. Суть секуляризованной эсхатологии заключается в перемещении эсхатологического мировоззрения из религиозной культуры в светскую. Сферой всех действий человека становится мирское, в которое вплетается секуляризованное сакральное. Эсхатос веры современного человека предстает как личный духовный опыт религиозного развития личности сопряженный с актуализацией духовно-нравственных ценностей в жизни, который происходит в бытийном существовании мирского и сакрального, в рамках мирских посяторонних проблем, далеко отстоящих от Бога как Высшего Идеала и стремления к обожению как конечной цели своего развития при вступлении в Царствие Божие. Сама эсхатологическая экспансия в светскую сферу стала возможной в связи с тем, что в обществе происходит нарастание тревоги и неопределенного ощущения реальности глобальной катастрофы, непрочности бытия человека и общества, вызвано последствиями глобализации и мультикультурации, приведшие к кризису общественного и религиозного сознания, утрате традиционных религиозных и семейных ценностей, образовавшемуся мировоззренческому вакууму. Традиционное понимание эсхатологии утрачивается. Идея обретения истинного смысла исторического существования, осуществления человеком своего предназначения и вхождения в Царство Божие заменяется другими секуляризованными сценариями. Кризис общественного и религиозного сознания, основанный на повороте к утилитарности в выборе смыслозначимых ценностей, определяет единственным смыслом жизни в настоящем максимально возможный уровень потребления и комфорта. Ценностная аномия, безразличие приводит к осознанию неизбежной смертности человека, гибели человечества и всей жизни на Земле. В.Д. Губин и Е.Н. Некрасова отмечают такое явление как возникшую ситуацию «человеческого кризиса», основанного на осознании того, что человек не является больше господином во Вселенной, что он не венец эволюции. Человек выпустил наружу необузданные злобу и ненависть, которые раньше удерживались

в рамках его сознания благодаря существовавшему в обществе авторитету традиционных ценностей. Чрезмерное увлечение жестокостью, стремление к деструкции, самодеструкции приводит человечество к ситуации необходимого выбора между жизнью и смертью, особенно в условиях экологической, ядерной и террористической угроз. Осознание собственной конечности порождает ощущение непрочности бытия, чувство случайности существования и непредсказуемости судьбы, что в свою очередь приводит к антропологическому повороту в эсхатологии. Сущностной чертой данного поворота выступает осознание гибели мироздания не в том смысле, которые осознавался в рамках традиционных религиозных эсхатологических доктрин, а посредством обращения к проблеме неизбежной смертности человека и всего человечества, возможности гибели жизни на Земле. В рамках данного подхода на первый план выступает ценностная проблематика. Эсхатология начинает раскрываться в аксиологической перспективе: судьба мира, мировоззрение, утверждающее ценность и осмысленность конечной жизни человека, эсхатос веры, ее духовно-нравственная, когнитивная актуализация в рамках эсхатологической экзистенции. Вера, сформированная ею парадигма мышления, которая включает осознанные и ценностно осмысленные эсхатологические представления, могут выступать одним из возможных путей выхода из антропологического кризиса нашего времени, способом восстановления целостности «антропологического космоса», обрете-

ния смысло-жизненных ценностей влияющих на мировоззренческую систему и духовно-нравственную жизнь человека, общества в целом. Отец А. Шмеман демонстрирует особую роль эсхатологии в духовных поисках современного российского общества, заключающуюся в возвращении ее в качестве неотъемлемого измерения христианской веры, опыта и христианского богословия в целостности. В основе этой идеи лежит представление о том, что произошла индивидуалистическая и почти исключительно футуристическая редукция эсхатологии, которая вытеснила Царство Божие в область будущего, превращая его в простое учение о посмертных наградах и наказаниях. Царство Божие стало той реальностью, которая только грядет, но не опознается как нечто уже наступившее. В результате чего эсхатология стала рассматриваться не как опыт Царства Божия, а как учение исключительно о последних временах или «ином мире». Это влияет не только на формирование мировоззрения, миропонимания у человека, общества, но и на само научное осмысление данной проблемы, на трансформацию религиозного учения. В связи с этим необходимо правильное понимание сущности смыслового содержания эсхатологической проблематики, феномена веры. А это возможно только в том случае, если эсхатология будет выступать неотъемлемым коэффицентом, живым стимулом, движущей силой при развертывании экзистенции веры, ее актуализации в жизни, при формировании ею парадигмы мышления человека, общества.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Аверинцев С.С. Эсхатология // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2000-2001. [Э-ресурс] – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/3575.html>
Averincev S.S. *Jeshatologija [Eschatology]* // *Novaja filosofskaja jenciklopedija: v 4 t. – M.: Mysl', 2000-2001. [E-source]* – *Rezhim dostupa: http://iph.ras.ru/elib/3575.html*
2. Желтикова И.В., Гусев Д.В. Ожидание будущего: утопия, эсхатология, танатология. – Орел.: Издательство ОГУ, 2011. – 172 с.
Zheltikova I.V., Gusev D.V. *Ozhidanie budushhego: utopiya, jeshatologija, tanatologija [Looking to the future: Utopia, eschatology, tanatologiya]* – *Orel.: Izdatel'stvo OGU, 2011. – 172 s.*
3. Хюбнер К. Экзистенциальная аналитика и эсхатологическая вера // Хюбнер К. Истина мифа. [Э-ресурс] – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Hubn/29.php
Hjubner K. *Jekzistencial'naja analitika i jeshatologicheskaja vera [Existential analyst and eschatological faith]* // *Hjubner K. Istina mifa. [E-source]* – *Rezhim dostupa: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Hubn/29.php*

Chesnova Ye.N., Yakimova Ye.G. The issue of faith and eschatological mood in world outlook and spiritual quest modernity

Abstract. In this article analyzes the problem of the relationship of the phenomenon of faith and eschatological sentiment. Reveals the semantic content of the concept of faith on the basis of criteria-based approach to analyze the religious phenomenon. On the basis of the selected criteria semantic content of the phenomenon of faith given to understanding the relation of faith and eschatological mood. Carried out an analysis of the eschatological mood of Russian society and their refractive index in the various spheres of human life and everyday reality, discusses various scenarios "doomsday" domestic scientists. Analysis of the influence of religious phenomena in the world and the spiritual quest of society. Conceptualized features of the modern spiritual state of society in the context of the analysis of religious faith.

Keywords: *faith criteria of faith, existential eschatological faith, eschatological mood, eschatology.*

HISTORY

Shevchenko O.K.¹

Yalta-45: Ukrainian science historiographic realia in globalization and universalism era

¹ Oleg Konstantinovich Shevchenko, Master of History, PhD in Philosophic Sciences
Crimean University for the Humanities, Yalta, Ukraine

Received November 3, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. The article provides the set of Ukrainian historiography scholarly works on the events of Yalta-45 Conference being first subjected to system-oriented examination in humanitarian and socio-political practice (not only classical monographs but an appreciable regional data array such as conference reports, round-table discussions verbatim accounts, etc. has been analyzed within the framework of the research). In the course of the research two vectors of Ukrainian historiography defined by the author as a vector of "continentalists" and a vector of "the Crimeans" have been brought to light. A tendency towards transformation of historic exploration of the past into politological discourse was documented. The causes of the phenomenon were found in ideological attitudes. Furthermore, factors opposing this tendency were enunciated: the sense of inherent ethnical exclusiveness versus dynamic "parochial patriotism". The elicited situation fits in with globalizing trends of up-to-date knowledge of the past which is intent on studying events of the last 100 years within the bounds of politological science methodology. It is mentioned that historical discourse on Yalta-45 preserves substantial gnoseological potential (in witness whereof there are examples of syncretizing various forms of knowledge in Ukrainian historiography). It is specified that in view of special conditions Ukrainian historiography has come to grips with formation of interdisciplinary schools of world history grand events cognition. This was exemplified in terms of Yalta conference historiography. The peril that a standard tradition can face is the absolute absorption of historical studies by politological discourse which can be well regarded as a "civilized challenge" to the present-day reality.

Keywords: Yalta-45 Conference, Ukrainian historiography, historical epistemology, globalization, interdisciplinary approach.

Introduction. Globalization era exercises decisive influence on all the spheres of human life and particularly the ones being in charge of a society, ethnos, and national mental fields functioning. Among the latter historical knowledge moulded into lapidary phrasings of historical studies stands out most notably. Being a consolidating element for all individuals, history is particularly subject to globalizing trends of the late 20th century. And in case of Ukraine that gained its independence and the right of free construction of national mentality only in 1991 this postulate is especially veracious. As the matter of fact, origination of historical studies in independent Ukraine coincided with boisterous exercise of globalization which beyond all question affected profoundly its historical knowledge structure. In order to understand knowledge processes taking place it is extremely useful to monitor transformations of Ukrainian clerisy conceptions of fundamental, groundbreaking and global events of the 20th century. Among the latter the author highlights the February 1945 event which took place in the territory of present-day Ukraine – the Crimea (Yalta) Conference held by the leaders of the three commonwealths: the USSR, the USA and Great Britain. The event exercised immense influence on the world order structure (UNO foundation). And hereby Yalta Conference exercised decisive influence on the fate of Ukraine in the matters of geographical boundaries, ethnicity and nations as well. In a word it proved an epoch-making event open for universalism and present-day globalization tendencies in terms of its comprehension which makes it a sort of a litmus test for revealing the essence of transformations and changes taking place in Ukrainian history. February meetings of I. Stalin, W. Churchill and F. Roosevelt in the Crimea have been actively worked out in Ukrainian socio-humanitarian ideas but there are hardly any summarizing scientific papers which could accumulate their achievements and general-

ize the results. On the strength of the above Ukrainian tradition of Yalta events studies is unknown to Western and Eastern Europe readers. This article is to some extent capable of making up for the given deficiency of Ukrainian historiography.

Literature Review. The subject-matter under consideration has the status of Cinderella of Ukrainian historical idea. Despite the fact that various authors have paid attention to it, it has been skin-deep and fragmentary. However, a special emphasize should be laid upon the contribution of S. V. Yurchenko [15], [17, c. 106-127] and O. A. Shamrin [8] who marked the beginning of the research on Yalta Conference in post-Soviet Ukrainian and Russian historiography and suggested certain analysis patterns of the Western historical tradition (mainly American and British). This tradition has been carried on by the author of this article who has considerably expanded the research subject and introduced authorly methodologies of Yalta Conference historiography study.

Objectives. To elicit criteria of the crisis of historical reality exploration by Ukrainian scientists in globalization era as exemplified in Yalta Conference historiography.

Materials and Methods. The key materials for the article are subject collections of articles and abstracts on Yalta Conference published in the territory of Ukraine. Among the methods particular importance is attached to pilot inventory analysis allowing to arrange unmethodical array of opinions of dozens of historians into base groups which makes it possible to postulate trends and outline the scope of Ukrainian scientists' historical way of thinking transformations.

Results and Discussion. It is safe to say that formal origination of Ukrainian historiography dates back to 1991. Nevertheless, it is evident that a new historiographic tradition cannot appear for a few months without any

prerequisites, preliminary work, established (classical) authors.

As for traditions of 1991, they rested totally on the Soviet historiographic school. Notwithstanding, throughout the duration of the first several years a single source of Ukrainian historiography explodes in transformation. The actor is ideology on the one hand and 'parochial patriotism' on the other hand. National pride and national self-identity ideology required to shift focus of dozens of historians from geopolitical issues to Ukrainian Studies course. It is referred to a methodological target formation: consideration of Yalta-45 issue from the perspective of its impact on Ukraine and Ukrainian heritage [7]. This transformation mainly touched upon ethnic Ukrainian historians remarkable for their immense Ukrainophilia energy boost [1], [3], [4], [5], [6], [10]. "Parochial patriotism" and rapid geographical determination are characteristic for actor. It manifested itself within the boundaries of the Crimean peninsula, and especially remarkably in the Yalta Conference venue: Saki (the airdrome at which the USA and Great Britain delegations arrived), Yalta (the venue of panel sessions), Sevastopol (allies' excursion program; a vessel for human resources for the conference organization, allies' navy vessels deployment, etc.). On this reading Yalta Conference is first of all a mechanical set of microfactors which can be brought to light by local archives and living witnesses of those events [9], [14], [16], [17].

During the following decade the disruption was increasing and it led to two major schools factual coexistence in the framework of Ukrainian historiography. One of them is "Continental" (or national Ukrainian), and the other one is "Crimean" (or regional practical). In its turn, within the "Continental" school there are apologists of absolutist Ukrainian approach to Yalta (the tone of scientific works is utterly minor) and discreet and cautious adherers of the Soviet researchers of Yalta grandeur in the case of peaceful dialog between the nations (however, even in those papers the charge of Ukrainian interest at the conference is significant, and its key is exclusively major) [3], [4]. Definite and acknowledged "grandeess" acting as the approach consolidators are lacking.

Among the Crimeans there are unquestionable leaders making contribution by their researches and subject-matters. There are two main schools: "universalists" doing in-depth studies of microhistorical facts within the context of their own large-scale studies (fulfilling chronological, geographical and event criteria), they gravitate to the figure of S. V. Yurchenko [15], [16], [17], and "local historians" being captivated by S. Shantyr's [9], V. Gurkovich's [2] and L. Yudina's [14] findings.

What are globalization trends which a priori could not have been avoided by Ukrainian immature historical studies manifested in? Globalization being a process having an impact on reality structural matrix is always initiated by informational effects which are certainly put through information channels. For one thing, it is an introduction of new information documented first in qualitative and subsequently quantitative criteria. In this case it ought to have influenced a good deal of contemporary foreign academic papers being used by Ukrainian authors. In-depth studies on published papers of the 40s-70s are being done. Scientific findings of the Americans and the British which

have been studied by Ukrainian scientists are limited to the 80s of the 20th century. No reference is made to French, Polish or Japanese studies. Consequently, globalizing trends cannot be recorded within the limits of narrow focus influence on Ukrainian scientists. Ideological trends capable of changing a historian's world outlook axioms in a consistent manner and therefore affect profoundly their academic interests and even methodology are considered the second most important globalization channel among all the others affecting the scientific community.

If one sifts through the papers being made reference to by Ukrainian scientists studying Yalta-45 Conference, it turns out that they are mainly distinguished by their striking non-historicity. Moreover, they have been created according to the principles of a different science – politology (as often as not they are just a vivid journalism). Therefore, their objective, plot, methodology, etc. are different from historic narration. It is politological studies that find themselves in the sphere of interests of Ukrainian historians. This is where gnoseological paradox emerges. Being a historian by training, education and methodology, one is bound to transform their own style and syncretize historical and politological discourse at referring to Yalta-45. This is a challenge comparable to that of Baron Munchausen who pulled himself and the horse he was sitting on out of a swamp by his own hair. A Ukrainian historian can neither resist a tendency which has acquired a global transnational status nor accept it without reservation. The paradox can be dealt with in the following way.

In "continental" school politological methodologies have literally supplanted such factors as archive search, cited paper type analysis, different level factors combination (personal testimonies, legal documents, academic postulates of contemporaries, etc.), i. e. the whole set of historians' profession. However, "continentalists" have managed to sidetrack the issues in focus out of large-scale geopolitics into the left field of national history, having preserved peculiar historical scope of research of Yalta-45 to the full extent.

"The Crimeans have turned the epistemological corner in a more complicated way. By and large their historical studies subject has acquired a politological physiognomy. Nevertheless, their analysis and synthesis methodology has preserved traditional coloring. In other words, they have started to fit such geopolitical situations as peace negotiations, European geographical boundaries changes, etc. with an array of microfactors, at times situation profiling and explaining world history far-reaching decisions by concrete historical events, in fact, strictly local in time and space, within the territory of a single palace on the South Coast of Crimea and 60-70 minutes negotiations between two people.

Conclusions. It stands to reason that exploration of historical reality by Ukrainian scientists tends to transform into politological discourse. Being influenced by global informational trends, historical scientific knowledge is being consistently substituted by politological knowledge. It is peculiarly illustrative of Yalta-45 Conference. In spite of their idiosyncrasy, analyzed Ukrainian approaches and schools basically represent Yalta-45 subject-matter shift from historical to politologi-

cal sphere. However, the process is a long way off being brought to a termination. The historical constituent of the issue has been preserved with the efforts of both "continentalists" and "the Crimeans". From the author's point of view, idiosyncratic knowledge reality having been established in Ukraine can serve as the primary prerequisite for

the foundation of accredited interdisciplinary school of Yalta-45 cognition. Taking Yalta Conference studies to a different interdisciplinary hemisphere should be admitted to be a positive aspect of the science globalization and universalization in Ukrainian realia of the early 21st century.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Віднянський С. Ялта 1945: погляд на значення та уроки Кримської конференції з нагоди її 60-річчя // Міжнар. зв'язки України: наук. пошуки і знахідки. - К., 2005. - Вип.14. - С.20-28.
Vidnjanskij S. Jalta 1945: pogljad na znachennja ta uroki Krims'koj konferenciji z nagodi її 60-richchja [Yalta-45: a View of the Crimea Conference Significance and Lessons on Its 60th Anniversary Occasion] // Mizhnar. zv'jazki Ukraini: nauk. poshuki i znahidki. - K., 2005. -Vip.14. - S. 20-28.
2. Гуркович В. Н. Крымская конференция 1945 года. - Симферополь, 1995. - 48 с.
Gurkovich V.N. Krymskaja konferencija 1945 goda [The Crimea Conference, 1945]. - Simferopol', 1995. - 48 s.
3. Кудряченко А.И. Ялтинська конференція: погляд через десятиліття // Пам'ять століть. - 2005. - №2. - С. 53-65.
Kudrjachenko A.I. Jaltins'ka konferencija: pogljad cherez desjatilittja [Yalta Conference: a Glance Back Decades Later] // Pam'jat' stolit'. - 2005. - №2. - S. 53-65.
4. Кулик О. Колиска повоєнного устрою Європи // Урядовий кур'єр. - 2005. - 29 січня. - С.16.
Kulik O. Koliska povoennogo ustroju Evropi [The Cradle of Post-War Europe Establishment] // Urjadovij kur'er. - 2005. - 29 sichnja. - S.16.
5. Курас І. Ялта - 45: деякі уроки в контексті сьогодення // Історичний журнал. - 2005. - №2. - С.4-10.
Kuras I. Jalta-45: dejaki uroki v konteksti s'ogodennja [Yalta-45: Some Lessons Within the Context of the Times] // Istorichnij zhurnal. - 2005. - №2. - S.4-10.
6. Підберезних І.Є. Роль і значення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин // "Холодна війна" 1946-1991 рр.: матеріали наук. конф. (Луганск. 28 лютого 2011 р.) / під ред. М.С. Буряна. - Луганськ: ТОВ "Віртуальна реальність", 2011. - С.107-112.
Pidbereznih I.E. Rol' i znachennja Jaltins'ko-Potsdams'koj sistemi mizhnarodnih vidnosin [Yalta-Potsdam Foreign Affairs System Role and Contribution] // "Holodna vijnna" 1946-1991 rr.: materialy nauk. konf. (28 ljutogo 2011 r.) / pid red.. M.S. Burjana. - Lugans'k: TOV "Virtual'na real'nist'", 2011. - S.107-112.
7. Стенограма круглого столу "Формування ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин і доля України" // <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1282.htm>
Stenograma kruglogo stolu "Formuvannja jaltins'ko-potsdams'koj sistemi mizhnarodnih vidnosin i dolja Ukraini" ["Yalta-Potsdam Foreign Affairs System Formation and Destiny of Ukraine" Round Table Verbatim] // http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1282.htm
8. Шамрин О.А. Крымская конференция 1945 года в современной историографии Украины и России // Ялтинская система и современный мировой порядок: материалы науч. конф. (Ялта. 17-21 февраля 2010 г.) / под ред. С.В. Юрченко. - Симферополь: Антиква, 2010. - С. 293-297.
Shamrin O.A. Krymskaja konferencija 1945 goda v sovremennoj istoriografii Ukrainy i Rossii [The Crimea Conference 1945 in Present-Days Ukrainian and Russian Historiography] // Jaltinskaja sistema i sovremennij mirovoj porjadok: materialy nauch. konf. (Jalta. 17-21 fevralja 2010 g.) / pod red. S.V. Jurchenko. - Simferopol': Antikva, 2010. - S. 293-297.
9. Шантырь С. Провал операции "Абвер-Юга" // Крымские каникулы. - Симферополь, 1985. - Кн. 2. - С. 61-64.
Shantyr' S. Proval operacii "Abver-Juga" ["Abwehr-South" Operation Failure] // Krymskie kanikuly. - Simferopol', 1985. - Kn. 2. - S. 61-64.
10. Шевченко В.Ф. Крымська (Ялтинська) конференція 1945 р.: Українське питання // Ялта 1945-2005: От біполярного мира к геополитике будущего: маеріали наук. конф (Ялта. фев. 2005г.). - Симферополь: магистр, 2005. - С. 115-118.
10. Shevchenko V.F. Krims'ka (Jaltins'ka) konferencija 1945 r.: Ukrain's'ke pitannja [Yalta (Crimea) Conference 1945: Ukraine Issue] // Jalta 1945-2005: Ot bipoljarnogo mira k geopolitike budushhego: materialy nauch. konf. (Jalta. fev 2005 g.) - Simferopol': magistr, 2005. - S 115-118.
11. Шевченко О.К. Парадоксы восприятия Крымской конференции 1945 г. в ментальном поле культуры (историографический эксперимент) // Мистецтво і наука третього тисячоліття: матеріали наук. конф. (Симферополь. 3-4 листопад, 2012). - Симферополь: РВНЗ «КУКіТ», 2012. - С. 66-69.
Shevchenko O.K. Paradoksy vosprijatija Krymskoj konferencii 1945 g. v mental'nom pole kul'tury (istoriograficheskij jeksperiment) [Paradoxes of Yalta-45 Conference Perception in Culture Mental Field (Historiographic Experiment)] // Mistectvo i nauka tret'ogo tisjacholit'tja: materialy nauk. konf. (Simferopol'. 3-4 listopad, 2012). - Simferopol': RVNZ «KUKiT», 2012. - S. 66-69.
12. Шевченко О.К. "Польский вопрос" на Крымской конференции 1945 г. (по материалам диссертационного фонда РГБ) // Культура народов Причерноморья. - 2012. - №243. - С. 100-104.
Shevchenko O.K. "Pol'skij vopros" na Krymskoj konferencii 1945 g. (po materialam dissertacionnogo fonda RGB) ["Polish Issue" at the Crimea Conference 1945 (Adapted from Dissertations Digital Library RSL)] // Kul'tura narodov Pricernomor'ja. - 2012. - №243. - S. 100-104.
13. Шевченко О.К. Крымська (Ялтинська) конференція 1945 р. в українському гуманітарному знанні // Дні науки філософського факультету - 2013: Матеріали наук. конф. (Київ, 16-17 квітня 2013). - К.: Київський університет, 2013. - Ч.8. - С. 244-246.
Shevchenko O.K. Krims'ka (Jaltins'ka) konferencija 1945 r. v ukrains'komu gumanitarnomu znanni [Yalta (Crimea) Conference 1945 in Ukrainian Humanitarian Knowledge] // Dni nauki filososf's'kogo fakul'tetu - 2013: Materialy nauk. konf. (Kiiv, 16-17 kvitnja 2013). - K.: Kiiv's'kij universitet, 2013. - Ch.8. - S. 244-246.
14. Юдина Л.Д. Саки - "ворота" Крымской конференции. 1945. - Симферополь: Магистр, 2005. - 48 с.
Judina L.D. Saki - "vorota" Krymskoj konferencii. 1945 [Saki - a "Gateway" to the Crimea Conference 1945]. - Simferopol': Magistr, 2005. - 48 s.
15. Юрченко С.В. Исторические события и память поколений: к 60-летию Ялтинской конференции // Историческое наследие Крыма. - 2005. - № 9. - С. 6-8.
Jurchenko S.V. Istoricheskie sobytija i pamjat' pokolenij: k 60-letiju Jaltinskoj konferencii [Historical events and Memory of Generations: Dedicated to the 60th Anniversary of the Crimea Conference 1945] // Istoricheskoe nasledie Kryma. - 2005. - № 9. - S. 6-8.
16. Юрченко С.В. Ялтинская конференция 1945 года: хроника создания нового мира / С.В. Юрченко. - Симферополь: ИД "Крым", 2005. - 340 с.

Jurchenko S.V. *Jaltinskaja konferencija 1945 goda: hronika sozdanija novogo mira [Yalta-45 Conference: the Chronicle of a New World Creation]*. – Simferopol': ID "Krym", 2005. – 340 s. 17. Юрченко, С.В. "Большая Тройка" и другие официальные лица: Крымская конференция 1945 года в портретах ее участников. – Севастополь: Мир, 1999. – 148 с.

Jurchenko, S.V. "Bol'shaja Trojka" i drugie oficial'nye lica: Krymskaja konferencija 1945 goda v portretah ee uchastnikov [The Big Three and other Official Personalities: Yalta (Crimea) Conference 1945 in Portraits of Its Participants]. – Sevastopol': Mir, 1999. – 148 s.

Шевченко О.К. Ялта-45: историографические реалии Украинской науки в эпоху глобализации и универсализма

Аннотация. В статье впервые в гуманитарной и общественно-политической практике подвергнут системному анализу корпус научных трудов украинской историографии посвященной событиям Ялтинской конференции 1945 года (в рамках этой работы были проанализированы не только классические монографии, но и значительный массив региональных материалов: докладов на конференциях, стенограмм круглых столов и так далее). В ходе работы были выявлены два вектора украинской историографии, которые в авторском определении звучат как: вектор "континенталистов" и вектор "крымчан". Была зафиксирована тенденция к превращению исторического освоения прошлого в политологический дискурс. Причины явления были найдены в идеологической сфере. Были сформулированы факторы противостоящей этой тенденции: чувство собственной национальной исключительности с одной стороны и активный "местечковый патриотизм" с другой. Выявленная ситуация хорошо вписывается в глобализирующие тенденции современного знания о прошлом, которое стремится изучать события последних 100 лет в рамках методологии политологической науки. Отмечено, что исторический дискурс о Ялте-45 сохраняет значительный гносеологический потенциал (подтверждение тому примеры синкретизации разнообразных знаниевых форм в украинской историографии). Уточнено, что в силу особых условий украинская историография вплотную подошла к формированию интердисциплинарных школ познания великих событий Всемирной истории. Это было продемонстрировано на материалах историографии Ялтинской конференции. Опасностями зафиксированной традиции является полное поглощение исторической науки политологическим дискурсом, что в полной мере следует считать "цивилизационным вызовом" современной реальности.

Ключевые слова: Ялтинская конференция-1945, украинская историография, историческая эпистемология, глобализация, интердисциплинарный подход.

*Гичка А.И.*¹

Состояние медицинского обслуживания сельского населения Украины в 1943–1945 гг.

¹ *Гичка Александр Иванович, аспирант кафедры архивоведения, новейшей истории и специальных исторических дисциплин Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого, г. Черкассы, Украина*

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Автор доклада ставит за цель на основе выявленных источников и достижений историографии комплексно проанализировать состояние медицинского обслуживания сельского населения в 1943 – 1945 годах в Украине. Исследование базируется на основных принципах научности, историзма, систематичности, всесторонности и плюрализма. Последовательное соблюдение этих принципов позволяет объективно раскрыть обозначенный вопрос. Автор отмечает, что за годы Великой Отечественной войны медико-санитарная сеть на территории Украины была практически полностью уничтожена. Военная разруха, ужасные санитарно-бытовые условия, в которых приходилось жить населению Украины во время оккупации, отсутствие возможности получения даже самой элементарной медицинской помощи имели негативное влияние на состояние здоровья сельского населения и привели к его резкому сокращению. Серьезной проблемой стало распространение острых инфекционных заболеваний. В связи с этим, восстановление системы охраны здоровья на освобожденных территориях страны стает одним с первоочередных заданий советской власти. К решению этой непростой задачи власть привлекает и широкие общественные массы. Не смотря на все трудности уже в первые послевоенные годы советское здравоохранение достигло существенных успехов в восстановлении, строительстве и развитии лечебно-профилактической сети Украины. Хотя в освобожденных районах почти всю сеть приходилось создавать заново, уже на начало четвертой пятилетки было в основном восстановлено всю довоенную сеть учреждений здравоохранения. Кроме того, по 1943-1945 гг. власти удалось в основном нормализовать санитарно-эпидемиологической ситуации в стране, а большинство острых инфекционных болезней пошла на спад.

Ключевые слова: медицинское обслуживание, сельское население, послевоенный период, медико-санитарные последствия;

Введение. Одним из важных направлений исследования украинской истории послевоенного периода является изучение проблем, касающихся последствий войны в социальной сфере. В частности, малоисследованной остается тематика, связанная с медико-санитарными последствиями войны для населения и мерами по их ликвидации. Поэтому необходимость исследования состояния медицинского обслуживания

сельского населения в 1943 – 1945 годах является вполне закономерной.

Краткий обзор публикаций по теме. Освещение отдельных аспектов этой темы началось еще в процессе восстановления работы системы здравоохранения УССР во второй половине 40-х годов прошлого века. Следует отметить, что в советский период данной проблематикой в основном занимались ученые-медики. Среди которых следует упомянуть труды

Н.А. Семашко [9], Г.М. Зелезинської [1], А.Г. Натрадзе [5]. Их исследования конечно отмечаются определенной заидеологизированностью, однако в них содержится ценный фактологический материал. За годы независимости Украины данная тематика вызвала интерес и среди исследователей историков. Среди последних исследований по этому вопросу стоит вспомнить труды И.В. Перекрест [6], [7]. В своих статьях автор, основываясь на широком коле источников и исходя из современных методологических подходов, попыталась объективно раскрыть проблему медико-санитарных последствий войны для населения Украины и пути и средства по их преодолению.

Цель доклада состоит в том, чтобы на основе выявленных источников и достижений историографии комплексно раскрыть положение медицинского обслуживания сельского населения в 1943 – 1945 годах в Украине.

Материалы и методы. Исследование базируется на основных принципах научности, историзма, систематичности, всесторонности и плюрализма. Последовательное соблюдение этих принципов позволяет объективно раскрыть обозначенный вопрос.

Результаты и их обсуждение. В период Великой Отечественной войны немецкие войска подвергли варварскому уничтожению медицинскую и хозяйственную базу здравоохранения Советского Союза. Большинство больничных и поликлинических зданий было разрушено. Кроме этого, нужно также упомянуть тот факт, что после нападения гитлеровской Германии на СССР руководством страны были приняты меры для того, чтобы по возможности сохранить материальную базу и медицинские кадры. С прифронтовой зоны в глубь Советского Союза вывозилось ценное медицинское оборудование и медикаменты,

эвакуировался медицинский персонал. То, что не удалось эвакуировать, по возможности подвергалось уничтожению. Разумеется, что в такой ситуации система здравоохранения на оккупированных территориях была практически полностью уничтожена [6, с. 262].

Уже 2 сентября 1945 г. на основе материалов предоставленных специальными комиссиями по установлению размеров ущерба, нанесенного нацистскими захватчиками народному хозяйству СССР, Чрезвычайной Государственной комиссией были обнародованы сведения, об ущербе нанесённом системе охраны здоровья страны. Таким образом, общая сумма ущерба, нанесенного немецкими оккупантами народному хозяйству СССР, составила 679 млрд. руб., из них 6,7 млрд. руб. приходится на учреждения здравоохранения. С разрушенных 40 тыс. лечебных учреждений значительное их число приходилось именно на сельскую местность. В общем, почти половина всех убытков (47 %), нанесенных здравоохранению СССР, приходилась именно на территорию УССР. Оккупанты сожгли, разрушили и уничтожили около 18 тыс. медицинских учреждений на территории УССР, в том числе полностью было уничтожено 7778 учреждений [5, с. 14].

В основном показатели разрушений учреждений лечебно-профилактической сети УССР были примерно одинаковы во всех областях. В среднем они составляли 60 – 70 % довоенного уровня, а в отдельных районах эти показатели достигали и 100 % [7, с. 238].

Довольно красноречивы сравнительные данные о состоянии медико-санитарной сети Винницкой области до начала войны и после освобождения от фашистской оккупации приведены в таблице 1:

Таблица 1.

Медико-санитарная сеть Винницкой области до начала войны и после освобождения от фашистской оккупации [11, с. 23]

Лечебно-профилактические учреждения	Количество 22.06.1941 г.	Количество на 26.04.1944 г.
Городские больницы	44	14
Сельские больницы	81	31
Городские амбулаторно-поликлинические учреждения	95	26
Сельские амбулаторно-поликлинические учреждения	210	128
Аптеки и аптечные пункты	586	17
Санитарно-эпидемиологические станции	50	13
Городские роддома	7	-
Сельские роддома	300	-
Женские и детские консультации	66	1

Как мы видим из приведенной таблицы, сеть медицинских учреждений на Винниччине за годы оккупации сократилась примерно вдвое, а по отдельным категориям учреждений была и вовсе ликвидирована, в частности это касается сети аптек и аптечных пунктов и сельских роддомов на территории области.

Похожая ситуация наблюдалась и в других областях Украины. Так, на Харьковщине за период войны было полностью уничтожено 454 помещения лечебно-профилактических учреждений, причем некоторые районы области, в частности Шевченковский, потеряли все существовавшие до войны медико-санитарные учреждения. Аптечная сеть Харькова за время оккупации уменьшилось в 4 раза [2, с. 3]. Сталинская область потеряла 185 больниц на 9691 кровать, 286 ам-

булаторий и поликлиник, 300 детских садов, ценное имущество и оборудование [3, с. 2]. В Полтавской области было уничтожено 689 и серьезно повреждены 104 здания медико-санитарных учреждений, что составляло около 85 % всей довоенной сети в области [12, с. 62]. Сильно пострадала сеть здравоохранения Житомирщины, где полностью были разрушены 70 % помещений лечебно-профилактических учреждений, а те, которые сохранились, превратились в запустелые, требующие ремонта сооружения [8, с. 5].

Фактически полная ликвидация системы медицинского обслуживания населения на оккупированной территории, уничтожения объектов коммунально-бытового обслуживания вызвали стремительное ухудшение санитарной ситуации в населенных пунк-

тах и привели к колоссальному росту инфекционной заболеваемости среди населения. Наряду с острыми инфекционными заболеваниями большое распространение получили и такие болезни, как туберкулез и кожно-венерологические заболевания. В 1944 г. смертность от паразитарных тифов в областях, перенесших оккупацию, была на 125 % выше, чем в тыловых областях СССР. Значительно выросла на оккупированных территориях и смертность от туберкулеза. Характерным было то, что большинство больных были крестьянами. Так, например, на 1943 из всех больных паразитарным тифом в этот период 85 % составляло именно сельское население [10, с. 137].

В тыловых районах страны из-за ухудшения санитарного состояния в связи с большим наплывом беженцев из зоны боевых действий резко возросло число заболеваний сыпным и брюшным тифами, дизентерией и малярией. Вообще в 1943 – 1945 гг. наибольшую угрозу здоровью населения представлял сыпной тиф через его массовое распространение на оккупированных территориях. Если в 1941 г. больных было только немного больше, чем в 1940-м, то уже в 1942 году их число увеличилось в шесть раз и составило около 400 тыс. [4, с. 39].

Инфекционная заболеваемость Украины в период временной оккупации была исключительно высокой. Только за последние три месяца 1943 г. в Сумской области было зарегистрировано 2250 человек, больных сыпным тифом и 950 человек больных брюшным тифом. Ее уровень оставался чрезвычайно высоким еще достаточно длительное время после освобождения территории СССР от оккупантов. Достаточно сказать, что в 1944 г. было развернуто 28,0 тысяч инфекционных коек, в 1945 г. – 25,0 тысяч, в 1946 г. – 30,0 тысяч. Для борьбы с инфекционными заболеваниями широко проводились массовые осмотры, обходы, санитарная обработка; строились бани, дезинфекционные камеры, санпропускники т.п.; организовывалось производство дезсредств [13, с. 34].

Борьба с эпидемическими болезнями осложнялась нехваткой медикаментов. Как сообщал комиссариат здравоохранения, в ЦК КП(б)У в конце октября 1945 г. – "Нет возможности удовлетворить потребности населения в наиболее ходовых и элементарных средствах – от головной боли, от кашля, и др. Особенно неудовлетворительное положение в части поставки перевязочными материалами. В первом полугодии 1945 г. на Украину было ввезено 5,5 млн. м. марли, 826 тыс. бинтов, 93 тон ваты. Этого количества не хватит даже на полугодие" [13, с. 29].

В связи с выше изложенным становится очевидным то, что восстановление системы охраны здоровья страны было одним из ключевых заданий советского правительства. Поэтому уже в постановлении СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 21 июня 1943 г. "О неотложных мерах по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации", которое стало программой первоочередных мер по восстановлению разрушенного врагом хозяйства, наряду с задачами восстановления промышленности, транспорта, сельского хозяйства, стояла задача восстановления жилых домов, культурно-бытовых и медицинских учреждений [9, с. 13].

В этот трудный период медицинские работники Украины были вынуждены не только оказывать медицинскую помощь населению, но и принимать непосредственное участие в ремонтно-восстановительных и других хозяйственных работах. Началось восстановление сети лечебно-профилактических и санитарно-эпидемиологических учреждений. Многие из них пришлось разворачивать в случайных, плохо приспособленных для медицинской службы помещениях. Но это было необходимо, ведь, как уже отмечалось выше, большинство медицинских учреждений в стране были разрушены.

В течении 1944 г. органы здравоохранения СССР восстановили и ввели в эксплуатацию 1817 больничных учреждений (80 %) из 2271, находившихся в эксплуатации в 1940 г. Таким образом, в первый год восстановительной деятельности здравоохранения на Украине была развернута 69 % довоенного больничного коечного фонда [1, с. 16].

К концу 1944 г. по СССР было развернуто 827 санитарно-эпидемиологических станций против 809 в 1940 г. Из них в сельской местности 344 с 31 лабораторией против 320 станций с 179 лабораториями. Однако в качественном отношении восстановленные станции далеко не соответствовали довоенным. Даже в 15 межрайонных санитарно-эпидемиологических станциях (с 24 восстановленных) было лишь по 1 врачу. Районные санитарно-эпидемиологические станции были обеспечены лишь на 45 % и, как правило, размещались в одном помещении с райздравотделом. В 50 % лабораторий не было аналитических весов. Почти ни в одной из лабораторий не было выдвинутых шкафов. Очень незначительный процент санстанций был обеспечен транспортом. Но несмотря на эти трудности, анализируя работу станций по 1944 г., следует отметить, что они провели большую работу по организации необходимых санитарно-профилактических и противоэпидемических мероприятий. Постановление СНК от 19 апреля 1944 "О санитарном оздоровлении населенных пунктов" наряду с приказом уполномоченного ГКО № 45 послужило программой действий по оздоровлению санитарного состояния населенных пунктов. Во всех населенных пунктах организовано проводились субботники, воскресники, месячники чистоты [10, с.144].

Вся деятельность по восстановлению ущерба, нанесенного здравоохранению республики, проходила при активном участии широких слоев населения. Трудящиеся Барышевского, Базарского, Коростышевского и Чоповецкого районов Житомирской области провели 16 июня 1945 г. воскресник по ремонту и подготовке к зиме медицинских учреждений, в котором приняли участие более 30 тыс. человек. Во время воскресника было отремонтировано 6 больниц, 6 поликлиник, 13 амбулаторий, 18 колхозных родильных домов и 53 других медицинских учреждения, завезено для медработников топливо, благоустроены усадьбы медицинских учреждений. Общая стоимость выполненных работ составила 1709 тыс. руб. Это стало началом так называемого "житомирского движения" к которому присоединились тысячи граждан по всей территории Украины. В целом по Украине в течение 1945 г. силами колхозников было отремонтировано и

восстановлено 2006 сельских медицинских учреждений, в том числе сельских больниц – 335 и амбулаторий – 644. Кроме этого в больницы было завезено топлива: 35057 м³, угля – 4118 т., торфа – 11441 т. [12, с. 54]. Это позволило в достаточно сжатые сроки и без привлечения государственных средств восстановить и подготовить к нормальному функционированию в зимний период года значительную часть сельских медицинских учреждений.

Выводы. Таким образом, за годы Великой Отечественной войны медико-санитарная сеть на территории Украины была практически полностью уничтожена. Военная разруха, ужасные санитарно-бытовые условия, в которых приходилось жить населению Украины во время оккупации, отсутствие возможности получения даже самой элементарной медицинской помощи имели негативное влияние на состояние здоровья сельского населения и привели к его резкому сокращению. Серьезной проблемой стало распространения острых инфекционных заболеваний. По-

этому, в процессе освобождения оккупированных территорий, с целью нормализации условий жизни населения и эффективной борьбы с эпидемическими заболеваниями, советская власть была вынуждена в сжатые сроки восстановить функционирование лечебно-профилактических учреждений Украины. Можно смело утверждать, что не смотря на трудности уже в первые послевоенные годы советское здравоохранение достигло существенных успехов в восстановлении, строительстве и развитии лечебно-профилактической сети Украины. Хотя в освобожденных районах почти всю сеть приходилось создавать заново, уже на начало четвертой пятилетки было в основном восстановлено всю довоенную сеть учреждений здравоохранения. Кроме того, по 1943-1945 гг. власти удалось в основном нормализовать санитарно-эпидемиологическую ситуацию в стране, а большинство острых инфекционных болезней пошла на спад.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Зелезінська Г.М. Організація лікувально-профілактичної роботи на селі. Збірник офіційних та довідкових матеріалів / Г.М. Зелезінська. – К.: Держмедвидав УРСР, 1947. – 88 с.
1. Zelezinska G.M. Organizacija likovalno-profilaktychnoi roboty na seli. Zbirnyk oficijnyh ta dovidkovykh materialiv [Organization of medical service in rural areas. Collection of official and reference materials] / G.M. Zelezinska. – K.: Derzhmedvydav URSR, 1947. – 88 s.
2. Калиниченко П.М. Открыты аптеки / П. М. Калиниченко // Радянська Україна. – 1943, 5 вересня. – 3 с.
2. Kalinichenko P.M. Otkryty apteki [Pharmacy are open] / P.M. Kalinichenko // Radjanska Ukraina. – 1943, 5 veresnja. – 3 s.
3. Колхозный дом отдыха // Медицинский работник. – 16 ноября 1958. – № 91. – С. 2.
3. Kolhoznyj dom ottyha [The collective farm rest house] // Medicinskij rabotnik. – 16 nojabrja 1958. – № 91. – S. 2.
4. Марзеев А.Н. Санитарно-эпидемиологическое обслуживание движущихся масс / А. Н. Мразеев // Гигиена и санитария. – 1945. – № 6. – С. 37–40
4. Marzeev A.N. Sanitarno-epidemiologicheskoe obsluzhivanie dvizhushchih mass [Sanitary-epidemiological service of moving masses] / A.N. Mrazeev // Gigiena i sanitarija. – 1945. – № 6. – S. 37–40.
5. Натрадзе А.Г. Материальный ущерб, причиненный здравоохранению СССР немецко-фашистскими захватчиками в Великую Отечественную войну / А.Г. Натрадзе, С.Ф. Качалов // Советское здравоохранение. – 1946. – № 3. – С. 10–22.
5. Natradze A.G. Materialnyj ushherb, prichinennyj zdravoohraneniju SSSR nemecko-fashistskimi zahvatchikami v Velikuju Otechestvennuju vojnu [Material damage caused by the USSR Health Nazi invaders in World War II] / A.G. Natradze, S.F. Kachalov // Sovetskoe zdravoohranenie. – 1946. – № 3. – S. 10–22.
6. Перехрест І.В. Відновлення мережі медико-санітарних закладів – важливий напрямок ліквідації медико-санітарних наслідків нацистської окупації в Україні / І.В. Перехрест // Історичні і політологічні дослідження. – Вид-во. ДонНУ. – 2005. – № 1(23). – С. 262–267.
6. Perehrest I.V. Vidnovlennja merezhi medyko-sanitarnyh zakladiv – vazhlyvyj naprjamok likvidacii medyko-sanitarnyh naslidkiv nacystykoj okupacii v Ukraini [Restoring the network of health institutions - important direction of the elimination of medical and sanitary consequences of the Nazi occupation of Ukraine] / I.V. Perehrest // Istorychni i politologichni doslidzhennja. – Vyd-vo. DonNU. – 2005. – № 1(23). – S. 262–267.
7. Перехрест І.В. Санітарно-епідемічний стан в сільській місцевості України та заходи щодо його покращення в перші повоєнні роки (1943 – 1945 рр.) / І.В. Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2005. – Вип.9. – С. 237–242.
7. Perehrest I.V. Sanitarno-epidemichnyj stan v silskij miscevoli Ukrainy ta zahody shhodo jogo pokrashhennja v pershi povojenni roky (1943 – 1945 rr.) [Sanitary and epidemiological situation in the rural areas of Ukraine and ways of its improvement in the early post-war years (1943 – 1945 years)] / I.V. Perehrest // Ukrainyj seljanyn: Zbirnyk naukovykh prac. – Cherkasy, 2005. – Vyp.9. – S. 237–242.
8. Руками народа. Патриотический почин житомирцев / [ред. Л.И. Медведь]. – К.: Медгиз, 1945. – 28 с.
8. Rukami naroda. Patrioticheskij pochin zhitomircev [Hands of the people. Patriotic initiative zhitomirtsev] / [red. L.I. Medved']. – K.: Medgiz, 1945. – 28 s.
9. Семашко Н.А. Об изучении санитарных последствий войны / Н.А. Семашко // Советское здравоохранение. – 1945. – № 12. – С. 10–22.
9. Semashko N.A. Ob izuchenii sanitarnyh posledstvij vojny [About studying of sanitary consequences of war] / N.A. Semashko // Sovetskoe zdravoohranenie. – 1945. – № 12. – S. 10–22.
10. Суетин Г.Н. Краткий обзор деятельности Государственной санитарной инспекции УССР за 1944 г. / Г.Н. Суетин // Здравоохранение в УССР в 1944 г. – К.: Медгиз, 1947. – С. 140–155.
10. Suetin G.N. Kratkij obzor dejatel'nosti Gosudarstvennoj sanitarnoj inspekcii USSR za 1944 g. [Summary of the activities of the State Sanitary Inspection of the USSR for 1944] / G.N. Suetin // Zdravoohranenie v USSR v 1944 g. – K.: Medgiz, 1947. – S. 140–155.
11. Центральний державний архів вищих органів управління (далі ЦДАВОУ) України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 2661. – 287 арк.
11. Centralnyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv upravlinnja (dali CDAVOU) Ukrainy [Central state archives of higher management of Ukraine]. – F. 342 – Op. 14. – Spr. 266 – 287 ark.
12. ЦДАВОУ України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. – 184 арк.
12. CDAVOU Ukrainy. – F. 342. – Op. 14. – Spr. 2698. – 184 ark.
13. ЦДАВОУ України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 2658. – 46 арк.
13. CDAVOU Ukrainy. – F. 342. – Op. 14. – Spr. 2658. – 46 ark.

Gichka A.I. The state of health services for the rural population in 1943–1945

Abstract. The author of the report sets the objective on the basis of the identified sources and historiography achievements to analyze the state of health services for the rural population in 1943 - 1945 in Ukraine in complex. The study is based on the fundamental principles of science, historicism, systematic, comprehensive, and pluralism. The consistent abidance by these principles helps to extend the indicated question objectively. The author notes that during the years of the Great Patriotic War health care network in the territory of Ukraine was almost completely destroyed. Military devastation, terrible sanitary conditions in which people had to live in Ukraine during the occupation, the lack of opportunities for even the most basic medical care had a negative impact on the health of the rural population and led to a sharp reduction of it. A serious problem was the incidence of acute infectious diseases. In this regard, the restoration of the health care system in the liberated areas of the country becomes one of the urgent tasks of the Soviet government. To solve this hard problem the power attracts the masses and the general public. In spite of all the difficulties in the first years after the war the Soviet health care department has made significant progress in restoring, building and development of therapeutic and preventive network in Ukraine. Although in the liberated areas almost the entire network had to be built anew, but already at the beginning of the fourth five-year plan all pre-war network of health care institutions has been largely restored. Furthermore, from 1943 till 1945 the government was able to normalize the main sanitary and epidemiological situation in the country, and the majority of acute infectious diseases began to decrease.

Keywords: health care, rural population, the post-war period, the health consequences

Ермакова И.А.¹

Религиозные и нравственные взгляды старообрядцев (на материалах Херсонской губернии)

¹ Ермакова Ирина Александровна, преподаватель

Николаевский политехнический колледж, г. Николаев, Украина

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотация. В статье рассматривается уровень религиозности старообрядцев, география расселения старообрядческих течений на территории Херсонской губернии Российской империи. Описываются особенности семейного и общественного быта, их отношение к институту священства. Прослеживаются изменения семейно-бытовых традиций, религиозных воззрений старообрядцев под воздействием исторических условий, отношение староверов к актам гражданского состояния. Подчеркивается религиозная обособленность и социально-конфессиональная изолированность старообрядцев. Старообрядчество Херсонской губернии было представлено двумя течениями: поповцы и беспоповцы. Для старообрядцев была характерна вера в предрассудки, всяческие приметы и поверья. Убеждения беспоповцев в своей вере были очень сильны. За много веков существования, старообрядцы не изменили своих взглядов относительно переписи населения и ведения метрик, продолжая видеть в этом печать антихриста. В отношениях с православными, поповцы по сравнению с беспоповцами, отличались меньшей нетерпимостью. В старообрядческих селениях, где отсутствовали постоянные священники, жители менее строго соблюдали нормы морали. Старообрядцы негативно относились к православному духовенству, считали их религиозно слабыми. Государственные органы, обязанности которых предусматривали сбор данных про численность раскольников и определение их принадлежности к той или иной секте, постоянно допускали неточности и погрешности. В конце XIX в. большинство старообрядцев Херсонской епархии принадлежали к течению поповцев. Они пользовались услугами священнослужителей, которые были назначены архиереем Белокриницкой епархии, но небольшая часть поповцев не приняли австрийское священство и оставались последователями самой древней секты старообрядцев – беллопоповцами.

Ключевые слова: старообрядцы, церковь, священник, религиозные взгляды, быт, нравственность.

В последние десятилетия достаточно актуальными являются вопросы, связанные с проблемами веротерпимости, единства православной церкви, взаимопонимания разных этно-конфессиональных групп. Изучением истории взаимоотношений старообрядцев с официальной церковью и российским государством занимаются исследователи в России, Украине, Белоруссии, в странах Прибалтики. А.Н. Федорова в своих исследованиях обращает внимание на особенности бытовой и религиозно-духовной культуры старообрядцев Южной Бессарабии [6]. С.М. Климова, Л.В. Хирьянова рассматривают традиционные основы института семьи как главный фактор, формирующий культурную идентичность старообрядчества на территории Белгородской области [2]. В статье А.В. Лягиной рассматриваются вопросы уровня религиозности старообрядцев, аспекты конфессиональной жизни, сближающие староверов с новообрядцами, особенности обрядности и быта приверженцев раско-

ла Западной Сибири второй половины XIX – начала XX в. [3]. Л.Н. Галимова исследует особенности менталитета купцов старообрядцев [1]. Проблему старообрядчества изучают в разных аспектах, в том числе интерес вызывают вопросы, связанные с особенностями быта, нравов, суеверий и религиозных взглядов староверов. Автор ставила цель рассмотреть религиозные и нравственные взгляды старообрядцев проживающих на территории бывшей Херсонской губернии Российской империи.

Старообрядчество Херсонской губернии было представлено двумя течениями: одно – это старообрядцы, которые не признавали священство, т.е. беспоповцы, и второе – поповцы. В общем аспекте, беспоповцы делились на разные толки: стригольники, поморцы, филиппоны, филипповщина, федосеевщина, Спасово согласие. Как правило, беспоповцы отказывались от таинств, которые совершали священники за определенную плату, не соблюдали святого прича-

ствия, самостоятельно крестили детей, хоронили и отпускали грехи. Иногда беспоповцы совершали обряд крещения в церкви, но после этого обязательно пере-крещивали детей дома. Брак беспоповцы не отрицали, некоторые из них венчались для спокойствия в православно-й церкви, после чего наказывались домашними эпитафиями, другие – ограничивались отцовским благословением, кроме того, некоторая часть беспоповцев пренебрегала всеми нормами и жила в "беззаконии" [7, с. 1-2; 8, с. 1-2].

В границах Херсонской губернии беспоповцы проживали в Херсоне, с. Привольное Херсонского уезда, с. Новоукраинка, м. Ровно, с. Воскресенск Елизаветградского уезда. К какому течению именно принадлежали беспоповцы, местным властям определить было трудно, но склонялись к тому, что принадлежали к Спасову согласию. Сами себя они называли "православными по давнему благочестию". Официальное православие называли "никоновской ересью" и утверждали, что внешняя обрядовость изменена и перекручена, книги – повреждены. Беспоповцы были убеждены, что истинного священства уже не существовало, но искренно верили и надеялись, что по Божьей воле оно может возродиться. Признавали только одного иерея – Иисуса Христа.

Убеждения беспоповцев в своей вере были очень сильны, они не допускали никаких отрицаний. За царя беспоповцы молились, не упоминая имени, царь для них был воплощением существующей власти. Во время молитвы они не называли царя "правоверным", как единоверцы, или "государственным" как поповцы. Совершать молитву за умершего царя считалось грехом, из чего следует, что после смерти царь больше не олицетворял власть.

Если характеризовать беспоповцев в правовом аспекте, как законопослушных граждан, то, как правило, все требования и повинности в соответствии с постановлениями правительства, исполнялись безупречно. К православным и инакомыслящим беспоповцы относились с нетерпимостью, ни в коем случае не соглашались объединяться с ними для совершения молитвы или употребления пищи. Брачные церемонии совершали уставщики после благословения родителей, разрывать брак считалось не позволительно.

В местечке Ровно Херсонской губернии существовало два течения беспоповцев: поморцы и филипповцы. Несмотря на то, что особых отличий в религиозных взглядах между ними не было, они считали недопустимым совершать молитвы вместе.

Причина негативного отношения друг к другу заключалась в том, что с точки зрения филипповцев, представители поморского толка допускали послабления относительно "плотской чистоты". Следовательно, можно предположить, что в сравнении с филипповцами, у поморцев были менее строгие нормы нравственности и морали [9, с. 58-59]. В последней четверти 19 ст. среди ровенских поморцев произошёл раскол. Часть беспоповцев поморского толка продолжали придерживаться хомового пения – старого способа церковного пения, особенность которого заключалась в том, что во время произношения слов, между согласными и при согласной букве в конце слова, прибавлялись отсутствующие в словах гласные. Вто-

рая половина поморцев приняла способ произношения слов во время церковного пения, приближенный к обычному произношению во время разговора [5, с. 473].

Представители другой ветви старообрядчества – поповцы на территории Херсонской губернии проживали в местечках Нововоронцовка и Владимировка, в селах Покровское, Шестерня, Явкино Херсонского уезда; г. Александрия, г. Новогеоргиевск, в с. Клиницы, с. Красный Яр, с. Золотаревка, с. Никольское, с. Зыбкое, с. Дмитриевка и с. Аджамка – Александрийского уезда; в Елизаветграде, Бобринце, Новомиргороде, Вознесенске, Ровном и в с. Злынка – Елизаветградского уезда; г. Маяк, с. Александровка и с. Троицкое – Одесского уезда. В городах и селах Тираспольского уезда: Григориополь, Дубоссары, Тирасполь, Плоское, Малое Плоское; в Ананьеве, Березовке, с. Николаевка, с. Марьяновка, Кореньевка – Ананьевского уезда [9, с. 60].

Необходимо обратить внимание на тот факт, что органы, обязанности которых предусматривали сбор данных о численности раскольников и определение их принадлежности к той или иной секте, постоянно допускали неточности и погрешности. Подобные недостатки в работе органов власти возникали и сознательно и бессознательно. Ошибки могли быть из-за коррупции или из-за недостатка знаний, относительно тонкостей вероучений для последующей правильной квалификации. Обычным явлением было то, что должностные лица постоянно путали одни течения раскола с другими. Ведомости, предоставляемые различными органами: полицией, духовенством, статистическим комитетом, отличались цифрами количественных показателей, неправильным определением верующих как поповцев или беспоповцев, не единожды были случаи, когда единоверцев причисляли к поповцам.

Центром поповщины Херсонской губернии было с. Плоское. Старообрядцы селения принимали себе священников посвященных архиереями Белокрыницкой епархии, имели собственную часовню с древним антиминсом. Плосковские раскольники строго придерживались патриархальности обычаев и религиозных норм, по словам очевидцев того времени, удивлялись благоустройством и благосостоянием. Примечательным было то, что более чем на три тысячи поселян был один шинок, который содержал еврей. Пьянства среди жителей села не было [8, с. 60].

В отношениях с православными, поповцы в сравнении с беспоповцами, отличались меньшей нетерпимостью. Более спокойное и ровное отношение к православным наблюдалось среди представителей купечества та мещанства. Это объяснялось тем, что купцы и, частично, мещане были вынуждены чаще общаться с православными для налаживания торго-вых связей и других промышленных дел.

Следует обратить внимание на то, что в старообрядческих селениях, где отсутствовали постоянные священники, жители менее строго соблюдали нормы морали. В таких селах, как Зыбкое, Никольское, Золотаревка были случаи, когда родители допускали своих детей к сожителю без совершения брака, только на основе собственного благословения. Эта вынужденная распушенность старообрядцев, не имевших

постоянных священников и не соблюдавших в точности религиозные обряды, не есть признаком того, что они были менее ярыми сторонниками раскола, скорее наоборот, из-за невозможности удовлетворять свои религиозные потребности, отличались озлобленным религиозным фанатизмом и распущенностью духа в сравнении с плосковскими раскольниками, которые впечатляли патриархальностью духа и чистотой обычаев.

Старообрядческие священники или уставщики как в с. Плоском и в других населенных пунктах находились в материальной и моральной зависимости от своих прихожан. Уверенность в том, как долго они продержаться в своей должности, прямо зависела от того, насколько строго они придерживались правил религиозной группы. И наоборот, общества старообрядцев были довольно сплоченными и не требовали поддержки отдельных лиц как-то уставщики [5, с. 483-485].

Старообрядцы негативно относились к православному духовенству, считали их религиозно слабыми, так же ощущали превосходство, как в религиозных знаниях, так и по другим аспектам над православными. Старообрядцы были намного лучше знакомы со Святым Письмом и особенно внимательно относились к изучению религиозных книг, в отличие от православных, которые не углублялись в тонкости и суть древних преданий. Все что относилось к сути верования, догмам, церковным постановлениям, знанию таинств и обрядов, как правило, мало интересовало православных верующих. Молитвы они учили на слух, с ошибками, которые передавались из поколения в поколение. Именно из-за слабости религиозных чувств неизвестны случаи перехода украинцев в раскол, но если среди православных пробуждались религиозные чувства, и остро ощущалась недостаточность и невозможность их реализации, они с жадностью принимали те верования, которые им предлагались в силу обстоятельств [8, с. 62-63].

Для херсонских раскольников слова хохлацкое и православное были синонимами. Ко всему православному они относились не только с опаской и враждебно, что свойственно всему старообрядчеству, но и презрительно, с издевательством, как к чужому и недостойному их. С точки зрения старообрядцев, все что делали и как делали православные, было неправильно, недопустимо, и вообще не так как надо. Например: "...креститься хохлы не умеют, и стоять в церкви не умеют, и топчут, когда идут в церковь, не вовремя кланяются, не так кланяются и ноги у них грязные..." (старообрядцы и единоверцы обязательно, перед тем как зайти в церковь, старательно чистили обувь). В тех местах, где массово проживали православные, а раскольников одна или две семьи, отношение к ним со стороны православных тоже было негативное, почти как к "безбожникам". Браки между старообрядцами и православными не были распространены. Если родители соглашались на брак своей дочери с православным, то рассчитывали на увеличение числа раскольников. Законодательство регулировало проблему смешанных браков. Подобные браки должны были регистрироваться в православной церкви, но женщины, как правило, побыв не-

долгое время православными, возвращались назад в раскол [4, с.483-484].

Примером противоречий между украинцами и старообрядцами может служить случай, который произошел в с. Привольное Херсонского уезда в 1809 – 1810 годах. В конце XVIII в. старообрядцы селения присоединились к православию и освятили свою часовню на Единоверческую Покровскую церковь. Священником в эту церковь был назначен Тимофей Бочаров, вскоре в село переселились на постоянное место жительства украинцы. Естественно, что новые переселенцы не имели собственной церкви, и другого выхода, как проводить богослужения в единоверческой церкви, у них не было. На этой почве и возник конфликт между великороссами-единоверцами и малороссиянами. Украинцы в своем рапорте в Херсонское Духовное Правление пожаловались, что благочинный Елизаветградской единоверческой Преображенской церкви протоиерей Кондрат Парфенов, после окончания литургии, заявил, чтобы они – украинцы покинули старообрядческую церковь и забирали свою икону, ризницу и все, что им принадлежит. В противном случае все их имущество будет выброшено из церкви. К. Парфенов приказал священнику Бочарову не впускать для совершения службы православного священника А. Короповского и исключительно из уважения к жителям удовлетворять их просьбы в случае венчания или панихиды по умершему. Херсонское Духовное Правление прислало К. Парфенову указ, чтобы он старался склонить единоверцев к взаимопониманию с православными украинцами, призывал их к христианской терпимости и переубедил в том, что пока украинцы не построят собственную церковь, они должны служить в одной церкви. Кроме того Херсонское духовное правление требовало от протоиерея объяснений почему он осмелился обострить конфликт. Херсонское Духовное Правление, понимая, что ситуация со временем обострится еще больше, издает указ о необходимости украинцам с. Привольное объединиться с жителями соседних селений и создать новый приход.

Этот пример еще раз подтверждает негативное отношение великороссов-старообрядцев к православным украинцам. Несмотря на воссоединение с православием, став на шаг ближе к официальной церкви, в сознании старообрядцев продолжали оставаться нетерпимость, ригоризм и презрение к тем, кто не принадлежал к их социальной группе и вероисповеданию [10, с. 1-7].

В конце XIX в. большинство старообрядцев Херсонской епархии принадлежали к течению поповцев, но небольшая часть поповцев не приняли австрийское священство и оставались последователями самой древней секты старообрядцев – беглопоповцами. Церковную службу у них проводили российские священники, которые отошли от господствующей церкви. Ходили слухи, что к беглопоповцам Херсона приезжал священник из Таврической губернии, а в с. Тягинку приезжал священник даже из центра старообрядчества – Вятки.

В 1900 г. в Херсонской епархии насчитывалось 18 приходов, управляемых австрийской иерархией, количество священнослужителей было соответству-

ющим, из них один был в сане протопопа и один в сане дьякона. Кроме того в Тирасполе проживал штатный протопоп Андрей. Жители тех местностей, где не было священников, в случае необходимости обращались в соседние населенные пункты, где были штатные священники. Во время больших религиозных праздников, особенно во время Великого Поста, священники сами навещали своих отдаленных прихожан.

Сторонники белокриницкого согласия разделялись на окружников и противокружников. В Херсонской губернии часть старообрядцев, которая была представлена окружниками составляла около двух тысяч представителей, противокружников насчитывалось более 20 тысяч. Все окружники относились к пастве Измаильского епископа Анастасия (Лебедева), противокружники – к пастве трех епископов: Бендерского – Петра, Одесского – Кирилла, Керженского – Иосифа. Приходы были точно разграничены, а прихожане поделены между священниками. В населенных пунктах, где не было церкви и священника, верующие обращались туда, где они были [4, с. 471-472].

За много веков существования, старообрядцы не изменили своих взглядов относительно переписи населения и ведения метрик и продолжали видеть в этом печать антихриста. Большинство старообрядцев были вынуждены соглашаться делать записи в метрические книги, но были и такие которые даже не знали о их существовании. В 1899 г. в метрических книгах

для раскольников Одессы было зарегис-трировано 5 записей о рождении, другие записи, о браке или смерти, отсутствовали. В это же время в другом раскольничьем селении – Клиницы Александрийского уезда было 158 записей о рождении детей, 27 записей о браке и 18 о смерти. В Тирасполе, где насчитывалось около 4 тысяч старообрядцев, в метрических книгах было сделано только несколько записей, а в с. Плоском записи вообще отсутствовали.

Объяснением такого отношения старообрядцев к актам гражданского состояния, кроме предрассудков, было отсутствие необходимости в регистрации. Старообрядцы редко пользовались услугами, предоставляемыми разными государственными учреждениями как-то школы или училища, где требовались подобные документы. К метрикам они прибегали только в крайнем случае, если возникала потребность или польза в этом [4, с. 486-487].

Общества старообрядцев были достаточно сплоченными. Консолидация общества была основана на чувствах, связанных с гонениями, которые передавались из рода в род вместе с верой и опасениями возможного возвращения преследований снова. Старообрядцы старались не отступать от веры, обычаев, нравов своих отцов. Их веру и традиции не могли сломать ни отдаленность проживания от центров старообрядчества, ни трудности, ни жесткие правительственные распоряжения.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Галимова Л.Н. Особенности менталитета купца-старообрядца [Э-ресурс] / Л.Н. Галимова // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2011. №3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-mentaliteta-kuptsa-starobryadtsa>
Galimova L.N. Osobennosti mentaliteta kuptsa-starobryadtsa [Features of mentality of merchants-Old Believers] [E-source] / L.N. Galimova // Izvestiya VUZov. Povolzhskiy region. Gumanitarnyye nauki. 2011. № 3. – Acces mode: http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-mentaliteta-kuptsa-starobryadtsa
2. Климова С.М. Традиционные основы семьи как главный фактор формирования идентичности старообрядчества в эпоху модернизации [Э-ресурс] / С.М. Климова, Л.В. Хирьянова // Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право. – 2008. – №6. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/traditsionnye-osnovy-semi-kak-glavnyy-faktor-formirovaniya-identichnosti-starobryadchestva-v-epohu-modernizatsii>
Klimova S.M. Traditsionnyye osnovy semi kak glavnyy faktor formirovaniya identichnosti starobryadchestva v epohu modernizatsii [traditional basis of family as primary factor of formation of identity Old Believers during epoch modernization] [E-source] / S.M. Klimova, L.V. Khiryanova // Nauchnye ведомosti BelGU. Seriya:Filosofiya. Sotsiologiya. Pravo. 2008. №6. – Acces mode: http://cyberleninka.ru/article/n/traditsionnye-osnovy-semi-kak-glavnyy-faktor-formirovaniya-identichnosti-starobryadchestva-v-epohu-modernizatsii
3. Литягина А.В. Уровень религиозности старообрядцев Западной Сибири во второй половине XIX – начале XX века [Э-ресурс] / А.В. Литягина // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории практики. – Тамбов: Грамота, 2012. №1(15): в 2-х ч. Ч.1. – С.118-123. – Режим доступа: www.gramota.net/materials/3/2012/1-1/32.html
Lityagina A.V. Uroven religioznosti starobryadtssev Zapadnoy Sibiri vo vtoroy polovine XIX – nachale XX veka [Old Believers' religiosity level within Western Siberia in the second half of the XIX th – the beginning of the XX th century] [E-source] / A.V. Lityagina // Istorycheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii praktiki. Tambov: Gramota, 2012. №1(15):v 2-x ch.Ch. 1. C. 118-123. – Acces mode: www.gramota.net/materials/3/2012/1-1/32.html
4. Полянский И. Отчет о состоянии раскола и о деятельности противораскольнической миссии в Херсонской епархии за 1900 г. / И. Полянский // Херсонские епархиальные ведомости. – Прибавление. – 1901. – № 13. – С.470-483.
Polyanskiy I. Otchet o sostoyanii raskola i o deyatelnosti protivoraskolnicheskoj misii v Xersonskoy eparhii za 1900 g. [Report about a state of schism and on the activities anti schismatic mission in the Kherson' diocese for 1900] [E-source] / I. Polyanskiy // Hersonskie eparxialnye ведомosti. – Pribavlenie. – 1901. – №13. – S.470 – 483
5. Полянский И. Отчет о состоянии раскола и о деятельности противораскольнической миссии в Херсонской епархии за 1900 г. / И. Полянский // Херсонские епархиальные ведомости. – Прибавление. – 1901. – № 14. – С.483-493.
Polyanskiy I. Otchet o sostoyanii raskola i o deyatelnosti protivoraskolnicheskoj misii v Xersonskoy eparhii za 1900 g. [Report about a state of schism and on the activities anti schismatic mission in the Kherson' diocese for 1900] [E-source] / I. Polyanskiy // Hersonskie eparxialnye ведомosti. – Pribavlenie. – 1901. – №14. – S.483-493
6. Федорова А.Н. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект / А.Н. Федорова: Дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2005.
Fedorova A.N. Starobryadnytski obshchiny Pivdennoi Bessarabii u XIX – pershii polovyni XX st.:istoryko-konfesiyniy aspect

[Old Believers' communities of Southern Bessarabia in the XIX – first half XX ct.: historical-confessional aspekt] / A.N. Fedorova: *Dys. ... kand. Ist. Nauk. – Odesa, 2005.*

7. Государственный архив Одесской области. (далее – ГАОО). – Ф.1. – Оп.202. – Д.32. – 67 л.

Gosudarstvennyi arxiv Odesskoi oblasti. (dale GAOO). – F. 1. – Op. 202. – D. 32. – 67 L.

8. ГАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Д.6. – 13 л.

GAOO. – F. 1. – Op. 220. – D. 6. – 13 L.

9. ГАОО. – Ф.1. – Оп.249. – Д.559. – 88 л.

GAOO. – F. 1. – Op. 249. – D. 559. – 88 L.

10. Государственный архив Херсонской области. – Ф.207. – Оп.1. – Д.794. – 33 л.

Gosudarstvennyi arxiv Khersonskoi oblasti. – F. 207. – Op. 1. – D. 794. – 33 L.

Yermakova I.A. Religious and morality of Old Believers' views (on the materials of Kherson's province)

In this article is examined the level of Old Believers' religiousness, the geography of the persuasion of Kherson's province of Russian empire. It is described the peculiarities of their family and social life their attitude to the institution of the priesthood. It is deduced the changes of the family mode of life's traditions, the religiousness of Old Believers' views under the influence of historical conditions, the Old Believers attitude to the acts of civil status. It is underlined the religious isolation and their social-confessional disconnection. Old Believers of Kherson's province were introduced by the bosh streams: popovtsi and bezpopovtsi. The Old Believers had the belief in prejudice, different signs and popular belief believes. The conviction of popovtsi in their believes was very strong. The Old Believers did not change their views on census the population and filing the metrics, continuing to see there the stamp of anti-christ for many centuries. Popovtsi in the comparison with bezpopovtsi differ from in less tolerance in the attitudes with orthodox people. The inhabitant of Old Believers' strictly observed the norms of moral in the Old believers' villages because of the absence of priest. The Old Believers had a negative attitude to orthodox clergy, they thought they were religiously weak. The state power organs the duties of whose were to collect the data of the number of the dissenters and to determine their belonging tone or another sect, they always made rough mistakes and inaccuracies. The great number of Old Believers of Kherson province belonged to the stream of popovtsi in the end of XIX century. They used the priests' service, they were appointed as the bishop of Belokrinitskaya diocese, but small part of popovtsi didn't take the Austrian priesthood and remained the follower of the oldest Old Believers' sect – beglopopovtsi.

Keywords: *Old Believers, church, clergyman, religious views, morality, life.*

Золотарь Л.Н.¹

Извозный промысел в городах Таврической губернии во второй половине XIX века

¹ *Золотарь Людмила Николаевна, аспирантка*

Бердянский государственный педагогический университет, г. Бердянск, Украина

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Проанализировано регламентацию деятельности извозчика с помощью правил извозного промысла, а также рассмотрена роль извоза у городском хозяйстве и для населения. Раскрыты региональные особенности извозного промысла городов Таврической губернии во второй половине XIX века.

Ключевые слова. *Извозный промысел, извозчик, правила извоза, Таврическая губерния.*

Вторая половина XIX века характеризуется стремительным ростом количества городов в Российской империи. С увеличением территории города, потребность в транспортных средствах возросла, они использовались как для перевозки пассажиров, так и для – грузов. Не была исключением и Таврическая губерния, для которой извозный промысел в городах стал жизненно необходимым. Это было обусловлено тем, что большинство городов Таврической губернии были портовыми. А еще строительство в 1875 году Лозово-Севастопольская железная дороги, которая соединила регион с общеимперской сетью железных дорог, поспособствовала в увеличении количества извозчиков. Извозный промысел также был один из видов пополнения городской казны, что увеличивало его значение для городов Таврической губернии.

Целью данной разведки есть отражение регламентации извозного промысла в городах Таврической губернии во второй половине XIX века и определение его региональных особенностей. Относительно степени изученности данной проблематики, то на сегодняшний день в украинской историографии не существует комплексного исследования по истории извозного промысла, но определенные аспекты отражены

в исследованиях Д. Аверина-Луговой, С. Тархова, В. Успенской, В. Широкова, касающиеся Таврической губернии.

Как любая отрасль извозный промысел, имела свою законодательную базу. Вопрос извозного промысла регулировался положением "О сборе с извозного промысла" от 21 июля 1887 года для тех городов, в которых было введено Городское положение 1870 года [3, с. 295]. Также действовало положение "О распространении общих правил на города, в которых не введено Городское положение 1870 года" от 12 апреля 1888 года и в этих городах порядок сбора средств устанавливался городскими властями. Эти правила каждый раз подлежали утверждению местным губернским руководством [4, с. 64].

Первые попытки установить сбор с извоза в Таврической губернии связаны с Ялтинским городским обществом, которое настаивало на установление в пользу города сбора с биржевых экипажей и верховых лошадей – мотивируя это неудовлетворительным состоянием денежных средств города Ялты. Сбор средств – это своеобразное вознаграждение за занятое извозчиками место в городе на Бульварной улице во время прихода парохода. Извозчики должны были

уплатить в местный бюджет по 5 рублей серебром в год с каждого экипажа и по 1 рублю с каждого верхнего коня, если извозчика уличали в уклонении от уплаты сбора, то он должен был уплатить штраф в двойном размере от суммы сбора. Городское руководство считало, что сумма сбора в пользу города была для извозчиков необременительной, так как значительное количество приезжих наблюдается на Южном берегу Крыма весной, летом и осенью, что дает извозчикам значительную прибыль. А еще именно этот акциз был доходной частью наполнения городского бюджета Ялты [1, л. 1-2 об.].

Такую же практику и свои правила извозного промысла имели большинство городов Таврической губернии, в них не действовало Городское положение 1870 года, поэтому в городах Таврической губернии были приняты правила по извозному промыслу. В Севастополе такие правила были приняты в 1877, 1880, 1885, 1888 годах, в Ялте 1865 и 1889 годах, Феодосии – 1887. Все эти правила содержали положения, которые были сходны между собой, но некоторые из них имели определенные локальные вариации.

Согласно положению "О сборе с извозного промысла" от 21 июля 1887 года для тех городов, в которых введено Городское положение 1870 года, денежный сбор не мог превышать 10 рублей в год с каждой лошади [3, с. 295]. Для каждого города исходя из этой нормы, устанавливался свой лимит. Сбор платился за полгода.

Во всех правилах извозного промысла без исключения отмечалось, что к занятию личным извозом допускались представители всех сословий не моложе 18 лет, но в Правилах извозного промысла города Феодосия возрастная ценз снижена до 16 лет [5, с. 1].

Каждый желающий заниматься этим делом должен был получить разрешение городской управы, с уплатой в городскую казну установленного сбора за треть года вперед. В извозных правилах города Ялты за 1889 год, отмечалось, что билет, который удостоверяет право осуществлять извозный промысел выдавался сроком на 1 год [11, с. 1]. Для получения разрешения от городской управы желающий заняться извозом должен предъявить удостоверение от полицмейстера о благонадежности. Лица, имеющие неблагонадежную репутацию в обществе дополнительно предоставляли ходатайства от владельцев 5 яликов. Вообще не допускались к занятию извозным промыслом лица, совершившие уголовное преступление, которые вели аморальный образ жизни: пьяницы, хулиганы и те, которые трижды нарушили правила извозного промысла.

Особа, которая получила право заниматься извозом, городская управа выдавала металлические знаки или номера в двух экземплярах, без этих знаков занятия промыслом не допускалось. Также Управа указывала место, на котором извозчик имел стоянку, этот вопрос согласовывался с портовым руководством, в городах, которые имели выход к морю.

Хозяин ялика, желавший вместо себя поставить рабочего, записывал в городскую управу номер транспортного средства на имя рабочего и предоставлял ходатайство для получения разрешения. Для наблю-

дения за порядком на бирже извозчики самостоятельно выбирали старосту.

Существовала система взысканий и наказаний, если извозчик нарушал правила извоза во время движения, то его биржевой староста снимал с биржи на некоторое время, если нарушали трижды, то извозчика лишали права заниматься промыслом сроком на год. Извозчик, который был безответственный и неблагонадежный при выполнении своих функциональных обязанностей хозяином ялика за требования управы и полиции увольняли [7, с. 4].

В "Правилах извозного промысла города Севастополя" за 1885 год указывались виды транспортных средств, с помощью которых осуществлялся извозный промысел: дрожки и экипажи для перевозки пассажиров, дроги, бордюг и другие транспортные средства для перевозки грузов [9, с. 1].

Об особенностях движения и правилах поведения на дороге, то извозчик держался правой стороны, с пассажирами извозчик ехал рысью, на поворотах уменьшал хода. Ехать быстро, обгонять экипажи запрещалось, ночью в извозчика были зажжены фонари, всю ответственность за безопасность движения и комфорт пассажиров нес извозчик. После захода и восхода солнца всегда оставались дежурные ялики, очередь устанавливали сами извозчики. Запрещалось ездить по тротуарам, привязывать лошадей к деревьям и фонарям [6, с. 6].

Вещи оставленные пассажиром в экипаже, извозчик старался вернуть владельцу или доставлял их в полицейскую управу. Извозчикам запрещалось возить лиц в нетрезвом состоянии, которые пьют и нарушали тишину в городе. Если такой пассажир отказывался покинуть экипаж – извозчик его вез в полицейскую управу. По требованию полицейских чиновников, извозчик безотказно вез: а) поднятого полицией: больного, искалеченного, извлеченного из воды или умершего б) взятого в нетрезвом состоянии, буйного, бродячего в) для преследования преступника [10, с. 4].

В правилах внимание уделено также техническому состоянию транспортного средства: экипажи должны были быть крепкие и отремонтированы. Лошади больные, искалеченные, истощены, не могли быть запряжены для извоза. Извозчик не имел права жестоко обращаться с лошадьми, должен предоставлять им правильный уход. Они не имели права кормить лошадей на улицах и площадях, только на биржах, биржа также должна была быть в чистоте. Извозчики следовали санитарных требований, нечистоты вывозили в определенное время и в соответствующее место.

Относительно личности извозчика, то он должен был быть чисто одетый, он не предлагал свои услуги, а ждал приглашения. Во время остановки в ожидании пассажиров извозчики придерживались между собой очереди, но пассажирам не возбранялось выбирать себе ялик по желанию.

Плата за перевозку устанавливалась Городской управой. Такса, выше которой извозчик не вправе требовать от пассажиров дополнительных средств, сведения о таксе за перевозку пассажиров и грузов печатались в местных газетах.

Такса для легковых извозчиков в городе Феодосия в фэртоне:

За час по делам – 60 коп.

Для катания – 1 рубль.

Ночью с 12 до 7:00 утра – 1 рубль.

За пределами города с 7 до 12 ночи дополнительно еще 20 коп.

С полночи до 7 утра – 40 коп. [5, с. 8].

Цена проезда также зависела от природно-климатических факторов, неурожай влиял на цену проездного билета и влиял на прибыльную сторону промысла.

Количественные характеристики извозничьего промысла в городах Таврической губернии возможно проследить с помощью материалов Первой всеобщей переписи населения Российской империи. В Симферополе насчитывалось 654 извозчика, в Бахчисарае – 90, в Карасубазаре – 181, в Феодосии – 264, в Старом Крыму – 56, в Бердянске – 267, в Ногайскую – 12, в Орехове – 4, в Олешках – 2, в Евпатории – 432, в Мелитополе – 4, в Перекопе – 42, в Ялте – 303, в Керчи – 422, в Севастополе – 625, в Балаклаве – 13 [2, с. 217-222]. Данные переписи показывают, что извозный промысел развивался в крупных городах и в тех, которые имели выгодное географическое положение:

выход к морю, территория, которая считались рекреационной зоной империи.

Определенную гегемонию извозчика в 90-х годах XIX века подорвала появление на дорогах империи и Таврической губернии автомобилей, но их дороговизна, не привела к упадку и ликвидации извозного промысла. Основным конкурентом извозчиков стал трамвай, с появлением и развитием этого вида транспорта, извоз утратил свое значение в городском пространстве.

Таким образом, извозный промысел – отображал важную роль в транспортном хозяйстве городов Таврической губернии, обеспечивая перевозки людей и грузов, а также приносивший прибыль, как владельцам транспортных средств, так и в бюджет городов. Значительные убытки извозчики могли испытывать при неблагоприятных природно-климатических условий и личной небрежности. Деятельность извозчика регламентировалась правилами извозного промысла, которые отражали все стороны занятия.

Определяя перспективу дальнейших исследований следует привести круг вопросов, которые являются первоочередные по данной тематике: транспортные средства на дорогах Таврической губернии, инфраструктура транспортной системы и другие.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Государственный архив Одесской области. – Ф. 1. – Оп. 42. – Спр. 107. – 6 л.
State archives of the Odessa region. – F. 1. – L. 42. – C. 107. – 6 p.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния. – СПб., 1904. – 310 с.
The first general census of the population of the Russian empire. 1897 year XLI. Tauride. – St. Petersburg, 1904. – 310 p.
3. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – СПб, 1887. Собрание III. – Т. VII. – От №4138-4932 и дополнение. – 1158 с.
Complete collection of laws of the Russian empire (CCLRE). – St. Petersburg, 1887. collection III. – V.VII. from 4138-4932, number and addition. – 1158 p.
4. ПСЗРИ. – СПб., 1888. Собрание III. – Т. VIII. – От № 4933–5685 и дополнения. – 1167 с.
CCLRE. – St. Petersburg, 1888. collection III. – t. VIII. - number from 4933-5685 and additions. – 1167p.
5. Правила и такса для извозчиков в г. Феодосии. – Феодосия. – 1887. – 14 с.
Rules and registration fee for cabs in the city of Feodosia. – Feodosia. – 1887. – 14p.
6. Правила извоза по бухтах в г. Севастополе на яликах и баркасах. – Севастополь, 1880. – 12 с.
Rules of carting around the bay in Sevastopol on the skiffs and longboats. – Sevastopol, 1880. – 12p.
7. Правила извоза по бухтах в г. Севастополе на яликах и баркасах. – Севастополь, 1888. – 10 с.
Rules of carrier trade around the bay in Sevastopol on the skiffs and longboats. – Sevastopol, 1888. – 10p.
8. Правила извозного промысла в г. Севастополе легкой и ломовой биржи. – Севастополь, 1888. – 20 с.
Rules of carrier trade in Sevastopol passenger and dray exchange. – Sevastopol, 1888. – 20p.
9. Правила извозного промысла в г. Севастополе. – Севастополь, 1885. – 19 с.
Rules of carrier trade in Sevastopol. – Sevastopol, 1885. – 19p.
10. Правила извозного промысла в г. Севастополь. – Севастополь, 1877. – 15 с.
Rules of carrier trade in Sevastopol. – Sevastopol, 1877. – 15 p.
11. Правила извозного промысла в г. Ялта. Обязательные постановления о мерах безопасности. – Ялта, 1889. – 12 с.
Rules of carrier trade in Yalta. Stringent regulations on security measures. – Yalta, 1889. – 12p.

Zolotar L. Carrier trade in cities Tauride province in the second half of the nineteenth century

Abstract. Analyzed the regulation of activity the rules by carrier trade and to identify the role of carting in the urban economy and the population. Revealed regional features carrier trade towns Tauride province in the second half of the nineteenth century.

Keywords. Carrier trade, driver, taxi driver rules, Tauride province.

Исакова И.А.¹

Противоречивость проведения политики украинизации на Кубани в 1920-х – начале 1930-х гг.

¹ Исакова Инна Анатольевна, аспирант исторического факультета
Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко, г. Каменец-Подольский, Украина

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

На основе изучения и привлечения новых источников, использования достижений историографии проанализировано проблемы вокруг политики украинизации, которая стимулировала разнообразие национально-культурной жизни украинцев Кубани, что соответствовало их национальным устремлениям не смотря на существенные противоречия между властями и местным населением. В первой половине 20-х годов вокруг вопроса украинизации продолжалась острая полемика, которая из кругов организационных перешла на широкую общественную общественность. Сначала противники украинизации фокусировали внимание на дискуссии, принадлежит ли кубанский диалект украинскому языку, что делало украинизацию на Кубани и Северном Кавказе искусственной. Украинофилов Кубани и заинтересованность центральных органов власти в политике украинизации в конечном итоге привели к пониманию и признанию факта жизнеспособности украинского языка на Кубани. В течении короткого периода с середины 1920-х - начале 1930-х годов на Кубани, существовала довольно широкая культурно-образовательная инфраструктура, которая обеспечивала потребности украинского меньшинства. Она была сформирована по языковому признаку: учебные заведения, клубы, избы-читальни, выходили газеты, журналы, действовали писательские организации и т.д. Укреплялись связи с Украиной, развивалось творчество местных украинских художников, что сыграло положительную роль в национально-культурном развитии украинского меньшинства Кубанского региона в 1920-х – начале 1930-х гг.

Ключевые слова: диаспора, украинизация, родной язык, Северный Кавказ, Кубань, Украина.

В 1920-е – 1930-е годы большевистской властью была провозглашена политика "коренизации" в регионах с украинским населением Российской Федерации на Украине она получила названия "украинизации". В основе, которой было использования родного языка во всех сферах: культурной, экономической, политической жизни и функционировании государственных органов.

Развитие украинского языка в диаспоре – это не только часть истории национального языка. Это важный социолингвистический и этнокультурный ресурс. Языковая практика диаспоры дает беспрецедентный опыт выживания и самосознания, прямых контактов со многими другими языками и в этом смысле является уникальным источником данных, частью национального лингвофонда.

Диаспора, равно как и регионы материковой Украины, чувствует за собой моральное право на участие в общеукраинском речеобразовании. Свой вклад в понимание проблем, стоящих перед украинцами в странах поселения, и в формирование языкового сознания в диаспоре и в Украине призваны сделать современные исторические и этнолингвистические исследования.

В обществе заметно возрос интерес к украинцам, которые живут за рубежом, к их прошлому, безусловно связанного с Украиной, поскольку они являются представителями украинского этноса. Поэтому изучение жизни украинской диаспоры в различных регионах мира, в том числе и в Российской Федерации на сегодня чрезвычайно актуально.

С приобретением Украиной независимости, разрушением идеологических стереотипов, появились публикации, в которых рассматриваются разнообразные аспекты этой проблемы. Отметим среди них Д.Д. Белого [1], И.И. Винниченка [2], С. Зарембы [4], И.Г. Иванцова [5], Р. Ковалю [6], Р. Полевого [7], В.И. Сергийчука [9], О.В. Сушко [10], Терещенка [11], В.К. Чумаченка [15].

Эти и другие авторы подчеркивают то обстоятельство, что в сложных условиях иноязычного окружения украинцы стремились сохранить свою национальную идентичность.

Заметим, что в 20-30-х гг. XX в. из 50 млн. населения национальных меньшинств Российской Федерации - 8 млн. было украинское. При этом отметим, что несмотря длительное проживание в иноязычном окружении украинское население в то время не потеряло способности к самоидентификации. Всего от 55 до 70% украинского меньшинства в крупнейших ареалах проживания считали родной язык - украинский. Наибольшее число их было в Кубанской округе, где по данным переписи 1926 года украинцы составляли около 61,5%, для сравнения русские - 33,4%. Это создавало объективные предпосылки для успешной реализации политики украинизации, которую провозгласила в сфере национального строительства большевицкая власть [11, с. 162].

Однако россияне неохотно воспринимали национальное пробуждение украинской культуры на Кубани, о чем свидетельствуют имеющиеся источники. В газете "Красное Знамя" например, читаем: "Заведующий педагогическим техникумом в станице Полтавской (на Кубани), член партии коммунистов с 1917 года, посланный специально для работы Центральным комитетом партии, рассказывает, что за ведение работы на украинском языке, за выступления среди населения, в течение года получил 8 выговоров и дважды был исключен из Коммунистической партии. Были и такие случаи, когда учителя местные жители просили говорить на украинском, а начальство заставляло на русском языке, добавляя, что «надо бросать собачий язык» [13, арк. 51].

Журнал "Казачий путь", выходивший в Праге при содействии управы "Общего-Казачьего Сельскохозяйственного Союза" от 19 апреля 1925 пишет: "Будет бесконечно отрадно, если вся эта противоестественная Украинизация превратится в пустую мало продуманную шутку, хуже будет, если это придется

решать или годами, или эпохами борьбы ... Зачем и для чего создана и введена в жизнь общества (кубанцев) терминология: "Кубанец-русский", "Кубанец-украинец".

В другом номере того же журнала свидетельствуется "для кубанцев казаков ясно, что действия правления (общества кубанцев) в пользу самых искренних чувств со стороны и в адрес Украины, никем и никогда не были досказаны из казачьей среды, и являются делом и действием самого правления общества" [13, арк. 52].

Вокруг вопросов украинизации Кубани была целая история, при чем "история плохая". Многие работники, начиная с краевых и кончая районными были скептически настроены в отношении украинизации. Скептицизм этот покоился на практике прошлого, когда об украинизации много говорили, но на деле ничего не делали.

В вопросе украинизации можно отметить следующие архивные факты: "До 1926 года, по инициативе самого населения и низовых советских работников, украинизировались низовые советы и общественные организации, и культурно-просветительные учреждения. Инициатива населения в вопросе украинизации, не только не была должным образом поддержана, а некоторыми работниками и отдельными органами была даже встречена недоброжелательно" [14, арк. 16].

Руководство краевых советских органов в этом вопросе имело двойные стандарты, говорили одно, а делали совсем другое. В 1925 году Краевой ОНО дает подробную директиву с конкретными заданиями по вопросам украинизации школ и сети культурно-просветительных учреждений и как будто собирается широко развернуть работу. Весной 1926 года на созванном учительском съезде ставят вопрос об украинизации - одним из центральных вопросов. Учительский съезд, выполняя директивы партии и правительственных органов, наметил даже более или менее конкретную программу украинизации школ и культурно-просветительной сети. Но эта линия на деле не получила развития. Больше того, в августе этого же года КрайОНО издает знаменитый, в своем роде, письмо - циркуляр, по существу сводящий на нет линию курса на украинизацию, ибо на местах, на деле поняли ее, как запрещение украинизации. Вот содержание этого циркуляра. Направленного в ОкрОНО "согласно распоряжению Краевого Исполнительного Комитета предлагается Вам прекратить украинизацию школ доверенного вам округа, впредь до рассмотрения этого вопроса специально создаваемой для этой цели в крае комиссии и особого на этот счет распоряжения. Украинизировать разрешается только те школы, родители которых сами добровольно этого пожелают". Подписали: Емельянов и Гарютин [14, арк. 17].

Этот циркуляр стал поворотным пунктом в вопросе украинизации. От прежней линии не осталось и следа. Началось обратное движение: большое число школ (из несколько сот осталось только менее 200) из культурно-просветительных учреждений вновь перешли на русский язык - сельсоветы почти целиком.

Таким образом, прекратив аппаратным путем инициативу населения на украинизацию - сделано резкий

поворот в работе. Отсюда пошли разговоры всюду о том, что украинизация надуманный вопрос, не нужный. Многие работники считали, что разрешать украинский вопрос надо посредством плебисцита, что никаких планов сверху не надо. При чем, искаженное проведение украинизации, колебание руководства в этом деле краевых органов - признав в некоторых украинских селах постановление о ненужной украинизации. Например, в Кущевском районе, Донского округа, где были закрыты 3 украинские школы. О переводе школ на русский язык многим приводилось в доказательство ненужности ставить вопрос украинизации (в ст. Кисленой отказались украинизироваться пленумы Советов в 1926 г.). В тоже время в украинских станицах ходили мысли, что украинизация - вещь нужна и необходимая.

Сотни писем селькором украинских газет жалующихся на невнимание к вопросу об украинской культуре местных органов. Нередко очень резко характеризовали отношение к этому делу советских органов, десятки писем учителей, ряд постановлений и сходов, которые не встречали поддержки сверху [14, арк. 18].

Осенью 1926 года на Кубань приехал Народный комиссар образования СССР А.В. Луначарский. На собранные работников образования в Екатеринодаре ему были поставлены вопросы, которые касались украинизации школ на Кубани. В ответ А.В. Лучарский сделал такое заявление: "Украинизация пугает некоторых русских учителей тем, что школа будет украинизирована и, таким образом, русский язык займет положение исчезающего языка на Кубани. Это опасения совершенно напрасны. Если на Украине проведена основательно Украинизация, то это там совершено естественно ... Здесь же, на Кубани, это делать нельзя". И после такого заявления местные руководители сейчас же поставили на повестку дня вопрос о ликвидации единственной в целом РСФСР украинской гимназии, открытой еще во времена Кубанской Рады [13, арк. 19].

Несмотря на нежелания властей воплощать в жизнь политику украинизации, украинцы все же прилагали усилия к развитию национальной культуры на Кубани. Если к осени 1925 года в РСФСР не было ни одной украинской газеты, то потом стали печатать на украинском языке 3-х страничный выпуск "Радянского Станичника". Но весной 1926 и эту единственную маленькую украинскую газету на Кубани прикрыли. После того начали выдавать еженедельную "Червону газету" в Ростове [13, арк. 20].

В Кубанской округе в 1927 году насчитывалось уже 219 украинских школ с 707 учителями и 27800 учениками, что составляло около 28% школьной сети [8, с. 34].

В округе была организована работа изб-читален, которые были центром культурно-образовательной работы в станице, селе, хуторах. На 1926 год было 20 полностью украинизированных изб-читален. Действовало 128 драм-кружков - большинство из которых украинские, а также 22 кружка ликвидации неграмотности [3, с. 3].

Средних украинских школ (школ II степени) на Кубани было всего две. Это украинская школа II сту-

пени (гимназия) в Краснодаре и украинский педтехникум в станице Полтавской.

О проблемах украинизации свидетельствуют также и архивные источники. Например, на территории всего Северокавказского края ни в одной станице, ни в одном селе не велось деловодство на украинском языке. Здесь есть целые округа, где украинское население по станицам, составляет 90-95%, но и в 1927 году здесь нет ни одной станицы, где проводилось деловодство на родном языке [13, арк. 20].

На украинском языке большей популярностью пользовались журналы, но их было мало. Так, в 1927-1930 гг. в Краснодаре выходил украиноязычный журнал "Новим шляхом", который позже был переименован в "Ленінським шляхом". Для детей выдавали "украинскую страничку" в краевой русскоязычной газете "Ленинские внучата" [11, с. 70]. Развития национальной культуры на Кубани способствовал и литературно-художественный альманах "Наступ", первый номер которого вышел в мае 1931 года.

Большую работу проводило издательство "Северный Кавказ". В 1931 году для украинских школ был издан ряд учебников. За этот год на Кубани увидели свет 149 украинских книг общим тиражом около миллиона экземпляров.

В 1928 году было создано Северокавказское Краевое книгоиздательство "Севкрайиздат", которое находилось в г. Ростов-на-Дону. Впоследствии при содействии, Федора Чапалы (представителя Северокавказского Краевого Комитета) была образована при "Севкрайиздат" Украинская секция, в планах которой

было издание украинской литературы, а именно учебников для средних и высших учебных заведений.

За постановлением краевой власти в июле 1932 года в Краснодаре начал организовываться Северокавказский Украинский научно-исследовательский институт. Научный коллектив института готовил учебники по украинскому языку и литературе, общественно-знанию [9, с. 154].

Но успехи украинизации в УРСР и РРФСР, в конечном итоге, вызвали негативное отношение со стороны высшего партийного руководства в Москве. В 1932 году украинизация осуждается как непродуманная и вредная кампания. Ликвидируются все украинские школы, культурно-образовательные украинские учреждения на Кубани.

Таким образом, политика украинизации стимулировала разнообразие национально-культурной жизни украинцев Кубани, что соответствовало их национальным устремлениям не смотря на существенные противоречия между властями и местным населением. В течении короткого периода с середины 1920-х - начале 1930-х годов на Кубани, существовала довольно широкая культурно-образовательная инфраструктура, которая обеспечивала потребности украинского меньшинства. Она была сформирована по языковому признаку: учебные заведения, клубы, избы-читальни, выходили газеты, журналы, действовали писательские организации и т.д. Укреплялись связи с Украиной, развивалось творчество местных украинских художников, что сыграло положительную роль в национально-культурном развитии украинского меньшинства Кубани.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Білий Д.Д. Малиновий Клин: Нариси з історії українців Кубані / Д.Д. Білий. – К.: 1994.
Bilij D.D. Malinovij Klin: Narisi z istorii Ukraïnciv Kubani [Raspberry Wedge: Essays are from history of Ukrainians of Kuban] / D.D. Bilij. – K.: 1994.
2. Винниченко І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К., 1994.
Vinnichenko I. Ukraïna 1920 – 1980-h: deportacii, zaslannja, vislannja [Ukraine 1920 – 1980th: deportations, Refss, deportations] / I. Vinnichenko. – K., 1994.
3. З'їзд вчителів Північно-Кавказького краю // Радянський станичник. – 1926. – №21.
Z'їzd vchiteliv Pivnichno-Kavkazkogo kraju [Convention of teachers of the Pivnichno-Kavkazkogo edge] // Radjanskij stanichnik. – 1926. – №21.
4. Заремба С. З національно-культурного життя українців на Кубані 20-30 рр. XX ст. / С. Заремба // Київська старовина. – 1993. – №1. – С. 94-104.
Zaremba S. Z nacionalno-kulturnogo zhittja Ukraïnciv na Kubani 20-30 rr. XX st. [From nacionalno-kulturnogo life of Ukrainians on Kuban in the 20s-early 30-s of the twentieth century] / S. Zaremba // Kiïvs'ka starovina. – 1993. – №1. – S. 94-104.
5. Иванцов И.Г. Мова в районном масштабе / И.Г. Иванцов // Родина. – 2008. – №9. – С. 77-80.
Ivancov I. G. Mova v rajonnom mashtabe [Language in rayonnom mashtabe] / I.G. Ivancov // Rodina. – 2008. – №9. – S. 77-80.
6. Коваль Роман. Нариси з історії Кубані / Р. Коваль. – Київ, 2004.
Koval' Roman. Narisi z istorii Kubani [Essays are from history of Kuban] / R. Koval. – Kiïv, 2004.
7. Польвий Р. Кубанська Україна / Р. Польвий. – К.: Діокор, 2004. – 304 с.
Polvij R. Kubanska Ukraïna [Kuban Ukraine] / R. Polovij. – K.: Diokor, 2004. – 304 s.
8. Плохий М. Українізація на Північному Кавказі / М. Плохий // Наш край. – Прага. – 1928. – №2. – С. 31-36.
Plohij M. Ukraïnazacija na Pivnichnomu Kavkazi [Ukrainizaciya is on North Caucasus] / M. Plohij // Nash kraj. – Praga. – 1928. – №2. – S. 31-36.
9. Сергійчук В.І. "Українізація Росії". Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.
Sergij-chuk V.I. "Ukraïnazacija Rosii". Politichne oshukanstvo Ukraïnciv rosijskoju bilshovic'koju vladoju v 1923 – 1932 rokah [“Ukrainizaciya of Russia”. Political deception of Ukrainians by Russian bolshevist power in 1923 – 1932 years] / V.I. Sergijchuk. – K.: Ukraïnska Vidavnicha Spilka, 2000. – 336 s.
10. Сушко О.В. Політика коренізації і українська діаспора Російської Федерації у 1920-1930-х рр.: спроба постановки проблем / О.В. Сушко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 8(10). – С.373-386.
Sushko O.V. Politika korenizacii i Ukraïns'ka diaspora Rosijskoï Federacii u 1920-1930-h rr.: sprob a postanovki problem [There is a policy of korenizacii and Ukrainian dias-pore of Russian Federation in 1920-1930th: attempt of raising of problems] / O.V. Sushko // Naukovi praci Kam'janec-Podil'skogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu: istorichni nauki. – Kam'janec-Podil's'kij: Oijum, 2002. – T. 8(10). – S. 373-386.

11. Терещенко О. Українське відродження на півдні Росії / О. Терещенко // Схід. – 1998. – №6. – С. 68-73.
Tereshhenko O. Ukrain'ske vidrodzhennja na pivdni Rosii [The Ukrainian revival is on the south of Russia] / O. Tereshchenko // Shid. – 1998. – №6. – S. 68-73.
12. Українська школа на Кубані // Радянський станичник. – 1925. – № 45.
Ukrains'ka shkola na Kubani [Ukrainian school is on Kuban] // Radjanskij stanichnik. – 1925. – №45.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. – 3968. – Оп. 1. – Спр. 82.
Centralnij derzhavnij arhiv vishhih organiv vladi i upravlinnja Ukraïni [Central record office of higher organs of power management of Ukraine]. – F.- 3968. – Op. 1. – Spr.82.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. – 1. – Оп. – 20. – Спр. 2228.
Centralnij derzhavnij arhiv gromads'kih ob'ednan Ukraïni [Central record office of public associations of Ukraine]. – F. - 1. – Op. - 20. – Spr. 2228.
15. Чумаченко В.К. Печальний ювілей. К 70-літтю етнічної чистки Кубані 1932-1933 гг./ В.К.Чумаченко // Вісник товариства української культури Кубані. – 2003. – №1.
Chumachenko V.K. Pechalnyj jubilej. K 70-letiju jetnicheskoj chistki Kubani 1932-1933 gg. [Sorrowful anniversary. To the 70-year of the ethnic cleaning of Kuban 1932-1933 th.] / V.K. Chumachenko // Visnik tovaristva ukraïnskoï kulturi Kubani. – 2003. – №1.

Isakova I.A. Contradiction in Carrying out the Policy of Ukrainization in Kuban in 1920s – early 1930s

Abstract. Based on analysis and bringing in of new sources, drawings on accomplishments of historiography problems around the policy of ukrainization are analysed. It stimulated the variety of national-cultural activities of Ukrainians in Kuban, which answered their national aspirations despite the substantial contradictions between authorities and local population. During the first half of the 20th century the sharp polemic concerning the question of ukrainization shifted from organizational circles to the wide public ones. At first the opponents of ukrainization focused their attention on the discussion of the problem whether the Kuban dialect is related to the Ukrainian language, this made ukrainization in Kuban and North Caucasus artificial. Concerned elite and the interest of central organs of power in ukrainization resulted in understanding and acceptance of viability of the Ukrainian language in Kuban. In a short period of time from the mid-1920s to early 1930s a wide enough cultural and educational infrastructure which provided the necessities of the Ukrainian minority worked in Kuban. It was formed based on the principle of the language sporen: educational establishments, clubs, village reading rooms, newspapers, magazines, writers' organizations etc. Connections with Ukraine became stronger, work of the local Ukrainian artists developed, which played a positive role in national-cultural development of the Ukrainian minority of the Kuban region in 1920s – early 1930s

Keywords: diaspora, ukrainization, native language, the North Caucasus, the Kuban, Ukraine.

Касян А.І.¹

Звичаєво-правові аспекти діяльності волосних посадовців у губерніях Наддніпрянщини
(друга половина XIX ст.)

¹ Касян Андрій Іванович, аспірант

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Received October 17, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Статтю присвячено компаративному аналізу особливостей діяльності селянських активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування. Основна увага приділена тим нормативним алгоритмам поведінки “місцевих чиновників”, які визначалися помітним переходом функціонування сільських та волосних самоврядних структур на засади державно-правового регулювання. На основі співставлення “кримського” і “правобережного” досвіду доведено, що до початку XX ст. принципових регіональних відмінностей у цій царині не спостерігалось.

Ключові слова: село, волость, селянське самоврядування, посадовці.

Проблема, якої автор торкається в цій статті, належить до сфери історичних досліджень, що межують між історією звичаєвого права, адміністративного управління, державної політики російських урядів на теренах Великої (“підросійської”) України, а в найширшому контексті належать до історії селянства Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. Принаймні антропологічний підхід, якому в цьому разі віддано перевагу, спонукає до власне такого визначення теоретико-методологічного поля пропонованої розвідки.

Як правило, українські дослідники мало уваги приділяють проблемам модернізації, коли беруться відстежувати становище та еволюцію селянського самоврядування навіть періоду “великих реформ та промислового перевороту”. Якоюсь мірою це виправдано, адже в широкому контексті якраз традиційне село менше, повільніше та своєрідніше реагувало на виклики “пришвидженої” емансипації, капіталізації, надто в тих життєвих ситуаціях повсякдення, які були здебільшого залежними від уявлень та рішень самих сільських мешканців. Тож у більшості праць (насамперед радянських істориків), автори яких сприймали селянський світ як певний соціокультурний моноліт (А. Бондаревський, П. Щербина, В. Козирев та ін.) [1–3], годі й сподіватися натрапити на аналіз чи бодай згадку про якісь радикальні зміни в цій царині (хіба що коли мова заходила про тлумачення мотивів та наслідків діяльності органів самоврядування на селі як передумови “наростання класової боротьби”). Такою ж мірою дослідники ігнорують етнічну культуру населення, котре компактно мешкало на теренах Наддніпрянщини, певною мірою продовжуючи традицію, яка склалася ще на початку XX ст. Досить влучно зазначав із цього приводу Б. Кістяковський: “Якщо російське суспільство нічого не знає про український народ і українців, про їхні потреби і прагнення, то це відбувається тому, що воно й не бажає нічого про них знати” [4, с. 133].

У новітніх дослідженнях, в яких порівняно більшою мірою залучено переваги міждисциплінарного підходу, зокрема й використано напрацювання сучасного міжпарадигмального бачення історичних явищ, таких перспектив з’являється більше. З-поміж інших виокремимо результати дисертаційного дослідження запорізького історика О. Приймака “Соціальна історія селянства Півдня України кінця XIX – початку XX

століть” [5]. На історичному досвіді Степової України науковець, спираючись на здобутки соціології та інших гуманітарних наук, показав, як під впливом детермінант регіонального розвитку (йдеться про порівняно вищий рівень аграрного капіталізму, соціальну раціоналізацію життя та ін.) селянство генерувало позитивну реакцію на трансформацію курсу аграрної політики, а ще... “поступово руйнувався общинний устрій” [5, с. 307]. Виокремлення в середовищі селян таких страт як куркулі, заможні, стійкі середняки, потенційне середняцтво, бідняки та пролетаріат дало підстави для загалом успішного з’ясування причетності (включення) посадових осіб до процесів появи ознак класовості традиційного селянства. Принаймні це зроблено набагато гнучкіше, ніж того вимагала “марксистсько-ленінська” парадигма. У цілому ж, з огляду на надто складну систему внутрішньої організації та “ритмів функціонування” сільського й волосного життя (різного ступеня активності та поєднання клановості, земельних переділів, соціальної нерівності, поширення соціальних асоціацій – толоки, супряги, артілі, кумпаній, кооперативів тощо), у кожному конкретному випадку життєдіяльність селянських громад мала дедалі більше залежати від рівня її самоврядності. Цей рівень, у свою чергу, визначався межами співвідношення ролі звичаєвого права та державно-правового чинника регулювання відносин [5, с. 309–311]. З цього приводу А. Заярнюк доречно звертає увагу на передусім “абсолютистську державу” (як форму правління) та “новочасні інтелектуальні, політичні та культурні проекти” [6, с. 261]. Що ж до власне виокремлення ролі самоврядних структур, то цей аспект видається настільки малозначущим, що львівський історик навіть не вважав за потрібне на ньому наголошувати й цілком зосередився на селянській масі як на чомусь культурно однотипному, а вже в контексті запропонованої візії – на “довгому процесі, в якому дивним чином поєднувалися суперечливі події та дискурси” [6, с. 261].

Мета розвідки – простежити особливості діяльності селянських активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування в Таврійській губернії та регіоні Правобережної України, звернувши увагу на “механізм переходу” на засади державно-правового регулювання. Більше уваги буде приділено “кримському” регіону, позаяк він тут фігурує як своєрідне тло для компаративного аналізу аналогічних

процесів у двох історично суттєво відмінних регіонів Наддніпрянщини. Стосовно використаної джерельної бази, то її особливістю є те, що частина опрацьованих автором архівних матеріалів уперше введена до наукового обігу.

Перше, що привертає увагу, коли знайомишся з відповідними сюжетами архівних документів, це відсутність чіткого, належно усвідомленого й осмисленого розуміння волосними посадовцями того, що сьогодні можна назвати “змінною епох”. Під нинішироковживаним науковцями терміном “модернізація” ми схильні уявляти активізацію “бюрократизації” традиційного сільського укладу. Ініційоване на державному рівні упорядкування місцевого самоврядування означало не лише його уніфікацію та поширення на всю мережу населених пунктів, а й передбачену законодавством стандартизацію. Крім того, помітно зростала залежність сільських та волосних виборних урядників від повітової й губерньської влади. Однак ці зміни аж ніяк не позначалися якоюсь однозначністю, відтак їх, скажімо, не зовсім доречно оцінювати як “демократичні”, бо, кажучи ширше, селянин не тільки долучався до місцевого управління, а й мав адаптуватися до вже існуючої адміністративної системи, з якою він і раніше рідко коли знаходив порозуміння. Стати в ряди “панства”, котре ніколи не сприймалося як своє, це був серйозний виклик, збагнути який людині “від плуга” важко буде і через десятиліття після скасування кріпацтва. Тому не дивно, що й, так би мовити, правовий аспект модернізації відбуватиметься радше в режимі індивідуально-ситуативного пристосування сільської людини, а не її усвідомленого вибору.

Ось приклад. На початку 1880-х рр. “нижні поліцейські чини”, тобто соцькі та десяцькі Цюріхтальського волосного правління Феодосійського повіту постійно скаржилися поліцейським урядникам, становим приставам та в повітове поліцейське управління на незадовільну виплату їм заробітної платні. Винними в цьому вони вбачали місцеві волосні правління. Інколи конфліктна ситуація заходила так далеко, що негативно позначалася на службовій діяльності сільської поліції. До речі, попри той факт, що справа торкалася фінансів, а це означає, що мотиви й можливості для зловживань тут були значними, керівники Феодосійського поліцейського управління не вважали за потрібне влаштувати додаткові перевірки скарг. Згадане волосне правління регулярно отримувало з повіту розпорядження “вжити заходів для обов’язкового отримання заробленого нижчими чинами поліції заробітку” [7, с. 1]. У разі невиконання поліцейськими повітові чини погрожували повідомляти про зловживання волосних правлінь у місцеві селянські присутствія. Чим реально могли закінчуватися ці погрози для волосних посадовців у кожному конкретному випадку сказати важко, однак нагадаємо, що згідно з чинними на той час нормативно-правовими положеннями ці дії могли бути наступними: у випадках виявлення фактів шельмування люди підлягали під дію Кримінального суду, їх мали карати на підставі законодавства 1757 р. (т. XV, ст. 404). Проте, в архівних матеріалах не вдається знайти жодних підтверджень того, що в повсякденних рішеннях члени волосних правлінь керувалися нормами законів. Мова йде насамперед про ту сторо-

ну виконання професійних обов’язків, коли посадовці відчували себе владою. Зрозуміло, що коли доходило до виправдань, та ще й під загрозу серйозного покарання, інтерес до встановлених державою законоположень таки мав з’являтися.

У прагненні з’ясувати межі “проникнення” писаних законів в уявлення та діяльність сільських/волосних посадовців не варто ігнорувати саму тенденцію розвитку селянського законодавства. Так, у “Загальних положеннях про селян, що вийшли з кріпацької залежності” (р. 2, ч. 3) чітко було зазначено права волосних старшин, сільських старост та членів волосних судів. Серед іншого мова йшла про право присуду “своїми” суддями тілесних покарань. Міркуючи “по-марксистськи”, українські та зарубіжні історики тривалий час доводили соціально несправедливий, “класовий” характер такої соціальної політики на селі. Однак однобічність, видима спрощеність цього підходу сьогодні очевидні. Адже виходило так, що там, на селі, діяли виключно якісь вигадані експлуататори, котрі “оживали” хіба що в уявленнях істориків, однак від того вони повинні були виглядати не менш реальними суб’єктами минулого. До таких, напевне, треба було зараховувати і членів волосних судів, які, як достеменно відомо з тих же законоположень, кооптувалися виключно з тутешніх селян. Що ж до їхніх прав, то вони, зокрема, обмежувалися наступними нормами: “Волосний суд не має права засуджувати до тілесного покарання літніх селян, які досягли шістдесятирічного віку, посадових осіб (із певними заувагами), також селян, які закінчили курс повітових училищ, землеробських та рівних із ними вищих навчальних закладів”. Як бачимо, шойно введені після скасування кріпацької залежності в дію норми законодавства не виглядали такими вже “антинародними”. Надто якщо взяти до уваги, що саме покарання різкими не розглядалося селянами як “класова несправедливість”. Радше як ситуативна неприємність у рамках особистих взаємин односельців (“він мені помстився, але я йому це також не пробачу, буде нагода, то пригадаю”) [8, с. 22]. З урахуванням того, що селян надто довго, протягом багатьох поколінь “привчали до різок”, є підстави вважати, що таке “полегшення” виглядало цілком прийнятним і перспективним (невдовзі різки взагалі будуть скасовані). Щоправда, мораль, вибудована на козацькій ментальності, не сприймала будь-якого зверхнього тиску та насилля.

До того ж “логіка модернізації” не була такою прямолінійною та однозначною. Дослідження Ю. Соцького присвячено сутності судових контрреформ 1889 р., наслідком якої стало введення посади земського дільничного начальника. Автор переконливо показав, як відбулося юридичне закріплення по суті повернення значної частини судово-поліцейської влади дворянам, втраченої ними після реформи 1861 р. [9, с. 42]. Тобто суд над селянами знову чинили “пани” в образі земських дільничних начальників. Адже волосний суд, зібраний з тих же селян, не надто обізнаних в законах та тонкощах судової справи, зазвичай слухняно виконував волю начальства. Цим можна пояснити помітне небажання пересічного селянина звертатися до волосних судів.

Чи усвідомлювали селяни, вчорашні панщинники, навіть громадсько-активніші з них, цю тенденцію? Тобто чи сприймали вони, розуміли й, так би мовити, готові були “впроваджувати в життя” те, що настають нові часи й керуватися відтепер треба передусім писаним правом, а не дідівськими звичаями? Цю проблему свого часу сформулював Ю. Присяжнюк у своїй кандидатській дисертації. У 1997 р. він зазначав: “Після скасування кріпосного права, інших реформ 60–70 рр. волосні управи стали тим джерелом, звідки сільська людність черпала всі потрібні для громадського та сімейного побуту закони, акти, постанови, інструкції, викладки, виписки. Саме до волості, незважаючи на соціально-правову обмеженість, недосконалість самоврядування, були повернуті погляди, слух і вся сутність селянина” [10, с. 112]. Проте з плином часу з’являється потреба переосмислити та поглибити це положення.

Селянин-домогосподар (старший у сім’ї та сімейному господарстві), який після оприлюднення Маніфесту Олександра II від 19 лютого 1861 р. потрапив у стан тимчасовозобов’язаного, далеко не завжди, а радше всього й навпаки, радів нагоді приєднатися до “великої політики”. Нерідко він з’являвся на сільський (чи волосний) сход у нетверезому стані, через що позбавлявся права брати в участь у його роботі. Траплялося, його примусово виводили з зібрання і він мав сплатити штраф на користь своєї громади [8, с. 24]. А з роками законодавство ставало строгішим і поволи поширюватиметься на власність (опікунство над майном та ін.). Для селян це насамперед означатиме розширення меж втручання держави (чиновників) у їхнє господарське (особисте) життя. Тобто в той “люфт незайманості”, коли людина традиційного суспільства могла дозволити собі бути сама собою (в українській традиції ця властивість особливо помітна з часів Речі Посполитої). Проте цю тенденцію аж ніяк не виправдано оцінювати виключно прямолінійно, лише як перехід від звичаєвих до правових норм, адже, по-перше, чиновники раз по раз, під час вирішення конкретних справ намагалися “попікнутися” про власні інтереси, а тому їхні рішення часто-густо були половинчастими, по-друге, селяни залишалися надто поганими “реалізаторами” цих самих постанов, розпоряджень та присудів. Моральні норми типу домінації “людського ставлення” над правовими положеннями продовжували переважати в їхніх повсякденних взаєминах. Навіть коли конфлікт між родичами, сусідами, односельцями заходив надто далеко. Скажімо, як випадках із тим же систематичним п’янством та розоренням домогосподаря, від яких страждали його дружина та діти, довіра до посадовців, надто тих, що рекрутувалися з представників дворянства та інтелігенції (людей, що мали освіту), залишалися низькою.

На відміну від “ополяченого” навіть у другій половині XIX ст. Правобережжя, де українські селяни здебільшого проживали компактно й відсоток представників інших верств населення в селах був порівняно незначним, у Таврійській губернії ситуація нерідко виглядала цілком протилежною. Так, за станом на вересень 1873 р. у с. Айбари Перекопського повіту, яке мало статус волосного центру, мешкало лише 24 селянина з 224 осіб місцевого населення, тобто селяни

становили 10,7%. Решту були міщани, колоністи, іноземні піддані, дворяни (причому майже половина шляхетського стану займалася орендами), татари [11, с. 11–12]. Зрозуміло, що це суттєво позначалося на особливостях місцевого самоврядування, адже так звані “пересічні гречкосії” часто втрачали можливість керуватися власними поглядами на прийняття рішень, вимушено пристосовувалися під манери та уподобання тутешнього “панства”.

Водночас варто зазначити, що “співпраця” селян із чиновниками мала багато спільного в обох регіонах. Це стосувалося чи не всіх сфер життєдіяльності, що розвивалися як у рамках традицій звичаєвого права, так і під впливом капіталізації соціально-економічних відносин. Зазвичай волосна влада виконувала свої посадові обов’язки не надто переймаючись різницею між тим, де звичаї поступалися місцем правовим регулюванням. Побіжно це підтверджують положення та висновки численних досліджень, автори яких небезуспішно аналізують проблеми життєдіяльності сільських та волосних самоврядних структур [12]. Майже такою ж застаємо ситуацію з торгівлею правом на винокуріння, яке стало особливо актуальним якраз у перші пореформені десятиріччя. У Таврійській губернії, приміром, справа доходила до того, що деякий час (протягом 1872 р.) цим питанням особисто займався тамтешній губернатор Рейтерн. Суть проблеми полягала в тому, що для вирішення цього актуального для населення, а надто для казни питання (адже в цьому випадку кошти від винокуріння поступали в приватні руки, а не на інтереси громад і держави) не вистачало ні звичаєвих традицій (селяни на сходах просто передавали це право в руки окремим орендарям-монополістам за умовну плату), ні правового регулювання, позаяк на той час чинне законодавство не надавало відповідних повноважень фіскальним органам. Картина, яка склалася на кінець літа 1872 р. у Сакській волості Євпаторійського повіту, де місцеві шинки утримувало 5 євреїв і один селянин (Карпо Цимбало в с. Михайлівці), можна вважати типовою і для сіл Правобережної України [13, с. 2–3].

Пропонуючи компаративний аналіз особливостей діяльності селян-активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування двох регіонів Наддніпрянської України, варто виокремити ту історичну схожість, яка була притаманна всьому тогочасному селянському самоврядуванню. Для її характеристики доречно звернути увагу на, по-перше, помітну домінацію традиційно-звичаєвих способів комунікації над правовими, по-друге, певну бюрократичну корпоративність, яка на свій лад протиставляла волосних та сільських урядників і селянському населенню, і певною мірою вищим державним чиновникам. Зокрема, якщо, траплялося, селяни починали скаржитися на діяльність сільських старост до повітового та губерньського начальства, їм рідко коли вдавалося домогтися своєї правди. Частіше чиновництво знаходило спільну мову, або просто ігнорувало адресовані на його адресу звернення. До скарг, відповіді на які “топилися” в бюрократичній тяганині волосного правління, нерідко належали життєвоважливі, що торкалися грубого порушення процедури скликання та проведення сільських сходів, випадків схиляння

селян до різних протиправних дій щодо злочинного та несправедливого переділу ґрунтів, неправильних і свавільних витрат громадських коштів [14, с. 2–2 зв.]. Як правило, губернські та повітові в селянських справах присутствія, замість того, щоб доручити волосному правлінню в особі волосного старшини та волосного писаря перевірити ситуацію на місцях, покарати винних, обмежувалися формальними відписками. А бувало, що підозрюваний у свавіллі сільський староста перебував під протекцією ще “корумпованішого” за нього волосного писаря й вони разом, “за чаркою”, формулювали письмове пояснення / відписку повітовому начальству. Своєрідною особливістю правобережних губерній був якраз тісний зв’язок волосних писарів із мировими посередниками, від якого вони залежали, так би мовити, персонально. А вже після польського повстання 1863 р. на посаду писарів призначалися лише особи, які пройшли “цензуру” мирових посередників [15, с. 91].

Отже, порівняно широке залучення селян до діяльності в органах місцевого самоврядування в пореформений період потенційно створювало нову історичну ситуацію. Її можна оцінити як вагомий крок у потраплянні традиційного селянства в по-своєму модерні умови, що вимагало формування якісно іншого пра-

вового мислення. Якою мірою селяни були готові до такої складної трансформації, якщо зважити, що йдеться не про окремих представників спільноти, а формальну появу доволі значного кола нових “сільських політиків” (включаючи усіх домогосподарів як учасників сільських сходів)? Нерідко вони слухняно виконували волю начальства (мирових посередників та ін.), перед яким звично відчували страх і невпевненість. З іншого боку, обіймаючи посади, що давали доступ до фінансових активів, часто діяли на власний розсуд, зловживали службовим становищем, не вбачаючи в цьому великого криміналу.

Унаслідок об’єктивних та суб’єктивних причин селяни не використовували всю повноту прав наданого самоврядування, зазвичай вони покійно виконували волю сільського та волосного начальства. Помітна апатія щодо участі в політичному житті перетворювала волосне самоврядування лише на поліцейсько-адміністративне знаряддя в руках держави, а волосні сходи, цей юридично найважливіший орган волосного правління – в “театралізоване” дійство з задалегідь відомим результатом, яке більшість сільських господарів сприймала як добру нагоду поговорити з односельцями та випити горілки, але аж ніяк не можливість для політичного самовираження.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бондаревський А. Волосне правління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. / А. Бондаревський. – К., 1961. – 128 с.
Bondarevskyy A. Volosne pravlinnyia ta stanovyshe selyan na Ukraini pislya reformy 1861 r. [Township government and the peasants in the Ukraine after the 1861 reform] / A. Bondarevskyy. – K., 1961. – 128 s.
2. Указ щодо устрою волосного порядку та управління у казенних селищах 24 серпня 1797 р. // Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С. 147–151.
Ukaz shchodo ustroyu volosnoho poryadku ta upravlinnyia u kazennykh selyshchakh 24 serpnya 1797 r. [Decree on township government procedures and management in state-owned towns August 24, 1797] // Koziryev V.K. Materialy do istoriyi administratyvnoho ustroyu Pivdennoyi Ukrainy (druha polovyna KhVIII – persha polovyna KhIX stolittya). – Zaporizhzhya, 1999. – S. 147–151.
3. Щербина П. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Щербина. – Л.: Вища шк., 1974. – 190 с.
Shcherbyna P. Sudebnaya reforma 1864 hoda na Pravoberezhnoyi Ukrainy [Judicial reform in 1864, in the Ukraine] / P. Shcherbyna. – L.: Vyshcha shk., 1974. – 190 s.
4. Кістяковський Б. Українці і російське суспільство / Б. Кістяковський // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 1. – С. 132–135.
Kistyakovskyy B. Ukrainyntsi i rosiys'ke suspil'stvo [Ukrainian and Russian society] / B. Kistyakovskyy // Filosofs'ka i sotsiolohichna dumka. – 1992. – № 1. – S. 132–135.
5. Приймак О.М. Соціальна історія селянства Півдня України кінця XIX – початку XX століть / О. М. Приймак : дис. д-ра іст. наук : захищена 30.09.2013 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 439 с.
Pryymak O.M. Sotsialna istoriya selyanstva Pivdnyia Ukrainy kintsya XIX – pochatku XX stolit' [Social History of the peasantry of the South Ukraine late XIX – early XX centuries] / O.M. Pryymak : dys. d-ra ist. nauk : zakhys'hchena 30.09.2013 /
6. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття / А. Заярнюк. – К.: Критика, 2007. – 336 с.
Zayarnyuk A. Idiomy emansypatsiyi. “Vyzvol'ni” proyekty i halyts'ke selo u seredyni KhIX stolittya / A. Zayarnyuk. – K.: Krytyka, 2007. – 336 s.
7. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф. 35. Цюріхтальська (Святогорська) волосна управа Феодосійського повіту Таврійської губернії. – Оп. 1. – Спр. 23. Скарги десяцьких та соцьких про незадоволення їх платнею. – 53 арк.
Derzhavnyy arkhiv Avtonomnoyi Respubliki Krym (dali – DAARK). – F. 35. Tsyurikhtal's'ka (Svyatohors'ka) volosna uprava Feodosiys'koho povitu Tavriys'koyi huberniyi. – Op. 1. – Spr. 23. Skarhy desyats'kykh ta sots'kykh pro nezadovolennya yikh platneyu [Complaints of police constables and constables about their dissatisfaction with salary]. – 53 ark.
8. ДААРК. – Ф. 52. Таврійський губернський дворянський комітет з поліпшення побуту поміщицьких селян. – Оп. 1. – Спр. 17. Проект положення про поліпшення побуту поміщицьких селян Таврійської губернії. – 51 арк.
DAARK. – F. 52. Tavriys'kyy hubernskyy dvoryans'kyy komitet z polipshennya pobutu pomishchys'kykh selyan. – Op. 1. – Spr. 17. Proekt polozhennya pro polipshennya pobutu pomishchys'kykh selyan Tavriys'koyi huberniyi [Draft regulations on the welfare of the serfs Tauride province]. – 51 ark.
9. Соцький Ю.Ф. Волосний суд у системі судових установ Російської імперії другої половини XIX ст.: структура та судові практики / Ю.Ф. Соцький // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Юридические науки”. – Т. 25(64). – 2012. – № 1. – С. 39–45.
Sots'kyy Yu.F. Volosnyy sud u systemi sudovykh ustanov Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny KhIX st.: struktura ta sudovi praktyky [Parish court system in the judicial institutions of the Russian Empire, the second half of the nineteenth century: Structure and Litigation] / Yu.F. Sots'kyy // Uchenyye zapysky

Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V.Y. Vernads'koho. Seryya "Yurydycheskye nauky". – T. 25(64). – 2012. – № 1. – S. 39–45.

10. Присяжнюк Ю.П. Соціальне становище українського селянства Правобережної України в 60–90 рр. XIX ст. / Ю.П. Присяжнюк : дис. канд. іст. наук : захищена 04.04.1997 / Донецький державний університет. – Донецьк, 1997. – 194 с.

Prysyazhnyuk Yu. P. Sotsial'ne stanovyshe ukrayins'koho selyanstva Pravoberezhnoyi Ukrainy v 60–90 rr. XIX st. [The social situation of Ukrainian peasants Right-Bank Ukraine 60–90 in the nineteenth century] / Yu.P. Prysyazhnyuk : dys. kand. ist. nauk : zakhyshchena 04.04.1997 / Donets'kyu derzhavnyy universytet. – Donets'k, 1997. – 194 s.

11. ДААРК. – Ф. 729. Мирові посередники Євпаторійського та Перекопського повітів Таврійської губернії. – Оп. 1. – Спр. 24. Айбарське волосне правління Перекопського повіту. – арк.

DAARK. – F. 729. Myrovi poserednyky Yevpatoriys'koho ta Perekops'koho povitiv Tavriys'koyi huberniyi. – Op. 1. – Spr. 24. Aybars'ke volosne pravlinnyia Perekops'koho povitu [Aybarske township government Perekopska County]. – ark.

12. Лохматова А. Прийом селян до громади як функція органів сільського самоврядування в пореформеній Україні / А. Лохматова // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д.П. Пойди. – Д.: ДНУ, 2004. – С. 53–58.

Lokhmatova A. Pryyom selyan do hromady yak funktsiya orhaniv sil's'koho samovryaduvannya v poreformeniy Ukraini [Acceptance of peasants to the community as a function of government in post-reform rural Ukraine] / A. Lokhmatova //

Pytannya ahrarnoyi istoriyi Ukrainy ta Rosiyi. Materialy p'yatykh naukovykh chytan', prysvyachenykh pam'yati profesora D.P. Poydy. – D. : DNU, 2004. – S. 53–58.

13. ДААРК. – Ф. 729. – Оп. 1. – Спр. 21. Про шинки, які знаходяться в селищах Євпаторійського та Перекопського повітів. – 36 арк.

DAARK. – F. 729. – Op. 1. – Spr. 21. Pro shynky, yaki znakhodyat'sya v selyshchakh Yevpatoriys'koho ta Perekops'koho povitiv [About hams that are in Evpatoria towns and counties Perekopska]. – 36 ark.

14. ДААРК. – Ф. 44. Таврійське губернське в селянських справах присутствіє. – Оп. 1. – Спр. 5324. Про прохання селян с. Володимирівки В. Сиваченка та Т. Главанського, які скаржилися на неправильні дії сільського старости Донукала та волосного писаря Лебедева. – 8 арк.

DAARK. – F. 44. Tavriys'ke huberns'ke v selyans'kykh spravakh prysut-stviye. – Op. 1. – Spr. 5324. Pro prokhannya selyan s. Volodymyrivky V. Syvachenka ta T. Hlavans'koho, yaki skarzhyl'sya na nepravyl'ni diyi sil's'koho starosty Donukala ta volosnoho pysarya Lebedeva [On the request of the villagers with. Volodymyrivka Syvachenko B. and T. Hlavans'koho who complained about the bad old Donukala of rural and township clerk Lebedev]. – 8 ark.

15. Мельничук О.Ф. Адміністративний апарат та органи місцевого самоврядування на Поділлі у другій половині XIX століття / О.Ф. Мельничук. – Вінниця: Велес, 2001. – 192 с.

Mel'nychuk O.F. Administratyvnyy aparat ta orhany mistse-voho samovryaduvannya na Podilli u druhyi polovyni XIX stolittya [Administrative unit and local authorities on the tail in the second half of the XIX century] / O.F. Mel'nychuk. – Vin-nytsya: Veles, 2001. – 192 s.

Kasyan A.I. Customary-law aspects of the volost officials activity in the Naddniproianshchyna provinces (the second part of XIX century)

Annotation. The article is devoted to the comparative analysis of the peculiarities of the activity of village and volost headmen, scribes and other village activists who worked on different posts of village and volost self-government. The primary attention is focused on those normative algorithms of the “local officials” behaviour which were marked by a notable shift of village and volost self-governing structures on the state-law regulation principles. The local self-governing officials’ activity was regulated by the normative acts of Russian Empire but the existence of the customary law had its strong influence on it. The mechanism of volost courts operation is investigated. They were formally independent but followed the orders of volost authorities. The result of the court system contr-reforms was the implementation of post of local territory official who had great power. The landlords were administering justice on peasants. The peasants didn’t trust the volost courts and their effectiveness was doubtful. The research proved that the peasants didn’t actively join the volost meeting and their presence there was caused by the desire to communicate with fellow villagers and have a rest from hard routine work more than the conscious realization of the law-regulated rights to take part in local self-government. On the basis of comparison of the “crimean” and “right-bank” experience it is proved that there were no fundamental regional differences in this sphere at the beginning of the XX century. The control over the village and volost self-government was strict after the events of the second Polish uprising on the territory of the Right-bank Ukraine.

Keywords: village, volost, peasant self-government, officials.

Касьян А.И. Традиционно-правовые аспекты деятельности волостных должностных лиц в российских губерниях Украины (вторая половина XIX в.)

Аннотация. Статья посвящена компаративному анализу особенностей деятельности сельских старост, волостных писарей и других крестьянских активистов, работавших на должностях сельского и волостного самоуправления. Рассматриваются нормативные методы общения “местных чиновников”, которые определялись заметным переходом функционирования сельских и волостных структур на принципы государственно-правового регулирования. Деятельность должностных лиц местного самоуправления регламентировалась нормативными актами Российской империи, но одновременно все еще сильное влияние имели существующие правовые обычаи. Рассмотрен механизм деятельности волостных судов, которые были формально независимыми, но в тоже время послушно исполняли волю волостного начальства. Следствием судебных контрреформ 1889 г. стало введение должности земских участковых начальников, которые получили чрезвычайно широкие полномочия. Суд над крестьянами стали опять вершить “пань”. Это подрывало доверие людей к волостному суду и ставило под сомнение его эффективность. Прослеживается и не слишком активное желание крестьян приобщаться к общественно-политической жизни. Их присутствие в судах и других структурах было вызвано скорее желанием пообщаться с односельчанами, отдохнуть от рутинной работы, чем осознанной реализацией законодательно закрепленных прав на участие в местном самоуправлении. На основании сопоставления “крымского” и “правобережного” опыта доказано, что в начале XX в. принципиальных региональных отличий в этой сфере не наблюдалось. Хотя после Польского восстания 1863 г. контроль за представителями крестьянского самоуправления на Правобережье был более жестким.

Ключевые слова: село, волость, обычаи, право, крестьянское самоуправление, чиновники.

Королевская Ю.Ю.¹

Внутрисемейные отношения населения Южной Украины во второй половине XIX века:
гендерный аспект

¹ Королевская Юлия Юрьевна, аспирантка кафедры истории Украины
Бердянский государственный педагогический университет, г. Бердянск, Украина

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Изучены особенности внутрисемейной жизни женщин Российской империи во второй половине XIX ст. Выяснено, что в семейных отношениях доминировал патриархальный строй.

Ключевые слова: патриархальная семья, женщины, Российская империя.

Отношения между мужчиной и женщиной всегда находились в поле зрения ученых. Семейные отношения, находясь исключительно в частной сфере, всегда контролировались обществом, церковью и государством. Это дает нам основания утверждать, что семья в XIX ст. из категории частных отношений перешла в категорию публичных. Периодические издания всегда касались наиболее острых проблем общества. Для второй половины XIX ст. характерно акцентирование внимания на попытке решения женского вопроса, неоднократно поднимавшегося в прессе.

Среди исследователей, которые касались проблем изучения внутрисемейных отношений середины XIX – начала XX ст., следует отметить В. Безгина [2], А. Евтушенко [3], О. Кись [4], А. Кондратюк [5], А. Кравец [6], Б. Миронова [11], Р. Чмелик [13] и других. Среди современных региональных студий можем выделить исследования В. Константиновой [7; 8]. Особенностью данного исследования является привлечение периодических изданий как источника для изучения положения женщин в повседневной семейной жизни.

Целью данной разведки является освещение внутрисемейного положения женщин в периодических изданиях. Мы сознательно не выделяем положения женщин в различных социальных группах населения, потому что солидарны с мнением Б. Мироновым (исследователь социальной истории) о сходстве взглядов мещанства, купечества и крестьянства на брачно-семейные отношения [11, с.249].

Периодические издания отражали повседневную жизнь населения. Основными проблемами, которые поднимались на страницах газет и журналов, были жестокое отношение к женщинам, необходимость расширения сети учреждений женского образования и возможности привлечения женщин к различным сферам профессиональной деятельности. Поэтому неудивительно, что патриархальные семейные отношения подвергались критике.

Как отмечалось в газете "Сын Отечества", "среди различных вопросов, занимающих современное общество, так называемый женский вопрос, занял в последнее время весьма заметное место; но быстрое решение в России этого противоречивого предмета можно считать очень сомнительным" [14, с.1].

В целом, появление женского вопроса в Российской империи во второй половине XIX ст. было связано с оформлением представлений о женщинах как отдельной социальной группы, обладающей своими особыми интересами, которые при существующем

общественном устройстве не могли быть реализованы в достаточной мере. Обострение интереса к социальному положению женщины было вызвано рядом факторов, социально-экономических и интеллектуальных, одним из которых, безусловно, было влияние Запада ... Вместе с тем в духовной жизни России были два фактора, определивших специфику женского вопроса. Первый – значительная роль материнства в России. Второй – это пресловутый российский кенотизм, христианская жалость к "униженным и оскорбленным". Основными чертами наиболее распространенного образа женщины были страдание, терпение, подчинение, подавленность. [12, с.80 -81, 102]. Эта специфика была обусловлена тем, что семейные отношения в Российской империи имели патриархально-авторитарный характер с доминированием мужчины.

Патриархальная семья как явление традиционного общества в условиях модернизации претерпела значительные изменения. До отмены крепостного права в селе преобладала большая крестьянская семья [2]. Большие реформы 1861 года знаменовали грандиозные изменения. Пошатнулись вековые устои, менялась экономическая, социальная и психологическая картина повседневности. Кризис, существовала в обществе, серьезно сказалась на семейных отношениях: нарастало противостояние "отцов и детей", бунтовала молодежь, бежали из дома в поисках новой жизни девушки, увеличилось число разъездов и даже разводов [10, с.18-19]. Достаточно показательной для нас является статья, которая была опубликована в петербургской газете "Сын Отечества" за 1862 год. Незвестным автором или автором отмечалось, что как только дочери исполнилось 16 лет, родители сразу начинали искать ей "приличную партию. Сущность этого условия, конечно, заключалась в том, чтобы найти жениха или богатого, или такого, который имел бы возможность заработать деньги и прокормить семью, и это – главное. Характер его был уже на втором плане ... И не время и отцам понять, что тошнить дочерей в брак – дело и незаконное и невыгодное?" [9, с.694]. Надо заметить, что газета печаталась в Петербурге, то есть описанные события в статье распространялось повседневными практиками даже в большом городе. Решение родителей о выборе будущего мужа для своей дочери было непреклонным и основывалось исключительно на экономических интересах.

В своем фундаментальном исследовании "Социальная история России" Б. Миронов пришел к выводу, что в последней трети XIX – начале XX ст. под влия-

нием города, отходничества, коммерциализации хозяйства, более активного привлечения женщин к хозяйственной деятельности внутрисемейные отношения становились более гуманными среди всего русского крестьянства. Вместе с тем, исследователь отмечает, что традиционные патриархальные отношения постепенно демократизировались примерно среди 15 % крестьянства, которые жили в столичных и центрально-промышленных губерниях, среди остальных 85 % они оставались постоянными [11, с.249]. Эту мысль подтверждает и российский исследователь крестьянской повседневности В. Безгин: "Глубинные изменения, связанные с модернизацией традиционного общества, вызвали к жизни тенденцию дробления крестьянских дворов. Деревню, образно говоря, захлестнула волна семейных разделов. Этот процесс, имевший объективную природу, продолжался с начала 1880-х по конец 1920-х гг. и привел к тому, что патриархальная семья уступила место семье нукlearной" [2]. Относительно типа отношений, которые сложились на украинских землях во второй половине XIX ст., здесь уместно обратиться к труду О. Кись "Женщина в украинской традиционной культуре (вторая половина XIX – начало XX ст.)". Украинская исследовательница пришла к выводу, что проявления патриархальности украинской культуры в супружеских отношениях неоднозначны. С одной стороны, председательство мужчины нормативное, его формальное верховенство не подлежит сомнению, с другой, традиционная культура придает женщине шанс при определенных обстоятельствах стать фактическим лидером в семье (хотя и рассматривает такие семьи, как нежелательные исключения). Идеалом супружеской жизни есть согласие, построенная на сострадании и взаимоподдержке. Впрочем, исключительное право применения мужчиной физического наказания жены за определенные проступки женщины, а также некоторые черты повседневного этикета являются свидетельством дискриминации – подчиненного положения женщины в браке [4, с.150]. Следует учитывать специфические особенности различных регионов. На юге Украины, который заселялся в основном разнообразными иностранными переселенцами, сразу образовывались нукlearной семьи. Т.е. наличие свободной земли, непривязанность к родительскому жилью и хозяйству, отсутствие рядом родителей как высшего авторитета создавали все условия для развития эгалитарного типа отношений в семье и почти не оставляли шансов для проявления патриархального уклада [13, с.27-28].

Выбор невесты был делом родителей, а точнее решением главы семейства. Мнение жениха спрашивали редко, личные симпатии не имели решающего значения, а брак был, прежде всего, хозяйственной соглашением. По мнению Барбары Э. Энжел (Barbara Alpern Engel), ранние браки больше служили потребностям домашнего хозяйства [15, с.40]. Это подтверждает статья 1870 г., текст которой мы решили представить без изменений: "Положение женщины в

нашем простом быту ужасно безутешно, не человечески, не естественно. Женская душа живет свободно только до тех пор, пока не настанет ее совершеннолетие, т.е. 16 лет, и с этого времени она уже обрекается в неволю, на вечную работу, на вечные хлопоты и на вечные унижения... Родители, или занимающие их место, не медлят в приискании случая, по долгу, продать свою дочь, обычно не спрашивая ее доброго согласия и ведя свои расчеты на том, где более дадут кладки, т.е. обыкновенно отдают в ту семью, которая дороже дает в покупке. Между тем исполняется формальность сватовства: со стороны жениха приносят паляницу (т.е. пшеничный хлеб с солью), невеста обязательно принимает его – и что означает ее согласие. Не принять паляницу она не может, потому что ее в зашей выталкивают к сватам и свахам, под строгими угрозами бичевки или плети, в тех случаях, когда она вовсе не зная суженого, или зная его за существо антипатичное, просит своих родителей не отдавать ее. Тут ни слезы отчаяния, ни обещания дочери извести себя со света не берут в расчет. Родители обоих убеждены, что обоюдное согласие здесь вовсе не нужно... Но вот невеста сделалась молодою. Свекор... строго наказывает сыну учить свою жену... чтобы во всем повиновалась мужу и старшим в семье... Не пользуется той свободой, какую пользуется она в классе городского населения. У нас ее покупают только работать и смотреть на нее не как на человека равного с собой, а хуже даже, что на вещь... Нигде женщина не терпит большего унижения, как у переселенцев малороссов, нашего края" [1, л.47об. -50].

Следует отметить, что в городе, как и в деревне, внутрисемейные отношения имели публичный характер. Контроль над женщинами, женским телом и женской сексуальностью был значительно жестче по сравнению с мужчинами. Миграция крестьянства в города сдерживала переход от патриархальных к эгалитарным семейным отношениям. Это объясняется тем, что традиционные крестьянские взгляды на семью и место женщины в ней распространялись и на городское население.

Таким образом, в семейных отношениях доминирующим был патриархальный строй. Женщины находились на подчиненных позициях. Выбор мужей для дочерей осуществлялся преимущественно родителями, главным критерием выбора был экономический расчет. Отражением общественных преобразований, которые были вызваны рядом реформ второй половины XIX ст., стали публикации в периодических изданиях, касавшиеся "женского вопроса". В них, как правило, основное внимание обращалось на неутешительное положение женщин в семье. Однако исследователи отмечают тенденцию либерализации внутрисемейных отношений в Российской империи с начала 1880-х гг.

Перспективы дальнейших исследований могут стать вопросы, связанные с девиантным поведением населения Южной Украины: изменами, драками, ругательствами и другими.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND transliterated)

1. Інститут рукопису. – Ф. 61. – № 324. – 74 арк.
Institut Rukopisi [Institute of Manuscripts] – F. 61. – № 324. – 74 l.
2. Безгин В. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века) [Е-ресурс] – Москва – Тамбов Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2004 – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bezg/index.php
Bezgin V. Krestyanskaya povsednevnost' (traditsii kontsa XIX – nachala XX stoletiya) [Peasant everyday life (traditions of late XIX – beginning of XX century)] [E-ource] – Moscow – Tambov Izd-vo Tambovskogo gosudarstvennogo texniceskogo University, 2004 – Acces mode: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bezg/index.php
3. Євтушенко О.Н. Політологічні аспекти державного регулювання обшчинних відносин на півдні України в другій половині XIX століття: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – Миколаїв, 2006. – с. 21.
Yevtushenko O. N. Politologichni aspekty derjavnogo reguluvannya obshchimnyh vidnosin na pivdni Ukrainy v drugiy polovini XIX stolittya [Political aspects of state regulation of communal relations in the South of Ukraine in the second half of the XIX century]: avtoref. dis ... cand. polit. nauk: 23.00.02. – Mykolaiiv, 2006. – 21 s.
4. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
Kis O. Zhinka in traditsiyniy ukrainskiy kulturi (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittya) [Woman in traditional Ukrainian culture (the second half of the XIX – beginning of XX centuries)] – Lviv: Institut narodoznavstva NANU, 2008. – 272 s.
5. Кондратюк О.В. Інститут спорідненості у традиційному українському суспільстві другої половини XIX – початку XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05. – К., 2007. – 17 с.
Kondratyuk O.V. Institut sporidnenosti u tradiciynomu ukrainskomu suspilstvi druqoi polovini XIX – pochatku XX stolittya [Institution of kinship in traditional Ukrainian society from the second half of nineteenth to beginning of twentieth century]: avtoref. dis ... cand. ist. nauk: 07.00.05. – K., 2007. – 17 s.
6. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис / О.М. Кравець; Ред. В.Т. Зінич. – Київ: Наукова думка, 1966. – 198 с.
Kravets O.M. Simeyniy pobut i zvichai ukrainskogo narodu: istoriko-etnograficniy naris [Family life and customs of Ukrainian people: historical and ethnographic essay] – Kiyv: Naukova dumka, 1966. – 198 s.
7. Константинова В.Н. Гендерный аспект структуры городского населения Таврической губернии в конце XIX века // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2010. – № 2 (1). – С. 208-213.
Konstantinova V.N. Genderniy aspekt struktury gorodskogo naseleniya Tavricheskoy gubernii v kontse XIX veka [Gender aspect of the structure of the urban population of Tavriia province in the end of the XIX century] // Vestnik Nijgorodskogo Universita im. N.I. Lobachevskogo. – 2010. – № 2 (1). – S. 208-213.
8. Константинова В.Н. Городское население Российской империи конца XIX века: гендерный аспект (на примере Екатеринославской губернии) // Женщина в российском обществе. – № 4 (53). – 2009. – С. 83-93.
Konstantinova V.N. Gorodskoe naselenie Rossiyskoi imperii kontsa XIX veka: qenderniy aspekt (na primere Ekaterinoslavskoy gubernii) [The urban population of the Russian Empire in the end of XIX century: gender aspect (on the example of the Ekaterynoslav province)] // Zhenshchina v rossiyskom obshchestve. – № 4 (53). – 2009. – S. 83-93.
9. Листок // Сын отечества. – 1862. – № 30. – С.694-695.
Listok [Leaf] // Syn otechestva. – 1862. – № 30. – S. 694-695.
10. Мир русской женщины: семья, профессия, домашний уклад. XVIII – начало XX в. / В.В. Пономарева, Л.Б. Хорошилова. – М.: Новый хронограф, 2009. – 352 с.
Mir russkoi jenshiny: sem'ya, professiya, domashniy ukklad. XVIII – nachalo XX v. [World of Russian woman: family, profession, home lifestyle. XVIII – beginning of XX century] / V.V. Ponomareva, L.B. Horoshilova. – M.: Noviy Hronograf, 2009. – 352 s.
11. Мионов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т.1. – [3-е изд. испр., доп.]. – СПб.: "Дмитрий Буланин". – XL. 548 с., 87 ил.
Mironov B.N. Socialnaya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nacalo XX v.) [Social History of Russian imperial period (XVIII – beginning of XX century)]. Izd.1. – [3-e izd. isprav., dop.]. – SPb. "Dmitry Bulanin". – XL. 548 s., 87 ill.
12. Рябов О.В. Русская философия женственности (XI–XX века). – Иваново: Издательский центр "Юнона", 1999. – 359 с.
Ryabov O.V. Russkaya filosofiya zhenstvemosti (XI – XX century) [Russian philosophy of femininity (XI – XX centuries)] – Ivanovo: Yzdatelskiy tsentr "Yunona", 1999. – 359 s.
13. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). – Л.: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 142 с.
Chmelik R. Mala ukrainians'ka selyanska simya druha polovyna XIX – pochatok XX st. (structura i funktsii) [Small Ukrainian peasant family second half of XIX – beginning of XX c. (structure and function)] / – L.: Institut narodoznavstva NAN Ukrainy, 1999. – 142 s.
14. Швейные машины как источник женского труда // Сын отечества. – 1870. – №34. – С.1-2.
Shveinye mashiny kak istocnik jenskofo truda [Sewing machines as a source of women's work] // Syn otechestva. – 1870. – № 34 – S.1-2.
15. Barbara Alpern Engel. Fields and the City: Women, Work, and Family in Russia, 1861 – 1914. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – xi + 254 pp.

I. Korolevska. The inter familial relations in the South Ukraine in the second half of the XIX century: gender aspect

Abstract. Marked the features of intra family life women in the Russian Empire in the second half of the XIX century. In family relationships dominated patriarchal order.

Keywords: patriarchal family, women, Russian Empire.

Новак А.В.¹

Досвід комунікації наддніпрянської інтелігенції
з репрезентантами галицької наукової думки М. Бучинським та М. Павликом

¹ Новак Анна Валеріївна, аспірантка кафедри історії та етнології України
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. На основі аналізу автентичних джерел поглиблено знання про діалог наддніпрянської інтелігенції з відомими громадсько-політичними діячами Галичини М. Бучинським та М. Павликом. Показано ролі та внесок у взаємодію інтелектуального світу сторін, що мала кінцевою метою збереження й трансформацію традиції (“народного ґрунту”) в історично нову якість – національну.

Ключові слова: комунікація, інтелігенція, інтелектуальний простір, традиція, нація, кордон, Наддніпрянщина, Галичина

Інтелектуальний світ ХІХ ст. існував у межах міфологем щодо територіального, ментального, з рештою, національного сприйняття країни на тлі історичної дійсності “біполяризації Руси”. Питання національної єдності в руслі міжрегіональної взаємодії стояло дуже гостро як, зокрема, для інтелігенції, так і для штучно-політично поляризованої української спільноти в цілому.

Проте, зазначена проблема в жодному разі не применшує значущості співпраці українських інтелектуалів по обидва боки міжімперіального кордону. Навіть більше, складність геополітичної ситуації каталізує процес взаємодії наддніпрянців і галичан, стимулюючи “інтелектуальні потужності” українства до продукування нових чи “відроджених” національних світоглядних орієнтирів. Отак, керуючись епістолярною комунікацією наддніпрянської інтелігенції з видатним галицьким фольклористом, етнографом, громадсько-освітнім діячем та членом НТШ – Мелітоном Осиповичем Бучинським, маємо право стверджувати, що з 70-х рр. ХІХ ст. уже не йшла мова про історико-етнографічну, культурну єдність України – це твердження стало аксіомою серед широкого загалу української інтелігенції.

У одному зі своїх листів, датованому 16 серпня 1871 р., ведучи мову про “збирання” етнографічного матеріалу, М. Бучинський пропонував М. Драгоманову “пісні і співанки специфічно гуцульські, щоб Ви придивились самородному нашому життю и поезії, над Бистрицями, Черемшем і Прутом” [7, 2]. Досить шанобливо поставившись до місіонерської праці М. Драгоманова і В. Антоновича над фольклорним надбанням українців: збирання матеріалу та видання книги “Исторические песни малорусско го народа”, Мелітон Осипович всіляко прагнув залучитися до роботи інтелектуалів Великої України над живою українською історією. У черговому посланні до В. Антоновича М. Бучинський, захоплюючись доробком старших колег, зазначав: “Збірник пісень наших историчних лагодите, живу літопись України з писаною поруч ставите. Приймайте в добру годину и сесь доклад до вашого видання Вам с під Карпатів шлесь...” [7, 7].

Тож, пропонуючи наддніпрянським історикам додати до збірника матеріали власних польових розвідок, молодий галицький етнограф виступав абсолютно свідомим українцем у повному розумінні зазначеного поняття, з неприхованою радістю відзначаючи наскільки позитивною і прогресивною є їхня справа.

Принагідно зазначимо, що один із перших візитів М. Драгоманова на Галичину став знаковою подією для М. Бучинського: жива комунікація з наддніпрянським істориком каталізувала не лише інтелектуальні взаємовпливи, а й вказала світоглядні вектори, відповідно яким окреслювалась етнонаціональна окремішність українства від політично-цивілізаційних антагоністів. І хоча у своїх “Австро-Руських Споминах” М. Драгоманов згодом висловить невдоволення кулурним спілкуванням з галицькими колегами, котрі досить халатно ставляться як до регіональних наддніпрянських, так і загальноукраїнських національно-культурних цінностей [2, 173-181], проте зазначені претензії не стосуватимуться співпраці з представником молодшої гільдії галицьких науковців. А відтак творча взаємодія та особистісне враження з обох сторін носитимуть лише позитивний характер. Тож, галицькі інтелектуали включились в активну роботу з формування нової книги, що репрезентувала історико-культурне надбання всього українського люду.

Одписуючи М. Драгоманову після його відвідин галицької столиці, М. Бучинський зазначав: “Нестану Вам описувати як врадувались у Львові за приїздом Вашим тай тою взаємностею, що дасть Біг наконецно стане ділом, так як вна була у нас від почину... Одне скільки у нас одна думка и о однім мова... щоб зробити громадську повинність...” [7, 3].

Варто наголосити, що приватна епістолярна комунікація М. Бучинського і М. Драгоманова була досить репрезентативною не лише у контексті українофільства, а й щодо суто національного питання, котре досить гостро стояло в “обох Українах”. Отак, звертаючись до свого наддніпрянського колеги, М. Бучинський досить часто цікавився справами підросійської України, запитував як про інтелектуальну складову їхньої співпраці, так і про загальносуспільну та політико-економічну сторони українського буття: “Прошу мині в одвіті написати, в який спосіб переведено в Росії... бо мало знаємо о Росії и загально і в тім ділі... спеціально поперекручували тутешні ляхи и кацапи так всі вістки, що ніколи дійти правди” [7, 6]. Тобто, вже на 1871 р. молодий дослідник відокремлював галицьких українців від поляків та росіян, ба більш – досить неприязно висловлювався щодо них та їхньої соціальної позиції. Відтак питання цивілізаційної самоідентифікації, що, як стверджує тернопільський вчений І. Куций “було однією з актуальних теоретико-світоглядних проблем в українській науково-

історичній думці Галичини XIX ст.”, стає складовою частиною національно-політичного дискурсу [5, 307].

М. Бучинський, наслідуючи українофільську концепцію національної історії О. Барвінського, чітко розрізняв генетично чужорідні, ментально несумісні та відмінні антропологічно народи. Отож, спосіб цивілізаційного самоототожнення тогочасних галицьких інтелектуалів взаємоузалежнювався з їхніми національно-політичними орієнтирами, що простежуємо відповідно в історичних та певною мірою методологічних працях інтелектуалів і навіть у приватній комунікації з колегами крізь призму буденних проблем.

Отже, у другій половині XIX ст. у середовищі українофільсько-народовської течії утверджувалася європейська цивілізаційна орієнтація, згідно з якою русини-українці та їхня національна історія поставала невід’ємною складовою загальноєвропейського цивілізаційного процесу.

У той же час у листах М. Драгоманова з-поміж дружніх настанов та порад М. Бучинському вимальовувалася його власна рецепція Галичини та галицького українства. В одному зі своїх листів талановитий історик оповідав: “Чув я од Русова і вивожу з Вашого письма, що молодіж займається поезією. Я бь осмилівся дати совіти: старатись, щобь у кожній громадці завести бібліотеку, вь котрій бы были якь можно повнійше зібрані твори нашої народнейі словесности, якь джерело найлучшого якика и народного духу.” [7, 11].

Тож очевидно, що М. Драгоманов не мав жодних сумнівів стосовно приналежності галицької культури, мови, народного духу до загальноукраїнського. Тобто на рівні підсвідомого історико-психологічні парадигми української інтелігенції, як галицької так і наддніпрянської, у 70-х рр. XIX ст. вибудували міцну національну платформу для подальшого вирішення болючого, навіть для сьогодення, українського питання.

Це наочно простежуємо в цілій плеяді листів як письмового підтвердження досить плідної комунікації М. Драгоманова з галицьким інтелектуалом, відомим українським письменником, публіцистом, громадським діячем, дійсним членом НТШ – Михайлом Івановичем Павликом.

Як стверджує Др.М. Лозинський: “З Драгомановим познайомився Павлик з початком 1876 р., коли той, рішивши ся стати політичним емігрантом, переїздив через Львів до Відня” [6, 7]. Тож, починаючи з 1876 р. М. Павлик цілком потрапляв під інтелектуальний вплив “хрещеного батька української історії” і до останнього свого дня ставав “заручником” потужної Драгоманівської ідеології та світоглядних орієнтирів на європейські ідеали наукового поступу, громадські та особисті свободи, а також соціальної справедливості. Ставши учнем та проповідником ідей М. Драгоманова, М. Павлик лише розвинув своє вроджене почуття “всеукраїнства”, адже з юних літ розумів, що серце поділеної нації – таки там, по обидва береги Дніпра [11, 258].

Зближення з видатним наддніпрянським істориком каталізувало інтерес М. Павлика до етнографії, причому ця наука, як виявилось, сприймалася молодим інтелектуалом не лише у класичному розумінні, а й як засіб ретрансляції національного питання. Зокрема, в одному зі своїх послань Михайло Іванович деклару-

вав: “Етнографічна праця покаже нам, що Галичина й Україна одно; вона взможе українську літературу через те, що наша література при гарячій нашій роботі стане незабаром реальною, живою; вона викличе і в нас, як уже викликала на Україні, тисячу поборників народнього діла; вона піднесе й тут і там народ, проти думки котрого нічого злого не устоїть, а все піде до волі, до рівности кожної людини на землі...”. Втім, цитуючи вже згадуваного нами Др.М. Лозинського, варто наголосити на радикальності нових думок, суджень, що були поміщені М. Павликом в межі етнографічних досліджень: “Не знаємо, чи Павлик справді вірив у таку “всемогутність етнографії”, чи швидше етнографії живив він свідомо як способу в такій формі голосити нові думки. В кождім разі зустрічаємо тут думки про національну єдність цілої української землі, про волю й рівність усіх людей, про шкідливість церковщини, про новий лад на світі та про виборенне українському народови належного місця в тім новім ладі. Є се думки, які, скристалізовані, лягли в основу радикального Руху” [6, 8].

По суті М. Павлик (постать якого пізніше його біографи характеризуватимуть як невтомного апостола ідей М. Драгоманова) наголошував на соціальній справедливості, що мала встановитися після національного пробудження українства галицького, слідуючи за українством наддніпрянським, у такий спосіб стверджуючи ідею соборної єдино неподільної України. У зазначеному контексті досить цікавими видаються ноти соціал-націоналістичної, чи соціалістичної ідеології демократичного режиму [10, 223] у тлумаченні Михайла Івановича, особливо зважаючи на той факт, що він був відданим послідовником М. Драгоманова, якого прийнято вважати класичним соціалістом.

Тобто досліджуючи інтелектуальну взаємодію науковців двох Україн у руслі власне українофільському, де в чому нівелюючи популізм, доходимо до висновку про присутність потужного національного фактору у візіях як наддніпрянської, так і галицької інтелігенції.

Отож, вже у 80-х рр. XIX ст. листи М. Павлика рясніють “сепаратистськими” ідеями по відношенню до обох імперій. Бажання видатного галицького діяча відродити соборну, незалежну від іноземних держав Україну настільки потужне, а засоби, пропоновані ним здаються настільки дієвими, що не виникало жодних сумнівів у матеріалізації візії інтелектуала. Так, М. Павлик у черговому зверненні до М. Драгоманова зазначає, що “не раз зривавсь щодо України сепаратистичний дух...” [8, 393].

Варто наголосити, що висвітлені в листах думки Михайла Івановича про те, що “вільна Україна, як і вільна південно-західна Слов’янщина, постати буде мусила на руїнах Австрії, як і на руїні деспотичної Росії” багато в чому виявилися пророчими, адже наприкінці Першої світової війни на карті не лишилось ані імперії Габсбургів, ані імперії Романових, натомість постала нова українська держава, проіснувати якій, нажаль, судилось недовго [9, 34].

Отож, підсумовуючи аналіз наукової діяльності вченого, зазначимо, що вона повною мірою відображала його багатий історичний світогляд, який формували освіта, самоосвіта, знання життя та потреби простого народу. Досліджуючи історію, галицький інте-

лектуал був близький за методологією до теоретиків як народницького підходу, так і державницького. М. Павлик в основу наукового пошуку поклав ідеї гуманізму й загальноєвропейський позитивний історичний досвід, конкретизувавши їхній вплив на українську історію та культуру. Крім того, М. Павлика можна цілком виправдано вважати, поряд з І. Франком, засновником драгоманознавства, зокрема драгоманознавчої мемуаристики. Плідною стала й дискусія між трьома учнями М. Драгоманова – М. Павликом, І. Франком та Б. Кістяківським про місце свого вчителя в українській історії [3, 177].

Велику увагу М. Павлик приділяв обґрунтуванню української історичної перспективи, зокрема й визначенню ціннісних основ українського руху, які виправдано покласти в подальший розвиток нації. У минулій історії національних і міжнаціональних відносин він вбачав важливий чинник об'єднання нації, еліти й широких мас із метою гармонізації відносин, а не їх загострення. Важливими були думки М. Павлика про соборність усіх українських земель, новий майбутній справедливий суспільний лад. Власне ідея соборності українських земель стала домінуючою в діяльності М. Павлика, хоч саме палка прихильність до неї не так яскраво висвітлювала на певному етапі його державницькі прагнення до самостійності. Окрім цього, разом з І. Франком М. Павлик стверджував, що політична незалежність, навіть отримана дорогою ціною, не гарантує незалежності економічної. Тож візії ученого ні в якому разі не були “сепаратистськими проєктами” [1, 12], як зазначає російська історіографія, а швидше навпаки – виваженими, обґрунтованими та такими, що базувалися на історичному досвіді та авторитетних працях істориків-класиків.

Значний вплив своїми публікаціями й діяльністю М. Павлик справив на українську еміграцію. Він досліджував ці проблеми, писав на замовлення емігрантів окремі публіцистичні статті, вислав свої часописи, активно листувався з українцями за кордоном.

Виходячи з власного розуміння цивілізаційної єдності європейських, зокрема слов'янських народів, М. Павлик звертав увагу на осмислення ключових подій європейської та української історії. У громадсько-політичній і науковій діяльності М. Павлика особливе місце займало українське національне питання. Він пройшов еволюцію до радикального руху з визнанням соборності українських земель, а пізніше потребою здобуття незалежності [3, 151].

Варто зазначити, що у дискусії з П. Кулішем М. Павлик виступав захисником українського козацтва від нападок із боку польських та російських істориків, які вбачали в ньому лише бунтівну руйнівну масу. Високо оцінив учений Запорозьку Січ, діяльність Б. Хмельницького, І. Мазепи, козацько-селянські виступи, зокрема й Коліївщину. Проте, комунікація з П. Кулішем не обмежувалася проблемати-

кою історії та історіографії козацтва. Тож, попри історіософські дилеми, що виникали власне між представниками різних поколінь, а отже й різних теорій, історичних шкіл і тенденцій, світоглядні орієнтири інтелектуалів мали спільні вектори.

В одному зі своїх “пізніх” листів до М. Павлика П. Куліш писав: “А я знай кучитиму, при нагоді, да сьому, да тому, щоб рятувати нашу рушину по тім боці політичної прірви, коли не можна рятувати по сім боці” [4, 283]. За словами П. Куліша можна розпізнати прагнення до соборності України самовідданість та наполегливість у досягненні такої бажаної, як для галичан, так і для наддніпрянців, мети. Звертаючись до молодого галицького колеги, (авторитет та професіоналізм якого не зважаючи на суперечки історик дуже цінує) П. Куліш, називав Україну “нашою рушиною” тим самим демонстрував власну рецепцію Галичини та візію щодо українських перспектив. Мова, зокрема, йшла й про те, що навіть отримавши не оцінений досвід протягом довгих років вагань, змін світоглядних орієнтирів і творчих пошуків, відомий письменник, остаточно зневірившись у “східному боці політичної прірви”, чітко окреслює західний вектор української геополітики, що повною мірою підтримується М. Павликом.

Зрештою, маємо змогу стверджувати, що багатогранна діяльність М. Павлика у взаємодії з українськими інтелектуалами-класиками стала досить важливим етапом національно-державницького та наукового розвитку України періоду “біполяризації”, надто в контексті європейських цивілізаційних процесів останньої чверті XIX – початку XX ст.

Справді, протистояти історичній пам'яті в окреслених умовах дуже складно, ще ж складніше було скласти “пазл історичної дійсності”. Друга половина “довгого” XIX ст. наскрізь пронизана духом протистояння. Знакові постаті інтелігенції перетворилися з ідейних натхненників у атлантів, що мали “втримати Україну на своїх плечах”, зберігши неповторну красу і мелодійність мови та унікальну сутність української етнокультури. Суттєво поліпшила ношу інтелектуалів парадоксальна діаметральність українства в руслі ментальному. Мова йде про традиційність укладу життя, само позиціонування, рефлексію і сприйняття світу селянами та модерність поглядів інтелігенції.

Отже, саме традиція (“народний ґрунт”), як не дивно, стала запорукою становлення потужної модерної наукової думки, що була спрямована на ретрансляцію народної свідомості в якісно нові форму та зміст. Тому українські інтелектуали XIX ст., які мешкали по обидві сторони російсько-австрійського кордону, максимально прагнули не лише зберегти цілісність і довершеність цієї самобутньої культури, а й всіма можливими методами підняти її на новий рівень, тим самим підготувавши підґрунтя для зміцнення нації та відродження державності.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Дикий А. Неизвращённая история Украины-Руси. / А. Дикий. – Т. II – Нью-Йорк : Правда о России, – 1961. – 208 с. *Dikiy A. NeizvraschYonnaya istoriya Ukrainyi-Rusi. [Unperverted history of Ukraine-Rus] / A. Dikiy. – Т. II. – Nyu-York: Pravda o Rossii, 1961. – 208 s.*
2. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов Літературно-публіцистичні твори у 2-х томах. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1970. – 288 с. *Dragomanov M. Avstro-ruski spomini (1867–1877) [Avstro-ruski flashbacks (1867–1877)] / Dragomanov M. Literaturno-*

- publitsistichni tvori u 2-h tomah. – T. 2. – K.: Naukova dumka, 1970. – 288 s.
3. Костюк В.В. Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874 – 1915 рр.): дис. канд. іст. наук: захищена 5.05.2008 / Володимир Володимирович Костюк; Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 223 арк.
Kostyuk V.V. Gromadsko-politichna ta naukova diyalnist Mihayla Pavlika (1874–1915 rr.). [Public-political and scientific activity of Mykhajlo Pavlyk (1874–1915)]: dis. kand. Ist. Nauk: zahischena 5.05.2008 / Volodimir Volodimirovich Kostyuk; Pri-karpatskiy natsionalniy universitet imeni Vasilya Stefanyka. – Ivano-Frankivsk., 2008. – 223 ark.
4. Куліш Пантелеймон. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцький; Передмова Ю. Шевельова. – Нью-Йорк; Торонто: Укр. Вільна АН у США, 1984. – 336 с.
Kulish, Panteleymon. Vibrani listi Panteleymona Kulisha ukrayinskoju movoyu pisani [Chosen letters of Pantelejmon Kulisha by Ukrainian written] / Red. Yu. Lutskiy; Peredmova Yu. Shevelova. – Nyu-York; Toronto : Ukr. Vlna AN u SShA, 1984. – 336 s.
5. Куций І. Цивілізаційний дискурс в українській історичній думці Галичини ХІХ століття / І. Куций // Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w ХІХ і ХХ wieku. – 2008. – С. 300 – 308.
Kutsiy I. Tsvivilizatsiyniy diskurs v ukraeinskiy istorichniy dumtsi Galichini ХІХ stolittya. [Civilization diskurs is in the Ukrainian historical mind of Galychyna of 19th age] / I. Kutsiy // Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w ХІХ і ХХ wieku. – 2008. – S. 300 – 308.
6. Лозинський Др. Михайло. Михайло Павлик його життя і діяльність / Др.М. Лозинський. – Відень, 1917. – 22 с.
Lozinskiy Dr. Mihaylo. Mihaylo Pavlik yogo zhitte i diyalnist [Mykhajlo Pavlyk him life and activity] / Dr. Mihaylo Lozinskiy. – Viden, 1917. – 22 s.
7. Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським 1871–1877 / упор. М. Павлик. – Львів, 1910. – 353 с.
Perepiska M. Dragomanova z M. Buchinskim 1871–1877 [Correspondence of M. Dragomanova from M. Buchinskim 1871–1877] / upor. M. Pavlik. – Lviv, 1910. – 353 s.
8. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1911. – Т. IV.
Perepiska Mihayla Dragomanova z Mihaylom Pavlikom. [Correspondence of Mykhajlo Dragomanova is with Mykhajlo Pavlyk]. – Chernivtsi, 1911. – T. IV.
9. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1913. – Т. VI.
Perepiska Mihayla Dragomanova z Mihaylom Pavlikom. [Correspondence of Mykhajlo Dragomanova is with Mykhajlo Pavlyk]. – Chernivtsi, 1913. – T. VI.
10. Шамара С.О. Сучасний український політичний консерватизм у контексті ідеологічних цінностей і державного управління / С. Шамара // Проблеми формування системи управління в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, Черкаси, 18–19 квітня 2013 р. – Черкаси : СУЕМ, 2013. – С. 223.
Shamara S.O. Suchasniy ukrayinskiy politichniy konservatizm u konteksti ideologichnih tsinnostey i derzhavnogo upravlinnya [Modern Ukrainian political conservatism is in the context of ideological values and state administration] / S. Shamara // Problemi formuvannya sistemi upravlinnya v umovah globalizatsiyi: teoriya, metodologiya, praktika: zbirnik tez dopovidey uchastnikov Mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi, Cherkasi, 18–19 kvitnya 2013 r. – Cherkasi: SUEM, 2013. – S. 223.
11. Шкраб'юк П. Михайло Павлик: журналіст, політик, ювіляр / П. Шкраб'юк // Вісник львівського університету. Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 256 – 259.
Shkrab'yuk P. Mihaylo Pavlik: zhurnalist, politik, yuvelyar [Mykhajlo Pavlyk: journalist, politician, person whose anniversary be celebrate] / P. Shkrab'yuk // Visnik lvivskogo universite-tu. Seriya zhurnalistiki. – 2004. – Vip. 25. – S. 256 – 259.

Novak A.V. Experience of communication of Naddnipyrianshchina's intelligentsia with representatives of scientific opinion of Galychyna M. Buchinskim and M. Pavlykom

Abstract. On the basis of analysis of authentic sources, knowledge about the dialog of Naddnipyrianshchina's intelligentsia with known public-political figures of Galychyna M. Buchinskim and M. Pavlykom is deepened. Roles and contribution in co-operation of the intellectual world of sides are elucidated, this co-operation had the ultimate goal of maintenance and transformation of tradition ("folk soil") in historically new quality – national.

Keywords: communication, intelligentsia, intellectual space, tradition, nation, border, Naddnipyrianshchina, Galychyna.

Новак А.В. Опыт коммуникации надднепрянской интеллигенции с репрезентантами галицкой научной мысли М. Бучинским и М. Павликом

Аннотация. На основании анализа аутентических источников углублено знание о диалоге надднепрянской интеллигенции с известными общественно-политическими деятелями Галиции М. Бучинским и М. Павликом. Показано роли и вклад в взаимодействие интеллектуального мира сторон, что имело конечной целью сохранение и трансформацию традиции ("народной почвы") в исторически новое качество – национальное.

Ключевые слова: коммуникация, интеллигенция, интеллектуальное пространство, традиция, нация, граница, Надднепряныщина, Галиция.

Пасічна Ю.Г.¹

Погляди О. Чайнова на вирішення аграрної проблеми за Тимчасового уряду

¹ Пасічна Юлія Григорівна,
аспірантка кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Received October 22, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті на основі опрацьованої джерельної бази автором, розкрито основні погляди економіста-аграрника О. Чайнова на вирішення аграрної проблеми за Тимчасового уряду. О. Чайнов був одним із ініціаторів створення Ліги аграрних реформ, яка в квітні-червні 1917 р. працювала над вирішенням аграрної проблеми Росії. О. Чайнов аграрну реформу розглядав як головне завдання держави в найближчому майбутньому, що потребувало негайного вирішення. В аграрній реформі вчений виокремлював земельне питання. Аграрна реформа повинна була бути проведеною згідно з принципами націоналізації, соціалізації, вилученні землі з товарного обігу, введення прогресивного податку, встановлення єдиної трудової норми. Держава повинна була проводити переселення селян із малоземельних районів у багатоземельні, здійснювати меліоративні роботи, таким чином покращуючи умови праці селян тощо. Перше, ніж проводити будь-які заходи, передбачалося вивчити всі статистичні дані та прорахунки всі можливі варіанти проведення аграрної реформи, щоб уникнути виступів селянства. Розкрито позитивні та негативні сторони аграрних положень О. Чайнова, звернено увагу на дискусійні моменти.

Ключові слова: Тимчасовий уряд, О. Чайнов, аграрне питання, соціалізація, націоналізація, єдиний податок, переселення.

Початок ХХ століття приніс Росії політичні зміни, наростання соціальних суперечностей, аграрні проблеми, зміну векторів зовнішньої політики. Після Лютневої революції заходи Тимчасового уряду спрямовувалися на вирішення аграрного питання. Політичні діячі, економісти-аграрники, вчені намагалися знайти вихід із аграрної кризи. Одним із них був Олександр Володимирович Чайнов, який не входив до жодної політичної партії. Участь у політичній діяльності брав як представник кооперативного руху, від якого в 1917 р. був висунутий до складу Тимчасового уряду на посаду Міністра землеробства. О. Чайнов був прихильником радикальних змін. Розробляв положення з вирішення продовольчої кризи [5]. Активно підтримував створення продовольчих комітетів, вибори в які, на його думку, повинні були проходити демократичним шляхом.

Науковці звертали свою увагу на політичну кар'єру О. Чайнова. Деякі з них побіжно окреслили роботу О. Чайнова у Тимчасовому уряді на посаді міністра землеробства. Одним із перших це зробив І. Мінц у своїй трьохтомній «Истории Великого Октября» [1, с. 91]. О. Ніконов висловлював думку, що суть аграрного питання О. Чайнов бачив в передачі землі селянам, виключаючи найману працю і створенні нових виробничих відносин, які забезпечували б найбільшу продуктивність праці і демократичний поділ національного прибутку. [1, с. 87]. Негативну оцінку діяльності О. Чайнова подав В. Кабанов: «Хоча О. Чайнов і пробув на посаді близько двох тижнів і фактично мало що зробив, морально він повинен розділити з буржуазним урядом відповідальність за те, що селяни землі не отримали» [1, с. 91]. Такі розбіжності поглядів привертають нашу увагу до вивчення діяльності О. Чайнова і посилюють актуальність дослідження. Об'єктом вивчення є наукові праці О. Чайнова. Предметом є погляди О. Чайнова із вирішення аграрної проблеми.

Головна діяльність О. Чайнова спрямовувалася на вирішення аграрного питання країни. О. Чайнов – один із засновників Ліги аграрних реформ [2, с. 105], завдання якої полягало у виробленні програм з вирішення аграрної проблеми країни. Ліга аграрних ре-

форм провела три з'їзди, на яких О. Чайнов виступав з своїми доповідями. На другому з'їзді Ліги аграрних реформ О. Чайнов обговорював завдання аграрної реформи, на третьому – природу селянського господарства і його земельний режим. 23 червня 1917 р., виступаючи на третьому з'їзді Ліги аграрних реформ із доповіддю «Природа селянського господарства і земельний режим», О. Чайнов зазначив: «Кладучи селянське господарство в основу всього господарського устрою Росії, ми повинні враховувати, що воно саме по собі відмінне від господарства, організованого капіталістично, в рамках якого ми звикли зазвичай вирішувати економічні проблеми. Селянське господарство насамперед господарство сімейне, весь устрій якого визначається розміром і складом сім'ї, відповідно до її потреб і робочих рук» [1, 86]. О. Чайнов закликав проводити реформу в інтересах селянства, враховуючи всі його особливості і умови життя. На державу О. Чайнов покладав піклування про регулювання аграрної еволюції, а не видання розпоряджень до виконання. Основні думки з вирішення аграрного питання О. Чайнов виклав у своїй праці «Что такое аграрный вопрос?» [6].

Аграрну проблему О. Чайнов вважав однією із найголовніших, від вирішення якої залежить в майбутньому економічне життя Росії. Також вона одна із найскладніших, яка постала перед державою. Якщо політику або зовнішні зв'язки можна контролювати, то аграрне життя селянства ніякими рамками обмежити не можна. Вчений наголошував, що до вирішення аграрної реформи потрібно підійти із усією відповідальністю. Для початку вивчити всі статистичні дані, прорахувати всі можливі варіанти проведення аграрної реформи. І лише потім «будущее хозяйственное развитие России приблизить к нашим социалистическим идеалам» [6, с. 7]. Вчений розділяв два критерії оцінки аграрних відносин: 1) ступінь продуктивності народної праці, прикладеної до землі; 2) демократизація розподілу національного прибутку [6, с. 18]. Всі партії повинні об'єднатися для досягнення спільної мети і дійти до одного компромісного рішення. Розуміючи, що аграрні програми політичних партій не за-

надто і відрізняються, в деяких моментах жодна з них не йшла на компроміс [3, с. 11].

Аграрна реформа в різних регіонах повинна проходити по-різному. Необхідно виробити одну програму для всієї країни, але її проведення в різних регіонах застосовувати відповідно до особливостей кожного регіону. Тільки тоді, на думку О. Чаянова, можна мати позитивний результат, оскільки кожний регіон має свої аграрні особливості. Першим завданням, яке потребувало вирішення – правильна постановка аграрної реформи [6, с. 12]. Для того, щоб розробити програму та її втілювати, потрібно мати якість уявлення кінцевого результату.

Цікавим є той факт, що О. Чаянов аграрне питання ставив набагато ширше ніж земельне. Він розрізняв ці два поняття. Аграрне питання О. Чаянов тісно пов'язував з організації сільського господарства. Його вирішення можна провести двома шляхами – звільненням землі від приватної власності [6, с. 12] або організацією сільського господарства як галузі державного господарства [6, с. 13]. Однак другий шлях виконати складно, оскільки держава повинна регулювати аграрні відносини, а не контролювати їх повністю.

У своїй праці «Что такое аграрный вопрос?» О. Чаянов проголосив головну концепцію аграрної реформи: «Земля – трудовому народу!» [6, с. 19]. Керуючись цим, всі землі, які належать поміщикам і перебувають у приватній власності, повинні бути передані селянству. О. Чаянов розкрив переваги та недоліки великого і малого землеволодіння. Якщо мале землеволодіння – це селянські господарства, для яких земля – засіб існування і результат обробки землі залежить від кількості робочих рук, то велике землеволодіння – це капіталістичне землеволодіння, головний результат для якого – отримання максимального прибутку від землі, за допомогою різних допоміжних засобів. Звідси вчений приходив до висновку: земля повинна належати селянам, які працюють на ній [6, с. 19].

О. Чаянов одним із завдань аграрної реформи ставив полегшення праці селян. Для цього необхідно створити всі умови. Головним у житті селян є земля. Отже, перше, що повинна зробити держава – провести земельну реформу. Вона є лише частиною аграрної реформи і можливо однією з найлегших. Суть земельної реформи зводиться до організованої передачі землі селянству і в рівній мірі організувати землі самого селянина [6, с. 34]. Для цього необхідно вилучити землю і з товарного обігу [6, с. 55].

О. Чаянов був проти роздроблення землі і виступав за її націоналізацію. Повна націоналізація неселянських господарств, з погляду О. Чаянова, означала б, що орендна плата за 20 млн. десятин землі, яку постійно орендують селяни, буде знижена і буде виплачуватися не власникам, а державі. Згідно з ідеєю націоналізації, держава є власником всіх земель і отримує право розпоряджатися ними [6, с. 43]. Перше, ніж передавати землю селянам, потрібно встановити трудову норму. Держава не має права втручатися у внутрішній устрій господарств і повинна допускати можливість існування найманої праці. Якщо державне розпорядження землею – це централізований контроль, то на місцях землею розпоряджаються місцеві земельні органи, за-

сновані на принципі самоуправління. Однією із форм націоналізації є муніципалізація. Її суть О. Чаянов убачав у контролі місцевих органів самоуправління за землею [6, с. 44].

Ліси і інші культурні надбання повинні перебувати у державі. Праця над лісами й іншими спеціальними господарствами вимагає великих зусиль, застосування різних технічних засобів, праці багатьох людей, а селянин не може дозволити собі цього. Тому ліса і спеціальні господарства не можуть бути розділені між окремими господарствами чи навіть громадами [4, с. 10]. Спеціальні господарства можуть бути передані у відання місцевих органів самоуправління, а ліси передані під контроль держави [6, с. 30].

Селянство вже не те, що було у 1905-1907 рр., і передати землю у користування селянам замало, потрібно якнайкраще організувати їх працю. Для цього держава повинна проводити меліоративні роботи з осушення і зрошення земель, переселення селян із мало-земельних районів в багатоземельні, забезпечення селянських господарств необхідною технікою, застосування в народному господарстві країни вдосконалих методів техніки землеробства, організації місцевого населення в союзи і групи, які допомогли б малим господарствам нормально співіснувати з великими, а також в майбутньому могли б проводити якісні зміни [6, с. 37].

Земельну реформу передбачалося проводити не шляхом захоплення землі у власників і передачі її селянству, а на основі державного плану земельного устрою, розробленого з урахуванням економічних потреб та особливостей кожного регіону. О. Чаянов зазначав, що захоплення землі призведе до селянських виступів, чого і так вистало. Проведення однієї земельної реформи не дасть великого позитивного результату. Тому в основу існуючого земельного устрою потрібно покласти принцип соціалізації [6, с. 42]. Соціалізацію землі О. Чаянов убачав у рівномірному розподілі землі між селянами, які однаковою мірою є її власниками. Для втілення принципу соціалізації землі селяни повинні об'єднатися в органи земельного самоуправління, земельні громади і бути в однакових умовах праці [6, с. 42]. На нашу думку, принцип соціалізації був одним із реальних можливих варіантів хоч на певний час уникнути селянських виступів.

Планувалося встановити єдиний податок. При націоналізації і соціалізації землі єдиний податок не допустив би знецінення землі.

Таким чином, О. Чаянов пропонував не державну реорганізацію аграрних відносин і значну зміну землекористування і землеволодіння, а створення таких аграрних умов, за допомогою яких аграрні відносини пройшли б шлях еволюції і аграрні зміни найменш негативно позначилися б на селянських господарствах.

Землі, що перебували у державі, створили б земельний фонд, яким держава розпоряджатиметься відповідно до інтересів селянства [6, с. 45]. Держава залишала за собою право при потребі примусового відчуження будь-яких земель.

У програмних положеннях О. Чаянова були позитивні й негативні моменти. На позитивних моментах було наголошено вище, але не можна не окреслити і

негативних положень. Наприклад, соціалізація забороняла будь-яку найману працю [6, с. 47]. Водночас у своїх поглядах О. Чаянов не відкидав такої можливості, говорячи про принцип націоналізації. Більше того, О. Чаянов вважав, що позбутися наймані праці за капіталістичних умов розвитку держави просто не можливо. Негативним моментом у принципі націоналізації була трудова норма. Задовольнити всіх селян однією трудовою нормою було б не можливо у зв'язку зі специфікою районів. Хоча О. Чаянов говорить про вивчення особливостей кожного району держави і проведення аграрної реформи відповідно до аграрних умов району.

Поставало питання: що робити з тими господарствами, обсяг яких перевищує трудову норму. За державою закріплювалося право відчуження землі. Вчений попереджав, що відчуження земель, які перевищують трудову норму, потрібно проводити таким чином, щоб селяни були згодні із цими заходами [6, с. 57]. В іншому випадку можна отримати контрреволюційні виступи.

Термінів проведення аграрної реформи у державі О. Чаянов не встановлював, але зазначав, що всі зміни повинні проходити поступово, еволюційним шляхом. Наприклад, націоналізація, на його думку, займе одне-два десятиліття.

Досить складним було питання про безоплатне чи оплатне відчуження земель. О. Чаянов вважав, що відчуження земель повинне здійснюватися державою в борг, погашення якого відбуватиметься протягом 50-100 років. Виникла проблема. Землі, які перебували у приватному користуванні, були у більшості випадків закладені в державних і приватних банках, а тому, згідно з законом, належали не власникам, а вкладни-

кам земельних банків, власникам закладних листів. Відмова ж держави у виплаті земельного боргу могла призвести до фінансової кризи [6, с. 59]. Сума, яку повинна була сплатити держава за відчуження землі становила 5,5 млн. рублів [6, с. 60]. Ідея безоплатного відчуження критикувалася і не могла мати права на існування. Тому потрібно було шукати вихід із ситуації. До 50 млн. рублів боргу держави, який накопичився в результаті війни, додалось 5 – 6 млн. рублів за виплату при відчуженні земель. Було вирішено: власник землі отримує від держави боргове зобов'язання, на суму, яка рівна не ринковій, а дійсній вартості землі і в майбутньому щорічно отримує відсотки від погашення. Строк погашення розтягується на 50-100 років [6, с. 61]. Зрозуміло, що держава таким чином уникає фінансової кризи і соціального вибуху, але власник землі опиняється в не дуже вигідному для себе становищі.

Отже, на думку О. Чаянова, проведення аграрної реформи було необхідним заходом для нормального розвитку держави в майбутньому. Проведення аграрної реформи він вбачав у застосуванні демократичних методів шляхом еволюційних змін. Схилявся до націоналізації, соціалізації, державного регулювання та встановлення єдиного прогресивного податку. У поглядах вченого були позитивні та негативні моменти. Часто стикався з суперечностями, але намагався знайти з них вихід, до чого і закликав представників інших політичних партій. О. Чаянов не зупинився на виробленні аграрних програм, він був ініціатором створення Ліги аграрних реформ. Вся праця економіста-аграрника була корисним досвідом для Тимчасового уряду у вирішенні аграрної проблеми країни.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Балязин, В. Профессор Александр Чаянов / В. Балязин: монография. – М.: Агропромиздат, 1990. – 304 с.
Balyazin, V. Professor Alexander Chayanov [Professor Alexander Chayanov] / V. Balyazin: monografiya. – M.: Agropromizdat, 1990. – 304 s.
2. Вопросы истории СССР XIX – XX вв. / Отв. ред. проф. Н.Н. Степанов, проф. Г.М. Дойч, проф. Ю.В. Котухов, проф. Р.Г. Скрынников, доц. А.А. Свиридов. – Ленинград, 1971. – 238 с.
Voprosu istorii SSSR XIX – XX vv. [Questions of Soviet history of the XIX - XX centuries] / Otv. red. prof. N. N. Stepanov, prof. G.M. Doyh, prof. Y.V. Kotyhov, prof. R.G. Skrunkov, doc. A.A. Sviridov. – Leningrad, 1971. – 238 s.
3. Лозинский, З. Экономическая политика Временного правительства: монография / З. Лозинский. – Л., 1929. – 245 с.
Lozinskiy, Z. Ekonomicheskaya politika Vremennogo pravitelstva [The economic policy of the Provisional Government]: monografiya / Z. Lozinskiy. – L., 1929. – 245 s.
4. Чаянов, А. Избранные труды / Редкол.: В.Е. Адамов и др. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 432 с.
Chayanov, A. Izbrannue trydu [Selected works] / Redkol.: V.E. Adamov i dr. – M.: Finansu i statistika, 1991. – 232 s.
5. Чаянов, А. Продовольственный вопрос / А. Чаянов. – М.: Скоропеч, 1917. – 54 с.
Chayanov, A. Prodovolstvennyy vopros [The food problem] / A. Chayanov. – M.: Skoropech, 1917. – 54 s.
6. Чаянов, А. Что такое аграрный вопрос? – М.: АО «Универсальная библиотека».
Chayanov, A. Cho takoe agrarnuy vopros? [What is the agrarian problem?]. – M.: AO «Universalnaya biblioteka».

Pasichna Y.G. A. Chayanov's views on solving agricultural problems by Provisional Government

Abstract. On the basis of processed information sources, the author reveals the main views of agricultural economist A.Chayanov to solve agricultural problems for the Provisional Government. A. Chayanov was one of the founders of the League of agrarian reforms, which in April-June 1917 worked on solving agricultural problems in Russia. A. Chayanov considered agrarian reform as the main task of the state in the nearest future that required urgent attention. In agrarian reform the scientist allocated land issue. Agrarian reform was to be carried out in accordance with the principles of nationalization, socialization, removing land from commodity circulation, the introduction of progressive tax, establishing a common labor standards. The state was to conduct resettlement of smallholder farmers in areas with much land, perform reclamation work, thus improving the working conditions of farmers and others. The first thing you do before any activities requires the exploration of all the statistics and figure out all the possible options for agrarian reform to avoid peasantry protests. In the paper are revealed the positive and negative aspects of agricultural provisions by A. Chayanov, is drawn attention to the controversial moments.

Keywords: Provisional government, A. Chayanov, Agrarian question, socialization, nationalization, flat tax, relocation.

Пасична Ю.Г. Взгляды А. Чайанова на решение аграрной проблемы при Временном правительстве

Аннотация. В статье автор на основе изученной источниковедческой базе раскрыл взгляды экономиста – агрария А. Чайанова на решение аграрной проблемы при Временном правительстве. А. Чайанов был одним из инициаторов создания Лиги аграрных реформ, которая в апреле – июне 1917 г. работала над решением аграрной проблемы в России. А. Чайанов аграрную реформу рассматривал как главную задачу государства в ближайшем будущем, которая требовала немедленного решения. В аграрной реформе ученый отдельно выделял земельный вопрос. Аграрная реформа должна была быть проведена согласно принципам национализации, социализации, изъятию земли из товарного оборота, введением прогрессивного налога, установлением единой трудовой нормы. Государство должно было проводить переселение крестьян из малоземельных районов в многоземельные, осуществлять мелиоративные работы, таким образом улучшая условия труда крестьян. Прежде, чем проводить любые мероприятия, предусматривалось изучение всех статистических данных и проведение расчетов всех возможных вариантов проведения аграрной реформы, чтобы избежать выступлений крестьянства. Раскрыты положительные и отрицательные стороны аграрных положений А. Чайанова, уделено внимание спорным моментам.

Ключевые слова: Временное правительство, А. Чайанов, аграрный вопрос, социализация, национализация, единый налог, переселение.

Шваб А.Г.¹

Регіональні особливості національної структури населення міжвоєнної Польщі

¹ *Шваб Анатолій Гергійович, кандидат історичних наук, доцент
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна*

Received November 2, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. В статті проаналізовано національну структуру населення міжвоєнної Польщі. Основна увага зосереджена на особливостях проведення офіційних переписів та методиці національної ідентифікації. Висвітлено співвідношення національних груп у різних регіонах Другої Речі Посполитої та місця їх компактного проживання. Відзначено, що отримані під час переписів 1921 та 1931 рр. офіційні результати не дозволяють точно визначити чисельність кожної із національних груп. Причиною цього є, як недосконалість організації переписів, особливо першого, так і характер опитування. На думку українських і польських дослідників запровадження різних критеріїв опитування, як то мова і національність під час першого перепису, та мова і віросповідання під час другого, мали політичний підтекст та слугували збільшенню частки поляків і зменшенню частки національних меншин. Результати офіційних переписів демонструють зменшення частки національних меншин та збільшення частки поляків у всіх регіонах Польщі.

Ключові слова: національний склад населення, переписи населення Польщі, національні меншини.

Етносоціальні процеси займають особливе місце в історичних дослідженнях. Характер змін в кожній із національних груп є яскравим підтвердженням особливостей державної політики у всіх сферах суспільного життя. Не є виключенням, у даному випадку, й міжвоєнна Польща, національна політика якої впродовж всього двадцятиліття еволюціонувала в напрямку національної асиміляції. Висвітлення даної теми для нас є ключовим з огляду на дослідження державної еміграційної політики, особливості її провадження в різних регіонах Польщі та її впливу на зміни національної структури населення.

В українській історіографії ця тема спеціально не досліджувалася. Окремі публікації стосуються її лише частково, здебільшого при висвітленні різних аспектів історії західноукраїнських земель та історії Польщі. До найбільш відомих слід віднести публікації С. Маркарчука [12]. Значно багатший доробок цієї теми у польських дослідників, серед яких З. Ландау, Є. Томашевські, М. Лечик, Я. Жарновські, Я. Кенсік, Ч. Бжоза, А. Сова та ін. [1; 9; 10; 11; 14; 15; 16].

Отже, використовуючи існуючий доробок та статистичні матеріали ми ставимо собі за мету проаналізувати особливості проведення офіційних переписів населення та отримані результати; відтворити цілісну картину національної структури населення міжвоєнної Польщі із її регіональними особливостями.

Друга Річ Посполита із моменту свого проголошення була багатонаціональною державою. Значною мірою це було зумовлено приєднанням до її складу низки непольських етнічних територій, на яких більшість складала представники інших національностей.

Відновлення незалежності Польщі в листопаді 1918 р. від початку супроводжувалося міжнаціональними протиріччями, пов'язаними із визначенням її меж. У випадку із Західноукраїнською Народною Республікою вони переросли у справжню війну. Процес узгодження кордонів проходив досить складно і загострював відносини між поляками та місцевим непольським населенням. Не дивлячись на це, молодій польській дипломатії, використовуючи принципи повоєнного врегулювання міжнародних відносин, геополітичні інтереси країн переможниць та більшовицьку небезпеку зі Сходу, вдалося досягнути значного розширення кордонів новоутвореної держави.

Західний і частина північного кордону були визначені мирним договором підписаним із Німеччиною в Версалі в червні 1919 р. Остаточна приналежність до Польщі Вармії, Мазур та Повіслля була закріплена в липні 1920 р. після проведеного тут плебісциту. Доля Сльонзку також виносилася на загальне обговорення в березні 1921 р. і лише в середині 1922 р. остаточно була закріплена за Польщею. Частина східного кордону визначилася у березні 1921 р. укладанням Ризького мирного договору між Польщею та Радянською

Росією. Натомість статус Східної Галичини Паризькою конференцією був закріплений лише в 1923 р. Предметом тривалих суперечок, часто із застосуванням військової сили, було узгодження кордонів із Литвою та Чехословаччиною. Таким чином, кордони Другої Речі Посполитої визначилися після п'яти років незалежності, а з Литвою офіційно так і не були визначені [11, 67–68].

Територія польської держави у сформованих межах складала 388 600 кв. км. Біля 69 % поверхні склали землі, які до проголошення незалежності перебували у складі Росії, 20 % – Австрії, 11 % – Пруссії. З огляду на розміри, Польща була шостою країною Європи. В листопаді 1938 р. її площа збільшилася ще на близько 1 000 кв. км за рахунок приєднання відібраного у Чехословаччини Заользійського Сльонзку, що стало наслідком співпраці з гітлерівською Німеччиною [16, 479].

Національне питання впродовж всього міжвоєнного періоду було предметом особливих підходів різних урядів. Характер змін національної структури населення, соціальне, економічне і політичне становище кожної з національних меншин віддзеркалювали існуючі підходи офіційної влади у цьому питанні.

За офіційними переписами населення чисельність національних груп обліковувалася на підставі різних підходів. У 1921 р. критерієм була мова та національність, а у 1931 – мова і релігійна приналежність. У цілому слід пам'ятати, що всі дані про національну структуру населення є приблизними. Результати переписів виступали істотним аргументом в політичних суперечках і дискусіях та під час врегулювання міжнародних питань. Державна адміністрація, політичні та громадські організації здійснювали спроби впливу на мешканців іншонаціональних регіонів під час заповнення анкет перепису. Тиск здійснювався в першу чергу на населення із невизначеною національною свідомістю, які були схильні до декларування національності бажаної для влади [14, 57].

Слід також пам'ятати, що перепис 1921 р. мав багато неточностей. По-перше, він не охоплював території, які на момент перепису не входили до складу Другої Речі Посполитої. По-друге, в перші роки незалежності через східні воєводства тривав активний міграційних рух біженців та раніше евакуйованих місцевих жителів. Достовірність зібраних даних є сумнівною також через слабку організацією першого перепису та браком досвіду у задіяних до нього осіб. Непоодинокими були випадки, коли національність сприймалася тотожно громадянству. В Турківському повіті Станіславського воєводства кількість поляків виявилася в 4,5 рази більшою кількості римокатоликів. Натомість із 62 559 греко-католиків українцями було записано 54 984 особи, а із 9 608 іудеїв – євреями 2 537. Схожі випадки мали місце і на Волині [12, 124]. Тому соціальні та національні зміни слід відстежувати із врахуванням цих обставин.

У 1921 р. згідно з даними першого загального перепису населення в Польщі проживало 27 мільйонів осіб. Кількість населення швидко зростала й у 1939 р. сягала 35 000 000. Натуральний приріст населення у період 1922–1930 рр. був одним із найбільших у Європі. В роки світової економічної кризи його темпи

спали. Ця тенденція протрималася до Другої світової війни. Найвищий натуральний приріст зафіксовано в 1925 р. (18,5 на 1 000 мешканців), а найнижчий – у 1938 р. (10,7 на 1 000 мешканців) [9, 54].

Не був позбавлений вад і другий перепис. Як доконтрафакт, представники статистичного відділу визнали частину поданих звітів, головним чином із південно-східних воєводств, сфальсифікованими через підвищення кількості мешканців, які послуговувалися польською мовою. Схожі випадки були і в Волинському воєводстві. Навіть представники офіційної влади ставили під сумнів отримані там результати перепису.

Відомий львівський дослідник С. Макачук вважає використання під час перепису, як підстави національної ідентичності поруч із українською мовою, "руської" та в Поліському воєводстві "тутешньої" цілеспрямованим кроком, що дозволяло робити тенденційні висновки та ускладнювало процес національної ідентифікації.

Згідно перепису 1931 р. за мовною ознакою польською послуговувалося 68,9 % громадян (в містах – 68,3 %, в селах – 69,1 %), українською відповідно – 10,1 % (в містах – 2,2 %, в селах – 13,1 %), ідиш з гебрайською – 8,6 % (в містах – 24,3 %, в селах – 2,6 %), руською – 3,8 % (в містах – 1,1 %, в селах – 4,9 %), білоруською – 3,1 % (в містах – 0,4 %, в селах – 4,1 %), німецькою – 2,3 % (в містах – 2,6 %, в селах – 2,2 %), російською – 0,4 % (в містах – 0,6 %, в селах – 0,4 %), іншою, або неподаною – 2,8 % (в містах – 0,5 %, в селах – 3,6 %) [13, 23].

Збігнев Ландау та Єжи Томашевський, співставивши мовні дані з віросповіданням на основі даних перепису 1931 р. подають наступну національну структуру польського суспільства: поляки – 64,7 %, українці – 16 %, євреї – 9,8 %, білоруси – 6,1 %, німці – 2,4 %, росіяни – 0,4 %, литовці – 0,3 %, чехи – 0,1 %, інші – 0,2 % [10, 95]. Підставою для таких висновків було те, що вони велику кількість мешканців (63 %) Поліського воєводства, які назвали рідною мовою "тутешню" і визнавали православне віросповідання (77 %) зарахували до білорусів. Натомість до українців зарахували православних та греко-католиків, які визнали, як рідну мову українську і "руську". На нашу думку, ототожнення тутешніх у Поліському воєводстві лише з білорусами є неправомірним. Лише в Камінь-Коширському повіті, який у 1921 р. був виведений із складу Волинського та приєднаний до Поліського воєводства, 74 313 осіб назвали рідною мовою "тутешню". Таким чином, значна частина українців Поліського воєводства була зарахована до білорусів [12, 145].

Достовірне визначення національного складу міжвоєнної Польщі маломожливе не лише з огляду на недосконалість статистики, часто навмисне сфальшованої, а й подекуди через те, що в багатьох регіонах національна ідентичність населення перебувала у стадії кристалізації. Останнє було поширеним явищем на пограниччях, найчастіше у східних воєводствах, де жили поруч представники різних національностей, мов і релігій. Часто межі національного поділу проходили не тільки через географічні регіони чи місцевості, а й родини. Не були рідкістю навіть випадки, коли рідні брати декларували відмінну національну прина-

лежність. Можна згадати схожі випадки у родинах Шептицьких та Липинських.

Проте, не вдаючись у складний і суперечливий процес національної ідентифікації населення, скористаємося даними офіційної статистики та уже існуючими найбільш виваженими підрахунками відомих

польських і українських дослідників. Для виявлення загальнопольських і регіональних процесів змін, у кожній із етнічних груп буде цього достатньо.

Дані про кількість найбільших національних груп подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Національний склад Польщі у міжвоєнний період (у відсотках) [1, 120]

Національність	1921 р.	1931 р.	1938 р.	Є. Томашевський 1931 р.	Я. Жарновський 1931 р.	В. Міховіч 1931 р.
Поляки	69,0	68,9	69,0	64,7	66,0	66,0
Українці	14,0	13,9	13,9	16,0	15,3	16,2
Євреї	8,0	8,6	8,4	9,8	8,6	8,7
Білоруси	4,0	3,1	3,1	6,1	4,3	5,6
Німці	4,0	2,3	2,3	2,4	2,6	2,6
Інші	1,0	3,2	3,3	3,3	3,2	0,9

Як уже відзначалося, офіційні дані викликають багато сумнівів, оскільки більшість дослідників вважає завищеною кількість поляків. Натомість дослідники національних питань в цілому послуговуються власними підходами. Всі вони мають спільну думку щодо зменшення кількості поляків (до 65 – 66 %) та збільшення відсотку меншин, зокрема українців, білорусів, євреїв.

Не дивлячись на згадувані корегування та методику обрахунків національної структури Другої Речі Посполитої найбільшою групою в ній були поляки, які домінували в центральних і західних воєводствах. Згідно офіційних даних перепису 1931 р. найвищий відсоток населення, яке декларувало польську мову як рідну проживало на території Сльонзького (92,3 % загалу населення), Краківського (91,3 %) і Познаньського (90,5 %) воєводств. Найвищий відсоток поляків, що проживали в сільській місцевості був у Кельцькому воєводстві (95,7 %). Найвищий відсоток поляків, які проживали в містах був у Великопольщі [13, 23].

По іншому виглядала ситуація у східних і південно-східних воєводствах. Більші скупчення поляків знаходилися лише на Віленщині, довкола Львова і Тернополя. На решті територій поляки були лише меншиною серед українського і білоруського населення в селах та євреїв в невеликих містах і містечках. Найменше поляків було на території Поліського (14,5 %), Волинського (16,6 %) і Станіславського (22,4 %) воєводств [13, 23].

У цілому найбільша концентрація національних меншин зосереджувалася на схід від Бугу і Сяну. На цих територіях домінувало українське населення, яке завжди тут проживало. Прийшлим елементом із давньою традицією були поляки, євреї та інші дрібні етнічні групи. Саме на цих територіях відстежуються найбільші розбіжності між офіційними опублікованими даними та підрахунками дослідників даної проблематики. Характер розбіжностей відтворено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Національна структура східних воєводств згідно даних перепису 1931 р. (рідна мова) та корегованих фахівцями даних [13, 22–23; 15, 78, 116.]

Воєводство	Населення Разом (100%)	Поляки		Українці		Білоруси		Євреї		Інші	
		Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
		Віленське	1276,0	761,7	59,7	1,6	0,1	289,7	22,7	108,9	8,5
Новогрудське	1057,2	553,9	52,4	1,2	0,1	413,5	39,1	77,0	7,3	11,6	1,1
Поліське	1132,2	164,4	14,5	54,0	4,8	75,4	6,6	113,0	10,0	725,4	64,1
Волинське	2085,6	346,6	16,6	1426,9	68,4	2,4	0,1	205,5	9,9	104,2	5,0
Львівське	3126,3	1804,0	57,7	1067,1	34,1	0,2	0,0	232,9	7,5	22,1	0,7
Тернопільське	1600,4	789,1	49,3	728,2	45,5	-	-	78,9	4,9	4,2	0,3
Станіславське	1480,3	332,2	22,4	1018,9	66,9	-	-	109,4	7,4	19,8	1,3
Разом	11758,0	4751,9	40,4	4297,9	36,6	781,2	6,6	925,6	7,9	1001,4	8,5
Кореговані дані											
Віленське	1275,9	641	50,2	-	-	409	32,1	111	8,7	114,9	9,0
Новогрудське	1075,0	366	34,6	-	-	616	58,3	83	7,9	10,0	0,9
Поліське	1131,9	127	11,2	219	19,3	654	57,8	114	10,1	17,9	1,6
Волинське	2085,6	326	15,6	1445	69,3	-	-	208	10,0	106,6	5,1
Львівське	3127,4	1458	46,6	1305	41,7	-	-	342	7,7	22,4	0,7
Тернопільське	1600,4	590	36,9	872	54,5	-	-	134	8,4	4,4	0,2
Станіславське	1480,3	241	16,3	1079	72,9	-	-	140	9,5	20,3	1,3
Разом	11059,5	3749	33,9	4701	42,5	1679	15,2	1132	10,2	296,5	2,7

Другою національною групою за кількістю мешканців міжвоєнної Польщі були українці, зосереджені

на території на схід від Сяну і Бугу, Прип'яті на півночі та Дністра на Півдні. У багатьох регіонах вони

мали абсолютну перевагу, навіть за даними офіційної статистики, а з корегованими домінували в таких воєводствах, як Станіславське (73 %), Волинське (69 %), Тернопільське (55 %), Менше їх було в межах Львівського воєводства (42 %), проте це пояснюється приєднанням до Львівського воєводства 12 західногалицьких повітів, де переважали поляки. До лінії Сяну, яка була природною межею між Східною і Західною Галичиною, українці мали незаперечне домінування. Крім того, скупчення українців знаходилося в південній частині Краківського воєводства, східній Люблінського, і південних повітах Поліського. Загальна їх кількість становила 15 – 16 % загалу населення (див. табл. 2.), проте частина українських істориків вважає цей показник заниженим.

Складно провести чітку лінію поділу між українськими та білоруськими етнічними територіями, які в силу історичних обставин, у багатьох регіонах, взаємно проникали. Не викликає сумніву, що на північ від Прип'яті, за виключенням Берестейщини, найбільшою національною групою були білоруси. Проте, як і у випадку із українцями існує багато розходжень у питаннях визначення їх чисельності. В 1931 р. за існуючими підрахунками їх проживало на території Польщі близько 1 700 000 млн., що складало близько 6 % всього складу населення (див. табл. 2). За даними перепису та корегованими підрахунками поданими у таблиці 2, можемо ствердити, що найбільша кількість білорусів зосереджувалася у Новгородському (58,3 %), Поліському (57,8 %), Віленському (32,1 %) і Білостоцькому (16,4 %) воєводствах. Офіційні дані суттєво зменшували загальну кількість білорусів та їх відсоток у окремих воєводствах. Однією із причин цього був процес кристалізації національної свідомості. У 1921 р. частина мешканців цих територій окреслила свою національність як "тутешня" або місцева. Ці тенденції ще більше проявилися під час перепису 1931 р., коли критерієм була рідна мова. Визначення, котрий із вживаних місцевих діалектів можна напевно визнати білоруським, було досить складним навіть для білорусів. На багатьох територіях домінували властиві польсько-білоруські або українсько-білоруські діалекти. Як наслідок, не лише поляки, а й російські, українські й литовські політичні та громадські діячі неодноразово трактували це населення, як неусвідомлену частину свого народу.

Єврейська та німецька національні меншини згідно даних переписів територіально були більш розпорощені. Визначення чисельності німців згідно існуючої статистики утруднене низкою обставин. Відповідно до існуючих даних німці були єдиною спільнотою, яка впродовж міжвоєнного періоду постійно зменшувалася. На кінець 1918 р. на територіях, які з часом ввійшли до складу Польщі проживало близько 2 000 000 осіб німецької національності. До 1925 р. головним чином із Великопольщі та Помор'я виїхало до Веймарської республіки близько 1 000 000 німецького населення [1, 127]. Спочатку цей процес охопив політичних діячів, службовців та кваліфікованих спеціалістів, що зумовило відплив кваліфікованих спеціалістів. Одним із факторів, який вплинув на активний міграційний рух були антинімецькі виступи з боку місцевих поляків та натиск місцевої польської адмініст-

рації. В 1921 р. під час перепису вже було зареєстровано 1 100 000 німців (3,9 % загалу населення), а в 1931 р. перепис зафіксував лише 741 000 (2,3 % від загалу) [13, 22 – 23]. Правда існують розрахунки що їх кількість була дещо вищою – 821 000 (2,6 %). Ці дані викликали і викликають великі застереження німецьких дослідників, які вважають, що кількість німецького населення була значно вищою і складала від 1 000 000 до 1 500 000 [1, 128].

Відразу після закінчення війни кількість німців найбільше зменшилася у Великопольщі і на Помор'ї, а після приєднання до Польщі, і в Гірному Сльонзку. Особливо це було помітно в містах. Так в 1921 р. в Познані німецьке населення скоротилося з 47 % до 6 %, завдяки чому Познань стало найбільш польським містом. В Торуні показники зменшення склали з 68 % до 15 %, а в Бидгощі з 80 % до 27 %. В подальші роки цей процес тривав, проте не був таким показовим. Різка зміна національної структури, попри активний міграційний рух, часто була обумовлена кон'юнктурними міркуваннями місцевих німців, які з огляду безпеки приховували своє походження. В селах серед німецького населення ситуація була більш сталою, хоча і там їх число зменшувалося [13, 43].

Згідно даних 1931 р., що понад 50 % відсотків німецького населення Польщі проживало в Поморському (10,1 %), Познанському (7,4 %) і Сльонзському (7,1 %) воєводствах де вони склали близько 9 % всього населення. Більші групи були також у Варшавському (3 %) та Лодзькому (6 %) воєводствах. В самому Лодзі та околицях проживало близько 130 000, в той час коли у всьому Поморському воєводстві 105 000. Решта німецького населення проживало в східних воєводствах, зокрема у Волинському (близько 50 000) і Станіславському (близько 20 000) [13, 22–23].

Отже, німецька національна меншина була розпорошена і в жодному регіоні не складала кількісної переваги. Лише в декількох повітах її відсоток сягав 20%. Найбільш компактно та чисельно до загальної кількості мешканців німці концентрувалися в Сеньполеньському повіті на Помор'ї (40,4 %) та Ходзьському повіті у Великопольщі (28,1%). Чисельну перевагу вони мали лише в Бельську (64 %) [13, 23; 4, 34; 5, 41].

Чисельну і особливу національну групу, з огляду на характер розселення та зайнятості, соціальну організацію, склали євреї. У Польщі їх нараховувалося близько 3 000 000. Визначення точних статистичних даних чисельності євреїв утруднене не менше, ніж представників інших національностей. Так, під час другого перепису населення в 1931 р. як рідну мову ідиш і гебрійську подало 2 733 000 осіб (8,6 %). Разом з тим, мейсеевизнання, котре більша частина єврейських політиків і всілякі прихильники антисемітських течій ототожнювали із національністю, визнавало 3 114 000 осіб (9,8 %) [13, 22–23.] Незалежно від того, які дані були більш наближені до об'єктивності, не викликає сумніву, що євреї за чисельністю були другою національною меншиною в країні, натомість Польща за кількістю єврейської громади посідала перше місце в Європі та друге після США в світі. В багатьох польських містах та навіть містечках прожива-

ло більше євреїв, як в деяких країнах, зокрема в Варшаві більше, ніж у цілій Палестині, в Лодзі більше, ніж у Франції, в Кракові, більше, ніж у Італії, в Тарнові більше, ніж Швейцарії, а в Новому Сончу значно більше, ніж у Швеції [1, 131].

Однією із характерних особливостей єврейської спільноти була їх замкненість. Це було зумовлено відмінністю звичаїв, релігії, мови, укладу життя. Переважна більшість польських євреїв спілкувалася щоденно власною мовою ідишем, яку ані більшість польського суспільства, ані влада не визнавали як окрему, лише, як німецький жаргон. Сепарації сприяло і моєсеєве віросповідання, яке вимагало дотримання відмінних від християн обрядів та святкування іншого дня, а серед ортодоксальних течій і поведінки, одягу, тощо.

Євреї проживали в всіх регіонах Другої Речі Посполитої проте не творили ніде більшості. Їх відсоток був мізерним у західних воєводствах та збільшувався по мірі переміщення на схід. Найвищий їх відсоток до загалу мешканців був зафіксований у Лодзькому воєводстві (14,4 %) [13, 25].

Структура розселення єврейського населення була протилежною загальнопольським тенденціям. Тоді як по всій країні домінувало сільське населення, то серед євреїв (близько 76 %) – міське. Їх найбільші скупчення виникли в п'яти великих осередках – Варшаві, Лодзі, Вільному, Кракові і Львові, де проживало разом близько 25 % польських євреїв. Основна частина єврейської громади проживала в менших містах та невеликих містечках. В багатьох із них вони складали поважний відсоток, або навіть кількісно переважали. Євреї були більшістю в Білгораї (56 %) і Томашові (54 %) Люблінського воєводства, Пінську (63 %) Поліського воєводства, Рівному (56 %) на Волині та Бродях (67 %) і Підгайцях (55 %) на Тернопілі. Найбільш єврейським містом в Польщі був Любомль (92,6 %) на Волині [6, 30; 7, 25; 8, 30; 3, 27-29].

В селах проживало близько 24 % популяції євреїв, проте вони були задіяні переважно поза сільським господарством. З праці у власних господарствах утри-

мувався мізерний відсоток (4 %). Найбільше євреїв, що проживала в селах, та найбільше єврейських рільників знаходилося в Люблінському воєводстві [2].

Територію Польщі, особливо її східну частину, заселяли більш або менш розпорошені групи представників інших національностей, які чисельно не були такими великими і разом склали близько 1 % від загалу населення країни. У східних і центральних воєводствах проживало близько 140 000 росіян. Більшість з них була задіяна в сільському господарстві. Нечисельна інтелігенція долучилася до організації громадських організацій, шкільництва і преси. Сприяла консолідації російської громади і діяльність православного духовенства.

Більш щільно, переважно у Віленському, Білостоцькому і частково Новоградському воєводствах, проживали литовці. Визначення точної їх чисельності має також певні труднощі, оскільки через римокатолицьке віросповідання, не можна застосовувати додаткового критерію релігійного визнання і виокремити їх від поляків. В силу раніше наведених аргументів таких випадків було чимало. За даними перепису 1931 р. литовці нараховували близько 82 000, проте дослідники цього питання відзначають, що ці дані значно занижені [2]. Литовці в переважній більшості проживали в сільській місцевості (близько 96 %) і жили із сільського господарства.

Менше суспільних конфліктів виникало довкола чеської громади, яка нараховувало близько 38 000. До певної міри це пояснювалося її малочисельністю та тим, що передісторія її появи на території міжвоєнної Польщі не була пов'язана із конфліктом довкола встановлення кордонів. Найбільше їх проживало на Волині (близько 31 000) та Лодзі (біля 4 000). На Волині вони були презентовані виключно сільським населенням [2].

Інші невеликі національні групи, такі, як словаки, цигани, караїми, татари та вірмени жили малочисельними та розпорошеними громадами здебільшого в східних та центральних воєводствах.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brzoza Cz., Sowa A. Historia Polski 1918 – 1945 / Cz. Brzozora, A. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – 754 s.
2. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII. 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwo domowe. Ludność i stosunki zawodowe. Polska (Dane skrócone) / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1937. – Seria C. – Zeszyt 62. – 369 s.
3. Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo wołyńskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 70. – 329 s.
4. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo pomorskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 75. – 384 s.
5. Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo poznańskie bez miasta Poznania / Główny
- Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 76. – 500 s.
6. Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo lubelskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 85. – 394 s.
7. Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo poleskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 87. – 280 s.
8. Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: województwo tarnopolskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Seria C. – Zeszyt 78. – 300 s.
9. Kęsik J. Struktura narodowościowa województwa wołyńskiego w latach 1931–1939 [pod reakcją Stanisława Ciesielskiego] / J. Kęsik / Przemiany narodowościowe na Kresach

Wschodnich II Rzeczypospolitej. 1931 – 1948. – Toruń, 2007. – S.53 – 92.

10. Landau Z., Tomaszewski J. Robotnicy przemysłowi w Polsce: Materialne warunki bytu. 1918 – 1939 / Landau Z. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – 760 s.

11. Leczyk M. Oblicze społeczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej / M. Leszyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1988. – 505 s.

12. Макарчук С.А. Етносоціальне розвитиє и національніє отношенія на западно-українських землях в період імперіалізма / С.А. Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. – 254 с.

Makarchuk S.A. Etnosotsial'noye razvitiye i natsional'nyye otnosheniya na zapadno-ukrainskikh zemlyakh v period im-

perializma [Ethnosocial development and ethnic relations on the western Ukrainian lands in the period of imperialism]/ C.A. Makarchuk. – L'vov: Vishcha shkola, 1983. – 254 s.

13. Mały Rocznik Statystyczny. – 1939. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny RP, 1939. – 425 s.

14. Tomaszewski J., Landau Z. Polska w Europie i Świecie. 1918 – 1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa: TRIO, 2005. – 335 s.

15. Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów / J. Tomaszewski. – Warszawa : TRIO, 1985. – 285 s.

16. Zientara B., Maćzak A., Ihnatowicz I., Landau Z. Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939 / B. Zientara i in. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988. – 551 s.

Shvab A. Regional peculiarities of the national structure of the Polish interwar population

Abstract. National structure of the Polish interwar population is analyzed in the article. The main attention is paid on the peculiarities of the official census and the methodology of the national identification. It is highlighted the relation between national groups in the different regions of Poland (1918-1939) and the places of their compact residence. It is determined that received official results during the census in 1921 and 1931 don't allow defining the exact number of each national group. The reason of it all is the imperfection of the census organization, especially the first one, the same as a character of the survey. Ukrainian and Polish researchers think that the establishment of the different criterions of the survey, such as language and nationality during the first census, language and religion during the second one had a political covert sense and provoked the increase of a part of the Polish population and decrease of the national minorities. The results of the official census demonstrate the decrease of a part of the national minorities and the increase of a part of the Polish population in all the regions of Poland.

Keywords: *the national complement of the population, census of the Polish population, national minorities.*

Шваб А. Региональные особенности национальной структуры населения межвоенной Польши

Аннотация. В статье проанализировано национальную структуру населения межвоенной Польши. Основное внимание сосредоточено на особенностях проведения официальных переписей и методике национальной идентификации. Освещены соотношение национальных групп в разных регионах Второй Речи Посполитой и места их компактного проживания. Отмечено, что полученные в ходе переписей 1921 и 1931 официальные результаты не позволяют точно определить численность каждой из национальных групп. Причиной этого является как несовершенство организации переписей, особенно первого, так и характер опроса. По мнению и украинских и польских исследователей введения различных критериев опроса как язык и национальность при первой переписи, и язык и вероисповедания во время второго имеют политический подтекст и служили увеличению доли поляков и уменьшению национальных меньшинств. Результаты официальных переписей демонстрируют уменьшение доли национальных меньшинств и увеличение доли поляков во всех регионах Польши.

Ключевые слова: *национальный состав населения, переписи населения Польши, национальные меньшинства.*

Швед О.В.¹**Военно-политическая интеграция стран Скандинавии
в европейском контексте в 1948-1949 гг.**

¹ Швед Оксана Владимировна, кандидат исторических наук
кафедра украинского языка и культуры, Гуманитарный институт
Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы организации совместной обороны североευропейского региона на примере планов создания Скандинавского оборонного союза и дифференцированного членства в НАТО, раскрыты особенности интеграционных процессов в сфере безопасности на начальном этапе холодной войны. Политика безопасности стран Северной Европы (Дании, Норвегии, Швеции, Финляндии) того периода определялась двумя главными аспектами: недопущением возрождения немецкого милитаризма и противостоянием "советской военной угрозе" - то есть агрессии со стороны СССР. Хронология событий того периода позволяет выделить определенные этапы интеграционных процессов. Так первоначальная концепция политики безопасности стран североευропейского региона базировалась на таких понятиях как особый геополитический статус скандинавских стран и их местная специфика (политические, культурные особенности). Эта концепция характеризовалась принципами изолированного нейтралитета и неприсоединения. Новый этап интеграционных процессов связан с поляризацией сил на международной арене в послевоенное время. Он характеризуется поиском вариантов устранения кризиса в сфере оборонной политики (изолированный нейтралитет в рамках холодной войны себя не оправдал), отказом от позиции нейтралитета, разработкой проекта региональной безопасности, образованием Скандинавского оборонного комитета (СОК). В статье также анализируются различные проекты создания автономной североευропейской обороны, приводятся интересные материалы, характеризующие деятельность правительства, отдельных партий в деле военно-политической интеграции (переговоры, парламентские дебаты, встречи на высшем уровне). Особое внимание уделено деятельности СОК по созданию проекта Скандинавского оборонительного альянса в качестве механизма сдерживания влияния Запада и Востока. Проект Скандинавского оборонительного союза 1948-1949 гг. позволил выделить определенное геополитическое единство скандинавских стран, что влияло на ход реализации проектов политического и социального сотрудничества между государствами. Однако сложность международной обстановки того периода сделала невозможным сотрудничество североευропейских стран в сфере региональной безопасности, что привело к их дифференцированному членству в НАТО.

Ключевые слова: интеграция, безопасность, оборонная политика, Скандинавский оборонительный союз, нейтралитет, холодная война.

Развитие интеграционных процессов в современном мире связано и с проблемами безопасности и возможностями ее реализации через расширение взаимовыгодного сотрудничества. Процессы создания НАТО и конституирования Европейского Экономического сообщества в течение послевоенного периода обусловили формирование на европейском континенте в условиях холодной войны новой конфигурации геополитического пространства в сфере безопасности. Анализ альтернативных подходов к построению европейской безопасности, исповедуемых североευропейскими странами, дает более полное представление о месте Скандинавии в международных отношениях по вопросу безопасности в данный отрезок времени.

В отечественной литературе военно-политическая интеграция стран Скандинавии исследовалась учитывая развитие системы отношений с СССР [2; 6; 8; 10; 12; 15; 19]. В целом в историографии наблюдалась взаимозависимость оценок военно-политического курса стран в зависимости от дальнейшего выбора участия в НАТО [1; 7; 18; 20; 21].

Планы военно-политической интеграции стран Скандинавии в период холодной войны анализировались советскими учеными в контексте соотношения военно-политических сил на Севере Европы, или так называемой концепции "северного баланса" [2; 3; 4; 5; 9; 11; 13; 14] которая была разработана в странах Скандинавии в качестве аналитического инструмента для объяснения специфики отношений в сфере обороны североευропейского региона и впервые обоснована норвежским исследователем Арне Олав Брундт-

ландом. Непосредственно северный баланс предусматривал в случае смещения СССР на финляндском направлении на запад аналогичную ответную реакцию присоединения Швеции к НАТО, и наоборот [26].

Зарубежная историография по истории взаимодействия в сфере безопасности в североευропейском регионе также весьма разнообразна. Во время холодной войны за рубежом сложился довольно значительный объем научной литературы, в котором развитие интеграционных схем в сфере безопасности в регионе оценивался через призму анализа военно-политического противостояния. [24; 25; 29; 30; 31; 39] Проблемы развития военно-политического противостояния в регионе в контексте смежных проблем развития международных отношений на Европейском Севере также нашло свое отражение в работах, посвященных отдельным аспектам политики безопасности Дании, Норвегии и Швеции [22; 32; 33; 36].

Цель данной статьи – проанализировать подходы к политике безопасности, практикуемой странами Северной Европы в первые годы холодной войны, проанализировать внешнеполитические доктрины Дании, Норвегии, Швеции, Финляндии в европейском контексте.

В целом проблема безопасности, которая стояла перед государствами Северной Европы после Второй мировой войны имела два аспекта. Во-первых, это ограничение военной мощи Германии, недопущение возрождения германского милитаризма и новых попыток развертывания войны со стороны немецкого

государства. Во-вторых, - "советская военная угроза", перспективы агрессии со стороны СССР и его союзников из числа стран Восточной Европы. Обе "угрозы" рассматривались в качестве реальной опасности независимости североевропейских государств, для ответа на который ни одна из них не имела достаточных экономических и военных ресурсов, в том числе ядерного оружия. Эти обстоятельства обуславливали необходимость в совместных действиях, поскольку считалось, что таким путем страны Скандинавии смогут сохранить свою самостоятельность и суверенитет против "общего врага".

Кроме вышеуказанных внешних угроз следует отметить ряд различий, как географического, так и исторического и экономического характера, которые повлияли на отдельную позицию Норвегии, Швеции, Дании и Финляндии в сфере политики безопасности. Именно эти факторы представляют собой внутреннюю составляющую, оказывающую влияние на принятие решений и при развитии политики безопасности. Поэтому при анализе вызовов безопасности вышеуказанных государств в исследуемый период важно учитывать местную специфику, которая касалась в первую очередь их геополитического положения, а также политических и культурных особенностей.

По мере усиления "холодной войны" возросло стратегическое значение Скандинавских стран, которые были расположены на важнейших морских и воздушных коммуникациях, связывавших Советский Союз с Европой и американским континентом. Знаковым событием в этом плане стало включение Северного Ледовитого океана с прилегающими территориями европейской Севера в "зону безопасности" в рамках Договора об обороне Западного полушария между США и странами Латинской Америки, подписанном в Рио-де-Жанейро в сентябре 1947 года.

Отправной точкой для построения планов североевропейской интеграции в военно-политической сфере следует считать события на международной арене, наглядную поляризацию послевоенного мира на два противоположных лагеря: появление доктрины Трумэна, а также предложение премьер-министра Великобритании Э. Бевина о создании военно-политического Западного союза, который, по его собственным словам, должен стать третьим путем между красными клыками и когтями американского капитализма и коммунистической диктатурой Советской России [40].

Скандинавские страны старались не допустить раскола в вопросах политики безопасности, и первая реакция на такие международные сдвиги была достаточно сдержанной, в целом ведущие чиновники задекларировали нежелание северных государств участвовать в любых блоках Запада или Востока. В своем радио интервью премьер-министр Дании Г. Гедтофт подчеркнул, что интересам Скандинавии не было места в плоскости антагонистического противостояния и засвидетельствовал поддержку ООН. [44; p. 390].

Противовес в Европе рос, усиливая озабоченность СССР перед враждебными "плацдармами" на границах Советского Союза. В советской прессе стали появляться сообщения о наличии тайных соглашений между США, Великобританией и скандинавскими

странами [34; p. 116]. При таких условиях озабоченность Москвы во внешнеполитической ориентации Финляндии приобрел особую остроту. 22 февраля 1948 президенту Финляндии Ю. Пааскиви было сделано официальное предложение заключить Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимопомощи, которое совпало по времени с коммунистическим переворотом в Чехословакии. Как в Европе, так и в США в связи с таким динамичным развитием событий усиливались опасения относительно перспективы Финляндии быть включенной в советский блок.

6 апреля 1948 между Финляндией и СССР был подписан "Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи", который служил своеобразной отправной точкой для установления новых отношений между соседними государствами. Его значение состояло в первую очередь в том, что СССР получил гарантии безопасности своей северо-западной границы [41].

Опасность включения Финляндии в советскую систему двусторонних политических и военных договоренностей представляла серьезную угрозу шведской, норвежской и датской безопасности. Подписание договора вызвало тревогу в странах Скандинавии, которая углублялась слухами о том, что "вслед за Финляндией придет очередь Норвегии и Дании"[42; p. 63].

Таким образом, одним из важных побудительных мотивов развития скандинавской интеграции в военно-политической сфере была попытка объединенными усилиями укрепить позиции Северной Европы относительно обоих полюсов "холодной войны" и обеспечить стабильность в регионе. Составной частью достижения эффективного взаимодействия между странами Скандинавии в военной сфере стало развертывание проектов регионального военного сотрудничества, которые позволили странам севера строить свою эффективно эшелонную оборону.

Отношение скандинавов к военно-политической интеграции в Северной Европе было неоднозначным. С одной стороны, военная политика государств всегда ориентировалась на западных союзников, особенно Великобританию и США. Большинство в правящих кругах было убеждено в том, что даже успешное военно-политическое сотрудничество на региональном уровне не приведет в ближайшем будущем к созданию потенциала, который можно сравнить с американским или советским. С другой стороны, правящая элита в своих установках исходила из принципов о необходимости расширения скандинавской сотрудничества и на военно-политическую сферу.

Анализируя различные проекты создания автономной североевропейской обороны, следует выделить в Скандинавии два характерных подхода к этим проблемам. Представители одного направления, в частности Норвегия, рассматривали "скандинавскую оборону" с позиций создания стабильного нейтрального региона в условиях "холодной войны", одновременно ориентированного на западные силы. Для США и Великобритании в этих концепциях отводилась задачи обеспечения союзнической помощи и гарантий безопасности.

По мнению другого крыла, представленного Данией и Швецией, Северной Европе нужна была незави-

сима от США оборона и бескомпромиссный нейтральный статус. Они считали, что в условиях ядерного паритета, который существовал между США и СССР, надежность ядерных гарантий заокеанской державы значительно уменьшалась. Учитывая это потребовался поиск вспомогательных путей и средств достижения безопасности североевропейских стран. Все другие концепции в той или иной степени колебались между этими главными и противоположными подходами.

Первым проявлением планов создания североевропейской оборонной альтернативы в противовес блокам сверхдержав и традиционному изолированному нейтралитету стала речь Г. Гедтофта 18 марта 1948 на встрече скандинавских премьер-министров в Стокгольме, в которой он призвал к созданию совместных северных проектов [30; p. 501]. Следующими шагами в этом направлении стали предложение норвежской стороны в лице Х. Ланге выработать общее оборонное соглашение между странами Скандинавии и непосредственная шведская инициатива по ее разработке [35; p. 21-22]. Стоит отметить, что выдвигание в Северной Европе проектов и планов расширения интеграционных процессов на военно-политическую сферу осложняли взаимоотношения этих стран с США и СССР. По сообщениям датских источников в Вашингтоне в США существовала обеспокоенность по поводу советского демарша против Скандинавии, поэтому страны Северной Европы были предварительно включены в проект создания системы западной обороны [27].

Впрочем в условиях американской поддержки планов создания западного союза, перед странами встал вопрос о возможности будущего скандинавского оборонительного союза выполнять свои основные функции. В связи с последним в североевропейских странах возникли существенные разногласия, которые были озвучены на встрече премьер-министров и министров иностранных дел скандинавских стран в Стокгольме 3 мая 1948. Х. Ланге настаивал на сотрудничестве будущего союза с существующей западной системой коллективной безопасности, в то время как Б. Эстен Унден бескомпромиссно придерживался политики нейтралитета. 10 мая 1948 последний предложил Дании и Норвегии создать нейтральный северный оборонительный союз, который должен функционировать в течение десяти лет, и таким образом должен был предупредить скандинавские страны от вступления в НАТО, то есть обеспечить неучастие трех стран в международной блочной политике. План также предусматривал невмешательство в любые вооруженные конфликты, которые велись на территории других стран [23].

С этого момента и до конца 1948 г. главным вопросом политической повестки дня стало скандинавское сотрудничество в сфере обороны. Для разработки соответствующих проектов создания оборонительного союза или военного сотрудничества в отдельных направлениях в сентябре 1948 г. был основан Скандинавский оборонительный комитет (СОК), в состав которого вошли гражданские и военные чиновники трех стран-участниц. В ходе его работы были определены

следующие предпосылки для действий в рамках оборонного союза:

а) агрессия по отношению к стране-участнице союза со стороны третьей державы, при которой другие должны предоставить военную поддержку;

б) оккупация территории стран-участниц союза, при которой другие должны оказать вооруженное сопротивление;

в) страны соглашались не участвовать в войнах и не подписывать военных договоров с третьей стороной [28].

5-6 января 1949 года на встрече министров иностранных дел и министров обороны североевропейских стран в г. Карлстад (Швеция) было представлено организационную структуру будущего Скандинавского альянса. Его территориальное измерение ограничивалось территорией собственно Скандинавии и не включало арктических и североатлантических владений Дании и Норвегии. В ходе переговоров Швеция пыталась поднять вопрос "советской угрозы", путем намеков на возможные репрессивные меры Советского Союза против Финляндии, в случае если другие скандинавские страны присоединятся к западному блоку. Предложение Швеции сделать будущий союз нейтральным в отношении других военных блоков не совпадало с убеждениями представителей Норвегии о том, что формальная прозападная ориентация обеспечит региональный союз жизненно необходимым военным оборудованием из США [38].

Итак, Швеция предпочитала самостоятельный североевропейский оборонный пакт, а Норвегия стремилась привязать скандинавский союз к западному альянсу, который формировался, или по крайней мере иметь определенные гарантии с его стороны. Датчане выступили с альтернативным предложением о создании самостоятельного североевропейского союза, который тем не менее получал бы вооружение от западных стран. Не исключалась также возможность получения помощи от других стран, если регион пострадает от нападения. Шведы и датчане хотели сначала создать скандинавский союз, а уже потом использовать возможности получения оружия и помощи со стороны Запада. Однако Норвегия желала иметь полную уверенность в получении американского вооружения и помощи в случае войны. Исходя из негативного опыта оккупации во время Второй мировой войны, норвежцы четко осознавали невозможность организации самодостаточной защиты Северной Европы без участия США или стран Западной Европы. В свою очередь, для Швеции нейтралитет североевропейского союза оставался главным критерием его построения, и поэтому она декларировала свою неготовность к вступлению в союз, если любая другая сторона имела двусторонние связи с третьей стороной. Шведы отметили, что ни при каких условиях не присоединятся к атлантическому пакту и не допустят, чтобы Скандинавский союз был привязан к нему также из-за возможного участия Норвегии или Дании. В этой связи следует подчеркнуть, что в ходе межскандинавских переговоров шведские министры неоднократно и вопреки норвежцам, утверждали, что следствием какой-либо связи скандинавов с западным блоком будет создание

военных баз этого союза на их территории [42; p. 235-244; 43].

Таким образом, существенные различия между странами-участницами, в частности по вопросам концептуального содержания понятия "нейтралитет" и в этом контексте вопросы его роли и места в отношениях между будущим скандинавским оборонным союзом и западными государствами, служили катализатором логического завершения переговорного процесса [37].

14 января 1949 г. был обнародован заключительный отчет СОК, в котором эксперты пришли к следующим выводам: во-первых, они отмечали сильное сдерживающее, в том числе и психологическое влияние эффекта создания Скандинавского оборонительного альянса, во-вторых, для организации эффективной обороны будущие страны-участницы пакта должны были обеспечить себя современным вооружением, т.е. перевооружиться на экономически выгодных условиях. Относительно главного вопроса о возможности сдерживания советского влияния участники комитета пришли к следующему выводу: "Можно сказать, что превентивный эффект оборонного объединения в целом зависит от того, как сторона, оказывающая нападение, оценивает способность союза защищать себя. Поскольку заранее подготовленное сотрудничество приводит к усилению общей военной мощности, можно ожидать, что Скандинавский оборонительный союз, участники которого на словах и на деле продемонстрировали стремление к совместной защите, определенным образом совершат сдерживающее влияние и послужат некоторой гарантией против изолированных акций. Однако само по себе такое оборонное объединение нельзя считать достаточным для предотвращения изолированного или массированного нападения"[16; с. 271].

Подвергнув таким образом сомнению убедительность изолированного скандинавского альянса в качестве механизма сдерживания, эксперты комитета впоследствии отметили: "В целом следует со всей ясностью подчеркнуть, что создание оборонительного союза или любой другой структуры по обеспечению подготовки сотрудничества между тремя скандинавскими странами не исключает необходимости помощи извне. В мирное время требуется помощь для усиления и модернизации вооруженных сил. Если они (скандинавские страны) будут поражены нападением, то уже на первоначальном этапе им потребуется военная помощь"[16; с. 371].

Лидеры скандинавских стран провели две заключительные встречи по вопросу Скандинавского оборонительного союза 22-24 января в Копенгагене и 29-30 января в Осло – на которых план союза окончательно ушел в небытие из-за концептуальных расхождений между участниками переговорного процесса в вопросе о путях организационного оформления сотрудничества скандинавских стран. 27 января 1949 г. Х. Ланге сообщил широкой общественности о различиях во взглядах, которые проявились в ходе переговоров между Норвегией, Швецией и Данией относительно сути запланированного оборонного союза. Он заявил, что, по мнению Норвегии, подобный пакт, должен по характеру и содержанию основываться на

идее регионального сотрудничества, охватывающего большую территорию, для того чтобы служить фактором реальной мощи.

Оценивая историческое значение проекта создания скандинавского оборонительного союза, следует отметить, что переговоры по этому поводу стали основой для неформального сотрудничества в сфере безопасности. Так встречи Совета министров обороны стран Севера регулярно обсуждали общие позиции государств в ООН во время совершения миротворческих операций и рассматривали отдельные вопросы оборонной политики скандинавских стран. Неформальные встречи между военными Норвегии, Дании и Швеции имели место в течение всего периода.

После неудач, постигших идею создания Скандинавского оборонительного союза в 1949 году, лидеры государств северной Европы выбрали разные подходы к решению вопроса национальной безопасности. Довоенная политика нейтралитета, которой придерживалось руководство Норвегии и Дании уступила место курсу на членство в НАТО. В свою очередь финские чиновники, в принятии своих решений руководствовались договоренностями предусмотренными "Договором о дружбе и добрососедстве" с СССР 1948 г. и оставались на позициях нейтралитета. Швеция последовательно придерживалась задекларированной ее правительством политики неприсоединения.

24 февраля 1949 г. в официальном заявлении перед стортингом министр иностранных дел Норвегии сделал обзор деятельности западных стран по формированию альянса и подчеркнул их решимость совместными усилиями добиться того, чтобы любая подобная система отвечала определению "регионального соглашения", сформулированному в уставе ООН. В начале марта стортинг обсудил и принял участие Норвегии в предварительных переговорах. В конце марта правительство официально предложило, а стортинг принял решение о том, что Норвегия подпишет и ратифицирует Североатлантический договор. Решительные действия руководства Норвегии оказали значительное впечатление на датских политиков, которые длительное время продолжали верить в возможность существования северных интеграционных схем в сфере обороны. 15 марта правительство страны официально приняло предложение присоединиться к альянсу.

4 апреля 1949 г. Дания и Норвегия подписали Североатлантический договор. Следует отметить, что выбор в пользу НАТО рассматривался политиками страны с позиции «меньшего зла». Выражение "меньшее зло" впервые было употреблено по отношению к НАТО во время дебатов парламентской группы социал-демократической партии Дании, когда председатель комитета по внешней политике, Ю. Бомгольт расценил датское участие в атлантическом пакте как меньшее зло по отношению к позиции "изолированного нейтралитета", которая оставалась альтернативой после провала идеи создания Северного оборонительного союза.

При подписании соглашения Г. Расмуссен отметил, что Дания решила на этот шаг исходя из того, что альянс представлял собой инструмент соблюдения мира, целью которого была защита сторон-

подписантов в случае нападения на них третьей стороны [44; p. 392]. Североатлантический договор можно охарактеризовать как традиционный гарантийный договор, имевший целью оказание психологического успокаивающего воздействия. Это политическая гарантия того, что в случае агрессии Советского Союза в любой форме североευропейским государствам будет оказана поддержка США, имевших значительные военные ресурсы и атомное оружие. Именно о том, как эта поддержка будет осуществляться, сказано было мало [17; с. 236-240]. В целом для Норвегии и Дании Североатлантический договор сыграл важную роль тем, что предоставил им необходимую уверенность и позволил продолжать восстановление экономики и укрепление политической стабильности, не опасаясь подрывных действий и прямой угрозы со стороны международного коммунизма.

Оценивая через призму событий середины 1950-60-х годов проблему европейской безопасности на севере в ее международном и внутреннем измерениях, необходимо отметить, что понимание необходимости формирования единого оборонного пространства

странами Скандинавии существенно влияло на ход реализации проектов политического и социального сотрудничества между государствами. Планы военно-политической интеграции скандинавских стран, отраженные в формах проекта Скандинавского оборонительного союза 1948-1949 гг. позволившего выделить определенное геополитическое единство, отличавшееся от остальных акторов биполярной системы европейской безопасности. Вышеназванные страны в военном-политическом отношении образовывали особый североευропейский регион, который располагался между антагонистическими блоками. В условиях "холодной войны" желательное официальное сотрудничество стран Скандинавии в сфере безопасности оставалось невозможным из-за сложных и отличных реалий международной обстановки: Дания и Норвегия следовали в своем развитии за странами-участницами НАТО, в то время как Швеция выбрала свой отдельный путь. Финляндия пыталась поддерживать Швецию в вопросах нейтралитета, однако принятие самостоятельных решений тормозилось договором между Финляндией и СССР.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Воронков Л.С. Страны Северной Европы в современных международных отношениях. – М.: Знание, 1980. – 64 с.
Voronkov L.S. Strany Severnoy Evropy v sovremennykh mezhduнародnykh otnosheniyyah [Nordic Countries in contemporary international relations]. – М.: Znaniye, 1980. – 64 p.
2. Воронков Л.С., Сеньюков Ю.П. Финляндия - наш северный сосед. – М.:Знание, 1977. – 64 с.
Voronkov L.S., Senyukov Y.P. Finlandiya – nash severnyy sosed [Finland – our northern neighbor].- М.: Znaniye, 1977.– 64 p.
3. Воронов К.В. Россия в североатлантическом регионе: цена сближения // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 7. – С. 28-39.
Voronov K.V. Rossiya v severoatlanticheskom regione: tsena sblizheniya [Russia in Northern-Atlantic region: the price for coming together] // Mirovaya ekonomika i mezhduнародnyye otnosheniya. – 1997. – № 7. – P. 28-39.
4. Воронов К.В. Страны Севера и новая трансформация системы европейской безопасности в постбиполярный период (1990-е годы) // Северная Европа: проблемы истории. Выпуск 3. – М., 1999. – С. 265-284
Voronov K.V. Strany Severa I novaya transformatsiya sistemy evropeyskoy bezopasnosti v postbipolyarnyy period (1990-e gody) [Nordic Countries and new transformation of European defense system in postbipolar period (1990-s)] // Severnaya Evropa: problemy istorii. Vypusk 3. – М., 1999 – P. 265-284.
5. Голошубов Ю.И. Скандинавия и европейская безопасность. – М.:Международные отношения, 1971. – 171 с.
Goloshubov Y.I. Skandinaviya i evropeyskaya bezopasnost [Scandinavia and European security]. – М.:Mezhduнародnyye otnosheniya, 1971. – 171 p.
6. Дерябин Ю.С. Финляндия: нелегкий путь к нейтралитету // Северная Европа: проблемы истории. Выпуск 5. – М., 2005. – С. 58-76
Deryabin Y.S. Finlyandiya: nelegkiy put k neytralitetu [Finland: an uneasy way to neutrality]// Severnaya Evropa: problemy istorii. Vypusk 5. – М., 2005. – P. 58-76
7. Кан А.С. История скандинавских стран (Дания, Швеция, Норвегия). – М.: Высшая школа, 1980. –311 с.
Kan A.S. Istoriya skandinavskih stran (Daniya, Shvetciya, Norvegiya) [History of Scandinavian Countries (Denmark, Sweden, Norway)]. – М.: Vysshaya shkola, 1980. – 311 p.
8. Комаров А.А. Окончание второй мировой войны и советские интересы в Финляндии и Норвегии (1944-1947) // Северная Европа: проблемы истории. Выпуск 3. – М., 1999. – С. 220-232
Komarov A.A. Okonchaniye vtoroy mirovoy voyny i sovetskiye interesy v Finlyandii i Norveгии (1944-1947) [The end of the Second World War and Soviet interests in Finland and Norway (1944-1947)] // Severnaya Evropa: problemy istorii. Vypusk 3. – М., 1999. – P. 220-232.
9. Комиссаров Ю.Д. Безопасность и сотрудничество: опыт европейского севера. – М.: Международные отношения, 1989. – 126 с.
Komissarov Y.D. Bezopasnost I sotrudnichestvo: opyt evropeyskogo severa [Security and cooperation: best practices of European North]. – М.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1989. – 126 p.
10. Комиссаров Ю.Д. Линия Паасикиви – Кекконена: история, современность, перспективы. - М.: Международные отношения, 1985. – 175 с.
Komissarov Y.D. Liniya Paaskivi-Kekkonena: istoriya, sovremennost, perspektivy [Paaskivi-Kekkonen line: history, contemporary, perspectives] – М.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1985. – 175 p.
11. Комиссаров Ю.Д. Проблема мира и безопасности на Севере Европы // Международная жизнь. – 1985. – №6. – С. 65-74
Komissarov Y.D. Problema mira i bezopasnosti na Severe Evropy [Problem of peace and security in the North of Europe] // Mezhdunarodnaya zhizn. – 1985. – №6. – P. 65-74.
12. Коробочкин М.Л. Политика СССР в отношении Финляндии и Норвегии. 1947-1953 // Северная Европа: проблемы истории. Выпуск 3. – М.: Наука, 1999. – С. 233-249
Korobochkin M.L. Politika SSSR v otnoshenii Finlyandii i Norveгии 1947-1953 [Politics of the USSR towards Finland and Norway 1947-1953] // Severnaya Evropa: problemy istorii. Vypusk 3. – М.: Nauka, 1999. – 233-249.
13. Лавров Ю.В. Североευропейский вариант политики безопасности // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 11. – С. 112-120
Lavrov Y.V. Severoevropeyskiy variant politiki bezopasnosti [Northern European variant of security policy] // Mirovaya

- ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*. – 1989. – № 11. – P. 112-120
14. Моргачёв С. К вопросу о «северном балансе» // Мировая экономика и международные отношения. – 1988. – № 1. – С. 104-108
- Morgachev S.K. K voprosu o "severnom balance" [Towards the "Nordic balance" question] // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*. – 1988. – № 1. – P. 104-108.
15. Похлебкин В.В. СССР - Финляндия: 260 лет отношений. – М.: Международные отношения, 1975. – 407 с.
- Pokhlebkina V.V. SSSR-Finlyandiya: 260 let otnosheniy [USSR-Finland: 260 years of relations]*. – M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1975. – 407 p.
16. Ристе У. История внешней политики Норвегии. – М.: Весь мир, –2003.– 413 с.
- Riste U. Istoriya vneshney politiki Norvegii [History of Norway's foreign policy]*. – M.: Ves mir, 2003. – 413 p.
17. Североатлантический договор // НАТО. Справочник. – К., Основы, 1997. – С. 236-240
- Severoatlanticheskiy dogovor [Northern-Atlantic Treaty] // NATO. Spravochnik*. – K.: Osnovy, 1997. – P. 236-240.
18. Тресселт П. Соседи по Северу // Международная жизнь. – 1997. - № 5. – С. 34-44.
- Tresselt P. Sosedi po Severu [Northern neighbors] // Mezhdunarodnaya zhizn*. – 1997. – № 5. – P. 34-44.
19. Федоров В.Г. Советский Союз и Финляндия: добрососедство и сотрудничество. – М.: Мысль, 1988. – 299 с.
- Fedorov V.G. Sovvetskiy Soyuz i Finlyandiya: dobrososedstvo i sotrudnichestvo [The Soviet Union and Finland: neighborhood and cooperation]*. – M.: Mysl, 1988. – 299 p.
20. Хольтсмар С.Г. Норвегия и Советский Союз в 1917-1991 гг. // Россия–Норвегия. Сквозь века и границы. – М., 2004. – С. 171-177
- Kholtsmar S.G. Norvegiya i Sovetskiy Soyuz v 1917-1991 gg. [Norway and Soviet Union in 1917-1991] // Rossiya-Norvegiya. Skvoz veka i granitsy*. – M., 2004. – P. 171-177.
21. Хольтсмар С.Г. Советский Союз и Норвегия на Шпицбергене // Россия – Норвегия. Сквозь века и границы. – М., 2004. – С. 55-58
- Kholtsmar S.G. Sovetskiy Soyuz i Norvegiya na Shpitsbergene [Soviet Union and Norway at Spitsbergen] // Rossiya-Norvegiya. Skvoz veka i granitsy*. – M., 2004. – P. 55-58.
22. Aalders G. The Failure of the Scandinavian Defence Union // Scandinavian Journal of History. – vol. 15. – № 2. – P. 132-133.
23. Archives historiques du Conseil de l'Europe – Historical archives of the Council of Europe, Strasbourg. Nordic Council 1958/1974, 24029. <http://www.ena.lu?lang=2&doc=12296>
24. Berdal M. The United States, Norway and the Cold War, 1954 1960. – London: Palgrave Macmillan, 1997. – 268 p.
25. Britain and NATO's northern flank / ed. By L. Freedman. – London: Macmillan, 1988. – 187 p.
26. Brundtland A.O. Nordisk balance far og nå // Internasjonal Politikk. – №5. – Oslo, 1966. – p. 491-541
27. Cf. Dispatch From Commander F. H. Kjølseten, Danish Naval Attache in Washington, 15 March 1948, Letter From Ambassador Kauffmann in Washington, 13 March 1948. – Sikkerhedspolitik. – Vol. II. – Bilag 13 14. – P. 33-35
28. Directive for the Scandinavian Defence Committee.- Sikkerhedspolitik. – vol. II, bilag 22. – p. 47-48
29. Döfrer I. Stalins Nordiska Balans // Internasjonal Politikk. – № 2. – 1968. – P. 19-27
30. Einhorn E.S. The Reluctant Ally: Danish Security Policy 1945-1949 // Journal of Contemporary History. – 1975. – vol.10. – № 3. – P. 493-512
31. Five roads to Nordic Security / ed. by J.J. Holst. – Oslo: Universitetsforlaget, 1973. – 240 p.
32. Holst J.J. The Security Pattern in Northern Europe: A Norwegian View. – Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI), 1986. – 18 p.
33. Huld B.A Swedish View // Britain and NATO's northern flank/ed. By L. Freedman. – London: Macmillan. – p. 29-34
34. Jakobson M. Finnish Neutrality: A Study of Finnish Foreign Policy since the Second World War. – London: Evelyn, 1968. – 116 p.
35. Lange H. Norges VEI Til NATO. – Oslo: Pax Forlag. –1966. – 57 p.
36. Lundestad G. The Evolution of Norwegian Security Policy: Alliance with the West and Reassurance in the East // Scandinavian Journal of History. – vol. 17. – 1992. – p. 227-256.
37. New York Times, 13 February 1949.
38. New York Times, 13 January 1949.
39. Petersen E. Den Kolde Krig og denordiske lande. Rapporten til den xix nordiske historikerkongress. – vol.2. – Odenst: Odense: Universitetsforlaget, 1986, P. 96-107
40. PRO, CAB 131/2. Bevin memorandum to Defense Committee 13 March 1946.
41. Riste O. Was 1949 a turning point? in Riste O. (Ed.) Western Security: The Formative Years. – Oslo, 1985, p. 128-149.
42. Skodvin M. Norden eller NATO. – Oslo: Bergen, Tromsø, 1971. – 354 p.
43. Sikkerhedspolitik. – vol. II, bilag 24 25. – p. 50-51
44. Wilkinson J.R. Denmark and NATO: The Problem of a Small State in a Collective Security System // International Organisation. – vol. 10 – No. 3, 1956. – p. 390-401.

Shved O. V. Military-political integration of Scandinavian countries in European context in 1948-1949

Abstract. The article highlights difficulties in common security strategy of the Nordic countries during the initial period of the Cold War through the plans of Scandinavian Defense Union and differential approaches to NATO membership. Security policy of the Northern European countries (Denmark, Norway, Sweden, and Finland) of the period was determined by two main aspects: prevention of Nazi militarism renovation and opposition to “Soviet military threat” – aggression of the USSR. Historical course of events reveals definite stages of integration processes. Initial concept of defense policy of Northern European region was based on such items as special geopolitical status of Scandinavian countries and their local specificities (political and cultural differences). This concept included principles of isolated neutrality and non-alignment. A new stage of integration process was defined by polarization of forces at the international stage in post-war period. It was marked by search of crises elimination strategies in defense policy (isolated neutrality in terms of Cold War was ineffective), refusal of neutrality position, working out of regional security project, setting up of Scandinavian Defense Committee (SDC). The article analyses different projects of autonomous Northern European defense, essential historical materials characterizing governmental, parties’ activities in military-political integration (negotiations, parliamentary debates, high level meetings) are delivered. Special attention is paid to SDC activities dealing with Scandinavian Defense Union establishment as a measure of West-East pressure containment. Scandinavian Defense Union project of 1948-1949 was the basis for geopolitical unity of Scandinavian countries and it affected political and social cooperation projects among states. Complexity of international situation of the period was the cause of this project unrealisation that led to differential approaches to NATO membership.

Keywords: integration, security, defense policy, Scandinavian Defense Union, neutrality, Cold War.

ECONOMICS

Asyngier R.¹

Influence of reverse stock splits on share quotations on the Polish NewConnect market

¹ Asyngier Roman, Ph.D., lecturer
Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland

Received November 14, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. The NewConnect market was intended for emerging markets with great technological and progressive potential which do not meet requirements of regulated market. Low formal requirements allowing issuers' shares onto the market and aiming to encourage stock exchanges to enter the market have contributed to quantitative growth of this market but at the same time have given rise to a number of irregularities in its functioning. One of the most important is a big number of penny stocks which prices are subject to significant fluctuations. Issuers, according to procedures developed by market organizer, should submit their shares for the operation of reverse stock splits.

Reverse stock split (RSS) consists in decreasing the number of shares with simultaneous proportional increasing their face value. RSS does not affect the issuers' rights and does not change the structure of shareholding either. Despite the fact that it is a clearly technical operation, studies carried out across the world prove occurrence of a negative 'effect of reverse split'.

The aim of the study is to conduct literature research on the effect of RSS and start examinations of the influence of RSS operation on rates and volume of turnover of shares quoted on the NewConnect market. Analyses taken in this study are a part of bigger research concerning the functioning of the Polish stock market and will be continued in the future.

Keywords: Warsaw Stock Exchange, NewConnect, Multilateral Trading Facilities, Capital Market, Reverse Stock Splits, Penny Stocks.

Introduction

In accordance with a Directive of the European Parliament stock exchanges operating regulated markets can make and establish turnover rules at multilateral trading facilities – MTF [5]. The pioneer of alternative markets in Europe was London Stock Exchange, which started the AIM market in 1995. In 2007 Warsaw Stock Exchange (WSE) joined the group of stock exchanges which establish alternative turnover.

The NewConnect (NC) market, acting as unregulated market, does not come under a direct supervision of the Polish Financial Supervision Authority. It was intended for emerging markets with great technological and progressive potential which do not meet requirements of regulated market. Low formal requirements allowing issuers' shares onto the market and aiming to encourage stock exchanges to enter the market have contributed to quantitative growth of this market but at the same time have given rise to a number of irregularities in its functioning [1]. One of the most important is a big number of penny stocks which prices are subject to significant fluctuations. Issuers, according to procedures developed by market organizer, should submit their shares for the operation of reverse stock splits.

Reverse stock split (RSS) consists in decreasing the number of shares with simultaneous proportional increasing their face value. RSS does not affect the issuers' rights and does not change the structure of shareholding either [19]. Despite the fact that it is a clearly technical operation, studies carried out across the world prove occurrence of a negative 'effect of reverse split'.

The aim of the study is to conduct literature research on the effect of RSS and start examinations of the influ-

ence of RSS operation on rates and volume of turnover of shares quoted on the NewConnect market. Analyses taken in this study are a part of bigger research concerning the functioning of the Polish stock market and will be continued in the future.

1. Motives of carrying out a reverse split

In the subject literature a few determinants of making decision about RSS are mentioned [Com:14;18]. The most important seems to be the aspect of liquidity. Studies have shown that actually reverse stock split has the influence on the increase of volume and additionally there are definitely fewer periods without transactions [7]. One of the reasons should be seen in a possibility of setting security deposits on shares after RSS. Such an opportunity does not often occur in case of 'penny stocks' [7]. It may significantly affect the change of perception of company and encourage new investors. Very important is also an opportunity of the marketing effect achievement – getting rid of opinions about junk bonds and return of price to optimal price range[Com:4;8].

However, in many cases RSS is a necessity resulting from rules regulating turnover of shares on markets. Many stocks exchanges all over the world have established criteria of minimum share price. 'Penny stocks' might be eliminated from index calculations, transferred to quote systems which are little attractive for investors, temporarily suspended in turnover and even removed from the market. Such regulations are valid for instance on NYSE Euronext, NASDAQ or AMEX.¹ The regulations of WSE and NewConnect also define rules of market turnover for penny stocks.²

¹ See: <http://nyserules.nyse.com/nyse/rules/>; <http://www.sec.gov/rules/sro/nyseamex.shtml>; <http://www.sec.gov/rules/sro/nasdaq/2013/34-70269.pdf> [3.11.2013]

² More on the subject of regulation of the NewConnect market in the next item of the article.

2. Reverse split operations on NewConnect

Although reverse split is the complete opposite of stock split, operations themselves significantly differ from each other. In case of division, exchange ratio might be arbitrary and provided that it does not contain fractional quantities(e.g. 1:1,5 or 1,5:2) it can be conducted without any problems. In many cases RSS is more difficult operation since a number of issued shares must be divisible by exchange ratio. If it is not, a company must issue additional shares.³ Moreover, it is very unlikely for issuers to have a number of shares corresponding with exchange ratio or its multiple. Almost always there is a problem of so called ‘reverse split residues’. Polish legislation basically allows for only two ways of solving this problem:

- allocation of one new share when investor does not have a minimum number necessary for exchange or when ‘reverse split residue’ remains from exchange; deficits in this case can be covered by main shareholder or institution acting on the basis of agreement with issuer who renounces his shares free of charge;
- buyout of ‘reverse split residues’ from shareholders in order to amortize at a price determined by AGM of a company.

Although the problem of penny stocks affects also the Polish regulated market, it is particularly visible on the Polish MTF market. On the NewConnect market over half of quoted companies have their market price lower than 1 PLN. Among them shares of as many as 64 companies cost less than 10 grosz (Table 1).

Table 1

Market value of shares listed on the NewConnect market in 2007-X’2013 (at the end of October 2013) (Source: Own study)

Price range	Number of shares at a given price range						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	X’ 2013
Year							
0,01-0,09	0	3	6	9	28	53	64
0,10-0,99	1	30	35	61	138	168	164
1,0-9,99	18	47	54	94	146	168	174
>10,00	5	4	12	21	39	40	44
Total number of companies	24	84	107	185	351	429	446
% of the company’s share prices < 1 PLN	4.17	39.29	38.32	37.84	47.29	51.52	51.12
% of the company’s share prices < 10 groszy	0.00	3.57	5.61	4.86	7.98	12.35	14.35

WSE, while noticing irregularities of the market functioning, has introduced the requirement of minimum face value of share and set this quantity at 10 grosz. Moreover it carried out a new segmentation of the market by allocat-

ing risky segments for investors. From the perspective of this publication the most important is segment Super High Liquidity Risk (NC SHLR).

Table 2

Characteristics of reverse split operations on the NewConnect market (Source: Own study)

	Date of quotation before change	Closing price before change	Change ratio	Date of quotation after change	Closing price after change
Agroma	22.07.2010	0,02	1--50	10.08.2010	1,14
Apis (d. HMSG)	22.10.2010	0,04	1--5	12.11.2010	0,22
Hurtimex	04.11.2010	0,04	1--20	24.11.2010	0,77
Urlopy PL	22.12.2010	0,08	1--36	13.01.2011	3,24
BPI	24.08.2011	0,12	1--10	21.09.2011	1,34
Inbook	19.10.2011	0,06	1--10	8.11.2011	0,6
Fonoco	19.10.2011	0,32	1--29	9.11.2011	9,69
ATSEnergy	10.04.2012	0,02	1--50	30.04.2012	0,66
Veno	18.05.2012	0,02	1--155	21.05.2012	1,76
PCZ	23.05.2012	0,20	1--100	12.06.2012	19,99
Cerabud	09.08.2012	0,02	1--100	29.08.2012	1,00
Kupiec	06.09.2012	0,08	1--10	25.09.2012	1,00
Aleja	02.11.2012	0,04	1--10	21.11.2012	0,45
LUG	07.11.2012	0,13	1--25	26.11.2012	3,42
Pakademia	23.11.2012	0,04	1--100	14.12.2012	4,00

Those companies can be classified to NC SHLR segment which arithmetic mean of share value in free turnover from the last three months is less than 1.000.000 PLN and which shares are characterized by mean rate lower than 10 grosz or mean variability exceeding 10%. What is more, qualification to the segment is conditioned each time by declaration of bankruptcy or opening liquidation

of issuer.⁴ Qualification of companies to NC SHLR segment is associated with their exclusion from indexed portfolio, marking in a special way in Stock services and transfer of shares to fixing quotations.⁵ In addition, the market organizer suggests a necessity of conducting the operation of reverse split by issuers.

³ Additional share issue had to be taken by quoted on WSE - Bioton, issuing 3688 shares, only to make total number of shares divisible by exchange ratio: See: <http://www.parkiet.com/artykul/7,1345626-Bioton--scalenie-ma-zakonczyz-sie-w-grudniu.html>

⁴ Detailed rules of company classification into particular segments are available on website: http://www.newconnect.pl/index.php?page=root_en [3.11.2013]

⁵ During the last revision o segments made by WSE in September 2013, shares of 38 issuers were qualified to NC SHLR. See: http://newconnect.pl/pub/dokumenty_do_pobrania/SHLR_HLR_tabela_wrzesien_2013.pdf [3.11.2013]

The first company quoted on NewConnect, which carried out the reverse split operation was Agroma. It was not the first reverse split on the Polish stock market though. In May 2009 reverse stock split was conducted by a company FON, quoted on WSE. Until July 2010 i.e. the date of reverse split by Agroma, on WSE four other companies carried out reverse split (PC Guard, Orzeł, Elkop, Sanwil).⁶

By the end of 2012 fifteen issuers successfully carried out reverse stock split on NewConnect. All of them were classified as 'penny stock'. In the vast majority of cases reverse split was the response of companies to classification of their shares to NC SHLR segment with all consequences.

3. Studies of influence of reverse splits on share quotations

Reverse split is a clearly technical operation which does not bring any extra value to a company or shareholders. So theoretically their influence on share quotations of companies carrying out those operations should be indifferent. However straight majority of scientific studies investigating the influence of reverse split on share quotations have proved a negative 'effect of reverse split'.

Occurrence of negative surplus rates of return on the American market was shown in early research on that problem by Radcliffe & Gillespie [19], Woolridge & Chambers [21] and Grinblatt, Masulis, and Titman [6]. Later it was confirmed by Han [7], who revealed negative rates of return before and on the day of reverse split as well as increased volume after reverse split.

Ohlson & Pelman [17] found an increased variability of share rates after the date of reverse split. Lamoureux & Poon [12] showed a constant variability of quotations measured by beta coefficient and thus proved negative abnormal rates of return. Whereas Koski [11] on the basis of his studies found a decreased variability of quotations after reverse split with narrower spreads. However that dependence did not concern companies with lower price than 2 USD. Martell & Webb [15] paid attention to other significant aspects of reverse split while analyzing NASDAQ market. They found that it is better to carry out reverse split with poor market than with good market conditions. Many studies applied to the problem of negative perception of reverse split operation by the market [e.g. 13; 2; 4; 9]. Other research also showed the aspect of reduced transaction costs on the American market after reverse split [18; 20].

Apart from the American market there are few studies on the effect of reverse split in the world. In the vast majority they confirm research results carried out on the American market. A negative effect of reverse split for companies carrying out reverse split on the stock in Hongkong was found by Jing [10]. The studies indicated negative surplus rates of return round the date of declaration and after reverse split. Similar conclusions for stock market in Sweden were made by Burnie, De Ridder and Rasbrant [3]. Contrary to most worldwide studies, Masse, Hanrahan & Kushner [16] mostly showed positive abnormal rates of return for the Canadian market before and

after reverse split. Despite laborious searches the author has not found any study on the subject of the influence of reverse split operation on share quotations on the Polish stock market.

4. Influence of reverse split on share quotations on NewConnect

The studies have covered share quotations of fifteen companies which carried out the operations of reverse stock split on NewConnect market by the end of 2012. To picture the influence of reverse split on share rates a price index of share was constructed in which identical participation of all companies was assumed. Starting point was reducing the research time of each company to one common point (day zero), which was the last day of quotations before exchange. Share prices of each company were exchanged for price indices and their contractual value was ascribed as 100 points on the day before exchange. Thus the value of price index of the research group, counted as arithmetic mean of price indices of single shares, was equal to 100 points on that day as well.

The analysis covered an approximate period of six months before and six months after reverse split which corresponds to total 250 trading sessions (125 before and 125 sessions after reverse split). The analysis time for the companies Agroma and Aleja before reverse split was 79 and 104 days respectively, which resulted from length of company quotation from the moment of stock exchange debut to the operation of reverse split. For the companies Urlopy and Foneco studies of quotations after reverse split were reduced to 74 and 9 days respectively. In both cases the reason was flotation of new issues which resulted in temporal trading halt in stock turnover. It significantly affected share rate and volume of turnover after restart of quotations which made proper conducting of research and actual determination of force of the effect of reverse split impossible. All the companies subject to the analysis were penny stocks before the operations of reverse split. Their closing price before exchange was in the bracket: 1 to 32 grosz. As many as eleven issuers had their market share price lower than 10 grosz, and eight of them – even lower than 5 grosz. Prices of such 'penny stocks' are insensitive to general market conditions and many times they fluctuate in a random way. Increase or decrease of price by one grosz only means the change by several dozen percent in extreme circumstances. Due to limited research sample and characteristics of 'penny stocks', taking into account a relative force of share towards general index of market conditions and advanced statistical tests did not take place. It was assumed that with this kind of shares their application would not bring any analytic benefit. The studies show that within six months before reverse split mean price of analyzed companies depicted by price index was in a clear downward trend (Figure 1). In case of even nine companies, the decrease within six months before reverse split exceeded 30%. Shares of the company Aleja became cheaper in that period by over 73%. In the analogous period only the companies BPI and Foneco quoted increases by about 10% and shares of Veno did not change their value.

⁶ Analysis of reverse splits carried out on WSE will be the subject of a separate publication.

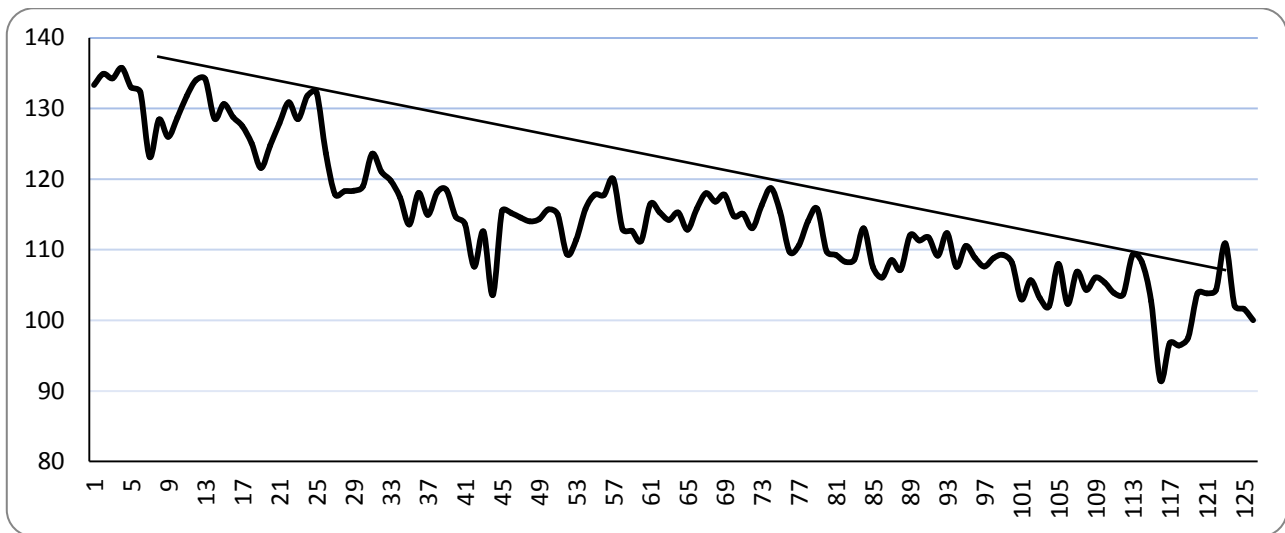

Figure 1. Mean share price before reverse split (Source: Own study)

It is worth emphasizing that price index from the last twenty trading sessions before trading halt indicates a clear increase of quotation variability without explicit downward trend. A few-day fluctuations reaching even

20% can be explained by growing fears of investors connected with the approaching operation of reverse stock split and necessity of suspending turnover for that period.

Figure 2. Mean share after reverse split (Source: Own study)

Reverse split did not stop decreases on analyzed securities (Figure 2). Within six months after reverse split in the vast majority of cases prices still kept on having downward trends and fell approximately by 23,5%. Shares of nine issuers in the studied period quoted serious decreases – from 30% (Apis) to even 78% (ATS Energy). In six cases increases were quoted and in three they did not reach 10%. Shares of the companies PCZ and Inbook increased by over 30% and an absolute leader was Kupiec, which exactly doubled its value.

Price index of companies show that most decreases took place within first 33 days when decrease mean was even 28% and was only slightly smaller than maximum mean decrease quoted on 69th day after reverse split. Definitely the biggest dynamics of decrease occurred within first six days after reverse split when the decrease was equal to over 23%.

It is also worth paying attention to two upwards trends of price index within the period covered by the analysis. The first clear rise of quotations lasting from 33 to 40

days after reverse split should be treated as a correction of previous big decreases. According to guidelines of technical analysis, the rise reached almost exactly half of the previous drops. Stable upward trend in the second part of the research period might suggest lack of negative effect of reverse split on rates of reverse split shares after the period of about three months.

Some interesting information is provided by initial analysis results of changes of volume of turnover after reverse stock split.⁷ Comparing mean turnover in the period of 6 months before reverse split with mean turnover generated in the same period after that event, in case of nine companies a significant increase of volume was quoted. Share turnover of Urlopy, Kupiec and Cerabud increased by over 100% and shares of Venio and Pakademia – dozen or so. Among companies which quoted a reduced volume after reverse split, the companies Agroma and BPI stand out in a negative way. In their case significant decreases of turnover went hand in hand with significant price reductions.

⁷ Detailed analyses of changes of volume of trade after reverse split operations will be the subject of the next publication.

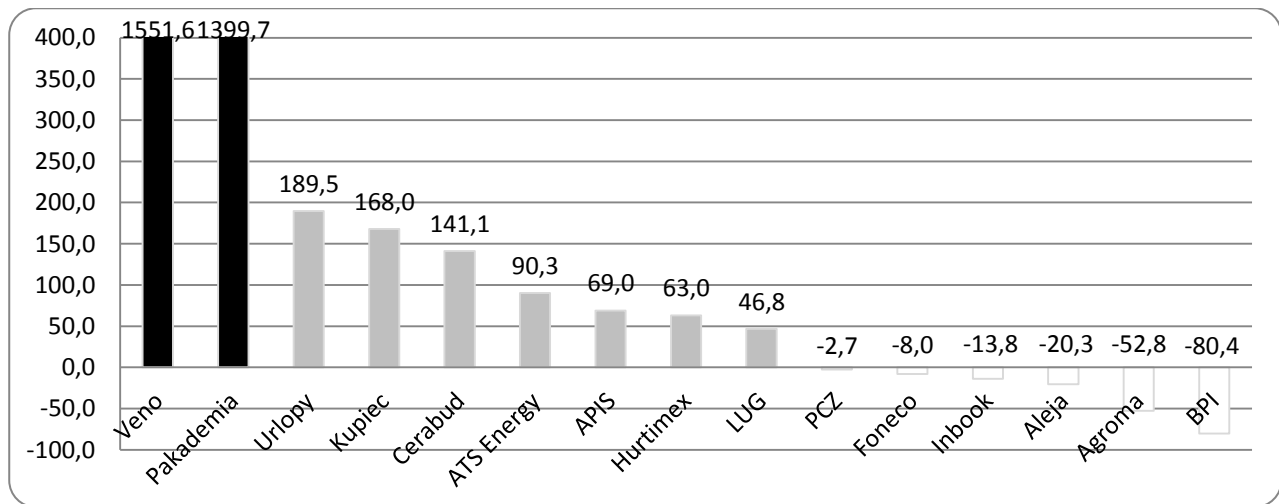

Figure 3: Mean change of volume of trade after reverse split (in %) (Source: Own study)

Conclusion

The research results prove occurrence of the negative influence of reverse split before and after the operation of reverse stock split on rates of shares quoted on the New-Connect market. Rate decreases occurring before reverse split were very significant in many cases and occasional cases of rate increases had a quite limited range. Last several days of turnover before share exchange were characterized by a growing variability of quotations. In most cases decreases were continued after restart of quotations, whereas quotations in the first six days had the biggest downward impetus. It is suggested by a very strong, short-term, negative effect of reverse split exhausting majority of downward potential. Confirmation of this is significantly reduced dynamics of continued decreases and determination by price index absolute minimums at slightly lower levels in later periods. The studies also show that RSS usually has a very beneficial influence on volume of turnover.

Deductions coming from the analysis do not allow to draw too far-reaching conclusions due to a limited research sample. The results cannot be regarded as fully representative since they cover only 15 cases. For reaching more complete conclusions it will be necessary to broaden research sample as well as to apply additional statistical tests. Studies continued in the future will cover an analysis of announcement of reverse split for share rates, variability of quotations and quantity of volume of turnover calculated for various periods before and after reverse stock split.

It is very probable that a base for research on the Polish stock market will significantly increase very soon. The board of WSE more and more often imposes necessity of carrying out reverse split on issuers. Just until the end of October 2013 next three companies quoted on NewConnect carried out RSS and a few other are preparing for such operation. More and more often companies from regulated market decide on reverse split as well.

REFERENCES

1. Asyngier R. NewConnect in comparison with multilateral trading facilities in Europe. Irregularities in the functioning of the Polish MTF market // Proceedings of 2013 International Conference Technology Innovation and Industrial Management – 29-31 May 2013. – Phuket, Thailand – P. 38-51. (<http://www.tiimconference.org/download/Proceeding/tiim2013/Proceedings2013.pdf>)
2. Brennan M.J., Hughes, P.J. Stock prices and the supply of information // Journal of Finance, December 1991. – P. 1665-1691.
3. Burnie D.A., De Ridder A., Rasbrand J. Reverse stock splits: The effect on asset prices and changes in domestic vs. overseas holdings // Mölle 2009, The 11th Annual SNEE European Integration Conference; http://www.snee.org/publikationer_show.asp?id=494
4. Conroy R.M., Harris R.S. Stock splits and information: The role of share price // Financial Management – 1999. – Vol. 28. – P. 28-40.
5. European Union – Directive 2004/39/EC of the European Parliament and of the Council. Markets in Financial Instruments Directive – released April 21st 2004.
6. Grinblatt M.S., Masulis R.W., Titman S. The valuation effect of stock splits and stock dividends // Journal of Financial Economics – 1984. – Vol. 13. – P. 461-490.
7. Han K.C. The effects of reverse splits on the liquidity of the stock // Journal of Financial and Quantitative Analysis – 1995. – Vol. 30. – N 1. – P. 159-169.
8. He Y., Wang J. Stock Split Decisions: A synthesis of theory and evidence // City University of Hong Kong – Working Paper nr 2011014 (<http://www.cb.cityu.edu.hk/EF/research/research/workingpapers?year=2011>)
8. Ikenberry D.L., Rankine G., Stice E.K. What do stock splits really signal? // Journal of Financial and Quantitative Analysis – 1996. – Vol. 31. – N 3. – P. 357-375.
10. Jing L. An event study of reverse stock splits in Hong Kong market // EFMA 2003Helsinki Meetings; <http://ssrn.com/abstract=393222>
11. Koski J. L. Does volatility decrease after reverse stock splits? // Journal of Financial Research – Summer 2007. – Vol. 30. – N 2. – P. 217-235.
12. Lamoureux C.G., Poon P. The market reaction to stock splits // Journal of Finance – 1987. – Vol. 42. – N 5. – P. 1347 – 1370.
13. Leland H., Pyle D.H. Informational asymmetries, financial structure, and financial Intermediation // Journal of Finance 1977. – Vol. 32. – P. 371-387.
14. Marchman B. Reverse stock splits: Motivations, effectiveness and stock price reactions // Ph.D. Dissertation The Florida State University, College of Business – Summer 2007.

15. Martell T.F., Webb G.P. The performance of stocks that are reverse split // Review of Quantitative Finance and Accounting – 2008. – Vol. 30. – P. 253-279.
16. Masse, I., Hanrahan J. R., Kushner J. The effect of Canadian stock splits, stock dividends, and reverse splits on the value of the firm // Quarterly Journal of Business and Economics – Autumn 1997. – Vol. 36. – N 4. – P. 51-62.
17. Ohlson J., Penman S. Variance increases subsequent to stock splits: An Empirical Aberration // Journal of Financial Economics – 1985. – Vol. 14. – P. 251-266.
18. Peterson D. R., Peterson P. P. A further understanding of stock distributions: the case of reverse stock splits // Journal of Financial Research – 1992. – Vol. 15. – P. 189-205.
19. Radcliffe R.C., Gillespie W. The price impact of reverse splits // Financial Analysts Journal – February 1979. – Vol. 35. – P. 63-67.
20. West R., Brouillette A. Reverse stock splits...harbinger of bad times or valid management technique // Financial Executive – 1970. – Vol. 38. – P. 12-17.
21. Woolridge J.R., Chambers D.R. Reverse splits and shareholder wealth // Financial Management – Autumn 1983. – P. 5-15.

Асынгир Р. Влияние обратных сплитов на котировку акций на польском рынке NewConnect

Аннотация. Рынок NewConnect был создан, думая о новообразующихся обществах, с большим технологическим потенциалом и потенциалом развития, которые не отвечают требованиям регулируемого рынка. Низкие формальные требования, допущение к обороту акций эмитентов, привели к количественному росту этого рынка, но одновременно создали ряд нерегулярности его функционирования. Одним из самых важных факторов является большое количество мелких обществ, цены которых подвергаются значительным колебаниям. Эмитенты, согласно процедурам, разработанным организатором рынка, должны представить свои акции операции консолидации. Консолидация акций – обратный сплит (RSS) – уменьшение числа акций при одновременном пропорциональном повышении их номинальной стоимости. RSS не влияет на права акционеров, а также не меняет структуры акционариата. Несмотря на то, что это чисто техническая операция, исследования, проведенные в мире, показывают появление отрицательного «эффекта респлита». Цель работы заключается в проведении исследования литературы относительно эффекта консолидации акций проведенного на рынке, а также начало исследований с точки зрения влияния операции консолидации на курсы и число оборота акций котируемых на рынке NewConnect. Анализы, представленные в настоящей работе являются частью более широких исследований, касающихся функционирования польского рынка акций и будут продолжаться в будущем.

Keywords: Варшавская фондовая биржа, NewConnect, в многосторонних торговых системах, рынка капитала, обратного дробления акций, дешевые акции.

Babushko S.R.¹

Upgrading Hospitality Staff Skills through Training

¹ Svitlana Rostyslavivna Babushko, PhD, Associated Professor
Head of Foreign Languages Chair, Institute of Tourism of Trade Unions' Federation of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Received November 5, 2013; Accepted November 28, 2013

Annotation. The study aims at proving the importance of training for hospitality workforce. The concept “training” has been analyzed in the paper. It also shows the correlation between the upgrading of the skills and the level of the provided hospitality services. There is a shortage of skills of hospitality workforce nowadays. These skills are classified in different ways depending on the grounds taken into account. One of the grounds is categorization of the hospitality staff. There are different gradations of the staff which are used nowadays. In the view of training needs, a new classification was offered. According to it, hospitality workforce is grouped into four categories: managers, supervisors, skilled craft and semi-skilled employees. Hospitality staff are severely lacking a lot of skills today. All skills have been analyzed as “general” and “specific”. General skills include both basic and specific. The latter one is common to all categories of the hospitality workforce, but at the same time it denotes special activities. It is called “specific common” skills. The other group is named “specific individual”, because it denotes skills which are necessary to perform job responsibilities which are typical to a particular group of hospitality staff. The paper graphically represents this classification of skills. The summary of all considerations and analysis has been offered in the table. Training aimed at developing general skills makes hospitality staff more competitive and mobile in the labour market. The development and upgrading specific skills stimulates better performance of job responsibilities.

Key words: *hospitality staff, training, classification, skills, needs.*

Introduction. Travel and tourism industry is a very complex labor-intensive branch which encompasses a wide range of economic activities and at the same time it employs a great number of people. The challenge of globalization emphasizes the creation of new approaches to the industry itself and to its staff.

One of the priority issues in the policy of most countries has become the “upgrading of human resources in tourism” [4]. The way to achieve this is a substantial investment in human capital which leads to improving not only training of the staff but also to competitiveness, mobility and better employment opportunities within tourism. This has become a key factor of development for all worldwide industries including travel and tourism industry.

The core activity in tourism is hotel and catering which are also known as hospitality industry. For a long time the hotel industry has been viewed as an essentially non-specialized sector of activity associated with cleaning and personal services while food services were classified as part of retail food [11, p.34]. Since 1997 hotel and catering activities have been included into one sector, under the heading “hospitality industry”, whose product is services offered to customers. Thus, there is an obvious interdependence: the more qualified staff, the better services they offer, the more profit hotels and restaurants have.

Review of the Related Literature. Theoretical and practical studies in which training process in the field of hospitality services has been discussed are not numerous, though the benefits of training are obvious. In such studies the researchers represent different practical aspects of educating and training hospitality staff: impact of training on improving hotel service quality [7; 16]; the role of training managers and innovations in the accommodation industry [10]; regional approach to the training [3]; comparative analysis of training skills systems in different countries [2; 6; 11].

Statement of Problem. Accommodation and restaurant industries are, in fact, experiencing a skills gap and the lack of the qualified labour nowadays. Training is one of the tools to improve the situation crucially and upgrade

the level of hotel and restaurant services. Hence, it is necessary to investigate the concept “training” from the different points of view: trainers, trainees, training officials. This article focuses on the hospitality industry, thus the definition of training herein will refer specifically to improvements or changes that affect hotels and restaurants. As a result of training, the staff will acquire a number of skills. It is customary to distinguish between three types of skills: personal, social and operative. Thus, the **main goal of the research** is to examine the skills, hospitality staff can get through their training within the organizations. Clearly, all skills can be acquired, developed and upgraded. It is possible only through training of the staff. Hence, the development of these skills is the reason of organizing training in the hospitality industry. They are even called so “training needs of hospitality workforce” [4].

To achieve it, the following specific **tasks** should be carried out:

- to analyze the content of the concept “training” in the hospitality industry;
- to consider the available classifications of hospitality workforce;
- to offer a new classification of hospitality workforce categories and the one of their skills;
- to define the basic skills which are common to all hospitality employees;
- to distinguish the skills which are characteristic only of a particular category of the staff;
- to summarize the information into the table.

Methodology. To achieve the objectives of the study, an extensive review of literature on the mentioned problem has been made and the content of previous studies which handle the same topic has been analyzed. The methods which were used in the paper include:

- analytical descriptive approach;
- analysis of the content of previous studies which handle the same topic;
- categorization and classification of information.

Analysis. Training has become “the Holy Grail” to some organizations, evidence of how much the manage-

ment truly cares about its workforce [3, p.72]. Without any doubt, hospitality can become effective if the hotels and restaurants pursue the people-oriented policy. The organizations which invest in training of their staff, get in return higher skills and greater competence that help them to improve productivity. There are a lot of challenges on the way to successful training and educating the hospitality staff possessing the required knowledge and skills. For example, not all organizations want to invest in their people, because this return is long-range and they want to get an immediate profit. There is a Chinese wise saying which proves the necessity of training people: "If you wish to plan for a year, sow seeds. If you wish to plan for ten years, plant trees. If you wish to plan for a lifetime, develop men" [cited in 3, p.72].

Education is an excellent tool to develop people. Concerning our study, it is better to use the term "training" as we speak about educating process in organizations. Such education in the job place gives an excellent opportunity to enhance the knowledge and skills of the employees. However, it does not mean that it restricts the opportunities to get formal education in the corresponding universities, institutes, colleges. On the contrary, the training in hotels and restaurants has to continue in all stages of work. Especially it is getting more important in the terms of adult education within the continuous (lifelong) learning framework. As for hospitality employees, this can be called continual hotelling education [7, p.84].

Though researchers stress on the "economic value of education and training [3, p.73], in general, the importance of training has not yet been widely recognized in tourism industry. And the question of training hospitality staff is becoming more urgent, as the skill employment structure in accommodation and restaurant industries seems to be poorer than in other sectors of economy [10]. That is why, hotels and restaurants should "redouble their efforts to offer staff the opportunity to improve knowledge through training" [14].

The concept "training" has been widely used by scholars, employees, training managers. But the meaning they put into the term can be quite different. The concept is usually understood as a continuous, organized administrative process which has specific purposes.

Other definitions are:

- an active means to enable individual to make use of his capability and his potential capability [13, p.54];

- a planned persistent activity aiming to create change in data, experience, methods, views, behaviors and attitudes of individual and group to make them competent. The purpose is to empower them to conduct their business in arrangement and to get high productivity as base to accomplishing firms' goals [7, p.87].

To sum up, we list the most crucial points in the definitions from the point of view of everyone who is engaged in the training process. To the workforce, it is important that training makes them capable of performing new duties, flexible and mobile, competitive in the labor market. The essential point for trainers is that this educational process is planned, persistent, coherent with the organization policy and empowers them to be creative and develop new approaches to staff training. For both groups: trainers and trainees, training provides an opportunity for self-realization. As for training officials, training is an excel-

lent means of upgrading staff skills and knowledge which leads to accomplishing the organization goals –higher productivity, profitability and competitiveness in the market.

Clearly, staff training should involve every employee from a chambermaid to the General Manager. As the staff is multi-level and diverse, the choice of training programs should be corresponding. To select the appropriate program, forms and methods of training, it is necessary to classify the hospitality staff according to some criteria. In the terms of the contact with public, all the staff is commonly divided into two groups: contact (those who have direct contact with the customers) and non-contact (those who do not have face-to-face dealings with the public). In view of professional qualifications, the staff is traditionally classified into three levels: highly skilled, semi-skilled, unskilled.

But the majority of the researchers [3; 5; 8] distinguish between four categories of the workforce in tourism. All studies do not use similar subject area names, which makes comparison and generalization more difficult. For example, P. Jonkers calls the staff categories in the following way: management level, supervisors, skilled craft workforce and the semi-skilled [5, p.8]. L. Knodel gives such terms: front-line personnel (employees who have a lot of direct dealings with the guests – waiters, secretaries, porters, etc.), supervisors (those who supervise the group of employees, but not the whole departments - housekeepers, maître d'hotels, etc.), middle-level management (the staff responsible for the whole department – PR manager, senior housekeeper, personnel manager, etc.) and high-level management (the employees responsible for the strategic development of the organization – General Manager or Executive director) [8, p.22].

S. Hamid recognizes the classes: Class I – Managing Director and Joint Managing Director; Class II – Company Secretary, Chief Accounts Officer, Accounts and Assistant Accounts Officers, Managers (grade I and II), Executive Engineers; Class III - Executive Assistants, Executive Accounts, Chief Assistants, Purchase Assistants, Communications Assistants, F&B Assistants, Telephone operators, Barmen, Chefs, Timekeepers and Security Supervisors. Class IV – Drivers, Electricians, Plumbers, Waiters, Helpers, Security Guards, Gardeners, Cleaners, Sweepers, Lift Operators, Commis, Carpenters, Room Attendants, Porters [3, p. 75].

By analogy, there have been recognized four levels of hotel and restaurant staff, though the names of the positions are different: managers, workers, technicians and cooks [7, p.84]. There are other classifications of the workforce in hospitality industry: according to S.A.Meriot: managerial, supervisory and operational levels [11, pp.32-35]; according to V.S.Senin: general management, front of the house, housekeeping and kitchen (restaurant, bar) [15, p.205].

To the needs of our research we adapt the first mentioned classification of jobs in tourism and offer a new one. Because the established task is to distinguish between basic common and specific skills of hospitality staff, we categorize all employees into four groups: management, supervisors, skilled craft and semi-skilled employees. Such classification will allow us to define and to group basic skills which are typical to all employees and

they can be called general basic skills. In their turn, they are comprised of two subgroups of skills: common and specific. Though one of the subgroups is named specific, it concerns special skills to be developed and trained, no matter what staff category is considered. Opposing to the general basic skills, there is a group of those specific skills which are characteristic only to a particular category of employees. We call them individually specific. To clarify the point, the classification can be represented in the following way:

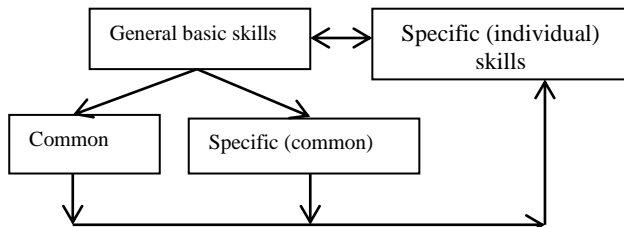

Figure 1. Classification of hospitality employees' skills

Without any doubt, personal and social skills can be referred to the common basic skills and they are requested most frequently in the hospitality industry. The capacity to learn and to work independently is also gaining in importance today [14, p.24]. The lack of foreign languages knowledge has been recognized by National Tourism organizations in some European countries as “a lasting problem and even a competitive disadvantage” [5, p.9]. Another basic skill is entrepreneurship. This concept has not been clearly defined yet, but a great number of education providers are working on this notion and offering to implement it at the compulsory school level. In addition, the specific knowledge and skills which are linked to technological innovation and information technologies have penetrated onto all levels of the workforce. Due to extensive contact of the hospitality staff with the public, one of the important specific skills is the ability to provide First Aid. These specific skills are common to every labour category and they are often listed as lacking [9, p. 24].

On the other hand, as it has been mentioned above, in addition to common specific skills there are those which are characteristic for only one level –individually specific. For instance, the researcher Peter Jonkers remarks that at management level tourism managers have an educational background in different subjects: accountancy, marketing, law, economics, etc. and their skills are rather transversal [5, p.9]. However, they are expected to have the following skills: computer, business and strategic planning, strategic alliances, management skills, management through visions and values, yield management, accounting, product development, innovation, human resource management, destination management, project management, management skills to cope with globalization influences, change management, marketing and sales skills. There are appearing new dimensions in the learning needs for managers: the impact and potential use of ICT, the increased focus on quality and Human Resource Management, the concept of sustainable tourism which adds to the need of the development of new approaches to training [4, p.8].

Supervisors in tourism need basic computer skills, human resource management, hygiene, hazard analysis and

critical control point concerning food safety methodology (HACCP), accounting, supervision and training skills. Personal skills, problem solving and basic computer skills are especially important for the skilled craft workforce. Semi-skilled tourism staff need to further develop personal and specific technical knowledge (cleaning, catering, bar attendance).

For supervisors, skilled craft and to some extent semi-skilled craft the learning needs has to be considered in the light of emerging new job profiles [4, p.8].

There is a growing pressure today for combination of skills typical for various qualifications which are required from hospitality staff. Consequently, the traditional simple and repetitive tasks are evolved to complex multidimensional tasks in order to deliver the complex products. Hence, it is leading to emergence of new hybrid occupations – multiskilling [9, p.24].

No matter what category of workforce is being spoken about, jobs in hospitality industry require a combination of different skills. Generally, they include three main fields. According to their content, they are divided into:

- technical skills: those required to perform the routine tasks associated with the positions;
- interpersonal skill: how employees interact with staff members and guests;
- self-management or supervisory skills: how well the employee organizes his or her time, acts responsibility and/or leads others [1, p.74].

The basis for such grading is the opportunity to achieve a career success. As researchers state, hospitality industry needs employees who are attitudinally as well as technically developed [12]. It means that hospitality workforce should possess not only technical skills, but also the latter two ones: interpersonal and supervisory. It is these skills which are severely lacking today and employers are seeking for. As for their effectiveness in performance, they are of equal importance. In our opinion, this classification does not contradict the one described before. They correlate with each other, the difference being the grounds for classifications. In the first one, belonging to the category of the hospitality staff is taken into account. In the second, the content of skills is considered.

All mentioned skills which represent training needs of hospitality workforce can be grouped according to the above-described gradation of the workforce along with the classification of the skills (Table 1.)

General basic skills are in urgent need for two reasons. Firstly, they are typical for all categories of hospitality staff. Secondly, they are easily transferrable to other industries. These skills make hospitality staff more competitive and mobile in the labour market. The development and upgrading specific individual skills help hospitality employees perform their job responsibilities efficiently. Training is just the educational tool which helps employees acquire, develop and upgrade their skills and proficiency.

Human Resources Management scholars and practicing training managers offer useful recommendations to organize an adequate training in the job place. Among them, for example, the following suggestions which are essential to successful training and education in the tourism industry, in general, and which can be applied to hospitality industry, in particular, can be offered:

- make training process job-related;
- where possible, apply innovative methods of training;
- get support from both management and workers;
- integrate training in the career path of every employee;
- develop general and specific at the same time;
- motivate and stimulate employees to training;
- encourage employees to learning and self-learning in the perspective;
- training plans should be transparent;
- the goals of training should be clearly established and realizes by employees;
- results and outcomes of the training should be evaluated.

Table 1

Training needs of hospitality staff

All Categories	Managers	Supervisors	Skilled Craft	Semi-Skilled
General basic skills	Specific (individual) skills	Specific (individual) skills	Specific (individual) skills	Specific (individual) skills
Personal and social skills; The capacity to learn and work independently; New technologies; Quality; Customer care; Communications: -languages; -cross-cultural understanding; Team work; Project work; Sustainable development; Entrepreneurship; Safety and security; First aid.	Computer skills; Business planning; Strategic alliances; Management skills; Yield management; Accounting; Product development innovation; Marketing; Sales; Human resource management; Train the trainer; Management skills to cope with globalization reality; Change management.	Basic computer skills; Human resource management; Hygiene; Accounting; Supervision skills; Training skills.	Problem solving; Basic computer skills; Induction training.	Technical skills (bar, kitchen, restaurant, cleaning); In-house training; House-keeping training; Induction training.

Conclusion. To conclude the analysis and considerations, it should be noted that knowledge of skills which the industry and employers require, can help realize which skills are lacking and develop or upgrade them with the help of organized training. As a rule, the role of training is underestimated, there are a lot of challenges to

overcome to make it more efficient. Scholars and practical training managers should pay more attention to this educational tool, as it provides excellent opportunities to learn continuously. Thanks to the new technologies and the globalization processes, it is impossible to be a professional without such life-long education.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Beckert J., Walsh K. (1991) Development plans replace performance reviews at Harvey hotels // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. – 1991. – Vol. 34. – No 4. – pp.72-80.
2. Guzeller C.O., Yildiz S., Sonuc N. Comparison of Tourism education programs in Turkey and Greece and future challenges // Turizam. – 2009. – Vol.13. – No 1. – P. 5-16. – URL: http://www.dgt.uns.ac.rs/turizam/arhiva/vol_1301_guzeller.pdf , accessed on 20.10.2013.
3. Hamid S. A study of effectiveness of training and development programmes of UPSTDC, India – an analysis // South Asian Journal of Tourism and Heritage. – 2011. – Vol. 4. – No1. – P. 72-82. – URL: <http://www.sajth.com/vol4issue1/1%20Sheeba%20Hamid.pdf>, accessed on 12.10.2013.
4. Jensen F.J. (2001) Improving training in order to upgrade skills in the tourism industry // Final Report of Working Group B. – Brussels: European Commission, 2001. – URL: http://www.ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/files/working_groups/finalreport , accessed on 21.12.2012.
5. Jonkers P. General trends and skill needs in the tourism sector in Europe // Trends and skill needs in tourism: Cedefop Panorama series. –Vol. 115. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – P. 7 – 12.
6. Joppe M. General trends and skill need in tourism in Canada// Trends and skill needs in tourism: Cedefop Panorama series. – Vol. 115. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – P. 41 – 52.
7. Khanfar S.M. Impact on improving hotelling service quality // Journal of Business Studies Quarterly. – 2011. – Vol. 2. – No 3. – P. 84-93.
8. Кнодель Л.В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристичної організації // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора педагогічних наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”. – Тернопіль, 2007. – 41 с.
9. Knodel L.V. *Teoriya i praktyka pidgotovky fakhivtsiv sfery turysmu v krayinakh-chlenakh Vsesvitniyoi turystychnoyi organizatsiyi [Theory and practice of training tourism sphere employees in countries – members of World Tourism Organization] // Avtoreferat disertatsiyi na zdobuttia naukovoogo stupeniua doktora pedagogichnykh nauk [Summary of Doctoral Thesis]: speciality 13.00.04 “Teoriya i metodyka profesijnoyi osvity”.* – Ternopil, 2007. – 41 s.
9. Marhuenda F., Strietska-Ilina O., Zukersteinova A. Factor shaping occupational identities in the tourism sector: research in Spain, the Czech Republic and Greece // Trends and skill needs in tourism: Cedefop Panorama series. – Vol. 115. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – P. 21-30.
10. Martinez-Ros E., Orfila-Sintes F. Training plans, manager’s characteristics and innovation in the accommodation industry. – 2011. – URL: http://e-archivo.uc3m.es/bitstream/10016/12678/1/Training_martinezros_UHM_2011ps.pdf , accessed on 17.10.2013.
11. Meriot S.A. Skills needed in the French hotel and catering industry: a prospective analysis based on a comparative approach // Trends and skill needs in tourism: Cedefop Panorama series. – Vol. 115. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – P. 31-40.
12. Pine R. Technology transfer in the hotel industry // International Journal of Hospitality Management. – 1992. – Vol. 11. – P. 3-22.
13. Riegel C.D. An introduction of career opportunities in hospitality and tourism // A Guide for College Programs in Hospitality & Tourism. 5th ed. – EHRIE: John Wiley & Sons, Inc., 2008.
14. Saks A.M., Belcourt M., 2006. An investigation of training activities and transfer of training in organizations // Human Resource Management. – 2006. – Vol. 45. – No 4. – P. 629-648.
15. Сенин В. С. Организация международного туризма: учебник, 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.

15. Senin V.C. *Organizatsiya mezhduнародnogo turisma [Organization of International Tourism]: uchebnik [textbook]*. – Moscow: Finansy i Kredit, 2003. – 400 s.

16. Whitelaw P.A., Barron P., Bultjens J., Cairncross G., Davidson M. Training needs of the hospitality industry. – Gold

Coast, Queensland, Australia: CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd, 2009. – 24 p. – URL: <http://www.sustainabletourisonline.com/awms/Upload/Resource/80093%20%20Training%20Needs%20.pdf>, accessed on 11.10.2013.

Бабушко С. Р. Повышение навыков персонала индустрии гостеприимства через обучение

Аннотация. В статье показана важность обучения работников гостеприимства, раскрыто содержание концепта “training” (обучение). Показана взаимосвязь между повышением навыков работников и уровнем предоставления ими услуг гостеприимства. В современных условиях наблюдается нехватка самых необходимых навыков у работников индустрии гостеприимства. Эти навыки классифицируются по-разному в зависимости от критериев. Одним из них является классификация персонала. В научной литературе существует множество классификаций персонала для различных целей. В данной работе предлагается классификация работников с учетом подготовки и организации обучения персонала. Она охватывает менеджеров, инспекторов, квалифицированных работников и работников низкой квалификации. Навыки, которые выделенные группы работников могут развивать и повышать в процессе своего обучения, классифицируются как общие и частные. В группу общих входят основные базовые и частные. Последние характерны для всех выделенных нами групп работников и названы “общие специфические”. Вторую группу составляют частные, которые типичны только для определенного класса персонала и, соответственно, названы “индивидуальными частными”. Автор предлагает графическую репрезентацию данной классификации навыков. В предложенной таблице наведены примеры общих и частных навыков, наиболее характерных для менеджеров, инспекторов, квалифицированной и малоквалифицированной рабочей силы. Обучение для приобретения общих навыков способствует повышению мобильности и конкурентоспособности работников на рынке труда. Развитие частных навыков способствует повышению качества выполняемой работы.

Ключевые слова: персонал индустрии гостеприимства, обучение, классификация, навыки, потребности.

Domańska A.¹, Zajkowski R.²

Economic activity of persons over 50 in Poland and the aging of society

¹ mgr Domańska Ada

² dr Zajkowski Robert

University of Maria Curie- Skłodowska in Lublin, Lublin, Poland

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. The aim of this article is to recognise factors influential on economic activity of persons in the group of 50+. In regard of increasing participation of this group in an aging society and a serious risk of its exclusion from labour market, it seems very important to encourage activation of persons 50+ by supporting entrepreneurship through various programmes. To make the programmes more efficient, they have to meet specific needs concerning age. The research indicates that main reasons for which persons 50+ had decided to participate in support programmes are material issues but also possibility of gaining knowledge that would allow to conduct business activity as well as factors of a more psychological nature. A correct recognition of this group's needs and assessment of the level of influence which is presented by respective instruments should become the starting point of every well-prepared programme for the professional activation of persons 50+. According to research that was carried out, participants of such programmes expect primarily to be offered some suggestions, ideas for a new business, to be given financial means for starting the business, to be made familiar with the basis of running own business, and to be learnt how to use a computer and the Internet. 50+ oriented informational policy also seems to be essential in order to explain to the older people complicated phenomena taking place in today's world so that they would cease to be an obstacle in starting their enterprise.

Keywords: enterprise, labour market, persons 50+

Introduction

The problems of labour market, especially the ones directly connected with unemployment, are among the most significant issues that today's public policy has been dealing with. An increase in the percentage of persons over 50 (50+) is caused by supervening demographic, social, cultural and economic processes. There were over 9,65 millions of polish citizens included in the group in 1995, whereas their number in 2012 exceeded 13,7 million. This means that an average increase in people included in the group of 50+ exceeded 2,2%, causing a shift in their share in the polish population from 25% to over 35% [3]. This specimen is described as the aging of society, rising life expectancy on the one hand and too low fertility rate, not ensuring population replacement on the other [8]. It is assumed that the replacement fertility rate is achieved by

the rate that ranges from 2,1 to 2,15 (210-215 children for 100 women in their "child-bearing years"), meanwhile in Poland this rate is only just 1,3 [6]. Such a situation may cause an economic breakdown and a slow depopulation of the country. Additional consequences of the aging society are rising costs of maintaining the social system and pension scheme, that will have to be supported by constantly decreasing number of employed people in the future.

The median (middle value) age of the polish population, according to the UN prognosis, is going to be 52,4 in 2050. Currently it is 40 [5], what means that the society will be aging over 4 years for each decade. If these changes are not accompanied by an increase in the rate of employment of persons 50+, it may comparatively quickly cause a decrease in the number of the employed and

dynamic increase in the number of people entitled to unemployment benefits.

Under these unfriendly demographic circumstances, it is extremely important to make proper use of the available workforce. In order to ease the negative consequences of the aging of society, special attention should be paid to prolong the professional activity of persons 50+.

There is comparatively low professional activity among the persons 50+ which is connected with an early retirement. According to the Central Statistical Office of Poland over a half of the people in the pre-pensionable age remained outside labour market in 2012. Moreover, the unemployment rate was over 12% among the analysed group [7]. It may be presumed that the Poles over 50 find themselves in an extremely difficult situation. They are often discriminated by employers because of their age during recruitment process despite all the legal regulations prohibiting such practices. They are also usually the first to be dismissed from work. It's worth mentioning that there is no rationale which could justify an exclusion of persons 50+ from labour market besides widespread generalizations and stereotypes referring to their age as candidates for work [1, p. 9]

It may be presumed that today's labour market has to deal with the problem of the aging of its participants. Starting off programmes for enterprise support among the persons 50+ may be a solution to this problem. However, to be effective, they would have to meet the needs of this social group and should take into account their special conditions of psychological and psychosocial nature.

A brief review about publications on the subject

There are different reasons for setting up a business by persons 50+. Some of them are just tired and fed up with their previous way of working so because of the lack of satisfaction and the need for independence they start their own enterprise. They are usually eager for self-fulfilment, ready for changes, opened for other people and have positive attitude. They are often former employees of corporations, tired and professionally burnt out, experienced specialists wishing for a peaceful job and mental comfort that want to remain active on labour market [9, p. 3]. According to research conducted in Poland it is the main reason for setting up own business by persons 50+. It corresponds with the way of doing business and prospects of its development. The majority of such enterprises are sole proprietorships and the main goal for the people setting them up is to get financial means for their living [2, p. 8].

It has to be pointed out that persons 50+ have special predisposition to run their own business. Thanks to their previous experience, knowledge and abilities people persons 50+ starting a business are perceived as more professional than their younger counterparts. They are more thoughtful, better organized and determined. Their readiness for gaining knowledge and constant development of their abilities that are useful at work is also of great significance. Moreover, they have an inclination to minimize risk, concentrate on traditional services and a conservative line of conduct. Only by such an attitude persons 50+ are able to ensure development of their enterprise [2, s. 11].

Another group of people that set up their own businesses is forced to do it because of a difficult situation on labour market. They have to look for other possibilities of

earning money to take care of their economic needs. This group of people is dominated by fear and uncertainty. These are people who lost their jobs from different reasons. They very much appreciate stabilization and they wouldn't set up their own enterprise if they didn't have to.

Various research has shown, that employees 50+ find themselves in a difficult situation on labour market. In stereotype fashion they are perceived by employers as professionally less attractive (it concerns mainly women), what is additionally enhanced by psychical constraints. They don't believe neither in their abilities, being under influence of concerning them stereotypes, nor in their further professional development. Employers prefer to give work to younger people and younger employees are much more likely to be promoted or offered to participate in training courses. Generally employees 50+ are not familiar enough with modern technologies. They don't present adequate IT skills (using computer, the Internet and other office devices) and they have poor knowledge of foreign languages [10, p. 5]. In this perspective we have to deal with a general problem of making attempts to become professionally active by people who:

1) have often no education, no specialist language skills, no grasp of new technologies that could help them conduct work, education is often general, not supported by any experience and periods of not being professionally active prevent from professional development,

2) do not consider moving away and prefer to stay in their homes and work nearby earning less,

3) are confused with the lack of attractiveness of the region where in their opinion it is not possible to create incentive jobs and public employment agencies can't be helpful.

Obviously some of the abovementioned problems can't be solved by public jobcentres for their origins are rooted in inefficiency of other subsystems of the economy (education, regional politics) or other regional issues (structural problems). The traditional system of employment agency passively provides job seekers with information concerning possibility of employment (presents job offers that are submitted by potential employers) and does not give them opportunity to raise qualifications from the perspective of a certain job offer but rather provides training courses for a great number of people in the areas where possibly they would be able to succeed in finding a job, not necessarily where they are domiciled what would be much desired by most of the beneficiaries of the social system. Unfortunately the confrontation of both points of view does not give any explanation for a proper functioning of the system on a large scale [11, p. 6-10]. In this kind of situation it's worth to look for various ideas that would improve the efficiency of a professional activation of the unemployed. A recommendation of certain solutions should be supported by a comprehensive diagnosis of problematic issues, which could allow for a proper calibration of supporting instruments and selection of the most effective ones.

Research shows that persons 50+ are generally polite, hardworking, precise, responsible, available and have much more positive assets. Their only impediment is the poor knowledge of new technologies. They have aforementioned problems using computers and the Internet in conducting their business and also reaching out to poten-

tial clients. They'd rather choose more traditional ways of performing working and promotion of their business, often described as archaic [10, p. 25].

It should also be underlined that persons 50+ are more cautious, stable and self-controlled in comparison with the younger. They are also not that spontaneous, self-confident, creative and not so much open for changes what corresponds with their impression management and sales techniques [2, p. 4]. That's why persons 50+ rarely choose to do business in areas connected with new technologies and innovation. They often run traditional business in construction works, repairs, motorization, jewelry services, tailoring, haircutting, accounting and consulting [2, p. 10].

In spite of the fact that the most frequent reason for setting up a business by persons 50+ is an external factor (difficult situation on labour market), the most serious obstacle in starting it are internal factors including the lack of faith in their own abilities. Therefore, there is a need for starting off projects focused on support of businesses run by persons 50+, that would help to overcome psychological barriers concerning the group [9, p. 4].

Furthermore, a very significant element which prevents persons 50+ from running their business is the issue of promotion and attracting clients. Results of empirical research indicate that these are key factors important for survival of the enterprise, unfortunately often overlooked by consultants of public employment agencies. Further development of the jobcentre offer by taking into account the issues concerning sales and marketing should be considered regarding the efficiency of support provided for enterprise run by persons 50+. It is also important to launch projects improving familiarity of new technologies, especially of the Information and Communication Technologies (ICT) skills of the group [9, p. 6].

The goal

From the behavioural point of view (perspective of the effect), attitude and actions of persons 50+ on labour market are comparatively well identified and described in the literature of the subject. In this context it is extremely interesting to find out the reasons for such actions (perspective of the cause). Their adequate classification and assessment of influence level should become a starting point for every well prepared programme for professional activation of persons 50+. An attempt to answer the question "what factors cause that persons 50+ in most cases act in a way that is not favourable to their professional activation?" was one of the research objectives conducted in the Lubelskie Voivodship. In addition, a comparative analysis of selected groups of factors on a group of entrepreneurs (business owners) and their employees has been done for the purposes of this elaboration.

Material and methods

The research was conducted using three groups of research instruments. In the initial research focus group interview (FGI) was used in relation to two selected groups of respondents. Main cognitive processes were performed on a group of 120 persons interviewed using CATI (computer assisted telephoned interview) supported survey. Intensified analysis of selected issues was conducted using IDI (individual in-depth interviews). Altogether there was

188 interviewed respondents representing management and employees of 50+. The research took place in June and July 2013.

Results and discussion

Results of the research were used to identify dominant psychosocial profiles of persons 50+. Among factors that are significant in the life of people 50+, the most important are: health, physical condition, enjoyment concerning children and money. Work as a form of activity, according to the research results, was mentioned on the fourth place in the group of employees and as the seventh mentioned by employers. In the second case intellectual development, successful relationship and friends appeared to be more important. In view of the above, we can make an assumption that professional activity of persons 50+ depends on the level of satisfaction and settlement of other needs, mainly related with health and family life.

In spite of this, either for entrepreneurs or employees work means a lot. For both groups it's a source of activity, it gives them a feeling of usefulness, enables contact with other people, guarantees prestige and respect. These factors achieved 5 out of six possible points. Factors related with possibility of development through work, being part of a group or finding work as a source of interesting challenges obtained a little bit worse result. The research hasn't revealed that entrepreneurs and employees had different assessment of the significance of work in their lives. For both of them it is comparatively approximate source of incentive to their actions.

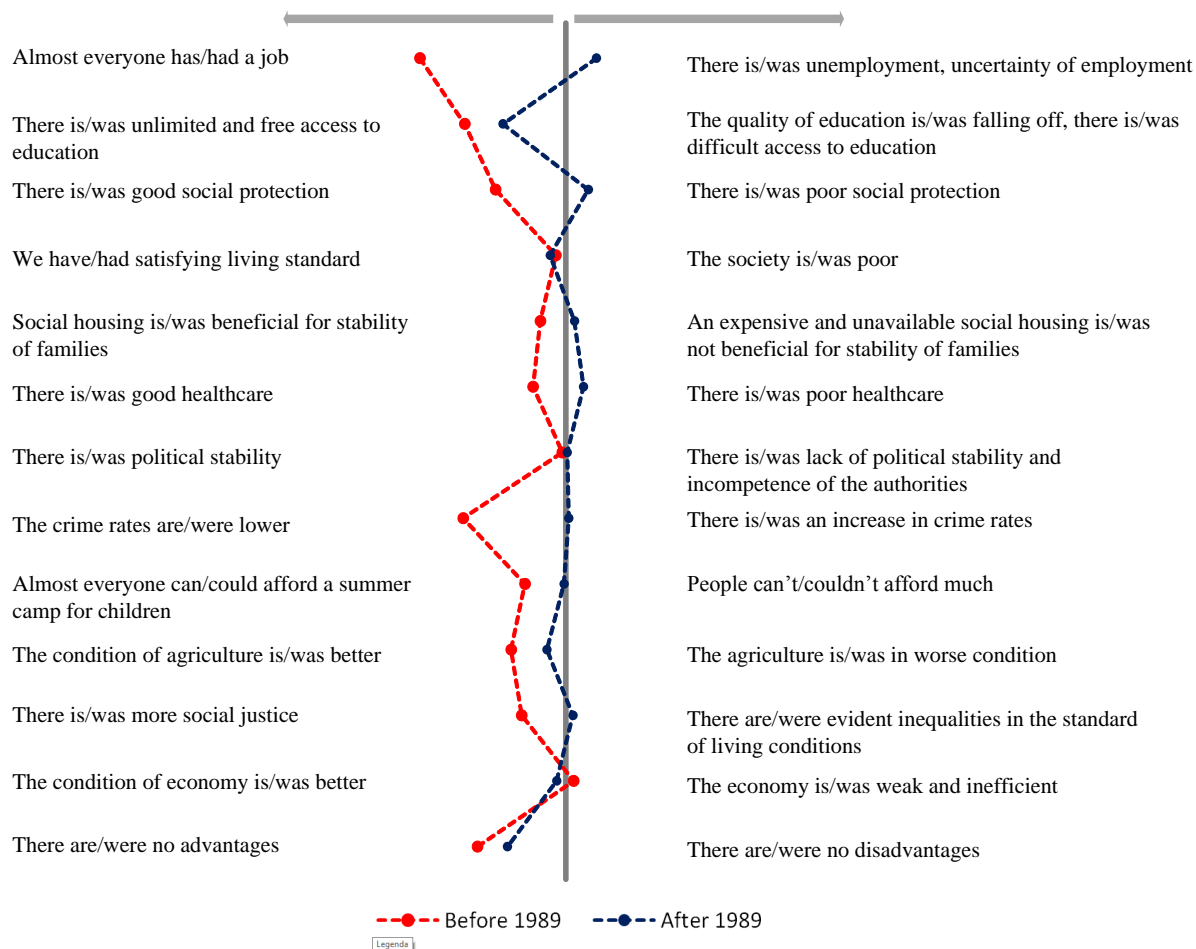
From the entrepreneurs point of view, a perfect professional activity should provide stability, independence and self-fulfilment. Employees, besides stability, perceive perfect occupation as a source of income which allows for the upkeep of a family and as a place where their skills would be used and appreciated. Dissatisfaction with job is caused by bad relations with superordinates, low salaries and wages as well as excessive mental pressure at work. As the most important risk factors, persons 50+ classified: deterioration of health, accidents at work, no alternative in case of a discontinuation of the current professional activity, potential necessity to care for a family member (either a partner or a grandchild). The group is not that much concerned about factors causing nuisance at work, associated with small chances for promotion or factors determined by their professional qualifications and willingness to start work.

Self-assessment of predispositions within the group has shown that despite their role in economy, they assessed their memory efficiency, concentration, fitness and motivation for work as very good. The employees stressed that they successfully dealt with transmission of knowledge to next generations. From the other point of view they were afraid of their resistance to tiredness. In this scope, in-depth analysis has shown that persons 50+, especially who work physically are not able to be efficient all day long because of their age. They'd rather have part-time job and frequent breaks for regeneration. They are aware of the influence of age on their physical condition and its consequences for their motor functions. At the same time they don't mind performing duly organized physical work.

The group of 50+ does not rely on external help and support. Most of them, especially entrepreneurs are of opinion that in the Polish economic reality it is more important to combat unemployment among younger people than to professionally activate the older, presenting significant level of altruism and social awareness of the older generations. Assessing institutional forms of support for their group, they indicated on the first place the actions offered by European structural funds. They have also noticed an engagement of jobcentres and employers in the support of persons 50+ professional activation. In the

opinion of the interviewed, there's not enough effort made in this matter by the Roman Catholic Church and state authorities of central and local level. It can be noticed that eight years of Polish membership in the EU, supported by applicable informational campaigns and also actual influence instruments, made persons 50+ consider the EU actions as highly effective. It's worth mentioning, especially in the view of the fact that persons 50+ were in Poland the most sceptical group in before joining the EU and just after the accession [4, p.2].

Visualisation 1.

Source: own elaboration according to CATI

People 50+, regardless of being either entrepreneurs or employees, first of all indicate on family and friends, also current employers and business partners as persons they would turn to in case of occupational problems. They'd hardly ever count on the authorities, trade unions, or employment agencies. Additional significant factor of a Polish 50+ representative is something described as "the spirit of People's Republic of Poland". This term is used in many contexts. For instance, from the first perspective, it describes irrational and entirely separated from reality actions of communist authorities that didn't meet any of rational social needs but were only an expression of decision maker's fulfilled expectations. From the other perspective these were deeply rooted in people's minds ways of behaviour and also certain expectations that prevent them from normal functioning in the new, altered reality.

These are mainly claims addressed to state authorities and the functioning of state system as a whole. During the research, persons 50+ were asked to compare various factors describing the system in Poland "now" and "then". It came out that 11 out of 13 factors appeared to be better in the old system. Especially access to job vacancies, education, social protection, housing, healthcare, agriculture, crime protection and justice system were perceived to be functioning better in the past (visualisation No. 1).

Only standard of living conditions and economic situation were perceived as negatives. It's interesting that current and past political stability were similarly assessed. The myth of the past still plays significant role in creating older people's attitude. It also makes impact on their expectations, perceiving of the contemporaneity and deci-

sion-making. Negative perception of today's Poland does not help neither their social nor professional activation.

Conclusions

Specific predispositions of persons 50+ and their behaviour observed in the area of professional and business activity make them a special social group. In particular support programmes focused on the group 50+ have to take into account inter alia the needs related to their age. The research indicates that reasons for which persons 50+ had decided to participate in support programmes can be divided into several categories. The first one concerns material issues, willingness to gather financial means needed for setting up own business. The following have rather cognitive character, i.e. gaining knowledge sufficient enough to conduct own business activity, particularly in such areas as law, ICT and entrepreneurship. Older persons also mentioned factors of psychological nature like willingness to change their lives, improvement of communication skills, believing again in their abilities, being active, positive thinking, need for self-fulfilment, fighting malaise and powerlessness [1, p. 21].

Therefore programmes addressed to persons 50+ who set up their enterprise or returning to professional activity should be adjusted to certain requirements in order to be useful for beneficiaries. According to the research, participants of such programmes first of all expect to be offered some suggestions, ideas for a new business, to be given financial means for starting the business, to be made familiar with binding legal regulations, to be learnt how to make business plan, use a computer and the Internet, also to strengthen own faith in themselves by getting mutual help and support [1, p. 22]. Coaching may be recommended as an absolute form of bringing to perfection persons 50+. It should be duty of a coach to raise self-assessment of persons 50+, to make change in perceiving their personal and family situation, create pro-social attitude and encourage to voluntary work and other forms of social activity. 50+ oriented informational policy seems to be essential in order to explain to the older people complicated phenomena taking place in today's world so that they would cease to be a source of anxiety and became ordinary circumstances in this modern but aging society.

REFERENCES

1. 50+ Przedsiębiorczość. Ocena, rezultaty, analiza. Raport z analizacji projektu. Ośrodek Wspierania Inicjatyw Społecznych, Jaworzno 2006.
2. Dojrzała przedsiębiorczość – innowacyjny model preinkubacji przedsiębiorczej osób 50+. Raport z badań organizacji przedsiębiorców, Fundacja Gospodarcza, Sopot 2012.
3. Główny Urząd Statystyczny, Stan ludności i ruch naturalny, Ludność wg grup wieku i płci, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.display?p_id=633597&p_token=0.8782727322284907.
4. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_064_09.PDF
5. <http://esa.un.org/unpp/>.
6. http://www.se.pl/wydarzenia/kraj/polska-na-granicy-zapasci-demograficznej_276100.html.
7. http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.display?p_id=851211&p_token=0.9781891682429143.
8. http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-1058.htm.
9. Kubicki P., Dojrzała przedsiębiorczość – innowacyjny model preinkubacji przedsiębiorczej osób 50+ Podsumowanie badań empirycznych, Fundacja Gospodarcza, Sopot 2012.
10. Mól D., *Osoby 50+ na rynku pracy*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2008.
11. Sztanderska U. Działalność organizacji pozarządowych świadczących usługi na rynku pracy skierowane do kobiet, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2006.

Доманска А., Зайковски Р. Экономическая активность людей в возрасте 50+ в Польше в перспективе стареющего общества

Аннотация. Целью статьи является определение факторов влияющих на экономическую активность людей 50+. В связи с увеличивающейся долей этой группы в стареющем обществе, а также огромным риском исключения из рынка труда, существенна их активизация путем поддержки предприимчивости в рамках разных программ. Чтобы эффективность этих программ была выше, они должны принимать во внимание специфические потребности, связанные с возрастом. Исследования показывают, что главные причины, по которым люди 50+ приняли решение участвовать в программах предпринимательства это материальные аспекты, но также возможность приобретения знаний, позволяющих заниматься предпринимательской деятельностью, а также психологические аспекты. Правильное понимание потребностей этой группы, а также оценка уровня воздействия отдельных инструментов поддержки должны быть основой каждой, хорошо подготовленной программы активизации людей 50+. На основе проведенных исследований, мы видим, что участники программ ожидают, прежде всего, предложения концепции для собственной фирмы, приобретения средств для начала предпринимательской деятельности, приобретения необходимых знаний на тему предприятия, а также приобретения знаний по работе с компьютером и Интернетом. Необходима также целенаправленная информационная политика, цель которой – объяснить пожилым людям сложные явления, происходящие в современном мире, таким образом, чтобы они перестали быть источником страха при создании и реализации собственной фирмы.

Keywords: *ключевые слова: предприятие, рынок труда, лица 50+*

Korzeniowska A.¹

The use of payment cards by students in Poland

¹ Anna Korzeniowska, PhD, Assistant Professor

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Faculty of Economics, Department of Banking, Lublin, Poland

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. This paper presents the scale of non-cash transactions carried out in the Polish economy with payment cards and the analysis of the research on the use of payment cards for young people who are students, entering the financial market.

Keywords: non cash payments, payment cards, clearings, cash turnover

Introduction

Most students in Poland are 20-25 years old. Many of them during their studies starts in gainful employment. From the first year of their study students often become banks clients, because they used a personal account to receive a scholarship and to receive financial support from their parents. Banks expect their loyal customers to continue this cooperation also after graduation so they strive to offer customized personal accounts to meet clients' needs by facilitating their access to settlement products, as well as insurance and even investment.

The aim of this work is to analyze the preferences of young Polish people for realizing payments by cash or cashless with the use of payment cards against the background of the payment card market in Poland.

1. The role of cash turnover in economy

The cash turnover in the economy involves certain costs. They result from the need to secure both the interests of the parties in the transaction and of the operation itself. These costs may be considered in terms of macroeconomics, from the point of view of economy as a whole, as well as in terms of microeconomics – from the perspective of particular parties in the payment transaction.

In the case of cash turnover, ensuring liquidity in the economy requires a particular care about a proper amount of means of payments whose print and transport across the country determine incurring relevant expenditure. Cash money is often withdrawn from the circulation by households and enterprises so as to return onto the market at a more convenient moment for them.

The rapid, unexpected changes in the amount of accessible money which arise in this way, make it difficult for the banks to control its value. This, in turn, brings uncontrollable fluctuations of inflation and exchange rates. Such a situation might encourage speculators to influence the monetary market in a deliberate and unfavorable way. The difficulty in determining the optimal size of money issuance by the central bank in relation to the rate of its trade for ensuring payment liquidity in economy was broadly discussed by such economists as M. Friedman i J.M. Keynes.[1].

The costs incurred by the parties in the cash transaction result from the necessity of holding banknotes and coins of proper value, which in case of big amounts arises certain difficulty. With small amounts, to raise a certain amount of money does not constitute a problem, while with bigger transactions some earlier actions have to be taken which involves raising cash. Here appears an alternative cost, namely the time of the payer, and quite often also extra costs which include:

- the duty to advise the bank of withdrawals which are in excess of the determined earlier limit, low as a rule,
- the risk connected with holding and transporting cash
- the necessity to secure the received cash which often involves visiting the bank and making a payment into the account (it may involve paying commission the bank charges for such a remittance),
- cash money is not durable and is often susceptible to damage (hence more and more countries launch into circulation polymer money which is more expensive in production but more durable and more difficult to be counterfeited. In Europe such banknotes function in Romania and Switzerland, while the UK is considering its introduction)
- while accepting banknotes and coins one risks receiving counterfeits.[5]

With the technological advances money issuers and participants of financial transactions seek to reduce costs of issuance, holding money and a transaction itself. Hence, there is a desire, first of all on the part of banks and public authorities, to increase the volume of cashless transactions, and transactions with electronic money in particular .

All the more so, because the fact of recording cashless transactions helps eliminate shadow economy. However, private persons are more conservative about money in a form of cash, because paper payment instruments rather than payment online give them a deeper sense of privacy.[8] Cashless transactions can be performed by cheques, clearings in a form of a transfer or pay order and with the use of electronic money. Then cash and electronic money offer to the parties to transaction instant clearings, while clearing by cashless money are usually delayed and the time of their realization is dependent on the effectiveness of the payment system. [1] Therefore in modern economies one can observed the growth in popularity of cashless money and the shorter existence of cash outside the banking system [2], though the share of cash in transactions is still high. It is estimated that 80% of direct transactions in the European Union are performed by cash. [3] In the most pro-cash Scandinavian countries it remains at the level of 50%. [4]

2. A credit card as an electronic payment instrument

In 2002 Poland, through adopting a law on electronic payment instruments, implemented the provisions of the Directive 2000/46/WE on running activities by institution of electronic money. According to law an electronic payment instrument (eip) is *every payment instrument, including the access to funds at the distance, allowing the*

holder to perform operations via data storage media or electronic identification of the holder necessary to perform a transaction, a payment card or an instrument of electronic money in particular. [6]

An electronic money instrument is understood as an electronic device where electronic money is stored, and an electronic card in particular, which allows to submit the account and a hard disk drive.[7]

So, every payment card is an electronic payment instrument which is defined by the law on payment services

as a card allowing cash withdrawals or enabling lodging a payment order through the acceptor or transfer agent, accepted by the acceptor in order to receive means due to him. [9]

Originally the definition of the credit card was included in the law on Bank Law [10], however, further amendments to its content and the place of publication were the consequence of adopting by Poland the Directive 2009/110/WE [11]. Payment cards functioning in the economy may be classified by different criteria Table 1.

Table 1

Payment cards classification [12]

Criteria for classification	Type
A number of entities involved in the payment process	Two-sided, three-sided four-sided;
Technology used	embossed, magnetic, microprocessor, hybrid, virtual;
Issuer Status	consumer, bank, non-banking
Additional benefits	ordinary, gold, platinum
Card holder	basic, additional, personal to bearer,
Source of funds to cover transaction	credit, debit, charge, guaranteed
Range	local, domestic, international

3. The Polish payment card market against the background of the European Union

By the Polish National Bank's data, at the end of 2Q 2013 there were 34,4m payment cards issued, 80,7% of which were debit cards, 18,4% credit cards, and 0,9% charge cards. Payments cards with the function of cash withdrawals from the cash dispenser accounted for 98,8% of the total. With regard to the type of security, the large part of cards on the market are hybrid cards, i.e. cards equipped both with a magnetic stripe and a microprocessor. These cards account for 87,39% of the cards functioning in Poland and they effectively replace the cards secured with only a magnetic stripe, which remain at the level of 12,2%. Only 0,36% (approx. 124 000) account for virtual cards. [13]

According to the study by World Bank FINDEX in 2011, 90,52% of citizens of the Euro zone aged 15 and onwards were holders of a bank account. For Poland this percentage was 70,19%. Comparing it with the percentage for the developing countries of Europe and Central Asia which is 44,93%, one may conclude that the level of banking for Poles is high and in the subsequent years it is going to get the level of well developed countries of the Euro zone.

The situation looks different, when the analysis takes into consideration a number of cards held by the citizens. Undoubtedly, one should consider the specificity of particular countries in respect of technological advancement of the payment system and diversified preferences of the society for using cash and cashless payment instruments which stems from sociological and cultural factors. [14]

In 2011 in Europe, in the countries of the Euro zone 36,64% of citizens aged over 15 held at least one credit card, and 68,28% - a debit card. At the same time in Poland in the same age group there were 17,68% of citizens holding a credit card and 37,34% of citizens - a debit card. Slightly higher rates refer to persons over 25 years old with at least secondary education domiciled in the urban areas.

A lot of persons hold more than one card. While considering an average number of payment cards per citizen, Poland is ranked much lower than the EU average.

In 2011 the rate for Poland was 0,84, while for the EU countries 1,44 per citizen. The citizens of Sweden and the UK hold more than two cards per person, and for Luxembourg this rate is 3,27. In 2011 of all the countries in the EU, the lower rates than in Poland were only in Romania. Not all card holders make use of their cards. As mentioned before, the use of cards for performing cash payments often depends on sociological and cultural factors. Thus, a bigger discrepancy in the results, than in the average number of cards per citizen, is in the case of the average number of transactions performed with these cards. In 2011 an average Pole carried out 26,9 cashless transactions by payment cards. At that time the average for the EU was 73,9, while the lower results than in Poland were noticed in Italy, the Czech republic, Hungary, Greece, Romania and Bulgaria. In Scandinavian countries (Denmark, Sweden, Finland) citizens use a card on average over 200 times a year. In Luxembourg the average number of transactions performed with a card by one citizen was 137,7 which ranks the country as seven, although the citizens there hold the highest number of cards. [15].

4. The use of payments cards by students a. The number of cards held

Young people who only now enter onto the financial market are specific clients for banks. This generation is referred to as Generation Y. These are persons for whom the access to technology is vital. They feel at ease while using digital media and new technologies. Many of these persons regularly use social networks. They are prospective and at the same time difficult clients for banks. In December 2012 there was research carried out on a sample of 420 students which aimed at analyzing the attitudes of these persons towards cash and card payments. There were 257 females and 162 males in the group (one person did not mark the gender), and 92,8% of the respondents were at the ages 19-26. Almost 77% of the respondents were full-time students, and for 75,5% of them their studies were free of charge. As for their domicile 26,9% of the respondents pointed at the country, and 41,9% - a city with the population over 200 thousand people. The rest pointed at smaller towns. About a half of the respondents

declared that the average balance in their bank accounts do not exceed PLN 1000-1500.

Among the respondents, 33 persons declared they do not hold any payment card at all, 61,7% hold one debit card, and 9,3% - two or more. 17 persons (4% of the respondents) hold virtual cards, with 2 persons hold more than one card of this kind. 24,3% of the respondents hold one credit card, and 1,7% hold two such cards. 7 persons (1,7% of the respondents) declared holding a pre-paid card.

No significant differences were noticed in the number of cards held with regard to the classification of the respondents in terms of gender, domicile and faculty they studied. However, it may be stated that the number of cards held in a group of young persons is much above the average. These persons are frequently more willing to agree to receive a card attached to the account and they have no problems with using them as payment instruments.

Taking into account the system, in which cards operate, 5,7% of the respondents used Visa cards, 34,45-Mastercard, and 5% - both of them. Moreover, 4 persons pointed out they held American Express cards, 9% of the respondents either hold no card or they did not provide any answer to the question. This structure is similar to the share the two main card issuers have in the Polish market. By the end of 1Q 2013 the share of Visa in Poland was 60,3%, and the share of MasterCard -38,3%. [16]

b. The reasons for holding/not holding payment cards

The use of payment cards is dependent, among others, on access to payment terminals, cash machines and the ease of access to instruments themselves. Equally important is the attitude of clients themselves to holding and using cards. By the end of March 2013 there were 18 665 cash machines in operation and their number is systematically growing. The average value of one transaction was zł.370, and the total value of the operations performed was zł.

67,4bn. Apart from the fact that the number of cash machines is growing, their functionality is growing, too. Currently these devices allow to view the account balance, order transfers, recharge pre-paid mobiles, and are often equipped with the function of a cash deposit machine. The number of points of sale which accept card payments, despite some fluctuations, is also growing steadily. At the end of 1Q2013 it was 243,1 thousand, and the number of devices through which payments are received was 298,3 thousand. In many points of sale more than one POS terminal or another device is used. About 30 thousand points of sale enable the payment card holders to make use of cash-back service which lies in withdrawing cash up to zł.200 at the cash desk of the point of sale while paying by card for shopping. [16] In spite of the relatively well developed infrastructure, still over 70% of entrepreneurs think cash is cheaper, safer and more convenient. [17]. This is the reason why they do not take any action to propagate cashless payments for products and services they offer.

In the research young people (students) were asked about the factors which favor holding a payment card. Of 372 holders of various cards, it was most often declared that credit cards are more convenient (62,9%) and safer (48,3%) than cash. Over 40% of the respondents also pointed out that a card was a product sold by the bank together with the current account. The lowest number of the respondents acknowledged that the reason why they hold a card may be the possibility of a differed payment which is mostly related to credit cards. Although the majority of the students of full-time studies do not have any employment, and there is a large group of the unemployed among the extramural students, it turned out that the parents supporting a student are rarely the source of providing them with a payment card. Less than 10% of the debit card holders and only 2,95% of credit card holders indicated they received a payment card from their parents.

Table 2.

Factors which favour holding payment card by respondents (N=372)
(Source: the author's own study)

	debit card (number of respondents)	debit card (% of respondents)	credit card (number of respondents)	credit card (% of respondents)
It is more convenient than cash	234	62,90	81	21,777
It is safer than cash	180	48,38	53	14,25
It was attached to my personal account	163	43,82	52	13,98
The current trend is to hold a card	56	15,05	22	5,918
It gives possibility of the differed payment	25	6,72	23	6,188
It gives possibility to make use of promotions	46	12,36	34	9,14
Received from parents	34	9,14	11	2,96
Travel abroad	44	11,83	25	6,72
Others	1	0,27	3	0,81

It results in part from the structure of the contract of a bank account itself. At present, to open a current account one does not have to declare regular incomes, and banks give a debit card "offhand" while opening this account. For credit cards banks have special promotion offers which promise a free of charge usage for a year if a stu-

dent meets all the specified terms. Poles appear to have a high esteem for cash which is proved by the answers provided by the respondents who do not hold a payment card. The fact that they are used to cash was indicated as the most important reason.

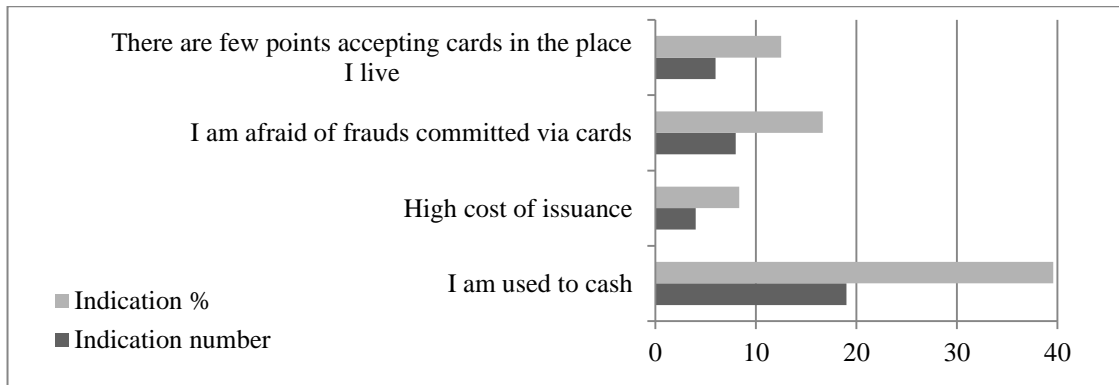

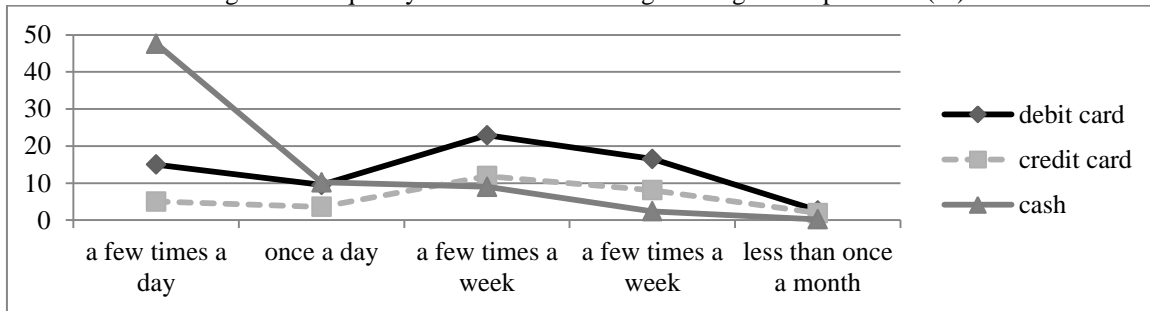
Figure 1. Reasons for not to possess a payment card (N=48)
(Source: the author's own study)

Some further positions in the ranking were taken by a fear of security and a low number of acceptance points in the domicile of a respondent. A fear of secure usage of a card is the least justified. The research of the European Central Bank carried out in July 2012 and published in "Report on card fraud" showed that the share of fraud transactions in the total number of transactions performed with cards in Poland is the lowest compared with other countries of the EU. [15]

Poles compared with the citizens of the European Union demonstrate a high esteem for cash. It is confirmed by the analysis of a group of students, although it is evident they are willing to perform cashless clearings more by a payment card than an average Pole. Cash is mostly used by the respondents to settle payments for every day shopping which entails using it a few times per day. More than 47,5% of the respondents declared the use of cash a few times a day, and 45,3% using it while paying for shopping every day.

c. The way and frequency of using payment cards compared with cash

Figure 2. Frequency of card and cash usage among the respondents (%)

Source: the author's own study

In turn, the largest group of respondents use both debit and credit cards a few times a week. (Fig. 2) mainly to pay for larger or occasional purchases. Young people also use payment cards for online purchases, but many people

prefer to use other forms of non-cash payments in the internet. More than 3% of respondents indicated that they shop online for paying credit transfer or direct transfer from their bank accounts. (Fig. 3)

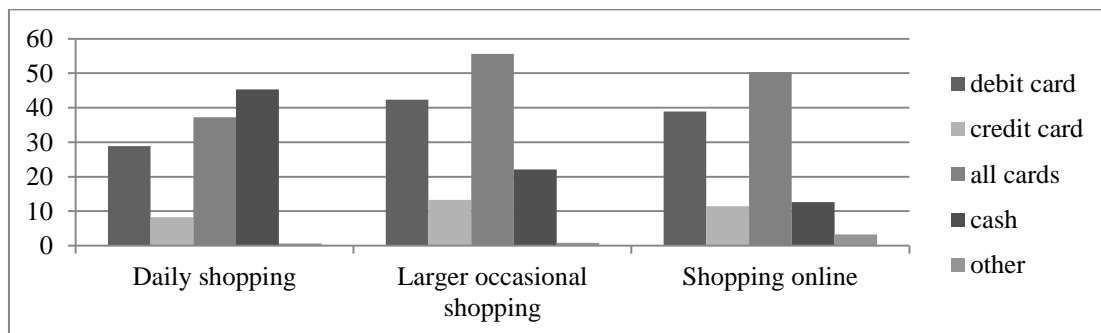

Figure 3. Reasons for card and cash usage by respondents (%)
(Source: the author's own study)

Given the course of study, the lowest percentage (about 88%) of cardholders is in the group of students of humanities and social studies (excluding students in eco-

nomics). In the other groups, the students of economics, technical and physical sciences and life sciences, the percentage of cardholders is higher than 92%.

Analyzing the place of living declared by the student, we can conclude that the smallest group of cardholders is among residents of rural areas, which is much likely due to a poor need to have a card and which might be associated with a lower than in urban areas availability of POS terminals and other devices that accept card payments.

Summary

Young people have a relatively high protechnology attitude, so as evidenced from the research, they are more

likely than the average adult citizen to use cashless payment instruments such as debit and credit cards. Due to the low income and security for the loan, they have relatively fewer credit cards than people holding regular employment.

Analyzing the preferences of young people for the use of the card one should expect a rapid development of non-cash payments in Poland as they become more and more popular with those generations of payment instruments who are entering the financial market.

REFERENCES

1. Górka J. (2009), Konkurencyjność form pieniądza i instrumentów płatniczych, CeDeWu, Warszawa.
2. Iwańczuk A. (2011), Systemy płatnicze i rynek płatności w Unii Europejskiej, CeDeWu, Warszawa
3. European Payments Council (2007), *Improving Eurozone Cash Processing Harmonisation and Efficiency within SEPA*, EPC193-07 Version 1.0, Brussels, 14 September 2007.
4. Polasik M., Marzec J., Fiszeder P., Górka J. (2012), Modelowanie wykorzystania metod płatności detalicznych na rynku polskim, „Materiały i Studia NBP”, Zeszyt 265, Warszawa
5. Iwańczuk A., Kotliński G. (2008), Bankowe rozliczenia pieniężne, AE w Poznaniu, Materiały Dydaktyczne 216, Poznań, p. 12
6. The law of 12 September 2002 on Electronic Payment Instruments
7. Świecka B. (2007), Detaliczna bankowość elektroniczna, CeDeWu, Warszawa.
8. Matuszczyk A., Matuszczyk P.G. (2008), Instrumenty bankowości elektronicznej, CeDeWu, Warszawa 2008
9. The law of 19 August 2011 on Payment Services, Journal of Laws of 2011 No 199, item 17175, as amended
10. the law of 29 August 1997 on Banking Law,
11. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions, amending Directives 2005/06/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC, Official Journal of the UE L 267 of 10 October 2009, p. 7
12. Wojciechowska-Filipek S. (2010), Technologia informacyjna w usługach bankowości elektronicznej, Difin, Warszawa
13. Liczba wyemitowanych kart płatniczych na przestrzeni kolejnych kwartałów w latach 1998 – 2013, Narodowy Bank Polski, Departament Systemu Płatniczego, www.nbp.pl/home.aspx?f=/systemplatniczy/karty_platnicze.html, accessed on 11 September 2013
14. Alzetta A., Payments Innovation, „Journal of financial transformation” no 09/2008, vol 23
15. Porównanie wybranych elementów polskiego systemu płatniczego z systemami innych krajów Unii Europejskiej za 2011 rok, Narodowy Bank Polski, Departament Systemu Płatniczego, Warszawa, December 2012.
16. Narodowy Bank Polski, Informacja o kartach płatniczych. I kwartał 2013 r., NBP, Warszawa, June 2013.
17. Górka J. (2012), Badanie akceptacji gotówki i kart płatniczych wśród polskich przedsiębiorców, Raport badawczy, NBP, Warszawa.

Корженьовска А. Использование платежных карточек студентами в Польше

Аннотация. Польская система платежей очень развита. Она предлагает широкую гамму современных платежных продуктов. К сожалению, банковскими продуктами жители Польши пользуются мало. Количество Поляков, пользующихся личными счетами или платежными карточками – основных банковских продуктов – гораздо ниже, чем среднее количество для ЕС, хотя инфраструктура, позволяющая использование платежных карточек развита и развивается и улучшается дальше. Например, в конце марта 2013 года на территории Польши было 18 665 банкоматов в эксплуатации. Эта ситуация может измениться, когда очередные поколения будут входить на финансовый рынок. Целью настоящей работы является анализ предпочтений молодых Поляков относительно осуществления платежей наличными или по безналичному расчету при использовании платежных карточек на фоне платежных карточек в Польше. Исследования показывают, что молодые люди, которые были студентами во время проведения исследований, абсолютно убеждены в том, что платить карточкой удобнее, чем наличными. Почти половина опрошенных считает, что карточки более безопасны, чем наличные. Но, они в своей повседневной жизни, привыкли пользоваться наличными. Роль банков – переубедить молодых людей, которые в будущем станут их ключевыми клиентами, пользоваться платежными карточками, а также пользоваться другими безналичными платежными продуктами, настолько часто, насколько это возможно, вместо, до сих пор применяемой формы наличных.

Misterec W.¹

Polish enterprises – innovators or followers of already existing technological solutions

¹ Wojciech Misterek, PhD, Assistant Professor

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Faculty of Economics, Department of Banking, Lublin, Poland

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. The aim of the article is to verify whether projects implemented by enterprises in Poland are the result of the own research and development of these enterprises or co-operation with research centers, or whether they are the result of readymade solutions acquired from the market.

Keywords: *innovation, imitation, economic development, investment projects*

Introduction

While studying the issue of innovation in economy more attention should be drawn to the phenomenon of imitation of technologies, products, services or processes, as a lot of projects implemented by enterprises are not the direct effect of their work on research and development or their cooperation with scientific centers while working on these solutions. These projects lie mainly in purchasing new technologies or adopting already existing solutions to meet the needs of the enterprise. However, as it is often emphasized, the novelty of the applied solutions, their very limited use on a particular market as well as significant contribution to improving competitiveness give rise to qualify them as innovation projects. Therefore it is worth considering whether investments like these should be treated as equal to projects which are created in-house or in research centers to meet the needs of business units, and whether they may be viewed as innovation. The answer to this question is not provided by the very definition of the concept of innovation. The first definition presented by J.A. Schumpeter clearly indicates that the key element of innovation is novelty, both in the context of technology, the method of production, market, resources as well as the product itself.[7] Thus projects connected with imitation, according to the definition by the Austrian scientist, should not be considered as innovative. By contrast, another crucial definition proposed by A. Hargadon and R.I. Sutton indicates that innovations result from the exchange of knowledge from various functional areas of the company and from its surrounding. As the result of using the solutions existing in the business environment in a new unexpected manner, there appear new services, products and processes. Hence, implementation might be also the implementation of a well – known solution onto a completely new area.[2] This definition explicitly takes into account imitation, i.e. adopting existing ideas for the needs of particular enterprises or sectors. Similar conclusions may be drawn on the base of the OECD economic definition from the Oslo Manual handbook, which is most frequently referred to in the subject literature and used in practice. In accordance with OSLO methodology, innovation is to be understood as implementation of a new or significantly improved product or a process, a marketing method or an organizational method into the economic practice, organization of a workplace or relations with the surrounding.[4] In this way the adoption of existing solutions for the benefit of the project is covered by the proposed definition since most often it is made by the improvement of an already existing solution. This divergence in views justifies verification, attempted in the arti-

cle, to what extent implemented projects result from the works on research and development in-house or co-operation with research centers, as well as, to what extent it is the effect of acquiring new solutions from the market.

The research area covers Polish enterprises and entities based in Lublin Voivodeship. The paper aims at examining the hypothesis that the prevailing orientation of enterprises towards adopting existing technological solutions provides the potential for the long-term development of the Polish economy. The considerations presented in the paper will be carried out on the base of the data analysis of secondary research which compares innovation of particular countries published in Innovation Union Scoreboard 2013, as well as primary research achieved due to the questionnaire research carried out among entrepreneurs of Lublin Voivodeship in QIV 2011 within the research project NN 113 303038.

1. The significance of innovation and imitation for the economic development

In the subject literature much attention is paid to the analysis of the impact innovation exerts on economic development. Nearly all of them unanimously point out the benefits from incurring costs for this purpose in the long-term perspective. One should also note, however, the analysis of the impact of investments which are rather imitative than innovative. The findings of the research carried out by J. B. Madsen, Md. R. Islam, J. B. Ang on the sample of 23 countries of OECD and the sample of 32 developing countries, showed that the long-term efficiency of these strategies is different. The countries with a higher level of development generate their economic growth through expenditures on research and development, which results mainly in innovative projects. By contrast, developing countries generate their economic growth by taking advantage of imitation. Currently, both strategies are complimentary and effective, yet in the long run changes are necessary, which, in turn, rules out mutual benefits. The results of the research show that developed countries are still interested in keeping the technological distance to developing countries, thus they should strive to continue high spending on research and development so as to hold the position of a creator of innovation. It allows them to preserve the competitive advantage on the market and benefit not only from the area of sales of goods and services but also from readymade technological solutions. On the contrary, countries which are at present mostly imitators should intensify expenditure on research and development to minimize the technological distance and to get closer to countries with a high level of

development in the area of creating their own innovative solutions.[3] On the base of the above it may be concluded that the strategy of imitation of technological solutions brings numerous benefits only in the short run. Unfortunately, implementing an innovative strategy countrywide is quite costly, and what is more, some enterprises show little interest in the change like this. As O. Shenkar's research on particular business entities proves following the solutions already existing on the market and adopting them for one's own needs is cheaper and less risky, and what is more, quite often more effective in economic terms. This may be proved by the performed analysis which show that companies which frequently imitate a given solution are economically more successful compared with those entities which claim to be the authors of a particular innovation.[8] Yet, to continue development of economy as a whole system in the long term, it is desirable to reduce this technological distance to the countries with the highest level of economical development and to shift the burden of development towards innovative strategy. One of the solution is to use a mixed strategy during the transition period which allows to expose to enterprises the benefits from creating their own innovations. Furthermore, such changes require significant expenditure by the state to support research carried out for the sake of

entrepreneurs who search for new innovations. Still more, there is a need for the change in the system of education, which would allow companies to create their own innovations.[10] Such activities are costly, however, the sooner they are taken the more benefits are brought to enterprises, and consequently for the whole economy. [5]

2. Innovation of Polish economy against other EU countries

Over the last few years Polish economy has been gradually shifting from the strategy of imitation towards the strategy of innovation. As the data in Figure 1. show innovation in Poland measured with the integrated index (SII)¹ is ranked very low. In 2012 among the EU 27 countries Poland came twenty-fourth outperforming only three other countries, i.e. Bulgaria, Romania and Latvia. The value at the level of 0.270 was half lower than that of the EU average and accounted for 35% slightly over of the index value of the most effective country in this area, i.e. Sweden. Poland was outdistanced by most countries with a similar level of economic development such as Slovenia, Estonia, the Czech Republic and Hungary. It proves low potential of economic development in the subsequent years.

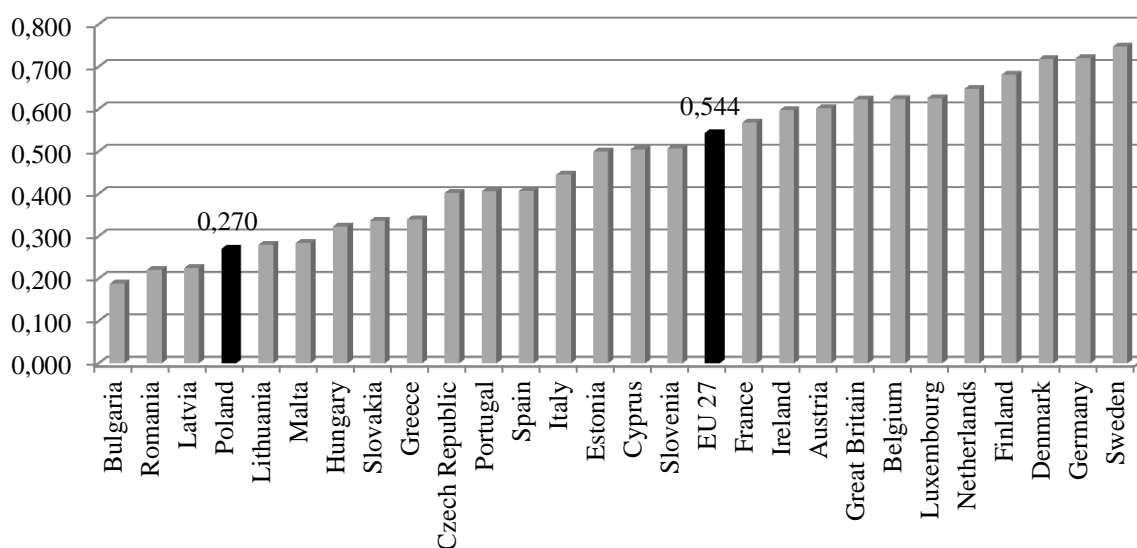

Figure 1. Summary Innovation Index (SII)* for the EU in 2012

(Source: Innovation Union Scoreboard 2013, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/facts-figures-analysis/innovation-scoreboard/index_en.htm, p. 74)

Two selected specific parameters SII - Linkages and Entrepreneurship and Intellectual Assets - will serve to compare the extent to which implemented projects are the result of the company's own research and development, and to which extent they result from purchasing readymade solutions at the market in particular EU countries. The first parameter examined here is made up by the following variables: SMEs innovating in-house (% of SMEs), Innovative SMEs collaborating with others (% of SMEs),

Public-private co-publications per million population. This indicator mainly reflects the ability of the sector of small and medium companies to generate their own innovations as well as the extent to which these innovations are commercialized and used in co-operation with other entities. The data in Figure 2 indicate a very difficult situation of Polish economy in this area because small and medium enterprises are characterized by a very low degree of innovation.

¹ SII (Summary Innovation Index) is a relative indicator and shows how with particular parameters a given economy performs compared with other examined countries. As it is assumed the best country is assigned 1 in a particular category and the country with the worst index value - 0. Other countries are given 0-1 depending on their values compared to the highest and lowest assessments. For the Summary Innovation Index analysis there were selected the following variables: Human Resources, Research system, Finance and support, Firm investment, Linkages and entrepreneurship, Intellectual Assets, Innovators, Economic effects.

The examined indicator is higher only in Romania and Bulgaria, and nearly six times lower than the EU average. Still worse, Poland was outrun in this area not only by the countries with a high level of innovation but also the majority of Central and Eastern Europe. In conclusion, the majority of Polish companies are imitators of solutions al-

ready functioning on the market, they are not innovators. By this very fact, the process of strategy transformation has just been started and the effects of the changes, which are being introduced, are likely to appear no sooner than in a few years.

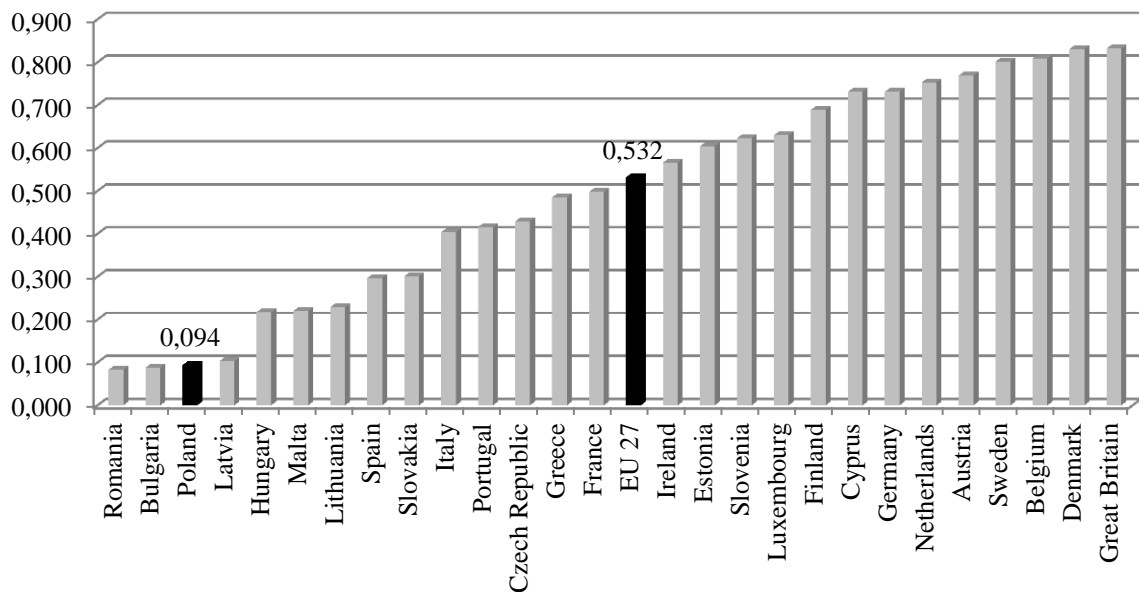

Figure. 2. Linkages and Entrepreneurship Indicator in the EU countries in 2012 (Source: Innovation Union Scoreboard 2013)

It is also proved by the detailed analysis of the other parameter, i.e. Intellectual Assets, which is made up of the following variables: PCT patent applications per billion GDP (in PPP€), PCT patent applications in societal challenges per billion GDP (in PPP€), Community trademarks per billion GDP (in PPP€), Community design per billion GDP (in PPP€). This indicator reflects mainly the society's ability to create innovation both in scientific research

and enterprises themselves. Therefore, it allows to verify whether Polish economy is already able to execute fully the strategy of innovation or whether companies are forced to purchase modern solutions from abroad. As the data show, due to the current situation Polish enterprises are more willing to realize the strategy of imitation rather than innovation.

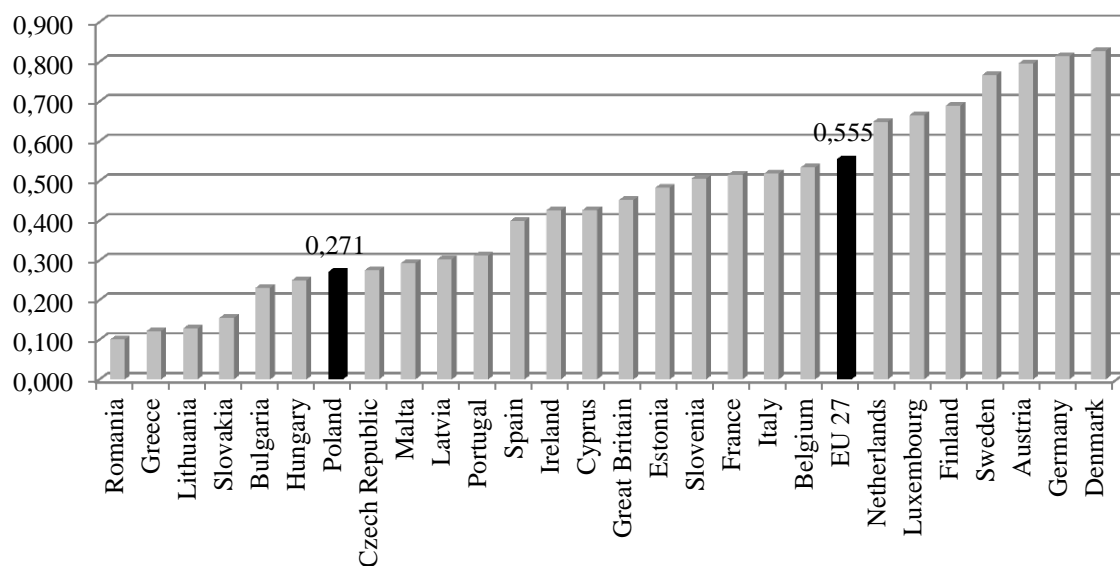

Figure.3. Intellectual Assets Index in the EU countries in 2012 (Source: Innovation Union Scoreboard 2013)

Admittedly, Poland managed to outrun a few countries of the EU, yet, the distance to the EU average, and to most active in this area Denmark, Germany and Austria is real-

ly huge. Such a situation is only the consequence of the weakness of Polish science and the lack of the proper policy which would foster running research and development

of companies. The activities which have been undertaken recently and which aim to increase commercialization of the research in academic centers as well as boosting the activity of companies in creating their own solutions through research, are not yet directly transposed to the desired effects. Hopefully, the processes instigated in this area will exert a significant impact on the change of the situation in the long term.

3. Sources of innovation in Lublin Voivodeship

In 2011 within the research project “Financial Instruments of Supporting Development of Innovation of Enterprises in the Lublin Voivodeship” financed by MNiSW (the Ministry of Science and Higher Education) No NN 113 303038 the survey research was done whose one aim, among others was to identify the sources of inspiration for innovative projects. The research covered 395 enterprises in the Lublin Voivodeship, 190 of which implemented various kinds of new solutions on new product or services, the process of manufacturing, the organization of company’s functioning, or marketing instruments. In this way the share of innovative companies was significantly higher than the country average and that of the Lublin Region. It should be noted, however, there are also entities in this group which actually bought readymade solutions on the market, thus the projects they realized were, in fact, imitation. The analysis proved that, in terms of the scale of the enterprise activity, prevailing were local and regional enterprises which accounted respectively for 30,8% and 34,5% of the research table. Much lower was the number of business units surveyed on a country scale (23,5%) and international (11,2%). It should be empha-

sized, however, that this structure is typical both for the whole country and the researched voivodeship.

As the data in Figure 4 present, among 190 enterprises, which were realizing their own innovation projects or those of imitation nature, while implementing them, the majority were inspired by the sources indicating the purchase of solutions already existing on the market. Only 17,3% of respondents were carrying out their own research and development, and merely 7% were co-operating with universities and research centers. These entities are still in minority among the researched companies even if one adds up to this group a relatively high number of enterprises which were looking for solutions on their own in the subject literature and academic papers (slightly below 15%). It shows the dominant role of imitations in realized research projects. For comparison, the majority of enterprises found out about the applied technology from the companies in their business environment, i.e. clients (40,3%), technology providers (37,7%), company’s direct suppliers (36,1%) and competitors (31,9%). Although it shows the prevalence of imitation, some positive symptoms may be also noticed as in Poland the process of diffusion of innovation increasingly gains in its importance. Business entities are compelled by the market to see new solutions and use new technologies, which only gives a good forecast for the future. The analyzed research also confirmed that the Internet is the key way to search for new solutions, as it was pointed out by 50,3% of the companies examined. Additionally, business entities look for information on prospective innovations or used solutions which are likely to be adopted for their needs at workshops, conferences (27,7%) or at sector fairs (26,7%).

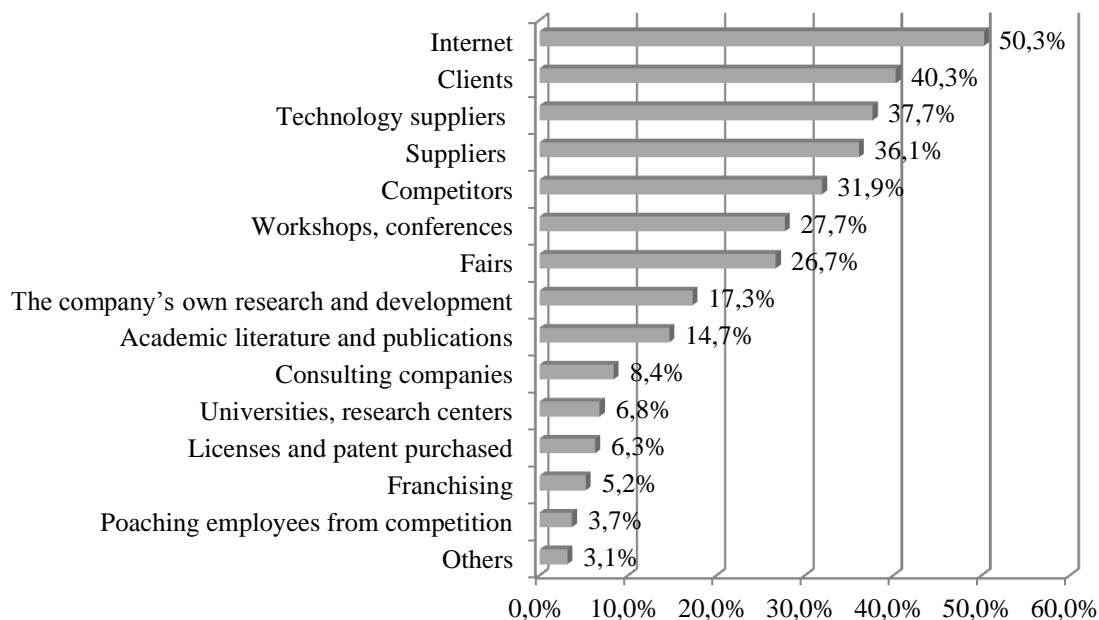

Fig.4. Source of inspiration for implementing innovation in enterprises in the Lublin Voivodeship (a few sources could be marked by the respondents)
(Source: The author’s own study based on questionnaire research)

The comparative analysis of the responses of enterprises with various ranges of activity presented in Table 1 shows that business entities with cross border area of activity, and even a domestic one, take advantage of a much wider

spectrum of sources of inspiration. Equally important is the fact that within this group of respondents many more companies started co-operating with universities or research and development centers, or they carry out their

own research and this should bring about their own innovative solutions. This means the companies willing to compete on a bigger market have already started the transition process from imitation to innovation. They can see

in innovations an opportunity to build up a competitive advantage, which, apart from winning new clients, will allow them to get a bigger margin of sales.

Table.1

Source of inspiration for implementing innovation in enterprises in Lublin Voivodeship which have various areas of activity (a few sources could be marked by the respondents)
(Source: the author's own study based on questionnaire research)

Sources of inspiration for innovation	The range of business			
	local	regional	home	cross-border
Company's own research and development	9,5%	15,9%	20,0%	27,6%
Clients	35,7%	47,8%	37,8%	34,5%
Fairs	26,2%	23,2%	24,4%	41,4%
Suppliers	42,9%	37,7%	26,7%	37,9%
Competitors	35,7%	27,5%	26,7%	41,4%
Workshops and conferences	11,9%	36,2%	28,9%	31,0%
Universities, research and development centers	7,1%	1,4%	6,7%	17,2%
Consulting companies	4,8%	8,7%	11,1%	6,9%
Internet	45,2%	56,5%	42,2%	65,5%
Academic books and publications	14,3%	14,5%	15,6%	17,2%
Poaching employees from competition	2,4%	7,2%	0,0%	3,4%
Licences, patent purchased	2,4%	5,8%	4,4%	17,2%
Franchising	11,9%	5,8%	2,2%	0,0%
Technology suppliers	23,8%	39,1%	40,0%	51,7%
Others	2,4%	4,3%	2,2%	3,4%

The situation is quite different in the case of local enterprises or those of regional character. While realizing investment projects, the majority of them acquire ready-made solutions and adopt them for their needs. In this way they become imitators, because such activities are cheaper and, above all, less risky.

Yet, one may note that the transition process from imitation to innovation has already been started in Polish enterprises, as entities which would like to compete internationally or be strongly competitive on the domestic market, more often create innovative solutions on their own and become the leader forcing changes in smaller entities, too. One may rightly expect these changes, which are currently under way in Poland, and which in the subsequent years are going to get dynamised with compliance with the Strategy of Innovation and Effectiveness of Economy „Dynamic Poland 2020”[6], will result in a wide range of benefits in this area in the long term.

Conclusion

As it has been argued above, in the recent years Polish economy has been at the stage of a slow transition from the strategy of imitation to the strategy of innovation. However, the majority of technological investments still lie in purchasing readymade solutions and, what is more, limited expenditure on research and development does not allow the enterprise to generate its own technological solutions, which would, in turn, provide the basis for using them in the strategy of innovation.[9] Additionally, the policy of the state does not sufficiently encourage a fast change in this field, as the both types of solutions are treated as equal , and in this way business entities can get funding both on innovative projects and projects which are merely the purchase of already existing solutions. It is proved by the procedures of applying for aid within the Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka or re-

gional operational programs for co-financing innovative investments. In this case an innovating project is most often viewed as the one which results in the use of technology, launching a product/ service, or implementing process changes, functioning on a given market no longer than three years and whose prevalence in a given sector is lower than 15%.[1] Therefore, it may be clearly concluded that the imitation of solutions existing on the market is regarded as innovation. Such an approach is confirmed in Poland also by the opinions of entrepreneurs themselves. The research done among business entities from the Lublin Voivodeship showed that only 20% of respondents pointed at co-operations with scientific and research institutions as a characteristic of an innovating company, while 17.5 % -at financing development research. A considerably bigger group of the examined business entities viewed factors characteristic for imitation as essential for innovators.

Yet, it should be noted that there is a chance for the current difficult situation in this area to be changed in the long term. The actions taken in the country which aim to increase the commercialization of the research carried out at universities and in scientific and research institutions, to popularize and support financially the development research carried out in business entities, to develop the infrastructure of scientific and research development and to activate it to meet the needs of business, in a few years are to change the strategy of development of Poland towards its innovation. Such an action seems necessary, since the potential of the present factors determining the success of Polish economy, i.e. low costs of production along with relatively high effectiveness of labor are slowly running out. The enlargement of the European Union with Romania, Bulgaria and in a few years with Ukraine, as well as the strong competition on the part of Asian countries, by using innovation strategies makes the further

development impossible. Polish enterprises to become competitive cross border have to be more innovative and mainly due to their own ideas and technological solutions.

Unfortunately, the process of these changes is long and requires substantial funding on the part of the state.

REFERENCES

1. Szczegółowy opis priorytetów Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, 2007-2013, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia na lata 2007-2013, Dokument opracowany na podstawie Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, 2007-2013 zatwierdzonego decyzją Komisji Europejskiej z dnia 1 października 2007 r. oraz uchwałą Rady Ministrów z dnia 30 października 2007 r.
2. Hargadon A., Sutton R.I., Buling Innovation Factory, „Harvard Business Review”, Vol 78, No 3, May-June 2000,
3. Madsen J. B., Islam Md. R., Ang J. B., Catching up to the technology frontier: the dichotomy between innovation and imitation, Canadian Journal of Economics, Vol. 43, No. 4, 2010
4. Oslo Manual, Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 2005, Organization for Economic Co-Operation and Development and Statistical Office of the European Communities.
5. Perez-Sebastian F., Public support to innovation and imitation in a non-scale growth model Journal of Economic Dynamics & Control 31 (2007)
6. Uchwała Nr 7 Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki „Dynamiczna Polska 2020”
7. Schumpeter, J. (1912) [1934], The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Cambridge: Harvard University Press,
8. Shenkar O., Imitation Is More Valuable Than Innovation, Harvard Business Review April 2010, pp. 28-30
9. Wziątek-Kubiak A., Balcerowicz E.: Determinanty rozwoju innowacyjności firmy w kontekście poziomu wykształcenia pracowników, Ekspertyza przygotowana dla PARP - Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, CASE – Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, 2009,
10. Yong G. L. A., K. W. Ho, Innovation, Imitation and Entrepreneurship, The Singapore Economic Review, Vol. 51, No. 2 (2006)

Мистерек В. Польские предприятия – новаторы или последователи уже существующих технологических решений

Аннотация. Целью публикации является проверка, являются ли внедряемые инновационные проекты предприятий в Польше результатом собственных исследований или сотрудничества с исследовательскими центрами, или же результатом приобретения готовых решений на рынке. Представленное в статье сравнение инновационной деятельности предприятий Польши и стран ЕС проводилось на основе анализа вторичных данных опубликованных в Innovation Union Scoreboard 2013. Они показали низкий уровень инновации польской экономики на фоне других стран ЕС, а также преобладающий, доминирующий уровень имитации в польских предприятиях. Эта ситуация была подтверждена в первичных исследованиях, полученных на основе опроса, проведенного среди предпринимателей Люблинского воеводства, из которого явствует, что большинство фирм, осуществляющих инновационные проекты, пользовалось уже существующими на рынке решениями. Анализ, представленные в публикации, показывают, что на данный момент польская экономика является на этапе медленного перехода от стратегии имитации к стратегии инновации. В краткосрочной перспективе такая ситуация дает определенную пользу, однако, для поддержки долгосрочного экономического роста необходимо значительное увеличение расходов на исследования и развитие, а также интенсификация сотрудничества экономических субъектов и испытательных учреждений с целью разработки большего количества собственных инноваций. Показано, что в долгосрочной перспективе для экономики в целом стратегия инновации гораздо более эффективна, чем стратегия имитации.

Ключевые слова: инновации, имитации, экономическое развитие, инвестиционные проекты

Yakymchuk A.¹

Innovative mechanisms of biodiversity’s maintainance

¹ Yakymchuk Alina Yirivna cand. of econ. sciences, assoc. prof. National University of Water Management and Nature Resources Usage, Rivne, Ukraine

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. The basic approaches to evaluating the effectiveness of conservation based on best international experience. The economic evaluation of biodiversity resources of Ukraine has been done and the necessity of increasing the annual state budgetary financing biodiversity conservation has been improved. The methodic of evaluating the effectiveness of conservation on three levels: national, regional and local has been ordered, to better analyze the actual state of natural ecosystems, to investigate the dynamics of the cost of maintaining biodiversity by various sources (state budget of Ukraine, the cost of regional state administrations and local self-government). The experience of international financing of biodiversity conservation through environmental funds has been studied, funds of NGOs and grant projects. Scientific and practical interest in the work is the proposed funding mechanism for biodiversity conservation in the current economic climate of Ukraine. Investigated the organizational structure of government biodiversity conservation of Ukraine. The effectiveness of government biodiversity conservation has been investigated. The functions of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine as a central body of executive power in the field of biodiversity conservation have been studied and analyzed. The staffing Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine has been investigated, the system of placement and examined staffing departments of the Ministry, responsible for biodiversity Ukraine, has been analyzed. The best foreign practices of biodiversity public administration and recommendations for its implementation in Ukraine have been ordered.

Keywords: sustainable development, public administration ecology politics, biodiversity, state.

The maintenance of biodiversity is pre-condition of the biosphere’s sustainable state that forms the necessary terms of human physical existence on Earth and socio-economic system’s functioning. Maintenance of biodiversity is a result from the action of economic mechanism that provides functioning of the socio-economic system. A biodiversity determines quantitative and quality composition of ecosystems, predetermines pre-conditions of biosphere’s firmness. For example, a bogs clear water, the forests product oxygen for maintenance of vital human functions, plants used as medications.

In Poland, for example, forest area of 9 million hectares and forest cover was 28.8% of the total area of the country. For one person has an average of 0.24 ha of forest. State Forestry «Forests Panstvove» includes 428

nadlisnystv, which are subdivided into 5680 forest. Headed «Forests Panstvove» by general director, which is subject to the general direction of the Bureau State Forest, and 17 regional directorates. In Ukraine, as forest conservation care of the State Agency of Forest Resources. Forest management at the local level state enterprise that are managed by the State Agency of Forest Resources of Ukraine and coordinated by its appropriate regional authority (Reskomlis Crimea, 24 regional departments of forestry and hunting).

The economic evaluation of Ukraine forest and wetland ecosystems effectiveness was carried out in this research due to the fact that forested and open wetlands cover about 20 % of Ukraine (Table 1).

Table 1

The Comparison of Forest in Poland and Ukraine

Country	Area of forests, thousand ha	Share of forest, %	Area of Nature Protection Fund (NPF), thousand ha	Share of NPF from the total territory, %	Specific indexes			
					Forest on a one ha territory	Area of NPF on a one ha territory	Forest per one person, ha/person	NRF, per one person, ha/person
1	2	3		4	6	7	8	9
Poland	8890	28,5	7130,4	22,8	0,284	0,228	0,233	0,187
Ukraine	10400	15,9	3670,5	5,4	0,173	0,06	0,23	0,07

Although Ukraine has a larger area of the territory which is occupied by forests than Poland, but the proportion of the total territory is of nearly half.

The research showed that in the modern practice of biodiversity cost-effectiveness evaluation, there are not any elaborated methodological approaches, due to the following reasons:

Table 2.

The structure of Ukraine fund

№	Indicator	Area, thousand ha	Share of total area, %
1.	Total land	60354,8	100,0
2.	Forests and wooded area	10556,3	17,5
3.	Open wetlands	975,8	1,6

1 There is not any real market value of natural and social resources, and as a result, the use of subjective assessments designed on economically unsound manner;

2. The lack of legal framework in evaluation of this kind

in general and biodiversity in particular;

3. The Departmental approach to the assessment, development methodology was done by organizations subordinate departments, engaged in the use and reproduction of this type of resource.

Today, Ukraine cannot stay away from the prevailing world market ecosystem services due to the threat of global ecological crisis. The national economy formation delay leads to the annual loses of foreign investment in the environmental performance development. The following areas of the market ecosystem services [8]:

1. Genetic resources market of country-members of the Convention «On Biological Diversity» (Article 15). Access to genetic resources and equitable sharing of benefits from their use (strains of microorganisms, including industrial, pharmaceutical raw materials of plant and animal breeding resources, materials cryobanks);

2. Quotas market for carbon emissions and carbon seques-

tration by promoting forest regeneration (Kyoto, 1997). According to this Ukraine can receive \$7.5 billion. every year;

3. «Debt for nature» market. (Poland, Bolivia, Costa Rica, Madagascar) The restructuring of external debt (\$ 104 billion or 88,9 % of GDP). The ecotourism development investment, restructuring of enterprises which damage the unique natural objects (World Bank, World Resources Institute, the United Nations);

4. Ecosystem services market associated with the contribution of natural ecosystems to the global stability of the biosphere. The idea of international mutual payments for maintaining of global stability was signed by developed countries in Rio de Janeiro and leads to the payments of 0,7 % of GDP. In Ukraine such compensation may be be-

tween 2-6 % of GDP.

The generalization of domestic and international experience, presented in experts works [1-9] allowed to differentiate six approaches to economic evaluation of biodiversity functioning (economic assessment based on the final national economy results, socio-economic assessment, experts review, costly techniques, rental approach and the total economic value concept). The most promising is the total economic value concept, as it provides a comprehensive approach to assessing biodiversity [8, 9].

The calculation of economic efficiency of Ukraine forest and wetland ecosystems was carried out on the basis of the developed methods, which are based on the concept of total economic value. The results are shown in Table 3.

Table 3.

Economic efficiency calculation of biodiversity in Ukraine

№	Indicator	Calculation results		Total
		Foresteecosystems	Wetland ecosystems	
1.	The economic effect of savings on the purchase of industrial wastewater treatment plants due to natural water purification, million dollars	-	85,8	85,8
2.	The oxygen production million tons	52,78	7,05	59,83
3.	The number of people whose livelihoods ensured by oxygen, million persons	130	17	147
4.	The economic impact of clean air, million dollars	1583,4	211,5	1794,9
5.	The total economic impact on the natural functioning of ecosystems million dollars	-	-	1880,7
6.	The economic operation effect per 1 ha, dollars	150	316,3	466,3
7.	The share of natural capital in comparison with the state budget (2013),%	4,4	0,6	3,01

So, as calculations show, an annual economic impact of Ukraine wetlands wastewater treatment is about \$86 million. The total mass oxygen deposition from forests and swamps is about 60 million tons, which allows ensuring the livelihoods of 147 million people, which is three times more than the population of Ukraine. The economic im-

part of clean air (absorption of carbon dioxide) is about 1795 million. The total economic impact of forest and wetland ecosystems functioning was estimated at 1880 million. Annual economic impact of forest ecosystems is \$150., and wetlands is 316 as per 1 ha.

Table 4.

Comparison of the biodiversity functioning effects to budgetary financing

№	Funded measure from Ukraine State Budget in 2009	Sum-total million	Excess effect of the Ukraine biodiversity functioning compared to budget investments
1.	The costs of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine	1608,35	9,4
2.	Applied scientific and technical developments, state target programs and public order in the area of environmental protection, research personnel financial support	2,7	5572,4
3.	Measures for the establishment and preservation of natural areas, conducting of endangered flora and fauna inventories	66,48	226,3
4.	Formation of National Ecological Network	15,0	1003,0

The share of natural capital in the structure of Ukraine state budget was calculated to about 5 % that's 2 % – in the structure of GDP. The annual economic performance of the Ukraine forest and wetland ecosystems equals to 12

budgets of Rivne region. This indicator must be significant for preservation investment. Estimation of biodiversity components economic efficiency is the basic tool to prove the necessary of annual fund increasing.

Table 5.

The economic reasoning of carbon dioxide absorption of neighboring countries forest ecosystems and population livelihood

№	Country	Economic efficiency, million USD		Population, thousand		
		Total	1 ha	Total	including	
					population whose livelihoods provided by oxygen due to forest	% total population
1.	Belarus	10,2	0,5	10367	629,3	6,1
2.	Moldova	3,7	1,1	4358	225,4	5,2
3.	Poland	1740	55,7	38418	107142,9	278,9
4.	Russia	177300	79,1	7911000	10917487,7	138,0
5.	Romania	1340	56,2	22820	82512,3	361,6
6.	Slovakia and the Czech Republic	920	71,9	15645	56650,2	362,1
7.	Hungary	320	34,4	10335	19704,4	190,7
8.	Ukraine	1880	31,1	48457	115766,0	238,9

One of the innovative tools to attract foreign investment in Ukraine is the implementation of the Kyoto Protocol. Economic grounding allows coming to the conclusion that

Ukraine forest ecosystems efficiency occupies the second place after Russia. Ukraine forest ecosystems are able to provide livelihoods to population up to 63 million people

and be the second after Poland. As carbon recipient countries, Moldova and Belarus should compensate Ukraine for these effects on forest preservation. This would allow Ukraine to restructure its external debt. This comparison showed that the forest and wetland ecosystems efficiency in more than 9 times higher (research – in 5572 times, nature reserves – in 226 times, in more than 1000 time in national ecological networks) than the total budgetary investment in environmental protection in 2009. This is a definite argument for fund increasing.

In the process of research author has come to such conclusions and suggests such recommendations:

1) Biodiversity should receive adequate economic assessment to reflect the GDP as national wealth. According to calculations economic evaluation of Ukraine forests and wetlands functioning is more than 1.88 billion. United States (2 % of GDP and 5 % of the State Budget of Ukraine 2009 level; 3 % of the State Budget of Ukraine 2013 level). The economic account of these functions of biodiversity in GDP will allow to form in Ukraine the market of ecosystem services and to attract foreign investments for nature protection activity realization.

2) Display of biodiversity cost-effectiveness in the state national accounts and ecosystem services will allow restructuring Ukraine's foreign debt (104 billion dollars.) over 15-20 years.

3) It is necessary to support functioning of forest and swamp arrays of Ukraine in the natural state. Occupying only 19,1 % territories of the state one hectare of swamps brings profit for society in a size over 316 dollars, forest – 150 dollars (does not take into account collection of by-products and medical plants).

4) Analysis of the actual annual funding revealed the discrepancy between the real ecosystems value (value or productivity) and public investment for their maintenance. The economic impact of ecosystems at least 9.4 times greater than the total annual state budget investment in nature conservation. The costs of biodiversity should be allocated by a separate line in the state budget.

5) The total economic value concept in terms of the direct and indirect functions of the biodiversity components is the most appropriate for the economic evaluation. Methods of economic evaluation of biodiversity by law developed by this research should be introduced. This will take account of biodiversity functions such as: wetlands water purification functions, forests and swamps oxygen production, health effects of recreational activities. The economic record of biodiversity functions in GDP will

generate ecosystem services market in Ukraine and attract foreign investment into the environmental activities implementation.

6) Implementation of the Kyoto Protocol is a real opportunity for Ukraine to receive funding of \$ 7.5 billion for internal environmental policy and the health of the population. Moldova and Belarus, as recipient countries emissions under the Kyoto Protocol should compensate Ukraine the forest ecosystems maintenance and invest into their development.

7) It is necessary to maintain swamps ecosystems in their natural state. It is an important function of wetland ecosystem to be a natural water filter. As society even doesn't assume that due to swamps it annually saves \$ 85 million on water treatment plants installation. Moreover, it is impossible to consider all environmental economic and social functions of forest and wetland ecosystems, especially in fish recreation, sport hunting, leisure, recreation, gathering medicinal plants and by-products, etc. This is a powerful argument in the reflection environmental and socio-economic value of forest and wetland ecosystems functioning in the national state accounts confirmed by the developed countries experience.

8) Operation of forest and wetland ecosystems annually provides livelihoods of such number of people that were three times greater than its own population of Ukraine (147 million people). It has great social value that cannot be expressed by any valuation and calculations.

9) Economic efficiency calculation of the biodiversity components is the basic tool of evidence necessary to increase in annual funding.

10) Biodiversity preservation in Ukraine has a complex hierarchical structure of government and is characterized by some non-systematic, unclear division of roles and responsibilities. Only 4% of the total number of regions of Ukraine the function of biodiversity preservation is reflected in the organizational structure of state environment authority. The largest share (56%) belongs to regions with combined functions of state administration in the field of biodiversity conservation. All this requires further scientific study and improvement of organizational management structure preserving biodiversity in Ukraine.

11) In order to improve management of biodiversity preservation we will use Poland experience, concerning the taxation of land preservation, involvement of local authorities (communes) to address issues of biodiversity preservation management at the community and state authorized territory.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Fabijanski P. Parki narodowe. Cuda Polski. Edukacja Powszechna. – Wydawnictwo Podsjedlic-Raniowski i Spolka, 2003. – 112 p.
2. Motkyn G.A. Insurance line violations Stability sredobrazuyuschyh ecosystem functions // Proceedings of the third mezhdunarodnoy nauchnopraktycheskoy conference "Ecological-economic mechanism for Saving Biodiversity Especially ohranyaemz pryrodnzh territories." – Kamenyuki , 2008. – S. 26-28 .
3. James, A.N., Green, M.J.B. and Paine, J. Financial indicators and targets for protected areas. In Background paper for GBF6: Dialogue on Biodiversity Indicators and Targets. Unpublished draft for discussion only. – 1997. – R. 55.
4. Dixon J., Pagiola S. Local Costs, Global Benefits: Valuing Biodiversity in Developing Countries. Environmental Department. – The World Bank, 2000. – R. 13.
5. Brink B.I.E. 2,000. Biodiversity Indicators for the OECD Environmental Outlook and Strategy: a feasibility study. RIVN report, Bilthoven, The Netherlands. – 52 p.
6. Andriyeko T., Balashov LS, Pryadko AI Unique marsh array Perebrody in Rovno region // Ukr. botanical . Journal. – 1976 . – T. 33. – № 5. – S. 532-536 .
7. Voloshinova NA, Bachuk VA Gryschenko YM Reserve land of forests , wetlands and lakes. – Exactly , JSC " Rivne printing ", 2007 – 200 p.
8. Economy Saving Biodiversity / Ed. AA Tishkov . – Moscow: GEF Project " Saving Biodiversity Russian Federation " Institute of Economics of nature , 2002. – 604 p.

9. Yakymchuk AU Economics and Organization of Nature Protection Fund of Ukraine. Monograph. Exactly: NUWMNRU, 2007. – 208 p.

10. Tishkov A.A. Theory and practice of biodiversity (the methodology of wildlife in Russia) – www.biodat.ru/doc/lib/tishkov2.htm.

11. The Convention on Biological Diversity – www.un.org/russian/convents/biodiv.htm.

Якимчук А. Инновационные механизмы сохранения биоразнообразия

Аннотация. Рассмотрены основные подходы к оценке эффективности сохранения биоразнообразия на основе лучшего зарубежного опыта. Осуществлена экономическая оценка ресурсов биоразнообразия Украины и доказана необходимость увеличения объемов ежегодного госбюджетного финансирования сохранения биоразнообразия. Предложена методика оценки эффективности сохранения биоразнообразия на следующих трех уровнях: общегосударственном, региональном и местном, что позволяет лучше анализировать как фактическое состояние природных экосистем, исследовать динамику расходов на содержание биоразнообразия по источникам (средствами государственного бюджета Украины, расходами областных государственных администраций и органов местного самоуправления). Изучен опыт международного финансирования сохранения биоразнообразия за счет экологических фондов, средств общественных организаций и грантовых проектов. Научный и практический интерес в работе составляет предложенный механизм финансирования сохранения биоразнообразия в современных экономических условиях развития Украины. Исследована организационная структура государственного управления сохранением биоразнообразия Украины. Проанализирована эффективность государственного управления сохранением биоразнообразия. Изучены и проанализированы функции Министерства экологии и природных ресурсов Украины (Минприроды Украины) как центральный орган исполнительной власти в области сохранения биоразнообразия. Исследованы штатное расписание Минприроды Украины, проанализирована система расстановки кадров и исследованы штатное расписание структурных подразделений министерства, что ответственные за сохранение биоразнообразия Украины. Рассмотрен лучший международный опыт государственного управления сохранением биоразнообразия и разработаны рекомендации по его имплементации в Украине.

Ключевые слова: устойчивое развитие, государственное управление экологии политика, биоразнообразия, государственные

Андрущенко І.Г.¹

Іманентний розвиток процесів злиття і поглинання в Україні

¹ *Андрущенко Ігор Григорович, кандидат юридичних наук, доцент
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

Received August 21, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація. Статтю присвячено дослідженню процесів злиття і поглинання в Україні. Розглянуто основні тенденції на вітчизняному ринку злиття і поглинання. Визначено першочергові напрями по вдосконаленню середовища для здійснення злиття і поглинання компаній

Ключові слова: злиття і поглинання, ринок участі, реорганізація, контроль, компанії

Вступ. Досить тривалий час у науковій літературі й окремих публіцистичних статтях українських авторів терміни “злиття” і “поглинання” – разом практично не вживалися. Злиття використовувалося авторами як один з різновидів реорганізації – процедури, що передбачена кодифікованими та спеціальними законами. Поглинання ж, не маючи юридичного визначення, використовувалося лише як узагальнююче поняття для огляду методів і засобів встановлення контролю над підприємницькою діяльністю. Час від часу зустрічалися статті, які присвячені темі злиття і поглинання (далі – ЗіП) у світовій практиці. Проте для опису вітчизняних реалій на ринку участі, цей термін практично не використовувався.

Короткий огляд публікацій по темі. Аналіз вітчизняних та закордонних наукових джерел засвідчив, що дослідження процесів ЗіП як в Україні так і за кордоном вже розглядаються у різноманітних площинах. Проте, тільки окремі питання даної тематики є предметом дослідження у монографіях, наукових збірниках та посібниках, зокрема у роботах С.В. Гвардіна, О.В. Етокової, Г.О. Калашникова, А.Е. Молотникова, О.В. Осипенка та ін.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку внутрішніх процесів злиття і поглинання в Україні.

Широке поширення дане словосполучення бере з початку третього тисячоліття, відколи розпочалася активізація процесів консолідації власності, як у світі, так і в Україні. Багато в чому завдяки таким світовим тенденціям, термін ЗіП укорінявся у суспільній свідомості. Поступово його стали використовувати фахівці у сфері корпоративного права, вслід за ними – їх працедавці і клієнти, а потім гучне і багатозначне словосполучення підхопили засоби масової інформації, висвітлюючи корпоративні конфлікти. Так “злиття і поглинання” почали жити своїм власним життям, маючи мало спільного з первинним значенням іноземного терміну, що використовувався в англосакській системі права.

Нині найчастіше під словосполученням “злиття і поглинання” мають на увазі будь-який спосіб встановлення контролю над компанією та її активами, будь то придбання акцій, банкрутство чи купівля на торгах майна, що знаходилося в державній власності [1, с. 16-17].

Результати. Протягом останніх років складовою частиною новин бізнесу стали повідомлення про нові операції по придбанню чи продажу компаній, що відбуваються на вітчизняному ринку. ЗіП стає інструментом, що забезпечує достатньо швидке вирішення цілого ряду проблем і завдань, які стоять перед українськими компаніями, як-то збільшення розміру компанії, вихід на нові ринки, підвищення стійкості бізнесу, отримання операційних синергій, поліпшення структури капіталу тощо.

Вирішення цих задач стає особливо важливим сьогодні, коли український бізнес не лише має справу із зростаючою концентрацією конкурентного середовища, але і з появою на вітчизняному ринку транснаціональних компаній. Великій і розгалуженій компанії легше результативно конкурувати з крупними транснаціональними корпораціями. Для успішного виходу на ринки боргового і, особливо, акціонерного капіталу компанія повинна мати достатньо значну капіталізацію та обсяг бізнесу.

Загальновідомо, що укрупнення компаній шляхом природного зростання, як правило, тривалий процес. Останніми роками, з посиленням конкуренції і більшою доступністю фінансових ресурсів для основних гравців практично на всіх ринках, цей процес стає складнішим і менш ефективнішим. Укрупнення шляхом ЗіП дозволяє різко прискорити процес зростання.

На операції ЗіП можна споглядати і з іншого ракурсу. В Україні останніми роками ініціаторами таких операцій зачасту виступають власники бізнесу, які хочуть його продати. При цьому продавці можуть переслідувати різні цілі: реструктуризація диверсифікованих холдингів, отримання ресурсів під нові проекти бізнесу, зміна способу життя та інше.

Операції ЗіП можуть бути здійснені як самими компаніями, так і за допомогою фінансових консультантів. За певних умов (невеликі розміри операцій, простий характер операцій, наявність кваліфікованих фахівців із корпоративних фінансів у команді компанії-набувальника) може бути доцільним здійснення операцій власними силами. У разі крупних і складних операцій та за наявності операційних, юридичних і фінансових ризиків – доцільно залучення кваліфікованих консультантів, перш за все інвестиційних банкірів.

Роль інвестиційного банку полягає в організації та здійсненні всього процесу, включаючи координацію робіт інших радників (юристів, аудиторів), проведення необхідних перевірок, визначення кола можливих учасників операції, підготовку необхідних інформаційних і презентаційних матеріалів, переговори з учасниками операції, вироблення структури операції, при необхідності фінансування операції та її завершення, включаючи юридичне оформлення. У крупних операціях з обох боків, як правило, беруть участь також юридичні компанії та аудиторські фірми.

Основним чинником успішної роботи компанії з інвестиційними банками є повне розуміння консультантом цілей і завдань, які компанія намагається вирішити за допомогою операції, загальні позиції компанії і консультанта по цінових і структурних параметрах операції. Консультант також повинен розуміти природу ризиків, що виникають у клієнта в процесі

операції, і ефективно знаходити можливості їх мінімізації. Важливою складовою є здатність інвестиційного банку вирішувати інші задачі компанії, включаючи, наприклад, залучення боргового капіталу чи рекапіталізацію для здійснення придбання [2, с. 8-9].

При цьому слід виходити з того, що будь-яка операція ЗіП – це багатоетапний, тривалий та унікальний процес. І ситуація на вітчизняному ринку ЗіП змінюється з калейдоскопічною швидкістю. Вплив макроекономічних і політичних чинників досить швидко трансформується, з одного боку, в появу нових тенденцій, а з іншого – у втрату актуальності напрямків, що внесені експертами у систему закономірностей. Так, явне посилення тиску так званих “зайвих грошей” при відсутності інфраструктурних гарантій ефективності здійснення консервативних схем інвестування у малі пакети корпоративних цінних паперів, як і раніше стимулює азартні ігри грінмейлерів.

На цьому фоні цілком природними виглядають похідні від описаних вище тенденцій. Так, ряди агресивно налаштованих гравців даного ринку, всупереч оптимістичним прогнозам експертів, поповнюються новими дійовими особами. Причому переміщення спостерігаються і в стані замовників і в стані виконавців проектів недружніх поглинань. Найбільш вражаючим є нове суттєве поповнення армії агресорів за рахунок представлених структур, якщо мати на увазі людей, а не гроші, підрозділи крупних промислово-фінансових груп і гіперхолдингів. Приватних корпоративних шантажистів не може не стимулювати втягування крупних державних компаній, які підтримуються відомими державними установами, в даний рід занять. Курйозність такої ситуації в тому, що явним чи не явним замовником виступають не олігархічно-кланові групи, а сама держава. У групі тих, хто потужно активізувався за останній час і фірми брокерсько-дилерського профілю, які опинилися без “білих” замовлень. Причому дилерська складова (придбання контрольних пакетів за свої кошти та на свій страх і ризик) з урахуванням новітньої кон’юнктури на ринку участі – стає все більш домінуючою.

Разом з тим, значно поповнилися ряди компаній, не охочих бути захопленими зненацька. Акціонери все більшої кількості благополучних і з цієї причини привабливих для грінмейла і недружнього поглинання українських компаній створюють антикризові штаби за участю професіоналів ЗіП, перед якими ставиться завдання створення міцної системи корпоративної оборони.

Вітчизняний ринок участі, на жаль, залишається носієм рис, які не сприяють формуванню впевненості експертів в тому, що його природна еволюція найближчим часом створить умови для подолання надмірної конфліктності у корпоративній сфері. Про це вже неодноразово йшлося в різних наукових джерелах. Разом з тим, має сенс констатувати, що ключовими тенденціями на вітчизняному ринку ЗіП є наступні: – надзвичайно високий ступінь концентрації капіталу, акціонерної власності. Для фахівців аксіоматичним є наступне положення – чим нижчий рівень економічного розвитку країни і чим не досконаліша існуюча інституційна система, тим вище концентрація власності;

– переважання інсайдерів над аутсайдерами у структурі власників корпорацій. За приблизними підрахунками експертів інсайдери є домінуючими власниками акцій компаній промислового сектора в державі;

– не виправдано висока частка недружніх поглинань в їх загальній кількості. Статистичні дані й узагальнення експертів, що ґрунтуються на репрезентативних опитуваннях, відсутні. Проте ґрунтуючись на повідомленнях засобів масової інформації, кожна третя-четверта виконана операція по придбанню контрольного пакету акцій вітчизняних компаній містить явні ознаки конфліктності, тобто може бути віднесена до недружніх;

– домінування у сегменті злиття схем, що уникають формальних регламентів реорганізації та використовують різні конфігурації обміну акціями і створення нових компаній, статутний капітал яких оплачується активами однієї чи декількох бізнес-структур, які консолідуються;

– відсутність явних галузевих пріоритетів у найбільш активних учасників цього ринку. На це звертають увагу багато фахівців з операцій ЗіП;

– вкрай мала частка акцій публічних компаній, привабливих для портфельних інвесторів. Інвестиційний бізнес, який пов'язаний з придбанням корпоративних цінних паперів вітчизняних емітентів, носить переважно закритий характер. Іншими словами, в Україні є багато публічних акціонерних товариств, але вкрай мало публічних компаній;

– гіпертрофія державної участі в різних операціях ЗіП. Воно носить переважно “незаконний”, а за часту і відверто протиправний характер та приймає самі різноманітні форми. В їх числі – поширена практика залучення впливових державних чиновників до рад директорів вже приватизованих підприємств, використання адміністративного ресурсу у корпоративних конфліктах, активне позиціонування впливовими державними службовцями інвестиційних інтересів в нових проектах, неформальне володіння крупними пакетами акцій акціонерних товариств, активне покровительство інвестиційному бізнесу дружин і дітей, “делегування” родичів на елітні місця топ-менеджерів процвітаючих компаній, демонстративна опіка певних компаній, пряме “дахування” тощо [3, с. 126-127].

Висновки. Все це доводить, що вітчизняний ринок участі досить далекий від канонів цивілізованості, і, як наслідок, йому властиві наступні недоліки:

– високий ризик не досягнення поставлених результатів: зниження ринкової вартості, зниження доходів, зменшення сумарної частки ринку тощо;

– значні фінансові витрати: виплата премій акціонерам, бонуси персоналу, винагорода консультантам;

– ризик переоплатити за компанію: багато українських компаній не публічні, їх діяльність непрозора, тому оцінити їх реальну вартість достатньо складно;

– складність інтеграції компанії;

– ймовірність виникнення проблем з персоналом придбанної компанії після реалізації операції, втрата ключових співробітників [2, с. 21].

Враховуючи вищевикладене слід констатувати, що особливості процесів ЗіП в Україні полягають у наступному:

по-перше, у відсутності публічності цих процесів, що можна пояснити їх недостатньо чітким законодавчим оформленням, не розробленістю надійного механізму продажу компаній та невизначеністю національності капіталу іноземних компаній-покупців;

по-друге, у значному поширенні методів отримання контрольного пакету акцій, які є забороненими у розвинених країнах світу і передбачають порушення національного законодавства. Застосування таких методів є можливим через відносну новизну для корпоративного сектора України практики проведення ЗіП компаній.

Вдосконалення середовища для здійснення ЗіП компаній в Україні доцільно проводити за такими напрямками:

– розробка правил використання механізмів корпоративного захисту від поглинання з метою забезпечення реалізації прав акціонерів;

– створення у процесі поглинання однакового режиму для всіх акціонерів незалежно від виду акцій, якими вони володіють;

– забезпечення ліквідних засобів платежу при поглинанні;

– захист прав дрібних акціонерів;

– підвищення прозорості процесу здійснення ЗіП;

– право на витіснення акціонерів або продажу їх акцій компанії-покупцю [4, с. 17-18].

Україна, в якій лише починає розвиватися ринок корпоративного контролю, а відповідно, і законодавча база, що його регулює, має можливість використовувати досвід, набутий впродовж десятиліть промислово-розвиненими країнами. Стратегічна спрямованість на вступ до Європейського Союзу зумовлює необхідність розробки нормативних документів, що відповідали б стандартам останнього, зокрема на тлі сучасних процесів гармонізації в даній сфері. У сучасних умовах необхідно ухвалити ряд законодавчих актів, які б регулювали здійснення ЗіП компаній, що відповідає практиці більшості розвинених країн світу. Крім того, Україна не повинна виключати можливість своєї подальшої участі в розвитку міжнародної системи регулювання ЗіП компаній з метою уніфікації правил антимонопольного контролю над корпоративною консолідацією, що дозволить у подальшому скоротити витрати компаній на пристосування до вимог щодо подання повідомлення про ЗіП до антимонопольних установ різних країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Молотников А.Е. Слияния и поглощения. Российский опыт / Александр Молотников. – М.: Вершина, 2007. – 344 с. *Molotnikov A.E. Mergers and acquisitions. The Russian experience / Alexander Molotnikov. – M.: Vershina, 2007. – 344 p.*
2. Слияния и поглощения. Путеводитель по рынку профессиональных услуг (Серия путеводителей-справочников

“Проверено. Коммерсантъ”). – М.: Альпина Бизнес Букс, The Platzdarm Group, 2004. – 192 с.

Mergers and acquisitions. Guide to market professional services (Series of guidebooks-guidebooks “Checked. Kommer-sant”). – M.: Alpina business books, The Platzdarm Group, 2004. – 192 p.

3. Осипенко О.В. Защита компании от недружественного поглощения и корпоративного шантажа. Учебное пособие / Осипенко О.В. – М.: ЮРКНИГА, 2005. – 208 с.

Osipenko O.V. Protection of the company from hostile takeovers and corporate blackmail. Tutorial / Osipenko O.V. – M.: URKNIGA, 2005. – 208 p.

4. Етокова О.В. Транскордонне злиття і поглинання як сучасна риса транснаціоналізації світової економіки: автореф.

дис. на здобуття наук ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / О.В. Етокова. – К., 2002. – 19 с.

Etokova O.V. Cross-border mergers and acquisitions as the modern trait transnationalization world economy: avtoref. dis. for the sciences the degree of PhD. Department of economic science: special. 08.05.01 “world economy and international economic relations” / O.V. Etokova. – K., 2002. – 19 p.

Andrushchenko I.H. Immanent development of the processes of mergers and acquisitions in Ukraine

Abstract. The article is devoted to the process of mergers and acquisitions in Ukraine. The main trends in the domestic market of mergers and acquisitions. Identified priority areas to improve the environment for mergers and acquisitions to the company

Keywords: *mergers and acquisitions, market participation, reorganization, control, company*

Андрущенко И.Г. Имманентное развитие процессов слияния и поглощения в Украине

Аннотация. Статья посвящена исследованию процессов слияния и поглощения в Украине. Рассмотрены основные тенденции на отечественном рынке слияния и поглощения. Определены первоочередные направления по совершенствованию среды для осуществления слияния и поглощения компаний

Ключевые слова: *слияние и поглощение, рынок участия, реорганизация, контроль, компании*

Антошкин В.К.¹

Эволюция форм коррупции и социально-экономическая безопасность

¹ *Антошкин Вадим Константинович, Бердянский университет менеджмента и бизнеса, г. Бердянск, Украина*

Received November 1, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Изложены системные доказательства эволюционирования коррупции и теневой экономики развитых стран под влиянием и с использованием научно-технологических достижений.

Ключевые слова: *развитые страны, традиционная экономическая преступность, статистика и теория, признаки эволюции инновационных форм, корпоративная коррупция, киберпреступность, способы контроля и ограничения, мировое сотрудничество.*

Введение. Изучение природы коррупции в историческом аспекте позволяет выявить определённую эволюцию этого «вечного» феномена. Заглядывая в глубины веков, исследователи однозначно определили феномен коррупции как неразделимо связанный с формированием государств и их разнообразных институтов. Поэтому коррупцию неизменно и справедливо связывают с действиями многочисленных государственных фигурантов. Столь же обоснованно считается, что одним из разрушительных для общественной морали влияний государственной коррупции является её воздействие на зависящих от госчиновничества индивидуумов – людей, обращающихся по разным поводам в структуры местной власти и вынужденных подчиняться неформальным правилам «решения» вопросов. Исследователями убедительно доказано, что в борьбе с этим «вечным» феноменом эффективным средством является демократия и что с повышением её уровня снижается масштаб госкоррупции. Формально такая связь подтверждается статистикой госкоррупции стран мира – в развитых странах её уровень значительно ниже, чем в развивающихся странах и, тем более, в странах Третьего мира. Самое отвратительное её проявление – взятка – в развитых странах находится за пределами общественной морали, и этот факт является действительным достижением их демократий. В связи с этим случающиеся отклонения от нормы рассматриваются здесь как анома-

лии, как печальные примеры распада морали отдельных индивидуумов.

Однако в свете современной мимикрии коррупции в развитых странах похвалы в адрес их демократий могут показаться преувеличенными – с конца XX столетия в них принимают угрожающие масштабы корпоративная преступность, а также индивидуальная преступность с использованием высоких технологий. Возникла, таким образом, актуальная проблема исследования.

Краткий обзор публикаций по теме. В экономической литературе вопросами коррупции и социально-экономической безопасности занимаются такие ученые: И. Браславский [4], А. Воин [6], В. Голубев [7], С. Иванишин-Угрина [2], В. Полтерович, В. Попов [1], Д. Сакс [5] и другие.

Цель статьи. Необходимо выяснить, как сочетается (и сочетается ли) здоровая общественная мораль развитых стран, в которой индивидуальное неприятие коррупции свидетельствует, якобы, об отсутствии к ней побудительных мотивов, с тем, что некое сообщество «морально безупречных индивидуумов» (работников конкретной компании, корпорации) совершает тяжкие преступления корыстного характера.

Важно установить, является ли корпоративная преступность звеном в эволюции коррупции, то есть не инициируется ли и не прикрывается ли она заинтересованными лицами из власти.

Учитывая сильное влияние церкви на формирование как индивидуальной, так и общественной морали, интересно было бы узнать, насколько прочна вера прихожан (это большая часть населения, включая детей).

Если в проявлениях корпоративной преступности, а также индивидуальной преступности с использованием высокой технологии нет побудительного воздействия госкоррупции, то не является ли этот факт подтверждением традиционно присущего государству отставания в интеллекте, знаниях, умениях его служащих от качественного состава представителей противостоящей стороны?

Материалы и методы. Для доказательства зависимости уровня теневой экономики от развитости демократических институтов страны используем статистику последних десятилетий XX века, которая приведена во многих работах этих периодов.

Результаты и их обсуждение. Обсуждать возможность наличия такой зависимости в начале второго десятилетия XXI века некорректно, потому что это уже общеизвестный и не требующий доказательств факт. К тому же, современные данные о масштабе теневой экономики в разных социально-экономических системах мира, могут быть сопоставлены с показателями развитых стран прежних периодов для демонстрации возросшего разрыва в этих показателях между развивающимися и развитыми странами [1].

Этот приём помогает также показать, что вплоть до конца XX века теневая экономика во всех странах мира выражалась в традиционных формах (двойная бухгалтерия в учёте произведенной продукции, выплаченной зарплаты, наличного персонала и т.д.). С переходом в XXI век развитые государства повысили уровень контроля доходов компаний и граждан, вследствие чего банальные формы их обмана существенно сократились, однако, «инновационная» мысль компенсировала «утраты» изобретением новых возможностей незаконного обогащения. В результате такой эволюции коррупции и её производных (в частности, корпоративная преступность) общий уровень теневой экономики к 2010–2011 годам изменился незначительно по отношению к последнему десятилетию XX века, но зато существенно увеличилась связанная с теневой деятельностью часть трудовых ресурсов.

Практически по всем странам Африки, Центральной и Южной Америки, Азии пока не представляется возможным оценить теневую экономику монетарным методом, потому что в их денежном обороте используется исключительно наличная валюта, причём, в основном – вне банковской системы. Это обстоятельство даёт многим экспертам основание отождествлять их теневую экономику и государственную коррупцию. По этой же причине делаются предположения относительно неограниченной корпоративной преступности как национальных, так международных компаний, действующих в этих странах под прикрытием коррупционных государственных структур. Есть много поводов распространять эти предположения и на большинство стран Восточной и Центральной Европы.

Во всех постсоветских странах уровень коррупции и теневой экономики за первые пять лет независимости вырос примерно в 3 раза, хотя начальные условия 1990 го года были в них весьма низкими и примерно одинаковыми (исключая Азербайджан и Грузию). Ранее выполненный нами анализ доказывает, что, ориентировочно до 1995 года, этот негатив складывался преимущественно под влиянием традиционных форм незаконной экономической деятельности, но в дальнейшем резко вырос (по экспертным оценкам – до $\frac{3}{4}$ ВВП) вследствие сложения традиционных и «инновационных» форм.

При небольшой разнице средней величины теневой экономики имеется заметное расхождение показателей по отдельным странам. Объяснение можно найти при анализе соотношения некоторых регуляторных параметров экономической политики членов этой организации: верхнюю часть по уровню теневой экономики составляют страны с наибольшей суммой ставок налогов, а также расходов работодателей и наёмных работников на цели социального обеспечения (Греция, Италия, Испания, Бельгия, Швеция, Норвегия и Дания), а нижнюю – страны с более либеральной нагрузкой на бизнес и работников (Швейцария, Австрия, США и Великобритания).

Под суммарными налогами мы подразумеваем НДС (налог на добавленную стоимость или Value-added tax) и прямые налоги (direct tax). Заметим, что только в США вместо НДС применяется налог на продажи (sales tax). Их совокупность по минимуму имеет место в Швейцарии ($6,5\%+10\%=16,5\%$), а по максимуму – в Греции ($18\%+11\%=29\%$); уровень теневой экономики в этих странах составляет, соответственно, 7,5% (минимальный среди стран ОЭСР) и 28,5% (максимальный в ОЭСР). По этим же странам отмечаются минимальные и максимальные совокупные изъятия из доходов бизнеса и работников: 39,7% и 72,3%. С этими различиями хорошо коррелирует разница в расчётах уровня теневой экономики двумя методами, соответственно, 3,3% и 5,4%.

Это значит, что при усилении фискальной нагрузки на бизнес и работников те и другие пытаются найти адекватные меры для сохранения своих доходов, а методы оценка результатов таких мероприятий начинают давать всё большие расхождения.

В октябре 2011 года специалисты университета Цюриха (Швейцария) выполнили математический анализ связей 43 тысяч транснациональных корпораций и пришли к выводу, что мировой экономикой в реальности управляет одна гигантская «суперкорпорация». Предыдущие исследования этой группы показывали, что сравнительно небольшая часть компаний и банков владеет львиной долей мировой экономики, однако, они не учитывали взаимоотношений корпораций с дочерними компаниями и филиалами. Отсортировав 37 млн. компаний и инвесторов, представленных в базе данных OrbisC от 2007 года, учёные выявили ядро из 1318 компаний, у каждой из которых были установлены теснейшие взаимосвязи с, в среднем, двадцатью другими компаниями.

Соответственно, хотя официальные доходы «центровых» компаний достигают лишь 20% от общемировых, через свои фирмы-сателлиты они фактически

владеют большинством фирм, которые работают в сфере реальной экономики, обеспечивая себе около 60% мировых доходов. Таким образом было установлено, что 147 ведущих компаний реально составляют одну гигантскую общую собственность («суперкорпорация»), поскольку их активы наитеснейшим образом взаимосвязаны между собою и формируют фактически неофициальный финансовый конгломерат, который контролирует более 40% мировой корпоративной собственности. В число ведущей десятки этих компаний входят такие известные, как Barclays, JP Morgan Chase & Co, Merrill Lynch & Co Inc. Из этого факта был сделан вывод, что мы сегодня живём в контролируемом крупным капиталом мире, и наивно думать, что этот капитал не влияет на политику в своих интересах [2].

Исследования корпоративной экономики, выполненные швейцарскими учёными, подтвердили известное наблюдение специалистов и других стран, что времена свободного предпринимательства и продуктивной бизнес-инициативы остались далеко позади и что вернуться в конкурентную рыночную среду, нарисованную А. Смитом, уже физически невозможно в силу многих объективных причин.

В современном высокотехнологичном производстве таланты капиталиста-собственника играют, в лучшем случае, второстепенную роль. Специалистов готовят учебные заведения, технологии и принципы менеджмента разрабатываются институтами, правила деятельности на рынках устанавливаются государством, а уровень производства любого товара зависит не от производственных возможностей, а от платёжеспособного спроса. Сегодня невозможно начать какое-либо крупное дело в одиночку, как во времена А. Смита и даже Г. Форда. Именно поэтому в современном мире тому, кто владеет капиталом, остаётся лишь присваивать львиную долю выручки и направлять её в те отрасли, которые он считает выгодными лично для себя.

Исследование, проведенное американской общественной организацией «Граждане за налоговую справедливость» (Citizens for Tax Justice) и Институтом налогообложения и экономической политики США, показало, что десятки американских корпораций не платили федеральные налоги вообще, а некоторые получали значительные налоговые послабления несмотря на солидные прибыли. В 2008-2010 гг. 30 компаний из списка Fortune (500 крупнейших корпораций в США) имели налоговую нагрузку меньше нуля, а 78 не платили налоги хотя бы один год из трёх. При этом объём налоговых субсидий для них составил 224 млрд. долларов, хотя их суммарная прибыль составила за этот период 160 млрд. долларов.

Средняя налоговая ставка для 280 компаний, чья отчётность была изучена, составила 18,5%, или почти в два раза ниже предусматриваемой законами ставки в 35%. Больше всего субсидий получил банк Wells Fargo – около 18 млрд. долларов; 16,8% всех субсидий пришлось на финансовые компании, что является самой большой долей среди всех отраслей экономики; самая низкая налоговая ставка была у энергосбытовой компании Pepco Holdings, которая по факту получила 57,6% доходов в виде налоговых субсидий [3].

Большинство исследователей считают, что корпоративная коррупция вышла из-под контроля по двум причинам. Во-первых, крупные компании – глобальные (то есть многонациональные), тогда как правительства – национальные. Следовательно, крупные корпорации настолько финансово сильны, что правительства боятся бросить им вызов. Во-вторых, корпорации являются основными источниками финансирования политических компаний, а сами политики часто являются совладельцами ли молчаливыми бенефициарами корпоративных прибылей.

Например, почти половина американских конгрессменов – миллиардеры и миллионеры, и многие из них имели тесные связи с корпорациями ещё до своего прихода в Конгресс. Сейчас на каждого из 535 законодателей (100 сенаторов и 435 членов Палаты представителей) приходится 22 лоббиста, представляющих интересы большого бизнеса (Big Business, BB). Только на военно-промышленный комплекс их работает более 1000; среди них много бывших законодателей – их привлекают не только большие зарплаты, но и возможности сохранения своего влияния. Проталкивание законодателями биллей, переданных им лоббистами, авторы которых – корпорации – уже никого не удивляет. На сайте First Street by CO Press можно найти все необходимые данные о 240 тыс. госслужащих, включая законодателей с их штатами, и 43 тыс. лоббистов вместе с советами по завязыванию связей. Не случайно поэтому, что уголовные преследования корпораций, какие бы вопиющие нарушения законов ими не совершались, заканчиваются денежными сделками с государством [4].

Из наиболее резонансных примеров последнего времени, показывающих силу большого бизнеса, рассмотрим два. Вице-президент в предыдущей администрации США Дик Чейни пришёл в White House с должности генерального директора корпорации Halliburton. Вскоре после вступления им на высшую государственную должность выяснилось, что его компания занималась подкупом правительственных чиновников Нигерии, чтобы получить доступ к нефтяным богатствам этой страны на миллиарды долларов. Когда правительство Нигерии обвинило Halliburton во взяточничестве, компания «урегулировала» дело, заплатив смехотворные 35 млн. долларов штрафа [5].

Однако сама констатация того факта, что аналитическое оценивание масштабов коррупции и теневой экономики показывает гораздо большие их значения, чем официальная статистика, вызывает у экспертов только уныние из-за понимания, что вследствие тесных связей богатства и власти с законом, сдерживать корпоративную преступность крайне тяжело. Исследователи пока безуспешно вызывают к политикам с предостережениями о том, что неподчинение корпораций законам угрожает легитимности глобальной экономики, особенно в условиях растущего неравенства в доходах и бюджетных дефицитах; связывают учащающиеся рецидивы общей экономической преступности с безнаказанностью корпораций за доказанные коррупционные преступления; апеллируют к общественности с призывами шире использовать *блоги и социальные сети*, поскольку надеются, что быст-

рое распространение потоков информации поможет сдержать беззаконие, коррупцию во власти, корпоративную преступность. Теперь уже и «опытом» развитых стран убедительно доказан давно известный тезис – «коррупция процветает во тьме», и потому избирательности действия законов исследователи пытаются противопоставить коллективную озабоченность гражданского общества [6].

Наши наблюдения дают основание связывать эффективность разных технологий ограничения корпоративной коррупции с возможностью подавления только набирающей силу *инновационной преступности*, или *киберпреступности*. По факту, и корпоративная коррупция и киберпреступность, как относительно «молодые» формы экономической преступности, находятся вне законодательного поля, но если с первой власть бороться *может, но не рискует* (из опасений встречного отпора), то как эффективно бороться со второй, она пока *не знает*. Отсюда мы выводим определённую взаимосвязь между этими современными формами преступности – они в высокой степени инновационны и в значительной мере «повязаны» схожими, хотя и противоположными интересами. Следовательно, если будет найдено эффективное организационно-правовое решение проблемы ограничения первой, то сами корпорации вынуждены будут быстро найти «решение» второй.

По оценкам Федеральной торговой комиссии США, каждая четвёртая семья, так или иначе, столкнулась с утечкой персональных данных; каждый год мошенники похищают личные данные порядка 10 млн. человек – около 3,25% населения.

Для сравнения: в Великобритании ежегодно происходит примерно 100 тыс. случаев хищения личных данных (0,17% населения). Эксперты связывают такое различие в цифрах особенностями европейского и американского законодательства в области защиты персональных данных. В частности, законодательство стран Западной Европы запрещает компаниям делиться персональной информацией с другими организациями – её нельзя ни продавать, ни отдавать задаром; компаниям не разрешается создание и продажа баз данных с адресно-телефонной историей людей.

В Америке всё это дозволено, вследствие чего сами компании часто бывают инициаторами раздачи или даже продажи персональной информации о своих клиентах; процветает инсайдерская торговля персональными данными крупных вкладчиков банков, покупателей дорогих товаров, недвижимости, то есть в этих случаях сами компании уподобляются хакерам и мошенникам, покупающим у хакеров информацию из взломанных ими баз данных. Отсутствие судебно-законодательной практики, запрещающей такую деятельность, поощряет киберпреступность и оставляет без юридической защиты миллионы граждан и тысячи отвергающих её компаний.

Опасности киберпреступности власти США ощутили только после того, как хакерами были взломаны секретные базы данных Пентагона, управления энергетическими и транспортными системами и даже некоторыми АЭС. По сообщениям в США, взломщиками оказались слишком юные «дарования» (студенты университетов и школьники старших классов), чтобы

применить к ним уголовные статьи; но резонанс был достаточным для принятия некоторых практических мер. Пока они касаются только индивидуальных «гениев» и не затрагивают корпоративных киберпреступников.

Совместными усилиями сотрудников Министерства юстиции США, ФБР, университетов и интернет-компаний удалось раскрыть ряд резонансных преступлений в области высоких технологий и довести их до суда. В феврале 2010 года к 13 годам тюрьмы был приговорён хакер из Сан-Франциско Макс Батлер, который создал крупнейший в мире интернет-рынок для продажи украденных номеров кредитных карт. Он напал на банки и центры по кредитным картам по всему миру, вследствие чего потерпевших было очень много. Успех в его разоблачении стал прецедентным благодаря согласованным действиям: интернет-компании выступили в роли свидетелей, изобретатели компании Microsoft создали специальное программное обеспечение, привлечённые эксперты оценивали выявленную информацию, в проекте участвовали иностранные компании и правительства. По итогам этой плодотворной работы в США был создан специальный Центр по борьбе с киберпреступностью.

Полученный опыт помог разоблачить международную группу хакеров (6 граждан Эстонии и 1 гражданин России); они заражали компьютеры вирусами, которые переправляли поисковые запросы на рекламные объявления, а также заменяли рекламу на сайтах, которые посещали пользователи. За это злоумышленники, выдававшие себя легальным агентством, получили 14 млн. долларов. Группировка действовала с 2007 года до октября 2011 года, было заражено более 4 млн. компьютеров в более чем 100 странах; как минимум 500 тыс. заражённых компьютеров, некоторые из которых принадлежали космическому агентству NASA, находились в США [7].

Конечно, подобные технологии применяются и в Украине (в частности, в некоторых банках), но для абсолютного большинства населения ещё недоступны или являются непонятной экзотикой. Однако и эта ситуация – вопрос времени. Соревнование же умов по созданию новых поколений интеллектуальных систем, исключающих «краху личности», будет продолжаться, и лучше включиться в него как можно раньше. Благодаря этому откроется много новых возможностей для полезной деятельности тысяч молодых интеллектуалов, которые из-за неясности своего будущего, растрачивают свои таланты в лучшем случае в качестве «крепостных» в системах *оффшорного аутсорсинга* (outsourcing).

Выводы. Таким образом, эволюция коррупции и форм теневой экономической деятельности адекватно отражает успехи научно-технологического современного развития. Исторически обусловленное соревнование Добра и Зла максимально использует новейшие достижения интеллекта, и стало такой закономерностью, которую можно только «перенаправить» в полезную сторону, используя демократические, правовые, организационно-экономические механизмы, стимулирующие полезное научно-технологическое творчество социальные схемы.

ЛИТЕРАТУРА
(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Полтерович В.М. Демократия, качество институтов и экономический рост / В.М. Полтерович, В.В. Попов. – М.: Наука, 2007. – С. 21–22.
Polterovich V.M. Democracy, the quality of institutions and economic growth / V.M. Polterovich, V. Popov. – M.: Nauka, 2007. – С. 21-22.
2. Иванишин-Угрина С. У фокусі Америка [Ел. ресурс] / С. Иванишин-Угрина / Режим доступа: <http://www.chasipodii.net/article/9262/>.
Ivanyshyn-Ugrina S. In the focus of America [El. resource] // S. Ivanishin-Ugrina / access Mode.: <http://www.chasipodii.net/article/9262/>.
3. 30 крупных американских компаний не платили налогов 3 года [Эл. ресурс] / Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/11/03/avoid>.
30 major us companies did not pay taxes for 3 years [El. source] / access Mode : <http://lenta.ru/news/2011/11/03/avoid>.
4. Браславский И. Иначе – как сохранить Америку?! / И. Браславский // Kontinent media group. – 2011. № 43. – С.2.
Braslavsky S. Otherwise – how to save America! / I. Braslavsky // Kontinent media group. – 2011. № 43. – С. 2.
5. Сакс Д. Хвиля корпоративних злочинів / Д. Сакс // Українське слово. – 2011. – № 22. – С. 2–4.
D. Sachs Wave of corporate crime / A. Sachs // Ukrainian word. – 2011. – № 22. – С. 2-4.
6. Воин А. О законах, законности и справедливости / А. Воин // Obzor. – 2011. – № 43. – С. 4.
Warrior A. On the law, legality and justice / A. Warrior // Obzor. – 2011. – № 43. – С. 4.
7. Голубев В. Компьютерная преступность [Эл. ресурс] / В. Голубев. – Режим доступа: <http://cybercrime.report.ru/default.asp?pagebegin=21&pageno=21>.
Golubev V. Computer crime [Electronic resource] / Century Golubev. – Mode of access: <http://cybercrime.report.ru/default.asp?pagebegin=21&pageno=21>.

Antoshkin V.K. Evolution of forms of corruption and socio-economic security

Abstract. Outlines the system of proof of evolution of shadow economy and corruption in developed countries, under the influence and using scientific and technological achievements.

Keywords: developed countries, traditional economic crime, statistics and theory, characteristics of the evolution of innovative forms, corporate corruption, cybercrime, ways to control and restrictions, global collaboration.

Бойкова К.Г.¹

**Длъжностната характеристика
и персоналната спецификация – основа на качествения професионален подбор**

¹ Бойкова Красимира Георгиева, главен асистент
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотация: В основата на ефективния професионален подбор стоят добре разработените професиограми, длъжностни характеристики и персонални спецификации. Съпоставянето на включените в тях изисквания с демонстрираните от кандидата знания, умения и качества, осигурява обективност и справедливост при оценяването на кандидатите за работа. В статията са лансирани идеи и подходи за разработването на тези важни организационни документи. Професиограмата е разгледана като профил на длъжността, който очертава нейните характерни особености. Длъжностната характеристика е представена като основен трудов стандарт, който определя границите и съдържанието на длъжността, а персоналната спецификация - като официален документ, който дава информация за знанията, уменията и професионално значимите личностни качества, необходими за изпълнението на длъжността. Сполучливото съставяне на посочените документи позволява да се формулират ясни, конкретни и измерими изисквания към кандидатите за работа в организацията и да се подготвят селекционни инструменти с подходящо за целите на професионалния подбор съдържание.

Ключови думи: професиограма, длъжностна характеристика, персонална спецификация, анализ на длъжността, подбор на персонал.

Подборът на персонал трябва да се извършва не с оглед попълването на вакантното работно място, а на основата на изискванията, предявявани към длъжността. От съществено значение е постигането на пълно съответствие между изискванията на длъжността, за която се търси кандидат и наличието на съответните качества у лицето, желаещо да я заеме. За целта е необходимо внимателно да се оцени целият сбор от качества на кандидата, които трябва да съответстват на целия сбор от изисквания, предявявани към длъжността. В основата на ефективния професионален подбор стоят добре разработените професиограми, длъжностни характеристики и персонални спецификации. Съпоставянето на включените в тях изисквания с демонстрираните от кандидатите за работа

знания, умения и качества (по време на интервюто, тестовите и другите методи за подбор), осигурява обективност и справедливост при тяхното оценяване.

Невъзможно е да се решат правилно проблемите на професионалния подбор, без подробен позиционен анализ на длъжностите и съответстващите им функции. **Професиограмата на длъжността** се разработва на основата на прецизно извършен длъжностен анализ и определя сбора от делови и професионално значими личностни качества, изискуеми от длъжността и тяхното ранжиране (подреджване по значимост). Анализът на длъжността позволява да се дефинира длъжността, от една страна чрез дейностите, които се извършват при нейното осъществяване, а от друга – чрез изискванията по отношение на образование, опит

и отговорности, необходими за успешното изпълнение на тези дейности. Въз основа на длъжностния анализ се подготвят и селекционните инструменти (интервюта, тестове) с подходящо за целите на подбора съдържание. Изследванията показват, че достоверността и валидността на тези инструменти значително нарастват чрез по-тясното им обвързване с конкретното съдържание на длъжността, за която се подбират кандидати. Професиограмата всъщност е профилът на дадената длъжност. Съставена от две части – длъжностна характеристика и персонална спецификация, тя очертава основните характеристики на длъжността и позволява да се определят изискванията към кандидатите за нейното заемане. Доброто описание на работата трябва да се съсредоточи върху съществените трудови задачи, изискванията към тяхното изпълнение и очакваните резултати от труда на изпълнителя на длъжността.

Ясно написаната и ориентирана към резултатите **длъжностна характеристика**, оформя началото на взаимоотношенията със служителя и му помага да разбере мисията, културата, потребностите и целите на организацията. Възможно е да формира и юридическото основание за прекратяване на заетостта, ако това се налага. Длъжностната характеристика е основен трудов стандарт и официален писмен документ на организацията, който определя границите и характерните особености на длъжността. Тя разкрива съдържателната страна на професиограмата, като обхваща и представя само най-общо основните трудови задачи. В нея се очертава кръгът от задължения, функции, права и отговорности, посочва се мястото на длъжността в организационно-управленската структура, разкрива се съдържанието на конкретния вид труд. Длъжностната характеристика е начин за рационална организация на труда. Ако тя е направена добре, с кратки, ясни и добре структурирани дефиниции, от нея може да се извлече основната информация, която е необходима, за да се формулират изискванията към потенциалните кандидати за работа в организацията. Много често обаче тя не отразява някои последни промени в действителния обхват и съдържание на работата. Ето защо разработването на професиограми трябва да бъде динамичен процес, а самата длъжностна характеристика да се разглежда като динамична, а не като статична величина. Условиата на работа непрекъснато се променят и това налага необходимостта длъжностните характеристики периодично да се преразглеждат и актуализират. Една длъжностна характеристика не може да даде отговор относно някои важни страни на работата - съществуват ли и кои са критичните ситуации и съществените дейности, кои са основните трудности и най-често допусканите грешки, кои са привлекателните страни на длъжността?

След проучване на събраната за длъжността информация, може да се намери отговор на следните въпроси: Каква е общата характеристика на организационното звено, в което се осъществява длъжността, каква е неговата структура и мястото му в организацията? Кои са основните цели, задачи и отговорности на длъжността и каква е нейната роля при осъществяване функциите на съответното структурно звено?

но? Кои са съществените трудови задачи и задължения, които се повтарят най-често и имат най-голямо значение за постигане целите на длъжността? Какви базисни характеристики са нужни за изпълнението на работата (образование, опит, личностни характеристики). Какви ключови знания, умения и компетентности се изискват от изпълнителя на тази длъжност за успешното справяне със съществените трудови задачи? Трябва ли той да е високоинтелигентен, да има високоразвити междуличностни умения? Какви критерии за успешно изпълнение на трудовите задачи могат да се формулират и как ще се измерват резултатите от работата в рамките на тази длъжност? Кои са основните субекти, с които си взаимодейства изпълнителят в процеса на работа? Кои са основните трудности в работата и какви умения се изискват за справяне с тези трудности? Какво трябва да прави служителят, изпълнявайки тази длъжност? Необходим ли е предварителен трудов опит за справяне с предизвикателствата на длъжността? Какви основни грешки се допускат най-често в работата и кои са причините за това? Кои са привлекателните страни на тази длъжност от гледна точка на съдържанието на работата и пакета от предлагани възнаграждения? Кои са ключовите характеристики на организационната култура, например: откритост на комуникациите, екипна ориентация, автономност на оперативните функции, дух на сътрудничество, степен на конформизъм, гъвкави системи на възнаграждение? Какъв е управленският стил на мениджъра и какви са последствията от него за ефективните работни взаимоотношения в организацията? [4]

Няма общоприета и регламентирана форма за структурата и съдържанието на длъжностната характеристика. Това, от една страна, затруднява нейното разработване, но от друга – не ограничава възможността в нея да се отразят всички необходими характеристики на длъжностната позиция в съответната организация. Длъжностната характеристика може да изпълнява своите функции само ако е конкретна за всяка организация и ако отразява специфичните задачи, задължения, отговорности, изисквания и връзки на всяка конкретна длъжност. Поради това не е добре да се типизират длъжностните характеристики за едни и същи длъжности дори и в една и съща организация, а още по-малко – да се централизира тяхното разработване и да се администрира повсеместното им внедряване.

Една длъжностна характеристика трябва да съдържа следната информация:

- наименование и предназначение (основна цел) на длъжността;

- код на длъжността по Националната класификация на професиите и длъжностите в Република България, която е съобразена с националната практика в областта на труда и с Международната стандартна класификация на професиите ISCO-08 (International Standard Classification of Occupations, 2008), разработена от Международната организация по труда;

- отговорности и съществени трудови задачи на изпълнителя, основни задължения и функции, очаквани резултати и как се оценяват те;

- място на длъжността в организационно-управленската структура (на кого конкретно трябва да се подчинява изпълнителят, кого ръководи непосредствено и с кого работи съвместно или си сътрудничи (комуникира, взаимодейства);

- какви права предоставя заемата длъжност, с какви ресурси разполага и какви специални условия предлага;

- какви ограничения налага по отношение на самостоятелните действия и решения;

- длъжностно равнище на заплащане и работно време;

- необходимата за изпълнението на тази длъжност квалификация;

- основни нормативни документи, които ползва в работата си лицето, заемащо длъжността – посочват се основните закони, правилници, разпоредби и вътрешни нормативни актове, които трябва да се познават за правилното изпълнение на задачите и функциите на длъжността;

- какви санкции може да понесе лицето при неизпълнение на своите задължения.

М. Armstrong препоръчва три „златни” правила за писане на длъжностни характеристики:

Първо: Дефиницията трябва да бъде кратка, точна и ясна. **Второ:** Всяка дефиниция трябва да се изразява с едно изречение, започващо с активно функционален глагол (подготвя..., проверява..., отговаря за ...).

Трето: Дефинициите трябва да са поставени в отделни номерирани параграфи, за да се улесни идентификацията на ключовите зони. [3; с. 156]

Подходът при разработването на длъжностна характеристика зависи от това дали позицията вече съществува или тепърва се създава и въвежда в организацията. В първия случай е по-лесно, защото описанието се извършва въз основа на наложената практика. Процесът е по-труден, когато позицията е нова за организацията. Тогава длъжностната характеристика се изготвя въз основа на очакванията и представите на този, който е формулирал необходимостта от създаването на подобна длъжност и от назначаването на съответния служител. И в двата случая, обаче, определянето на параметрите на съответната позиция предполага обсъждане в екипа на характеристиките на „идеалния кандидат”. Р. Люки дава следните съвети за постигане на консенсус в организацията по отношение на идеалния кандидат:

– Искайте от всеки, който ще взаимодейства с него, лично да напише какви точно, според него, са характеристиките на „идеалния кандидат”.

– Открито обсъдете различията в отделните списъци.

– Решете съвместно кои изисквания имат приоритет.

– Създайте нов списък с изисквания, с които всеки е съгласен и се придържайте към него, когато оценявате кандидатите.

При разработването на длъжностни характеристики следете за следното:

– Разграничавайте познания, умения и способности.

– Отделете време, за да го направите както трябва - цената на отърването от погрешния служител далеч надскача цената на времето, посветено на откриването на правилния човек.

– Уверете се, че се съобразявате с всички юридически ограничения. [2; с.13]

Длъжностната характеристика трябва да бъде добре оформена и утвърдена от работодателя. Не е изключено процесът на нейното разработване да доведе до необходимост от препроектиране на длъжността (вместо просто да се попълва вече съществуващата позиция) и до преформулиране на длъжностната характеристика по съответния начин. Необходимост от проектиране на длъжностите може да възникне не само при създаването на самата организация и нейните структурни звена, но и на всеки един етап от нейното развитие, във връзка с промените, които настъпват в обхвата и съдържанието на извършваните дейности и в изискванията към тяхното качество и производителност. Тогава се налага да се внесат рационални промени в съдържанието и условията на длъжностите в организацията - да се направи ново разпределение на трудовите задачи в рамките на различните длъжности, да се променят връзките между тях, да се премахнат едни и да се създадат нови трудови задачи. Това се прави с цел да се повиши организационната ефективност и удовлетвореността на хората от труда.

Персоналната спецификация е писмен документ, който дава информация за знанията, уменията и персоналните качества, необходими за изпълнение на длъжността: квалификация и професионален опит; перспективи за професионално развитие, срокове и условия на наемане, възрастови ограничения, ако има такива, и всичко останало, имащо пряка връзка със спецификата на длъжността. Тази информация улеснява в по-голяма степен подбора на персонал, отколкото характеристиката на длъжността. Добре разработената персонална спецификация трябва всъщност да опише личността, която най-добре би извършила работата на съответната длъжност. При това, описанието трябва да бъде възможно най-пълно и конкретно. Често в стремежа си да привлекат наистина стойностни кандидати, мениджърите изкуствено завишават изискванията към тях. Това обаче е сериозна грешка, тъй като води до стесняване на „набора” и до разочарование сред новоназначените служители. Организацията трябва да е почтена към кандидатите. За да бъдат спечелени тези хора и да останат на работа в нея, те трябва да бъдат коректно информирани за спецификата на длъжността и за перспективите, които предлага тази организация – така те ще бъдат предпазени от нереалистични очаквания. Обективното предварително информиране води до по-голяма удовлетвореност от работата и стабилност на персонала. Използването на персонални спецификации е необходимо, за да се избегне назначаването на свръхквалифицирани хора (макар че в условия на голяма безработица, някои кандидати са принудени да приемат позиции с изисквания далеч под нивото на тяхната квалификация, дори и когато са били обективно информирани). Ако обаче такива кандидати бъдат избрани и назначени, те ще създават проблеми и най-вероятно няма да се задържат дълго в организацията. [1] Добре е спецификацията на длъжността да съдържа и стандартната формулировка, че тази длъжност може да се заеме от всяко лице, независимо от неговите пол, ра-

са, възраст, етническа или религиозна принадлежност, семейно положение, физическо увреждане, стига, разбира се, да не съществуват съображения относно несъвместимостта на някои от посочените характеристики с изпълняваните служебни задължения. Предявяването на подобни изисквания е спорен и деликатен въпрос, влизащ в остро противоречие с антидискриминационното законодателство на страната.

За съжаление, този важен документ не е особено популярен в практиката на българските организации.

Често длъжностната характеристика се комбинира с персоналната спецификация, като изискванията към кандидата за работа просто се посочват в неин самостоятелен раздел. Длъжностните характеристики у нас обикновено включват два основни елемента: характеристика (описание) на длъжността и описание на изискванията към образованието, трудовия опит и професионално значимите качества на нейния изпълнител.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Евгениев, Е. Разработване на длъжностни характеристики // С., ИК „Шанс“, 2008.

Evgeniev, E. Razrabotvane na dlazhnostni harakteristiki. [Development of job specifications] // S., IK "Shans", 2008.

2. Люки, Р. Наемане и задържане на най-добрите хора // С., Класика и стил, 2005.

Luecke, R. Naemane I zadarzhane na nay-dobrite hora. [Hiring and Keeping the Best People] // S., Klasika I stil, 2005.

3. Armstrong, M. A Handbook of Human Resource Management Practice // Kogan Page, London, 2006.

4. Stuart-Kotze, R., C. Dunn. Who Are Your Best People? How to find, measure and manage your top talent // Prentice Hall, 2008.

Boykova K.G. Job Specification and Personal Specification – the Basis of the Qualitative Staff Recruitment

Abstract. The foundation of effective professional selection is a well-developed job description, a job specification and a personal specification. Comparing the requirements of these documents with the candidate's demonstrated knowledge, skills and attributes ensures objectivity and fairness in the assessment of candidates. The article promotes ideas and approaches for the development of these important organizational documents. The job description is presented as a profile of the position which outlines its features. The job specification is presented as a basic employment standard that outlines the limits and the content of the position. The personal specification is an official document which gives information about the knowledge, skills and professionally significant personal qualities necessary for the completion of the job. The successful preparation of the documents allows clear, concrete and measurable formulation of requirements for the candidates who are about to work in the organization; it also allows preparation of appropriate selection tools for the professional selection.

Keywords: job description, job specification, personal specification, job analysis, staff recruitment.

Бойкова К.Г. Должностная инструкция и квалификационные требования – основа качественного профессионального подбора

Аннотация. Основу эффективного профессионального подбора составляют хорошо разработанные профессиограммы, должностные инструкции и квалификационные требования. Сопоставление включенных в них требований с продемонстрированными со стороны кандидата знаниями, умениями и качествами обеспечивает объективность и праведливость при оценке кандидата на должность. В статье выдвигаются идеи и подходы при разработке этих важных организационных документов. Профессиограмма рассматривается как профиль должности, охватывающий ее характерные особенности. Должностная инструкция представлена как основной трудовой стандарт, который определяет границы и содержание должности, а квалификационные требования – как официальный документ, предоставляющий информацию о знаниях, умениях и профессионально значимых личностных качествах, необходимых для исполнения трудовых обязанностей. Удачное составление указанных документов позволяет сформулировать ясные, конкретные и измеримые требования к кандидатам на определенную должность в организации и подготовить селекционные инструменты с подходящим для целей профессионального подбора содержанием.

Ключевые слова: профессиограмма, должностная инструкция, квалификационные требования, анализ должности, подбор персонала.

Бутенко А.И.¹

Проблемы ликвидности банковской системы в Украине

¹ Бутенко Александр Иванович, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Европейский университет, г. Черкассы, Украина

Received October 24, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные подходы к определению ликвидности банковской системы. Приведена характеристика уровня ликвидности банковской системы Украины, выделены отдельные проблемы и возможные пути их решения.

Ключевые слова: банковская ликвидность, денежно-кредитная политика, стратегия развития, вкладчики, кредиторы, уровень ликвидности, эффективность регулирования, ликвидность активов и пассивов.

Постановка проблемы. Термин «ликвидность» (от латинского *liquidus* – жидкий, текучий) обозначает: 1) возможность превращения активов фирмы, ценностей в наличные средства; 2) платежеспособность заемщика и его способность обеспечить своевременное исполнение долговых обязательств; 3) способность рынка реализовать ценные бумаги без существенного изменения цен [5, с. 189].

Ликвидность банковской системы является одним из важных показателей ее эффективного функционирования. Она нужна банкам для удовлетворения требований при изъятии депозитов и финансировании запросов на кредиты. Потребность в ликвидности обусловлена постоянными изменениями в кредитах и нестабильностью депозитных вкладов. То есть, чем больше волатильность банковских кредитов и депозитов/пассивов, тем выше должна быть банковская ликвидность.

Анализ исследований и публикаций. Проблемы ликвидности банковской системы Украины исследованы в трудах многих отечественных ученых. Значительный научный вес имеет научно-аналитический материал «Управление банковской ликвидностью», подготовленный В.И. Мищенко, А.В. Сомиком и другими учеными. Авторы отмечают, что поддержание оптимального уровня свободной банковской ликвидности является важной предпосылкой для развитой и устойчивой банковской системы, стабильности национальной денежной единицы и снижения инфляционного процесса. Исследователи указывают на негативное значение как низкого, так и избыточного уровня банковской ликвидности. Ликвидность банка определяют как его способность своевременно и в полном объеме выполнять все свои денежные обязательства и обеспечивать развитие банка на основе проведения и наращивания объемов его операций соответственно стратегии развития банка [6, с. 11].

Свидетельством сложности понятий «ликвидность банковская», «ликвидность банковской системы» является отсутствие единого и однозначного их определения.

Так, в учебнике О.И. Лаврушина ликвидность банка определяется как способность своевременно и без потерь выполнять свои обязательства перед вкладчиками и кредиторами [1, с. 140]. В.М. Шелудько отмечает, что банки поддерживают соответствующий уровень ликвидности для того, чтобы своевременно выполнить обязательства перед вкладчиками банка и

удовлетворять спрос на кредитные средства со стороны потенциальных заемщиков [15, с. 304].

Е. Галицкая и Л. Высоцкая предлагают рассматривать банковскую ликвидность как трехуровневую систему категорий, которая включает в себя такие элементы: ликвидность активов и пассивов (1 уровень); ликвидность баланса банка и ликвидность банка (2 уровень); ликвидность банковской системы (3 уровень) [2, с. 120]. По нашему мнению, предлагаемая система требует определенного уточнения: так, первый и второй уровни раскрывают одну и ту же суть (ликвидность банка), а оценивание ликвидности банковской системы без глубокого анализа многих макроэкономических показателей не обеспечивает объективность оценки, поэтому соглашаемся с мнением авторов [6, с. 9], которые считают, что целесообразным является исследование банковской ликвидности на двух уровнях: микроуровне (ликвидность банков, составляющим элементом которой является ликвидность активов и баланса банка) и макроуровне (ликвидность банковской системы).

Заслуживает исследования проблема взаимосвязи ликвидности и платежеспособности. Так, О.В. Дзюблук отмечает, что, несмотря на взаимосвязь платежеспособности и ликвидности банка, это разные понятия и между ними все-таки есть существенное отличие [4, с.160]. На это отличие указывают также другие ученые [13, с. 74].

Поскольку исследуемая проблема является достаточно многогранной, возникает необходимость ее постоянного изучения.

Цель исследования: выяснить суть ликвидности банковской системы; проанализировать ее теперешнее состояние в Украине и пути дальнейшего повышения.

Основные результаты исследования.

В Украине регулирование ликвидности банковской системы совершает НБУ в пределах его монетарной политики в процессе регулирования денежно-кредитного рынка путем использования законодательно определенных механизмов и инструментов.

С целью регулирования ликвидности банков НБУ с учетом текущей ситуации на денежном рынке применяет: 1) операции по рефинансированию (постоянно действующая линия рефинансирования для предоставления банкам кредитов овернайт, кредиты рефинансирования); 2) операции репо (операции прямого репо); 3) операции с собственными долговыми обязательствами (депозитные сертификаты овернайт и сро-

ком до 9 дней); 4) операции с государственными облигациями Украины.

Национальный банк устанавливает нормативы ликвидности для банков с целью контроля за состоянием ликвидности банков: мгновенной ликвидности (Н4) не менее 20 %; текущей ликвидности (Н5) – не менее 40 % и краткосрочной ликвидности (Н6) – не менее 60 %.

До 2012 г. НБУ при определении нормативов ликвидности пользовался постановлением от 30 апреля 2009 г. № 259, [12] а с 17 октября 2012 г. соответственно постановлением № 429, которым внесены определенные изменения в регулирование ликвидности банков Украины [11].

6 июня 2013 г. правление НБУ приняло постановление об установлении с 1 сентября 2013 г. граничной суммы наличных расчетов, которая не должна превышать 150 тыс. гривень. По мнению специалистов НБУ, ограничение наличных расчетов повысит ликвидность украинских банков [9].

Для банковской ликвидности характерны постоянные изменения, которые зависят как от внешних факторов (макроэкономическая ситуация в стране), так и от внутренних (эффективности стратегии менеджмента). Среди признаков уменьшения банковской ликвидности первое место занимает уменьшение объемов средств банков на корреспондентском счете, причиной чего может быть большой спрос на кредиты рефинансирования НБУ; рост зависимости ресурсной базы от объемов межбанковских кредитов; уменьшение остатков наличных средств в кассах банков; рост процентных ставок на денежно-кредитном рынке.

О росте банковской ликвидности свидетельствуют: увеличение средств банка на корреспондентском счете; снижение зависимости ресурсной базы от объемов межбанковского кредитования; снижение процентных

ставок на денежно-кредитном рынке; уменьшение спроса на операции с рефинансированием и др.

Отечественные ученые считают, что проблема ликвидности украинской банковской системы должна решаться комплексно путем внедрения мер, направленных на:

- усовершенствование инструментария регулирования ликвидности на основе внедрения передового мирового опыта с учетом отечественных условий развития денежно-кредитного рынка;
- повышение действенности трансмиссионного механизма денежно-кредитной политики путем увеличения роли его процентного канала;
- усиление координации денежно-кредитной и фискальной политики и повышения реальной независимости НБУ относительно реализации монетарной политики [6, с. 67].

В Украине в банковской системе на протяжении многих лет наблюдается дисбаланс в росте резервов (тепов) между объемом привлеченных депозитов и предоставленных кредитов по длительности (табл. 1).

Данные таблицы показывают, что кредиты покрывают депозиты только на две трети. В условиях недостаточного доверия населения к банкам, невысоких заработных плат, нестабильной экономики обеспечить стабильный рост депозитов очень сложно.

Будучи первичными кредиторами, банки нередко принимают решения о кредитовании, владея далеко не полной информацией. Банк, который принимает поспешные решения, очень рискует сделать неудачный выбор. Цену уверенности кредитора в наличии у него полной, точной и своевременной информации о заемщике называют агентскими расходами. В Украине эта система не развита. Банки теряют больше, экономя на агентских расходах, не имея полного представления о платежеспособности своего заемщика.

Таблица 1.

Годы	Депозиты			Кредиты		
	Юридические лица	Физические лица	Всего	Юридические лица	Физические лица	Всего
2005	59623	73291	132914	109895	33523	143419
2006	77545	106885	184430	166683	78543	245226
2007	115689	164465	280154	271417	155446	426863
2008	142250	215550	357800	460529	273390	733919
2009	115204	210006	329210	474991	222538	697529
2010	144038	270733	414771	508288	186540	694828
2011	186213	306205	492418	580907	174650	755557
2012	202513	364005	566518	609807	161800	771607

Источник: Годовой отчет НБУ за 2005–2012 гг. [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bank.gov.ua>

Данные таблицы показывают, что кредиты

Опыт стран мира, в т.ч. и Украины, свидетельствует о том, что одновременно с ухудшением экономической ситуации увеличивается и общее количество проблемных займов. В нормативных документах о кредитных операциях заложены жесткие механизмы ответственности должностных лиц за решения о предоставлении займов. Но, к сожалению, статистика говорит о значительных злоупотреблениях, которые приводят к увеличению безнадежных коммерческих кредитов, которые выдаются с нарушением нормативных актов. Среди объективных причин, стимули-

рующих ситуацию невозвращения кредитов, сегодняшние экономический и финансовый кризисы. Виновниками появления проблемных кредитов являются как работники банков, так и заемщики. Банки, будучи финансовыми посредниками и оперируя процентной маржей, балансируют между кредитными и депозитными ставками. Для банка важно установить такую ставку за кредиты, которая бы не привела к появлению проблемных кредитов, а, с другой стороны, – иметь такие ставки, которые удовлетворяли бы вкладчиков по депозитам.

В Украине пока не выработан единый подход к определению доли проблемных кредитов в кредитном портфеле. Традиционно определяют, что размер безнадежных кредитов не должен превышать 5–7% от общей суммы выданных кредитов. Проблемные кредиты в портфеле банка регулируются нормативным актом – Положением НБУ «О порядке формирования резервов с кредитными операциями банков». Требования к формированию резервов неоднократно изменялись и усовершенствовались. В 2000 г. было принято постановление НБУ 279 от 06.07 «О порядке формирования и использования резерва для возмещения возможных расходов по кредитным операциям банков».

На практике банки часто используют свою модель в зависимости от того, что написано в балансе заемщика. Банк в случае возникновения проблемных кредитов часто вынужден применять пролонгацию, а в

условиях финансового кризиса 2008–2009 гг. были использованы другие средства.

Финансовый кризис ухудшил ликвидность банков. Нестабильная макроэкономическая ситуация негативно повлияла на банковскую систему. Основным аспектом ухудшения ликвидности является рост проблемных кредитов в портфелях банков. Так, на 31.12.2012 безнадежные кредиты, выданные банками, составили около 10–15%. Удельный вес пролонгированных кредитов в начале 2012 года составлял 15,3%, что свидетельствует о нестабильном положении коммерческих банков [3].

Банки Украины регулярно отчитываются перед НБУ о состоянии ликвидности в кредитном учреждении по таким нормативам: мгновенной ликвидности (Н4), текущей ликвидности (Н5), краткосрочной ликвидности (Н6) (табл. 2).

Таблица 2.

Динамика соблюдения банками норматива ликвидности в 2004–2012 гг. состоянием на 1.01. указанного года

Нормативы	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011	2012
Мгновенной ликвидности (Н4), не менее 20 %	48,41	61,24	61,56	56,73	53,60	65,45	58,80	58,48
Текущей ликвидности (Н5), не менее 40 %	62,42	74,34	73,87	70,19	75,31	72,90	77,33	70,53
Краткосрочной ликвидности (Н6), не менее 60 %	33,70	44,55	40,17	37,83	39,93	35,88	91,19	94,73

Источник: Банківський нагляд. Значення економічних нормативів у цілому по системі [Ел. ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.bank.gov.ua/htm>>

Таким образом, уровни мгновенной, текущей и краткосрочной ликвидности значительно превышают нормативы. Общая статистика ликвидности отражает надежность банковской системы. Благодаря избытку ликвидности банковская система остается предметом заинтересованности со стороны западных инвесторов [8, с. 43]. Хотя полностью с этим утверждением мы согласиться не можем, что подтверждается ситуацией в банковской сфере в 2008–2009 гг. Считаем, что значительное превышение нормативов ликвидности зависит от ситуации в экономике, нестабильности на финансовых рынках. То есть банковская система адекватно реагирует на рыночную ситуацию и свою ликвидность обеспечивает путем саморегулирования. Реальный запас ликвидности в определенном смысле – это модель функционирования банка, которая дает возможность избежать многих потенциальных проблем. Инструменты управления ликвидностью являются ключевыми в стратегическом управлении. Регулирование ликвидности при помощи нормативов не всегда оказывается эффективным. Основной риск активного управления ликвидностью – это процентный риск [14, с. 648].

Страны с развитой рыночной экономикой накопили опыт проведения центральными банками процентной политики по принципу «процентного коридора», что позволяет обеспечить ее эффективность, которая на практике оказывается в незначительной волатильности процентных ставок на межбанковском рынке. Основные принципы проведения процентной политики в Украине определены Положением «О процентной политике Национального банка Украины» [10].

Выводы. Ликвидность банковской системы в Украине требует дальнейшего внимания со стороны как регулирующих органов, так и банковского менеджмента. Практика требует усовершенствования

инструментов и механизмов регулирования ликвидности банковской системы путем усиления роли экономически обоснованных нормативов.

Заслуживает внимания опыт стран с развитой рыночной экономикой, где количество экономических нормативов ликвидности ограничено и составляет один–два показателя. Понятно, что банковская система Украины к этому еще не готова. Возможно рассмотрение НБУ вопроса об установлении норматива долгосрочной ликвидности (Россия такой норматив определила).

Требует усиления координация денежно-кредитной и фискальной политики. Среди проблем банковской сферы в Украине череда юридических преград и коррупция в судах, что заставляет банки закладывать в кредитные ставки дополнительную маржу для покрытия соответствующих рисков.

Главной предпосылкой нормальной ликвидности банковской системы в Украине является стабилизация макроэкономической ситуации, которая будет благоприятствовать становлению эффективной, надежной банковской системы.

По мнению аналитиков, очевидных вызовов с ликвидностью банковской системы в целом на середину 2013 г. не было. Такой вывод делается с оглядкой не только на немалые остатки на корсчетах (в среднем около 26 млрд. грн.), а и на мобилизацию средств регулятором с помощью депозитных сертификатов (с начала июня – почти на 50 млрд., срок операций – от 2 до 85 дней). В июне 2013 г. депозитный портфель системы увеличился на 7,7 млрд. грн., в июле соответственно – на 9,1 млрд. грн. (физических лиц – на 3,8 млрд. грн., юридических лиц – на 5,3 млрд. грн.) [9].

Финансовый кризис 2008–2009 гг. заставляет международные финансовые структуры усилить контроль

за ліквідністю банків. Так, Базель III (в попередніх угодах на вимоги до ліквідності не об'єктувало уваги) вводить три основні інструменти для контролю ліквідності:

- стресс-тестування;
- коефіцієнт покращення ліквідності (liquidity cover ratio – LCR);
- коефіцієнт чистого стабільного фінансування (net stable funding ratio – NSFR) [16].

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Банківське дело. – 2-е изд. перераб. и доп. / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 672 с. *Bankovskoe delo. 2-e izd. pererab. i dop. / Pod red. O.I. Lavrushina. M.: Finansy i statistika, 2005. – 672 s.*
2. Галицька Е., Висоцька Л. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19 – 25. *Galits'ka E., Visots'ka L. Udoshkonalennya sistemi pokaznykiv lekvednoste komertsijnih bankev // Bankevs'ka sprava. – 2002. – № 2. – S. 19–25.*
3. Дані фінансової звітності банків. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/index.htm *Dane fenansovoe zvetnoste bankev. [El. resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/index.htm*
4. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 261 с. *Dzyublyuk O.V. Organezatsiya groshovo-kreditnih vednosin suspilstva v umovah rinkovogo reformuvannya ekonomiki. – K.: Polegrafkniga, 2000. – 261 s.*
5. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с. *Ekonomichna entsiklopediya: U tr'oh tomah. T. 2 / Redkol.: S.V. Mochernij (vdp. red.) ta n. K.: Vidavnichij tsentr Akademya, 2001. – 848 s.*
6. Міщенко В.І., Сомик А.В. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, 2008. – Вип. 12. – 180 с. *Mschenko V., Somik A.V. Lekvdnst' bankovs'koi sistemi Ukraeni: Naukovo-analichn material. K.: TSentr naukovih dosldzhen' Natsonal'nogo banku Ukraeni, 2008. – Vip. 12. – 180 s.*
7. Лобозинська С. Оцінка конкурентоспроможності банківської системи України // Банківська справа – 2009. – № 4. – С. 39–44. *Lobozins'ka S. Otsenka konkurentospromozhnost bankovs'koi sistemi Ukraeni // Bankovs'ka sprava 2009. – № 4. – S. 39–44.*
8. Міщенко В.І., Граділь А.І. Удосконалення управління проблемними активами банків // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 43 – 53. *Mschenko V., Gradel' A. Udoshkonalennya upravlennya problemnimi aktivami bankev // Fenansi Ukraeni. – 2009. – № 10. – S. 43–53.*
9. Облікова ставка : теорія малих справ // Дзеркало тижня. – 2013. – № 26. – 16 серпня. *Oblekova stavka: teoriya malih sprav // Dzerkalo tizhnya. – 2013. – № 26. – 16 serpnya.*
10. Положення НБУ «Про процентну політику Національного банку України» від 18.08.2004 р. № 389. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> *Polozhennya NBU Pro protsentnu poletiku Natsonal'nogo banku Ukraeni vd 18.08.2004 r. 389. [El. resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.bank.gov.ua*
11. Про внесення змін до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України // Постанова Національного банку України від 17 жовтня 2012 за №429. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> *Pro vnesennya zmen do Polozhennya pro reguluyvannya Natsonal'nim bankom Ukraeni lekvdnoste bankev Ukraeni // Postanova Natsonal'nogo banku Ukraeni vd 17 zhovtnya 2012 za 429. [El. resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.bank.gov.ua*
12. Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України // Постанова Національного банку України від 30.04.2009 р. № 259. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro reguluyvannya Natsonal'nim bankom Ukrani lekvdnost banku Ukrani // Postanova Natsonal'nogo banku Ukrani vd 30.04.2009 r. 259. [El. resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.bank.gov.ua*
13. Рябініна Л. Ліквідність та платоспроможність комерційного банку, їх взаємозв'язок та відмінність // Банківська справа. – 2009. – № 6. – С. 72 – 80. *Ryabenena L. Lekvdnst' ta platospromozhnst' komertsijnogo banku, h vzamozv'yazok ta vedmennest' // Bankevs'ka sprava. – 2009. – № 6. – S. 72–80.*
14. Синки Дж. Фінансовий менеджмент в комерційному банку і в індустрії фінансових послуг: Пер. с англ. – М.: Альпіна Бізнес Бука, 2007. – 1018 с. *Sinki Dzh. Finansoviy menedzhment v kommercheskom banke i v industrii finansovyh uslug: Per. s angl. M.: Al'pina Biznes Buka, 2007. – 1018 s.*
15. Шелудько В.М. Фінансовий ринок : Підручник. – К.: Знання, 2006. – 535 с. *SHelud'ko V.M. Fnansovij rinok: Pdruchnik. – K.: Znannya, 2006. – 535 s.*
16. Basel III : A global regulatory frame work for more resilient banks and banking systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/beds189.pdf>.

Butenko O.I. The problems of Ukrainian Banking System Liquidity

The article discusses some approaches to the liquidity of the banking system. The characteristics of the liquidity of the banking system of Ukraine, singled out some of its problems and possible solutions.

Keywords: the bank liquidity, the level of the liquidity, effectiveness of the liquidity of assets and liabilities.

Веселовська О.В.¹

Моделювання магістральних властивостей функціонування та розвитку наукомісткої авіабудівної виробничої системи «Антонов»

¹ Веселовська Ольга Володимирівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, менеджменту та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Received November 4, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. у статті систематизовано теоретичні положення моделювання оптимальних траєкторій розвитку наукомістких виробничих систем. Виділено основні етапи оптимальної траєкторії розвитку ДП «Антонов», як наукомісткої виробничої системи. Доведено існування магістралі, яка забезпечує максимальний обсяг споживання та найбільш раціональний розподіл ресурсів. Вирішено задачу оптимального керування інвестиціями наукомістких виробничих систем.

Ключові слова: моделювання, розвиток, траєкторія, магістраль, витрати, інвестиції.

Моделювання завжди було саме тим інструментом, який давав змогу аналізувати основні показники діяльності підприємства, управляти ними та корегувати їх в залежності від ситуації. Проте, вибір найбільш ефективних та доцільних для використання методів побудови моделей завжди викликав багато ускладнень. Тривалий час найбільш оптимальними для цілей моделювання діяльності авіабудівних підприємств вважалися екзогенні та ендогенні моделі. Однак, при їх використанні, економічну систему авіапідприємства на певному проміжку часу можна вважати не відкритою, а замкнутою. Одним із шляхів розв'язання даної задачі є розробка, багатомодульних наукомістких виробничих авіабудівних систем, які в основі самої моделі використовують агреговані виробничі функції, які враховують структуру, специфіку і технологію розробки нової продукції.

Питаннями побудови моделі, які описували процес функціонування підприємства у його взаємодії із зовнішнім середовищем та з урахуванням його розвитку займалися Г.В Лаврінський, Ю.Г. Лисенко, А.Н. Марюта, Л.Н., Пшенишнюк О.С., Сергеева, М. Тихоміров, С.В. Устиненко та ін.

Метою статті є систематизація теоретичних положень моделювання оптимальних траєкторій розвитку наукомістких виробничих систем; доведення існування оптимальної траєкторії для наукомісткої системи ДП «Антонов» за допомогою методів чисельного моделювання.

Враховуючи думки провідних авторів із проблеми побудови та функціонування наукомісткої виробничої системи (НВС), яка дозволяє розв'язати задачу розподілу інвестицій, трудових ресурсів, первинних та вторинних ресурсів між функціональними модулями інтеграційної виробничої системи з метою прийняття управлінських рішень, систематизуємо попередні результати моделювання та сформулюємо теоретичні положення і припущення відносно якісного дослідження оптимальних траєкторій динамічної моделі оптимального економічного розвитку НВС.

По-перше, результати чисельного моделювання показали [1] існування єдиної оптимальної стаціонарної траєкторії, яка не залежить ні від початкових, ні від кінцевих даних, а визначається лише структурою наукомісткої виробничої системи (НВС). Як було визначено раніше [2-3], НВС складається з окремих функціональних модулів, до складу яких входять нау-

ковий, виробничий, ресурсний, ремонтний, сервісний, маркетинговий та ін. Таким чином, можна стверджувати, що структура НВС – це багатомодульна технологічна структура виробничої системи, яка націлена на проектування, розробку та супровід конкурентноспроможної продукції. Кожний модуль визначається конкретним типом виробничої функції, а вся система – агрегованою виробничою функцією, яка враховує структуру, специфіку і технологію розробки та ремонтно-сервісного обслуговування нової продукції. Проте, незалежно від типу виробничої функції, параметрами, які впливають на характер траєкторії розвитку системи, є безпосередньо параметри (вагові коефіцієнти) окремих виробничих функцій кожного модуля виробничої системи, виробничі програми випуску наукомісткої продукції $y(t)$, програми ремонтно-сервісного обслуговування $y_0(t)$, період розвитку системи T , ендогенні параметри моделі коефіцієнти амортизації та ін.

По-друге, в результаті чисельного моделювання було отримано структуру оптимальних траєкторій розвитку системи НВС. Найважливішою властивістю оптимальних траєкторій є їхній магістральний характер при великих значеннях горизонту планування системи T .

З метою виявлення існування оптимальної стаціонарної траєкторії розглянемо наступну задачу [3]:

$$c(x, y, \dot{k}, \dot{\alpha}, T) = \int_0^T (1 - v(t)) \prod(k(t)) dt \rightarrow \max, \quad (1)$$

$$\dot{k}_i = \alpha_i(t) \prod(k(t)) - \mu_i k_i(t),$$

$$f_0(\dot{k}(t)) \geq y_0, k(0) = x, k(T) = y, v(t) = \sum_{i=1}^4 \alpha_i(t) \leq 1, \alpha_i(t) \geq 0,$$

де c – питома споживання;

α – вектор долей інвестицій;

$\prod(k) = p_i f(k) - B$ – прибуток;

B – витрати;

P_i – ціна одиниці наукомісткої продукції;

μ_i – коефіцієнти амортизації модулів;

k – вектор фондоозброєності;

$f(k)$ – агрегована ВФ для ресурсного, наукового та виробничого модулів;

$f_0(k)$ – агрегована ВФ для ресурсного та ремонтно-сервісного модулів;

y_0 – мінімально-необхідний рівень ремонтно-сервісного обслуговування.

Вважається, що коли $\sum_{i=1}^4 \alpha_i(t) = 1$, то чистого прибутку немає, тобто він весь витрачається на інвестиції: $c(t) = (1 - \sum_{i=1}^4 \alpha_i) \Pi(k) = 0$.

При $\sum_{i=1}^4 \alpha_i(t) < 1, c(t) > 0$ у розпорядженні підприємства залишається чистий прибуток і виробництво є рентабельним. Інтеграл, наведений у формулі 1 зручно представити у вигляді:

$$c(x, y, k(t), \alpha(t), T) = \int_0^T \Pi(k(t)) dt - \int_0^T v(t) \Pi(k(t)) dt =$$

$$= \left(\begin{array}{l} \alpha(t) \Pi(k(t)) = \dot{k}_i(t) + \mu_i k_i(t) \\ v(t) \Pi(k(t)) = \sum_{i=1}^4 \dot{k}_i(t) + \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i(t) \end{array} \right) =$$

$$= \int_0^T [\Pi(k(t)) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i(t)] dt - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i), \text{ тоді}$$

$$c(x, y, k(\cdot), \alpha(\cdot), T) = \int_0^T [\Pi(k(t)) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i(t)] dt - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i). \quad (2)$$

Позначимо

$$\Omega = \sup_{\substack{k \geq 0 \\ f_0(k) \geq y_0}} \left[\Pi(k) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i \right], \quad (3)$$

тоді $\Pi(k) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i \leq \Omega \quad \forall k \geq 0$.

Тому

$$c(x, y, k(\cdot), \alpha(\cdot), T) = \int_0^T [\Pi(k(t)) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i(t)] dt - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i) \leq \int_0^T \Omega dt - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i) = \Omega T - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i).$$

Отже, маємо нерівність:

$$c(x, y, k(\cdot), \alpha(\cdot), T) \leq \Omega T - \sum_{i=1}^4 (y_i - x_i) \quad (4)$$

Метою задачі управління є максимізація функції **C**. З нерівності (4) випливає, що, коли існує таке управління $\alpha(t)$, за якого у даній формулі виконується рівність, то воно й буде оптимальним. Відповідність управління обчислюються за формулою [94]:

$$\alpha_i^* = \frac{\mu_i k_i^*}{\Pi(k^*)},$$

тоді траєкторія $k(t) = k^*$ є стаціонарною траєкторією відповідної динамічної системи з керуванням $\alpha(t) = \alpha^*$, на якій система може знахо-

дитись як завгодно довго. При цьому розподіл інвестицій та споживання є оптимальним з точки зору максимізації споживання.

В теоремах про магістралі для різних моделей та динамічних систем доводиться існування магістралі [4]. За умови наявності магістралі, оптимальні траєкторії слід шукати серед тих, які зберігають приблизно постійними пропорції в інтенсивності використання різних виробничих процесів. Таким чином, оптимальною траєкторією, у нашому випадку – для авіабудівного підприємства «Антонов», слід вважати таку, яка забезпечує максимум функції мети задачі, тобто коли динамічна система отримує максимальний параметр споживання.

Аналіз результатів чисельного моделювання показує [4], що структуру оптимальної траєкторії при великих T характерних для виробництва транспортних та пасажирських літаків лінійки «Антонов», можна розбити на три умовні частини: початкову, стаціонарну та кінцеву.

Зазвичай, для початкового етапу характерною є ситуація, в якій необхідно за мінімальний час вийти на магістраль k^* при цьому, як правило, вкладаються найбільші інвестиції, а споживання є мінімальним. Прикладом може служити налагодження виробництва нового літка або лінійки літаків, коли значні кошти вкладаються в конструкторські розробки, дослідження, випробування тощо, а прибуток або взагалі відсутній, або мінімальний. За умови стаціонарної (магістральної) частини оптимальної траєкторії прослідковується ефективна робота наукомісткої авіабудівної системи «Антонов». Це відбувається за рахунок використання стратегії оптимального перерозподілу ресурсів: інвестиції та споживання є помірними, тобто підприємство нормально функціонує отримуючи прибуток, та вкладаючи кошти в нові розробки. Для кінцевого етапу виходу на кінцеву точку розвитку k_1 , характерні великі інвестиції та мінімальне споживання. Така ситуація характерна для «списаних» літаків, які не здійснюють рейсів або більше не придатні для промислового використання. Вони залишаються не утилізованими, а тому авіапідприємства вимушені витрачати значні кошти на їх обслуговування та зберігання.

З метою доведення існування магістралі для наукомісткої системи сформулюємо припущення, яке формалізує поняття «велике значення T ». Припустимо, що точки x , y та T такі, що (див. рис. 1-3):

а) $\exists \alpha^1(t) = (\alpha_1(t), \alpha_2(t), \alpha_3(t), \alpha_4(t)) : k(0) = x$, точка k^* досяжна з точки X протягом часу t_1 .

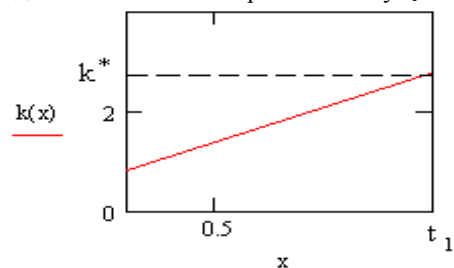

Рис. 1. $k(t_1) = k^*$

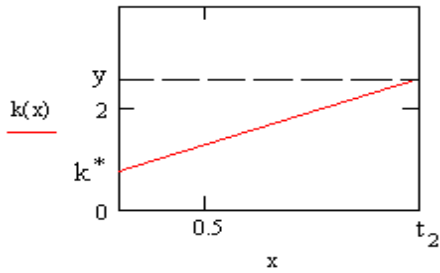

Рис. 2. $k(t_2) = y$

б) $\exists \alpha^2(t) = (\alpha_1(t), \alpha_2(t), \alpha_3(t), \alpha_4(t)) : k(0) = k^*, k(t_2) = y$,

точка y досяжна з точки k^* протягом часу t_2 .

Нехай $K(x, y, T) = \sup_{\alpha} c(x, y, k(\cdot), \alpha(\cdot), T)$,

$$\Omega = \sup_k [\Pi(k) - \sum_{i=1}^4 \mu_i k_i] = \Pi(k^*) - \sum_{i=1}^4 \mu^* k_i^*, \alpha_i^* = \frac{\mu_i k_i^*}{\Pi(k^*)}$$

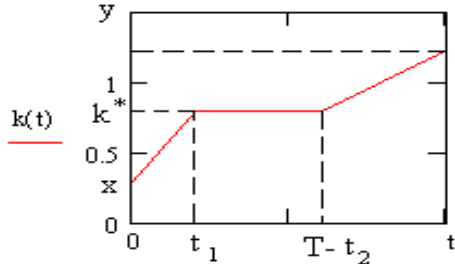

Рис. 3. Графічна інтерпретація припущення

Розглянемо на декількох прикладах задачу оптимального керування інвестиціями НВС на ДП «Антонов», яке розробляє наукомістку продукцію. До складу такої НВС входять наступні модулі [1]: ресурсний (Р-модуль), науково-виробничий (НВ-модуль), виробничий (В-модуль) і ремонтно-сервісний (РС-модуль), які, відповідно, у подальшому будуть називатися \dot{i} — ті модулі ($i = 0, 1, 2, 3, 4$). Для чисельного моделювання оптимальних траєкторій фондоозброєності НВС «Антонов» проводимо дискретизацію задачі (рис. 3). З цією метою інтервал $[0, T]$

розбиваємо на N рівних частин, вважаємо управління на кожному інтервалі (кроці) $h = \frac{T}{N}$ сталим.

$$u^n = (\alpha_0^n, \alpha_1^n, \alpha_2^n, \alpha_3^n, \alpha_4^n), n = 0, \dots, N-1$$

Тоді динамічну систему $\dot{k}_i = \alpha_i(t) \prod(k(t)) - \mu_i k_i(t)$ можна замінити за методом Ейлера різницеvim наближенням $k^{n+1} = k^n + h(u^n \prod(k^n) - Mk^n)$, а цільову функцію за методом трапецій сумою:

$$c(k_0, k^*, u) = h \sum_{n=0}^{N-1} (1 - \sum_{i=1}^4 \alpha_i^n) \frac{\prod(k^n) + \prod(k^{n+1})}{2}$$

За допомогою програмного пакету MathCAD проводилась максимізація функції по керуванню $u^n = u^0, u^1, \dots, u^{N-1}$, за умов $k(0) = k_0, k(T) = k1$ та фазовому обмеженні $f_0(k^n) \geq y_0$. Нехай виробничі функції НВС «Антонов» i -х модулів задаються функціями:

$$F(k) := A \prod_{i=0}^3 (k_i)^{\alpha_i}, a := \begin{bmatrix} 0,1 \\ 0,2 \\ 0,3 \\ 0 \end{bmatrix}, A = 2,$$

$$F0(k) := A0 \cdot (k_0)^{a_0} \cdot (k_3)^{a_3}, a_0 := 0,2, a_3 := 0,4, A_0 = 2, y_0 := 2$$

При цьому, початкові значення: фондоозброєність $k_0 = (5,4,1,1)$, інтервал $T := 240$ (місяців) та кількість точок моделювання $N := 10$ динамічної системи $\dot{k}_i = \alpha_i(t) \prod(k(t)) - \mu_i k_i(t)$. Значення фондоозброєності i -х модулів будемо вважати умовно-відносними. Задамо також кінцеву точку розвитку системи:

$k1 = k_i(T) = (3,570; 4,354; 3,384; 2,949)$. Результат моделювання динамічної системи зображено на рис. 4.

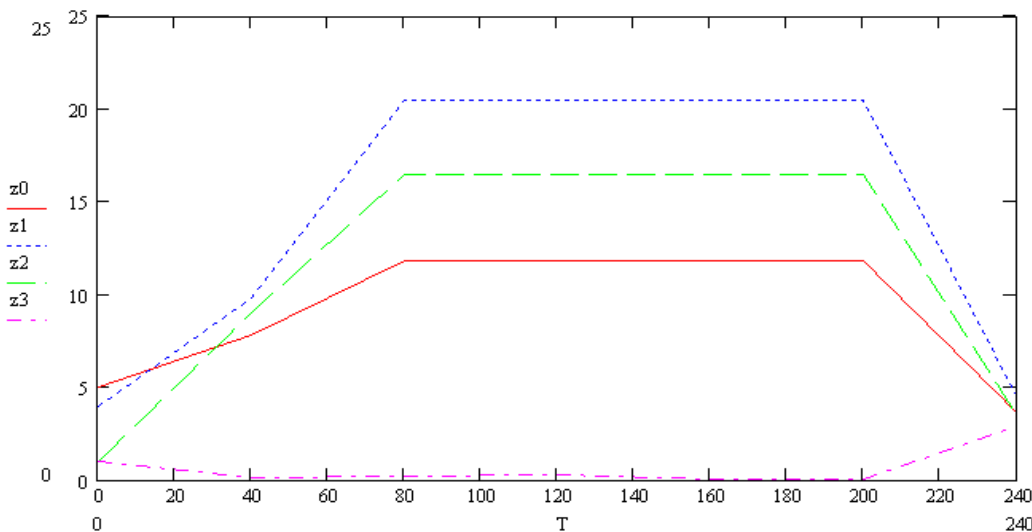

Рис. 4. Моделювання траєкторій фондоозброєності $z_{n,i} = k_i$ динамічної системи за заданою кінцевою точкою траєкторії розвитку $k_i(T) = (3,570; 4,354; 3,384; 2,949)$

Аналізуючи дані розрахунків, графічно зображених на рис. 4, можна прийти до висновку, що результат моделювання динамічної системи $\dot{k}_i = \alpha_i(t) \prod (k(t)) - \mu_i k_i(t)$ характерний для наукомісткого виробництва, коли проводиться проектування нового типу літака «Антонов» у замкненому ланцюгу виробничої системи «Розробка-Виробництво-Обслуговування» за оптимальних значень: $\alpha^* = \alpha_i = (0,103; 0,205; 0,294; 0,004)$, $k^* = k k_i = (11,788; 20,492; 16,487; 0,404)$.

Змінено початкові та кінцеві значення фондоозброєності системи «Антонов», відповідно $k_0 = (1,5, 4, 1)$ та $k_1 = k_i(t) = (5, 3, 10, 10)$. Тобто,

вважаємо, що НВ-модуль закінчив проектування, а В-модуль лише починає серійне виготовлення наукомісткої продукції – нового типу літака «Антонов». Для цього необхідно суттєво збільшити фондоозброєність виробничого модулю. Враховуючи те, що виробничі функції залишилися без зміни, система виходить на ту ж саму магістраль, що і в попередньому прикладі:

$$\alpha^* = \alpha_i = (0,103; 0,205; 0,294; 0,004),$$

$$k^* = k k_i = (11,788; 20,492; 16,487; 0,404)$$

Але кінцева траєкторія виходить на іншу, більш потужнішу, задану точку розвитку системи «Антонов», де $k_1 = k_i(T) = (5, 3, 10, 10)$ (рис. 5).

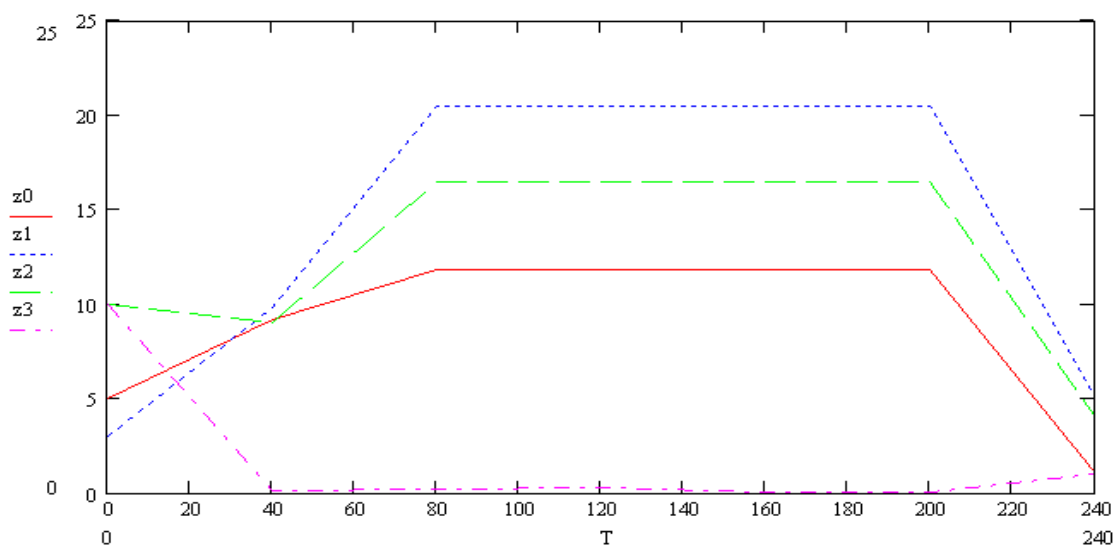

Рис. 5. Моделювання траєкторій фондоозброєності $z_{n,i} = k_i$ за заданої кінцевої точки траєкторії розвитку $k(T_i) = (5, 3, 10, 10)$

Аналізуючи рис. 5, можна зробити висновок, що з економічної точки зору динамічна система НВС «Антонов» у початковій та на кінцевих зонах керування нарощує виробничий потенціал, а в магістральній – зберігає оптимальний розподіл інвестицій та споживання в багатомодульній структурі НВС. При цьому на магістралі фондоозброєність має постійний рівень k^* за оптимальних інвестицій α^* .

Отже, на прикладі ДП «Антонов», автором було розроблено модель, що розглядає підприємство як багатомодульну наукомістку систему, яка є джерелом впровадження нових технологій та продуктів. Було доведено існування магістралі, яка забезпечує макси-

мальний обсяг споживання та найбільш раціональний розподіл ресурсів. Крім того, за допомогою моделювання було вирішено задачу оптимального керування інвестиціями НВС та продемонстровано на яких етапах витрати є найбільшими, а прибутки найменшими, та навпаки. За допомогою розробленої моделі можна не лише ефективно керувати витратами, відслідковуючи їх рівень та динаміку, але й значно підвищити ефективність фінансового управління на підприємстві в цілому. Крім того, модель може використовуватися на різних авіабудівних підприємствах, оскільки принцип її дії залишається незмінним, уточнення потребують лише вихідні дані.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Економічна кібернетика / За заг. ред. Ю.Г. Лисенка; у 2-х т. – Донець: Юго-Восток, Лтд, 2005. – Т. 1. – 508 с.
 Economichna kibernetika [Economic Cybernetics] / Edited by Yu.G. Lysenko; in 2 books. – Donetsk: Iugo-Vostok, Ltd, 2005. – Book. 1. – 508 s.
 2. Сергєєва Л.Н. Моделювання поведінки економічних систем методами нелінійної динаміки (теорія хаосу). – Запоріжжя: Поліграф, 2008. – 227 с.
 Sergieieva L.N. Modeliuvannja povedinky ekonomichnykh system metodamy neliniinoi dynamiky (teoriia khaosu) [Modeling the behavior of economic systems by methods of nonlinear dynamics (chaos theory)]. – Zaporizhzhia: Poligraf, 2008. – 227 s.
 3. Устенко С.В. Багатомодульна модель функціонування наукомісткого підприємства / С.В. Устенко // Моделювання

та інформаційні системи в економіці. – 2009. – Вип. 76. – С. 62-81.
 Ustenenko S.V. Bagatomodulna model funktsionuvannja naukomistkogo pidpriemstva [Multimodal model of knowledge-based enterprises] / S.V. Ustenenko // Modeliuvannja ta informatsiini systemy v ekonomici. – 2009. – Vypusk. 76. – S. 62-81.
 4. Устенко С.В. Теоретичні засади обґрунтування магістральних властивостей функціонування та розвитку наукомістких виробничих систем / С.В. Устенко // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2010. – Вип. 79. – С. 92-109
 Ustenenko S.V. Teoretychni zasady obgruntuvannja magistralnykh vlastyvostei funktsionuvannja ta rozvytku naukomistkykh vyrobnychykh system [Theoretical basics of argumentation of

Veselovska O.V. Modeling of the main-lines characteristics of functioning and development of «Antonov» knowledge-based aircraft building system

Abstract. Theoretical basics of modeling the optimal trajectories of development of the knowledge-based production systems are systemized in the article. The basic stages of the optimal trajectory of «Antonov» development as knowledge-based production system are determined. The existence of a main-line that provides the maximum amount of consumption and the most efficient allocation of resources is proved. The problem of optimal investment management of knowledge-based production systems is solved.

Keywords: modeling, development, trajectory, line, costs, investments.

Веселовская О.В. Моделирование магистральных свойств функционирования и развития наукоемкой авиационно-производственной системы «Антонов»

Аннотация. в статье систематизированы теоретические положения моделирования оптимальных траекторий развития наукоемких производственных систем. Выделены основные этапы оптимальной траектории развития ГП «Антонов», как наукоемкой производственной системы. Доказано существование магистрали, которая обеспечивает максимальный объем потребления и наиболее рациональное распределение ресурсов. Решена задача оптимального управления инвестициями наукоемких производственных систем.

Ключевые слова: моделирование, развитие, траектория, магистраль, расходы, инвестиции.

Вовк І.О.¹

Методи просування пластової літератури на книжковому ринку

¹ *Вовк Ірина Олегівна, аспірантка,*

кафедра Видавничої справи і редагування Української академії друкарства, м. Львів, Україна

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У дослідженні здійснено детальний і покроковий аналіз способів і засобів популяризації літератури Пласту – організації, що була заснована у Львові ще у 1912 р. на основі англійського скаутингу. Метою цієї організації є виховання молоді як провідників суспільства та повновартісних громадян місцевої, національної та світової спільнот. У цьому матеріалі виконано спробу визначити основні методи і засоби просування пластової літератури на книжковому ринку, а також способи популяризації членами організації культури читання. Беручи до уваги той факт, що науковці раніше не досліджували цієї теми, а приклади просування пластової літератури, які час від часу з'являються на інтернет-порталах та у засобах масової інформації, не становлять собою повноцінні матеріали на аналізовану тему, ця стаття може скласти загальну картину процесу поширення літератури Пласту серед пластунів та громади в Україні. Автор проаналізувала дії та заходи, які застосовують пластуни і пластові видавництва, щоб стимулювати попит на пластові видання, серед них: реклама, рецензування, виставкова діяльність, семплінг (безкоштовне поширення). Водночас, визначено й основну проблему, яка постає перед видавцем пластової літератури, це – правильна побудова системи просування певного видання і розуміння складності процесу зацікавлення читача скаутською тематикою. У статті визначено і детально проаналізовано найпоширеніші методи популяризації і просування пластової літератури: просування через інтернет-ресурси, поширення на пластових заходах, участь у фестивалях, форумах та ярмарках, презентації у бібліотеках і навчальних закладах, співпраця із засобами масової інформації, друкування і зовнішня реклама, а також згадки про пластунів і їхню літературу у виступах відомих людей. Апробовані методи просування пластової літератури свідчать про те, що вони є майже ідентичними просуванню будь-якої іншої книжки, але в той же час складність полягає в орієнтації досліджуваної літератури на вузьке коло читачів.

Ключові слова: Пласт, пластова література, культура читання, книжковий ринок, просування видань.

Пласт, який було засновано ще у 1912 р. у Львові на базі англійського скаутингу, – неполітична і позаконфесійна організація, особливою рисою якої є наповнення її українськими традиціями і романтикою Козаччини. Ця організація має на меті виховувати молодь як провідників суспільства – свідомих, відповідальних і повновартісних громадян світової спільноти.

Література Пласту як культурологічне явище є не тільки важливим фактором внутрішнього розвитку організації, але й значною мірою впливає на виховання і формування світогляду української молоді. Віднайшовши і проаналізувавши значну частину пластової літератури, яка видавалася впродовж столітньої діяльності організації, у цьому матеріалі автор здійснила спробу визначити основні методи і засоби про-

сування пластової літератури на книжковому ринку і популяризації читання пластунами.

Науковці, що досліджують тему Пласту та пластової літератури, майже не торкалися теми її популяризації та просування. Частково приклади її просування з'являються на інтернет-порталах, присвячених діяльності Пласту, у засобах масової інформації (ЗМІ), проте їх важко назвати повноцінними матеріалами, які б могли скласти загальну картину процесу поширення літератури організації серед пластунів та громади.

Метою цього матеріалу є дослідження дій та заходів, які використовуються пластунами та пластовими видавництвами задля стимулювання попиту на пластові видання. Безперечно, основними такими засобами є реклама, рецензування, виставкова діяльність, а

також семплінг, тобто безкоштовне розповсюдження книжкового продукту з метою привернути до нього увагу.

Основною проблемою, що постає перед видавцем пластової літератури, є правильна побудова системи просування того чи іншого видання. Видавець повинен усвідомлювати усю складність процесу зацікавлення читача такою достатньо вузькою тематикою, як скаутська, а також складність масового розповсюдження цієї літератури при обмежених засобах просування та браку фінансування. Тобто, видавець повинен розуміти, якими він може скористатися інформаційними каналами.

Серед найпоширеніших методів популяризації і просування пластової літератури, які використовуються (повною чи неповною мірою) пластунами і видавництвами, що видають пластову літературу, можна назвати:

- просування пластової літератури через інтернет-ресурси;
- поширення книжок під час проведення пластових заходів;
- участь у фестивалях, форумах, ярмарках, конференціях, з'їздах;
- презентації у бібліотеках, школах, вишах;
- співпраця із міжнародними, всеукраїнськими і регіональними ЗМІ;
- друкована і зовнішня реклама;
- згадки про пластові видання у виступах відомих людей.

Звісно ж, у час високих технологій, найбільшою мірою популяризації пластової літератури сприяють інтернет-ресурси: офіційний сайт Пласту в Україні, сайти осередків Пласту у різних країнах і містах світу, сайти куренів і гуртків, а також соціальні мережі (Вконтакте, Facebook, Google+, Twitter тощо), які активно рекламують пластову літературу, висвітлюють презентації пластових видань, а доволі часто й пропонують їх придбати. У соціальних мережах постійно з'являються сторінки пластових гуртків, куренів та осередків, де члени організації можуть спілкуватися, а відтак – обмінюватися літературою, рекомендувати її, завантажувати відскановані видання тощо. Тут свої сторінки мають і самі видавництва, які випускають літературу про Пласт і, відповідно, зацікавлені у її просуванні. Як говорить директор видавництва "Лілея-НВ" Василь Іваночко, методи просування пластової літератури ідентичні до просування будь-якої іншої книжки: "Видавець зацікавлений однаково: як у тому, щоб продавалися книжки Андруховича чи Прохаська, так і книжки про Пласт", адже передовсім це – видавничий продукт, який потребує реклами, аби його купили.

Говорячи про просування видань через мережу Інтернет, варто назвати три важливі інтернет-ресурси, які чи не найбільше популяризують пластову книжку, це – історичний блог "100 кроків", інтерактивний портал для виховників "Пластова банка" і електронна бібліотека Diasporiana:

– "Пластова банка" (сьогодні її функціонуванням займається пластунка зі Львова Ярина Вдовичин), дописувачем якої може стати кожен охочий, має на меті регулярне нагромадження, обмін і поширення передо-

всім методичної літератури (сьогодні близько 4 десятків видань), пісень, ігор, маршрутів для мандрівок, порад для таборів чи інших пластових заходів, які б могли стати у пригоді пластовим виховникам. Тобто цей блог можна назвати радше камерним, який популяризує літературу серед пластунів і для пластунів (для повного доступу до ресурсу існує попередня реєстрація). Окрім того, у рамках "Пластової банки" функціонує Блог виховника, в якому публікуються різного роду статті, що можуть зацікавити пластунів, і які були віднайдені в інтернеті чи бібліотеках, а також матеріали з досвіду пластування [4];

– "100 кроків" (блог створений пластуном з Ужгорода Андрієм Ребриком), що розпочав функціонувати у рамках святкування століття з дня заснування Пласту, публікує архівні й сучасні матеріали з історії організації. Велика кількість матеріалів є ексклюзивними й раніше ніколи не публікувалися, часто це – спогади пластунів, раритетні фото, інформація про самвидав і віднайдені старі видання Пласту. Окрім того, у блозі регулярно повідомляється про вихід нових пластових видань, що з'являються в Україні й за її межами, включені рецензії й відгуки на видання, поради, де придбати, або ж прямі лінки для завантаження літератури. Блог співпрацює із Музеєм-архівом пластового руху у Львові. До речі, що цікаво, "100 кроків" посів третє місце на конкурсі Best Ukrainian Blog Awards 2011 (номінація "Тематичні або професійні блоги") і взяв участь у БлогФесті 2011, організатором якого є компанія Microsoft [8];

– Проект Diasporiana (ним займається Олег Богуславський), ініційований Інститутом журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету (Запоріжжя), має на меті збереження інтелектуальної спадщини української еміграції: тут опубліковано відскановані версії великої кількості пластових видань у діаспорі, серед яких: "Пластові ігри та забави", пластові співаники і багато періодичних видань. Ця електронна бібліотека популяризує рідкісні й цінні еміграційні книжки, періодику, документи й рукописи за 125-літню історію української еміграції, які з різних причин (територіальних, політичних, економічних) могли не потрапити у поле зору науковців і дослідників, не кажучи уже про широку громадськість. Доступ до усіх видань вільний (у форматах PDF та DJVU). Більше того, засновники інтернет-ресурсу закликають на добровільних засадах долучатися до проекту бібліотеки, музеї, архіви і громадські організації, а також приватних осіб, у колекціях яких можуть зберігатися цінні видання української діаспори [7].

Продовжуючи вести мову про електронні засоби популяризації пластової літератури й літератури, дотичної до організації, слід назвати й сайти видавництв, які цю літературу видають, зокрема, уже згадуване івано-франківське видавництво "Лілея-НВ" (і його внутрішній проект "Місто-НВ"), ужгородське – "Гражда", тернопільське – "Лілея", львівське – "Видавництво Старого Лева", київське – "Зелений пес" та ін. Щоправда, виконують вони скоріше ознайомчу функцію, адже містять переважно анонси видань, рецензії чи посилання на них, відомості про авторів і саме видання. Проте завдяки своєму функціонуванню вони великою мірою впливають на популяризацію

пластової книги, адже можуть активізувати увагу потенційних покупців і авторів. Схожу роль відіграють і сайти книгарень чи інтернет-магазини, проте інформація, розміщена на цих ресурсах, найчастіше ще скромніша [3].

Не менш важливим засобом популяризації пластової книжки є презентації та поширення видань під час різноманітних пластових акцій: з'їздів, конференцій, зустрічей, мандрівок, таборів, акцій, квестів чи свят. Одним з останніх та чи не найбільших таких заходів, де було представлено багато пластових видань (різних видів: листівки, програми, календарі, періодичні видання, брошури, збірки пісень, навчальні посібники і навіть монографії) була Ювілейна міжрайова пластова зустріч (ЮМПЗ) з нагоди 100-ліття Пласту, коли до Львова з'їхалися тисячі пластунів зі всього світу (як відомо, усього у світі налічується близько 10 тисяч пластунів у 10 країнах).

Наприклад, у рамках ЮМПЗ до 100-ліття Пласту Головна Пластова Булава за підтримки Діловода 5 Пластового Конгресу організували Міжнародну конференцію, участь в якій взяли відомі науковці (Борис Гудзяк, Богдан Гаврилишин, Ігор Юхновський, Орест Субтельний, Любомир Гузар та ін.) і на якій відбулася презентація книги з історії Пласту на Закарпатті – "Пласт на Закарпатті в минулому і сьогодні". Ця книга містить матеріали Міжнародної наукової конференції у рамках Першого Всеукраїнського джемборі в селі Невицьке ще у 1996 році.

Ще один приклад – об'ємне видання "Альманах 100-ліття Пласту" (головний редактор Юрій Леськів). Вперше його презентували у рамках ЮМПЗ у серпні 2012 року учасникам міжнародної історичної наукової конференції в Українському Католицькому Університеті (Львів). Тоді на презентації також були присутні згадувані поважні доповідачі. У жовтні того ж року книгу презентували у Нью-Йорку (презентував голова та члени редакційної комісії зі США). Рецензію на видання тоді надрукували у найстаршій газеті діаспори Америки – "Свобода". У листопаді відбулася презентація в українській столиці – під час всеукраїнської науково-практичної конференції "100 років українського скаутингу: історія та перспективи розвитку" (презентував книгу головний редактор альманаху Юрій Леськів). До речі, 888-сторінковий "Альманах 100-ліття "Пласту" став лауреатом XVII Міжнародного літературно-краєзнавчого конкурсу імені Мирона Утриска (місто Турка, Львівська область) та лауреатом літературної премії імені Івана Филипчика (місто Самбір, Львівська область).

Окрім того, в 2012 р. у рамках ЮМПЗ було видано і презентовано видання "Митрополит Андрей Шептицький і Пласт" Михайла Перуна (Львів), "Пласт – український скаутинг" Олександра Сича (Івано-Франківськ) та низку невеликих видань, серед яких: "Іскри дружби" (Івано-Франківськ), яку поширили шляхом семплінгу (її у подарунок отримав кожен учасник ЮМПЗ, але згодом вона стала доступною й у пластовій крамниці), співаник ЮМПЗ "Будь іскрою" (Львів), тайм-лайн історія Пласту "Столітнім шляхом. Український Пласт: історія в датах" (Львів) та ін. [1].

Пластова література бере участь й у багатьох міжнародних та всеукраїнських книжкових форумах, ви-

ставках, ярмарках, де пластуни мають змогу просувати свою літературу. Зокрема, неодноразово Пласт був учасником "Книжкової толоки" у місті Миколаїв (Львівська область), у якій цьогоріч брали участь уже близько 20 видавництв. Окрім того, що пластуни долучаються до самої організації фестивалю, вони й презентують свої книжки, серед авторів – пластун Борис Явір-"Іскра". Пласт брав участь й у літературному фестивалі "Дивокрай" у Тернополі, Івано-Франківську та Львові, який ставить за мету промоцію читання (в Івано-Франківську за його організацію взялися, зокрема, пластова видавництво "Лілея-НВ" і місцева станція НСОУ Пласт, які проводили різного роду вікторини, конкурси і масові читання). Пласт був представлений і отримав нагороду на виставці молодіжних громадських об'єднань "Юна Україна" у Києві, де кожен охочий міг поцікавитися діяльністю організації й отримати додаткову інформацію із листівок і буклетів. Пластуни взяли участь у фестивалі "Дні української культури на Балтійському морі" (організований українською діаспорою Латвії), де, до речі, відбувся показ фільму "Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939" англійською мовою.

Свого часу пластові видавництва долучалися до Форуму видавців у Львові, де організували презентації, читання та продаж літератури. Проте, за словами Василя Іваночка, переважно через значні фінансові видатки, видавництва останні кілька років не беруть участі у Форумі.

Дуже часто на просування книги на ринку працюють імена відомих у всьому світі пластунів. Вдалил приклад цього – видання відомого економіста Богдана Гаврилишина "Залишаюся українцем" (2012 р.). У кількох містах України, зокрема, Києві, Львові й Тернополі, презентація книжки, в якій викладено найкращі епізоди з життя економіста, збирала сотні людей, серед яких були й пластуни, і студенти, і науковці.

Одним із джерел популяризації читання видавництва пластової літератури завжди вважали бібліотеки. Це стосується комплектування фонду бібліотек Централізованої системи пластовими виданнями (бачимо це на прикладах видавництв "Гражда" і "Лілея-НВ"). Важливі й презентації Пласту та літератури про нього в межах бібліотек: організація конкурсів, читань і співів для дітей.

Своєю чергою, наприклад, з ініціативи Закарпатської обласної дитячої бібліотеки, було видано бібліографічний покажчик "Пласт гартує молодих" (Спільно з Закарпатською Округою Пласту), який містив деяку інформацію із видань 1930-х років, низку видань і публікацій у пресі початку та середини 1990-х та публікації у регіональних ЗМІ (2005–2008 рр.). Видання поширювали у районних та сільських бібліотеках області. Крім цього спільного проекту бібліотека та Закарпатський Пласт домовилися про організацію і проведення спільних акцій (2008–2009 рр.) і поширення матеріалів про організацію і пластових видань у сільських та районних бібліотеках Закарпаття [6].

Важливо також зазначити, що пластова література часто орієнтується на дітей і підлітків, що потребує особливих методів, аби зацікавити читача, а це – ігри, конкурси, вікторини, забавки. Такій популяризації

сприяють видавництва, які випускають пластову літературу чи видання, дотичні до Пласту. Вони регулярно організують презентації книжок, а також інші заходи, на кшталт вікторин, акцій або читань. Приміром, за сприяння "Видавництва Старого Лева" свого часу (2011 р.) Пласт організував у мистецьких установах і кав'ярнях Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Чернівців, Авдіївки, Луцька, Острога та Києва низку презентацій книг дитячих письменників Зірки Мензатюк "Таємнича козацької шаблі" та відомого англійського дитячого письменника Іана Вайброу "Капосна книжечка маленького вовчика" під назвою "Книжечки з пластунами". У сюжетах цих повістей є образи пластунів. Самі ж презентації мали вигляд читання уривків із цих книжок новацькими виховниками чи відомими в Україні людьми (серед них: учасники гурту "С.К.А.Й.", музикант гурту "Паркалаба" Ярема Стецик, вокаліст гурту "Флайzzza" Андрій "Тіма" Тимчук, заслужена артистка України Лариса Мікоян, Олександр Сидоренко (Фоззі) із гурту "ТНМК", Вадим Красноокий із гурту Mad heads XL та ін.). Що важливо, такі презентації-читання організувалися не тільки для пластунів, їх, разом із батьками, відвідували звичайні дошкільнята й школярі. Відтак, така інтеграція у пластове середовище сприяла не тільки популяризації читання пластової літератури, а й залученню дітей до лав Пласту.

Для презентацій Крайова пластова старшина забезпечувала друк афіш (розповсюджувалися у школах та позашкільних закладах), прес-анонсів і прес-релізів про захід. Пласт організував графік туру між містами, осередок організації займався фінансовими витратами, а також запрошенням новацтва й дітей-непластунів та відомих українців. Кожна така зустріч згодом висвітлювалася на пластовому порталі, сайті видавництва, місцевих чи всеукраїнських ЗМІ, у соцмережах.

До такого роду презентацій і читань долучаються й книгарні та книжкові супермаркети. Зокрема, мережа книгарень "Є". У івано-франківському приміщенні культурно-мистецького центру цієї мережі, зокрема, до 154-річчя засновника світового скаутського руху Лорда Роберта Бейден-Пауела (Бі-Пі), з ініціативи місцевого Пласту, відбулась презентація і відкрите читання першого україномовного перекладу світового бестселера про життя та діяльність Бі-Пі – "Вовк, який ніколи не спить", що написала його дружина Маргарет де Боумон. До речі, на цій презентації були не тільки пластуни. Схожі відкриті читання відбулися у всіх містах, де діють осередки Пласту. У цій книгарні, до речі, відбулося ще кілька презентацій зразків художньої літератури пластунів, серед яких – презентація поетичної збірки "*" молоді пластуниці із Тернополя Марти Томахів (Львів) і третього тому збірника творів Степана Ленкавського (Івано-Франківськ). Поволі до таких презентацій долучаються й кав'ярні (у Львові – "Меделін", де було презентовано 11-ту збірку поезії пластуна Бориса Явора-"Іскри" – "Шепіт Місяцю").

До речі, якщо говорити про книжечку Вайброу, то влітку минулого року у Чернівецькому академічному обласному театрі ляльок до 100-річчя Пласту відбулася прем'єра вистави "Пригоди Маленького Вовчика"

за мотивами цієї книжки, яка пройшла з аншлагами не тільки серед найменших пластунів, а й серед юнаків і старших членів організації. Щоправда, це єдиний приклад театральної постановки за мотивами книги. Свого часу такі вистави були популярними у 20–30 рр. минулого століття, коли у театрах ставили вистави за мотивами п'єс Спиридона Черкасенка, чим і популяризували пластову художню літературу. Тоді сюжети були найрізноманітнішими (від фантастичних чи гумористичних епізодів до реальних життєвих випадків) і найчастіше також поєднували романтику і героїзм, мужність і людяність [5; с. 188–189].

Окрім того, свого часу, за мотивами книги Іана Вайброу для наймолодших пластунів у Львові організували квест, позитивні відгуки про який на своєму сайті написав і сам письменник.

Поміж уже аналізованих способів просування пластової книжки, пластуни мають налагоджену співпрацю із українськими ЗМІ, часто це – провідні українські канали, які висвітлюють пластові заходи, зокрема, масові читання, презентації книжок чи кінострічок тощо. Серед них – державний канал "Перший національний", а також канали ICTV, 1+1, СТБ, ТВі, Телеканал новин "24", "5 канал", "Новий канал", Тоніс, Інтер, ТРК "Україна", а також регіональні – ЗІК, 12 канал, ОТБ "Галичина" (Львівська область), Тиса-1, М-студіо (Закарпаття), ОТБ, ТТБ, ВДТ-6 (Вінницька область), ЧДТРК (Чернівецька область), 11 канал, перший телеканал Дніпропетровська (Дніпропетровська область), ІНТБ (Тернопільська область), ТРК "3 студія", ТРК "Вежа" (Івано-Франківська область) й інші. Пластові події, зокрема, видавничі, висвітлюють інтернет-ЗМІ (всеукраїнські, міжнародні та регіональні: ВВС Україна, Gazeta.ua, "Українська правда", УНІАН, "20 хвилин", "Укрінформ", ЗІК, Zahid.net тощо) та друковані видання ("Експрес", "Голос України", "Львівська газета" й інші). Зрештою, НСОУ Пласт, будучи найбільшою скаутською організацією в Україні, дає й самим журналістам великий обсяг матеріалу.

Поміж усього, Пласт намагається просувати не тільки свою літературу, а й популяризувати культуру читання загалом. Яскравий зразок цього – організація читань із відомими українцями (співаками, акторами, спортсменами). Зокрема, у місті Авдіївка пластуни проводять багато заходів із популяризації української (передовсім україномовної) книги: Всеукраїнська акція "Мандри книги" (читання у бібліотеках, на вулиці, із залученням дітей і молоді), просвітницькі заходи до Дня української писемності (організація Години тихого читання у школах, інтелектуально-пошукової гри "Писемність.Ukr.Квест" тощо).

У 2000 р. Пласт, спільно із Міжнародним благодійним фондом "Україна 3000", Видавництвом "Граніт-Т", Благодійним фондом "Товариство "Приятелі дітей" та МХО "Вітанія" організував благодійний проект "3 книгою – до дітей!". Його метою була передовсім популяризація книги та читання серед дітей та молоді з найбільш соціально незахищених категорій. Координатор цього проекту від Пласту Наталія Масяк розповіла, що в рамках акції Пласт сформував низку волонтерських груп, які відвідували сиротинці і заохочували дітей до читання, а зовсім маленьким дітям читали книжки.

Ще один зразок популяризації Пластом читання – участь у записі (із 2007 р.) аудіокнижок навчальної літератури для учнів і студентів з вадами зору (спільно із студією звукозапису "УТОС" – Українського товариства сліпих). Волонтери, що долучалися до запису літератури, отримували книжку на 200–300 сторінок й за кілька тижнів озвучували її.

Якщо говорити про зовнішню рекламу Пласту, то вона є повністю соціальною: передовсім, поширює скаутський рух серед молоді, заохочує до ведення здорового способу життя і популяризує культуру читання. Водночас, сама реклама є лаконічною й зрозумілою, легко читається й безперечно привертає увагу: це і сітілайти, і білборди, і реклама у метро. Щоправда, така реклама не є популярною у Пласті (найбільше була представлена у рік святкування ювілею Пласту). Ідентичну мету переслідують і друкована реклама: рекламні листівки, буклети, брошури, диски, видання, зошити з пластунами найчастіше роздаються членам організації чи її потенційним учасникам безкоштовно на пластових заходах.

Для сприяння розвитку книговидавничої справи у Пласті, за підтримки Благодійного Фонду "Богдана

Гаврилишина" Крайова Пластова Рада уже кілька років оголошує Конкурс видавничих проєктів Пласту, метою якого є забезпечення в Україні якісних видань про Пласт. Що важливо, формат видань орієнтований не тільки на пластунів, а й на громаду (тобто, мова не йде про курінні співаники чи таборіві книжечки). Особливою вимогою цього конкурсу є подальша презентація/видання книжки в одному із обласних центрів України [2].

Проаналізувавши уже апробовані методи просування пластової книжки можна дійти висновку, що вони є практично ідентичними просуванню будь-якої іншої літератури на книжковому ринку. Водночас складність полягає у тому, що пластова література орієнтована на доволі вузьке коло читатів (передовсім – це самі пластуни, зацікавлені у придбанні такого продукту). Відтак, основним завданням видавця є обрання правильного шляху і методів просування, аби привернути увагу до видань усе більше коло читачів. І важливим на цьому шляху є участь у всеукраїнських та міжнародних проєктах, виставках і ярмарках. Це ж питання потребує подальшого дослідження науковцями у галузі іміджу та піару.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND transliterated)

1. Видавничі проєкти [Ел. ресурс] // Блог 29 куреня УСП / УПС Велике Плем'я Сіроманці ім. А. Гарасевича. – Режим доступу: <http://siromanci.plast.org.ua/work/vydavnytvo> *Vydavnychi proekty [Publishing projects] / [El. source] / Blog 29 kunenya USP/UPS Velyke Plemya Siromantsi im. A. Garasevycha. – Access mode: http://siromanci.plast.org.ua/work/vydavnytvo*
2. Конкурс видавничих проєктів Пласту [Ел. ресурс] // Пластовий портал: веб-проєкт. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/news?newsid=10177> *Konkurs vydavnychikh proektiv Plastu [The contest of publishing projects of Plast] / [El. source] // Plastovyi portal: web-proekt. – Access mode: http://www.plast.org.ua/news?newsid=10177.*
3. Марченко Н. Дитяча література в інтернеті: де, що і як / Наталія Марченко // "Медіаграмотність" [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1351> *Marchenko N. Dityacha literature v interneti: de shcho i jak [Children's literature on the Internet: where, what and how] / [El. source] / Natalya Marchenko // Mediamotmist. – ccess mode: http://osvita.mediasapiens.ua/material/1351*
4. Пластова банка [Ел. ресурс] // Інтерактивний портал для виховників. – Режим доступу: <http://plastovabanka.org.ua> *Plastova banka [Plast jar] / [El. source] / Interaktyvnyi portal dlya vykhovnykiv. – Access mode: http://plastovabanka.org.ua.*
5. Савчук Б. Український Пласт 1911–1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 264 с. *Savchuk B. Ukrainskyi Plast 1911–1939 [Ukrainian Plast 1911–1939] / Borys Savchuk. – Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 1996. – 264 p. – ISBN 996-7263-00-2.*
6. Ребрик А. Закарпатська обласна дитяча бібліотека випустила бібліографічний покажчик "Пласт гартує молодих" [Ел. ресурс] / Андрій Ребрик // Пластовий портал: веб-проєкт. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/news?newsid=2766> *Rebryk A. Zakarpatska oblasna dityacha biblioteka vypustyla bibliografichnyi pokazhchik "Plast gartuye molodykh" [Transcarpathian Regional Library for Children published bibliographic index "Plast tempers youth"] / Andriy Rebryk // Plastovyi portal: web-proekt. – Electronic data. – Access mode: http://www.plast.org.ua/news?newsid=2766.*
7. Diasporiana.org.ua [Ел. ресурс] / Електронна бібліотека. – Запоріжжя. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua>. *Diasporiana.org.ua / [El. source] / Elektronna biblioteka. – Electronic data and programs. – Zaporizhzhya. – Access mode: http://diasporiana.org.ua.*
8. 100 кроків [Ел. ресурс] / Історичний пластовий блог. – 2011–2013. – Режим доступу: <http://100kroktiv.info>. *100 krokiv [100 steps] / [El. source] / Istorychnyi plastovyi blog. –2011–2013. – Access mode: http://100kroktiv.info.*

Vovk I.O. Promotion methods of Plast literature on the publishing market

Annotation. A detailed and incremental analysis of the ways and means of promoting Plast literature – an organization founded in Lviv, in 1912, based on the British Scouting – were conducted in the research. The aim of this organization is to educate youth as leaders of society and full citizens of local, national and global communities. The main methods and techniques of promoting Plast literature in the publishing market, as well as the ways of promoting the reading culture by Plast members were identified in this article. Given the fact that the researchers have not researched this issue yet and the examples of promoting Plast literature that is being published on the web portals and the mass media from time to time, does not constitute a complete material of the subject under study, this article may provide an overall picture of the process of distributing Plast literature among the Plast members and community in Ukraine. The actions and measures, which are applied by Plast members and publishers to stimulate the demand on Plast publications, were analyzed by the author. They include the following: advertising, reviews, exhibition activities, sampling (free distribution). At the same time, the basic problem faced by the publishers of Plast literature has been identified. This is a proper arrangement of the system of promoting a certain publishing and understanding of the difficulties in the process of getting the reader interested in Scouting-related topics. The most widespread methods of popularizing and promoting Plast literature are defined and analyzed in the article: Promotion through online resources, distribution at Plast events, participation in festivals, forums and fairs, presentations in the libraries and educational establishments, cooperation with the mass media, printing, outdoor advertising and mentioning Plast

members and their literature in the speeches of the famous people. Approved methods of promoting Plast literature prove that they are nearly identical to promoting any other books, but at that same time, the difficulty lies in focusing of the analyzed literature on the narrow circle of readers.

Keywords: *Plast, Plast literature, reading culture, publishing market, book promotion.*

Вовк І.О. Методи продвиження пластової літератури на книжковому ринку

Анотація. В дослідженні здійснено детальний і покроковий аналіз способів і засобів популяризації літератури Пласта – організації, котра була заснована в Львові ще в 1912 г. на основі англійського скаутингу. Метою цієї організації є виховання молоді лідерами суспільства і повноцінними громадянами місцевого, національного і світового суспільства. В цьому матеріалі здійснено спробу визначити основні методи і засоби продвиження пластової літератури на книжковому ринку, а також способи популяризації членами організації культури читання. Приймаючи до уваги той факт, що вчені раніше не досліджували цю тему, а приклади продвиження пластової літератури, котрі з часом з'являються на інтернет-порталах і в засобах масової інформації, не представляють собою повноцінні матеріали на розглядавану тему, ця стаття може скласти загальну картину процесу поширення літератури Пласта серед пластунов і суспільства в Україні. Автор проаналізувала дії і заходи, котрі застосовують пластуни і пластові видавництва, щоб стимулювати запит на пластові видання, серед них: реклама, рецензування, виставочна діяльність, сэмплинг (безкоштовне поширення). В той же час визначено і основну проблему, котра виникає перед видавцем пластової літератури, це – правильне побудова системи продвиження визначеного видання і розуміння складності процесу зацікавленості читача скаутської тематики. В статті визначено і детально проаналізовані найбільш поширені методи популяризації і продвиження пластової літератури: продвиження через інтернет-ресурси, поширення на пластових заходах, участь в фестивалях, форумах і ярмарках, презентації в бібліотеках і навчальних закладах, співпраця з засобами масової інформації, друкована і зовнішня реклама, а також згадки про пластунов і їх літературу в виступах відомих осіб. Випробовані методи продвиження пластової літератури свідчать про те, що вони є майже ідентичними продвиженню будь-якої іншої книги, але в той же час складність полягає в орієнтації досліджуваної літератури на вузький кола читачів.

Ключові слова: *Пласт, пластова література, культура читання, книжковий ринок, продвиження видань.*

Денисенко В.О.¹

Вплив муніципальної власності на формування середнього класу в трансформаційній економіці України

¹ *Денисенко Вікторія Олександрівна, старший викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна*

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті обґрунтовано, що середній клас має свою особливу господарську культуру, яка є сукупністю цінностей, норм і правил, котрі забезпечують вироблення різноманітних альтернативних економічних моделей поведінки щодо ефективного реалізації матеріальних і особистісних ресурсів. Крім того визначений взаємозв'язок формування і розвитку середнього класу з процесами ефективного використання муніципальної власності в рамках муніципалітетів, також охарактеризовані умови ефективного розвитку муніципальної власності в сфері економічних інтересів місцевої спільноти. Доведено, що муніципальна власність виступає одним з основних чинників підвищення добробуту населення території. Кошти, отримані від реалізації об'єктів даного виду власності дають можливість фінансувати конкретні місцеві програми, що в свою чергу сприяє кількісному збільшенню регіонального середнього класу. Рациональне використання власності муніципальних утворень служить базою для формування соціальної програми розвитку території, подолання бідності, розвитку інтелектуального та економічного потенціалу муніципалітету, а також формування середнього класу як основи соціальної стабільності суспільства. Визначено особливості українських домогосподарств за рівнем середньодушових грошових доходів. Розглянуто програми місцевого самоврядування котрі необхідно реалізувати для розвитку домогосподарства та формування стимулів регіонального розвитку МСП з метою посилення впливу цього сектору економіки на формування середнього класу.

Ключові слова: *муніципальна власність, середній клас, відносини власності, домогосподарство, мале та середнє підприємство, рівень доходів.*

Постановка проблеми. При становленні ринкових відносин зростає роль і значення регіональних відтворювальних процесів, що відбуваються в окремо взятому муніципальному утворенні. Муніципальна власність являє собою один з найскладніших видів суспільних відносин в сучасному економічному та соціальному житті. Це найважливіше питання, що зачіпає інтереси різних верств суспільства. Проблему самодостатності і самозабезпеченості муніципальних утворень і регіонів необхідно вирішувати, перш за все, шляхом пошуку оптимальної віддачі головного компонента економічних відносин - муніципальної влас-

ності. І хоча трансформація відносин власності в Україні внесла суттєві зміни в соціальну і економічну сферу вітчизняного суспільства сформувати середній клас, котрий здатний забезпечити соціальну стабільність регіонів і суспільства в цілому, досі не вдалося. У зв'язку з цим актуалізується пошук економічних джерел формування та розвитку прогресивної соціальної структури суспільства. Ця обставина і обумовлює необхідність соціально спрямованого використання доходів, одержуваних, в тому числі і від використання муніципальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі проблеми формування та розвитку середнього класу в цілому вважаються розробленими сучасною економічною наукою, що відображено в численних працях як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Необхідно, перш за все, виділити роботи таких вчених, як М. Вебер, Г. Гегель, Дж. Гелбрейт, К. Маркс, А. Маршалл, П. Сорокін, В. Петті, П.Ж. Прудон, Д. Рікардо, а також таких вітчизняних економістів, як Л. Антошкіна, Н.Борецька, І. Бондар, В. Васильченко, Е. Лібанова, А. Саввов, Т. Тресвятська та ін. В їх роботах в основному увага приділяється вибору критеріїв віднесення до середнього класу, серед яких одні автори враховують лише відношення до засобів виробництва, інші – лише роль в суспільній організації праці, розмір отриманого доходу або ж інші характерні риси такі, як рівень освіти і кваліфікації, професійно-кваліфікаційний статус, професійна етика, спосіб життя і навіть самоідентифікація. Як бачимо, при певній розробленості проблеми сучасною економічною наукою, багато її аспектів залишаються дослідженими недостатньо. Зокрема, потрібен аналіз системи норм і правил, які забезпечують ефективне формування та розвиток муніципальної власності у трансформаційній економіці; не розроблений алгоритм вивчення муніципальної власності як одного з основних факторів, що впливають на формування масштабного середнього класу. Актуальність зазначеної проблеми, її науково-практичне значення обумовили мету дослідження.

Метою статті є визначений взаємозв'язок формування і розвитку середнього класу з процесами ефективного використання муніципальної власності в рамках муніципалітетів.

Виклад основного матеріалу. Серед системоутворюючих характеристик середнього класу найбільш

помітною і продуктивною є володіння власністю. Поява муніципальної власності вже сьогодні "матеріалізується" у формуванні та розвитку так званого регіонального середнього класу суспільства, що виступає основним соціальним фактором не тільки макроекономічної стабільності, а й створення основ для нової якості економічного зростання. В Україні вперше на державному рівні про середній клас говорилося у Посланні Президента України Л.Д. Кучми до Верховної Ради України (2000 р.) [4, с.3]. Традиційними індикаторами, які беруться за основу для аналізу характеристик середнього класу є: матеріально-майновий стан, професійний статус, рівень освіти. Результуючим чинником ідентифікації представника середнього класу є активна громадянська позиція. На нашу думку, одним з головних стратифікаційних критеріїв належності до середнього класу виступає рівень доходу (в розрахунку на душу населення), достатній не тільки для задоволення першочергових життєвих потреб (в їжі, одязі, необхідних товарах споживання, житлі), але й для реалізації зростаючих потреб [1, с. 186]. За оцінками Центру стратегічних досліджень (ЦСД) компанії "Росгосстрах", у країнах з трансформаційною економікою нижнім майновим порогом, який дозволяє віднести домогосподарство до середнього класу, сьогодні є дохід у розмірі \$ 20 000 на сім'ю в рік. У великих містах він більший і становить \$ 30 000. Верхній же границею середнього класу служить дохід в \$ 300 000 на рік на сім'ю [6]. Ці громадяни, як правило, заробляють на життя власною працею, вони є найбільш активними суб'єктами на ринках праці, товарів та послуг. Визначимо особливості українських домогосподарств за рівнем середньодушових грошових доходів (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за рівнем середньодушових грошових доходів, % [2]

	2010			2011			2012		
	Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають	
		у містах	у селах		у містах	у селах		у містах	у селах
Усе населення	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.									
до 480,0	0,3	0,1	0,9	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3
480,1–840,0	1,6	0,7	3,5	3,6	3,1	5,0	2,7	2,1	4,0
840,1–1200,0	4,6	2,9	8,2	17,9	16,6	20,9	11,5	10,3	14,3
1200,1–1560,0	8,9	6,6	13,9	26,7	24,7	31,3	24,2	22,1	28,9
1560,1–1920,0	14,6	12,1	19,7	19,4	19,3	19,4	21,1	20,5	22,7
1920,1–2280,0	14,8	14,4	15,5	32,2	36,2	23,1	14,2	15,0	12,6
2280,1–2640,0	-	-	-	-	-	-	9,6	10,1	8,0
2640,1–3000,0	-	-	-	-	-	-	5,9	6,9	3,5
3000,1–3360,0	-	-	-	-	-	-	3,4	4,1	2,0
3360,1–3720,0	-	-	-	-	-	-	2,4	2,8	1,6
понад 3720,0	-	-	-	-	-	-	4,8	5,9	2,1

Як видно з таблиці 1 міське співтовариство за рівнем доходів значно відрізняється – це значить, що даний прошарок місцевого населення має більше можливостей щоб поповнити когорту середнього класу. Тому, в таких умовах, ефективний механізм управління муніципальною власністю має бути спрямова-

ний на отримання максимально можливих нематеріальних результатів у вигляді: збільшення об'єктів, котрі якісно і кількісно забезпечують успішну життєдіяльність місцевого співтовариства; зниження витрат жителями міста за транспортні та комунальні послуги; утворення додаткових робочих місць, тим самим,

збільшуючи дохідний статус домогосподарств, які у свою чергу можуть стати резервом формування регіонального середнього класу; створення передумов для сприятливого інвестиційного клімату на території муніципалітету.

Завдяки муніципальній власності органи місцевого самоврядування можуть розробити спеціальні програми підтримки домогосподарств. Прикладами таких програм можуть бути встановлення Київрадою надбавок працівникам дитсадочків та премій освітянам, створення муніципальної лікарняної каси, котра обслуговуватиме окремі категорії киян за рахунок місцевого бюджету, забезпечення житлом медичних та освітянських працівників.

Для розвитку домогосподарства на місцях необхідно реалізовувати наступні програми місцевого самоврядування:

- забезпечення участі домогосподарств у вирішенні питань місцевого значення;
- управління муніципальною власністю спільно з місцевими органами самоврядування;
- забезпечення задоволення потреб домашніх господарств в соціальних, культурних, комунальних і побутових послугах;
- забезпечення самореалізації, захист інтересів населення.

Для розвитку ефективного домогосподарства на місцевому рівні необхідно удосконалювати систему управління муніципальною власністю, це можливо при наступних кроках:

- формування стійких, нових структур соціально-економічного управління, які дійсно впливають на важливі процеси життєдіяльності населення, а одночасно сприяють піднесенню економіки муніципалітетів;
- розробити проміжні варіанти взаємодії місцевих органів влади та домогосподарств для вирішення окремих, найбільш важливих на сьогоднішній момент питань.

Отже, поліпшення системи життєдіяльності населення на базі ефективного використання муніципальної власності має стати пріоритетним напрямом діяльності місцевих органів влади. В умовах економічних реформ держава не має можливості забезпечити всіх достатніми економічними умовами, так як система управління ускладнилася і необхідні нові підходи до управління. Держава, передаючи без фінансування додаткові повноваження на місцевий рівень, прирікає муніципалітети на самостійне виживання. Місцеве самоврядування можна вважати сформованим, якщо воно вирішує питання місцевого значення, тобто покращує умови життя громадян, створює сприятливе середовище для життєдіяльності домогосподарств, як бази середнього класу [3, с. 71].

Наступною важливою функцією органів місцевого самоврядування щодо формування середнього класу є забезпечення ефективного розвитку підприємницьких структур, підтримка малого і середнього підприємництва, як основи розвитку середнього класу. Процес становлення малого підприємництва в Україні ще в докризовий період вимагав глобального реформування з боку держави, оскільки значна частина цього сектора економіки здійснює власну діяльність шляхом так зва-

ного напівлегального функціонування. Більше того, розпал фінансової кризи в Україні став черговим чинником, що спонукав більшість дрібних підприємницьких структур перевести свою діяльність в тінь або ж повністю згорнути її.

Особливо відчутних збитків занепад даного сектора економіки завдав органам місцевого самоврядування, оскільки значна кількість малих підприємств перебували на спрощеній системі оподаткування або ж здійснювали діяльність (надання готельних послуг, торгівля на ринках), платежі за якою зараховувались, як доходи до місцевих бюджетів. Опираючись на вищевказане, слід наголосити на безпосередній зацікавленості органів місцевого самоврядування в стимулюванні створення та розвитку малого та середнього підприємництва на своїй території через ефективний податковий механізм, що є найбільш прийнятний в ринковій системі господарювання.

Прикладом такого механізму може бути впровадження концепції «подвійних фіскальних вигод», котра покликана забезпечити певну детінізацію існуючих суб'єктів малого і середнього підприємництва і створення сприятливих умов для заснування нових, і відповідно розширення основи середнього класу.

Зміст зазначеної концепції розкривають відповідні програми: програма стимулювання рентабельності та програма прискорення окупності.

Прикладне застосування програми стимулювання рентабельності повинно застосовуватись органами місцевого самоврядування в сфері оподаткування існуючих суб'єктів малого підприємництва. Її суть полягає в тому, що відповідно до відсотка рентабельності підприємства (відношення прибутку до витрат) визначається сума так званої податкової пільги підприємства (частки податкового зобов'язання, що не підлягає сплаті).

Впровадження таких заходів покликане значною мірою легалізувати тіньову діяльність малих і середніх підприємств в Україні, оскільки чим вищий ступінь прибутковості вони відобразять у власній звітності, тим більший розмір підприємницької пільги можуть оприбуткувати з метою подальшого її використання у власній діяльності. Іншою стороною ефективності впровадження такої програми є те, що органи місцевого самоврядування через неї компенсують брак фінансових ресурсів, що особливо став відчутним у діяльності малих підприємств із розгортанням кризових явищ.

Програма прискорення окупності також сприяє зростанню чисельності середнього класу за власністю та доходом. Її використання стосується здебільшого діяльності новостворених малих підприємств з метою подальшого їх перетворення в стаке джерело податкових надходжень, а також заохочення в результаті надання податкових вигод для зростання нових представників цього сектора економіки. Положення даної програми поширюються на діяльність підприємств, котрі функціонують на основі розробленого бізнес-плану, із визначеним терміном окупності, відповідно до якого здійснюється нарощування податкового навантаження. Отож, на першому операційному циклі підприємство сплачує мінімальний податковий платіж, а після повної планової його окупності підприємець

обкладається повним податковим навантаженням [5, с. 321].

У такий спосіб муніципальні органи управління здійснюють реальну фінансову підтримку новостворених суб'єктів підприємництва, подальший розвиток яких дасть можливість збільшувати кількість представників середнього класу.

Зрозуміло, що на перших порах зазначені програми можуть дещо негативно позначитись на наповненні місцевих бюджетів, однак вони здатні стимулювати і легалізувати діяльність малого та середнього підприємництва в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Іншими перспективними заходами у формуванні стимулів регіонального розвитку МСП з метою посилення впливу цього сектору економіки на формування середнього класу повинно бути наступне:

1. Місцева влада має розробити стратегію і тактику та почати практичне втілення цілеспрямованої й ефективною політики, спрямованої на забезпечення форсованого розвитку малого та середнього підприємництва на своїй території та розширення його податкової бази. Це дасть змогу істотно збільшити надходження до місцевих бюджетів без посилення податкового тягаря, а також пришвидшити вирішення проблем безробіття і соціального захисту місцевого населення, реформування житлово-комунального господарства й оптимальної реструктуризації місцевого господарського комплексу без виділення на їх розв'язання додаткових бюджетних ресурсів.

2. Органи місцевого самоврядування мають перейти від декларативного (чи формального) до реального стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу за усіма відомими зі світової практики напрямками його підтримки [5, с. 271], а саме:

– формування дієвої інфраструктури підтримки і розвитку МСП (створення бізнес-інкубаторів, бізнес-центрів, добровільних об'єднань суб'єктів малого підприємництва, безкоштовних консалтингових та інформаційних систем), організації на регіональному і місцевому рівнях підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для малих суб'єктів господарювання;

– забезпечення фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу за допомогою створення різнопланових регіональних і місцевих фондів сприяння його розвитку (фондів інвестиційної підтримки і фінансового лізингу, фондів гарантування кредитних зобов'язань та компенсації комерційним банкам і страховим компаніям втрат від пільгового кредитування та страхування малих підприємницьких структур), комунальних банків для здійснення програм мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва, кошти яких формуються за рахунок асигнувань з місцевих бюджетів, доходів від власної діяльності, добровільних і спонсорських внесків, благодійних пожертвувань, грантів і міжнародної допомоги, коштів від приватизації об'єктів комунальної власності та продажу комунального майна тощо;

– встановлення місцевих податкових та інших пільг для суб'єктів малого бізнесу, які здійснюють інноваційну діяльність і сприяють вирішенню важливих со-

ціально-економічних проблем регіонального і місцевого значення;

– створення сприятливих умов для залучення у сектор малого бізнесу шляхом відкриття «власної справи» чи у формі найму на роботу соціально незахищених верств населення (інвалідів, жінок, молоді, безробітних, осіб, звільнених за скороченням з державної служби, правоохоронних органів і лав Збройних сил України та ін.);

– сприяння у наданні малим підприємницьким структурам потрібних для здійснення фінансово-господарської діяльності приміщень, споруд, земельних ділянок, інноваційних продуктів, програмного забезпечення, сучасного обладнання, технологій, інформаційних матеріалів тощо;

– широкого залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання регіональних та місцевих науково-технічних і соціально-економічних програм, участі в тендерах (конкурсах) на постачання продукції (товарів), надання послуг для задоволення регіональних та місцевих потреб.

Також можливо використати традиційні форми взаємодії органів місцевого самоврядування з підприємницькими структурами, зокрема такі як: кооперація діяльності і співробітництво, соціальна взаємодія, партнерські відносини, відносини «замовник – виконавець», ділове спілкування та ін.

Використання таких форм взаємодії спрямоване на отримання максимально сприятливих організаційних, економічних та інформаційних умов для ведення підприємницької діяльності і підвищення її прибутковості, вирішення проблем зайнятості у муніципальних утвореннях (передусім у малих містах), збільшення частки надходжень від підприємницької діяльності до бюджетів усіх рівнів, забезпечення процесів дерегулювання підприємництва, зменшення втручання органів влади в діяльність бізнесових структур, скорочення кількості перевірок суб'єктів підприємництва, підвищення рівня їх поінформованості з правових, виробничих, ресурсних, фінансово-кредитних, науково-технічних та освітніх питань розвитку підприємництва.

Основним засобом регулювання та підтримки розвитку підприємництва, а отже і розвитку середнього класу у муніципальних утвореннях є розроблення спеціальних регіональних (локальних) програм підтримки малого та середнього підприємництва, які враховують специфіку місцевих умов, формуються як складові програм економічного і соціального розвитку муніципальних утворень і спрямовані на визначення пріоритетів, засобів ресурсного забезпечення, а також організаційно-економічних механізмів реалізації місцевої політики підтримки підприємництва.

Висновки. Отже, у такий спосіб муніципальні органи управління можуть здійснювати реальну підтримку новостворених суб'єктів підприємництва, подальший розвиток яких дасть можливість збільшувати дохідну частину місцевих бюджетів, а це в свою чергу дасть можливість місцевій владі підтримувати дохідну частину домогосподарств необхідну для входження до структури середнього класу. Адже сьогодні великою рідкістю є дії окремих органів місцевого самоврядування, спрямовані на матеріальну підтримку пе-

вних груп працівників соціальної сфери – медиків, учителів, працівників дошкільних закладів тощо. Така підтримка, зазвичай, має місце лише під час виборчих

перегонів. І не всі органи місцевого самоврядування можуть відшукати у своєму бюджеті потрібні кошти.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гончаров Ю.В. Підвищення питомої ваги і ролі середнього класу в структурі населення України: передумови, проблеми, перспективи // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С.184-195.
Honcharov Yu.V. Pidvyshchennia pytomoiu vahy i roli serednoho klasu v strukturі naselennia Ukrainy: peredumovy, problemy, perspektvyu [The increasing of the proportion and role of middle-class in the structure of the population of Ukraine: preconditions, problems and prospects] // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2010. – № 7. – S.184-195.
2. Державний комітет статистики. Офіційний сайт [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
Derzhavnyi komitet statystyky. Ofitsiynyi sayt [El. resurs] / Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Ігнатів В.М. Становлення державного і муніципального управління в сучасній Росії (90-і роки). Ростов-на-Дону: САКГС, 1998. – 124с.
Ihnatov V.M. Stanovlennia derzhavnoho i munitsypal'noho upravlinnia v suchasni Rosii (90-i roky). [The formation of state and municipal government in modern (90th year)]. Rostov-na-Donu: SAKHS, 1998. – 124s.
4. Кучма Л.Д. Націю звеличують великі цілі і діла // Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 лютого. – № 34. – С.2-4
Kuchma L.D. Natsiiu zvelychuiut' velyki tsili i dila [The Big goals and work extol the nation] // Uriadovi kur"yer. – 2000. – 23 liutoho. – № 34. – S.2-4
5. Мельник А.Ф., Монастирський Г.Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: Монографія.- Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 476с.
Mel'nyk A.F., Monastyr'skyi H.L., Upravlinnia rozvytkom munitsypal'nykh utvoren': teoriia, metodolohiia, praktyka [Management of municipal formations: theory, methodology, practice]: Monohrafiia. - Ternopil': Ekonomichna dumka, 2007. – 476s.
6. Центр стратегических исследований «Росгосстраха»: оценка численности среднего класса в России [Ел. ресурс] / Режим доступу: http://www.rgs.ru/life/private_person/endorment-insurance/index.wbp
Tsentr stratehycheskykh yssledovanyi «Roshosstrakha»: otsenka chyslennosti sredneho klasa v Rossyii [El. resurs] / Rezhym dostupu: http://www.rgs.ru/life/private_person/endorment-insurantse/index.wbp

Denysenko V.O. Impact of municipal ownership at forming of middle class in transformational economy of Ukraine

Abstract. In article it is substantiated that the middle class has its own special economic culture, which is a set of values, norms and rules to ensure the production of a variety of alternative economic models of behavior on the efficient implementation of material and personal resources. In addition, the relationship formation and development of the middle class with the processes of efficient use of municipal ownership within the municipality were defined and the conditions for effective development of municipal ownership in the economic interests of the local community were described. It is proved that the municipal ownership constitutes one of the major factors of increasing welfare of the population of area. The funds received from the sale of objects of this type of ownership can finance specific local programs, which in turn increases the number of regional middle class. The rational use of municipal formations is the source for the formation of a social development program areas, poverty reduction, development of intellectual and economic potential of the municipality, and the formation of the middle class as the basis of social stability. The features of Ukrainian households by per capita income were defined. The programs of local governance that need to be implemented for the development of the household and the formation of regional incentives for SME development in order to strengthen the impact of the sector of the economy on the formation of the middle class were considered.

Keywords: municipal ownership, the middle class, ownership relations, household, small and medium enterprises, the level of income.

Денисенко В.А. Влияние муниципальной собственности на формирование среднего класса в трансформационной экономике Украины.

Аннотация. В статье обосновано, что средний класс имеет свою особую хозяйственную культуру, которая является совокупностью ценностей, норм и правил, обеспечивающих выработку различных альтернативных экономических моделей поведения по эффективной реализации материальных и личностных ресурсов. Кроме того, определена взаимосвязь формирования и развития среднего класса с процессами эффективного использования муниципальной собственности в рамках муниципалитетов, также охарактеризованы условия эффективного развития муниципальной собственности в сфере экономических интересов местного сообщества. Доказано, что муниципальная собственность выступает одним из основных факторов повышения благосостояния населения территории. Средства, полученные от реализации объектов данного вида собственности позволяют финансировать конкретные местные программы, что в свою очередь способствует количественному увеличению регионального среднего класса. Рациональное использование собственности муниципальных образований служит источником для формирования социальной программы развития территории, преодоления бедности, развития интеллектуального и экономического потенциала муниципалитета, а также формирования среднего класса как основы социальной стабильности общества. Определены особенности украинских домохозяйств по уровню среднедушевых денежных доходов. Рассмотрены программы местного самоуправления которые необходимо реализовывать для развития домохозяйства и формирования стимулов регионального развития МСП с целью усиления влияния этого сектора экономики на формирование среднего класса.

Ключевые слова: муниципальная собственность, средний класс, отношения собственности, домохозяйство, малое и среднее предпринимательство, уровень дохода.

Джумабекова А.Т.¹, Алина Г.Б.²

Регулирование денежного обращения: актуальность, проблемы и перспективы развития

¹ Джумабекова Алмагуль Толегеновна, кандидат экономических наук, доцент

² Алина Гульжан Балтабаевна, кандидат экономических наук, доцент

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Астана, Республика Казахстан

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В данной научной статье на основе исследования целей денежно-кредитной политики, монетарных инструментов определены перспективы развития механизма регулирования денежного обращения в условиях современной экономики. Даны рекомендации по формированию эластичного и эффективного монетарного инструментария, обеспечивающего сбалансированность денежного и товарного рынков. Несмотря на достаточную изученность и эффективность, опыт развитых стран, прошедших длительный путь развития, инструменты денежного регулирования не всегда результативно применяются в монетарной политике стран постсоветского пространства, где долгие годы в управлении денежной массой применялись административные методы регулирования денежным рынком. Изучена теоретическая база и проведены исследования, которые позволили определить составляющие элементы механизма регулирования денежного обращения для экономики Республики Казахстан, в основе которого применяются монетарные инструменты, заимствованные из практики США и ведущих европейских государств и адаптированные к развивающемуся стремительными темпами рынку Казахстана. Успешно решать задачу обеспечения стабильности цен монетарными властями возможно при реализации комплекса регулирующих мер, тесно увязанных с постановкой четких целей и индикаторов, выбором эффективных инструментов денежно-кредитной политики, составляющих центральное “ядро” денежного предложения, стимулирование внутреннего кредитования и инвестиционной активности на долгосрочный период. Эффективными инструментами для казахстанской экономики должны стать операции с краткосрочными нотами центрального банка, менее динамичными являются депозиты банков второго уровня. Неэластичным инструментом признана ставка рефинансирования. Комплекс регулирующих мер центрального банка необходимо применять с учетом повышения уровня ответственности участников денежного обращения, в особенности органов государственного регулирования.

Ключевые слова: денежное обращение, денежный мультипликатор, ставка рефинансирования, денежная масса, денежная система.

Введение Актуальность статьи определяется необходимостью формирования и разработки новых подходов в сфере регулирования денежного обращения. Проблемы оборота наличных и безналичных денег, выражающиеся в постоянной угрозе инфляции, снижении покупательной способности национальной валюты и колебаниях валютного курса, отягощенные на современном этапе последствиями финансовым кризисом, обуславливают потребность в совершенствовании механизма, адаптированного к современным условиям экономики, обеспечивающего эластичное регулирование денежного обращения.

Современный механизм регулирования денежного обращения представляет собой цепь взаимосвязанных инструментов, нацеленных на обеспечение сбалансированности денежного и товарного рынков. В высококоразвитой экономике монетарный оборот не является лишь отражением обращения товаров и ресурсов, поскольку существуют финансовые рынки, регулирующие потоки денег и ценных бумаг. Как для операций с деньгами и с ценными бумагами, так и для общего макроэкономического анализа фундаментальную роль играет сбалансированность спроса и предложения денег, обеспечиваемая эффективным регулированием движения наличных и безналичных денег.

Для эффективного регулирования современного денежного обращения, адекватного складывающимся в экономике условиям, необходимо определить пути развития механизма регулирования денежного обращения на основе исследования направлений разных экономических школ и изучения мирового опыта. Вместе с тем, отсутствие стройной и логичной теории регулирования денежного обращения в условиях экономики, подверженной финансовым кризисам создает ряд трудностей практического характера, сопровож-

дающих принятие решений монетарными органами и приводящих к возникновению дополнительных диспропорций в финансовой и денежной сфере.

В свою очередь структура современных платежных инструментов претерпевает значительные трансформационные изменения, обусловленные развитием хозяйственной практики и обменных отношений, как объективной основы возникновения и функционирования инструментов платежа, общеэкономической и политической ситуацией, технологическим прогрессом. Модификация электронной торговли, использование Интернета и мобильных коммуникаций создает предпосылки появления новых платежных инструментов в целях обеспечения доступными и безопасными платежными услугами. Преобразования платежных систем в мировой экономике вызывают необходимость в исследовании целого ряда сложных вопросов и проблем, касающихся перспектив развития рынка платежных инструментов, который является одним из основных компонентов денежно-кредитной и финансовой системы страны и, следовательно, важным фактором ее экономического развития.

Учитывая данное положение, следует подчеркнуть необходимость исследования факторов, определяющих состояние денежного обращения в контексте развития механизма монетарного регулирования. В этой связи, исследование проблем механизма регулирования денежного обращения, решение проблем дальнейшей трансформации платежных инструментов и определение комплекса мер их развития является наиболее актуальным направлением современной экономической науки.

Краткий обзор публикаций по теме. В процессе всестороннего исследования достижений разных экономических школ в сфере регулирования денежного

обращения большую ценность представляют работы классиков экономической теории: Г. Кнаппа, А. Маршалла, Дж.М. Кейнса, Д. Милля, Т. Мэна, А. Пигу, Д. Патинкина, Д. Рикардо, Дж. Стюарта, У. Стэффорда, И. Фишера, М. Фридмена, Д. Юма и др.

Значительный интерес к проблемам денежного обращения в связи с отказом от золотомонетного стандарта проявили в разное время такие ученые, как Л. Болл, Р. Дорнбуш, Р. Лукас, Г. Рудебуш, П. Самуэльсон, Дж. Тобин, Дж. Тейлор и пр.

Вопросам денежно-кредитной политики в условиях рыночных отношений посвящены работы российских и казахстанских ученых: Л.Н. Красавиной, Н.И. Парусимовой, С.Б. Байзакова, А.Е. Есентугелова, А. и др.

Научно-теоретические и практические аспекты развития платежных инструментов находятся в центре внимания ученых-экономистов. Значительный вклад в изучение этих проблем внесли такие исследователи как Г.Н. Белоглазова, О.И. Лаврушин, Ю.В. Пашкус, и зарубежные авторы – Ч. Гудхарт, Ф. Мишкин, Роджер Лерой Миллер, К.Р. Макконелл и другие.

Цель статьи состоит в определении путей совершенствования механизма регулирования денежного обращения в современных условиях развития казахстанской экономики.

Материалы и методы. Теоретическую базу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых в области экономической, денежной теории и банковского дела.

В качестве правового информационного обеспечения исследования послужили законодательные акты, инструктивные и другие нормативные документы Республики Казахстан, статистические и аналитические материалы Национального Банка Республики Казахстан.

Методологической основой являются методы: диалектический, индукции, дедукции, научной абстракции, сравнения, анализа, синтеза, статистический и эконометрический.

Результаты и их обсуждение. В экономической науке сложилась тенденция в смене одних школ денежной теории другими и всплески интереса к монетарным факторам в периоды экономических кризисов, когда происходила переоценка существующих механизмов регулирования денежного обращения, что свидетельствует о необходимости проведения исследований в условиях нестабильности современных денежных систем и развития новых механизмов регулирования денежного обращения. Механизм регулирования денежного обращения представляет собой систему взаимосвязанных прямых и косвенных инструментов, обеспечивающих сбалансированность денежного и товарного рынков, функционирующих в определенной экономической среде и изменяющихся адекватно уровню развития экономики. Именно соответствие спроса и предложения определяют оптимальное количество денег в обращении путем установления равновесия между потребностями экономики в деньгах и денежным запасом.

Кроме того, необходимо своевременно выявлять критерии адекватности механизма регулирования денежного обращения соответствующей модели или уровню развития экономики. В качестве критериев

степени адекватности данного механизма следует использовать факторы, определяющие причинно-следственную связь между состоянием денежного обращения и степенью развития экономики.

К наиболее значимым и показательным факторам, оказывающим влияние на денежное предложение, относится политика центрального банка, которая через пассивы денежной базы осуществляет управление деньгами повышенной мощности (наличные деньги в обращении и резервы). В современных условиях интернационализации экономики и гибкости валютного курса усиливается воздействие монетарных инструментов на валютный курс, который, в свою очередь, влияет на чистый экспорт и ВВП. Особое внимание необходимо уделять анализу предтечи денежного мультипликатора. Именно здесь возникает опасность образования мыльных пузырей в экономике, в результате мультипликации необеспеченных реальными активами денег.

Наряду с изучением депозитной деятельности необходимо учитывать кредитную активность коммерческих банков, обусловленную заинтересованностью реального сектора экономики в ресурсах. Такая заинтересованность определяется чистой доходностью предпринимательской деятельности, которая представляет собой разницу между рентабельностью производства и ставкой процента по привлекаемым кредитам, а также от ставки по депозитам. Причем на последнюю воздействуют такие факторы как рентабельность в банковской деятельности и объем денежного предложения. Реальный эффект денежного мультипликатора определяется соотношением между чистой доходностью предпринимательской деятельности и ставкой по депозитам. Воздействует это соотношение и на спрос на кредиты. [2]

Факторы спроса на деньги в условиях посткризисного развития экономики необходимо дополнить таким как ответственность участников денежного обращения на всех уровнях денежно-кредитного регулирования. Мы считаем, что именно повышение ответственности государственных органов регулирования денежного обращения, банков второго уровня, населения и фирм повлияет на эффективность в целом. (Таблица 1).

Таблица 1

Структура факторов спроса на деньги	
Факторы спроса на деньги	
Денежные факторы	Неденежные факторы
1. Уровень цен	1. Объем производства
2. Ставка процента	2. Дефицит товаров и услуг
3. Уровень дохода	3. Монополистическая практика повышения цен
4. Скорость обращения денег	4. Удорожание импорта в результате роста цен на мировом рынке или девальвация
5. Уровень развития банковских операций.	5. Доверие к денежно-кредитной системе
6. Валютный курс	6. Инновации
7. Инфляционные ожидания	7. Ответственность участников денежного обращения.

Поскольку спрос и предложение тяготеют к динамическому равновесию, то в условиях отклонения одного фактора (спроса на деньги) от равновесного состояния, второй фактор (денежное предложение) реагирует на это не сразу, а со значительным опозданием. Процесс отставания и «опережения» порождает в экономике явление «рыскания» или приспособления предложения к спросу.

Современной экономике необходим механизм организации денежного предложения в соответствии с совокупным объемом сделок. Именно такое свойство как эластичность механизма регулирования денежного обращения позволит поддерживать устойчивость денег и соответствие их количества величине, необходимой для обслуживания товарного обращения. Монетарные власти должны стремиться к обеспечению такого предложения денег, при котором их количество обеспечивает экономический рост при постоянных ценах. Эффективность механизма регулирования денежного обращения основана на создании сбалансированного соотношения спроса и предложения денег, обеспечивающего долгосрочный экономический рост.

Сбалансированность спроса и предложения денег в первую очередь должно обеспечиваться надежной и ликвидной банковской системой, при этом, нельзя исключать влияние государства на устойчивость денежного обращения. Концептуально необходимым и стратегически важным является выбор инструментов регулирования денежного обращения, адекватных уровню экономического развития, способных обеспечить достижение ожидаемых результатов. Современные инструменты обладают разной степенью эффективности, вследствие этого возможно сочетание взаимодополняющих или альтернативных регуляторов. Можно сделать вывод о целесообразности использования инструментов, образующих центральное «ядро» при регулировании денежного обращения, поскольку они имеют наибольший потенциал влияния на структуру денежного предложения. Их использование для регулирования денежного обращения должно носить перманентный характер.

В ходе анализа статистических данных Национального Банка Республики Казахстан выявлены самые показательные косвенные инструменты регулирования денежного обращения, такие как денежный мультипликатор, минимальные резервные требования, валютные интервенции, объем краткосрочных нот, депозиты резидентов, привлечение депозитов от банков второго уровня, влияющие на денежное обращение. Эффективность косвенных инструментов механизма регулирования денежного обращения определяется высокой степенью адаптированности к изменениям в экономике и взаимосвязанности. При формировании механизма регулирования денежного обращения необходимо определить, какой из выбранных инструментов будет выступать в роли основного, соответственно другим инструментам будет придаваться меньшее значение.

Некоторые экономисты убеждены в эффективности государственного вмешательства в финансовую систему, влияющего на повышение качества выдаваемых ссуд. Например, профессор Лаврушин О.И.

предлагает развивать селективное кредитование, создавать благоприятный режим рефинансирования банков, кредитующих реальный сектор экономики, учитывать векселя таких банков, применять санкции к банкам за нецелевое использование кредитов, полученных в порядке рефинансирования. [1]

По нашему мнению, к использованию прямых инструментов регулирования денежного обращения можно прибегнуть в крайних случаях, так как последствия административного вмешательства могут привести к формированию «неформального» рынка кредитных ресурсов с завышенными процентными ставками, не поддающимися контролю со стороны монетарных властей. Так, в периоды спада экономики в дополнение к косвенным инструментам необходимо использовать прямые методы регулирования: селективное кредитование, создание благоприятного режима рефинансирования банков, кредитующих реальный сектор экономики, учет векселей таких банков, применение санкций за нецелевое использование кредитов, полученных в порядке рефинансирования, является эффективным только в краткосрочном периоде.

Как показывает практика, на долгосрочных периодах большинство селективных кредитов не возвращается обратно, заемные средства в большинстве случаев используются не по назначению. В целом, прямое вмешательство в процесс регулирования денежного обращения является грубым навязыванием издержек неэффективного распределения кредитных ресурсов денежной системе. Перманентное применение административных методов ведет к ужесточению условий кредитования, снижению конкуренции в банковском секторе и создает предпосылки к поиску путей, позволяющих избежать ограничения. Как правило, последствием таких ограничений является рост коррупции в органах государственной власти, развитие бюрократических регулирующих процедур, требующих дополнительных затрат.

Таким образом, при постоянном применении в механизме регулирования денежного обращения прямых инструментов, рынок всегда будет стремиться к поиску путей обхода ограничений. В итоге банки подвергаются финансовым репрессиям, накапливают избыточную ликвидность, снижается активность финансовых посредников.

Следует отметить, что если результаты использования косвенных инструментов поддаются статистическому анализу и прогнозу, то прямые инструменты невозможно формализовать в явном виде с целью качественного анализа и прогноза. Проблема единицы измерения полезности результатов таких мер по сей день в научных кругах вызывает полемику и неоднозначность мнений.

Перечисленные выше последствия приводят к деформациям денежной системы, потере эффективности прямых инструментов регулирования денежного обращения. Использование прямого контроля является неэффективным, применять такой метод можно только в краткосрочном периоде. По нашему мнению, эффективность регулирования денежного обращения подразумевает наличие эластичного механизма, направленного на достижение равновесия денежного

и товарного рынков, состоящего из набора взаимосвязанных и дополняющих друг друга инструментов.

Важное значение имеет постановка четких целей механизма регулирования денежного обращения и выявление значимых факторов для прогнозирования. Если использование механизма регулирования денежного обращения не приводит к стабилизации денежного обращения, это означает, что поставлена цель, требующая решения задач не входящих в компетенцию монетарных властей. Роль механизма регулирования денежного обращения в достижении целей обсуждается политиками и учеными современности, но, прежде всего, это обеспечение стабильности покупательной способности денег через стабильность предложения денег. На сегодняшний день разработано шесть основных целей, применяемых центральными банками в целях повышения уровня экономического развития:

- высокий уровень занятости;
- экономический рост;
- стабильность цен;
- стабильность процентных ставок;
- стабильность финансовых рынков;
- стабильность валютных рынков.

В условиях противоречивости некоторых целей – стабильности цен и таких как установление стабильности процентных ставок и обеспечения высокого уровня занятости на краткосрочных промежутках – следует искать приемлемые пути преодоления. Экономический рост и высокий уровень занятости не являются гарантами стабильности цен и процентных ставок. Нередко применение инструментария, направленного на решение проблемы роста инфляции, приводит к повышению процентных ставок и росту безработицы.

Механизм регулирования денежного обращения не в состоянии совмещать достижение целевых ориентиров по процентным ставкам и денежным агрегатам. События, происходящие в мире, ставят современные центральные банки перед решением сложных проблем, складывающихся из-за нестабильности мировых финансовых рынков. Несмотря на противоречия «магического квадрата», центральный банк, благодаря имеющемуся в его распоряжении механизму регулирования денежного обращения, должен быть в состоянии выражать единство целей.

Достижение таких целей, как сохранение устойчивости банковской системы и поддержание стабильности цен, предполагает наличие определенной независимости центрального банка от исполнительной власти, что в первую очередь предполагает независимость эмиссионного центра при установлении целевых ориентиров и выборе инструментов. Так как в условиях рыночной экономики центральные банки не могут управлять инфляцией напрямую, то решения в области денежно-кредитной политики основываются на мониторинге относительно легко рассчитываемых индикаторов, оказывающих предсказуемое влияние на инфляцию. Такие индикаторы есть не что иное, как промежуточные цели (ориентиры) или «якорь» денежно-кредитной политики. В качестве ориентира центральными банками используются разные показатели – рост денежной массы, валютный курс и другие.

В Казахстане, в соответствии с экономической ситуацией, менялся и «якорь» механизма регулирования денежного обращения, в качестве которого в разное время использовались и номинальный обменный курс, и денежные агрегаты. От использования в качестве якоря денежных агрегатов пришлось отказаться из-за высокой волатильности корреляции между ними и инфляцией, а также из-за значительного отставания изменений в инфляции от изменений в монетарной политике.

В качестве «якоря» центральный банк использовал краткосрочные межбанковские процентные ставки. Их выбор был основан на том, что изменение процентных ставок, как правило, вызывает противоположную тенденцию изменения инфляции как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. В краткосрочной перспективе увеличение процентных ставок непосредственно воздействует за счет повышения курса внутренней валюты, что в свою очередь обуславливает снижение цен на импортируемые товары. В долгосрочной перспективе увеличение процентных ставок приводит к росту курса тенге через снижение инфляционных ожиданий и сопряженному сокращению капиталовложений предприятий и потребления.

На основании исследования деятельности Национального Банка Республики Казахстан можно утверждать, что наибольшей эффективности механизм регулирования денежного обращения достигнет при использовании краткосрочных нот, как наиболее действенного инструмента. В то же время, привлечение депозитов от банков второго уровня в центральном банке является менее динамичным, но весомым инструментом.

Самым значимым и эластичным показателем механизма регулирования денежного обращения должны стать операции РЕПО, способствующие уменьшению денежной массы. В свою очередь, ставка рефинансирования, по нашему мнению, не относится к эффективным инструментам, но в исключительных случаях значительное повышение данного показателя может способствовать снижению денежной массы.

Необходимо отметить, что Национальный Банк Республики Казахстан неоднократно менял цели и инструменты механизма регулирования денежного обращения. В свою очередь разграничение сферы надзора за деятельностью банков второго уровня и классических функций центрального банка было проведено неграмотно. Фактически происходило смешанное регулирование денежного обращения без установления четких границ и разграничения обязанностей. В итоге «размытость» в действиях способствовала проведению неэффективных и несвоевременных действий со стороны регулирующих органов по ограничению внешних займов. Одной из причин нестабильности казахстанской экономики было постоянное давление со стороны валютного рынка и стремления защитить интересы иностранных инвесторов и компаний, деятельность которых ориентирована на экспорт. Банковский сектор активно развивал спекулятивные операции за счет увеличения внешних займов. Как известно, такие источники слабо поддаются контролю, и монетарные власти не в состоянии предоставить гарантии по обеспечении стабильности

в поступлениях кредитных ресурсов из данных источников. Прежде всего, необходимо было развивать кредитование экономики за счет внутренних инвесторов.

Основной целью Национального Банка Республики Казахстан должно оставаться обеспечение стабильности цен, которое достигается посредством решения следующих задач:

- разработка и проведение денежно-кредитной политики государства;
- обеспечение функционирования платежных систем;
- осуществление валютного регулирования и валютного контроля;
- содействие обеспечению стабильности финансовой системы.

Эти стратегические задачи требуют построения эффективного механизма регулирования денежного обращения в Республике Казахстан с учетом особенностей развития экономики. Постепенный переход от целевых показателей по денежной базе и золотовалютным резервам, валютного курса к целевым показателям по инфляции в большей мере соответствует основной цели Национального Банка по снижению инфляции. Создание эффективного механизма регулирования денежного обращения, адекватного степени развития экономики требует определения наиболее существенных и значимых инструментов, образующие «ядро» денежного предложения и составляющих основу построения модели эффективного регулирования денежного обращения с учетом стимулирования

внутреннего кредитования и инвестирования экономики.

Выводы. В современных условиях построение механизма регулирования денежного обращения должно базироваться на поддержании баланса денежного спроса и предложения и контроле над мультипликацией необеспеченных реальными активами денег. Успешно решать задачу обеспечения стабильности цен монетарными властями возможно при реализации комплекса регулирующих мер, тесно увязанных с постановкой четких целей и индикаторов, выбором эффективных инструментов денежно-кредитной политики, составляющих центральное «ядро» денежного предложения, стимулирование внутреннего кредитования и инвестиционной активности на долгосрочный период.

Эффективными инструментами для казахстанской экономики должны стать операции с краткосрочными нотами центрального банка, менее динамичными являются депозиты банков второго уровня. Неэластичным инструментом признана ставка рефинансирования.

Комплекс регулирующих мер центрального банка необходимо применять с учетом повышения уровня ответственности участников денежного обращения, в особенности органов государственного регулирования.

Перед экономикой Республики Казахстан стоит задача обеспечения поступления ресурсов на основе внутренних источников, сохранение устойчивой банковской системы в целях обеспечения экономических приоритетов развития.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Лаврушин О.И. Основы денежно-кредитной политики: проблемы и реалии // Банковские услуги. – 2002. – № 3. С. 2-5.
1. O.I.Lavrushin *The basic of monetary policy: problems and realities.* // *Banking services.* – 2002. – No. 3. Page 2–5.
2. Харрис Л. Денежная теория. Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. сл. В.М. Усоскина. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.
2. *Harris L. The theory of monetary. Translation from English / General edition and int. word V. M. Usoskina.* – M: Progress, 1990. – 750 pages.

Jumabekova A.T., Alina G. B. Regulation of monetary circulation: relevance, problems and development prospects

Abstract. In this scientific article on the basis of research a monetary policy purposes there are defined the monetary tools prospects of development of monetary circulation regulation mechanism in the conditions of modern economy, there are given. Recommendations about formation of the elastic and effective monetary tools providing balance of the monetary and commodity markets. Despite sufficient study and efficiency, the experience of the developed countries which have passed a long way of development of monetary regulation instruments is not always productively applied in monetary policy of the countries of the former Soviet Union where administrative methods of regulation of the monetary market were applied in management of money supply for many years. The theoretical base is studied and researches which allowed to define making elements of the mechanism of regulation of monetary circulation for economy of the Republic of Kazakhstan. There are monetary tools borrowed from the USA at the heart of this mechanism and the leading European states practice and adapted for the developing by prompt rates market of Kazakhstan. It is possible to solve the problem of ensuring stability of prices by monetary authorities by the means of stimulation of internal crediting and investment activity for the long-term period and also by realization of a complex of regulating measures which is closely coordinated with the statement of accurate purposes and indicators, a choice of effective tools of the monetary policy making central "source" of the monetary offer. Operations with short-term notes of the central bank have to become effective tools for the Kazakhstan economy, deposits of banks of the second level are less dynamic. The refinancing rate is recognized as the inelastic tool. The complex of regulating measures of the central bank needs to be applied taking into account increase of responsibility level of participants of monetary circulation, in particular of state regulation agencies.

Keywords: *Monetary circulation, money multiplier, refinancing rate, money weight, monetary system.*

Забаштанський М.М.¹

Роль програмно-цільового фінансування у розвитку концесійної діяльності в Україні

¹ *Забаштанський Максим Миколайович, кандидат економічних наук, доцент Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна*

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Обумовлена необхідність запровадження та реалізації концесійних відносин на принципах програмно-цільового фінансування з метою підвищення результативності функціонування суб'єктів господарювання державної і комунальної форми власності та зміцнення економічної безпеки країни. Визначено особливості застосування програмно-цільового фінансування, що впливають на поширення концесійної діяльності та запропоновано алгоритм розробки системи оцінки програмно-цільового фінансування концесійних проектів в Україні, практична реалізація якого сприятиме відновленню технічного та фінансового стану провідних галузей національної економіки.

Ключові слова: концесії, концесійна діяльність, програмно-цільове фінансування, фінансова політика, фінансове забезпечення, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України потребує поглибленого розуміння ролі бюджету у функціонуванні об'єктів державної та комунальної власності. Економічна, політична та соціальна неврегульованість в країні протягом багатьох років, обмеженість бюджетних ресурсів вимагає зростання прозорості та зрозумілості формування та ефективності використання бюджетних коштів, з метою створення умов сталого розвитку економіки країни.

Враховуючи низьку результативність функціонування державних та комунальних підприємств, значний рівень зносу їх основних засобів, недостатність власних фінансових ресурсів, основними джерелами їх фінансового забезпечення залишається бюджетне фінансування та інвестиційні фінансові ресурси. Проте, обмеженість бюджетного фінансування та низька інвестиційна привабливість підприємств зазначених форм власності, унеможливають створення необхідного фінансового забезпечення, достатнього для їх відновлення та належного функціонування. Одним з напрямків вирішення даної проблеми є впровадження концесійних відносин на принципах програмно-цільового фінансування, що дозволить створити необхідний обсяг фінансового забезпечення та підвищити ефективність і прозорість використання фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення ефективності функціонування та відновлення технічного і фінансового потенціалу об'єктів державної та комунальної власності потребує вирішення протягом багатьох років. Однією з головних причин неможливості своєчасного відновлення та модернізації їх основних засобів, впровадження існуючих передових технологій енерго та ресурсозбереження є відсутність належного фінансування та низька ефективність фінансового менеджменту в зазначених галузях. Різні аспекти проблематики застосування концесій в якості інструменту технічного переозброєння та фінансового оздоровлення як галузей економіки країни, так і окремих суб'єктів господарювання висвітлено у наукових працях багатьох провідних вітчизняних і іноземних дослідників: М. Богуславського, В. Варнавського, Ю.Вдовенко, С. Данильченко, С. Дідківської, С. Литовченко, В. Мотриченко, С. Онишко,

Г. Пузанова, Ю.Яковенко. Дослідженню програмно-цільового методу планування бюджету присвячені праці Л.Є.Клець, М.І. Кульчицького, В. Опаріна, К.В. Павлюка, Л. Сафонові, В. Федосова, І.Я. Чугунова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність теоретичних і практичних досліджень здійснення концесійної діяльності, можливостей запровадження програмно-цільового фінансування, його застосування з метою фінансового забезпечення розвитку концесійної діяльності досліджено не повною мірою та потребує науково-методичного опису й обґрунтування в контексті сталого розвитку економіки України.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення сутності та з'ясування ролі програмно-цільового фінансування у поширенні концесійних відносин задля відновлення технічного та фінансового стану провідних галузей економіки та зміцнення фінансового потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Уперше програмно-цільовий метод було застосовано при плануванні бюджету в США у 1960-х роках у Міністерстві оборони. Поступово практика застосування програмно-цільового методу планування бюджету набула поширення в більшості сучасних країн Європейського союзу, Нової Зеландії, Австралії, Канаді. [1, с. 75]

У США можна виокремити декілька етапів розвитку практики застосування програмно-цільового бюджетування:

- програмно-цільовий бюджет (Performance Budget), 1949–1962 рр.
- система “планування – програмування – бюджетування” (Planning-Programming-Budgeting System, PPBS), 1962–1971 рр.
- управління за цілями (Management by Objectives), 1972–1975 рр.
- планування бюджету з нуля (Zero-Based Budgeting, ZBB), 1977–1981 рр.
- закон США “Про оцінку результатів діяльності державних установ” (Government Performance and Results Act, GPRA), 1993 р.

Завершальний етап розвитку програмно-цільового бюджетування пов'язаний із Федеральним законом “Про оцінку результатів діяльності державних уста-

нов”, який визначає цілі та способи досягнення показників ефективності й результативності у сфері управління державними видатками.[1, с. 76]

Сутність програмно-цільового методу планування бюджету полягає у першочерговому плануванні результату, який необхідно досягти під час використання бюджетних коштів. Визначення розміру ресурсів необхідних для досягнення цього результату є другим завданням. Особливістю програмно-цільового методу є планування бюджету за програмами, планування результату на довгостроковий період, прозорість у витрачаннях бюджетних коштів.

З метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2002 р. № 538-р було схвалено “Концепцію застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Дана концепція визначила три етапи впровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі.[2, с. 6]

Перший етап (2001-2002 рік) був спрямований на:

- удосконалення форми бюджетних запитів головних розпорядників бюджетних коштів;
- розробку програмної класифікації видатків державного бюджету, в якій чітко визначались бюджетні програми та відповідальні виконавці бюджетних програм у розрізі відповідних головних розпорядників бюджетних коштів та яку закріплено за кодами функціональної класифікації видатків бюджету;
- перехід до функціональної класифікації видатків бюджету, що відповідає міжнародним стандартам;
- запровадження окремих елементів середньострокового планування бюджету - визначення та прогнозування середньострокових цілей, на досягнення яких необхідно спрямувати діяльність Уряду, визначення пріоритетів у діяльності головного розпорядника бюджетних коштів у межах очікуваних бюджетних коштів на наступні періоди;
- розробку напрямів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів та базового переліку результативних показників, що характеризують виконання бюджетних програм.

Пріоритетними завданнями другого етапу (2003-2004 рр.) було:

- запровадження складання паспортів бюджетних програм;
- перегляд бюджетних програм, удосконалення їх структури та чітке визначення напрямів діяльності у межах однієї бюджетної програми;
- перехід до поглибленого середньострокового бюджетного планування, насамперед розроблення процедури прогнозування видатків на конкретні бюджетні програми на майбутні періоди;
- застосування програмно-цільового методу у формуванні і виконанні місцевих бюджетів.

Протягом третього етапу (2005 -2009 рр.) здійснено оцінку та подальше вдосконалення формування і виконання бюджету на основі програмно-цільового методу у бюджетному процесі.

На даний час можна виділити четвертий етап застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі, який націлений на забезпечення:

- застосування програмно-цільового методу у формуванні і виконанні як державного так і місцевих бюджетів;
- нормативну регламентацію застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі Бюджетним кодексом України.

Запровадження програмно-цільового методу планування бюджету дозволить підвищити ефективність використання бюджетних коштів шляхом програмного фінансування, в тому числі концесійної діяльності.

Програмно-цільовий метод передбачає на основі запланованого результату здійснити класифікацію витрат, які закріплюються за окремими програмами, що дозволяє призупинити епізодичний, не системний характер фінансового забезпечення реформування національної економіки та створить необхідні економічні умови для поширення концесійної діяльності на території України.

Програмно-цільове фінансування концесійної діяльності здійснюється у вигляді реалізації бюджетних програм. Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджетна програма - це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Таблиця 1.

Складові елементи бюджетної програми фінансування концесійної діяльності

Елементи	Характеристика елементів
Мета бюджетної програми	Чітко визначені основні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання конкретної бюджетної програми.
Завдання бюджетної програми	Конкретні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання бюджетної програми протягом відповідного бюджетного періоду, оцінити які можна за допомогою результативних показників.
Напрями діяльності	Конкретні дії, спрямовані на виконання завдань бюджетної програми, з визначенням напрямів витрачання бюджетних коштів. Визначення напрямів діяльності забезпечує реалізацію бюджетної програми у межах коштів, виділених на цю мету.
Результативні показники	Кількісні та якісні показники, які характеризують результати виконання бюджетної програми і реалізації концесійного проекту та підтверджуються статистичною, бухгалтерською та іншою звітністю і які дають можливість здійснити оцінку використання коштів на виконання бюджетної програми.

Сутність програмно-цільового фінансування концесійної діяльності полягає у стимулюванні державою потенційних концесіонерів до укладання концесійних угод, шляхом забезпечення сукупного фінансування

цільових концесійних проектів, протягом задекларованих строків і у встановлених обсягах. Бюджетне фінансування даних проектів повинно здійснюватись в рамках бюджетних програм, з метою гарантування

умов концесійної угоди та розподілу можливих ризиків. В процесі програмно-цільового фінансування концесійної діяльності відповідальний виконавець забезпечує цільове та ефективне використання бюджетних коштів протягом усього строку їх реалізації.

Складові елементи бюджетної програми фінансування концесійної діяльності відображено в табл. 1.

Оцінити ефективність виконання бюджетної програми можна за допомогою результативних показників. Такі показники мають підтверджуватися офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського обліку.

Застосування результативних показників дає змогу чітко показати ефективність використання бюджетних коштів, співвідношення досягнутих результатів та витрат, тривалість виконання бюджетної програми, її необхідність і відповідність визначеній меті, а також порівнювати результати виконання бюджетних програм у динаміці за роками та між головними розпорядниками бюджетних коштів, визначати найефективніші бюджетні програми при розподілі бюджетних коштів.

Застосування результативних показників сприяє якісному та кількісному аналізу стану виконання бюджетної програми в частині фінансового забезпечення реалізації її заходів та ефективності виконання.

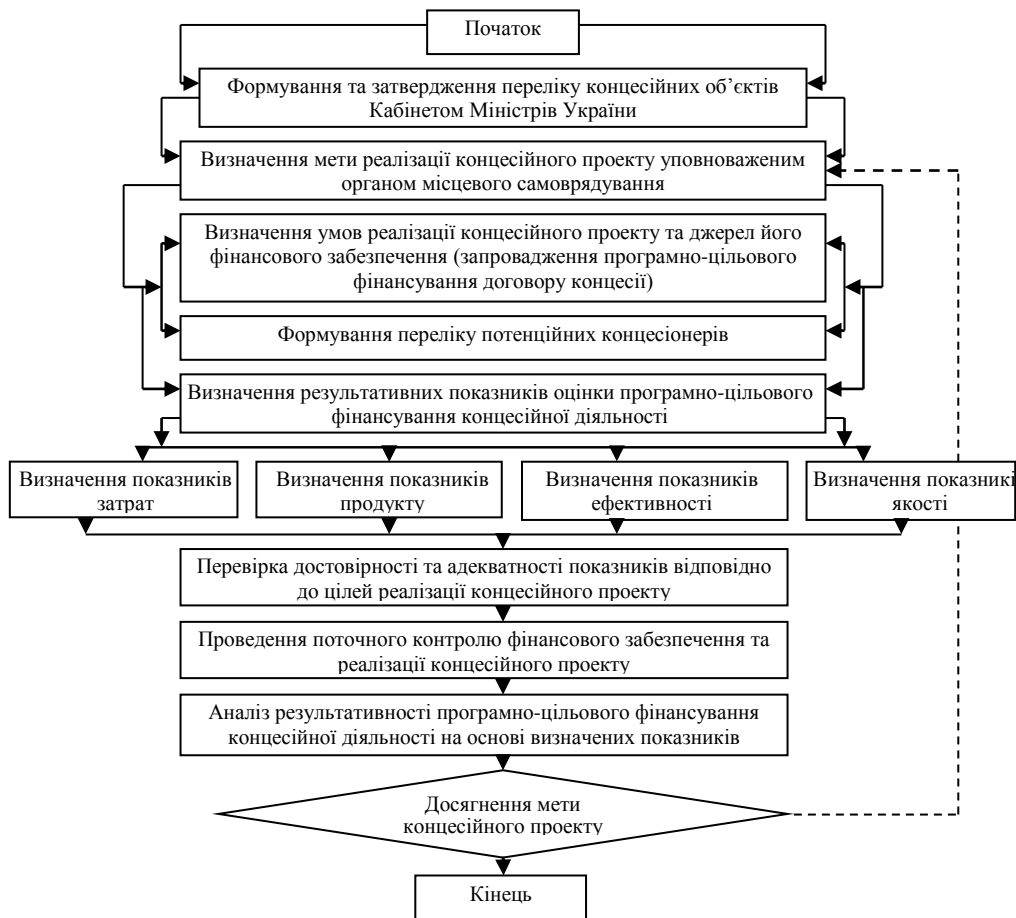

Рис. 1. Алгоритм розробки системи оцінки програмно-цільового фінансування концесійних проектів в Україні

Результативні показники програмно-цільового фінансування концесійної діяльності можна розподілити на такі групи:

– показники затрат - визначають обсяги та структуру ресурсів, що забезпечують виконання концесійного проекту. Показники затрат забезпечують кількісну інформацію про результати реалізації концесійного проекту, вони є важливими, оскільки показують структуру ресурсів, залучених концесіонером на реалізацію концесійного проекту;

– показники продукту - використовуються для оцінки досягнення поставлених цілей. Показником продукту є, зокрема, кількість користувачів товарами (роботами, послугами), виробленими в процесі реалізації концесійного проекту.

– показники ефективності - визначаються як відношення кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до їх вартості у грошовому або людському вимірі (витрати ресурсів на одиницю показника продукту);

– показники якості - відображають якість вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг). Дані показники дозволяють оцінити кінцевий ефект від здійснення концесійного проекту, показують користь, яку отримує суспільство від впровадження проекту.

В процесі застосування програмно-цільового підходу щодо фінансування концесійної діяльності, всі його учасники в межах своїх повноважень здійснюють оцінку її ефективності, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефе-

ктивним використанням коштів. Алгоритм розробки системи оцінки програмно-цільового фінансування концесійних проектів в Україні наведено на рис. 1. Серед основних принципів програмно-цільового фінансування концесійної діяльності слід виділити наступні:

– системності фінансового забезпечення – передбачає використання системного підходу під час визначення можливих джерел фінансового забезпечення концесійної діяльності, з метою оптимізації його обсягів, структури та вартості;

– ефективності використання фінансових ресурсів – забезпечення максимальної результативності використання фінансових ресурсів спрямованих на реалізацію концесійного проекту, шляхом встановлення нормативів витрат та впровадження передових технологій енерго та ресурсозбереження.

– цільового використання фінансових ресурсів – фінансові ресурси залучені на реалізацію концесійного проекту повинні використовуватись у відповідності до цілей проекту та обсягах затверджених у проектній документації;

– результативності – забезпечення досягнення встановленого у концесійній угоді результату реалізації концесійного проекту в межах обумовлених обсягів фінансового забезпечення;

– єдності фінансового забезпечення – залучення у процес фінансового забезпечення концесійної діяльності коштів держави та приватних інвесторів, з метою підвищення ефективності реалізації концесійного проекту, розподілу можливих ризиків та забезпечення фінансового контролю за його виконанням.

Висновки і пропозиції. Обґрунтування доцільності використання програмно-цільового методу під час фінансового забезпечення концесійної діяльності в

Україні має потенційні переваги, основними серед яких є:

– встановлення чіткого та узгодженого формулювання цілей і задач дисципліни фінансового забезпечення концесійної діяльності;

– надання концесійній діяльності безперервного стратегічного характеру;

– підвищення ефективності та прозорості розподілу та використання бюджетних коштів на основі аналізу пріоритетності витрачання бюджетних коштів;

– підвищення ефективності реалізації державно-приватного партнерства та можливість оцінки причин неефективного виконання бюджетних програм реформування окремих галузей економіки;

– підвищення рівня контролю в процесі реалізації концесійних проектів.

Проте, застосування програмно-цільового методу фінансового забезпечення концесійної діяльності не дозволяє обґрунтувати необхідні обсяги державних видатків на реалізацію концесійних проектів, в умовах політичної нестабільності та значних інфляційних коливань в економіці країни.

Запровадження в Україні програмно-цільового методу фінансового забезпечення концесійної діяльності дозволить залучити інвестиційні ресурси необхідні для відновлення фінансового та технічного стану об'єктів державної та комунальної власності, що в свою чергу значно вплине на результативність, якість та системність їх функціонування. Крім того, відновлення технічного та фінансового потенціалу об'єктів державної та комунальної власності, буде мати синергетичний вплив на результативність національної економіки та конкурентоспроможність вітчизняних суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Потеряйло І.В. Застосування програмно-цільового методу планування видатків місцевих бюджетів / І.В. Потеряйло // Вісник КНТЕУ «Фінанси та банківська справа». – Київ: КНЕУ, 2011. - № 6. С. 74-81.
Poteryaylo I.V. Zastosuvannya programno-tsilovogo metodu planuvannya vidatkiv mistsevih byudzhetyv / I.V. Poteryaylo // Visnik KNTEU «Finansi ta bankivska sprava». – Kyiv: KNEU, 2011. - № 6. S. 74-81.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі» від 14.09.2002 р. № 538-р. [Е-ресурс] //: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-p>.
Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro shvalennya kontseptsiyi zastosuvannya programno-tsilovogo metodu v byudzhetnomu protsesi» vid 14.09.2002 r. № 538-r. [E-sourse] // Acces mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-r.

Zabashanskiy M.M. The role of program funding in the development of concession in Ukraine

Abstract. The resulting need for the introduction and implementation of concession relations on the principles of program funding in order to improve both the operation of business entities in state and municipal ownership and strengthen economic security. The features of the application of program funding that affect the distribution of concession and algorithm development evaluation system of program funding for projects in Ukraine, the practical implementation of which will restore the technological and financial condition leading sectors of the national economy.

Keywords: Concession, concession activities, target-oriented funding, financial policy, financial support, financial resources.

Забаштанский М.Н. Роль программно-целевого финансирования в развитии концессионной деятельности в Украине

Аннотация. Обусловлена необходимость внедрения и реализации концессионных отношений на принципах программно-целевого финансирования в целях повышения результативности функционирования субъектов хозяйствования государственной и коммунальной формы собственности и укрепления экономической безопасности страны. Определены особенности применения программно - целевого финансирования, влияющие на распространение концессионной деятельности и предложен алгоритм разработки системы оценки программно - целевого финансирования концессионных проектов в Украине, практическая реализация которого будет способствовать восстановлению технического и финансового состояния ведущих отраслей экономики.

Ключевые слова: концессии, концессионная деятельность, программно-целевое финансирование, финансовая политика, финансовое обеспечение, финансовые ресурсы.

Колодийчук В.А.¹

Внедрение механизма фьючерсной торговли украинским зерном на мировых биржевых площадках

¹ Колодийчук Владимир Анатольевич, кандидат экономических наук, доцент
Львовский национальный аграрный университет, г.Дубляны, Украина

Received November 2, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Определены проблемы реализации продукции производителями зерна и ограниченные возможности получения рыночных цен от ее сбыта. Обоснованы перспективность введения биржевых электронных торгов в Украине и меры по их реализации. Акцентировано внимание на важности фьючерсной торговли в будущем.

Ключевые слова: биржа, фьючерс, зерно, Электронная торговая система, трейдер.

Введение. Увеличение объемов производства зерновых культуртур в Украине - это задача, актуальность которой сопровождает нашу страну не только после получения ее независимости, и еще и со времен существования СССР. Однако без надлежащего инфраструктурного обеспечения взаимоотношений между производителями и покупателями, логистической составляющей сопровождения материальных потоков и т.п., оно теряет смысл. Последние годы показали предел производства зерновых в Украине на уровне 50 млн т (в том числе переходящие запасы) и увеличивать этот показатель сегодня практически нет смысла, поскольку не хватает элеваторных, транспортных и других логистических мощностей.

Рост производства, без соответствующей мотивации для самого производителя, также теряет смысл. Получение достойных финансовых результатов, обеспечивающих процесс расширенного воспроизводства, предусматривает свободный доступ производителей зерна к рыночным механизмам взаимоотношений с покупателями, а не монопольные обязательства перед ценовым диктатом монополистов-посредников. Этого можно достичь за счет доступа фермеров и других производителей зерна к биржевым механизмам ценообразования и реализации продукции. Перспективным при этом является использование современных электронных торговых систем.

Краткий обзор публикаций по теме. Вопросы формирования и функционирования рыночной инфраструктуры в Украине основательно исследовали отечественные ученые, в частности П.И. Гайдук, М.В. Зубец, И.Г. Кириленко, А.П. Комарницькая, И.И. Лукинов, П.Т. Саблук, А.Н. Шпичак и др. Проблемы непосредственно биржевой деятельности исследовали ведущие зарубежные ученые-экономисты В. Бансал, Дж. Виллей, Н. Кальдор, Дж. М. Кейнс, Дж. Маршалл, Г. Резго, Дж. Хикс, А. Штиллих и др., в работах которых заложены фундаментальные основы биржевой торговли. В Украине вопросы становления и развития биржевого рынка изучали ряд ученых: В.П. Горьовый, Б.П. Дмитрук, Р.П. Дудяк, А.В. Локтионов, Г.Ю. Мищак, А.Н. Сохацкая и др. Однако остается широкий круг нерешенных проблем формирования и эффективного функционирования биржевого аграрного рынка, в частности с использованием электронных инструментов биржевых торгов.

Цель исследования. Рост объемов производства зерновых в Украине, учитывая состояние и перспективы мирового продовольственного рынка, - это, безусловно, стратегический курс развития экспортного

потенциала государства. Однако без системного подхода к инфраструктурному обеспечению взаимоотношений рыночных элементов не стоит ожидать ощутимого прогресса в решении этого актуального вопроса. И одной из важных черт при этом является использование биржевых механизмов реализации зерна, ведь синергетический эффект для Украины от экспорта зерновых культур должны формировать не только мощные зернотрейдеры, но и мелкие производители зерна, которые должны иметь равный доступ к непосредственным потребителям продукции и реализовать ее по выгодной для себя цене. И этому должны способствовать современные электронные системы торговли.

Материалы и методы. Наша задача - проанализировать состояние электронной биржевой торговли зерном в Украине, акцентируя внимание на структурном и функциональном обеспечении этого процесса. На основании этого анализа и используя мировой опыт работы электронных торговых платформ нужно предложить первоочередные и действенные, на наш взгляд, шаги интеграции украинских аграриев в рыночные механизмы взаимоотношений с операторами зернового рынка на основе современных информационных технологий.

Результаты и их обсуждение. Мотивацией каждого субъекта хозяйствования является получение соответствующих финансовых результатов в объемах, обеспечивающих процесс расширенного воспроизводства. Чем больше разница между стоимостью вложенных в производство продукции ресурсов и полученного эффекта от ее реализации, тем больший уровень эффективности такого производства. С одной стороны нужно искать более дешевые ресурсы, что негативно может сказаться на качестве полученного продукта, с другой - искать покупателей, которые заплатят высокую цену за этот продукт. Однако между производителями и конечными покупателями существуют многочисленные трейдеры, которые также хотят получить соответствующий эффект на своем посредничестве. Элиминируя положительную роль посредников в товародвижении и стимулировании конечных потребителей, остановимся на негативных моментах их деятельности на зерновом рынке.

Первым, на наш взгляд, отрицательным моментом деятельности зернотрейдеров есть монополизация рынка посредничества и исключительные условия для нескольких экспортеров украинского зерна, что проявляется через монополизацию логистической составляющей этого рынка, в частности контроля над элева-

торными и портовыми мощностями и, что крайне угрожающе, над государственной системой лицензирования и квотирования экспорта украинского стратегического продукта.

Второй негативный момент зернотрейдерства по-украинские – диктат закупочных цен и избежания рискованных механизмов прозрачного участия посредников в производстве через биржевые механизмы фьючерсной и форвардной торговли, предоставления адекватных кредитов для мелких и крупных землевладельцев и арендаторов в денежной или товарной форме (лизинговые схемы) и т.д. Есть риски не только природного характера (неблагоприятные погодные условия, стихийные бедствия), но и рыночного (ценовые конъюнктурные колебания) – это проблема преимущественно производителей зерна, а не посредников.

На сегодня мировые рыночные цены на зерновые культуры колеблются в пределах, близких к рекордным отметкам прошлого года, а на внутреннем рынке они ниже в среднем на 30 - 50 дол. США на тонне [5]. Это, конечно, стимулирует экспорт и формирует сверхприбыли посредников, а не производителей. Решить вопрос самостоятельного выхода на конечных потребителей для фермера практически невозможно, поскольку размер постоянных затрат на доведение материального потока не перекрывается "мизерными" объемами реализованной им продукции. Однако мировая практика наработала соответствующие механизмы выравнивания рыночных возможностей мелких производителей и посредников через биржевые механизмы торговли как на рынке реального, так и будущего товара (действительные механизмы ссуд под процесс воспроизводства). А информационная эра развития общества позволила интегрировать товаропроизводителей в реальный и прозрачный процесс торговли через биржевые электронные торговые системы. И этот путь неотвратим для наших производителей зерна, а участие в этом виртуальном бизнесе с реальной выгодой – это вопрос времени для украинских товаропроизводителей. Вопрос менталитета производителей, их осведомленности в инструментари электронного торгов, использования механизмов хеджирования рисков, техническое и программное обеспечение своего агробизнеса – все это проблемы системные, в решении которых должно принимать участие государство. Согласно международному опыту, запуск этого механизма произойдет лишь с осознанием реальной выгоды участия товаропроизводителя в непосредственных электронных торгах и владении им соответствующими знаниями и инструментарием. Ведь торговля – это сфера риска, и сознательное участие в ней мобилизует участников на самосовершенствование.

Рассмотрим успешный пример функционирования электронных торговых систем, в частности Электронной платформы CME Globex [6], созданной в 1992 году. Около 90% всей торговли Чикагской группы (4 биржи) происходит в электронной системе CME Globex. Любой может выставить брокеру свои торговые заявки 24 часа в сутки, 7 дней в неделю, при условии, если он пользуется гарантией на выполнение операций любого клирингового члена CME Групп.

Торговые заявки в электронной системе CME Globex автоматически появляются в терминале, ранжируются по лучшей цене и выполняются в соответствии с различными алгоритмами (FIFO, пропорциональный, маркет-мейкерский). Автоматически выполнены заявки не требуют сверки и сразу поступают в клиринговую организацию для обработки. Выполнение заявки в электронной системе CME Globex происходит за миллионные доли секунды. Полностью автоматизированный процесс позволяет быстро реагировать на изменения, происходящие на рынке и разрабатывать программы, с помощью которых принятие решений не только ускоряется, но и оптимизируется.

Отсутствие ограничения в пространстве и во времени позволяют не только привлекать огромное количество участников торговли в электронной системе CME Globex, но и предлагать практически неограниченный спектр разнообразных биржевых продуктов и инструментов торговли. Более 80% мировой торговли фьючерсными контрактами на пшеницу осуществляются на CME Globex.

В Украине стартовал достаточно прогрессивный проект внедрения электронных биржевых торгов для расширения рынка сбыта, повышения уровня конкуренции, а следовательно и цен на зерно. Первой в этом выступила Украинская аграрная биржа (УАБ), созданная в 2005 году по Постановлению Кабинета Министров Украины "О создании Аграрной биржи" Законом Украины "О государственной поддержке сельского хозяйства Украины" [3]. Биржа служит инструментом финансовых и товарных интервенций Аграрного фонда с целью использования рыночных методов обеспечения продовольственной безопасности государства. Как известно, за последние двадцать лет после принятия Закона Украины "О товарной бирже" [4] росло только количество товарных бирж, а не качество предоставления биржевых услуг. Биржевой рынок имел и имеет сегодня чисто декларативный характер на котором постфактум регистрируют заключенные соглашения.

Что касается проекта УАБ, то в нем предусмотрено проведение биржевой торговли зерновыми культурами с использованием электронной торговой системы (ЭТС) на спотовом рынке.

Анализ указанной ЭТС вызывает обеспокоенность из-за закрытости такой системы, которая по нашему мнению, должна быть интегрированной или взаимосвязанной с электронной торговой платформой CME GLOBEX и другими виртуальными торговыми площадками. Это благоприятствует решению проблемы несоответствия внутренних и мировых цен на зерно и позволит эффективно интегрироваться АПК Украины в мировой рынок продовольствия. Однако, в основу разработки ЭТС УАБ положено модели постсоветских стран (России и Беларуси), которые довольно закрыты и не интегрированы в европейский и американский электронный биржевой рынок.

Необходимо внедрять образовательные программы по работе в ЭТС с механизмами электронных биржевых торгов, через проведение тематических семинаров, учебно-разъяснительных мероприятий, чтобы украинские пользователи использовали функцио-

нальность торговой системы на полную мощность. В процессе такого обучения важное значение приобретает определение технологии участия в электронных торгах и наглядного представления интерфейсов основных этапов купли-продажи зерновых культур в ЭТС. Для получения практических навыков в работе с системой необходимо организовывать тестовые торги с сопровождением специалистов биржи, а также дать доступ к учебному серверу для дистанционного обучения.

Административные рычаги регулирования зернового рынка, которые бескомпромиссно доминируют в течение последних пяти лет и проявляются через введение пошлин и квот на экспорт, приводят к стагнации цен на зерно и тем самым производители недополучают значительные суммы за свою продукцию. В большинстве развитых стран мира ценообразование на аграрном рынке происходит сугубо под влиянием рыночных факторов на основе соотношения уровня спроса и предложения. Результатом этого является справедливая цена за товар, а с помощью контрактов на фьючерсной бирже фиксируется цена на будущее.

В агропромышленном секторе Украины до сих пор не функционируют инструменты срочного биржевого рынка, однако интерес участников рынка к ним растет. С шестого июня 2012 года компания CME Group запустила первый фьючерсный контракт на пшеницу Причерноморского региона, который номинирован в долларах США. Базис поставки FOB, объем одного контракта - 136 тонн. Торги происходят через электронную систему CME Globex [2]. Привлечение контракта на причерноморскую пшеницу к заданой электронной платформе частично обеспечит выход на мировые рынки отечественных производителей и потребителей пшеницы. При этом надо отметить, что рядовому национальному сельскохозяйственному производителю, для того чтобы воспользоваться таким финансовым инструментом необходимо иметь в своей структуре компанию нерезидента, поскольку цена по контракту фиксируется в долларах США, что ставит достаточно весомые ограничения для большинства сельскохозяйственных производителей.

Несмотря на положительные моменты выхода украинской пшеницы на Мировой биржевой рынок, надо отметить, что страна, которая удерживает третье-четвертое место в мире по экспорту зерновых, сама должна формировать биржевой рынок и быть одним из доминирующих законодателей ценовой политики.

Стартовой площадкой запуска фьючерсных механизмов биржевой торговли в нашей стране может стать, на наш взгляд, Украинская аграрная биржа и ее ЭТС. Оценив потенциал этой структуры относительно рыночных сделок с зерном, в том числе по внешнеэкономическим каналам (см. рис. 1) [1], можно надеяться на успешное внедрение внутреннего фьючерса, номинированного в национальной валюте и адаптированного по другим характеристикам именно по отношению к внутреннему рынку.

Таким образом, этот продукт будет ориентирован на украинских участников биржевого аграрного рынка. Кроме того, действующий фьючерсный рынок

позволит покупателю и продавцу хеджировать свои ценовые риски. При этом ценовые колебания на мировых рынках существенно не повлияют на доходы участников национального аграрного рынка, работающих на открытом биржевом поле. Это, безусловно, будет способствовать устойчивому развитию украинского АПК. Аграрии будут уверены в своих доходах, ведь все их убытки или теоретические доходы будут переведены через фьючерсный контракт на спекулянтов, которые будут брать на себя риски ценовых колебаний. Постоянный мониторинг цен через ЭТС должны способствовать критериальному принятию соответствующих решений товаропроизводителями.

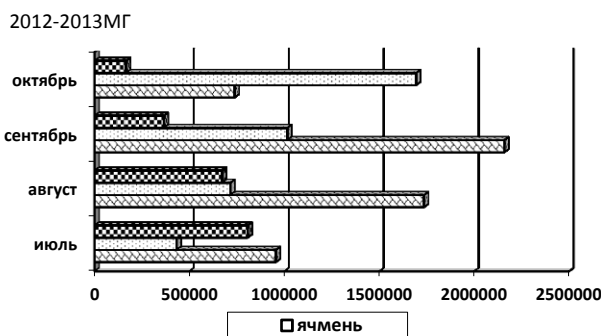

Рис. 1. Состояние заключения внешнеэкономических контрактов на аграрной бирже с зерновыми культурами.

В свою очередь возможность страховать цены посредством фьючерсных контрактов обеспечит эффективность аграрных предприятий, развитие финансового сектора страны (стимулирование банков по кредитованию АПК), а также реализацию производственного и экспортного потенциалов АПК Украины. Фьючерсный рынок создаст систему управления ценовыми рисками, которая выгодна как для государства, так и для участников аграрного, банковского и страхового секторов экономики.

Сейчас банки, принимая решение кредитовать товаропроизводителя под залог будущего урожая, не имеют возможности оперировать реальными ценами на сельскохозяйственную продукцию. Вероятные ситуации на рынке банкиры вынуждены узнавать из прогнозов отдельных трейдеров, что не всегда объективно. Если бы цена была определена заранее (захеджирована), то банк мог бы иметь достоверную информацию о стоимости будущего урожая, а риски для финучреждений в несколько раз уменьшились бы, потому что банки охотно направляли бы инвестиционные потоки в аграрную отрасль.

Выводы. Устойчивое развитие зернопроизводства в Украине можно обеспечить стабильностью финансовых результатов для производителей зерна. Эта стабильность должна быть прогнозируемой и может быть обеспечена посредством прямого доступа производителей различных мощностей к рыночным механизмам ценообразования и конкуренции, что сегодня невозможно ввиду монополизации и диктата посредников на зерновом рынке. Действенным инструментом является непосредственное участие товаропроизводителей в реальных биржевых торгах с помощью современных электронных торговых систем.

Проблемой внедрения биржевых электронных торгов в Украине является низкая осведомленность в этом вопросе потенциальных участников торгов, а также ограниченность функциональных торговых платформ в Украине. Считаем, что запуск ЭТС на Украинской аграрной бирже, несмотря на ее недо-

статки, – это перспективный путь к цивилизованному развитию зернового рынка в Украине. Для начала этих качественных изменений допустимые спотовые контракты, однако на перспективу биржа должна стать стартовой площадкой для фьючерсных торгов на биржевом электронном рынке.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Аналітичний огляд ринку зернових /О. Турченко// Моніторинг біржового ринку. – 2012. - №6 С. 8 – 11. *Analitychniy oglyad rynku zernovih / O. Turchenko // Monitoring birzhovogo rynku. – 2012. - № 6 S.8 – 11.*
2. Довгоочікуваний контракт у розвитку ф'ючерсного ринку в Україні [Е-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/>. *Dovgoochikuvaniy kontrakt u rozvytku f'yuchersnogo rynku v Ukraini [E-sourse]. – Acces mode: http://www.propozitsiya.com*
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2004. - №49. – С.527. *Pro derzhavnyu pidtrymku sil's'kogo gospodarstva Ukrainu: Zakon Ukrainu vid 24.06.2004 r. №1877-IV// Vidomosti Verhovnoji Radu Ukrainu. – 2004. - №49. – S.527.*
4. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 р. №1957-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – С. 140. *Pro tovarnyu birzhy: Zakon Ukrainu vid 10.12.1991 r. №1957-XII // Vidomosti Verhovnoji Radu Ukrainu. – 1992. – № 10. – S. 140.*
5. Статистичний щорічник ЄС [Е-ресурс]. –<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> *Statistichniy schorichnik ES [E-sourse]. – Acces mode: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/.*
6. CME - Chicago Mercantile Exchange [Е-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.duntonse.com/Information/CME> *CME - Chicago Mercantile Exchange [E-sourse]. – Acces mode: http://www.duntonse.com/Information/CME/.*

Kolodiychuk V. Introducing a mechanism of futures trading Ukrainian grain on the world stock exchanges

Abstract. The problems of production of grain producers and limited opportunities to obtain market prices of its sales. Grounded Persian-pektivnint introduction of electronic trading exchange in Ukraine and measures for their implementation. Attention is focused on the importance of futures trading in the future.

Keywords: exchange, futures, grains, electronic trading system, the trader.

Кузниченко В.М.¹, Лапшин В.И.²

Применение критериального метода аналитической стохастической процедуры при выборе исполнителей тендерных проектов

¹ Кузниченко В.М., кандидат физико-математических наук, доцент

² Лапшин В.И., доктор физико-математических наук, профессор

Украинского государственного университета финансов и международной торговли, г. Харьков, Украина

Received October 6, 2013; Accepted October 28, 2013

Аннотация. Рассмотрено проведение тендеров по бюджетным программам и проектам. Исследован случай уменьшения числа конкурсантов тендера после определения их предварительного рейтинга. Показано, что использование метода анализа иерархий (МАИ) для определения исполнителей работ по тендеру для начального и уменьшенного числа его участников может привести к значительным трудностям – изменению начального рейтинга. Предложен критериальный метод аналитической стохастической процедуры поддержки принятия решений. Этот метод устраняет (снимает) трудности и неоднозначность.

Ключевые слова: тендер, рейтинг, МАИ, критериальный метод аналитической стохастической процедуры.

Вступлення. Одной из составных частей бюджетной политики любого государства является экономное, рациональное и эффективное использование бюджетных средств. Этого можно достичь, постоянно совершенствуя механизмы управления как, государственным, так и местными бюджетами. К одному из таких механизмов следует отнести программно-целевой метод (ПЦМ), который согласно ст. 20 Бюджетного кодекса Украины [1] применяется на уровне государственного и местных бюджетов. Использование экономико-математических методов в ПЦМ бюджетирования повышает его эффективность и является актуальным.

Проблемам развития и усовершенствования ПЦМ бюджетного управления посвящены научные работы отечественных ученых, среди которых Чугунов И., Запатрина И., Голинская О., Щербина И., Крупка М., Дьяченко Я., Чечулина О. В статье [2] было предложено использовать метод анализа иерархий (МАИ) [3] в ПЦМ организации выполнения бюджетных целевых программ и проектов.

Нерешенные проблемы. В работе [4] показано, что увеличение критериев или альтернатив при использовании МАИ может привести к изменению их начальных глобальных приоритетов. Авторами Кузниченко В., Лапшиным В., Стеценко Т., в статьях

[5,6] было предложено решение этой проблемы – разработана аналитическая процедура структурирования множества альтернатив и критериев. Однако, исследование вопроса уменьшения альтернатив, что может произойти в процедуре тендеров на бюджетные проекты, не проводилось.

Целью настоящей статьи является демонстрация необходимости применения разработанного критериального метода аналитической стохастической процедуры поддержки принятия решений вместо повторно применяя МАИ при принятии решения по выбору исполнителей тендера в случае уменьшения числа его участников.

Материалы и методы. Теория стохастических матриц, метод парных сравнений.

Результаты и их обсуждение. Рассмотрим тендер на участие в котором подали заявки и необходимую документацию три организации (альтернативы A_1, A_2, A_3). Пусть принятие решения о победителе тендера проводится методом МАИ с двумя критериями отбора K_1 и K_2 . Парные сравнения критериев относительно цели и альтернатив относительно критериев приведены в таблицах 1-3.

Таблица 1.

Матрица парных сравнений критериев относительно цели

Цель	K_1	K_2	$V_{ц}$
K_1	1	3	3/4
K_2	1/3	1	1/4

Таблица 2.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_1

K_1	A_1	A_2	A_3	V_{K1}
A_1	1	2	1/4	2/11
A_2	1/2	1	1/8	1/11
A_3	4	8	1	8/11

Таблица 3.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_2

K_2	A_1	A_2	A_3	V_{K2}
A_1	1	1/2	4	4/13
A_2	2	1	8	8/13
A_3	1/4	1/8	1	1/13

В таблицах 1-3. $V_{ц}, V_{K1}, V_{K2}$ – собственные вектора-столбцы матриц парных сравнений критериев относительно цели и альтернатив относительно критериев K_1 и K_2 соответственно.

Глобальные приоритеты альтернатив ($w_i(a) i=1,2,3$) определяются произведением матрицы $V(A)$, столбцы которой состоят из векторов-столбцов V_{K1} и V_{K2} на вектор-столбец $V_{ц}$:

$$W(A) = V(A) * V_{ц} = \begin{pmatrix} 2 & 4 \\ 11 & 13 \\ 1 & 8 \\ 11 & 13 \\ 8 & 1 \\ 11 & 13 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 3 \\ 4 \\ 1 \\ 4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 61 \\ 286 \\ 127 \\ 572 \\ 323 \\ 572 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} w_1(a) \\ w_2(a) \\ w_3(a) \end{pmatrix} \quad (1)$$

Из (1) следует, что $w_1(a) < w_2(a) < w_3(a)$.

Внезапно, а может быть специально, третья организация снимается с участия в тендере. В этом случае при применении МАИ табл.1 остается без изменений, а таблицы 2,3 переходят в таблицы 4,5:

Таблица 4.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_1

K_1	A_1	A_2	V_{K1}
A_1	1	2	2/3
A_2	1/2	1	1/3

Таблица 5.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_2

K_2	A_1	A_2	V_{K2}
A_1	1	1/2	1/3
A_2	2	1	2/3

Глобальные приоритеты альтернатив A_1 и A_2 определяются аналогично формуле (1):

$$W(A) = V(A) * V_{ц} = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 3 & 3 \\ 1 & 2 \\ 3 & 3 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 3 \\ 4 \\ 1 \\ 4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 7 \\ 12 \\ 5 \\ 12 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} w_1(a) \\ w_2(a) \end{pmatrix} \quad (2)$$

Из (2) следует, что знак неравенства между приоритетами альтернатив изменился $w_1(a) > w_2(a)$ что создает серьезные трудности в принятии решения о победителе тендера.

Для избежания неоднозначности в тендерных решениях предлагаем при принятии решений использовать разработанный авторами критериальный метод аналитической стохастической процедуры. В этом методе парные сравнения критериев относительно цели заменяются парными сравнениями критериев относительно альтернатив. Эта замена парных сравнений критериев относительно альтернатив в результате применения процедуры дает возможность определять глобальные приоритеты как альтернатив, так и критериев, а также сохраняет относительные первоначальные приоритеты при изменении количества альтернатив.

Рассмотрим пример. Пусть парные сравнения критериев относительно альтернатив имеют следующий вид:

Таблица 6.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_1

K_1	A_1	A_2	A_3	V_{K1}
A_1	1	1/9	1/5	1/15
A_2	9	1	9/5	3/5
A_3	5	5/9	1	1/3

Таблица 7.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_2

K_2	A_1	A_2	A_3	V_{K2}
A_1	1	4	8/5	8/15
A_2	1/4	1	2/5	2/15
A_3	5/8	5/2	1	1/3

Парные сравнения критериев относительно альтернатив приведены в таблицах 8-10.

Таблица 8.

Матрица парных сравнений критериев относительно

альтернативы A_1

A_1	K_1	K_2	V_{A1}
K_1	1	4	4/5
K_2	1/4	1	1/5

Таблица 9.

Матрица парных сравнений критериев относительно

альтернативы A_2

A_2	K_1	K_2	V_{A2}
K_1	1	9	9/10
K_2	1/9	1	1/10

Таблица 10.

Матрица парных сравнений критериев относительно

альтернативы A_3

A_3	K_1	K_2	V_{A3}
K_1	1	2	2/3
K_2	1/2	1	1/3

Построим матрицы $C(A)$ и $C(K)$, которые являются произведениями матриц $V(A)$, и $V(K)$ со строками, состоящими из транспонированных векторов-столбцов матриц парных сравнений критериев относительно альтернатив V_{A_i} ($i = \overline{1,3}$) и альтернатив относительно критериев V_{K_j} ($j = \overline{1,2}$) соответственно.

В нашем случае имеем:

$$C(A) = V(A) * V(K) == \begin{pmatrix} 11 & 17 & 1 \\ 25 & 25 & 3 \\ 17 & 83 & 1 \\ 150 & 150 & 3 \\ 2 & 4 & 1 \\ 9 & 9 & 3 \end{pmatrix},$$

$$C(K) = V(K) * V(A) == \begin{pmatrix} 349 & 101 \\ 450 & 450 \\ 101 & 124 \\ 225 & 225 \end{pmatrix} \quad (3)$$

Системы уравнений (4) и (5)

$$\begin{cases} \overline{W}(A) * C(A) = \overline{W}(A) \\ w_1(a) + w_2(a) + w_3(a) = 1 \end{cases} \quad (4)$$

$$\begin{cases} \overline{W}(K) * C(K) = \overline{W}(K) \\ w_1(k) + w_2(k) = 1 \end{cases} \quad (5)$$

определяют глобальные приоритеты альтернатив $w_i(a)$ ($i = \overline{1,2,3}$) и критериев $w_j(k)$ ($i = \overline{1,2}$). Здесь $\overline{w}(A) = (w_1(a), w_2(a), w_3(a))$ и $\overline{w}(K) = (w_1(k), w_2(k))$ – вектора-строки глобальных приоритетов альтернатив и критериев соответственно.

Решения систем (4) и (5) имеют вид

$$w_2(a) = \frac{4}{9} > w_3(a) = \frac{1}{3} > w_1(a) = \frac{2}{9}$$

$$(w_2(a) > w_1(a)) \text{ и } w_1(k) = \frac{2}{3} > w_2(k) = \frac{1}{3}$$

соответственно.

Пусть третий участник тендера A_3 после определения рейтинга забрал заявку и документы. Тогда изменятся вектора-столбцы матриц парных сравнений альтернатив относительно критериев K_1 и K_2 :

Таблица 11.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_1

K_1	A_1	A_2	V_{K1}
A_1	1	1/9	1/10
A_2	9	1	9/10

Таблица 12.

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_2

K_2	A_1	A_2	V_{K2}
A_1	1	4	4/5
A_2	1/4	1	1/5

Значения для матриц $C(A)$ и $C(K)$ из выражений (3) переходят в (6) соответственно:

$$C(A) = V(A) * V(K) == \begin{pmatrix} 33 & 17 \\ 50 & 50 \\ 17 & 83 \\ 100 & 100 \end{pmatrix},$$

$$C(K) = V(K) * V(A) == \begin{pmatrix} 83 & 17 \\ 100 & 100 \\ 17 & 33 \\ 50 & 50 \end{pmatrix} \quad (6)$$

Из системы уравнений (4) и (5) с новыми значениями для $C(A)$ и $C(K)$ из формул (6) получаем глобальные приоритеты для критериев и альтернатив:

$$\begin{cases} w_1(k) = \frac{2}{3} \\ w_2(k) = \frac{1}{3} \end{cases}, \begin{cases} w_1(a) = \frac{1}{3} \\ w_2(a) = \frac{2}{3} \end{cases}.$$

Как видно из этого примера рейтинг приоритетов альтернатив при уменьшении их количества сохраняется, ($w_2(a) > w_1(a)$). Более того, их относительные веса равны:

$$\frac{w_1(a)}{w_2(a)} = \frac{2}{9} : \frac{4}{9} = \frac{1}{2} = \frac{1}{3} : \frac{2}{3}.$$

Выводы. В планировании и расходовании бюджетных средств в Украине расширяется использование ПЦМ как на государственном, так и региональных уровнях. Важными составляющими ПЦМ в бюджетном процессе являются организация и эффективное выполнение бюджетных программ, проектов, определение их квалифицированных исполнителей на конкурентной основе. В тендерной процедуре возможно после предварительного подведения итогов уменьшение числа конкурсантов. Применение МАИ повторно и в окончательном варианте может привести к противоречивым результатам – изменению глобальных приоритетов альтернатив. Это может быть использовано в коррупционных схемах определения ис-

полнителей работ. Предлагаемый критериальный метод аналитической стохастической процедуры поддержки принятия решений не допускает неоднознач-

ности и эффективно может быть использован в тендерных процедурах.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI; редакція від 07.11.2012 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=index>. *Byudzhuj kodeks Ukkrainy: Zakon Ukrainy wid 08.07.2010 № 2456 - VI; redakczija wid 07.11.2012 [The Budgetary code of Ukraine: is Law of Ukraine from 08.07.2010 № 2456 - VI; a release is from 07.11.2012] [Electronuj resurc] // Baza danuch "Zakonodawstwo Ukrainu". – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=index>.*
2. Лапшин В.І. Застосування методу аналізу ієрархій у програмно-цільовому методі бюджетування / В.І. Лапшин, В.М. Кузнiченко // Фiнaнси України. – 2011. – № 5. – С. 40-46.
Lapshin W.I. Zactocuwannya analizu ierarchiy u programno – czilowomu metodi byudzhetuwannya [Application of method of analysis of hierarchies in the programmatic-having a special purpose method of budgeting] / W.I. Lapshun, W. M. Kuzniczenko // Finansu Ukrainu. - 2011. - № 5. - S. 40-46.
3. Саати Т.Л. Принятие решений: метод анализа иерархий / Т.Л. Саати. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
Saati T.L. Prinyatie reszenij: metod analiza ierarkhij [Making decision: method of analysis of hierarchies] / T.L. Saati. – M.: of Radio i svyaz, 1989. - 316 s.
4. Ларичев О.И. Теория и методы принятия решений, а также Хроника событий в Волшебных странах: учебник / О.И. Ларичев. – Изд. второе, перераб. и доп. – М.: Логос, 2002. – 392 с.
Larichev O.I. Teoriya i metody prinyatiya reshenij, a takzhe sobytiya v Volshebnykh stranakh [Theory and methods of making decision, and also Chronicle of events in the Magic countries]: uchebnyk / O.I. Larichev. – M.: Logos, 2002. – 392 s.
5. Кузнiченко В.М. Аналитическая процедура структурирования множества альтернатив и критериев / В.М. Кузнiченко // Вiсник Нацiонального технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2010. – № 59. – С. 81-87.
Kuznichenko W.M. Analiticheskaya procedura strukturiruwannya mnozhestwa alternatiw i kriteriew [The analytical procedure for structuring the set of alternatives and criteria] / W.M. Kuznichenko // Wisnyk Naczionalnogo techichnogo uniwersitetu "Kharkiwskiy politechnicznyj institut" Zbirnik naukowich prac. Tematicznij wipusk: Technicznyj progres i efektywnist wirobnictwa. – Kh.: NTU "KhPI". – 2010. – № 59. – S. 81-87.
6. Лапшин В.І. Критеріальний метод аналітичної стохастичної процедури підтримки прийняття рішень / В.І. Лапшин, В.М. Кузнiченко, Т.В. Стеценко // Бизнес Информ. – 2013. – №7. – С. 80-84.
Lapshin W.I. Kryterialnyj metod analitychnoi stokhastuchnoi prosedury pidtrymky pryjnyattya rishen [Criteria metod of analytical stochastic procedure of decion making support] / W.I. Lapshin, W. M. Kuzniczenko, T.V. Steczenko // Biznes Inform. – 2013. – №7. – S. 80 – 84.

Kuznichenko V.M., Lapshyn V.I. Application of criterion method of analytical stochastic procedure at the choice of performers of tender projects

Abstract. Realization of tenders on the budgetary programs and projects is considered. The case of reduction of participants of tender competition after determination of their preliminary rating is investigated. It is shown that in this case the use of the analytic hierarchy process for decisions (AHP) can result in considerable difficulties - change of the initial rating. The criterion method of analytical stochastic procedure of support of making decision is offered. This method removes (takes off) difficulties and ambiguity.

Keywords: tender, rating, AHP, criterion method of analytical stochastic procedure

Марчук О.І.¹

Методичні рекомендації щодо виявлення та аналізу кластерів в економіці регіону

¹ Марчук Ольга Ігорівна, аспірант, головний спеціаліст відділу інвестиційної діяльності Волинський регіональний центр з інвестицій та розвитку, м. Луцьк, Україна

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуті методичні аспекти економічного і просторового аналізу потенціалу кластероутворення регіону, а також запропонований набір показників ефективності, що дозволяють зробити оцінку щільності зв'язуючих каналів і параметрів ефективності кластерних структур в економіці регіону. Запропоновані організаційний, управлінський і програмно-цільовий аспекти моніторингу регіонального кластероутворення.

Ключові слова: кластер, моніторинг ефективності, економічний і просторовий аналіз

Введення. Кластерна політика є тим комплексом заходів, який може сприяти підвищенню конкурентоспроможності української економіки через розвиток конкурентних ринків, підвищення інноваційності різних галузей економіки, прискорений розвиток малого і середнього бізнесу, стимулювання ініціативи на місцях та активізацію взаємодії між державою, бізнесом і науковим співтовариством. Специфіка реалізації кластерної політики, як сукупності зусиль держави з підтримки і стимулювання розвитку кластерних ініціатив в регіонах, в Україні полягає у взаємозв'язку з просторовою структурою економіки, що робить неможливим просте копіювання “кращих практик” зарубіжного кластероутворення і вимагає врахування міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації, історично сформованих умов господарювання. Разом з тим, впровадження кластерних ініціатив особливо актуально для різних категорій проблемних регіонів, у тому числі старопромислових, оскільки дозволяє переглянути концептуальний підхід до соціально-економічного розвитку, виявити так звані “локомотиви зростання”, тобто точки (території, групи підприємств в економіко-просторовій структурі регіону), здатні дати поштовх до переходу від індустріального типу виробництва, характерного для старопромислових територій, до постіндустріального.

Матеріали і методи. Загальний алгоритм виявлення та аналізу подібних просторових змін в економіці регіону передбачає реалізацію декількох етапів:

- Виявлення потенціалу кластеризації з точки зору економічних передумов, структури економіки регіону, положення регіону в галузевій структурі національної економіки;

- Виявлення та аналіз просторових аспектів кластеризації економіки регіону в розрізі муніципальних утворень, економіко-географічних районів, агломерацій та інтеграційних об'єднань муніципальних утворень;

- Оцінка параметрів внутрішньої і зовнішньої ефективності потенційних і реальних кластерних структур в економіці регіону.

Потенціал кластеризації є наявність конкурентних переваг у галузей, підприємств та інфраструктурних організацій, що знаходяться на території регіону, можливості об'єднання даних переваг їх використання для підвищення конкурентоспроможності регіону. Методика оцінки потенціалу формування кластерів на території регіону з точки зору економічних передумов включає в себе ряд етапів.

Оцінка потенціалу кластеризації регіону передбачає розрахунок окремих показників потенціалу кластеризації (коефіцієнтів локалізації), що представляють собою порівняння окремих параметрів економіки галузей регіону з показниками цих же галузей в економіці країни за наступною формулою:

$$I_{LNO} = \frac{E_i^j}{E^j},$$

де E_i^j – параметри розвитку галузі в структурі виробництва регіону,

E^j – параметри розвитку тієї ж галузі в країні.

В якості основних параметрів розвитку галузей можуть бути взяті число діючих підприємств галузі, частка галузі в обсязі виробництва, кількість малих підприємств у галузі, вартість основних фондів галузі, інвестиції в основний капітал галузі, сальдований фінансовий результат галузі, середньомісячна заробітна плата в галузі і т. д. На основі розрахунку окремих показників визначається *інтегральний*, він характеризує рівень потенціалу кластеризації регіону.

Якщо значення інтегрального показника потенціалу кластеризації більше 1, то в даній галузі можливе створення промислових кластерів. При формуванні кластерів та виборі з них найбільш пріоритетних необхідно також оцінити динаміку отриманого показника, так як збільшення значення показника може свідчити про можливі подальші перспективи росту кластерів, а зниження - про безперспективність розвитку кластера в майбутньому.

На основі аналізу розрахунків показників потенціалу кластеризації всі галузі, представлені в економіці регіону, можна об'єднати в три групи.

До I групи належать галузі промисловості, які розвинені краще, ніж в середньому по Україні. Розраховані для таких галузей промисловості коефіцієнти більше одиниці і мають тенденцію до зростання.

Ко II групі - галузі промисловості, які розвинені трохи гірше, ніж в середньому по країні. Значення інтегрального показника знаходиться в межах від 0,4 до 0,9.

До III групи – галузі промисловості, які не отримали на території регіону розвитку. Розраховані значення інтегрального показника не перевищує 0,4.

Ідентифікацію суб'єктів кластера пропонується здійснювати за наступним алгоритмом.

1. Визначення “ключового” товару в регіоні на основі даних статистики. Критерій – найбільша частка товару у відповідних галузях економіки регіону.

2. Аналіз взаємопов'язаних галузей в регіоні. Проводиться на основі розрахунку коефіцієнтів повних і прямих затрат за даними симетричної таблиці «Витрати-Випуск» [89]. Коефіцієнти прямих затрат вчисляються шляхом ділення величини проміжного споживання на випуск кожної «чистої» галузі. Коефіцієнти повних затрат дозволяють врахувати не тільки прямі, але і непрямі витрати на одиницю сукупного кінцевого попиту. Коефіцієнти повних витрат розраховуються за формулою:

$$K_{ПВ} = (E - A)^{-1},$$

де $K_{ПВ}$ – коефіцієнти повних витрат;

E – одинична матриця;

A – матриця коефіцієнтів прямих затрат.

Для включення в кластер вибираються галузі, що мають максимальне значення коефіцієнтів повних витрат.

3. Визначення конкуруючих виробників “ключового” товару в регіоні

на основі даних статистики.

4. Ідентифікація постачальників ресурсів та послуг у виявлених пов'язаних галузях, а також некомерційних організацій кластерів і регіональних структур державного управління. В якості інструменту запропоновано використовувати метод поглибленого інтерв'ю з керівниками виробничих підприємств та об'єднань.

5. Визначення покупців продукції в регіоні.

На підставі виділених галузей в економіці регіону, що мають потенціал кластеризації, проводиться **дослідження просторових аспектів економіки територій регіону** в розрізі економіко-географічних районів, муніципалітетів, агломерацій, інтеграційних об'єднань муніципальних утворень.

Аналіз економіко-географічних районів регіону необхідний з метою встановлення того, наскільки функціональна спеціалізація відповідає потенційним можливостям території. При цьому, в рамках сформованого різноманіття теоретичних підходів до виділення основних елементів, що характеризують економіко-географічне положення території найбільш оптимальним представляється виділення таких базових складових як фізико-географічне положення, промислово-географічне положення, демографічне положення, транспортно-географічне положення, збуто-географічне положення і аграрно-географічне положення. При аналізі економіко-географічного положення території необхідно розділити оцінку його сприятливості (несприятливості) з точки зору умов життя населення та передумов розвитку провідних галузей господарської спеціалізації. Характеристика зазначених показників буде носити в основному якісний характер.

Найважливішою методичною базою дослідження на даному етапі є диференціація соціально-економічного розвитку муніципальних утворень регіону. Відповідно необхідно виявлення як територій-локомотивів зростання, так і стагнующих територій або територій, що знаходяться на спадній стадії життєвого циклу функціональної спеціалізації.

В рамках даного етапу необхідно спочатку звернути увагу на динаміку чисельності міського населення в регіоні. Це дозволить попередньо оцінити, якою мірою загальнонаціональні процеси згортання загальноміської мережі торкнулися даного регіону. Також доцільно проаналізувати зміну чисельності та виду адміністративно-територіальних утворень, існуючих на території регіону: як змінилася чисельність міст, районів, сільських адміністрацій і т.д. Ця оцінка особливо важлива в силу суттєвих змін адміністративно-територіального поділу в ході реформи місцевого самоврядування, через яку багато невеликих міст втратили статус самостійного муніципального утворення.

Далі здійснюється дослідження господарського профілю муніципальних утворень. Так якщо господарський профіль регіону сформувався досить давно і в цілому був збережений до сьогоднішнього дня, тобто регіон належить до староосвоєних, то, швидше за все, на його території будуть займати значну частку поселення з перевагою ресурсоємних підприємств, що відносяться до початкових стадій технологічних переділів. В цьому випадку вірогідність появи міст, що знаходяться на завершальній фазі життєвого циклу, найбільш висока. Навпаки, якщо в регіоні активно йдуть процеси господарського освоєння, ймовірність виявлення поселень, що завершують свій життєвий цикл, досить низька. У разі поєднання наступності господарського профілю, моноспеціалізації і відсутності міжфірмових зв'язків ми можемо говорити про перспективу стагнації економічного розвитку території.

У разі високого рівня диверсифікації економіки муніципального утворення ми можемо припустити можливість його позиціонування як локального або регіонального локомотиву росту економіки галузі або регіону.

У разі низького рівня диверсифікації або моноспеціалізації економіка муніципального утворення повинна бути досліджена на предмет наявності тривожних факторів, що сигналізують про соціально-економічну стагнацію. Внутрішні умови економічного розвитку таких муніципальних утворень практично вичерпані. Далі необхідно оцінити можливості зміни функціональної спеціалізації або розвитку наявної функціональної спеціалізації з використанням потенціалу зовнішнього середовища (за рахунок потенціалу алломерування суміжних територій або інтеграції муніципальних утворень).

Для оцінки рівня сформованості, розвиненості просторової структури міст в регіоні використовується поняття міської агломерації. Міська агломерація – компактна і відносно розвинена сукупність доповнюючих один одного міських і сільських поселень, що групуються навколо одного або декількох міст-ядер і об'єднаних різноманітними і інтенсивними зв'язками [1, с. 306]. Значення аналізу міських агломерацій для оцінки кластерного потенціалу території велике, оскільки саме агломерації дозволяють поєднувати вигоди концентрації різноманітних функцій з дисперсним характером їх реалізації. Цим підтримується динамічна рівновага між трудовими ресурсами і місцями прикладання праці. Крім того, міські агломерації виступають провідними вузловими елементами опорного каркасу території. А економічний ефект від розвитку аг-

ломерацій є передумовою для формування кластерів, оскільки містить переваги, одержувані при територіальній концентрації різних видів діяльності і населення. Розрахунок рівня агломеративних зв'язків можливий з застосуванням таких показників, як індекс агломеративності, індекс темпів розвитку, коефіцієнт розвиненості [1, с. 308].

Стагнуючі муніципальні утворення, що тяжіють до міських агломерацій, мають значний потенціал подальшого розвитку за рахунок можливостей кластеризації, перенесення виробничих потужностей, залучення до ланцюжка доданої вартості.

У разі неможливості участі муніципальних утворень, виділених на попередньому етапі аналізу, в агломераційних взаємозв'язках ми можемо говорити про відсутність потенціалу подальшого розвитку зазначених муніципальних утворень. Дані муніципалітети виключаються з аналізу.

Результати та їх обговорення. Даний аналіз дозволяє створити перелік міст, економіка яких має потенціал кластеризації відповідно до урбаністичних процесів розвитку і агломерування економічної бази територій.

Моніторинг ефективності розвитку промислових кластерів передбачає організаційну, управлінську та програмно-цільову оцінку ефективності кластерного розвитку на території регіону.

Організаційний аспект моніторингу передбачає оцінку використовуваних механізмів підтримки кластерних ініціатив з боку органів державної влади регіону та органів місцевого самоврядування.

Управлінський аспект моніторингу передбачає дослідження ефективності внутрішніх процесів функціонування кластерів, зокрема ефективності різних аспектів інтеграції. Оцінка внутрішньої ефективності може бути проведена як на основі кількісних коефіцієнтів, так і на основі якісних характеристик.

Розрахунок кількісної ефективності функціонування кластерної структури може бути проведений за коефіцієнтами, що характеризують вклад кластерної структури в загально регіональними показники, наприклад, співвідношення частки НДДКР, що реалізуються в рамках кластера до загального обсягу НДДКР на рівні регіону. Кількісні показники управлінської ефективності для кожного регіону повинні бути індивідуальними і відображати профіль регіонального розвитку. Разом з тим, в даних показниках повинна бути зроблена оцінка промислової і фінансової інтеграції, оцінка інтеграції на етапі збуту та логістики, оцінка інтеграції на етапі НДДКР і досвідчених розробок.

Індекс інтеграції вказує на ступінь інтеграції учасників інтегрованої кластерної структури в залежності від рівня інтеграції промисловості, фінансів, торгівлі і НДДКР.

З урахуванням того, що оцінка деяких показників, наприклад, управлінські, тимчасові витрати, а також репутація не можуть бути чітко визначені в кількісному вимірі, можливий інший підхід до моніторингу ефективності промислового кластера, який передбачає якісний вимір внутрішньої ефективності економіки кластера:

В рамках програмно-цільового зрізу моніторингу здійснюється аналіз вкладу кожного кластера в соціально-економічні параметри розвитку регіону, запрограмовані в стратегічних документах регіону.

Методичною основою даного зрізу є оцінка впливу кластера на розвиток території. Зокрема оцінка ефективності базується на виявленні впливу, який промисловий кластер надає або буде надавати на критеріальні показники соціально-економічного розвитку території. Оскільки вплив може бути найрізноманітнішим і суперечливим, оцінка ведеться за окремими складовими. При цьому за основу береться наступний набір критеріальних показників якості економічного комплексу територіально-галузевого комплексу, який є цільовим орієнтиром для економічної політики в цілому і свідчить про стан і потенціал зростання місцевої економіки:

- рівень зайнятості населення на території розташування підприємств, що входять в структуру кластера (наявність робочих місць щодо чисельності активного населення, рівень безробіття);
- співвідношення доходів працівників підприємств, що входять в кластер, зі середньообласного показника;
- частка жителів міст, на яких розташування підприємств кластер, доходи яких нижче прожиткового мінімуму;
- частка валового регіонального продукту, створена на підприємствах кластера;
- частка валового регіонального продукту на душу населення, створена на підприємствах кластера;
- ступінь диверсифікації економіки територій присутності кластера;
- перспективність структури (питома вага наукоємних галузей, питома вага сектора послуг);
- комплексність інфраструктури господарства територій присутності кластера, наявність внутрішніх доповнюють взаємозв'язків;
- рівень антропогенного навантаження на навколишнє середовище територій присутності кластерів;
- рівень фізичного обсягу промислового виробництва на підприємствах кластера щодо середньообласного показника;
- рівень фізичного обсягу інвестицій на підприємствах кластера щодо середньообласного показника;
- рівень інвестицій на душу населення на підприємствах щодо середньообласного показника;
- рівень середньодушового роздрібного товарообороту на територіях присутності кластерів щодо середньообласного показника.

Для кожного фактора вибирається критеріальний показник, що розраховується на основі доступних статистичних даних. Методологічною базою порівняння є інструментарій стратегічного аналізу, в тому числі SNW и GAP аналіз.

Оцінка ґрунтується на зіставленні фактичного значення критеріального показника з нормативними граничними значеннями, які задають розбиття всього можливого діапазону значень критеріального показника на п'ять ділянок. При попаданні значення критеріального показника в певний проміжок шкали, що задається граничними значеннями нормативного показника, промисловий кластер належить відповідно в одну з груп ефективності і отримує характерне для

даної групи значення умовної бальної оцінки ступеня з даного фактору.

Висновки. Представлена методика дозволить оцінити не тільки зовнішні передумови формування кластерів, такі як господарський профіль території, територіальна концентрація виробництва, а й провести оцінку щільності зв'язуючих каналів і параметрів

ефективності подібних синергетичних структур в економіці регіону, що надалі дозволить змодельовати найбільш відповідає регіональній специфіці, а значить і успішну з точки зору впровадження концепцію підтримки кластерів як варіацію регіональної інноваційної політики.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Public/private partnerships for innovation: policy rationale, trends and issues, OECD, 10-12 December 2002, Headquarters, Paris. [Electronic source]. – Acces mode: <http://www.oecd.org/daf/corporate>. – Date of access: 10.12.2010.

2. Методические рекомендации по реализации кластерной политики в северных субъектах Российской Федерации: Материалы Совета Федерации / ред. В.Я. Стрельцов. М., 2008. 77 с.

Methodical recommendations on the implementation of clusters' policy in the northern regions of the Russian Federation: the Federation Council materials / ed. VJ Streltsov. M., 2008. 77 p.

3. Трофимова О.М. Методические рекомендации по выявлению и анализу кластеров в экономике старопромышленного региона // Вопросы управления, 2011. – №2 (15). – 108-114с. *Trofimova O.M. Metodicheskiye rekomendatsii po vyyavleniyu i analizu klasterov v ekonomike staropromyshlennogo regiona [Guidelines on the identification and analysis of clusters in old industrial economy of the region] // Voprosy upravleniya, 2011. – №2 (15). – 108-114s.*

Marchuk O.I. Methodological recommendations for diagnosis and analysis of clusters in economy of an old industrial region

Abstract. The article deals with methodological aspects of potential clustering' economic and spatial analysis in an old industrial region, and proposes a set of performance indicators to allow assessment of the channel coupling density and the cluster structures' effectiveness in the regional economy. The author offered organizational, management and program-target aspects of the regional clustering' monitoring.

Keywords: cluster, performance monitoring, economic and spatial analysis.

Марчук О.И. Методические рекомендации по выявлению и анализу кластеров в экономике региона

Анотація. В статті розглянуті методичні аспекти економічного і просторового аналізу потенціала кластероутворення регіону, а також пропонується набір показателів ефективності, дозволяючі произвести оцінку щільності зв'язуючих каналів і параметрів ефективності кластерних структур в економіці регіону. Предложенные організаційні, управлінські і програмно-цільові аспекти моніторингу регіонального кластероутворення.

Ключевые слова: кластер, моніторинг ефективності, економічний і просторовий аналіз.

*Рунчева Н.В.*¹

Модельовання структури управління у корпоративних підприємствах сільського господарства

¹ Рунчева Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ, Україна

Received November 1, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуто методичні підходи при моделюванні структури управління і корпоративних підприємств сільського господарства.

Ключові слова: господарське управління корпоративні підприємства, сільське господарство, оподаткування.

Вступ. У сучасних економічних умовах господарювання в Україні найбільш суттєвими факторами, що впливають на формування органів управління підприємств, є:

- земельні відносини, приватна форма власності, колективні форми господарювання і організаційно-правова форма підприємства;

- поширення корпоративних принципів господарського управління;

- перехід до нових умов функціонування місцевих органів влади (адміністративна та муніципальна реформи);

- забезпечення стійкості агропромислового виробництва, контроль за якістю продукції, збереженням і підвищенням родючості сільськогосподарських угідь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В економічній літературі питанням корпоративного управління займаються такі вітчизняні вчені, як: Г. Газін, В. Свтушевський, В. Кондратьєв, О. Редькін, В. Шапиро, К. Шапошников, Б. Щербаков, М. Табахарнюк [3], та інші. Значний внесок у дослідження проблем корпоративного управління внесли зарубіжні дослідники М. Портер, С. Вальтер [5], Х.-В. Штрубенгофф [6].

Мета статті полягає у розкритті методичних підходів при моделюванні структури управління у корпоративних підприємствах сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід до багатоукладності, поєднання дрібнотоварного

приватного, середнього та великого виробництва вирішили ряд питань управління сільгоспвиробництвом, забезпечують поділ державного та господарського управління, коли господарське управління об'єднує всю сукупність методів і форм управління на рівні підприємств та їх об'єднань, що дозволяють їм ефективно організувати свою діяльність, а державне управління регулює їх діяльність системою економічних методів, орієнтуючись на загальні тенденції розвитку економіки. В основу організаційної побудови структур управління можуть бути покладені чотири взаємопов'язані функції процесу управління: планування, організація, мотивація і контроль.

Функція планування припускає, якими повинні бути цілі підприємства і що повинні робити працівники, щоб досягти цих цілей. Планування – один із способів, за допомогою якого менеджмент забезпечує єдині спрямування зусиль працівників до досягнення загальних цілей. Організувати – значить створити деяку структуру. Існує багато елементів, які необхідно сконструювати, щоб підприємство могло виконати свої виробничі та соціально-економічні завдання і досягти тим самим поставлених цілей. Одним з елементів є види діяльності, їх конкретні виробничі завдання і договірні зобов'язання. Визначення, хто саме виконуватиме конкретне завдання з їх безлічі, внесення систематичного початку в організацію роботи та діяльності менеджменту – інший аспект функцій організації. Завдання функції мотивації полягає в тому, щоб працівники підприємства виконували свою роботу відповідно до делегованих їм функціями й укладеними контрактами (договорами). Контроль – це процес забезпечення того, що підприємство дійсно досягне своїх цілей і включає три аспекти управлінського контролю: точне визначення цілей, які повинні бути досягнуті в певний проміжок часу; вимір того, що було досягнуто за цей період і порівняння досягнутого з очікуваними результатами. Форми організації управління є більш стійкими елементами системи управління, ніж економічні методи. Існування тих чи інших форм організації виробництва характеризується рівнем розвитку продуктивних сил, а зміни в них відбуваються в період якісних змін у продуктивних силах. Цей процес є значною мірою об'єктивним і незалежним від органів управління та методів управління. У своїх дослідженнях ми виходимо з того, що:

- під багатокладної економікою слід розуміти організаційно економічну структуру агропромислового виробництва, засновану на раціональному поєднанні різних форм власності та господарювання;

- господарське управління має представляти собою систему, яка доволі але вільно змінюється і пристосовується до ринкових умов, що функціонує на добровільній основі і демократичних принципах за будови організаційних і управлінських структур, економічному механізмі і соціальному розвитку, що відповідають інтересам його засновників і працівників, зайнятих на підприємстві;

- підприємства з персоніфікованою формою власності (приватною власністю) вимагають адекватних форм управління. Загальним є формування управлінських структур за принципом «знизу-доверху» на ос-

нові делегування функцій управління засновниками структур управління підприємства відповідно до обраної організаційно-правової форми, організаційно-виробничою структурою і структурою управління. Взаємовідносини управлінських структур з первинними трудовими колективами будуються на принципах господарського розрахунку;

- обґрунтування і розробка форм управління на всіх рівнях підприємства повинні проводитися з урахуванням реалізації корпоративних принципів управління, а також економічних і соціальних інтересів власників і працівників підприємства.

Все це свідчить про те, що розробка проектів організаційних структур управління повинна проводитися стосовно конкретних підприємств, так як організаційні перетворення при створенні тієї чи іншої системи управління без адекватного його механізму господарювання можуть призвести до необхідності чергової реорганізації. Виходячи з того, що управління встановлює зв'язок між працівниками різних рівнів, і виконує загальні функції, що виникають в процесі діяльності підприємства, при обґрунтуванні раціональної побудови організаційних структур управління повинні бути прийняті до уваги і різні сторони відносин (правові, технологічні, економічні, соціальні та ін.) керівників і виконавців, за конкретних умов, у комплексі з іншими питаннями управління, враховуючи, що організаційна структура являє собою складну динамічну систему, що складається з безлічі різних, взаємопов'язаних елементів, під впливом зовнішніх і внутрішніх об'єктивних і суб'єктивних факторів, що розвивається по вертикалі і горизонталі. При цьому неприпустимо спрощення завдань управління, складних господарських суб'єктів, якими є сучасні організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств і зв'язування ефективності господарювання тільки з переходом в іншу форму власності: такий підхід буде створювати культ однієї структури, однієї схеми.

Стосовно корпоратизації, зазначимо, що в Україні ринок злиттів і поглинань (M&A) в Україні у 2012 р. характеризувався збільшенням кількості при зменшенні середньої вартості транзакцій: здійснено близько 150 M&A угод, що в п'ять разів більше, ніж в 2011 р., але в грошовому вираженні зростання обсягів не сталося – загальна сума склала близько 5 млрд. дол. [1].

Одна, велика кількість транзакцій (більше 60 %) було спрямовано не на продаж бізнесу в цілому, а на залучення інвестицій для подальшого розвитку шляхом продажу частки в компанії. Такий тренд був викликаний тим, що залучення коштів через публічні розміщення (IPO) стало неможливим через невдалу ситуації на ринках, а кредитний ресурс для більшості українських компаній став занадто дорогим. Як і минулого року, основними гравцями залишаються місцеві фінансові та промислові групи, що мали власні кошти або можливість залучити дешеві гроші за кордоном. Вони в основному і скуповували державні активи через приватизаційні аукціони або проблемні активи менш успішних конкурентів. Якщо не враховувати приватизацію, найбільша активність спо-

стерігалася у фінансовому секторі та сільському господарстві.

Протягом року західноєвропейські банки виходили з українських активів. Нових власників отримали банки Форум, SEB, VAB. Крім того, частину кредитного портфеля продав французький Societe Generale. На відміну від банківської, у страховій сфері західні компанії входили або збільшували свою присутність в Україні. Так, AXA Group, Aegon і Vienna Insurance Group зробили придбання у 2012 році. У сільському господарстві великі українські холдинги продовжували нарощувати земельний банк через купівлю більш дрібних господарств. Українські компанії не обмежувалися придбаннями всередині країни, а також виходили на сусідні ринки. Одна з найбільших українських агропромислових компаній Kernel придбала зерновий термінал в Російській Федерації, продовжуючи експансію на цьому ринку, яку розпочала ще в 2011 році з придбання виробника соняшникової олії [2].

Якщо говорити про найбільш знакову угоду 2012 року, то нею стало придбання компанією Google українського стартапу Viewdle, що займається розробкою технологій розпізнавання осіб і об'єктів. Хоча вартість цієї транзакції склала, за даними експертів, всього 30 млн. дол., вона привернула увагу до України як до країни, яка щось може запропонувати світові в сфері інформаційних технологій. Багато в 2012 році говорилося про прихід в Україну інвестицій із Китаю. Але ці прогнози збулися лише частково. Китайський капітал справді готовий працювати в Україні, але поки тільки під державні гарантії і в тих проєктах, до яких будуть залучатися китайські виробники певної продукції або послуг. Тому найближчим часом не варто очікувати хвилі M&A за участю китайського капіталу [3].

Фінансові проблеми Євросоюзу залишаються основним фактором несприятливої «погоди» світових настроїв, а це означає, що основна увага західних компаній буде приділена виживанню на основних ринках, насамперед Європи. Основними гравцями в 2013 (вже третій рік поспіль) залишаться українські компанії. Як і в 2012 році перспективними є сільське господарство і фінансова сфера, де продовжуються процеси консолідації проблемних і невеликих активів. Можливе збільшення інтересу до фармацевтичної галузі та медицини, телекомунікації, виробництва продуктів харчування. Обсяг ринку може скласти 4-5 млрд. дол. Поліпшити цей результат, можливо, вдасться за рахунок подальшого розпродажу державних активів, таких як вугледобувні підприємства, виробництво і дистрибуція електроенергії, машинобудування. Але якщо метою приватизації буде, як і в 2012 році, отримання найбільшої ціни, навряд чи цей процес істотно збільшить обсяг ринку M&A. Глобальне ж покращення ситуації можливе тільки при істотному поліпшенні інвестиційного клімату та демонополізації багатьох галузей України [4].

Аграрна політика держави змінюється швидко і, схоже, в корені. На початку 2013 р. влада визначила сільське господарство однією з пріоритетних галузей і вписала до Держпрограми економічного розвитку на 2013-2014 роки більше десятка різних програм з

підтримки сектора. Уряд планував витратити на це не менше 13 млрд. грн. Однак, поряд з цим, заблоковані процедури реєстрації договорів оренди землі та введені стягнення за відсутність проєктів землеустрою або недотримання вимог сівозмін.

Спеціальні режими оподаткування для сільгоспвиробників діють в Україні з 1998 року – тоді тільки так можна було залучити бізнес в агросектор. Передбачалося, що податкові пільги діятимуть тимчасово, поки галузь не реанімується. Нарешті, такою була філософія підтримки кожного вітчизняного сектору, для якого зменшували податкове навантаження в 1990-х роках. Хоча відповідні заходи зазвичай вводять на нетривалий термін, в Україні податкові преференції стали довготривалими. У 2012 році через дії всіх податкових пільг бюджет не отримав близько 60 млрд. грн. У Міндоходів відзначають, що преференції не завжди отримували ті, кому вони необхідні. Незважаючи на такі значні державні преференції, економічна стабільність в галузі не досягнута. Головною причиною цього є використання підприємств галузі у схемах ухилення від оподаткування, які дозволяють скорочувати надходження ПДВ підприємствам інших галузей. Слід звернути увагу і на зміну процесу реєстрації договорів оренди землі. Раніше такі угоди реєструвалися в органах Державного агентства земельних ресурсів. Тепер же реєстрація права оренди здійснюється нотаріусом в момент укладання відповідного договору між сільгосппідприємством та орендодавцем.

Такий механізм передбачає закон "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень", який набув чинності 1 січня 2013 року. Зараз всі питання реєстрації прав на землю передані Державній реєстраційній службі. Проте всі ці реєстраційні реформи заблокували укладення договорів оренди. Зараз у Земельний кадастр занесені лише фрагментарні дані про права на земельні ділянки. У зв'язку з цим нотаріуси не завжди можуть отримати виписку з нього, необхідну для укладення договору оренди. Багатьом підприємствам, яким необхідно продовжити договори оренди, не вдається це зробити.

Таким чином, підприємство продовжує без зареєстрованих договорів обробляти наділи власників, яких може бути сотні і тисячі. Втім, якщо немає інституту реєстрації, то укладені з власниками договори є нелегальними. Найбільше таких проблем у орендарів державних і комунальних ділянок – більшість з них належним чином не зареєстровані. Це далеко не всі новації, які відчуває аграрний сектор. У 2010 році набрали чинності зміни до деяких законів щодо збереження родючості ґрунтів. Цей документ передбачає штраф за використання ділянок площею більше 100 га для ведення виробництва без затверджених проєктів землеустрою. В Україні діє понад 18 тис. сільськогосподарських підприємств, що використовують земельні ділянки площею понад 100 га. З них проєкти землеустрою мають не більше 400. Причина – висока вартість процедури: за документ треба віддати 50 грн. за гектар незрозумілим структурам, які розпишуть порядок сівозмін. За порушення законодавства аграрії повинні заплатити штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а посадові особи – від 300 до 500.

Ця норма набула чинності 1 січня 2013 року, хоча термін застосування цих штрафних санкцій переносився вже двічі. Можливо, податкові преференції для аграріїв дійсно варто переглянути. Багато підприємств, особливо аграрні холдинги, на окремих видах діяльності демонструють шалену рентабельність, яку вони, звичайно, не афішують. Втім, робити це варто за відсутності інших необґрунтованих стягнень і при прозорій політиці державної підтримки [5].

Не зважаючи на вищевказане, Україна поступово повертає собі статус “житниці Європи”. Обсяги експорту в аграрному секторі вже вищі, ніж у металургії. Але виграють від цього буму насамперед не прості фермери, а новітні агромегаструктури.

Вони неупинно ростуть. Найбільший з них – Ukrlandfarming – обробляє вже 670 тисяч гектарів землі у 23 областях України. Таким чином, лише один з декількох десятків великих українських агрогігантів контролює площі, які дорівнюють половині сільськогосподарських земель Бельгії. Слідом за важкою промисловістю і енергетикою, аграрний сектор також став привабливим для крупного землевласника.

Завдяки доступу до дешевших кредитних ресурсів агрохолдинги краще забезпечені сучасною технікою, ніж малі і середні господарства. Крім того, завдяки широкій географії землеволодіння велетні менш залежні від погодних умов. Утім, невпинне зростання посівних площ досі не зробило агрохолдинги ефективнішими, констатує німецький дослідник Симон Вальтер. В рамках наукового проекту міжнародної мережі експертів агрі benchmark він декілька років порівнював показники великих агрохолдингів із найбільш успішними фермерами. “Ефективність агрохолдингів загалом дещо нижча. Менеджмент такого велетня здійснювати значно складніше, процес ухвалення і реалізації рішень доволі тривалий, адже задіяні чимало людей у різних ланках. Крім того, централізоване управління спричиняє додаткові витрати на персонал”, – зазначає Симон Вальтер, вказуючи на проаналізовані ним підприємства [6].

У нинішніх умовах німецькі експерти прогнозують подальше зростання володіння українських агрохолдингів. Насамперед доти, доки в Україні не функціонує ринок землі і оренда паїв залишається у декілька разів дешевшою, ніж у Західній Європі. Більш успішні агрохолдинги продовжуватимуть поглинати фермерські господарства та інші, менш успішні, агрохолдинги. Утім, раціональні з економічної точки зору, межі росту, провідні українські власники вже перетнули.

Поряд з цим, про великі прибутки 40 тисяч малих і середніх українських фермерів і мріяти не можуть. Більшість з них вже багато років бореться за виживання, не отримуючи від держави практично жодної підтримки [5].

Фермери вимагають змінити правила гри на ринку. Цю олігархізацію можна зупинити єдиним шляхом – запровадженням диференційованої системи оподаткування і підтримки. Чим більше господарство, тим меншою має бути підтримка і більшими податки. І навпаки – малі фермери мали би більшу підтримку. Це дало би можливість працювати всім.

Опитані DW експерти підтверджують нерівні умови конкуренції в українському сільськогосподарстві. Адже у той час, як великі агрохолдинги мають можливість залучати відносно дешеві ресурси на міжнародних фінансових ринках, фермерам доводиться брати кредити у банках під понад 20 відсотків річних. “Завдання уряду і парламенту – забезпечити рівність можливостей для всіх виробників. Як для великих, так і для малих. Малі підприємства без доступу до капіталу мають гірші можливості для розвитку, для інвестицій” [6].

Виживання українських фермерів ускладнюється ще й тим, що їм важче, ніж агробаронам, “вирішувати питання” в умовах забюрократизованого і корумпованого державного регулювання. “Якщо уряд хотів би допомогти, перше, що він мав би зробити – зменшити рівень бюрократії, скоротити кількість різноманітних дозволів”, – наголошує Штрубенгофф. Він зазначає, що в нинішніх умовах дозволу, скажімо, на будівництво зернохосвища деяким фірмам доводиться чекати по три роки.

Штрубенгофф переконаний, що українські фермери завдяки відносно низькій собівартості продукції можуть обходитися і без прямих бюджетних дотацій. Головне, за його словами, забезпечити їх дешевшими кредитними ресурсами. “Грошова політика уряду і нацбанку призвела до того, що грошей у банківському секторі мало. Банкам треба дати більші ресурси у національній валюті, аби вони могли кредитувати, у тому числі дрібних фермерів”, – наголошує німецький експерт. За його словами, уряд має покращити бізнесклімат і подбати про те, аби прийшли інвестиції в інфраструктуру, яка забезпечить повноцінне функціонування ринку. Суттєвим імпульсом для цього може стати створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Висновки з проведеного дослідження. Дана стаття надала аналіз методичних основ моделювання управлінських процесів у корпоративних підприємствах. При розробці моделі оптимізації факторів економічного зростання в корпоративних підприємствах здійснено перспективне прогнозування розвитку корпоративних підприємств на основі оптимізації виробничих програм та обґрунтування шляхів удосконалення управління державними корпоративними правами.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ринок злиттів і поглинань України в 2012 році за кількістю угод виріс у 5 разів [E-ресурс] / Фондовий ринок. Останні новини – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/news/151056-rinok-zlittiv-i-poglinan-ukrajini-v-2012-rotsi-za-kilkis-tyu-ugod-viris-u-5-raziv.html>.

M & a market in Ukraine in 2012, the number of deals increased in 5 times [E-source] / the Stock market. The latest news - Access mode: <http://economics.unian.net/ukr/news/151056-rinok-zlittiv-i-poglinan-ukrajini-v-2012-rotsi-za-kilkis-tyu-ugod-viris-u-5-raziv.html>.

2. Український ринок M&A-2013 – тенденції та [Е-ресурс] / Режим доступу: <http://ma.mtininvest.com.ua/ru/component/content/article/149--maa-2012->.

Ukrainian M&A market-2013 - trends and [E-source] / Access mode: <http://ma.mtininvest.com.ua/ru/component/content/article/149--maa-2012->.

3. «Игра на миллион: практика слияний и поглощений в Украине», М.О. Табахарнюк, 2012, эссе. [Е-ресурс] / Режим доступа: <http://altey.com.ua/?p=599>.

«A million: the practice of mergers and acquisitions in Ukraine», M.O.Tabaharnuk, 2012, essays. [E-source] / access mode: <http://altey.com.ua/?p=599>.

4. Довідка. Компанія «МТ-Інвест» - спеціалізований оператор ринку злиття і поглинань в Україні, присутній на ринку М & А з 2007 року [Е-ресурс] / Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2012/12/20/293374>.

Help. Company «MT-invest» - the operator of the market of mergers and acquisitions in Ukraine is present on the market M

& A 2007 [E-source] / access mode: <http://news.finance.ua/ru/about/1/0/all/2012/12/20/293374>.

5. Українські агробарони: діти поганого бізнес-клімату [Е-ресурс] / Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2013/10/03/310213>

Ukrainian agrobearns: children of poor business climate [E-source] / access mode: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2013/10/03/310213>

6. Украинские агробароны: дети плохого бизнес-климата – DW [Е-ресурс] / Фондовый рынок. Останні новини – Режим доступу: <http://finance.bigmir.net/news/economics/40239-Ykrainskie-agrobearns-deti-plohogo-biznes-klimata-DW>

Ukrainian agrobearns: children of poor business climate DW [E-source] / the Stock market. The latest news - Mode of access: <http://finance.bigmir.net/news/economics/40239-Ykrainskie-agrobearns-deti-plohogo-biznes-klimata-DW>

Runcheva N.V. Simulation of the structure of corporate governance in enterprises of agriculture

Abstract. The article deals with methodological approaches to modeling of the structure of management and corporate enterprise of agriculture.

Keywords: economic management of corporate enterprises, agriculture, taxation

Рунчева Н.В. Моделирование структуры управления в корпоративных предприятиях сельского хозяйства

Аннотация. В статье рассмотрены методические подходы при моделировании структуры управления и корпоративных предприятий сельского хозяйства.

Ключевые слова: хозяйственное управление корпоративные предприятия, сельское хозяйство, налогообложение.

Сильченко И.А.¹

Экономические и технологические ориентиры инновационной деятельности промышленных предприятий Украины

¹ Сильченко Ирина Анатольевна, аспирант Приазовского национального технического университета, старший преподаватель Бердянского университета менеджмента и бизнеса, г. Бердянск, Украина

Received November 4, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Рассмотрены вопросы инновационного развития промышленности Украины в современных условиях. Сформулировано основные экономические и технологические ориентиры инновационной деятельности для промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновации, научно-технический прогресс, инновационная продукция, технический уровень, инновационная стратегия.

В современных условиях хозяйствования для активизации инновационной деятельности речь уже не о целесообразности или возможность создания системы поддержки технологических изменений, а о концептуальных основах, критериях, инструментах и механизмах экономической политики. Которые в рамках нынешних финансовых, структурных и институциональных ограничений были бы способны обеспечить рост инвестиций в технологические изменения и надлежащую мотивацию инновационного предпринимательства. К сожалению, пока основная масса профессиональных дискуссий сосредоточена вокруг насущных, однако тактических проблем бюджетного распределения, реформирование налоговой системы, монетарной политики и т.д. Собственно инновационная составляющая развития остается преимущественно без внимания профессионального научного анализа. Поэтому реальной остается угроза превращения понятия "переход к инновационной модели развития"

на формальный лозунг, оторванный от течения реальной экономической жизни страны.

Исследованию путей и проблем инновационного развития экономики посвящены научные работы украинских ученых, таких как В. Александра, А. Амоша, Н. Андреюк, В. Геец, В. Денисюк, М. Долкшный, Е. Лапко, Ю. Макогон, Б. Малицкий, А. Мокий, В. Соловьев, Л. Федулова, Ю. Шкворец и других. Также занимались исследованием данного вопроса выдающиеся зарубежные ученые: Б. Санто, Й. Шумпетер, Г. Менее Б. Твисс, К. Фримен, Р. Фостер, М. Портер, П. Друкер, В. Аньшина, С. Валдайцев, С. Глазьева, А. Горбунова.

Цель статьи - исследовать современное состояние инноваций в промышленности Украины и определить экономические и технологические ориентиры дальнейшего ее развития.

Значительный прорыв в технологиях и информационной сфере побуждает страны ориентироваться на

новые источники конкурентных преимуществ и создавать их. Современный этап связан с занятием лидирующих позиций среди составляющих динамических сравнительных преимуществ, научно-техническими достижениями и инновациями на всех стадиях жизненного цикла продукта, начиная от создания товара или услуги, через продвижение его от производителя к потребителю и заканчивая последующей утилизацией.

В начале XXI века процесс создания и накопления новых знаний привел к переходу к качественно новому состоянию: знания стали самостоятельной производительной силой. Современная "новая экономика" – это производство и использование новых знаний, превращение их в полноценный фактор производства, который играет ведущую роль в системе факторов.

Итак, в современном мире происходит переоценка основных ценностей. От экономической направленности общество переходит к инновационной, от накопления материального богатства как основы личного благосостояния – к накоплению информации как основы общественного прогресса. Не так обладание материальными благами, как владение информацией и интеллектуальным потенциалом определяют место человека в современном обществе. Инвестиции в человеческий капитал и формирование на этой основе интеллектуального капитала общества превращаются в приоритетный общенациональный интерес.

Особенности процесса экономических трансформаций накладывают свои особенности на реализацию инновационной политики. Повышение открытости экономики вводит существенные ограничения эффективности экономической политики государства, в том числе - и в инновационной сфере. Перед правительствами, которые осуществляют экономические трансформации, стоит триединая задача по осуществлению структурной перестройки всего комплекса экономических отношений в соответствии с потребностями рыночной экономики, потребностей открытой экономики, потребностей внедрения инновационного типа развития и построения основ постиндустриального общества.

Украинская экономика остается во многом неконкурентной, ее базис составляют производственные циклы вчерашнего дня – черная металлургия, добыча угля, руды, химическое производство и т.п. Украина обоснованно гордится самолетостроением, космическими технологиями и другими высокотехнологичными производствами. Но они не являются определяющими в структуре украинской экономики. Основная доля украинского экспорта приходится на полуфабрикаты и продукцию низкого уровня обработки.

Со своей стороны, введение инновационного типа роста принципиально важно для обеспечения национальной конкурентоспособности постсоциалистических стран, экономика которых характеризуется значительным удельным весом устаревших производств. Особенно рельефно эта потребность выглядит в свете движения европейских постсоциалистических стран к вступлению в ЕС. Отставание в модернизации структуры национального производства грозит консервацией этих стран в качестве европейской периферии и потерей, в конце концов, их национальной идентич-

ности, их экономической дезинтеграцией и позиционированием как объекта в мировом разделении труда.

Учитывая это, насущной возникает проблема модернизации украинской экономики с целью повышения технологического уровня экспорта и качественных характеристик отечественной продукции, поставляемой на внутренний рынок, что необходимо для обеспечения конкуренции с импортируемыми товарами не только по ценовым, но и по качественным характеристикам. Именно на выполнение этой стратегической задачи должна быть направлена инновационная политика Украины.

Нельзя также игнорировать широко обсуждаемую специалистами проблему нарастания техногенных угроз из-за истощения резерва эксплуатации оборудования и зданий, а также осознание того, что даже сохранение существующего "status quo" на мировых рынках для Украины уже проблематично. Сырьевая модель развития и включения в мирохозяйственные отношения практически лишена будущего. Ведь в условиях "новой экономики" кардинальным образом меняется само понятие категории "сырье". Соответственно меняется и роль стран, экономика которых имеет преимущественно сырьевую направленность. Конкуренция между странами – "сырьевыми придатками" ведущих экономик будет расти.

Процессы экономической трансформации Украины начала, имея в целом разветвленную сферу исследований и разработок, значительный опыт освоения инноваций, особенно в сфере энергетики и электрификации, производстве ряда видов вооружений, других отраслях. Вместе с тем, технический уровень базовых отраслей производства – угольной, черной металлургии, пищевой, многих отраслей машиностроения устарел. Например, сельскохозяйственного, производства оборудования для пищевой промышленности, дорожно-транспортного оборудования, приборостроения, медицинской техники. Производство в целом характеризуется высокой энерго- и материалоемкостью, значительным применением ручного труда. Все заметнее становилось отставание Украины, в применении эффективных информационных технологий, в том числе в области исследований и разработок, автоматизации производства и управления. Основными проблемами остаются низкая эффективность использования результатов научно-технических исследований, обусловленного общей ориентацией экономического развития на экстенсивный тип воспроизводства, директивность планирования, ограниченный доступ отраслей общего назначения к инновационным результатам, несовершенством критериев эффективности экономического развития, ограниченностью финансовых ресурсов и отсутствием налаженных и постоянно действующих механизмов их концентрации на инновационных приоритетах.

Поэтому вопрос дальнейшего инновационного развития, ускорения научно-технического прогресса, рассматривался в Украине, как чрезвычайно актуальный в течение практически всего периода экономических реформ.

Глубокий системный кризис, который длительное время переживает экономика Украины, нестабильность управленческих структур, частая смена кадров,

недостаточное финансирование предусмотренных законодательством мер негативно сказались на содержании, последовательности и результативности реализации мероприятий инновационной политики. Дефакто инновационная деятельность не стала, да и не могла на стадии радикальных экономических реформ стать реальным приоритетом экономической политики [1, с. 28].

Среди главных причин негативных тенденций в этой сфере - длительный спад промышленного производства, отсутствие собственных средств на инновации при дороговизне кредитов, разукрупнение предприятий в процессе приватизации, во многих случаях сопровождалось разрушением инновационной инфраструктуры, незаинтересованность новых владельцев, в том числе иностранных, во внедрении инноваций, которые приводят к улучшению материальной базы производства. Фундаментальной причиной торможения инновационной деятельности в Украине является низкий платежеспособный спрос на инновации, в результате чего почти 80% финансирования инновационной деятельности в промышленности осуществляется за счет собственных средств предприятий [3].

Состояние инновационной деятельности в Украине большинством экспертов-ученых определяется как кризисное, и такой, что не соответствует уровню инновационных процессов и потребностям инновационного развития, в промышленно развитых странах. Стабильное сокращение реальных объемов финансирования научно-технического комплекса и отсутствие действенной государственной научно-технической политики не дают возможности для перехода к инновационной модели развития. Реформирование научно-технического комплекса построено по принципам частных изменений целей и задач, без учета общеизвестных факторов функционирования и развития научно-технического потенциала: активной и предполагаемой государственной поддержки, формирование спроса на научные достижения со стороны реального сектора экономики и т.д.

Итак, сталкиваясь с сокращением спроса на свою устаревшую продукцию, предприятия заинтересованы в осуществлении инноваций. Однако из-за изношенности основных фондов они физически не готовы к внедрению радикальных инновационных изменений, а из-за дефицита финансовых ресурсов не в состоянии осуществить необходимую технологическую перестройку.

При таких условиях рост спроса на инновационную продукцию на потребительском и производственном рынках ведет к обострению экономических противоречий и диспропорций в национальной экономике. Попытки осуществления отраслевого "технологического скачка" при сохранении общего неблагоприятного предпринимательского и инвестиционного климата в стране, чрезмерного фискального давления, неэффективности институциональной структуры экономики оборачиваются потерями других секторов экономики. Введение льготных режимов для отдельных секторов усиливает фискальное давление на другие сектора экономики Украины, побуждает к увеличению внутренних займов. Продукция высокотехнологичных отраслей промышленности не находит сбыта

в других отраслях из-за большого технологического отрыва и отсутствие мотивации использования, существенно снижает синергетический эффект инноваций, эффективность таких "точек роста" поглощается в общественном масштабе затратностью других секторов экономики.

Таким образом, модель создания локальных инновационных центров (в виде технопарков, технополисов и т.п. или стимулирования исключительно "высокопроизводительных" отраслей и производств) в Украине малоэффективна из-за низкой восприимчивости экономики к инновациям. Такая политика не будет способствовать в современных условиях укреплению всей экономики, а предопределяет создание "технологических анклавов" за счет сдерживания развития остальных секторов, побуждать к злоупотреблениям и коррупции. Попутно отметим, что рассматривая внешние рынки как потенциального потребителя украинского инвестиционного продукта, обязательно должны учитывать наличие существенных явных и неявных политико-правовых препятствий, которые существуют в современном мире потоков продукции высоких технологий.

Главным условием развития инновационной сферы и становления "новой экономики" является обеспечение "эластичности" экономической динамики, динамического реагирования экономической среды на колебания спроса и предложения, внешнеэкономической конъюнктуры, изменения уровня доходности отраслей и производств, аккумуляции и перераспределения финансовых ресурсов средств. Это свидетельствует о необходимости введения новой парадигмы денежно-кредитной и бюджетно-налоговой политики, которые должны для реализации поставленной цели инновационного развития иметь стимулирующий, а не нейтрально-ограничительный, как прежде, характер. В частности, некоторые исследователи специально подчеркивают, что агрессивная базисная инновация переориентирует на себя потоки ресурсов через денежную сферу. Следовательно, без эффективной денежной сферы вызревания базисной инновации невозможно: возможно только осуществления полумер через улучшающие инновации, которые финансируются из государственного бюджета прямо или через инновационные льготы.

Между тем, ошибочными были бы и попытки отложить задачу перехода к инновационной модели развития к времени решения основных макроэкономических противоречий. Ведь, как было показано выше, указанные противоречия имеют свойство самовоспроизводиться. Потеря приоритета в сфере разработки, производства и сбыта высокотехнологичной продукции, фиксация этого "status quo" вхождением в систему международных правовых соглашений с промедлением кардинальных сдвигов в нужном направлении, делает перспективы развития инновационной деятельности все более проблематичными. Усиление открытости экономики накладывает дополнительные ограничения на экономическую политику государства, повышает требования к ее эффективности, также делая действенную политику в инновационной сфере все более сложной задачей.

Определяющим ориентиром инновационной стратегии должно стать обеспечение готовности национальной экономической системы и субъектов хозяйствования к широкомасштабному осуществлению инновационной деятельности и функционирования в условиях инновационного развития. Поэтому инновационное развитие промышленных предприятий Украины должны обосновываться на:

- осуществлении целенаправленной государственной промышленной и инвестиционной политики, направленной на активизацию нововведений, как приоритетной составляющей общей стратегии социально-экономического развития государства;

- создании благоприятных институциональных условий для инновационной деятельности в стране: правового обеспечения инновационной деятельности предприятий; внедрение действенного льготного режима осуществления инновационной деятельности, совершенствование механизмов финансирования инновационной деятельности;

- применении средств защиты национального рынка, производства и капитала, поощрении их развития, стимулировании инновационной направленности последнего;

- последовательном увеличении совокупного спроса, совершенствовании инфраструктуры рынков с целью повышения удельного веса сложных, наукоемких продуктов в личном и производственном потреблении;

- создание условий для реализации отечественными предприятиями наступательной стратегии на внешних рынках, поддержки конструктивной конкуренции на внутреннем рынке, которая будет поощрять предприятия к инновационной деятельности;

- диверсификации организационных форм функционирования национальной экономики, обеспечении сотрудничества малых, средних и крупных предприятий, поддержки ведущих крупных предприятий и объединений, могут реализовать общегосударственные инновационные приоритеты, развития научно-производственной кооперации, венчурного бизнеса, промышленно-финансовой интеграции, в том числе – на международном уровне;

- обеспечении тесной интеграции производства, финансов, науки, образования с целью содействия опережающему развитию научно-технологической сферы;

- конверсии "теневых" капиталов и привлечении "теневых" сектор в сферу легального оборота финансовых ресурсов, инвестирование и расширение на этой основе собственных ресурсов предприятий для инновационной деятельности; приоритетному развитию человеческого капитала как основы будущего постиндустриального общества.

Важным является уровень значимости инноваций. За последние годы в Украине фактически не было внедрено ни инновации общегосударственного масштаба (макротехнологиями) ни отраслеобразующего масштаба (отраслевые технологии). Подавляющее большинство инноваций имеет локальный характер, и их значение не выходит за пределы отдельных предприятий и производств.

Необходимо в ближайшее время разработать гибкую систему приоритетов инновационной сферы. Которые обеспечиваются государственными инвестиционными ресурсами, для того, чтобы вложенные средства в приоритетные направления, были использованы как локомотив инновационного развития страны, способные активизировать и подтянуть за собой другие направления инновационной сферы [2, с. 283].

В целом направлениями инновационных программ в промышленности должны стать:

- возобновляемая энергетика, модернизация муниципальной инфраструктуры;

- реорганизация отраслевых научных учреждений в промышленности в инжиниринговые центры;

- техническое обновление на передовой технологической базе основных производственных фондов ведущих промышленных предприятий;

- углубление потенциала промышленно-технологической переработки и создания условий для совершенствования воспроизводственной структуры промышленности по технологическим укладам;

- внедрение энерго- и ресурсосберегающих технологий;

- модернизация минерально-сырьевого сектора экономики;

- реконструкция действующих предприятий в электроэнергетике, угольной, металлургической, машиностроительной, легкой, пищевой и других отраслях.

Условием реализации инновационного потенциала является оздоровление экономической среды, в котором производственные предприятия организуют инновационное воспроизводство. Система стимулирования инновационной деятельности предприятий в Украине предусматривает:

- прямую финансовую поддержку инновационных процессов, заключается в непосредственном финансировании перспективных наукоемких производств за счет бюджетных средств;

- предоставление беспроцентных или льготных займов;

- государственный заказ на инновационные продукты;

- государственные выплаты ведущим научным учреждениям;

- фискальные льготы для предприятий-инноваторов;

- налоговые льготы для высших учебных заведений, научных учреждений и организаций.

Проводя наступательную инновационную стратегию, можно развить любую технологию до мирового уровня. Промышленным предприятиям нашей страны следует стремиться к разработке прогрессивных образцов оборудования, новых видов изделий, их освоения в производстве, что позволило бы динамизировать развитие экономики и расширения рынка сбыта. Следует искать опоры в сильных, динамичных предприятиях и развивать, прежде всего, те нововведения, по которым они являются лидерами и позволяющие реализовать наибольший объем добавленной стоимости. В связи с этим необходимо как можно быстрее провести техническую реконструкцию отечественных предприятий, результатом которой было повышение уровня качественного состояния их производственной базы и достижение такого уровня техники и технологии, который позволил бы национальным предприя-

тиям выпускать продукцию высокого качества и обеспечивать ее конкурентоспособность на мировых рынках. Процесс создания и использования промышленного нововведения можно разделить на следующие фазы: фундаментальные исследования; прикладные исследования, разработка инженерно-технической документации и конструирование, создание опытного образца; экспериментальное производство; сбыт. Чтобы все эти фазы были взаимосвязаны и составляли единый непрерывный процесс, необходимо создать ответственный хозяйственный механизм, который мог бы обеспечить преобразование инновационной деятельности в реальный экономический процесс. Для успешной реализации инноваций необходимо учитывать следующие факторы: ориентация на рынок, соответствие инновации цели органи-

зации; эффективная система отбора и оценки проектов, и эффективное управление проектами и контроль, наличие в организации источника творческих идей; восприимчивость организации к нововведениям.

Таким образом, инновационное обновление промышленных предприятий на основе разработки, обоснования и реализации приоритетных направлений будет способствовать обеспечению совершенствования основных показателей, характеризующих производственно-хозяйственную, а также административно-управленческую деятельность предприятия. При этом процесс инновационного обновления промышленных предприятий должно быть непрерывным, что обеспечит устойчивость их социально-экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Амоша А.И. Инновационный путь развития Украины: проблемы и решения // Экономист, 2005. № 6. - 26-29 с.
Amosha O.I An innovative way of development of Ukraine: problems and solutions [An innovative way of development of Ukraine: problems and solutions] // The Economist, 2005. №6. - 26-29 s.
2. Высоцкая И.Б. Состояние и проблемы инновационной деятельности в промышленности Украины // научный вестник НЛТУ Украины, 2008. № 18/10. - 279-285 с.

- Vysotska I.B. Status and problems of innovation industry of Ukraine [Status and problems of innovation industry of Ukraine] // Scientific Bulletin NLTU Ukraine, 2008. № 18/10. - 279-285 s.*
3. Государственный комитет статистики Украины [Э-ресурс] – www.ukrstat.gov.ua.
State Statistics Committee of Ukraine [E-source] - www.ukrstat.gov.ua.

Silchenko I.A. Economic and technological approaches of innovative activities of industrial enterprises in Ukraine

Abstract. The question of innovative development of industry in Ukraine today. Formed the basic economic and technological innovation benchmarks for industry.

Keywords: innovation, scientific and technological progress, innovative products, technical level, innovative strategy.

Сисоєв О.В.¹

Передумови формування інституту факторингу в Україні

¹ *Сисоєв Олексій Володимирович, аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна*

Received November 9, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Стаття присвячена аналізу передумов формування інституту факторингу в Україні; показано, що факторинг постав в наслідок необхідності управління дебіторською заборгованістю, оскільки суб'єкти підприємницької діяльності в Україні, а особливо представники малого та середнього бізнесу, часто стикаються з проблемою повернення дебіторської заборгованості. Показано, що факторинг почав формуватися в Україні з метою фінансування реальної економіки країни, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, виведення економіки з кризи.

Ключові слова: факторинг, дебіторська заборгованість, малий і середній бізнесу, ринкова система, види банківських послуг.

Вступ. Умови жорстокої конкуренції диктують свої правила всім суб'єктам господарювання: як підприємствам, так і фінансовим установам. Суб'єкти підприємницької діяльності в Україні, а особливо представники малого та середнього бізнесу, в сьогоденних умовах господарювання часто стикаються з проблемою повернення дебіторської заборгованості. В таких умовах особливо зростає роль раціонального управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження виникнення безнадійних боргів. Одним із способів розв'язання цієї проблеми є застосування сучасної форми рефінансування – фак-

торингу як запоруки дієвого управління дебіторською заборгованістю.

Банки, в свою чергу, прилаштовуючись до умов ринкової системи, створюють нові види послуг або починають надавати їх на більш лояльних умовах. Саме факторинг – ризикований, але високоприбутковий бізнес, – є одним із таких найперспективніших видів банківських послуг.

Проблемі факторингу як фінансового інструменту при управлінні дебіторською заборгованістю присвячено низку наукових праць. Серед вітчизняних учених-економістів, що вивчали проблему управління дебіторською заборгованістю, а зокрема факторингу,

слід виокремити таких авторів, як Ю.С. Скакальський, Т.Е. Белялов. Значний внесок у розвиток теорії факторингу зробили такі сучасні економісти, як Л.В. Руденко, Ю.М. Лисенков, Б.З. Гвоздев, Л.Ю. Білоусов, але недостатньо дослідженими залишилися питання формування факторингу як фінансового інституту.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення передумов формування інституту факторингу в Україні.

Результати. П'ятнадцять років тому українська економіка була зовсім іншою, адже саме в цей період наша країна найбільш відчувала наслідки розпаду Радянського союзу та руйнування командної економіки. Так, 1997 року почали набирати оберти процеси приватизації, у багатьох галузях економіки була гостра криза неплатежів. Середня заробітна плата складала близько 80 доларів і залишалась незмінною протягом довгого періоду часу. Система державних фінансів працювала в умовах хронічного браку коштів. Бюджетний дефіцит становив більш як 5% ВВП, уряд постійно вдавався до великих запозичень [5].

Під впливом зазначених чинників було здійснено перехід до боргового фінансування дефіциту державного бюджету як за рахунок внутрішніх, так і за рахунок зовнішніх позик. Як наслідок, внутрішній борг країни, який у 1997 році становив 4,95 млрд. грн., втричі перевищив зовнішню заборгованість, яка складала на той час 1,5 млрд. грн. Позичаючи гроші у всіх, хто їх давав, багато українських банків, що були основними кредиторами держави на внутрішньому ринку, опинилися у скрутному становищі, деякі навіть збанкрутіли [4].

В результаті, фінансова криза 1998-1999 років закінчилася, як завжди в таких випадках, сходом економіки, девальвацією національної валюти, втечею з країни нерезидентів, які купили державні цінні папери.

Для уникнення дефолту НБУ почав проводити жорстку рестрикційну монетарну політику, спрямовану на зниження готівкової маси у ВВП.

Результатом проведення таких заходів стали: зростання кредиторської заборгованості у 1994 – 1999 роках більш, ніж у 170 разів, дефіцит високоліквідних активів підприємств (загалом ліквідна частка в оборотних коштах підприємств за 1991 – 1999 рр. скоротилась з 77,6% до 27%), зростання заборгованості підприємств перед бюджетом (з початку до середини 1999 р. цей показник збільшився з 13,3 млрд. грн. до 16,4 млрд. грн.), зменшення абсолютного прибутку в економіці у січні-лютому 1999 року порівняно з аналогічним періодом 1998 р. на 40%, а в сфері будівництва і торгівлі фінансовий результат взагалі був від'ємний [9].

Таким чином, збитковим на той час було кожне друге підприємство, платіжна дисципліна була майже на нулі, почалася повальна бартеризація економіки. Так, на кінець 1997 р. близько 40% всієї промислової продукції реалізовувалося по бартеру; у ПЕК рівень бартеру сягнув 45%, в машинобудуванні – 48%, виробництві будматеріалів – 58%, цукровій промисловості – 62%. У шинній і нафтохімічній промисловості бартер став практично єдиним засобом розрахунків. За-

галом, станом на 1999 р. грошима оплачувалося трохи більше третини всієї продукції [1].

Головною причиною такого стану вітчизняних підприємств стали незадовільний стан їх обігових коштів і гостра нестача готівки. Уповільнення швидкості обертання грошей було наслідком несвоечасних розрахунків між суб'єктами господарювання, відтоку грошей у тіньову економіку. Ще більше ситуація ускладнювалась у зв'язку з високими ставками за банківськими кредитами, що робило дане джерело фінансування недоступним для підприємств. В результаті частка кредитів у фінансуванні інвестицій скоротилась із 49% ВВП у 1992 р. до 5% в 1998/99 рр. Немало сприяла бартеризації і діюча податкова система. Вона змушувала підприємців, які в принципі мали можливість розраховуватися «живими» грошима, йти на товарообмінні операції, оскільки тільки таким шляхом вони могли послабити дію податкового пресу [1].

Таким чином, криза 1998–1999 рр. показала, що найкращі шанси на виживання мають компанії, котрі зав'язані на держзамовлення і фінансуються з бюджетних програм. Зокрема, сюди належать підприємства військово-промислового комплексу, дорожнього будівництва, житлове комунальне господарство та геологорозвідки, які, за словами експертів, залишаться на плаву, що б не трапилося.

Переважна ж більшість вітчизняних підприємств виявилася неспроможною ефективно управляти дебіторською заборгованістю – гроші втрачали свою купівельну спроможність унаслідок інфляції, зростали збитки від невикористаних можливостей, виникав дефіцит обігових коштів.

В таких умовах дедалі актуальнішою ставала потреба у фінансуванні постачання товарів, надання послуг, кредитуванні товарів (робіт, послуг). Одним із таких способів стало надання постачальником відстрочки оплати за товар або послугу [6]. Але він мав певні негативні наслідки для постачальника. Коли останній пропонував відстрочку оплати, він ставав кредитором покупця та разом із цим з'являлась низка проблем для самого постачальника, а саме: обмеження наявних обігових коштів, вірогідність неотримання плати від покупця своєчасно тощо. Все це спричиняло додаткові витрати і підвищувало ризики, з якими стикались виробники і постачальники.

Виникнення цих проблем і обумовило потребу у такому інструменті, як факторинг, завдяки якому постачальник міг негайно отримати до 90% суми платежу за проданий товар, незважаючи на надану покупцеві відстрочку, а також домогтися покращення платіжної дисципліни своїх дебіторів. Таким чином, з'явилась перша складова інституту факторингу – суспільна потреба в його існуванні.

Другою складовою інституту повинні були стати організації, що мали змогу задовольняти вищезазначену суспільну потребу. На відміну від розвинених країн, в Україні найбільшими операторами даного ринку стали не спеціалізовані компанії, а банки. Поясненням цьому є відсутність на той час сформованого фінансового ринку та потужний вітчизняний банківський сектор, формування якого розпочалося ще в межах СРСР.

Незважаючи на те, що під час фінансової кризи 1998 р. українські банки втратили близько третини капіталу, а девальвація гривні впродовж 1998–1999 рр. зменшила реальний капітал банківської системи ще майже вдвічі, в післякризовий період банківська система України характеризувалась високим рівнем концентрації капіталу у невеликій кількості банків. Зокрема, протягом 1999–2002 рр. спостерігається тенденція до зростання питомої ваги найбільших і великих банків у загальній сумі пасивів, сумарних зобов'язань і балансового власного капіталу усіх банків країни. Винятковим є 2001 р., коли відбулося зменшення частки найбільших і великих банків у названих показниках у зв'язку з вилученням упродовж 2001 р. з Державного реєстру банків України дев'ятиох банків, зокрема АК АПБ «Україна». Загалом же, на початок 2002 р. найбільші банки володіли 49,7% пасивів усіх діючих банків, 53,1% сумарних зобов'язань і 32,7% балансового власного капіталу [3].

Також потужність вітчизняного банківського сектору характеризувалася групуванням банків за розміром сплаченого статутного капіталу. Зокрема, протягом 1998 – квітня 2001 рр. розмір сплаченого статутного капіталу збільшився з 2107 млн грн. до 3915 млн грн., тобто на 85,8 %. Враховуючи те, що протягом аналізованого періоду кількість діючих банків зменшилася на 23 одиниці (на 13 %), то у розрахунку на один діючий банк обсяг сплаченого статутного капіталу зріс до 25,3 млн. грн., або більш як у 2 рази [2].

Враховуючи ці обставини та стан, в якому опинились більшість підприємств на початку 2000-х років, одним з основних напрямів діяльності комерційних банків стало кредитування економіки. Так, якщо у 2000 р. відволікання ресурсів на обслуговування потреб уряду становило більше третини обсягів кредитування – 36%, а в 1996 р. воно перевищувало половину кредитних вкладень, то в 2001 р. цей показник скоротився до 28% [7]. Це дозволило спрямувати вивільнені кошти на задоволення потреб реальної економіки, зокрема малих і середніх підприємств. Інструментами фінансування при цьому виступали не лише кредити, а й такі джерела рефінансування, як факторинг.

Поява фактора в розрахунках між покупцем і постачальником вирішувала практично всі проблеми, з якими стикнулись суб'єкти економіки в 2000 році, зокрема: нестача готівки, зростання дебіторської заборгованості, дефіцит обігових коштів, низька оборотність оборотних активів, низька платіжна дисципліна, від'ємний фінансовий результат, значна заборгованість перед бюджетом, бартеризація економіки. Так, звернувшись за послугами факторингу, підприємство майже відразу отримувало до 90% вартості поставки дебітору, що сприяло зниженню дебіторської заборгованості. Кошти, отримані від фактора, використовувались для розрахунків з постачальниками сировини, внаслідок чого зменшувалась кредиторська заборгованість підприємства. Також частково ці кошти спрямовувались на сплату податків та зборів, зменшуючи заборгованість перед бюджетом. Завдяки грошам,

отриманим в результаті факторингу, підприємствам не потрібно було вилучати обігові кошти на здійснення обов'язкових виплат, що покращило стан оборотних активів і вирішило проблему ліквідності виробника. Як наслідок, факторинг сприяв відмові від бартерного обміну, що було обумовлене відсутністю необхідності негайної оплати поставок товарів (робіт, послуг). Крім цього, управління дебіторською заборгованістю, яке здійснював фактор, сприяло покращенню платіжної дисципліни дебіторів.

Отже, першим банком, який почав надавати послуги факторингу, став АКБ «Укрсоцбанк», який запровадив факторингове фінансування в 2001 році. З часом технологію факторингу підтримав і запровадив в кінці 2003 р. «ТАС-Комерцбанк» (зараз «Сведбанк»), розпочавши активну експансію ринку. З 2006 року факторингові операції починає проводити державний банк «Укресімбанк», що доказало зацікавленість в даному інструменті рефінансування не лише комерційних банків і фінансових установ, а й держави [8].

З часом **факторингове обслуговування запровадили** «Райффайзен Банк Аваль», «ПриватБанк», «Петрокомерц-Україна», «Українська фінансова група».

На сьогодні основними операторами національного ринку факторингових послуг є «Укрсоцбанк», «Укресімбанк», «Сведбанк», «Райффайзен Банк Аваль», фінансова компанія «Арма Факторинг». Досить привабливими є програми факторингу, представлені у банках «ОТП банк», «ВАБ Банк», «Контракт» [8].

Загалом, на українському ринку факторингові послуги пропонують близько 34 банків та спеціалізованих факторингових інвестиційних компаній. Обсяг наданих факторингових послуг на вітчизняному ринку динамічно зростає.

Висновки. Наслідки фінансової кризи 1998 року в Україні найболючіше відбилися на стані вітчизняних підприємств, які в післякризовий період зіткнулись з безліччю проблем. Зокрема, сюди слід віднести незадовільну платіжну дисципліну підприємств і, як наслідок, несвоєчасні розрахунки між постачальниками та покупцями товарів (робіт, послуг); зростання дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єктів господарювання; дефіцит високоліквідних активів; незадовільний стан обігових коштів вітчизняних підприємств; зменшення прибутковості діяльності більшості з них; уповільнення швидкості обертання грошової маси; високі відсоткові ставки за банківськими кредитами; зростання заборгованості підприємств перед бюджетом; неефективна податкова політика; значна бартеризація економіки.

Єдиним на той час інструментом, який сприяв вирішенню названих проблем та виведенню вітчизняних підприємств з кризового стану, в якому вони опинились після 1998–1999 років, став факторинг. Саме цей інструмент почали застосовувати банки – найбільш стабільні і розвинені фінансові установи того періоду – з метою фінансування реальної економіки країни, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, виведення економіки з кризи.

**ЛІТЕРАТУРА
(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)**

1. Економічна історія: Електронний підручник / Бережний В.М., Чавикіна Ю.Б. – Харків: ХНАДУ, 2008 – 224 с. *Economic History: Electronic textbook / Berezhnyi V.M. Chavykina J.B. - Kharkov: HNADU, 2008 – 224 p.*
2. Бюлетень НБУ. – 2001. – № 4. – С. 148. *Bulletin of the NBU. – 2001. – № 4. – P. 148.*
3. Вісник НБУ – 1999. – № 3. – С. 23– 30; 2000. – № 3. – С. 23– 34; 2001. – № 3. – С. 8– 19; 2002. – № 3. – С. 9– 20. *Bulletin of the National Bank of Ukraine – 1999. – № 3. – P. 23–30, 2000. – № 3. – P. 23–34, 2001. – № 3. – P. 8–19, 2002. – № 3. – P. 9–20.*
4. 1998 рік. Перший герой України // Друкований орган Міністерства оборони України журнал «Атлантична панорама» – 2011, № 4 (35). *1998. The First Hero of Ukraine // edition of the Journal of the Ministry of Defence of Ukraine “Atlantic Panorama” – 2011, № 4(35).*
5. Українська економіка: 10 років відтоді // Вісник центру – Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень – 1 жовтня 2007 року, число 32 (379). *Ukrainian economy: 10 years since // Journal Center - Newsletter of the International Centre for Policy Studies – October 1, 2007, 32 (379).*
6. Факторинг замість товарних кредитів // Мій бізнес – серпень-вересень 2009, № 5. *Factoring of trade credits instead // My Business - August - September 2009, № 5.*
7. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с. *Financial Restructuring in Ukraine: Challenges and Directions: Monograph / by scient. ed. V. Fedosov. – Kyiv: Kyiv National Economic University, 2002. – 387 p.*
8. Внукова Н., Опешко Н. Ризики факторингу та способи їх страхування // Україна фінансова: інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. Режим доступу: http://www.uфин.com.ua/analit_mat/strah_rynok/105.htm. *Vnuково N., Opeшко N. Risks factoring and how their insurance // Ukraine Finance: Information portal of Ukrainian Financial Development Agency. http://www.uфин.com.ua/analit_mat/strah_rynok/105.htm.*
9. Олешко А.А. Генезис антикризового регулювання економіки України // Електронне наукове фахове видання Академії муніципального управління «Ефективна економіка». Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1253>. *Oleshko A. A. Genesis of crisis management of the economy of Ukraine // Electronic scientific editions of the Academy of Municipal Management “Efficient Economy.” Access <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1253>.*

Sysoiev O.V. Background for the formation of the factoring institution in Ukraine

Abstract. The analysis the conditions of formation of the Institute factoring in Ukraine are in this article. In particular, they include poor payment discipline of firms and as a result, late payments between suppliers and buyers of goods (work, services); the growth of receivables and payables entities; lack of liquid assets; the poor state of current assets of domestic enterprises; reducing the profitability of most of them; slowing the speed of rotation of the money supply; high interest rates on bank loans; an increase of debts of the budget; ineffective tax policy; a significant barter economy. It is shown that factoring appeared as a result of the need to manage receivables as business entities in Ukraine, especially small- and medium-sized businesses are often faced with the problem of repayment of debts. It is shown that factoring began to form in Ukraine in order to finance the real economy of the country, the promotion of small and medium-sized businesses, to put the economy out of crisis. The terms of fierce competition dictate their rules to all the subjects of managing: to both the enterprises and financial institutions. The subjects of entrepreneurial activity in Ukraine, and especially representatives of small and median businesses, face the problem of returning of debt receivable in the today's terms of managing. The role of rational management of debt receivable is grown in such conditions and its timely returning and warning occurrence of bad debts are important too. One of the ways of solving this problem is to use modern forms of refinancing – factoring as a mortgage of effective management of the debt receivable.

Keywords: *factoring, receivables, small and median business, market system, banking services.*

Сысоев А.В. Предпосылки формирования института факторинга в Украине

Аннотация. Статья посвящена анализу предпосылок формирования института факторинга в Украине. В частности, сюда следует отнести неудовлетворительную платежную дисциплину предприятий и, как следствие, несвоевременные расчеты между поставщиками и покупателями товаров (работ, услуг, рост дебиторской и кредиторской задолженности субъектов хозяйствования, дефицит высоколиквидных активов; неудовлетворительное состояние оборотных средств отечественных предприятий, уменьшение доходности деятельности большинства из них; замедление скорости вращения денежной массы; высокие процентные ставки по банковским кредитам, рост задолженности предприятий перед бюджетом; неэффективная налоговая политика; значительная бартеризация экономики. Раскрыто, что факторинг появился в результате необходимости управления дебиторской задолженностью, поскольку субъекты предпринимательской деятельности в Украине, а особенно представители малого и среднего бизнеса, часто сталкиваются с проблемой возврата дебиторской задолженности. Показано, что факторинг начал формироваться в Украине с целью финансирования реальной экономики, содействие развитию малого и среднего бизнеса, вывода экономики из кризиса. Условия жесткой конкуренции диктуют свои правила всем субъектам хозяйствования: как предприятиям, так и финансовым учреждениям. Субъекты предпринимательской деятельности в Украине, а особенно представители малого и среднего бизнеса, в сегодняшних условиях хозяйствования часто сталкиваются с проблемой возврата дебиторской задолженности. В таких условиях особенно возрастает роль рационального управления дебиторской задолженностью, своевременного ее возврата и предупреждения возникновения безнадежных долгов. Одним из способов решения этой проблемы является применение современной формы рефинансирования – факторинга как залога эффективного управления дебиторской задолженностью. Банки, в свою очередь, приспосабливаясь к условиям рыночной системы, создают новые виды услуг или начинают предоставлять их на более лояльных условиях. Именно факторинг – рискованный, но высокодоходный бизнес, является одним из таких перспективных видов банковских услуг.

Ключевые слова: *факторинг, дебиторская задолженность, малый и средний бизнес, рыночная система, виды банковских услуг.*

Свиридова С.С.¹, Чеховская О.В.²

Стратегия реструктуризации предприятий в условиях кризисной ситуации

¹ Свиридова Светлана Сергеевна кандидат экономических наук, доцент

² Чеховская Ольга Витальевна, студент магистратуры
Одесский Национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В данной статье рассмотрены задачи которые возникают перед предприятием в кризисных условиях, некоторые из них решаются с помощью разработки стратегии реструктуризации. Реструктуризация предприятия с точки зрения стратегического управления дает возможность предприятию адаптироваться к изменяющимся рыночным условиям. Рассмотрены виды реструктуризации, сущность, задачи стратегической реструктуризации. Предложено использовать комплексную стратегическую реструктуризацию предприятия, которая позволит выявить резервы внутреннего развития конкурентоспособного потенциала предприятия на различных этапах жизненного цикла.

Ключевые слова: предприятия, стратегия реструктуризации, рыночные условия, условия кризиса, конкурентоспособный потенциал предприятия.

В настоящее время многие промышленные предприятия находятся в кризисном состоянии. Состояние отечественной экономики на макро- и микро-уровне характеризуется деформированной структурой производства. Поэтому одним из стратегических заданий эффективного развития производственного потенциала и выживания его в сложных условиях является структурная перестройка.

Реструктуризация предприятия является длительным процессом, осуществляемым при помощи специалистов самого разного профиля и направленным на повышение эффективности использования собственного внутреннего потенциала организации и адаптацию к новым рыночным условиям.

Большинством специалистов в области управления предлагается базовая версия процесса реструктуризации, в которой установлена достаточно жесткая последовательность выполнения этапов подготовки и проведения реструктуризации (рис.1).

Базовая версия отображает лишь последовательность действий и не дает представления о существующих возможностях и механизме выбора направлений преобразований, вариантов решений в зависимости от состояния предприятия, ситуационных факторов.

В качестве методического средства, способствующего повышению эффективности преобразования структуры предприятия, проводимого в рамках стратегических преобразований, предлагается комплексная управленческая технология, основанная на четком определении последовательности основных этапов проведения реструктуризации.

На первом этапе проводится всесторонняя оценка и анализ предприятия, факторов его внутренней и внешней среды. На этой основе выявляются ключевые проблемы предприятия, его резервы и конкурентные преимущества, оцениваются условия реструктуризации.

На втором этапе на основе анализа ситуации и оценки выявленных возможностей предприятия осуществляется определение целей и концепции преобразований.

На третьем этапе в зависимости от специфики предприятия, условий преобразования осуществляется выбор стратегии реструктуризации.

В предлагаемой технологии особое внимание уделяется вопросу координации структурных параметров. Поэтому на четвертом этапе после выбора стратегии производится ее увязка с организационно-правовой формой и структурой управления. В основе технологии лежит метод анализа и адаптации структурных параметров в зависимости от ситуационных факторов. Чем выше степень согласования структурных параметров модели, тем благоприятнее предпосылки успешного осуществления преобразований, проект которых разрабатывается и утверждается на пятом этапе.

Реструктуризация является одним из основных инструментов антикризисного управления. И применяется как способ предотвращения банкротства предприятия и выхода его из кризиса. Для этого проводится соответственно финансовая, производственная или управленческая реструктуризация. Находясь в сложных условиях, целями реформирования предприятия обычно являются восстановление ликвидности, платёжеспособности, эффективности производства[1].

Целью данной статьи является рассмотрение реструктуризации предприятия с точки зрения стратегического управления адаптацией к изменяющимся рыночным условиям.

Данная проблема является очень актуальной для нашего времени, так как не созданы условия для устойчивого социально-экономического развития, не преодолен системный кризис, охвативший все отрасли производства и обращения товаров, а также финансово-кредитную сферу.

Базовая версия процесса реструктуризации такова:

Полная диагностика предприятия:

- финансовое состояние
- состояние активов
- объемы продаж
- загрузка фондов
- рентабельность цеха, участка
- структура издержек

↓

Анализ и разработка концепции:

- миссия
- критерии успеха
- бизнес-компромиссы
- сегменты рынка
- потребители

- специализация
- конкуренты
- стратегия роста или выживания
- текущие стратегии

Программа реструктуризации:

- бизнес-планы
- Планы действий
- описание новых функций
- описание бизнес-процессов
- система учета
- план персонала
- функциональные стратегии, модели

Реализация программы реструктуризации:

- детализация планов
- информирование сотрудников
- стимулы активного участия
- контроль сроков
- финансовая и производственная реструктуризация

Практически не сформирована новая, отвечающая требованиям организационная структура производства, не подготовлен высокопрофессиональный слой предпринимателей.

Промышленные предприятия находятся в «лежащем» состоянии. Полностью отсутствует система маркетинга, ориентированная на рынок; основные фонды изношены, продукция, которую выпускают заводы, имеет достаточно низкую конкурентоспособность. Большинство крупных промышленных предприятий представляют собой огромные неиспользуемые мощности, которые никогда не будут востребованы в прежнем объеме. И только отдельные предприятия развиваются достаточно динамично и эффективно.

Существование тесной зависимости между состоянием внешней и внутренней среды приводит к необходимости своевременных изменений целей, стратегии предприятия, его организационных характеристик, структуры, функций и потенциала для адаптации к изменяющимся рыночным условиям. Так как быстро меняется внешняя среда эффект от преобразования деятельности теряет свою значимость со временем, поэтому главным следствием изменений является организация предприятия в виде системы, своевременно реагирующей на требования рынка, партнеров, конкурентов.

В связи с этим, высокоэффективным рыночным инструментом для предприятия в условиях динамичной, сложной и неопределенной внешней среды является реструктуризация.

Реформирование представляет собой целенаправленное преобразование системы в изменяющихся условиях внешней и внутренней среды, которое приводит к изменению её организационной, производственной, финансовой, инвестиционной, коммерческой, информационной структур, при необходимости и организационно-правовой формы. Реформирование охватывает все направления деятельности и структуры предприятия.

Предприятие представляет собой сложную социально-экономическую систему взаимосвязанных элементов. В соответствии с системными принципами

такая система адаптируется к изменяющимся условиям внешней среды. Адаптация заключается в адекватном изменении системы. Для достижения стратегических целей предприятия необходимо комплексная трансформация всей системы.

В современных условиях целью реформирования является повышение эффективности и увеличение стоимости предприятия. Одним из основных направлений повышения эффективности предприятий является их реформирование на основе реструктуризации.

Основной формой интенсивных преобразований является процесс реструктуризации как механизм комплексного развития предприятия. Реструктуризация направлена на формирование потенциала развития, увеличение эффективности и стоимости капитала предприятия.

Реструктуризация – это совокупность мероприятий по комплексному приведению условий функционирования компании в соответствие с изменяющимися условиями рынка и выработанной стратегией ее развития.

Многие ученые рассматривали процесс реструктуризации по-своему. Пиунова М. А. под реструктуризацией понимает целенаправленные процессы совершенствования структуры и функций управления для преодоления отставания в технико-технологических вопросах деятельности и совершенствования финансово-экономической политики по повышению эффективности производства на основе рационального использования ресурсов и повышения роли предпринимательской деятельности [5].

Митрохин Д. И. предлагал подход к реструктуризации как инновационному процессу, согласно которому реструктуризация – процесс стратегического развития, обеспечивающий комплексную адаптацию к изменениям внешней и внутренней среды посредством радикальных инновационных преобразований технологий, процессов и структуры с целью роста стоимости капитала, эффективности и потенциала предприятия [4].

Кознова О. А. рассматривала реструктуризацию как процесс комплексного преобразования деятельности организации в соответствии с внешними условиями рынка и стратегией ее развития, направленный на создание условий для эффективного использования всех факторов производства в целях повышения финансовой устойчивости и роста конкурентоспособности [2].

Торосян Е. К. писал, что реструктуризацию можно определить как совокупность мероприятий по комплексному приведению условий функционирования компании в соответствии с изменяющимися условиями рынка и выработанной стратегией ее развития [6].

Стратегическая реструктуризация – процесс структурных изменений, направленный на повышение инвестиционной привлекательности предприятия, на расширение его возможностей по привлечению внешнего финансирования и повышения капитализации.

Стратегия реструктуризации – совокупность решений по приведению производственно-технологической и организационно-управленческой структуры в соответствие с изменившимися условиями и стратегией функционирования предприятия [3].

Необходимость реализации стратегий внешнего роста возникает, когда полностью реализованы стратегии внутреннего роста. Поэтому основной предпосылкой проведения комплексной стратегической реструктуризации выступает исчерпание резервов внутреннего развития конкурентоспособного потенциала предприятия.

Из этого следует, что комплексная стратегическая реструктуризация организации как система – это стратегический целенаправленный процесс изменений в существующей системе с целью ее адаптации к новым условиям и требованиям внешней среды, в условиях ограниченности резервов внутреннего роста конкурентоспособного потенциала предприятия

Такие изменения затрагивают потенциалы всех сфер деятельности организации: управленческой, инвестиционной, финансовой, операционной. При этом структурная перестройка предприятия должна быть направлена не только на повышение эффективности функционирования всех структур предприятия, но и на увеличение стоимости бизнеса.

К числу наиболее важных внутренних факторов проведения реструктуризации относятся потребность в новой организационной структуре управления и организации производства, этап жизненного цикла потенциала предприятия и др. То есть реструктуризация необходима при условии, что в рамках старой структуры невозможно дальнейшее развитие конкурентоспособного потенциала. Поэтому, большое значение приобретает реструктурирование за счет расширения бизнеса и создания замкнутого цикла производства.

В состав реструктуризационных преобразований входит комплекс мероприятий на долгосрочную перспективу. Стратегия реструктуризации содержит как

стратегии внутреннего роста для максимальной реализации краткосрочных планов, так и стратегии внешнего роста для формирования конкурентоспособного потенциала в долгосрочном периоде. Из этого следует то, что реструктуризация проводится не только на предприятиях, находящихся в кризисном положении, но и на устойчивых предприятиях, находящихся на определенном этапе своего жизненного цикла. Своевременно проведенная комплексная стратегическая реструктуризация не позволит предприятию после очередного кризиса перейти в стадию спада или смерти. Поэтому, реструктуризации проводится не на стадии спада, а задолго до возникновения критической ситуации, то есть возникает на стадии зрелости жизненного цикла потенциала предприятия. Именно на этой стадии снижается способность организации к адаптации, что приводит предприятие в состояние кризиса и последующей гибели [7].

В этот период целесообразна смена организационно-правовой формы предприятия или реструктуризация собственности. Трансформация в новое качество как фазу жизненного цикла позволит, минуя стадию спада или смерти, перейти в стадию обновления. Комплексный органический переход из одной стадии в другую можно обеспечить путём интеграции.

Таким образом, комплексная стратегическая реструктуризация является эффективным рыночным инструментом адаптации предприятия к быстро изменяющейся внешней среде. Наиболее целесообразно её проведение на стадии зрелости жизненного цикла потенциала предприятия. В связи с многообразием форм и способов проведения реструктуризации необходимо определить наиболее эффективные из них применительно к современной экономической ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. "Реформирование и реструктуризация предприятий: Методика и опыт". Тренив, 2001г
"Reformirovanie i restrukturalizacija predpriyatij: Metodika i opyt". Treniev, 2001g
2. Кознова О.А. Эффективность механизма реструктуризации российских предприятий (на примере компаний звукозаписывающей индустрии): Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Всероссийский заочный финансово-экономический институт. – М., 2007. – 23 с.
Koznova O.A. JEffektivnost' mehanizma restrukturalizacii rossijskih predpriyatij (na primere kompanij zvukozapisyvajushhej industrii): Avtoref. dis... kand. jekonom. nauk: 08.00.05 / Vse-rossijskij zaochnyj finansovo-jekonomicheskij institut. – M., 2007. – 23 s.
3. Крыжановский В.Г. Реструктуризация предприятия.- М, 1998;
Kryzhanovskij V.G. Restrukturalizacija predpriyatija.- M, 1998;
4. Митрохин Д.И. Стратегическое развитие предприятия на основе управления процессами реструктуризации: Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Московский государственный институт электронной техники. – М., 2006. – 24 с.
Mitrohin D. I. Strategicheskoe razvitie predpriyatija na osnove upravlenija processami restrukturalizacii: Avtoref. dis... kand. jekonom. nauk: 08.00.05 / Moskovskij gosudarstvennyj institut jelektronnoj tehnik. – M., 2006. – 24 s.
5. Пиунова М. А. Управление процессом реструктуризации металлообрабатывающих предприятий региона в трансформационной экономике: Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Ижевский государственный технический университет. – И., 2005. – 23 с.
Piunova M. A. Upravlenie processom restrukturalizacii metallobrabatyvajushih predpriyatij regiona v transformacionnoj jekonomike: Avtoref. dis... kand. jekonom. nauk: 08.00.05 / Izhevskij gosudarstvennyj tehniceskij universitet. – I., 2005. – 23 s.
6. Торосян Е. К. Реструктуризация в обеспечении конкурентоспособности промышленны предприятий (на материалах стекольной промышленности): Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. – С.-П., 2008. 19 с.
Torosjan E.K. Restrukturalizacija v obespechenii konkurentosposobnosti promyshlenny predpriyatij (na materialah stekol'noj promyshlennosti): Avtoref. dis... kand. jekonom. nauk: 08.00.05 / Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet jekonomiki i finansov. – S.-P., 2008. 19 s.
7. Шаралдаева И.А. Теоретические аспекты реструктуризации: Учебное пособие. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005.
Sharaldaeva I.A. Teoreticheskie aspekty restrukturalizacii: Uchebnoe posobie. – Ulan-Udje: Izd-vo VSGTU, 2005

Chehovskaya O.V., Sviridova S.S. The strategy for the restructuring of enterprises in crisis situation

Abstract. This article deals with the problems of the enterprise in the conditions of crisis, some of them are solved with the help of the development strategy of restructuring. Restructuring of an enterprise from the point of view of strategic management allows the

company to adapt to changing market conditions. Considers the types of restructuring, the essence, the objective of the strategic restructuring. Proposed to use a comprehensive strategic restructuring of the enterprise which will allow to reveal the reserves of the internal development of competitive potential of the enterprise at different stages of the life cycle.

Keywords: enterprise restructuring strategy, market conditions, the conditions of the crisis, the competitive capacity of the enterprise.

Хирировский Р.П.¹, Брык Г.В.²
Формирование интегрированных холдинговых структур
в посткризисной период функционирования АПК Украины

¹ Хирировский Роман Петрович, кандидат экономических наук

² Брык Галина Владимировна, кандидат экономических наук

Львовский национальный аграрный университет, г. Дубляны, Украина

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. В данной статье исследованы причины появления холдинговых формирований на территории Украины, прослежены тенденции их развития, поданы позитивные и негативные стороны деятельности агрохолдингов.

Ключевые слова: агропромышленная интеграция, транзакционные издержки, эффект масштаба.

Введение. Переход агропромышленного комплекса Украины на рыночные принципы деятельности увеличил его привлекательность для проникновения капитала. Этому способствовали большое количество земельных, трудовых и технических ресурсов. Однако эти, позитивные факторы нивелировались низкой эффективностью производства, низкой степенью переработки сырья, большим количеством посредников на рынке, высокой себестоимостью продукции и, как следствие, ее высокой реализационной ценой. В следствии этого первостепенным стало зарождение интегрированных сельскохозяйственных структур в АПК Украины, которые могли б объединить все звенья процесса производства сельскохозяйственного сырья, его переработки и реализации.

Краткий обзор публикаций по теме. Исследованию процессов формирования различных типов агропроизводителей, их рациональных размеров, развития интегрированного сельскохозяйственного производства посвящены работы ряда отечественных и зарубежных ученых В.Я. Амбросова, П.С. Березовского, Р.В. Кононенко, И.Г. Костырко, А.А. Гуторова, А.В. Серовой, С.Л. Феофилова и многих других. В их работах широко освещены вопросы функционирования различных организационно – правовых форм крупнотоварного хозяйствования в отечественном сельском хозяйстве и агропродовольственных комплексах соседних стран, обоснование рациональных параметров хозяйствующих субъектов и организационно – экономического механизма их формирования.

Цель. Целью нашей работы есть исследование причин формирования агропромышленных холдинговых структур в АПК Украины, их функционирование и влияние на деятельность сельскохозяйственного комплекса Украины.

Материалы и методы. В процессе работы были использованы следующие методы: метод сравнений, экономико – статистические, табличный, графический, абстрактно – логический, монографический метод и др.

Результаты и их обсуждение. В ходе аграрной реформы украинские сельскохозяйственные производители оказались в ситуации, когда большинство валовой добавленной стоимости оказываются у собственности посредников и перерабатывающих структур, которые, пользуясь монопольным положением на рынке, максимизируют прибыль за счет минимизации закупочных цен на сельскохозяйственное сырье. Указанные во введение факторы привели к низкой конкурентоспособности хозяйств населения и мелких товаропроизводителей на рынке аграрной продукции практически во всех отраслях сельского хозяйства. Мелкие сельскохозяйственные предприятия, учитывая отсутствие надежных каналов материального снабжения и сбыта готовой продукции, не имея достаточных финансовых ресурсов на модернизацию производственного оборудования (табл. 1) и внедрение инноваций, не смогли составить достойной конкуренции заграничным сельскохозяйственным товаропроизводителям [3].

Таблица 1.

Инвестиции в основной капитал (капитальные вложения) в первом десятилетит экономики Украины, фактические цены

Показатели	1995*	1999	2000	2001	2002
Всего, млн. грн.	937 816,0	17 552,0	23 629,0	32 573,0	19 839,0
Сельское хозяйство	74 268,0	814,0	871,0	1 617,0	861,0
Часть сельского хозяйства %	7,9	4,6	3,7	5,0	4,3
Всего, млн. дол.	6 366,4	4 249,5	4 343,4	6 063,4	3 715,2
Сельское хозяйство	504,2	197,1	160,1	301,0	161,2
Индексы инвестиций в основной капитал (процентов до предыдущего года)	71,5	100,4	114,4	120,8	–

* 1995 год в млрд. крб.

Сформирован раньше ресурсный потенциал в АПК, особенно в сельском хозяйстве, из года в год исчерпывается. Фактические сроки эксплуатации большинства основных средств в 2-2,5 раза превышали нормативные (табл. 2). В условиях дефицита финансовых ресурсов в аграрном секторе прослеживалась стойкая тенденция старения производственных мощностей. Значительно снизился уровень обновления и пополнения предприятий сельскохозяйственной техникой.

Практически отсутствующим было банковское кредитование аграрного сектора экономики. В частности, в структуре капитальных инвестиций (капитальных вложений) по источникам финансирования наиболее весомую долю занимали собственные сред-

ства предприятий – 69%, в то время как кредиты банков равнялись 5%, средства иностранных инвесторов – 4%, отечественные инвестиции – 2%, средства государственного и местного бюджета соответственно 5% и 3%.

В итоге экономическая эффективность аграрного производства снизилась к минимуму. Если в странах ЕС потребность в сельхозпродукции обеспечивали около 5% общего количества рабочей силы, в США – 3%, то в Украине – 25%. На одного рабочего в сельском хозяйстве Украины приходилась годовая валовая добавленная стоимость в 2500 дол. США, что в 8-16 раз меньше, чем в развитых странах мира [2].

Таблица 2.

Поставка (покупка) сельскохозяйственной техники в первом десятилетие аграрной реформы, тыс. шт.

Виды техники	1990	1992	1994	1996	1998	2001	2002
Трактора	49,4	42,1	11,3	2,0	3,0	3,8	5,2
в том числе иностранных марок, которые были в эксплуатации не больше 8 лет	–	–	–	–	–	–	5,1
Зерноуборочные комбайны	9,6	4,9	0,2	0,76	0,075	1,51	1,2
в том числе иностранных марок, которые были в эксплуатации не больше 8 лет	–	–	–	–	–	1,4	1,1
Кормоуборочные комбайны	3,6	5,7	0,1	0,1	0,24	0,25	0,72
Свеклоуборочные комбайны	3,2	3,0	1,5	0,2	0,115	0,05	0,48

Величина валового производства за первое десятилетие функционирования аграрной реформы (1990–2000 гг.) снизил в 4 раза (рис. 1).

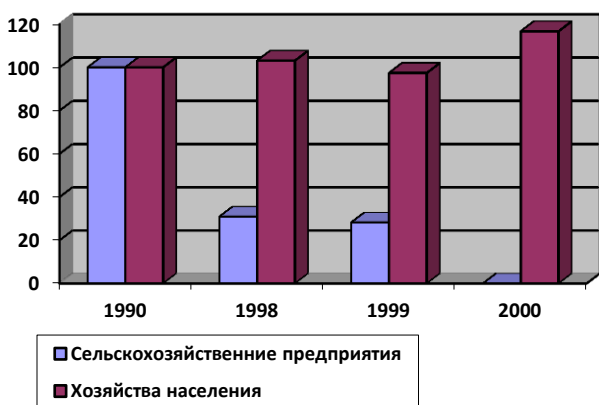

Рис. 1. Индекс продукции сельского хозяйства по категориям хозяйств (1999 г. = 100%)

Пытаясь хотя бы как-то смягчить финансовые потери от ослабления интеграции с перерабатывающими предприятиями, аграрные производители сами создавали производственные мощности из переработки сельскохозяйственной продукции. Однако такой подход экономически неэффективен, поскольку возможностей одного предприятия недостаточно для загрузки мощностей по переработке сельскохозяйственной продукции. Поэтому, на фоне существующего состояния аграрного сектора и сформированных тенденций его развития особенной значимости приобрела разработка новых системных подходов относительно организации интегрированных сельскохозяйственных предприятий.

По мнению Н.А. Волковой, “в условиях дестабилизации обеспечить нормальные экономические отношения всех партнеров можно только через форми-

рование интегрированной экономики с отработкой внутренних производственных отношений” [3].

Рассматривая историю интеграционных процессов в АПК Украины стоит выделить два основных направления их осуществления – формирование вертикальных и горизонтальных агропромышленных структур.

Как показывает практика, большинство отечественных сельскохозяйственных структур как начальный этап формирования избрали горизонтальную интеграцию, то есть – объединение и организационно-экономическое взаимодействие предприятий одной или нескольких отраслей, которые производят однородную продукцию или выполняют разные операции по ее производству. В украинских реалиях она заключается в наращивании масштабов производства путем дополнительной аренды земельных площадей, приобретения однотипных предприятий, или приобретения части акций, в них (формирование холдинговых структур).

Таким образом, используя эффект масштаба, осуществляется экономия транзакционных расходов, которые с переходом нашего сельского хозяйства к рыночной экономике приобрели особенный размах, что вызвано:

- 1) неуверенностью аграрного рынка;
- 2) нарушением традиционных каналов сбыта (реализации) продукции;
- 3) относительно небольшими размерами большинства предприятий.

В то же время, ориентация лишь на наращивание масштабов производства лишает предприятия возможности полноценного использования синергетического эффекта и эффекта широкого профиля, которые достигаются за счет объединения разрозненных стадий одного технологического процесса в пределах вертикально интегрированных структур. В итоге достигают экономии ресурсов в общей сфере деятельности, согласованности действий, обеспечивается рост

прибыли за реализации конечного продукта на рынке. По мнению западных авторов, существует две группы причин, которые предопределяют вертикальную интеграцию:

1. Группа, которая охватывает случаи, когда трансакции внутри одной организации осуществляются эффективнее, чем при раздельном функционировании, в частности:

а) могут существовать трансакционные расходы, связанные с заключением контрактов, тогда вертикальная интеграция обеспечивает незначительную экономию на таких расходах;

б) через неопределенность контракты являются неполными, что может заставить стороны заключать контракты на непродолжительные периоды, вертикальная интеграция может устранить необходимость таких контрактов;

2. Группа причин, связана со структурой рынка и возможностью увеличения прибыли:

а) вертикальная интеграция дает возможность сократить эксплуатационные и транспортные расходы за счет размещения двух технологически связанных процессов на одном заводе;

б) если цена поставщика ресурса превышает предельные расходы, вертикальная интеграция даст возможность повысить уровень прибыли от организации последовательных стадий производства;

В пределах вертикально интегрированного агропромышленного формирования создаются благоприятные условия для производства и реализации конкурентоспособной продукции. В итоге достигают экономии ресурсов в общей сфере деятельности, согласованности действий, обеспечивается рост прибыли за реализации конечного продукта на рынке.

В связи с этим, экономически обоснованным стало бурное развитие в аграрном секторе вертикально интегрированных корпоративных объединений и агропромышленных структур, которые большинство отечественных экономистов называют агрохолдингами.

По определению исследователей [1; 2] агрохолдинг представляет собой совокупность юридических лиц, связанных договорными и имущественными отношениями относительно управления главной компанией деятельностью других участников. Главная компания имеет право определять решение, что принимают другие участники объединения.

Основным нормативно-правовым документом, который регламентирует деятельность холдинговых структур, является Закон Украины “О холдинговых компаниях в Украине” [4].

Однако данный закон имеет ряд недоработок, особенно в вопросах относительно холдинговых компаний, которые создаются в частном секторе экономики.

Холдинговые агропромышленные структуры имеют достаточные финансовые ресурсы для осуществления инвестиционной деятельности в собственное производство, а также замкнутый цикл производства, которое обеспечивает им такие преимущества:

1) делает их экономически независимыми от предприятий-производителей сырья и предприятий-производителей сельскохозяйственной продукции, уменьшает риски потери продукции; имея собственные точки сбыта готовой продукции, они независимы от диктата цен реализационных сетей;

2) уменьшает потери значительной части валовой добавленной стоимости;

Поэтому закономерно, что на сегодня в сельском хозяйстве Украины функционирует 79 холдинговых структур, каждая из которых арендует площади больше 10 тыс. гектара, их общий земельный банк составил больше 5,7 млн. гектара, что равнялось 15,6% всех сельскохозяйственных угодий Украины (рассчитано на основе [5], [6]).

Ключевой стратегией развития холдингов на начальном этапе функционирования (1999–2008 гг.) было непрерывное увеличение земельного банка и производственных ресурсов, независимо от отрасли деятельности (рис. 2).

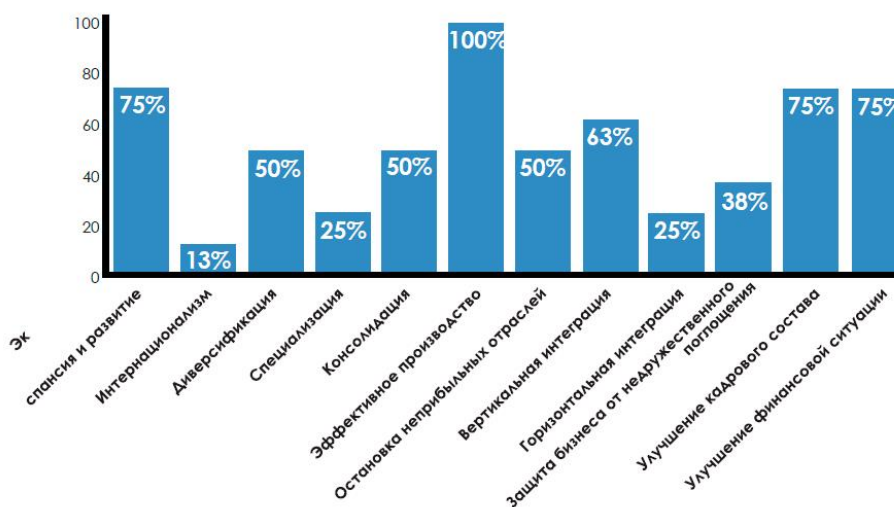

Рис. 2. Стратегии развития агрохолдингов.

Мировой финансовый кризис 2008 года значительно откорректировал стратегии развития агрохолдингов. Независимо на сохранение преданности стратегии

экспансии, основное внимание холдинги уделяют улучшению кадрового состава и укреплению финансовой стабильности.

Экономический спад 90-х лет XX века привел к отливу квалифицированных работников из сельской местности и нехваткой современных программ подготовки специалистов.

Поэтому в наше время агрохолдинги столкнулись с проблемой дефицита специалистов, как непосредственно связанных с производственными процессами (агрономов, технологов, инженеров, ветврачей), так и управленцев наивысшего звена (так называемого “топ менеджмента”).

Решение этих вопросов осуществляется следующими путями:

- 1) поддержка партнерских отношений из высшими учебными заведениями аграрного профиля;
- 2) проведение семинаров и тренингов на базе предприятий;
- 3) собственная подготовка специалистов;
- 4) переход в сельское хозяйство специалистов с других отраслей. В основном это касается бухгалтеров, финансистов и управленцев.

В частности, по данным журнала Forbes в 2012-2013 годах отечественные агрохолдинги значительно повысили уровень оплаты труда как топ-менедж-

мента, так и рядовых работников. В частности, средняя заработная плата управленцев “Астарти” в 2012 году составила 362 тыс. дол. США, “Milkiland” – 310 тыс. дол. США., “Мироновского хлебопродукта” – 290 тыс. дол. США.

Много украинских агрохолдингов уже в течение нескольких лет достаточно успешно используют этот инструмент для привлечения инвестиций. Так, например, украинская агропромышленная группа “Мироновский хлебопродукт” в рамках IPO в 2008 году, проведенного на Лондонской фондовой бирже, привлекла сверх 322 млн. дол. США. Так же удачное размещение своих акций проводили “Кернел Групп” и “Астарта” на Варшавской фондовой бирже.

Указанные процессы привели к доминированию агрохолдингов на рынке практически всех видов сельскохозяйственной продукции, сделав их локомотивом роста сектору АПК Украины. В частности, большинство ключевых производителей, как отраслей растениеводства, так и животноводства, имеют холдинговую структуру. Показатели деятельности агрохолдингов в АПК Украины показано в табл. 3, 4.

Таблица 3

Показатели деятельности крупнейших зернотрейдеров Украины

	Чистый доход		Чистая прибыль		Текущие обязательства		Коэффициент общей ликвидности
	2012, млн. грн.	2012, рост %	2012, млн. грн.	2011, млн. грн.	2012, млн. грн.	2012, рост %	
Нибулон	7217	57,40	13	63	2142	29,58	1,54
Серна	6135	30,36	-57	105	2512	68,14	0,99
Райз	4934	6820	218	3	3050	20,76	1,16
Альфред С. Топфер Интернешнал (Украина)	4719	115,20	-31	-28	1855	103,55	0,95

Таблица 4

Показатели деятельности крупнейших предприятий масложировой промышленности Украины

	Чистый доход		Чистая прибыль		Текущие обязательства		Коэффициент общей ликвидности
	2012, млн. грн.	2012, рост %	2012, млн. грн.	2011, млн. грн.	2012, млн. грн.	2012, рост %	
Кернел-Трейд	16 660	33,39	322	-176	7242	38,95	1,39
Каргилл АТ	81115	26,48	478	409	2344	1,37	1,58
Сантрейд	5616	11,06	48	91	2172	389,05	1,03
Креатив	4755	77,46	531	401	1798	179,10	3,66
Олияр	2599	68,32	4	9	263	-35,56	2,58

Деятельность агрохолдингов Украины характеризуется позитивным результатам хозяйствования и нарастающим объемам производства ими практически всего спектра сельскохозяйственной продукции.

В частности, по данным Министерства финансов, в 2012 году прибыль от экспорта продукции сельского хозяйства и пищевой промышленности превысила прибыль, полученную от экспорта металлургии. Темпы роста производство и экспорт в агросфере опережают практически все отрасли народного хозяйства. Внешняя торговля продукцией АПК, изготовленной в Украине, составила 18,2 млрд. дол., что на 40% больше чем в 2011 году. Однако, не стоит абсолютизировать (идеализировать) деятельность агрохолдингов, которые, как и все формы организации производства не лишены недостатков. В частности, необходимость значительных инвестиций ради получения высоких урожаев делает большинство компаний заложниками кредиторов что в большинстве случаев приводит к перераспределению активов.

Агрохолдинги, которые совмещают в себе полный операционный цикл (производство, заготовка, пере-

работка, торговля) могут без любых ограничений "перерасывать" прибыль от переработки и торговли сельскохозяйственной продукции на аграрный подраздел. На подобных схемах государство теряет огромные суммы потенциальных сборов с налога на прибыль из смежных отраслей.

Вертикально интегрированные группы компаний используют систему налоговых льгот для сельского хозяйства (прежде всего фиксированный сельхозналог) для минимизации налогообложения в других отраслях (в частности, переработке и торговле). Наиболее часто для этих операций используют отрасли животноводства и птицеводства, которые занимают намного меньшие земельные площади, чем растениеводческие предприятия, но платят сельхозналог, исходя из арендованных земель. Поэтому стоит внедрить дифференциацию налоговых льгот для возобновления социальной справедливости, установив для мелких товаропроизводителей и фермеров, которые создают дополнительные рабочие места специальную сниженную ставку, отталкиваясь от дохода, количе-

ства рабочих мест и размера арендованного земельного участка.

Выводы. Кризисные явления в экономике Украины в результате разбросанности производства побуждают к появлению новых интеграционных структур в АПК. Данные структуры, соединив полный цикл производство, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции, достигли минимизации потери валовой добавленной стоимости реализованной продукции и гармоничного их распределения между звеньями производства.

Невзирая на ряд преимуществ, агрохолдинги имеют и ряд недостатков, к которым можно отнести:

- недостаточное внимание к развитию социальной сферы села и экологической ситуации в сельской местности;

- монополизация целых секторов экономики Украины;

- избежание уплаты налогов в результате перебрасывание прибыли в секторы с льготным налогообложением.

Усиление роли государства в регуляцию этих процессов сможет поднять деятельность агрохолдингов на качественно новый уровень.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Волкова Н.А. Интеграция сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий / Н. А. Волкова, Н. В. Королькова // Аграрная наука. – 2002. – № 6. – С. 7-8.
Volkova N.A. Integracija sel'skohozijs'tvennyh i pererabatyvajushchih predprijatij / N. A. Volkova, N. V. Korol'kova // Agrarnaja nauka. – 2002. – № 6. – С. 7-8.
2. Земельный банк Украины. Собственники украинских земель. [Эл. ресурс] / Режим доступа: <http://zet.in.ua/economic/otrasli/apk/zemelnyj-bank-ukrainy-sobstvenniki-ukrainskix-zemel>
Zemel'nyj bank Ukrainy. Sobstvenniki ukrainskix zemel'. [El. source] / Rezhim dostupu: http://zet.in.ua/economic/otrasli/apk/zemelnyj-bank-ukrainy-sobstvenniki-ukrainskix-zemel
3. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2010 рік // За ред. Ю.М.Остапчука. - К.: Державний комітет статистики України, 2011.– 384 с.
Statistichnij zbirnik „Sil's'ke gospodarstvo Ukraini” za 2010 rik // Za red. Ju.M.Ostapchuka. - K.: Derzhavnij komitet statistiki Ukraini, 2011.– 384 s.
4. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 р. № 3528-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – С. 291.
Pro holdingovi kompanii v Ukraini: Zakon Ukraini vid 15.03.2006 r. № 3528-15 // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2006. – № 34. – S. 291.
5. Пугачёва Е.Н. Инвестиционная привлекательность аграрных предприятий// Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: Сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ. – 2001. – С. 447–449.
Pugachyva E.N. Investicionnaja privlekatel'nost' agrarnyh predprijatij// Problemy razvitija vneshneekonomicheskix svyazej i privlechenija inostrannyh investicij: Sbornik nauchnyh trudov. – Doneck: DonNU. – 2001. – S. 447–449.

Hirivsky R., Bryk G. Formation of integrated holding companies in the post-crisis period of operation of Agrarian Policy of Ukraine

Abstract. This article examines the causes of holding units on the territory of Ukraine, traced their development trends, filed positive and negative aspects of agricultural holdings.

Keywords: agro-industrial integration, transaction costs, economies of scale.

POLITICAL SCIENCE

Podvirna N.¹

Specificity of authoritative decision-making in Ukraine

¹ Podvirna Nataliya, postgraduate of Political Science Department, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Received October 22, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstract. This article analyzes the process of decision making by authorities as well as the impact of transformation processes, political crisis and personal characteristics of governmental actors in policy-making. The present research concludes that the speed and efficiency of decision-making depends on the political and legal standards of government entities, their competence, as well as the ability to use the available resources and take responsibility for decision-making. During the transformations and political crisis there are a number of factors that affect the decision-making process, such as compliance with time parameters in deciding the objective and full-scale clear awareness of decision-making by the authorities.

Keywords: *authoritative decision, political decisions, political crisis, situation of political decision-making, subjects of political decision-making, the process of political decision-making.*

The period of transformations, apart from the changes of political settings and the economic basis of social relations is characterized by the displacement of the centers of policy making. Moreover, the changes take place in the centers of authoritative decision-making i.e., in central government decision-making bodies, that make decisions concerning the vital national interests and implementing the collective will of the society. It is important to understand how the relations between the centers of decision-making change and what are the peculiarities of decision-making situations in Ukraine, because we can observe confrontation between the key authoritative institutions: President, Government and Parliament. Therefore, the specific features of the operation of decision-making centers, as well as peculiarities of transformational situations are very important in modern scholarly research.

This article is aimed at disclosing the meaning of the notion of authoritative decision-making and the peculiarities of decision-making during the transformations and systemic crisis symptoms.

An authoritative decision is a complex process of cooperative interaction of an institutional where is a political decision center prepared and adopted together with the bodies that implement the legalized decision, the bodies that control the decision implementation and the citizens on whose behalf the decision was made. The task facing the governmental entities is to keep positive changes in the adoption and implementation of political decisions, and overcome the negative effects of the previous decisions. Political decisions are the foundation for decision-making, being aimed at resolving individual and common interests, while the master key for a decision-making is detailing the problem and setting specific targets.

Numerous papers have been devoted to the problem of political decision-making, their specificity and increase of their efficiency. This issue is scrupulously dealt with by W. Norman, A. Degtyarev and partly by J. Pietras, B. Kukhta and W. Parsons [1, 4, 6, and 8].

Within the available historic opportunities the establishment of sustainability and reliability of political power, the stability and orderliness of political relations, the rationality and effectiveness of organizational

structures is reached based on decisions consciously elaborated and adopted by the authorities. While adopting a decision one should take into consideration who exactly makes a decision and who uses it. In political decisions, «the formula of interests» of certain social groups should be always taken into consideration, which means highlighting the social addressees of the decision.

The structure of a decision consists of constant elements and relationships that make up a decision as a process. These include: assessment of the situation by the subject of decision-making, identifying a particular problem in the object of the authority or within the structure of the subject of the authority, the problem definition in legislative way, handling the problem by experts, the choice of goals and means of achieving it, discussing it and decision making a legitimately.

The authoritative decisions are related to setting the political problems, giving reasons for political activities, a clear definition of tasks and so on. An authoritative decision is an important form of the fulfillment of political power. It is worth noting that an authoritative decision envisages an authoritative ruling process, the most important feature of which is a high level of organization (i.e. the state), and secondly, the decision on such a high level is generally accepted consciously, meaning that the subject who takes the political decision should accumulate the generalized knowledge regarding the links, relationships and the laws of the objective world be able to set goals and develop plans in anticipation of the operation of both social and political spheres. This also includes the regulation and control of emotional and personal rational and practical relationships with reality, as well as defying the landmarks of the values of social and personal life, creative transformation of one's own existence [4, p.136]. Thirdly, the common feature of authoritative decisions is their systemic nature, which in our case bears the highest hierarchical level in relation to other organizational and social systems that include other subsystems as well.

The specificity of authoritative decisions is that they establish common objectives, which determine the basic values and fundamental interests of the major social groups and political actors, as well as have an effect on the changes of regulatory parameters of social and politi-

cal order, regulate and redistribute the key national resources.

In order to identify and comprehend the peculiarities of authority decisions in Ukraine, one should focus on the phenomenology of both co-operative and administrative decisions.

The choice and content of political decisions is affected by the components that are genetically related to different levels of human activities. To understand the complex nature of policy-making it is necessary to use a combined criterion.

According to the composition and structure of the agents that make political decisions, there are seven basic types of solutions: personal, shared, parity, hierarchical, intergroup, macroorganizational [1]. With the growing complexity of human organizations, the decisions become more complex, as if absorbing the characteristics of simple decisions. Since the authoritative decision-making is a complex and cooperative activity of social actors, it is permeated by horizontal and vertical communications, direct and inverse relationships between these actors. The higher is the level of such communication, the more complete information the authorities will possess.

There are many centers of decision making authority in Ukraine. Constitution of Ukraine defines a system of institutions and procedures whose purpose is to develop and implement political decisions. These include President of Ukraine, who is "head of state and acts on its behalf" (article 102), Parliament of Ukraine, which is the "sole body of legislative power in Ukraine" (article 175), the Cabinet of Ministers of Ukraine, which is "supreme body of executive power" (article 113), Supreme Council of the Autonomous Republic of the Crimea (article 136), Constitutional Court of Ukraine, which is the "sole body of constitutional jurisdiction in Ukraine" (article 147), Supreme Court of Ukraine, which is "the highest judicial body in the system of courts of general jurisdiction" (article 25); prosecution (article 121), the National Security and Defense Council of Ukraine – "coordination authority for National Security and Defense under the President of Ukraine" (article 107) and others. [3].

The decisions taken by the authorities in Ukraine in the current environment should be functional the main requirement to a decision-making being its maximum appropriateness to social and political realities. This appropriateness can be achieved by taking into consideration the following factors: competence and informational awareness of the subjects of power, the knowledge of public opinion, and taking it into account when making decisions. The interaction of the legislative, executive and judicial authorities based on the "checks and balances" and on the agreed procedures may ensure an aggregated and efficient policy for a set of agents who acted not the best way on their own.

By early 2007, the organization of higher bodies of authority in general was not efficient enough. The main reasons for this situation considered by researchers N. Alexandrova and I. Koliushko is as follows:

1) an uncompleted transformation of the Cabinet of Ministers of Ukraine into the body of political guidance: clear division of responsibilities for the development and implementation of national policy between higher bodies

of authority – President of Ukraine and Cabinet of Ministers of Ukraine;

2) irrational system of the central bodies of executive power: unreasonably large number of central bodies of executive power that are actually equal in status to Ministries; low level of coordination and interaction between central executive bodies; poorly developed and inefficient mechanisms for accountability, supervision and control of central executive bodies that are directed and coordinated by ministers; duplication, dispersion and inefficient use of human and financial resources;

3) an inefficient organization of the executive power at the local level: inefficient mechanisms of interaction of the Cabinet of Ministers of Ukraine with local state administrations; unclear definition of the status of the heads of local state administrations; blurred delimitation between the plenary powers of local state administrations and the bodies of local self-government; inefficient mechanisms of their interaction;

4) local self-government inefficient and irrational administrative and territorial structure: financial incapability of the basic units of local government;

5) ineffective public service: a large staff turnover and poor professional level of the personnel, subjectivity in management;

6) lack of parity in relations of private individuals and legal entities with the bodies of public administration: inadequate legal regulation of relations between individuals and the public administration, i.e. the actual preferences for departmental interests, formalism, bureaucracy, corruption, problems of access to public information, lack of administrative procedures or their inefficiency in appealing against decisions, actions or inaction of public administration [7].

Thus, the political system in a democratic transformation requires a democratic polycentricism, a complex system of coordination and harmonization of government and public bodies. Such an organization requires a functional specialization and a complex integration of both state and non-state agents in different stages of the cycle of taking political decisions. However, the political culture of citizens of Ukraine consistently demonstrates a tendency to leaderism and this in turns generates an argument that manifests itself in a conflict between the central government bodies [2].

In order to determine the peculiar characteristics of decision-making processes in Ukraine, one should analyze the socio-political situation prevailing currently in Ukraine. The political situation is what is defined as a system of independent variables, which urges the subject to act, or as the system of variables independent of the entities, but dependent on the actions of another entity [4, p.146].

Classification offered by J. Pietras [8] seems to be the most appropriate for characterization of the situation of political decision-making. It enables us to consider all aspects that effect the situation of political decision-making in times of crisis in Ukraine, and characterizes the situation as innovative by the criterion of consciousness. In other words, consciousness of the subjects of decision-making is ahead of the emerging problems, which urges them to act at their own peril and come out with new proposals. This is caused by a crisis that is rapidly moving in Ukraine and the only way to overcome it is to quickly and

effectively respond to any changes. The urgency and specificity of the political situation requires a high level of professionalism and competence of the government entities.

We consider the internal political within the existing system according to the criterion of systemic approach. In this case, one should also take into account the external conditions because they have significantly affected the current situation in the country due to the economic crisis which is a global phenomenon that has also involved Ukraine.

By the criterion of emotional approach, the current political situation can be defined as a pulsing and alarming one. That is, it is characterized by changes in the elements and structure of the system, and it is strongly influenced by external factors and by the contradictions existing in the very system [8, p.245].

Consequently, the political situation in a crisis is rather unstable. Internal and external environments experience frequent dynamic changes and remain in constant interaction. Quantitative changes gradually bring about qualitative changes, which turn out to be quite rapid and are capable of ensuring profound systemic changes.

The subjects of the process of political decision-making take authoritative decisions on behalf of the existing socio-political system, regime and state. In a crisis, their activities should be aimed at protecting the system, providing the most favorable conditions for efficient operation of both the political system and all the elements of civil society including individuals. Moreover, the power actors must be ready to be accountable to society for their actions and be able to make the most of all the available resources in order to make effective decisions.

Due to the low level of political culture, lack of professionalism, false personal ambitions in the early stages of the crisis, political decision-makers do not fulfill their direct duties and functions, which they put the society. Instead, the authorities tried to take the decisions that could be momentarily popular at the moment in order to raise their own ratings in the society. However, popular decisions are not always effective. Quick unbalanced decisions can only partially alleviate the problem disguise it,

while unpopular solutions at the moment might turn out to be quite effective after a certain period of time.

Another peculiarity of political decision-making in Ukraine at the moment is the difficulty in predicting the impact of the political crisis and the existing perils on the process of adoption of certain decisions.

In developed democracies, the situation looks different. To date, these countries have special centers, committees and councils involved in analyzing and forecasting the impact of the political crisis and the existing perils on the policymaking process, as well as provide recommendations for political decisions to be more effective.

Although there are a number of institutions in Ukraine engaged in research and analysis of political processes, forecasting the possible consequences of the crises in political, economic and other spheres, the government entities frequently ignore their forecasts and recommendations. This leads to inefficient political decisions whose implementation cause deterioration of the political climate in the society and the loss of contact with the public. As a result, the government entities are incapable of focusing on the basic needs of the society and building a common strategy in accordance with these requirements. This, in turn, will urge for deeper systemic crises and will complicate the transformation processes in the society. Further, these actions can lead to massive disturbances and substitution of government entities.

In Ukraine in conditions of crises and uncompleted transformation of the political system, timely and effective policy-making comes to the fore. As mentioned above, the process of political decision-making is predominantly affected by the existing situation which defines the algorithm of a particular decision. However, a decisive role in this process belongs to the subject of a political decision. The speed and efficiency of the flow of political processes as well as the completion of a qualitatively new political structure depend to a great extent on the political and legal culture of the subject of decision-making, his or her competence and professionalism, the ability to use all available system resources, and most importantly to take full responsibility for one's decisions.

REFERENCES

1. Degtyarev A. Adoption in political decisions. – Moscow: KSU, 2004.
2. Kindratets A. Political culture as a factor of democratic transformation // Humanitarian bulletin Zaporizhya State Engineering Academy. Collected papers. – Issue. 39. Zaporizhya, – 2009. – p. 204-211.
3. The Constitution of Ukraine. – Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Kukhta B. Political power and its decisions. Lviv, 2006.
5. Fundamentals of political science: Lectures, ed. Kukhta B. Part 2: Political processes, systems and institutions. Lviv, 1997.
6. Parsons W. Public policy: An introduction to the theory and practice of policy analysis: trans. into English. – K.: Kyiv-Mohyla Academy, 2006.
7. The development of public law in Ukraine (Report for 2007-2008) by ed. Alexandrova N., Koliushko I. – K. Cone-S, 2009. – 584 p.
8. Pietraś J. Decydowanie polityczne. – Science publish. PWN Warszaw-Kraków / – 1998 – 464 p.

Подвирна Н.С. Специфика властных решений в Украине

Аннотация. В статье проанализирована ситуация принятия властного решения, влияние трансформационных процессов, политического кризиса и личных характеристик властных субъектов на принятие политических решений. Сделан вывод, что скорость и оптимальность принятия властных решений зависит от уровня политической и правовой культуры властных субъектов, уровня компетентности, от умения использовать всю систему имеющихся ресурсов и брать на себя ответственность за принятии решения. В период трансформационных преобразований и политического кризиса существует ряд факторов, которые влияют на процесс принятия решения, среди важнейших соблюдение временных параметров при принятии решения и всесторонняя объективная четкая информированность субъектов принятия властного решения.

Ключевые слова: властное решение, политическое решение, политический кризис, ситуация принятия политического решения, субъекты принятия политического решения, процесс принятия политического решения.

Priymak O.¹

Conceptual Basis of Political Conjuncture

¹ Priymak Olga, postgraduate of Political Science Department
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

Received October 31, 2013; Accepted November 28, 2013

Abstracts: Political conjuncture is a new concept of political theory. This problem is important and interesting for our young country. Indicating a gap in the previous research the article analyzes the theoretical-methodological basis of the concept of conjuncture and political conjuncture. The term "conjuncture" used in the world economic and political thought. The methods of comparison and extrapolation in the article are used. There is also a definition and principal findings in New Ukraine political theory of the definition between conjuncture and political conjuncture.

Keywords: *theory of politics, conjuncture, the political conjuncture, features of the political conjuncture, the conjuncture ideology, the political situation.*

In recent years, researchers have become increasingly interested in political conjuncture. The concept originated with the conditions of economic theory. The term used more in a negative sense. Refers to the situation prevailing in this area and influences the process, circumstances and decisions. However, to capture the moment of political reality and its use is positive, then in other areas of society that leads to excessive politicization, and as a consequence - the complete dependence on changes in policy. Despite the importance of it, little attention has been paid to the connection between politic and education. The urgency of the topic associated with the specifics of our country. Also, it associated with the history of the region. In the USSA, the political conjuncture increases to gigantic sizes. All processes in the country took place with careful selection of actions and processes in society, which would have met the party - the ideological direction of policy. It had left its mark on the political and social life of our country. Therefore, full understanding and description of the conceptual basis of this phenomenon the political reality of modern Ukraine is an essential element of modern political theory. This paper focuses on describing the conceptual basis of the concept of "political conjuncture" in the theory of political science research and interpretation of this term in different countries.

In the article, we used such methods as comparison, analysis, synthesis and linguistic method.

The term "situation" arose in ancient Rome meant to describe the situation, combine different things. The term came from Latin "conjunctura" and "conjungo" - connecting. In economic theory, the concepts of conjuncture used to identify conditions that influence on dynamics of market prices, business activity and market supply and demand. Term in economic thought does not contain a negative tone in contrast to the term political conjuncture. The conjunctura in economy is primarily conformation to changes in the market to support match supply and demand for profit that is completely natural process for the economic market. The word "conjuncture" for economic theory in the broad sense means the totality of the conditions prevailing in the economic market at a time. Condition includes a set of interdependent conditions that determine the transition from one state to another.

The concept of conjunctura investigated such famous local and foreign scholars in economic research, as F.Lassalle, W.Repka and W.Zombart, A.Sheffle, D.Oparin, P.Levshyn, D.Kostyuhin, I.Belyaevsky,

C.Pervushin, M.Kondratyev, I.Karpov, V.Kucherenko, G.Kovalevsky et. These studies are determining conditions in the economy and questions related to the situational research in economics. According to the Russian economist N.Kondratiev, more or less clearly term conditions was determined F.Lassalle in his polemical work with F.Shultse-Delichem where the notion of situation was equal with representations of a linked set of all existing unknown circumstances surrounding the man mercantile world. F.Lassalle invested in the notion of situation is too broad and indefinite meaning: "Conjunctio rerum omnium" (combination of existing connection).

Since the XVII century, the concept of "conjunctura" was accepted by a sense of state of affairs, temporary relationships. A.Sheffle the term "political conjuncture" compared with the totality of unpredictable and independent of external influences, which the actors could feel at any time. Since the XVII century the concept of "conjunctura" was accepted by a sense of "state of affairs, temporary relationships" [8, 193].

The term state of affairs in different countries and languages is treated differently and has some content features. On the English word "conjuncture", "juncture", "state of affairs" "state of the market" translated into our language as the situation and state of the market [3]. To indicate a condition in the policy is used the term political situation [6, 95]. This interpretation of the term in English does not fully disclose the essence of the concept of the political conjuncture because the political situation does not include such a process as the impact of the political situation in the feedback, that adjustment of social processes and phenomena in the political situation.

In the German language "konjunktur" [1, 109] translated as economic term. German explanatory dictionary gives the following meaning of the term "conjuncture" - the total economic situation and development of the country or certain regions, is a conjuncture of the rise and fall in cycles. There are conjunctures of "ups" and "downs", stability conjuncture of regions, countries and others [9, 597].

The definition of "conjuncture" is given in Russian dictionaries and encyclopedias. There are dictionaries V.Ozhehova, N.Webster, A.Ushakov, F.Brockhaus and I.Efron and others. In particular, the Russian scientist V.Danilenko divides the state of affairs in the area of distribution and in modern political dictionary. He gives the following interpretation of the term: "market conditions" -

(from lat. "Conjungo"- binds, connects) - a set of conditions, the situation which has developed regulations that happened at a specific point in the defined area of activity, for example, the political situation, the international situation, economic situation" [2, 320].

Conjuncture in the Ukrainian explanatory dictionary as for the meaning is different from Russian dictionaries - a set of specific conditions, coincidence, things that can affect the solution, solving some problem - any business, issues, etc. [7].

G.Lyubovets in Ukrainian political dictionary defined the notion of political conjuncture - a metaphorical term that refers to a set of political conditions and events and turning them into action, comprehensive interrelation between interdependence of certain political situations and opportunities for implementation of political technologies. In everyday political vocabulary political conjuncture - the moment of change (not always for the best) due to truncation sustainable way of action, custom, method, etc. Moreover, the man of political "conjuncture"- a politician with an active orientation of circumstances favorable moments to novelty (fake or under it), which is short for selfish purposes demagogically denies continuity in the society [5, 294].

That political sphere is the most vulnerable and sensitive to fluctuations. We believe that without the political situation and the dynamics of political processes is not possible an effective policy. However, manifestations of political conditions appear to be very noticeable to other areas of society, as they may be imperatively dependent on government. It is areas such as education and science, health care, environment, labor, industry and others.

Influence on the political situation is most noticeable to the public. Because the topics that pronounce modern politicians immediately covered by the media and become a tool of manipulation for their useful purpose political subjects. The consequence of the dominance of politics in society formed such a thing as tactical ideology. It is excellent in function of political ideology, because it does not seek to integrate and attract masses of fans, but it is part

of politics and political ideology of the state. Distributed mainly among the phenomenon of politically active people and politicians who are dependent on political leadership. Tactical ideology becomes part of the governing bodies. Moreover, is supporting the general political course in the country. Their lead to political situation is a tribute to adherence.

State kind of ideology of developing countries that only pass on democratic development, in the author's opinion, have no clear ideology, so because of the necessity of ideological component of policies it take place non ideology, including tactical ideology and economic interest. The main task of the authorities involved in such countries is to obtain and retain power. The structures and institutions that are dependent on the will of the state and directly subordinate to it are dependent on fluctuations in policy, and consequently tuned for them. In such countries, significantly change the processes of public political culture and political socialization of citizens in the area of absenteeism and negativism.

Conclusions: we can summarize that the political conjuncture refers to the process of dealing with political process and conditions and is a comprehensive and quick-a phenomenon that reflects the dynamism and spontaneity, predictability of a complex society and politics. This is because conditions are shaped by many elements and actions, which in turn are subject to probabilistic laws. The political conjuncture has different properties and levels (depending on the political regime and political system). Conditions characterized by persistent volatility and considerable fluctuations, is controversial, because different tactical performance in the same time reflect the opposite trend; irregularity, which can be shown when the dynamics of various parameters has the same direction, but do not match their pace; situation is the unity of opposites. Condition is some reflection and dynamic economy, politics and world politics. In addition, since, the world of politics and economic are dynamically variable, then the situation reflects the trends, controversies, and patterns.

REFERENCES

1. Chala T. (2004)"Research of the process of concept "conjuncture". Scientific-Technical digest. Number 59: pp. 192-200.
2. Conjuncture in the Russian-English online dictionary (2004). Russian-English online dictionary. Access mode: o-db.net.htm
3. Fundamentals of Banking in the United States (1993). English-Russian dictionary of banking and financial terminology. Moscow: MGIMO.
4. Big German-Russian Dictionary (2002). Moscow: "Russian Language".
5. Dieter Götz, Günther Hatsch, Hans Wellmann. (2003) Grobörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Langen scheidt KG, Berlin und München
6. Danilenko V.(2000) Modern Political Dictionary. Moscow: MGIMO.
7. Interpretation of the term conjuncture in the Ukrainian language (2004). Access mode: <http://www.slovyk.net>
8. Luboveth B. (2004) Encyclopedic Dictionary of Political Science, Kyiv: "Geneza", p. 736

Приймак О. Концептуальные основы политической конъюнктуры

Аннотация. политическая конъюнктура представляет собой новую концепцию политической теории. Эта проблема является важной и интересной для нашей молодой страны. Заполняя пробел в предыдущих исследованиях, в статье анализируются теоретико-методологические основы концепции конъюнктуры и политической конъюнктуры. Термин «конъюнктура», используется в мировой экономической и политической мысли. Методы сравнения и экстраполяции в статье использованы. Существует также определение и основные различия между понятиями политическая конъюнктура и конъюнктура в новой политической теории в Украине.

Ключевые слова: теория политики, конъюнктуры, политической конъюнктуры, особенности политической конъюнктуры, идеологии конъюнктуры, политической ситуации.

Бессараб Т.В.¹
Політико-інституційні принципи
функціонування Спільного Ринку країн південного конусу – МЕРКОСУР

¹ *Бессараб Тетяна Володимирівна, здобувач кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація: Дана стаття розкриває процес становлення інституційної основи та механізм функціонування спільного ринку країн південного конусу – МЕРКОСУР, принципи взаємодії даної міжнародної організації із державами-учасницями. Висвітлено основні завдання даного інтеграційного об'єднання, та принципи та інструменти за якими МЕРКОСУР втілює дані завдання в реальність.

Ключові слова: МЕРКОСУР, регіональна інтеграція, інституціалізація, спільний ринок.

Протягом останніх десятиріч інтерес до вивчення глобалізації та регіональної інтеграції залишається одним із найбільш затребуваних. Сьогодні основоположним фактором розвитку людської цивілізації та взаємовідносин між державами сучасні науковці, безумовно, вважають динамічний процес інтеграції. Термін “інтеграція” походить з латині, де “integratio” означає з'єднання окремих частин у загальне, ціле, єдине. Система ж міжнародних відносин, основним суб'єктом якої була національна суверенна держава, постійно змінюється, а інтеграційні процеси, що активно розгортаються останнім часом на всіх континентах, являють собою якісно нову форму міждержавної взаємодії.

Поряд із взірцевим прикладом розвитку інтеграційних об'єднань Європейського Союзу намагаються не відставати подібні процеси регіональної інтеграції і на інших континентах світу. А саме особливий інтерес викликають процеси інтеграції Латинської Америки, оскільки саме спільний ринок країн південного конусу – МЕРКОСУР посідає третє місце у списку найбільш значимих інтеграційних об'єднань у світі.

В даній статті висвітлюється механізм функціонування спільного ринку країн південного конусу – МЕРКОСУР та принципи взаємодії даної міжнародної організації із державами-учасницями. В цьому контексті цікавими є праці О.С. Кучика, Роберта Девліна, Рікардо Френч-Девіса, Мехмета Ехізоглу, та інших вітчизняних й іноземних науковців. Проте недостатньо вивченими залишаються механізми політико-інституційної взаємодії МЕРКОСУР із країнами-членами, що й підштовхує нас до більш детального дослідження даної специфіки.

МЕРКОСУР (Mercado Comu'n del Cono Sur – MERCOSUR) – субрегіональний торгово-економічний союз держав у Південній Америці, за темпами розвитку переважає всі інші подібні об'єднання. Дане об'єднання було створене у березні 1991 шляхом підписання чотирьохстороннього договору в м. Асунсьоні про створення митного союзу і спільного ринку. На даний момент існують певні неточності та плутанина в літературі пов'язані із датуванням створення цього економічного союзу. Оскільки реально торговельний блок оформився лише до 1995р. Так як до цього часу йшла непростя підготовча робота. У 1994 у розвиток Асунсьонського договору було укладено додаткову угоду, яка підтвердила створення зони вільної торгівлі і проголосила ціль подальшого перетворення її в

митний союз. У 1995р. цей договір набув чинності на зовнішніх кордонах блоку. На даний момент до нього входять Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай і Венесуела, в якості асоційованих членів – Чилі, Болівія, Перу, Колумбія і Еквадор, спостерігач – Мексика, Нова Зеландія.

Стратегічною метою МЕРКОСУР стало створення об'єднання, здатного гарантувати економічний ріст його учасників на основі інтенсивної взаємної торгівлі й ефективного використання інвестицій, а також підвищення міжнародної конкурентноздатності країн субрегіону. Як безпосередньо вказано у договорі, метою Асунсьонського договору було створення зони вільної торгівлі і митного союзу. Цим договором передбачалося: вільний рух товарів, послуг і робочої сили, якого потрібно досягти через ліквідацію митних тарифів та нетарифних обмежень; встановлення спільного зовнішнього тарифу та ведення спільної зовнішньоторговельної політики стосовно третіх країн чи їх груп та координація позицій на регіональних та міжнародних економічних конференціях; координація макроекономічної, фінансової, монетарної та секторальної політики в галузях міжнародної торгівлі, сільськогосподарства, промисловості, транспорту і комунікацій та в будь-яких інших галузях для забезпечення вільної конкуренції між сторонами договору; гармонізація законодавства в цих сферах для зміцнення інтеграційних процесів [1, с. 353-355].

Проте варто наголосити, що найважливішою метою для МЕРКОСУР залишаються лобювання трьох основних позицій, а саме: забезпечення автономного розвитку латиноамериканських держав; збереження їх національного суверенітету; збереження національної культурної ідентичності латиноамериканських країн [1, с. 356].

Політикою МЕРКОСУР на початковому етапі була розробка простої інституційної системи організації, яка повинна була поступово збільшуватися із поглибленням інтеграції. На протигагу великим організаційним структурам інших інтеграційних угруповань, таким як ALADI чи Андський пакт, ідеєю МЕРКОСУР було поступове збільшення кількості інституцій. Асунсьонським договором встановлено, що інституційна структура МЕРКОСУР повинна бути влаштована таким чином, щоб забезпечити “динамічну систему співпраці між державами – членами”.

Тому органи МЕРКОСУР не ведуть наднаціональну діяльність, а підтримують міждержавні зв'язки, і

система цих органів відображає їх функції. “Виконання та імплементація цього Договору і будь-якого іншого спеціального угоди або рішення, прийнятого протягом перехідного періоду в його правових рамках, покладаються на такі органи: Раду спільного ринку та Групу спільного ринку”.

Прийнятий у додаток до Асунсьонського договором Протокол Оуро Прето також містить спеціальну главу I, яка називається “Структура МЕРКОСУР”, ст. 1 якого несе такий зміст: Інституційна структура МЕРКОСУР охоплює такі органи: I. Рада Спільного ринку; II. Група Спільного ринку; III. Комісія з торгівлі МЕРКОСУР; IV. Спільна Парламентська Комісія; V. Економіко-соціальний консультативний форум; VI. Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР [6].

Таким чином, самі органи, порядок їх організації та повноваження передбачені одними і тими ж основоположними документами – Асунсьонським договором і Протоколом Оуро Прето. Далі між цими органами встановлено певний розподіл повноважень (яке можна співвіднести з поділом влади в такій фіксованій системі, як держава) і супідрядність.

Основним органом МЕРКОСУР, відповідно до ст.10 Асунсьонського договору, є Рада Спільного ринку [6]. Це найвищий орган МЕРКОСУР, який веде загальне керівництво інтеграційними процесами. Несе відповідальність за забезпечення політичного керівництва і гарантії того, що цілі досягнуті організацією [4, с.8-10]. У сферу компетенції Ради входить нагляд за виконанням програми лібералізації економіки в кожній з країн-членів для встановлення спільного ринку. Рішення в ньому приймаються на основі консенсусу, за участю представників усіх держав-членів. Зустрічі проводяться раз на 6 місяців, хоча Рада може скликатися і в надзвичайних випадках. Зустрічі відбуваються на рівні міністрів економіки і міністрів закордонних справ, але в них можуть брати участь і міністри інших галузей, якщо обговорення питань, що стосуються цих галузей, є запланованим. На цих зустрічах можуть бути присутніми і президенти країн-членів (їх присутність обов'язкова хоча б раз на рік), якщо йдеться про дуже важливі проблеми. Держави-члени головують в Раді в обертовому алфавітному порядку, протягом 6-місячного періоду [1, с. 358].

У статті 13 Асунсьонського договору Група Спільного ринку названа головним виконавчим органом Спільного ринку, а в ст. 10 Протоколу Оуро Прето сказано лаконічніше: “Група Спільного ринку є виконавчим органом МЕРКОСУР”. Цей орган є відповідальним за реалізацію рішень, прийнятих Радою, і розгляд рекомендацій, поданих робочими групами. До обов'язків групи належать: контроль за виконанням договірних зобов'язань; сприяння угодам з Асунсьонським договором; здійснення необхідних заходів для виконання рішень, прийнятих Радою; внесення пропозицій стосовно ефективної реалізації програми лібералізації економіки, координації макроекономічної політики та співпраці з третіми країнами; розробка програм для забезпечення поступового формування спільного ринку [1, с. 360].

Група Спільного ринку має право організувати, координувати і контролювати роботу підгруп і викликати спеціальні засідання для розгляду питань, що

представляють інтерес. Група повинна формуватися із п'ятох постійних членів і п'ятох заступників від кожної держави-члена, що представляють наступні державні установи: Міністерство закордонних справ; міністерство економіки, або еквівалент (промисловості, закордонних справ та/або економічної координації) і Центрального Банку. На рівні представників зустрічі відбуваються не рідше одного разу на квартал у державах-членах, що обертаються в алфавітному порядку. Позачергові збори можуть вільно проводитися в будь-який час, в будь-якому раніше запланованому місці. Засідання координується главою делегації держави-члена приймаючої держави. Рішення приймаються на основі консенсусу, в якому представлені всі держави-члени [1, с.360]. Група Спільного ринку має адміністративний секретаріат із штаб – квартирою в місті Монтевідео. Крім того впродовж перехідного періоду було створено десять робочих підгруп (технічних комісій), які також підпорядковуються Групі Спільного ринку та займаються вивчення торговельних і митних питань, технічних норм та правил, фінансовою і монетарною політикою, координацією макроекономічної політики, промислових технологій, питаннями сухопутного і морського транспорту, аграрною і енергетичною політикою. Ряд інших підгруп, що відповідають за координацію трудових відносин, зайнятості та соціальне забезпечення громадян, були створені пізніше і додані до цих десяти комісій. Всі названі вище комісії мобілізують сотні чиновників з різних органів державного управління. Іншими акторами, які тісно взаємодіють із вищезазначеними групами, є представники наукового та ділового світу, а також представники профспілок, технічних експертів міжнародних та неурядових організацій.

Після зустрічі Оуро Прето робочі групи були реорганізовані і трансформовані у наступні: Питання комунікація, питання видобутку, фінансові питання, питання транспорту і інфраструктури, навколишнього середовища, промисловості, сільського господарства, енергетики, питання праці, зайнятості і соціального забезпечення. Крім того, розпочалось проведення зустрічей з питань туризму, науки і техніки [4, с. 9] Комісія з торгівлі МЕРКОСУР, була введена в структуру МЕРКОСУР Протоколом Оуро Прето, і регламентується в III розділі I глави (ст. 16) як “орган, відповідальний за сприяння Групі Спільного ринку”. Комісія звітує перед Групою в усіх питаннях, що лежать в компетенції Комісії. За пунктом VI ст. 19 Протоколу Комісія “доповідає Групі Спільного ринку про розвиток і застосування документів, що стосуються торговельної політики, а також про своє відношення щодо поставлених перед нею завдань і щодо рішень, прийнятих щодо завдань”. Комісія з торгівлі охоплює проблеми реалізації загальних механізмів торговельної політики в рамках МЕРКОСУР, і по відношенню до третіх країн. Комісія має право створювати технічні комітети, які можуть частково поглинати завдання, покладені на Торговельну комісію. Крім того, під його юрисдикцію підпадають питання вирішення спорів [5].

Відповідно до розширення галузей співпраці в межах МЕРКОСУР з'являються нові економічні, політичні та соціальні органи. Серед них Координаційний

комітет національних профспілок МЕРКОСУР, Комісія з підприємництва, парламентські комісії. Протягом першого етапу роботи організації була створена Рада з промисловості МЕРКОСУР [1, с. 360]. Її членами є Індустріальний союз Аргентини, бразильська національна конфедерація промисловості, індустріальний союз Парагваю та промислова палата Уругваю. Основною метою Ради є координація діалогу між представниками бізнес – сектору в контексті інтеграційних питань, які переслідують спільні інтереси, при цьому акцентуючи увагу на проблему промислової конкуренції. Після зустрічі Оуро Прето, Промисловою Радою МЕРКОСУР було перейменовано на Соціальний та економічний консультативний форум – представницький орган економічних і соціальних секторів економіки країн-учасниць.

МЕРКОСУР також спирається на Спільну парламентську комісію, яка є представницьким органом національних парламентів країн-членів МЕРКОСУР [4, с.9-10]. Саме цей орган був прямим попередником вже сьогодні існуючого Парламенту МЕРКОСУР. Спільна парламентська комісія складалась із 16 представників парламенту кожної держави – члена, і її основною метою було прискорити реалізацію законодавства МЕРКОСУР в кожній державі – члені, сприяти розширенню співпраці в законодавчій базі, а також проводити оцінку відносин з третіми країнами. Однак жодна з цих функцій не виконувалась повністю, крім того, комісія мала лише консультативну роль. Однак, з іншого боку, саме Спільна парламентська комісія впродовж довгого періоду часу сприяла та створювала підстави для створення парламенту МЕРКОСУР. Згодом на її базі в було написано проект Протоколу про створення парламенту МЕРКОСУР. А вже у грудні 2005 року цей Протокол був підписаний, а вступив в дію 31 грудня 2006. Відповідно до Протоколу серед основних завдань цього органу є: представництво народів МЕРКОСУР(ст. 1), та заохочення і захист демократії(ст. 2). Що ж стосується прийняття рішень парламентом, то Протоколом встановлено, що Парламент виноситиме ухвали щодо кожного законопроекту, які згодом мають розглядатися на національних з'їздах (ст. 12). Це означає, що рішення Парламенту, по-перше носитиме рекомендаційний характер, по-друге, враховуючи, що проекти, які розглядаються Парламентом, розроблені іншими законотворчими органами, можна зробити висновок, що парламент не має жодних повноважень для прийняття законів. Протокол розглядає два етапи переходу від існуючої системи виборів представників до кінцевої, яку Парламент планує застосовувати вже з 1 січня 2015 року. Перший етап перехідного періоду – з 31 грудня 2006 до 31 грудня 2010 року. Парламент складається із вісімнадцяти членів парламентів кожної країни, і кожна держава-член обирає свій власний метод по вибору таких представників. На другому етапі, з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2014 року, кожна країна повинна провести вибори відповідно до обраного методу їх організації, враховуючи етнічне, гендерне та географічне представництво(ст. 6). Після цих перехідних етапів, остаточна виборча системи до Парламенту представників планує провести одночасні вибори у всіх державах-членах.

Крім того хотілося б зауважити, що в останні роки предметом стурбованості для вчених і для влади блоку став дефіцит демократії МЕРКОСУР. Тому рішенням Загальної Ради ринку в 2007 році була створена демократична обсерваторія. Метою цієї структури є не тільки захист та поглиблення демократії в органах МЕРКОСУР, але й опіка над внутрішньою демократією в державах-членах, та підтримка концепцій Протоколу Ушуайя [7]. Таким чином, демократична обсерваторія має наступні цілі: зміцнення демократії в МЕРКОСУР, моніторинг виборчих процесів, який проводиться в державах-членах, а також проведення заходів, пов'язаних з консолідацією демократії в регіоні [3].

Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР розпочав свою діяльність з 1 січня 1997 год. Це є міжнародний орган в рамках МЕРКОСУР, зі структурою і бюджетом, що складається із п'яти країн-членів і директора, що призначається Радою Загального ринку на два роки [2].

Отже відповідно до Протоколу Оуро Прето загальної логіці підпорядковується склад трьох органів: Рада спільного ринку, яка складається з “міністрів закордонних справ і міністрів економіки держав – членів або з еквівалентних їм осіб”; в Групі Спільного ринку представлені “ по чотири делегати і чотири альтернативних члена від кожної країни, призначуваних відповідним урядом, причому в них повинні бути представники міністерств закордонних справ, міністерств економіки та центральних банків ”. Проте у Протоколі не вказано делегатів держав до Комісії з торгівлі, зазначається лише, що повинно бути чотири делегати і чотири альтернативних члена. Таким чином, всі перераховані органи МЕРКОСУР є представницькими і побудовані за принципом “п'яти частин”. Це означає, що при ухваленні рішення в кожному органі враховується не кількість голосів всіх присутніх, а п'ять голосів – по одному від кожної держави.

Статтю 2 Протоколу Оуро Прето спеціально передбачено, що Рада Спільного ринку, Група Спільного ринку і Комісія з торгівлі є міждержавними органами. Одним із принципів їхньої роботи є однаковість або консенсус. Багато дослідників відзначають, що саме це дозволяє органам МЕРКОСУР бути виразниками їх загальної волі. А прийняті таким чином акти мають обов'язкову силу для держав – членів, хоча і називаються по-різному: Рада приймає Рішення, Група – Резолюції, Комісія – Директиви або Пропозиції. Виконання ж рішень віддано в сферу відповідальності держав, оскільки у ст. 38 Протоколу Оуро Прето вказується: “Держави – учасниці повинні вжити всіх необхідних заходів задля виконання на їх територіях рішень, прийнятих органами МЕРКОСУР, перерахованими в ст. 2 Протоколу. Держави – учасниці повинні проінформувати Адміністративний Секретаріат МЕРКОСУР про вжиті ними в цих цілях заходи”[5].

Основною причиною неможливості з самого початку прийняти систему зваженого голосування можна вважати наявність значних відмінностей у рівні економічного розвитку держав – учасників. У разі прийняття зваженого або будь-якого іншого голосування це могло створити не вигідне і несприятливе становище для певної країни.

Існує думка про те, що документи МЕРКОСУР не передбачають передачі ніяких владних повноважень від держав до міжнародної організації. Міністри держав-учасниць, що працюють в органах МЕРКОСУР, наділяються додатковими повноваженнями, джерелом яких служить внутрішнє право, але здійснюють ці повноваження у зовнішньополітичній сфері, в процесі переговорів, які можуть призвести до формулювання нових зобов'язань для їх держав. Проте ці зобов'язання будуть прийматися з урахуванням внутрішнього права.

Однак не слід забувати, що незважаючи на відсутність наднаціональних елементів, ця організація досягла значних успіхів на шляху інтеграції. Незважаючи на правила, прийняті членами МЕРКОСУР щодо зобов'язань органів країн, вони все ж таки безпосередньо не можуть нав'язувати права та обов'язки фізичним та юридичним особам, які проживають на території МЕРКОСУР. Це тому, що переважна більшість нормативно-правових актів, виданих органами МЕРКОСУР, за винятком тих, що регулюють питання організації, повинні бути перенесені, або включені до національного законодавства кожної країни після відповідних процедур. У внутрішній правовій системі до цих рішень проявляється такий самий підхід, як і до інших нових міжнародних угод, а іноді – як до актів правозастосування, що вводиться у внутрішній правопорядок адміністративними методами.

Окремо слід сказати про органи вирішення спорів, які можна виділити в певну підсистему, оскільки ви-

конувані ними функції специфічні і відрізняються від функцій інших органів. Слід зазначити, що ступінь розвитку механізмів вирішення спорів залежать від типу інтеграції та ступеня її розвитку. Політичні системи, що ставлять перед собою інтеграційні цілі, змушені формувати підсистемні органи вирішення суперечок для того, щоб ці підсистеми діяли за тим нормам, які є прийнятними для них. Таке “ ініціативне” створення органів вирішення спорів є певною мірою заходом контролю за цими органами.

У літературі країн МЕРКОСУР в окрему категорію органів виділяють органи, наділені повноваженнями в галузі економіки та оподаткування. Їх, у свою чергу, можна розділити на органи перехідного періоду і постійні. Перехідні органи – це ті, у завдання яких входить формування спільної митної зони; після виконання цього завдання вони зникнуть.

Проте, як висновок, можна сказати, що майбутнє МЕРКОСУР не обмежується досягненням спільного ринку. Під час самміту у Монтевідео в грудні 2003 року були прийняті амбітні програми роботи на період 2004-2006 років. Його основна мета полягала не тільки у розробці плану для завершення митного союзу і спільного ринку, але також вклала в себе і ряд інших сфер від макро-економічної координації внутрішніх справ до навколишнього середовища, освіти, інфраструктури і т.д.). З 2002 року об'єднання МЕРКОСУР досягло чимало успіхів для завершення свого митного союзу і зуміло ввести в дію деякі елементи спільного ринку та зміцнити його інституційні опори.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Kuchik O.S. International Organizations. Textbook / Edited by O.S. Kuchik / – K.: Znannya, 2007. – 749 p.
2. Devlin, Robert and Ffrench-Davis, Ricardo., Towards an Evaluation of Regional Integration in Latin America in the 1990s, INTAL ITD Working Paper, December 1998.
3. International Democracy Watch. – [E-source]. – Acces mode: <http://www.international-democracy-watch.org/index.php/mercosur-parliament>
4. Mehmet Ekizoğlu, Mercosur. It's history, institutions and questions – University of Illinois at Urbana Champaign Department of Economics Master of Science in Policy Economics – [E-source]. – Acces mode: www.ekonomi.gov.tr/upload/bf09ae98-d8d3.../mehmet_ekizoglu.pdf
5. Protocolo adicional ao tratado de assunção sobre a estrutura institucional do MERCOSUL. – [E-source]. – Acces mode: <http://www.mercosul.gov.br/tratados-e-protocolos/protocolo-de-ouero-preto-1>
6. Tratado para la constitución de un Mercado común entre la republica Argentina, la republica federativa del Brasil, la republica del Paraguay y la republica oriental del Uruguay. – [E-source]. – Acces mode: www.mercosur.int/msweb/portal%20intermediario.../destacado1_es.doc
7. Protocolo de Ushuaia sobre compromiso democrático en el MERCOSUR, la republica de Bolivia y la republica de Chile. – [E-source]. – Acces mode: www.mercosur.int/msweb/portal%20intermediario.../destacado4_es.doc

Bessarab T. Political and institutional principles of the functioning of the Common Market of the Southern Cone - MERCOSUR

Abstract. This article reveals the process of the institutional framework and mechanism of functioning of the Common Market of the Southern Cone – MERCOSUR, the principles of cooperation between the international organization and member states. The article deals to the basic objectives of this integration association, and the principles and tools which MERCOSUR embodies these tasks in reality.

Keywords: MERCOSUR, regional integration, institutionalization, common market.

Бессараб Т.В. Политико-институциональные принципы функционирования Общего рынка стран южного конуса – МЕРКОСУР

Аннотация. Данная статья раскрывает процесс становления институциональной основы и механизм функционирования общего рынка стран южного конуса – МЕРКОСУР, принципы взаимодействия данной международной организации с государствами-участниками. Раскрыты основные задачи данного интеграционного объединения, и принципы и инструменты по которым МЕРКОСУР воплощает данные задачи в реальность.

Ключевые слова: МЕРКОСУР, региональная интеграция, институализация, общий рынок.

Гарбадин А.С.¹

Жіль Дельоз про феномен чужинця
як форму означення можливого світу у межах політичного дискурсу

¹ Гарбадин Андрій Стефанович,

кандидат політичних наук, асистент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Received September 2, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація. У дослідженні звернуто увагу на проблему концептуального означення чужинця, простору його політологічної інтерпретації, у Жіля Дельоза. Виявлено, що саме чужинець виступає точкою розрізнення серій означуваного і позначуваного, які відтворюються сингулярністю. Доведено, що чужинець для Ж. Дельоза – це структура можливого. Можливе тут не є абстракцією, що позначає недосяжне – можливий світ цілком реальний, однак він не існує (актуально) поза тим, що його виражає. Тобто вага чужинця актуалізується моментом виразу тієї проблематики, що не може бути зведена до категоричної позиції – за таких умов доцільного говорити про те, що плюралізм, як одна із умов утворення смислу у політичному дискурсі, можливий лиш за існування чужинця. Та й загалом можливість існування чужинця уможливорює появу смислу у межах політичних відносин, який не зводиться до єдиної позиції та єдиноможливої точки зору. Ж. Дельоз, визначає важливість феномену чужинця як можливості існування практик деперсоналізації, структура яких і творить людину. У політичному вимірі буття така деталізація здатна найбільш повно відтворити людину у політичних відносинах, не зазіхаючи на автентичність її переконань. За таких умов концептуалізації феномену чужинця передують означення вияву модусів існування, зокрема політичної форми його зрізу, у межах якої виникає чужинець.

Ключові слова: чужинець, політологічний дискурс, політичний дискурс, політична ідентичність, розрізнення, відмінність, концепт, постмодернізм.

Проблему концептуального означення чужинця, простору його політологічної інтерпретації не оминув і Жіль Дельоз. Цікаві та оригінальні концептуальні напрацювання цього дослідника розвинули як методологічний інструментарій постмодерної наукової парадигми загалом, так і тлумачення політичного дискурсу.

Якраз специфіка його наукових інтересів тяжіє до такого осмислення через призму концепту. Учений зазначає, що «індивід здобуває своє справжнє ім'я в результаті найсуворішої вправи у деперсоналізації, розкриваючись у множинностях, що наскрізь його перетинають, в силах, котрі через нього проходять» [3, с. 18]. На протигагу широко поширеному у межах традиційної наукової парадигми постулюванню завершеності особистості і, як результат, осмисленню чужинця як суб'єкта чи об'єкта, тут прийнято розуміти важливість чужинця як ймовірності існування практик деперсоналізації, структура яких і творить людину. Парадоксально ця ситуація виявляється у політичній сфері буття, адже всупереч усьому саме така деталізація здатна найбільш повно відтворити людину у політичних відносинах, не зазіхаючи на автентичність її переконань. Саме наявність такого чужинства обумовлює простір для самовизначення та самоактуалізації людини у політичному вимірі – адже це буде чітким та прозорим свідченням про можливість здійснення таких самовизначення та самоактуалізації.

Тут важливо уточнити, що для Жіля Дельоза політика є своєрідною формою реакціонізму, яка зачасти актуалізується саме на фоні прагнень до змін – «за спотвореним смислом завжди стоїть політика» [3, с. 39]. Процес поглинання та деформації смислу був завжди присутній і є обов'язковою властивістю політики, виявляючись як через систему інститут-ційних вказівок, так і через регулятивну діяльність інститутів. Сфера політичного втримує в собі на видозмінює суб'єктний вияв у всіх сферах потенційної активності

та самоствердження – від культурних до економічних форм відносин.

Як за таких умов можна досліджувати специфіку індивідуальності і на основі цього вичленовувати її політичну обмеженість? Передусім, слід триматись лінії концептуальності дослідження, по-друге, важливо, аби такий аналіз відбувався на доособистісному рівні – «концепт повинен говорити про подію, а не про сутність» [3, с. 41]. І що найважливіше – «те, що нас цікавить, – це модуси індивідуалізації, котрі вже не є модусами речі, особистості чи суб'єкта» [3, с. 41]. Остання позиція надважлива з огляду на методологічну спрямованість дослідження, адже нас цікавить передусім модус індивідуалізації у просторі політичного, який утворює чужинця, а не пошук характеристик, скалькованих із персоналій. Форма репрезентативних моделей від імені великих суб'єктів чи «об'єктивності» певного рангу уже давно не актуальна.

Набагато проблемнішим, а, відповідно, і більш актуальним, є концептуальна характеристика мислення. Останнє ж має безліч характеристик – і як розуміння, і як можливість висловлювання, і як вміння означити силові відносини, – загалом тут мислення потрактовано як стратегію, спрямування якої розвиває механізми індивідуалізації, а також смислові структури, що йому передують. Модус такої індивідуалізації, спосіб виробництва особистості, відповідно, потрібно чітко відмежовувати від конкретного прояву суб'єкта, адже такі «приватні випадки» зачасти обтяжені різноманітними варіаціями ідентичності, що спотворює їх концептуальну вагу.

Таким чином, при окресленні чужинця у межах дослідницьких концепцій Жіля Дельоза передовсім прикметним є те, що його концептуалізації передують означення вияву модусів нашого існування, зокрема політичної форми його зрізу, у межах якої виникає чужинець. У цьому контексті Жіль Дельоз відзначає важливий момент – «проблема вже не в тому, щоб дати людям можливість виразити себе, а в тому, щоб керу-

вати їх вакуолями самотності і мовчання, починаючи з тих, кому доводиться врешті бодай щось сказати. Репресивні сили не перешкоджають самовираженню людей, вони, навпаки, пробуджують їх до цього» [3, с. 169]. Саме тому важливо досліджувати чужинця у окресленому вище варіанті – тобто зосередити увагу не на безпосередньо суб'єктному вимірі, а означити те, що йому передує, на тому, що зумовлює можливість вияву суб'єкту у межах політичного дискурсу.

Важливою передумовою дослідження чужинця є процесуальність – не пошук результату, а становлення індивідуалізації, оскільки «немає універсального, є тільки сингулярне, концепт не є універсальним, але становить ансамбль сингулярностей, кожна із яких існує по сусідству із іншою» [3, с. 191]. За таких умов концепт чужинця виявлятиме себе не як об'єкт (зміни модальності існування індивідуальності у політичній сфері та через її механізми) чи суб'єкт (діалог шляхом вичленування особистісних означень та пошуку бінарних рис, які виходять за межі соціально обґрунтованої політичної практики), а як вираз можливого світу – можливого не у сенсі опису неможливого, а як деталізація можливих форм вияву індивідуальності.

Тут ми проведемо термінологічне розмежування – інший для нас у цьому ракурсі буде позначувати суб'єктно-об'єкту спрямованість, тоді як чужинець – характеристику можливого світу. Це важливе розрізнення, суть якого полягає в ширшому розумінні самого чужинця. Це також підкреслює важливість даного феномену з огляду на специфіку політичного дискурсу та логіки дослідження, детальне пояснення якого наводиться нижче.

Найперше слід відзначити, що згідно з позицією Жіля Дельоза, не випадає говорити про завершеність індивідуальності поза межами відношень із чужинцем, оскільки наявність одиничного модусу існування має гарантуватись постійністю, незмінністю знання, як форми об'єктивації такого існування. В політичній сфері буття така форма гарантій практично неможлива, зважаючи на неможливість вичленування такого знання, яке б на рівні дискурсивних практик могло мати загальний характер. Така загальність можлива лиш у тоталітарно-силових відносинах, які, проте, накреслюють чужинця лише як маргіналізованого суб'єкта. Загалом Жіль Дельоз відзначає, що «особиста невизначеність є не сумнівом, зовнішнім щодо того, що відбувається, а об'єктивною структурою самої події, оскільки останнє завжди рухається в двох смислах-напрямах одразу і розриває на частини суб'єкта, що прямує за ним. Парадокс перш за все – це те, що руйнує здоровий смисл [bon sens] як єдиноможливий [sens unique], а потім і загальнозначимий смисл [sens commun] як приписування фіксованої тотожності» [1, с. 18].

Існування чужинця, його співвідношення із модусами індивідуальності не виникає нізвідки. Такій формі відносин передує структура. Останній властиві кілька характеристик. По-перше, вона утворена щонайменше двома різнорідними серіями, одна з яких є «означуваною», а інша – «позначуваною». По-друге, кожна із серій утворюється тільки шляхом відносин між ними, яким відповідають особливі події, «а саме

сингулярності, котрі можна виділити всередині структури» [1, с. 78].

Безпосередньо термін «сингулярність» Жіль Дельоз використовував у своїх творах через бажання уникнути логіки гегелівської діалектики, широко використовуваної в гуманітарній науці методологічної платформи, оскільки вона «служить для того, щоб назвати подію, незвідну річ, що передує класифікації за категоріями або репрезентації, не вписуючись відразу у герменевтичне коло конкретних випадків і загальних категорій» [4, с. 387]. Це форма індивідуалізації, але не на суб'єктно-об'єктному рівні, а на рівні станів чи смислових порогів, тобто на перетині описового предикату, як-от, «політична ідеологія» та «комунізм».

Парадоксальність сингулярності полягає «у завжди змінній грі його повторюваності, внутрішній і стверджувальній відмінності сингулярності від себе самої, більше ніж редуктивній загальності закону, який обмежує відмінність зовнішньою та негативною відмінністю одного об'єкта від іншого» [4, с. 387]. За таких умов структура – це поле, утворене із щонайменше двох диференціальних сингулярних точок, які можуть поєднуватись і творити значення, якщо їх перетинає парадоксальний елемент, який не є із ними споріднений, а кардинально від них відрізняється. Така відмінність знаходить сенс не через співвідношення, через якусь подібність, а лише відмінністю і живиться, а цей процес Ж. Дельоз іменує «інтенсивністю», а поля цієї серійності – «проблемами». Через таке означення сингулярність стає простором потенційної детермінації, що актуалізується у певній часовій послідовності. Ще одна важлива деталь – співвідношення структури та події. Перша містить сукупність ідеальних подій як власну внутрішню історію – до прикладу, в контексті нашого дослідження структура передбачає чужинця як концептуального «персонажа», специфіку якого визначають серії сингулярності. Саме чужинець за таких умов виступає точкою розрізнення серій означуваного і позначуваного, коротше кажучи, «даний елемент здійснює розподілення сингулярних точок, визначає як позначувану ту серію, де він виявляється як надлишок, а як означувану, відповідно, ту, де він виявляється як недостача; і головне, забезпечує при цьому наділення смислом як позначувану, так і означувану серії» [1, с. 79].

Однак не варто сингулярність змішувати із особистістю того, хто виявляє себе у дискурсі, оскільки сингулярність не маніфестує, не сигніфікує, не позначає – «вона суттєвим чином до-індивідуальна, неособова, аконцептуальна. Вона абсолютно байдужа до індивідуального і колективного, особистого і безособового, доданого і загального – і до їх протилежностей» [1, с. 80]. Сингулярність немов суттєвим чином характеризує зумовленість конкретних ситуативних положень, їх детермінованість та випадковість – співвідношення цих властивостей, після вияву яких, завдяки якому і отримує можливість для самовияву суб'єкт дискурсивних відносин, політико-соціальних зокрема.

Жіль Дельоз також виокремлює п'ять положень щодо характеристики сингулярностей.

Перше положення: сингулярності-події відповідають неоднорідним серіям, що організовані в систему,

яка «ні стабільна, ані не стабільна, а, радше, «метастабільна» [1, с. 144-145].

Друге положення: сингулярностям властива здатність до самовідновлення, рухливості і зміщення мірою того, як парадоксальний елемент примушує серії, що її утворюють, резонувати, згортаючи їх у випадкову точку.

Третє положення: сингулярності рухаються по поверхні. Це принципова позиція для Ж. Дельоза, оскільки, на його думку, «найглибінніше – це шкіра» [1, с. 145]. Саме зовнішній рух смислопотоків має вагу, а не пошук внутрішніх мотивів.

Четверте положення: «поверхня – це місцезнаходження смислу: знаки залишаються беззмистовними доти, доки вони не входять у поверхневу організацію, що забезпечує резонанс двох серій» [1, с. 146].

П'яте положення: сингулярності, за таких умов, розподіляються у проблемному полі у вигляді топологічних подій.

Загалом перед нами постає завершене бачення сингулярності. За таких умов індивідуальність та чужинець отримують можливість для самовияву через цикл сходження сингулярностей – «якщо правильно, що світ, що виражається, існує тільки в індивідуальностях і тільки як предикат, то в сингулярностях, що керують утворенням індивідуальностей, він втримується цілковито по-іншому – як подія» [1, с. 155].

На такій методологічній основі можна розглянути специфіку розуміння чужинця та його політичну експлікацію у Жіля Дельоза.

Проблема більшості підходів у політичній думці стосовно чужинця полягає, як уже зазначено, у тому, що його концептуальну вагу зводять то до суб'єкта, то до об'єкта пізнання, не розглядаючи як структуру процесуального опосередкування пізнання в епістемологічному плані, адже чужинець «не є ні об'єкт у полі мого сприйняття, ні суб'єкт, що мене сприймає, – це, перш за все, структура поля сприйняття, без якої поле загалом не функціонувало би так, як воно це робить» [2]. Важливим моментом у політичному зрізі аналізу є те, що ця структура є умовою організації відносин і актуалізує ту тематику, яку порушуватиме політичний дискурс. Тобто чужинець за таких умов не є надлишком, маргіналізованим недоліком, що виходить за межі функціонування логіки дискурсу – тематична структура політичного зумовлена наявністю чужинця.

Безпосередньо Ж. Дельоз не вживає поняття чужинця – у межах його наукового доробку ним доцільно позначати поняття апріорного Іншого, якого він розуміє так: «апріорний Інший як абсолютна структура обґрунтовує відносність інших, що формують структуру в кожному полі, як термін. Але яка ця структура? Це структура можливого» [2]. Можливе тут не є абстракцією, що позначає недосяжне – можливий світ цілком реальний, однак «він не існує (актуально) поза тим, що його виражає» [2]. Тобто важливість чужинця актуалізується в аспекті виразу тієї проблематики, що не може бути зведена до категоричної позиції – за таких умов доцільно говорити про те, що плюралізм, як одна із умов утворення смислу у політичному дискурсі, можливий лиш за можливості існування чужинця. Та й загалом можливість існування чужинця допускає

появу смислу у межах політичних відносин, який не зводиться до єдиної позиції та єдиноможливої точки зору. Чужинець неначе подає згорнуту модель можливого, досяжність чи недосяжність якого не є ключовою проблемою – тут набагато важливішим є момент процесуальності, а не кінцева мета. Коротше кажучи, чужинець «як структура, це вираз можливого світу, це те, що подане, досягнуте як те, що ще не існує поза тим, хто його виражає» [2]. Останню частину посилення треба детальніше пояснити. Чужинець не є автономною структурою в просторі існування інших структур, дотичність яких доповнює природу їхнього існування (як-от структура чужинця і структура безпосередньої політичної суб'єктності). Чужинець – «структура, що зумовлює цілісність і функціонування цього цілого, роблячи при цьому можливою побудову і застосування попередніх категорій» [2]. Таким чином, можливість адекватного сприйняття у сфері політичного дискурсу робить не суб'єкт сприйняття, а чужинець як структура.

Розуміння чужинця як характеристика можливого світу зумовлює деякі висновки. По-перше, це тимчасове розмежування суб'єктивної свідомості і її об'єкта. По-друге, за умови відсутності чужинця «свідомість і його об'єкт становлять уже єдине ціле. Більше немає можливості помилки» [44]. Відсутність чужинця дозволяє суб'єктивному сприйняттю абсолютизуватись із об'єктом. У межах політичного дискурсу це можна зрозуміти як те, що відсутність чужинця сприятиме створенню уніфікованої точки зору, позиції, положення, що безапеляційно домінує над іншими і не передбачає альтернатив. Натомість вплив чужинця полягає «в організації навколо кожного сприйнятого мною предмету або кожної осмисленої ідеї чи деякого маргінального світу, муфти, фону, на який можуть перейти інші об'єкти, інші ідеї, підкоряючись перехідним законам, що регулюють перехід від одного до іншого» [2]. Знання чи почуття маргінального існування можливе лише з допомогою чужинця. Неповнота об'єкта сприйняття, характерна для політичного дискурсу та політичних відносин, що зумовлена тим, що жодна індивідуальність не може мати повного їх бачення, призводить до такого – той сегмент об'єкта сприйняття, що залишається невидимим, неповним, не сприйнятим безпосередньо, є видимим для чужинця, тому момент комунікації із чужинцем настільки перспективний та важливий – «ці об'єкти у мене за спиною – я їх відчуваю, вони доробляють, формують світ, саме тому, що видимі для чужинця» [2].

Якщо ж чужинець зникає зі структури світу, відтак елімінується у межах політичного дискурсу, тоді динаміку його актуальності, напругу політичних відносин визначає строга поляризація «свій-чужий». Тут уже неможливо говорити про процесуальну кореляцію пізнаваності – тут усе чітко означено, все має структурований і завершений у своєму розумінні сенс. Момент абстрактного діалогу замінено непримирненістю. У цьому контексті Ж. Дельоз визначає цікавий парадокс – «чужинець і обурював світ. Він-то і був розладом» [2]. Це можна пояснити тим, що доцільність і завершеність світу характерна для його природної форми. Соціальні відносини, а також політич-

на їх складову, як необхідний регулятор перших, аксіоматично трансформують перші під можливість адекватних міжособистісних відносин, з одного боку, значно ускладнюючи прогнозованість їх – з іншого. Та й загалом найхарактернішою рисою політичного дискурсу за таких умов є його складність і непрогнозованість, зважаючи на відсутність чітких законів розвитку, еволюційних механізмів розгортання, характерних для природних відносин. Це й акцентує важливість чужинця у таких відносинах як ще один критерій їх осмислення і його статус як такого, що розкладає природний світ. Ж. Дельоз це пояснює так: «чужинець – це те, що, звертаючи можливі світи, заважає розпрямитись двійникам» [2].

Двійник, симульований інший як суб'єкт пізнання у контрольованому політичному дискурсі, визначає «істинно» іншу природу відносин, у межах яких розчиняє об'єкти пізнання шляхом кореляції їх в рамках вектора «свій-чужий», тоді як чужинець «виражає можливий світ, але існує цей можливий світ в світі нашому, і якщо він і розгортається, і реалізується, міняючи властивості нашого світу, то все-таки за законами, що встановлюють загальний порядок реального і неперервність часу» [2].

Загалом, варто наголосити на важливості концепції щодо чужинця як структури Жіля Дельоза. Така концепція сприяє розумінню чужинця не як форми індивідуалізованого сприйняття, її кореляції із поняттям істинності чи реальності, але як системи функціонування сприйняття в цілому. Якщо класичне розуміння чужинця зводить останнього до важливості через суб'єктний рівень відносин, то, натомість у розумінні Дельоза це неможливо, адже чужинець тут ніхто – він трансцендентний щодо тем, які його опредмечують, він – це «існування можливого: адже можливе існує лише як таке, що виражається, тобто в тому, хто виражає, який на нього подібний (згортання того, що виражається в тому, хто виражає)» [44]. Чужинець зумовлює цілісність поля політичного сприйняття зо-

крема, дотичність до нього категорій об'єктивності та параметрів суб'єктивності сприйняття, їх розподіл на площині цього поля, що залежить від можливості структури чужинця. Це дозволяє нам із впевненістю говорити про те, що світ без чужинця якраз і є аномальним. Політична форма вияву його завжди міститиме у собі авторитарні нахили, політичний дискурс такого плану завжди буде контрольований динамікою силових відносин, що зніматимуть можливість альтернативної рефлексії над сучасними політичними феноменами. Політичний дискурс без чужинця відповідно до дослідницької логіки Жіля Дельоза буде дискурсом без можливості.

Таким чином, можна зробити висновок, що Жіль Дельоз визначає важливість феномену чужинця як можливості існування практик деперсоналізації, структура яких і творить людину. У політичному вимірі буття така деталізація здатна найбільш повно відтворити людину у політичних відносинах, не зазіхаючи на автентичність її переконань. За таких умов концептуалізації феномену чужинця передують означення вияву модусів існування, зокрема політичної форми його зрізу, у межах якої виникає чужинець.

Виявлено, що саме чужинець виступає точкою розрізнення серій означуваного і позначуваного, які відтворюються сингулярністю. Доведено, що чужинець для Ж. Дельоза – це структура можливого. Можливе тут не є абстракцією, що позначає недосяжне – можливий світ цілком реальний, однак він не існує (актуально) поза тим, що його виражає. Тобто вага чужинця актуалізується моментом висвітлення тієї проблематики, що не може бути зведена до категоричної позиції – за таких умов доцільного говорити про те, що плюралізм, як одна із умов утворення смислу у політичному дискурсі, можливий лиш за існування чужинця. Та й загалом можливість існування чужинця уможлиблює появу смислу у межах політичних відносин, який не зводиться до єдиної позиції та єдиноможливої точки зору.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Делёз Ж. Логика смысла [пер. с фр.] / Ж. Делёз. – М.: Раритет; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с.
1. Deleuze G. *Logyka smysla* [per. s fr.] / Deleuze G. – М.: Rarytet; Ekaterynburg: Delovaja knyga, 1998. – 480 c.
2. Делёз Ж. Мишель Турнье и мир без Другого [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/deleuze/tournier.html>
2. Deleuze G. *Myshel' Turn'e y myr bez Drugogo* [El. resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/deleuze/tournier.html>
3. Делёз Ж. Переговоры / Ж. Делёз. – СПб.: Наука, 2004 – 240 с.
3. Deleuze G. *Peregovory* / Deleuze G. – SPb.: Nauka, 2004 – 240 s.
4. Энциклопедия постмодернизму / [наук. ред. О. Шевченко]. – К.: Основы, 2003. – 503 с.
4. *Encyklopedija postmodernizmu* / [nauk. red. O. Shevchenko]. – K.: Osnovy, 2003. – 503 s.

Garbadyn A. Gilles Deleuze about the phenomenon of the stranger as a form of definition of possible worlds within political discourse

Abstract. The study paid attention to the conceptual definition of the stranger, his political interpretation of Gilles Deleuze. We found that this stranger is the point of distinction between signified and marked with episodes that occur singularity. It is proved that for a Gilles Deleuze stranger is a structure of possibility. Perhaps there is an abstraction that stands out of reach - a possible world is real, but it does not exist (true) beyond what it expresses. That weight stranger actualized moment of expression issues that can not be reduced to a categorical position - under such conditions appropriate to say that pluralism is one of the conditions of formation of meaning in political discourse is possible only by the existence of stranger. And in general the possibility of stranger enables the emergence of meaning within political relations that can not be reduced to a single position and perspective. Gilles Deleuze determines the importance of the phenomenon as the possible existence of stranger practices depersonalization, whose structure and creative person. In political terms, this specification being able to more fully recreate human relations in political, not encroaching on the authenticity of her beliefs. Under these conditions, the conceptualization of the phenomenon of stranger preceding definition of display modes of existence, including its political form of cut, within which there is a stranger.

Keywords: *stranger, politological discourse, political discourse, political identity, distinction, difference, concept, postmodernism.*

Гарбадин А.С. Жиль Делез о феномене чужого как форме определения возможного мира в пределах

Аннотация. В исследовании обращено внимание на проблему концептуального определения чужого, пространства его политологической интерпретации, у Жили Делеза. Обнаружено, что именно чужой выступает точкой различения серий означаемого и означающего, которые воспроизводятся сингулярностью. Доказано, что чужой для Ж.Делеза - это структура возможного. Возможно здесь не есть абстракцией, что обозначает недостижимое - возможный мир вполне реален, однако он не существует (актуально) вне того, что его выражает. Вес чужого актуализируется моментом выражения той проблематики, которая не может быть сведена к категорической позиции - при таких условиях целесообразно говорить о том, что плюрализм, как одно из условий образования смысла в политическом дискурсе, возможен только за существование чужака. И вообще возможность существования чужака делает появление смысла в пределах политических отношений, который не сводится к единой позиции и единственной точке зрения. Ж. Делез раскрывает важность чужого как возможности существования практик деперсонализации, структура которых и творит человека. Парадоксальным образом эта ситуация проявляется в политической сфере бытия - ведь вопреки всему именно такая детализация способна наиболее полно воссоздать человека в политических отношениях, не посягая на подлинность ее убеждений. При таких условиях концептуализации чужого предшествует определению проявления модусов нашего существования, в частности политической формы его среза, в рамках которой возникает чужой.

Ключевые слова: *чужой, политологический дискурс, политический дискурс, политическая идентичность, различие, отличие, концепт, постмодернизм.*

Купченко О.С.¹

Конструювання моделей раціональної дії у сфері політики: феноменологічний аналіз

¹ *Купченко Олександра Сергіївна,*

*аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Received September 10, 2013; Accepted September 27, 2013

Анотація. Розглядаються аспекти феноменологічного методу дослідження соціальних процесів. Сформовано цілісне уявлення про інтерсуб'єктивні процеси соціального конструювання, крізь призму аналізу смислопродукуючих структур соціальної системи. Обґрунтовується необхідність дослідження формування морально-етичних детермінант соціальної дії агентів, з точки зору їх впливу на динаміку політичного процесу.

Ключові слова: *інтерсуб'єктивність, типізації, раціональні структури, політичний процес.*

Актуальність теми дослідження визначена необхідністю різнопланового аналізу процесів політичної реальності; трансформацією парадигм наукового мислення у бік заперечення виняткового значення неопозитивістської методології у політичному дослідженні.

Чому ми не можемо з точністю спрогнозувати розвиток політичних інститутів, наслідки прийняття політичного рішення, напрямки діяльності владного суб'єкта; чому наші наукові моделі володіють лише долею можливості їх реальної об'єктивності? На усі ці запитання та факти "об'єктивна" соціальна наука закриває очі. Для неї важливе лише визнання безмежних можливостей людського розуму, раціональності людської діяльності а отже і "необхідності" настання. В після А. Сьогодні теорія циклів, біхевіоризм, концепція раціональної дії у соціальній науці по суті є розумними моделями, які лише за змістом, проте не за формою відрізняються від такої страшної для західного світу марксистської моделі розвитку. У свій час, на запитання про сутність мислення постмодерну відомий вчений З.Бауман сказав так: "Знаєте, Карл Маркс у віці 26 років писав про те, що нові умови капіталізму розтоплюють усе напрацьоване та стабільне. Наші предки змінювали стабільне з метою створити із нього ще стабільніше - те, що змінити буде вже неможливо. Іншими словами, вони змінювали світ з метою

зробити його незмінним. Такою була ідея ідеального суспільства, зокрема комуністичного. Сьогодні ми продовжуємо змінювати світ, не сподіваючись вже ні на що".

Об'єктивістська методологія у своїй суті не враховує одного визначного фактору динаміки соціальних процесів, а саме того, що їх рушієм є людина, яка бачить речі, їх розуміє та діє у відповідності із певними цілями, по-своєму, а отже суб'єктивно. Життя наповнене смыслом. Реальність відносин, соціальних взаємодій, Іншого, набуває своєрідного забарвлення для кожного окремого соціального агента, у відповідності із безліччю категорій впливу, серед яких і суб'єктивність індивідуального досвіду. Побачити цей смисл соціальних, а отже і політичних, дій нам дозволяє феноменологічний метод аналізу соціальних явищ, тільки він, на нашу думку, веде до конструювання цілісної картини соціальних процесів, їх глибинного смислу (в даному випадку смисл є не лише вихідною точкою дії, він є і її кінцевим наслідком).

Застосовуючи феноменологічний підхід задля аналізу соціальної діяльності агентів ми намагаємось проникнути у глибинні аспекти свідомості діючих суб'єктів з метою пошуку смислу, тобто мотиву їх суспільної діяльності. Така діяльність, як відомо, будучи символічно опосередкованою, об'єктивно детермі-

нується досвідним знанням закоріненим у пам'яті. Як зазначає А.Шютц, “термін дія означатиме наперед обдуману дією людиною людську поведінку, тобто поведінку, що заснована на заздалегідь складеному проекті”[5,22]. Отже, в основі діяльності лежить мотив, який детермінує конструювання проекту дії на основі суб'єктивно-досвідного знання, тому для аналізу рішень агентів та соціальної діяльності загалом ми повинні звернутися до аспектів моделювання смислових характеристик соціальної активності.

Основним переддільнісним аспектом є проектування майбутньої дії у свідомості, розумове варіювання способів активності на прогнозування можливих наслідків. Тут “властива проектуванню часова перспектива володіє важливими наслідками”[5,22], зокрема у тому що стосується моменту суб'єктивно-досвідної детермінації осмисленої моделі ще не об'єктивованої діяльності. До таких наслідків А.Шютц відносить наступні явища:

1. Усі проекти моїх майбутніх дій означені межами мого існуючого на даний момент досвіду. Важливим досвідним знанням в даному випадку буде знання, що впливає із факту раніше втілених проектів дій, що відбувалося у подібних теперішнім умовах. В даному випадку процес проектування буде містити певну ідеалізацію, яка була визначена Е.Гуссерлем як “Я можу зробити це знов” тобто твердження про те, “що у типово подібних обставинах я можу діяти типово схожим чином, для того, що б досягти типово схожого стану речей”. Проте хибі такої ідеалізації полягають у тому, що досвід який я отримаю внаслідок виконання певної діяльності додається до мого переддільнісного досвіду. Тому варто тут зазначити, що повторення дії є дещо більшим ніж відтворення. В даному випадку йдеться про застосування схеми яку можна пояснити наступним чином: “першопочаткова дія А' починалася з обставин С' та призвела до стану S'; повторна дія А' починалася з обставин С'' і, як передбачається, призведе до стану S''. С' з необхідність відрізняється від С'', так як досвід А', який був успішно реалізований в умовах S', належить до мого запасу знання, яке стало елементом обставин С'', в той час як запас знання, що є елементом ситуації С' являє собою всього лиш непідтвержене передбачення”[5,22].

2. Специфічна часова перспектива проекту, яка позначається на взаємозв'язку між проектом і мотивом. В даному випадку варто зазначити, що існує два різновиди традиційних мотивів, А.Шютц називає їх “мотивом-для” та “мотивом-тому що”[5]. Дана диференціація мотивів відіграватиме базисну роль в процесі пояснення соціальної взаємодії та суб'єктивної діяльності в умовах типізованих структур. “Мотив-для” використовується для характеристики кінцевого стану який індивід планує досягнути в результаті виконання певної дії. Мотиви “тому що” відносяться до поля минулого індивідуального досвіду суб'єкта, який стимулював його діяти тим або іншим чином. “Те, що міститься в словах «тому що», мотивує проект дії як такої” [5,24].

Так як соціальна діяльність необхідно здійснюється в процесі соціальної взаємодії, у суті пояснення явища соціальної інтеракції і лежатиме смисл конструкції раціональної діяльності.

Головним завдання соціальної феноменології є пояснення можливості схожого розуміння суб'єктивно конструйованих феноменів реальності різними соціальними агентами. Якщо Е. Гуссерль, будучи засновником категорії інтерсуб'єктивності у класично-феноменологічному її розумінні не надто вдавався до глибинного її аналізу, то А.Шютц досліджуючи соціальну реальність намагається пояснити це явище виходячи із мотиваційної основи соціальної діяльності, яка у свою чергу визначена конструюванням реальності у площині cogito.

Будь-які форми соціальної взаємодії засновані на заздалегідь сформульованих конструктах, на яких базується розуміння Іншого та схеми поведінки загалом. “Дія несе в собі початкову схожість із світом знаків в тій мірі, в якій вона формується за допомогою знаків, правил, норм, інакше кажучи – значен” тобто в даному випадку П.Рікер наголошує на тому, що дії відзначаються подібністю так як вони опосередковані типовими смисловими конструктами, які притаманні тому чи іншому соціальному середовищу. Для характеристики інтеракції Я з Іншим А.Шютц застосовує ідеалізацію взаємності мотивів, яка полягає у тому, що моя діяльність викликана реалізацією “мотиву-для” є у той самий час “мотивом-тому-що” діяльності Іншого. Якщо мені потрібно для задоволення своєї мети жити у достойному районі купити квартиру у певному місці, то діяльність агента з нерухомості буде визначена “мотивом-тому-що”, проте тільки у тому випадку якщо ми діємо в межах типових конструктів, тобто конструктів очікуваної поведінки Іншого. В даному випадку смисли дій Я та Іншого будуть різними, а розуміння мотиву Я Іншим з яким Я вступає у комунікативну взаємодію, залежатиме від здатності якнайповнішої інтерпретації досвіду Я та конструювання можливих його “мотивів-для”. Проте дана схема стосується лише Ми-відносин близьких людей, коли прагнення розуміння мотивів Іншого займає важливе значення, так як така взаємодія є персональною. Натомість можливість взаємності мотивів опосередкованих соціальними ролями взаємодіючих індивідів (покупець-продавець, учень-вчитель), тобто анонімів, визначена тою ж таки типовою ситуацією та нормативною регламентованістю соціальної діяльності, проте проблема глибокого розуміння мотивації Іншого може тут не стояти. Дана нормативна регламентованість може стосуватися функціонального означення соціальних позицій, що регулюються правом, традицією, системою релігійних, моральних та ін. цінностей, ідеологічною системою. В даному випадку йдеться про передбачуваність певних дій Іншого.

В основі такої анонімної інтеракції лежать наступні умови:

1. Виконання типових дій невідомою мені людиною, які детерміновані моєю дією у типовій ситуації, видається мені очевидним;

2. Я вважаю що мій конструкт типової дії Іншого співвідноситься з його конструктом так само як і його конструкт моєї типової дії співвідноситься із моїм;

3. Я повинен так спроектувати мою типову дію, як того очікує від мене інший в умовах Ми-діяльності в межах типізованих структур.

Іншу позицію у даному випадку займає спостерігач, тобто незацікавлений третій, який намагається із даного йому кута зору проаналізувати мотивацію взаємодіючих агентів. Відповідно цьому, варто зазначити, що "його система релевантностей відмінна від тої, яку поділяють зацікавлені сторони, і в той самий час дозволяє йому бачити те, що бачать вони"[5,28]. Для того, щоб зрозуміти їх, спостерігач повинен скористатися типовими зразками взаємодії в ситуаційно подібній обстановці та сконструювати мотиви діючих осіб на основі типу виконання дій, які відкриті його спостереженню. Конструкти спостерігача, відповідно, відмінні від тих, які використовують учасники взаємодії, з тієї причини, що цілі спостерігача відмінні від цілі взаємодіючих осіб, та, значить, системи релевантностей, що відповідають цим цілям, також відмінні.

Що ж, власне, впливає на визначення дії як раціональної? В даному випадку варто зазначити, що раціональна дія, яка детермінується чітко визначеними цілями, конструюванням багатоваріантності її втілень, відповідною оптимізацією цих альтернатив та прогнозуванням наслідків, у цьому випадку відрізняється у своїй суті як від дії ефективної так і від традиційної дії. Тобто йдеться про розбіжність категорій чуттєвої, розумної та раціональної діяльності. А.Шютц в даному випадку пояснює раціональну дію як "дію в межах непроблематизованого набору типізацій мотивів, засобів та цілей, способів дії та персон, його виконуючих, що приймаються в якості таких, які само собою розуміються"[5,33]. Проте виходячи із такого аналізу "ідеально" раціональною така дія в жодному випадку не буде. Ми в змозі пояснити раціональність людських взаємодій тим, що дії обох взаємодіючих індивідів орієнтовані на певні соціально прийнятні стандарти та правила поведінки, легітимовані у тій чи іншій групі, до якої ці агенти належать: норми поведінки, манери, "правила шахової гри". Проте не походження не конструювання цих соціально прийнятих стандартів неможливо зрозуміти "раціонально". Такі стандарти можуть відповідати традиції або прийматися по звичці, тобто раціональна дія, яка в даному випадку засновуватиметься на ірраціональних чинниках є відмінною від дії заснованої на почуттях і більше того від розумної дії.

Типовість ситуації яка визначатиметься спільними системами релевантностей для взаємодіючих агентів, визначатиме можливість раціональної дії. Проте наше уявлення про те, що комунікативний партнер знає всі раціональні складові, які складають нашу взаємодію, не може бути емпірично підтвердженим. "Йому завжди притаманний ймовірнісний характер, тобто суб'єктивна ймовірність"[5, 34]. Тому в даному випадку ми стоїмо перед необхідністю ризику, яка є наслідком такої фундаментальної невизначеності по відношенню до результатів нашої спроектованої взаємодії.

Ймовірність такого співпадіння систем релевантностей комунікативних партнерів визначатиметься рівнем усвідомлення ними наступних елементів проектування дії: точне визначення біографічної ситуації та соціально-культурного оточення; усвідомлення кінцевого стану, до якого призведе виконана дія, та її цілі; вибір раціональних засобів досягнення цілі.

Проблематичним конструюванням раціональної соціальної дії є конструювання, яке включає в себе раціональну дію чи взаємодію іншого, скажімо компаньйона. Ця проблема є досить актуальною у сфері політики, коли конструювання проекту рішень виноситься на розгляд колегіального органу чи групи компетентних осіб. В даному випадку визначення мною певної ситуації, в якій планується прийняття рішення є недостатнім, так як потрібно також проаналізувати те, як цю ситуацію визначив Інший. Якщо наші системи релевантностей співпадають, тобто Інший сприймає мій "мотив-для" як достатню умову виникнення свого "мотивом-тому-що", то шанс що Інший зрозуміє мене достатньо значний. Тому виходячи із раціональної взаємодії це означає, що Інший буде розглядати мою дію як раціональну та реагувати на неї раціональним чином. Також варто зазначити, що моя інтенція до розуміння ситуації та мотивів Іншого з метою проектування його дії повинна, для виникнення раціональної взаємодії, співпадати з інтенцією розуміння моїх мотивів моїм комунікативним партнером.

В даному випадку йдеться про дещо відмінне поняття раціональності, яке відрізняється від утилітаристського бачення прагматичної раціональності дії, яка відповідає максимізації особистої чи групової користі в межах регламентованих соціальними нормами відносин. Діяльність у сфері політики, таким чином, визнаватиметься раціональною на стільки, наскільки вона здійснюється в межах типових конструктів, та детермінується певним функціональним означенням сфери політичного. Таке функціональне означення пов'язане із об'єктивністю специфіки політичної сфери, як сфери маргіальної, процеси в якій регламентовані в першу чергу правовими нормами. Проте, якщо така правова регламентація об'єктивно знімає питання аналізу раціональності політичної дії, то ціннісна її означуваність, детермінує виникнення проблематизованої ситуації. В межах проблематизованої ситуації реалізація раціональної взаємодії ускладнюється. В даному випадку така складність полягає у варіації ціннісних проектів, які виступають факторами конструювання діяльнісних проектів. Ми об'єктивно констатуємо диференціацію систем релевантностей соціальних агентів відповідно до варіації мотивів їх соціальних дій, які детермінуються відмінним конструюванням смислу феноменів реальності. А, власне, конструювання смислу на пряму залежить від символічних структур соціуму, соціальної групи до якої індивід себе відносить, а отже і її групової моралі, традиції і т.д. Проте така непотрібна варіативна аксіологічна означуваність політичних суб'єктів призводить до протиставлення типових ситуацій спільних систем релевантностей, атиповим ситуаціям в яких конструювання раціональної діяльності ускладнюється.

В даному випадку можна говорити про конструювання раціональної дії виборця. Виборець керується певним осмисленим "мотивом-для", сформованим на підставі ціннісно-нормативних проектів, що йому пропонуються, своїх політичних переконань, моделей традиційної поведінки в його групі, моделей типової поведінки виборця, конструює проект дії (політичного вибору). Для цього виборця, який виконав свою

політичну функцію, дана дія буде раціональною на стільки, на скільки його “мотив-для” буде співвідноситися із «мотивом-тому-що» того політичного лідера якого він обрав. Оцінення даним агентом своєї дії буде відбуватися на підставі осмислення діяльності політичного лідера, яка впливатиме (або ні) із його виборчого проекту дій, передвиборчих обіцянок, агітацій, культурних норм суспільства, звичаїв і т.д., тобто виборець здійснюватиме легітимізацію політики свого лідера. Раціональна політика лідера ж буде базуватися на виконанні типових дій, яких очікують від нього його виборці. Отож легітимними в даному випадку рішеннями політичного лідера будуть рішення, які впливають із його “мотиву-тому-що” (я дію так тому що моя політична посада вимагає виконання таких дій, тому що це впливає із мої передвиборчих обіцянок) та призводять до реалізації “мотиву-для” виборців (я обираю цього політика так як я вважаю що він в змозі реалізувати мою мрію життя у країні соціально-добробуту).

Аналіз прийняття таких політичних рішень, який здійснюється третьою незацікавленою особою, яка повинна вдаватися до інтерпретації суб’єктивних мотивів взаємодіючих сторін з метою надання такому рішення статусу раціонального, є ускладнений системою власних мотивів аналітика та відстороненістю від охарактеризованої вище взаємодії.

Проте специфіка владних структур – це здатність до конструювання та змінення мотивів соціальних агентів, відповідно до їх можливості застосування “легітимного символічного насилля”[3]. Символічна структура соціуму, яка може формуватися політичними інститутами здатна детермінувати пріоритети у виборі мотиваційних основ соціальної діяльності, та таким чином впливати на формування спільних систем релевантності агентів, що у свою чергу дає можливість вищого рівня соціальної легітимізації політичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Абельс Х. Романтика, феноменологическая социология и качественное социальное исследование// Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т. 1. № 1. С. 98-124.
Abels H. Romance, phenomenological sociology and qualitative social research.
2. Апель. К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу//Срмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – Київ, 1999. –336 с.
Apel. K.-O. Discourse ethics as a political ethic of responsibility in the situation of the modern world.
3. Pierre Bourdieu. Espace social et fouvoir symbolique. In: P. Bourdieu. Choses dites. Paris: Editions de Minuit, 1987.
4. Пікер П. Ідеологія та утопія. – Київ: Дух і літера, 2005. – 386 с.
Ricoeur P. Ideology and Utopia.
5. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Пер. с нем. иангл. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
Schütz A. A world that shines sense.

Kupchenko A. Construction models of rational action in the sphere of politics: a phenomenological analysis

Abstract. Considered the aspects of the phenomenological method of researching a social processes. Formed holistic view of the intersubjective processes of social construction. The necessity to study the formation moral and ethical determinants of social action, terms their impact on the dynamics of the political process.

Keywords: intersubjectivity, typing, rational structure, the political process.

Купченко А.С. Конструирование моделей рационального действия в сфере политики: феноменологический анализ

Аннотация. Рассматриваются аспекты феноменологического метода исследования социальных процессов. Сформировано целостное представление об интересубъективных процессах социального конструирования, сквозь призму анализа смыслообразующих структур социальной системы. Обосновывается необходимость исследования формирования морально-этических детерминант социального действия агентов, с точки зрения их влияния на динамику политического процесса.

Ключевые слова: интересубъективность, типизации, рациональные структуры, политический процесс.

Орлов С.Ф.¹

Інституалізація політичного життя в Україні

¹ Орлов Сергій Федорович, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, політології та юридичної логіки Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна

Received November 27, 2013; Accepted December 12, 2013

Анотація: У статті досліджуються особливості інституційних процесів у контексті політичної транзитивності українського суспільства. Запропоновані прикладні кроки щодо якісних змін інституційної системи політичної влади в Україні.

Ключові слова: трансформація, політична транзитивність, політична інституційна система, політичний інститут, інститути державної влади, інститути політичної участі, парадигма самоорганізації політичних інститутів.

XXI століття для України це вже не тільки і не стільки час продовження пошуку свого соціально-політичного впровадження та геостратегічної ідентичності, скільки час суттєвої трансформації соціально-політичної сфери суспільства, в ході якого формується багатоконпонентна, сукупна та відповідна вимогам сучасності інституційна система суспільства. Тут мова йде не стільки про можливість у край стислої в історичному часі корінної зміни соціально-політичної інституційної системи, а скільки про становлення в Україні принципово нової цілісної інституційної системи в національно-державному, економічному, політичному та духовно-культурному аспектах.

Пов'язуючи процеси політичної трансформації суспільства з інституційною системою суспільства, слід зазначити, що ігнорування інституційних основ соціального життя є безпосередньою передумовою виникнення соціальної (системної) кризи, яка має місце сьогодні в українському суспільстві. Тобто, існуюча деінституціоналізація суспільства (коли інститути в загалі перестали відповідати нормам та принципам соціального прогресу, ефективно виконувати свої функції), привела соціально-політичні інститути до край низького кредиту довіри зі сторони громадян, що неминує приводить до руйнування існуючого соціально-політичного порядку, критично-го рівня соціальної нестабільності, соціально-політичної конфронтації, розвалу економіки, соціальних безладів і нового "інституційного перевороту" й у кінцевому рахунку безпосередньо веде - до авторитарної або тоталітарної політичних систем. Саме у такому векторі - сценарії розвитку й проходить сьогодні процес політичної транзитивності українського суспільства.

Головна небезпека полягає саме у тому, що існуючий сьогодні сучасний політичний устрій інтенсивно відтворює "стару" суперечність між інтересами суспільства (більшості громадян) і державою (владною елітою - "псевдоелітою") та партією влади (партія регіонів); між утворюючою демократичною формою нового політичного устрою і його існуючим олігархічним змістом. Причому практика показує, що ці антагоністичні розбіжності щоденно посилюються, а суперечність набуває рис "революційної" конфліктної ситуації. Так, останні соціологічні дослідження переконливо підтверджують з одного боку наростання такої ситуації, а з другого, як наслідок - відчуження народу від інститутів влади і політичних процесів. Жоден з соціологічних показників не свідчить про підтримку більшістю громадян України існуючих політичних реалій. Таким чином, проблема трансформації інституційного середовища суть якої є якісно нове переродження всієї соціальної системи є вирішальними в процесі демократичного транзиту України. Тільки усвідомивши об'єктивну внутрішню логіку даних процесів, можливо зробити адекватні висновки щодо просування по

шляху формування нової стратегії інституційного розвитку (демократичного вектору) нашого суспільства.

У цьому контексті, однією з найгостріших проблем нашого суспільства пов'язана саме з трансформацією існуючої політичної інституційної системи суспільства та формуванням нових дієвих політичних інститутів. Тут слід зразу відзначити явну негативно налаштовану **інституційну недостатність**, тобто функціональну неспроможність політичних інститутів позитивно відтворюватись і відтворювати специфіку періоду політичної транзитивності суспільства.

З цього приводу, на думку автора, провали інституційних, як і інших реформ в Україні, так як і в багатьох державах пострадянського простору обумовлені зовсім не тим, що погано здійснюється загалом «ефективна політика» інститутів політичної системи. Причини невдач набагато глибші, вони кореняться в нерозумінні реформаторами (владною) самих основ процесу інституційних реформ, державного управління та ринкової економіки. Тобто, системна криза, яка має місце сьогодні в Україні - є наслідком саме несумісності вищевказаних елементів інституційної системи соціуму.

Тому сьогодні для України архіважливо усвідомити необхідність сучасного наукового переосмислення самої ролі та змісту політичних інститутів в сучасних економічних і соціальних процесах, з'ясувати те, що вони не тільки впливають на діяльність соціальних процесів, але й лежать в самій їхній основі. Це означає, що сьогодні життєво необхідна саме цілісна (системна) концепція, покликана, з одного боку, дати переконливі відповіді на питання про те, як само створюються та самоорганізуються у відповідності із об'єктивними вимогами часу нові інституційні утворення, яким чином традиційні інститути можуть модернізуватись, змінювати свою стратегію і тактику діяльності та як й яким чином вони функціонально консолідує можуть системно взаємодіяти у контексті якісного відтворення різноманітних інтересів суспільства. Відповіді на ці питання повинні стати базою для методології і методики нового інституційного будівництва. Суттєво те, що мова в такій концепції повинна йти не тільки про окремі інституційні утворення, а саме про інституційну систему як цілісну самоорганізуючу сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених інституційних утворень. Тому сучасна інституційна динаміка може бути тільки пов'язана саме із самоорганізаційною складовою і має більше неформальний характер. У процесі такої динаміки можна, в цілому, виділити два основних механізми трансформації. Перший полягає в безперервному процесі відтворення самоорганізації неформальних інституційних механізмів та норм, їх підтримці через постійне практичне відтворення. Другий - у біфуркаційній, глибинній трансформації сторони самооргані-

зації інституційних утворень, інтегрованість відносин між ними.

З цього приводу, на думку автора, процес трансформації інституційної політичної системи враховуючи її демократичний конструкт, змістовно повинен містити в собі наступні суттєві характеристики:

- якісна нелінійна реструктуризація всієї політичної інституціональної системи, демократичних способів її взаємовідносин із соціальним середовищем (синергетична парадигма);

- внутрішня, структурна трансформація політичних інститутів, їхня структуралізація на основі принципів самоорганізації, ефективності та соціальної цілеспрямованості;

- зміна способів взаємодії між формуваннями в рамках однієї політичної системи, при збереженні її якісних функціональних характеристик;

- подолання цивілізованими демократичними методами розколу та налагодження консенсусу між державними та громадянськими політичними інститутами в поглядах на процес здійснення демократичного транзиту суспільства;

- підвищення потенційних можливостей, рівня і статусу політичних інститутів як головних суб'єктів демократичного транзиту;

- засвоєння усіма формуваннями політичної системи суспільства глибоких цінностей та норм політичного (демократичного) процесу.

У цілому, слід зазначити, що, перебуваючи у стані політичної трансформації українська держава специфічно вирішує виникаючі проблеми й дає власні відповіді на виклики часу. Як відзначалося вище, українське суспільство можна віднести до країн "демократичного транзиту" з явною кризою ідентичності. Тобто, в Україні як у державі транзитивного типу, спостерігається ситуація тривалої хиткої рівноваги, першочергова задача якої - утримати суспільство, її інституційну систему в рамках "неполітичних" політичних інститутів, їх дій та лідерів, неавторитарного вектору розвитку. Таким чином, оцінюючи весь процес трансформації інституційної системи як єдиного цілого, то в його "траєкторії" видно певні особливості. Головні з них:

По-перше, конфлікт інтересів суб'єктів політичних відносин, лідерів й інших акторів, наявність як позитивних, конструктивних, так і негативних, дезорганізуючих тенденцій в процесах демократичної транзитивності суспільства.

По-друге, трансформації, які проводяться сьогодні керуючою елітою, суттєво не міняють ситуації в інституційній системі суспільства, соціумі у цілому, по суті не руйнують засад, що склалися у пострадянській дійсності. Тобто, нова влада не вносить істотні зміни в інституційну систему суспільства, в утворення нової системи політичних інститутів. Звісно, на перший погляд, створюється враження, що сьогодні ситуація у даному контексті в цілому змінюється на краще. Але в дійсності вона практично залишається колишньою.

По-третє, проблеми інституційної системи на сучасному етапі, як не дивно ще кореняться в особливостях пострадянського політичного розвитку регіонів, у відсутності відповідних умов, що формують виникнення нових (модернованих) інституційних утворень та нового структурного інституційного дизайну. Тут на перше місце виходить проблема оптимізації взаємодії між інститутами президентства, парламенту, виконавчої влади, політичних партій та інститутів громадянського суспільства,

а також зміни правил гри між ними на засадах закону, відповідальності і професіоналізм.

І нарешті, в - четвертих, слід відзначити, хвилеподібний характер транзитивного розвитку інституційних процесів, тобто коли позитивна уява та відношення громадян щодо демократичних реформ, цінностей та ідеалів змінюється виразно протилежним та негативним, тобто - реакційним.

Перспектива переходу українського суспільства до внутрішньо несуперечливої політичної інституційної системи пов'язана з можливістю розвитку так званої **неоінституційної політики**, заснованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, які сприяють освоєнню неоінституційного простору і нових форм демократичної, правової культури.

У цьому контексті політичні інститути в сучасних умовах повинні виступати необхідною умовою та ініціаторами розвитку суспільства, взяти на себе роль головного агента інкорпорації, забезпечуючи процес економічної і політичної інтеграції, тобто повинні діяти як такі інститути, що організують та направляють національну внутрішню та міжнародну політику й порядок на новий історичний курс демократичного розвитку. Відмітимо відразу, що політичні інститути як триєдина системна цілісність - установа, організація, норми, які діють у сфері соціально-політичних відносин, покликані на насамперед забезпечити здійснення політичної влади у суспільстві, служити задоволенню соціально-політичних інтересів громадян, виконувати управлінські функції і виступати інтеграційним чинником упорядкування політичних відносин, підтримку санкціонованого суспільством порядку, погоджування інтересів і регулювання виникаючих конфліктів між політичними силами, так і їхніми лідерами. Як правило, політичні формування, таким чином, виникають як наслідок боротьби за владу і розподілу ресурсів. Тому падіння ефективності інституційної системи, пов'язане на насамперед з кризою легітимності політичної влади, що неминуче веде до необхідності інституційних змін.

Політичні інститути, як і політичні відносини та інтереси, змінюються разом із зміною суспільних систем, яким вони належать, а також у розумінні людьми ролі інститутів, їх значення в конкретно-історичній ситуації. Ми виходимо із того, що політичні інститути підрозділяються на інститути політичної влади і інститути політичної участі. До перших відносяться інститути, що здійснюють політичну владу на різному ієрархічному рівні, до других - інститути участі, які є відносно стійкими утвореннями, до складу яких входять політичні та громадські організації і структури, що підтримують офіційно або не підтримують прийняті норми і правила, регулюючи відносини суспільного життя. Сукупність політичних інститутів складають політичну інституційну систему суспільства як певну відповідну цілісність, що відтворює інтереси і органічну взаємодію суб'єктів політики та інших елементів політичної дійсності. Механізм політичної влади визначається характером діяльності політичних інститутів, використовуваних ними засобів і методів.

Виходячи з цього визначення, процес дизайну розвитку інституційного середовища слід визначати як формування нових соціально-політичних інститутів в трьох аспектах:

- 1) затвердження суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій і системи цінностей);

2) створення інституційних утворень з легальним статусом і наявністю нової інституційної інфраструктури, яка формально забезпечує реалізацію регулятивних функцій та порядок дотримання даних правил;

3) формування такого відношення громадян до соціальних правил та організаційних структур, яке відображає їх згоду з даним інституційним порядком [1, с.9-10].

Надалі ми виходитимемо з того, що політичні інститути мають різний статус та різний рівень легітимності у суспільстві і відповідно - різний ступінь впливу на процеси політичної трансформації суспільства. Причому серед них найбільш повноцінним інтеграційним і стабілізуючим потенціалом володіють тільки ті, на думку автора, які наділені всіма інституційними атрибутами, тобто не тільки легальністю, легітимністю і інституційною інфраструктурою, динамічністю та ефективністю, але і її здібністю до самоорганізації, саморозвитку та інновацій !!!

Щодо легітимності інститутів політичної влади то вона є саме формою підтримки, виправдання правомірності застосування влади та здійснення конкретної форми правління державою у цілому, або його окремими її структурними підрозділами. Легітимність політичних інститутів багато в чому визначається розумінням значною частиною населення їхньої необхідності та інформованості щодо їх діяльності, що неможливо без наявності каналів бажано безпосередньої взаємодії між інститутами та широкими верствами населення.

Проблема динамічного взаємозв'язку громадської думки та політичних інститутів актуалізується саме в трансформаційні періоди і зміни політичної інституційної системи, оскільки в такі періоди особливо гостро стоїть питання про визнання більшістю населення легітимності як нових, так і традиційних інститутів, які починають змінюватись, що й підвищує роль громадської думки про необхідність і доцільності таких інститутів. У цьому процесі можна виділити **три основні проблеми: по-перше**, слід з'ясувати, що нові політичні інститути не відразу завойовують підтримку та визнання громадськості; **по-друге**, без дієвих роз'яснювальних кампаній у тому числі в засобах масової інформації, без підтримки з боку впливових політичних сил та лідерів нові політичні інститути не здатні вийти на політичну арену; **по-третє**, більшість існуючих, традиційних політичних інститутів не мають підтримки, звісно - і легітимності (визнання) у більшості населення в зв'язку з їх неефективністю та здатністю вирішення проблем, які виникають сьогодні у суспільстві. Тому для держав транзитивного типу, які знаходяться в процесі демократизації (демократичного транзиту) актуальною є проблема саме ефективності політичних інститутів в поєднанні з демократичністю. Дана теза особливо важлива для України та деяких інших держав пострадянського простору де поширена думка про принципову неефективність демократичних інститутів, не відповідним національним традиціям держави. Аналіз ефективного становлення демократичного розвитку дозволяє стверджувати, що демократичні політичні інститути стають дійсно ефективними лише в результаті тривалого процесу їхньої адаптації щодо умов та традицій конкретного суспільства, про що свідчить передовий досвід демократичного розвитку в країнах заходу. Таким чином, проблема становлення демократичних політичних інститутів, як в Україні, так і в інших транзитивних державах, пояснюється зовсім не у сумісності демократії та її інститутів з національними традиціями і нормами, а тим, що вони можуть стати ефективними лише поступово адап-

туючись до реальних політичних процесів. «Чтобы прийти к демократии, - затверджує американський політолог Д. Росту, - нужно не копирование конституционных законов или парламентской практики какой-то уже существующей демократии, а способность честно взглянуть на свои специфические конфликты и умения изобрести или позаимствовать эффективные механизмы их разрешения» [2, с.6-7]. У цьому контексті, можна припустити, що розвиток нових політичних інститутів проходить **три базові фази**. Перша - це фаза легалізації інституту, тобто його організаційно-правового формування та становлення. Друга - це фаза легітимізації, соціалізації та інтеріоризації, тобто активна адаптація інституту у суспільстві, суспільній свідомості, відповідність демократичним традиціям та нормам. Третя - це фаза зростання ефективності та спроможності інституту до самоорганізаційних (синергетичних) процесів. Слід зазначити, що друга фаза, як показує практика, є найбільш складнішою та тривалішою, продовж якою можуть здійснюватись авторитарні спроби затвердження демократичних норм та цінностей. Досвід передових країн, з розвинутою системою демократії засвідчує, що ключовою проблемою, від вирішення якої залежить ефективність політичних інститутів є їхня соціально спрямованість на користь інтересам не політичної еліти чи олігархам, а саме широким шарам населення, тобто демократичної спрямованості. У державах, де вдалося поєднати демократичні інститути з сильною соціальною політикою, такі інститути набули необхідну міцність та стійкість. В свою чергу, у державах, як правило, транзитивного типу, Україні зокрема, де не вдалось об'єднати ці процеси довіри таким інститутам є досить рідкісним виключенням. Так, наприклад, неважко відмітити, що за останній рік довіри в суспільстві до політичних інститутів явно не додалося, а за низкою позицій помітний деякий регрес.

Про це свідчать дані опитів, що стосуються довіри основним інститутам політичної влади. Характерний, що низький рівень довіри до них, зафіксований у 2008-10 р.р., залишається практично незмінним й сьогодні. Аналіз отриманих даних показує, що кредит довіри до інститутів влади, зокрема - Верховній владі, Уряду, місцевій владі, політичним партіям за останній час (на березень-травень 2012р.) практично не збільшився, більшість респондентів - 62,3%!!! не довіряють нікому. Так, на запитання **«Чи довіряєте Ви теперішній владі?»** - тільки 13,6% респондентів все ж таки розраховують на силу президентської влади; 11,9% - опитаних мають недовіру до Верховної Ради; тільки 11,3% - мають довіру до уряду; 6,15% - політичним партіям. Що ж стосується міської влади, на запитання **«Ваше відношення до міської влади?»** тільки - 37, 12% !!! респондентів відповіли, що довіряють місцевій владі. Слід зазначити, що цей показник у 2010 та 2011 р.р. був значно менший, відповідно - 26,5% та 31,12%. Таким чином, ми спостерігаємо динаміку поступового зростання кредиту довіри до місцевої влади, що не можна сказати про інститути державної влади національного рівня. Таким чином, як засвідчують проведенні дослідження **інститути державної влади, як на рівні держави, так і на рівні Севастопольського регіону практично не мають достатньої опори в населення**. На запитання **«У чому Ви бачите причину нестабільності влади»** - 38,7% респондентів заявляють - це бажання службовців вирішувати особисті проблеми, 43,1% - це питання розподілу землі; 18,9% - це "дележ" влади; 12,5% - некомпетентність управлінського персоналу. Також одним із найбільш значних негативних про-

блем в системі інститутів державної влади, як була, так і остається - проблема корупції влади. Так на запитання **«На Ваш погляд чи є корупція в органах державної влади?»** - більшість респондентів - 66,9% вважають, що влада це найбільш корумпований державний інститут. На запитання **«З ким Ви більше сьогодні пов'язуєте свої надії?»** - більшість опитаних громадян - 67,13% розраховують тільки на власні сили; і тільки - 14,7% - свою надію пов'язують з Президентом України, а 9,63% - урядом; 5,23% - Верховною Радою, 5,1% - опозицією. Таким чином, як бачимо, кредит довіри громадян до інститутів державної влади у суспільстві, її реформаційних змін явно не збільшилось, а по ряду позицій є деякий регрес. На запитання **«Які, на Ваш погляд, проблеми більш за все значимі для Вас? (треба було вибрати до 3-х варіантів)»** переважає більшість громадян - 76,7% (особливо старшого віку) вважають - низький рівень зарплат та пенсій; зростання цін - 65%; 47,3% - нестабільна політична ситуація в країні; - 18,3% - відсутність продуманих реформ; 16,7% - некомпетентність влади.

Також слід зазначити, відчуження більшої частини населення, молоді зокрема, від влади, що проявляється у відсутності їхнього бажання звертатися до неї, небажання брати участь у процесах місцевого самоврядування. Зокрема, не приймають ніякої участі у справах міста - 57,4%, а - 37,6% опитаних заявляють, що це для них зовсім не цікаво; причому, більше - 80% опитаного населення вказали на відсутність можливості брати участь у місцевому самоврядуванні. Така ж відповідь й на запитання **«Чи є Ви членом яких не будь політичних партій чи організацій?»** де більша частина респондентів, а саме 62% заявляють, що ні, та не хочуть приймати участі у їхній діяльності; 33,2% - також відповідають, що ні, та не хотілось би бути їхніми членами і тільки - 7,85 є дійсними членами таких інститутів. Однак, на питання: **«Бачите чи Ви рости формування громадянського суспільства в Україні?»** більшість громадян вважають, що в державі - 57,3% , як і в регіоні - 61,5%, ще занадто рано говорити про розвиток громадянського суспільства в Україні. Таким чином, на думку громадян, так й експертів, ступінь розвитку громадянського суспільства в Україні є ще доволі невисоким та за нашою шкалою вона як була, так і сьогодні перебуває у зародковому стані. А це підтверджує той факт, що громадянське суспільство в Україні, як і у інших держав транзитивного типу ще має попереду довгий шлях своєї самоорганізації. На питання **«На Ваш погляд, що сьогодні необхідно для відродження України?»** (респондентам було рекомендовано вибрати лише 3 варіанта відповіді із 7) більшість, а саме - 74,15% акцент зробили саме на ліквідації корупції у владі; 43,7% - на впровадженні реальних реформ; 61,2% - на укріпленні влади; 49,3% - на реструктуризації економіки [2]. Як бачимо, подібний стан зовсім не сприяє формуванню інститутів громадянського суспільства. Таким чином, серед опитуваних громадян Севастопольського регіону переважає тенденція розглядати як основні наслідки сьогоднішньої демократизації це: погіршення матеріального і соціального положення населення, подальше зростання корупції, низький кредит довіри до інститутів державної влади, а також ряд інших негативних явищ соціально-економічного характеру.

З цього приводу виникає запитання: *“Якщо до існуючих (традиційних) політичних інститутів, у тому числі інститутів державної влади кредит довіри громадян достатньо низький. Що безумовно впливає на їхню функціональну продуктивність та легітимність у суспіль-*

стві, а нових легітимних демократичних інститутів поки що немає, то - які ж інституційні утворення можуть виконувати достатньо ефективно регулятивні, інтеграційні і стабілізуючі функції?” Для відповіді на це питання необхідно розглянути специфічний характер сучасного інституціонального процесу в українському суспільстві, сутність якого можна визначити **феноменом подвійної інституціоналізації**. Слід зазначити, що такі, трансформаційні зміни сьогодні переживають практично всі держави пострадянського простору. Достатньо глибоко цей феномен досліджений у працях вітчизняних соціологів Е.Головахи і Н.Паніної, де відзначається, що лише при подвійній інституціоналізації забезпечується вельми своєрідна інституційна повноцінність українського суспільства, заснованому на згоді людей жити в такому інституційному просторі, де діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим співіснуванням існування всіх необхідних для соціальної інтеграції і стабільності атрибутів інституальності. Причому, як відмічається процес подвійної інституціоналізації - феномен тимчасовий і як такий явно гальмує процес демократичної трансформації суспільства. Створюючи рольову, нормативну і інфраструктурну переваженість інституційного простору, вона постійно відтворює у більшості людей відчуття соціальної безпорадності і незадоволеності соціальними положенням. Їх згода жити в умовах подвійного інституційного навантаження є швидше вимушеною і обумовлено особливостями соціально-культурного типу, історичний досвід якого все ще зберігає страх перед остаточною відмовою від старої інституційної системи, а новий пострадянський досвід свідчить про безперспективність роздвоєного інституційного порядку. Через подвійне нормативно-рольове навантаження в пострадянському суспільстві практично не залишається місця для неоінституціоналізаційного соціального простору, який, на переконання дослідників соціального капіталу і нових соціальних рухів, і є джерелом сучасного демократичного розвитку суспільства, інституційних інновацій, що забезпечують розвиток гармонійних суспільних відносин. Пояснити такого роду соціальні феномени з погляду інституційної теорії можна двома гіпотетичними припущеннями: 1) деінституціоналізація була тільки демонстративною і не торкнулася глибинних основ інституційного порядку, внаслідок чого старі інститути в нових соціальних умовах зберегли свою регулятивну функцію; 2) становлення нових соціальних інститутів відбувалося такими ж швидкими темпами, як і руйнування старих, а тому нові інститути змогли виконати компенсаторну інтегруючу і стабілізуючу функцію [1, с. 16-17].

Саме тому сьогоднішня недовіра більшості громадян до політичних інститутів, особливо - інститутів державної влади, відчуття своєї безпорадності та неповноцінності перед державою, владою, залежності від її “гідних” лідерів тощо - це зворотний бік феномену подвійної інституціоналізації. Єдиний шлях підвищення рівня суспільної довіри до таких інститутів, коли останні почнуть у суспільстві набувати легітимного статусу, людського визнання - це перш за все коли їхнє інституційне заснування буде не декларативним, заснованим «зверху», а саме на згоді людей!, їхній участі у політичній діяльності!, на нових демократичних принципах та нормах!, відповідним цілям побудови демократичного суспільства, яке в Україні тільки що формується. Тільки у цьому випадку інституційна політична система почне набувати в суспільстві нового - демократичного характеру та сенсу!!!

Тут потрібні серйозні радикальні якісні перетворення.

У цьому складному суперечливому процесі можливо визначити **декілька важливих проблем**. Але спершу слід зазначити принципову позицію, сутність якої складається у тому, що функціональність політичних інститутів втрачається з тієї причини, що учасниками процесів, як правило, у них є не стільки самі громадяни як суб'єкти політики, скільки корумповані, прагнучі влади окремі політичні сили, їх «гідні» лідери, що саме й веде до формалізації й омертвінню самоорганізаційної природи даних інститутів та самоуправлінського буття суспільства. У таких умовах, як правило, не спрацьовують не тільки косметичні трансформації, але й навіть реформи самої радикальної властивості, так, як вони охоплюють лише окремі, а то й зовнішні аспекти або процеси функціонування соціуму, залишаючи суттєве поза змінами, тим самим не спонукають до саморозвитку, а лише компенсують його відсутність і до того ж спричиняють істотні й безповоротні витрати. Вихід із цієї ситуації існує, він знайдений досвідом багатьох розвинутих держав, застосування якого в Україні відповідно вимагає творчого ідентифікованого мислення, фактичної зміни практикуючих традиційних підходів. Мова тут йде не стільки про децентралізацію й деконцентрацію інституційної системи влади, скільки у визначенні та визнанні потреби їх нового інституційного устрою в якості відправної точки, складової частини політичної трансформації.

Перша проблема, яку слід вирішити, полягає в з'ясуванні того, як і яким чином інституційна система, її політичні інститути можуть адекватно реагувати, тобто відображати, охоплювати та відтворювати систему різноманітних інтересів і намірів соціальних суб'єктів, забезпечувати здатність їх до самоорганізації та самоврядування. Головним тут для влади, її окремих інститутів управління - знайти та реалізувати в управлінських об'єктах функціональні параметри, а також важливі ресурси інтересів, впливаючи на які можна зберігати або перетворювати їхній стан. Вирішення такої проблеми вимагає, насамперед, ефективного розподілу цілей та функцій державної влади по ієрархічній піраміді її інститутів та органів. Тут необхідна концепція скоординованого механізму розвитку самостійності й відповідальності політичних інститутів на рівнях - інститутів влади, управління та місцевого самоуправління.

Одним із наявних прикладів вирішення таких завдань, що знаходяться у полі політичної трансформації України, є досвід деяких розвинутих держав, який свідчить, що їх трансформація приводять до появи інноваційних інституційних структур, що спонукають та контролюють проведення таких змін. Так, зокрема, доречним є досвід: **Канади**, де були створені, спеціальні оперативні виконавчі органи реформування суспільства; **Нідерландів** - сформуванні автономні управлінські суспільні організації; **Австралії** - спеціальні громадянські виконавчі агентства тощо. З огляду на даний досвід України на цей час, більш доцільно в реформуванні політичної інституційної системи опиратися на вже існуючі потужні державні інститути влади, відомства, систему контролю тощо, включаючи громадські організації, механізми звітності, контролю з боку громадськості. Прикладом цього може бути **Німеччина**, де серед важливих способів трансформації інституційної системи «худюї» держави був зроблений акцент на радикальне скорочення та раціоналізацію саме інститутів виконавчої влади федерального рівня, створення гнучкого бюджетного законодавства, скорочення чисельності держслужбовців. У **Німеччині**, також на основі концепції «**Нова управлінська модель**» наголос

був зроблений саме на залучення в інститути державної влади фахівців зі сторони громадськості, введення контрактної системи та приватизації на базі результатів більш гнучкого розподілу ресурсів. Варто відмітити, що інститути влади істотно просунулися шляхом здійснення таких реформ. У **Фінляндії**, наприклад, вдалося скоротити на 43 % число службовців бюджетної сфери влади й зробити суттєві зміни в її інституційному устрою на макро- та мікрорівнях. Ця тенденція супроводжувалася делегуванням повноважень по прийняттю управлінських рішень від галузевих міністерств і відомств до інститутів місцевого самоврядування, що й привело до очікуваного скорочення числа службовців на рівні галузевих міністерств [3]. Тут думається, що одним із головних завдань для України є, насамперед, своєчасне виявлення та використання вже наявних досягнень загальнонаціонального характеру відносно цілей і завдань реформування інституційних основ влади, готовність до налагодження ефективних відносин з інститутами регіональних адміністрацій, депутатським корпусом, а також до створення, особливо місцях та в центрі ефективних коаліцій, ділових взаємодій з недержавними організаціями.

Сьогодні в Україні, в умовах кризи політичної влади необхідно розробити в системі її інституційного устрою ряд ефективних радикальних дійових заходів, які можуть представлені в «**Концепції реформування інституційної системи державної влади та управління**», спрямованої на вирішення проблем, що виникли сьогодні у цій сфері відносин. Характер таких тактичних мір, повинен продемонструвати демократичну соціальну цілеспрямованість, ефективність інститутів влади саме в плані проведенні стратегії таких реформ. Прикладом щодо цього є досвід **Південної Кореї**, де у відповідь на економічну кризу був сформований Комітет з реформи державної влади, до складу якого ввійшли 22 фахівці-менеджери. Після публічного слухання і консультацій із представниками кожної галузі державної влади, Комітет представив остаточний варіант реструктуризації інституційної системи державної влади. Національні збори прийняли **Закон «Про організаційну структуру державної влади»**, задля якого було створено ефективну структуру інститутів влади з централізованими владними повноваженнями з одного боку, з іншого боку - орієнтацією на потреби та інтереси громадян, здатну оперативного реагувати на зміни у суспільстві [4]. Для України, це може означати - необхідність вироблення серед інститутів влади, її лідерів, політичного плюралізму й толерантності щодо регіональних та місцевих інститутів влади, які можуть мати самостійне бачення реформування політичних відносин та влади у своєму регіоні. В цьому зв'язку цікавим для України є досвід модернізації інституційної системи влади і управління **Великобританії**, яка у цьому процесі досягла значних результатів. Однією із ключових ідей державної програми «**Нове державне управління**» є установка, що чим більш автономніші інститути політики від зовнішніх обмежень (мається на увазі центральних), тим більш реальніше і ефективніше досягати результатів і краще можуть бути використані наявні ресурси в рамках проведення реформ. Базові питання, що прагнули вирішити реформатори у сфері державної влади, пов'язанні по-перше з прийняттям персоналу на роботу, оплатою їх праці, по-друге з атестацією та підготовкою виконання управлінських рішень, їх фінансовим забезпеченням. Тут, на практиці керівники будь-якого рівня влади обов'язково звітують перед вищими, з подальшим проведенням парламентського чи громадського контролю. Здійс-

нуються також стратегія інформаційного забезпечення модернізаційних процесів інституалізації системи влади, оцінки її діяльності та ефективності щодо поставлених раніше задач [5]. Однак, це ще не слід розглядати саме як децентралізацію чи деконцентрацію інституційну систему влади, оскільки державні службовці як і раніше входять до складу інститутів влади та звітують за результатами своєї діяльності напряду перед вищим керівництвом. Однак, слід зазначити, що ряду держав (**Бразилія, Фінляндія, Нідерланди** тощо) все-таки вдалося забезпечити певний перерозподіл відповідальності між різними рівнями та гілками влади, їх інститутами й позбутися ряду обов'язків із надання управлінських послуг. **Друга проблема** полягає в наданні інституційній системі, такого якісного стану й таких рис, які б, *по-перше*, дозволили б весь їх потужний сукупний демократичний потенціал використати найбільш раціонально й продуктивно, а *по-друге*, спонукали б творчому, конкурентному прояву самоорганізаційних, самоуправлінських функцій громадян як суб'єктів політики. У цій частині цікавий для України той досвід **Британії**, коли інститути влади, у т.ч. місцевого рівня самостійно розглядають питання про доцільність тієї або іншої конкретної владно-управлінської функції, аналізують цілі та завдання, яких вони досягли, сприяють ефективності й конкурентоспроможності системи управління, обмінюються досвідом. З останніх років особливо акцентується увага саме на підвищення ефективності діяльності всієї системи інститутів влади та політичних відносин. У процесі їх модернізації за останні 6 років активно впроваджується принцип «**нетерплячого відношення до посередності**», що припускає суворий контроль за результатами діяльності, моніторингу послуг усіх інститутів та рівнів влади (центральної, регіональної, місцевої) для виявлення найбільш ефективного способу підвищення якості та ефективності політичних рішень. Здається, такий принцип міг би стати ключовим і в реформуванні, особливо інституційної системи влади й в Україні. До того ж варто врахувати й той факт, що всі форми оплати праці в системі влади (із досвіду провідних країн, **Великобританії** включно) суворо повинні бути пов'язані з кінцевими результатами діяльності її інститутів, діяльністю їх службовців. У рамках програми «**Модернізація державного управління**» також розпочата спроба закріпити парадигму договірних відносин з акцентом саме на співробітництво й партнерство в **Британській** системі державної влади й управління. Варто врахувати й досвід інших передових держав, які підвищили також гнучкість діяльності державних інститутів влади при одночасному зосередженні уваги на здійсненні контролю саме за результатами їх діяльності. Таким прикладом є нова управлінська модель **Німеччини** (здійснена наростаючим підсумком знизу вверх, де регіональні, місцеві інститути влади отримали найбільших результатів у цьому напрямку), яка включає в систему оцінки інститутів влади саме результати та підсумки їх діяльності та контрактну систему відносин, пролонгація такої практики базується саме за цим принципом. **Нідерланди** також зробили крок у напрямку договірної, контрактної системи практики, бюджетування служб, інституційних структур влади й управління саме на основі результатів їх діяльності. Слід також відмітити, що деякі держави, наприклад: **Польща, Угорщина, Бразилія** та інші з невисоким рівнем інституційності в процесі політичної трансформації вже частково вирішили такі функціональні завдання (які сьогодні є проблемними й для України): зміцнення й дотримання якісних управлінських

вимог, тобто щоб вибір персоналу в інститути державної влади, просування по службі, стимулювання та визначення винагород спиралися на чіткі правила та правові норми, де значення особистих чи родинних зв'язків скорочувалось, а довіра до нормативних процесів та відносин удосконалювалась. Причому у таких державах, влада намагалася уникати голосних, вербальних заяв щодо певних досягнень у проведенні радикальних змін у сфері влади та управління. Практика показує, такі держави просувалися вперед поступово, опираючись на досягнуті поетапні результати і, як правило, найчастіше нерівномірно. Слід зазначити, загальною тенденцією для транзитних держав (за умовами близьких Україні) з відносно низьким рівнем політичної інституційності, що здійснюють реформи в сфері влади й політичних відносин є - забезпечення поступового розвитку за рахунок змін, насамперед, у законодавчій системі саме з метою легітимного закріплення й забезпечення на практиці статусу їх інституційних структур на макро- і мікрорівнях, їхній субординації та підзвітності, стимулювання та розвитку ініціатив у сфері прийняття рішень. **Нідерланди**, як держава з відносно високим рівнем інституалізації у цьому напрямку, демонструє ряд ринкових рис, коли, наприклад, підвищення винагород та професійне просування в інститутах державної влади у все більшій ступені залежить саме від конкретних результатів роботи персоналу. Відображення такого процесу стало прийняття **Закону «Про загальне державне управління»** відповідно якого будь-які рішення інститутів влади можуть бути оскаржені у незалежному суді, а не за допомогою окремих процедур оскарження офіційних рішень у спеціалізованих судах. Цей закон дав громадянам право на практиці боротися судовим чином проти будь-яких незаконних рішень зі сторони інститутів влади. У цих цілях в **Нідерландах** навіть був створений такий інститут як «**попередні апеляційні комітети**» для розгляду скарг громадян у різних сферах діяльності інститутів влади (реорганізація, перехід на іншу роботу, звільнення тощо). Це різко відрізняється від сформованої ситуації в інших країнах (серед яких варто особливо виділити **Канаду**), де декілька інститутів влади брали активну участь у процесі реформування сфери владних відносин, нарощування її місцевого самоорганізаційного потенціалу, підготовці персоналу, проведення консультацій тощо, і ці принципи мали значення на всіх етапах проведення реформ. Інакше кажучи, дана проблема обумовлює актуальність реалізації потенціалу різного рівня інституційних структур влади й відносин. Тут дійсно потрібний системний підхід.

Третя проблема, є більш проблемною інструментального характеру, що складається з певних процедурних методик, технологій тощо розроблених з урахуванням сучасного передового досвіду, які ефективно використовуються для забезпечення різноманіття й цілісності політичної інституційної системи. Цікавий у цій частині досвід **Канади**, де між, міністрами, заступниками та секретарем Таємної ради заключають контракти про досягнення конкретних результатів процесу реформування. Міністерство фінансів, діяльність якого спрямована на дотримання бюджету витрат видає директиви з питань кадрового управління для всіх внутрішньодержавних установ, відомств і, що важливо звітує перед громадськістю. Створена комісія зі справ державної служби відповідає, насамперед, за дотримання принципу здібностей і заслуг її працівників. Центр підготовки управлінських кадрів (ЦПУК), повністю відповідальний за підбір і підготовку службовців державного сектору. Слід зазначити,

задалегідь поставлені канадським урядом цілі або ж вирішення проблем, пов'язаних з реформами у секторі влади знаходять свою реалізацію. У 2000 році **Канадський уряд** поставив завдання скоротити бюджетний дефіцит до 24,3 млрд. дол., або на 3% ВВП. Завдяки цьому вперше за останні роки намітилися тенденції до послідовного зниження бюджетного дефіциту. Для цього на 3 роки планувалося скоротити витрати на 29 млрд. дол. Вжиті заходи містили в собі скорочення 45 тис. державних службовців, зменшення обсягу державних службовців комерціалізації, реструктуризацію 47 інших державних організацій. Цей процес набув як адміністративного, так і політичного характеру, ціль якого полягала в тім, щоб визначити основні функції та обов'язки федерального уряду і розподілити ресурси між пріоритетними областями для забезпечення високої ефективності й економності інститутів влади. Комітет з посадових осіб під керівництвом секретаря таємної ради (секретаря Кабінету Міністрів) розглядає доповіді кожного відомства щодо досягнення поставлених завдань реформ [6]. Таким чином, аналіз трансформації інституційної системи в Україні дозволяє стверджувати, що цей процес не належить до розряду винятково особливих явищ. Наявність проблем, що стоять сьогодні перед реформаторами України, актуалізує необхідність вивчення творчого застосування сучасного передового досвіду, особливо тих країн, які зіштовхуються з подібними проблемами. Вивчення такого досвіду свідчить, що проведення реформ у інституційній системі влади держав транзитного характеру, України зокрема, необхідна своєрідна міжнародна конвергенція, реалізація емпірично накопиченого передового сучасного міжнародного досвіду з обліком використання специфічних національних реалій, що відповідно вимагає зовсім нового ідентифікованого мислення, фактичної зміни практикуючих традиційних підходів.

У цьому контексті, на думку автора, основними перспективними тенденціями зміни сучасної інституційної системи України, на думку автора, є:

- збільшення публічності, прозорості й відкритості політики, діяльності інститутів влади, виконання їхніх функцій та задач;
- суттєве зменшення традиційних політичних ієрархій та поширення мережної архітектури політичних інститутів;
- розвиток "корпоративної стратегії", як усередині інституційних утворень, так і на міжінституційному рівні;
- модернізація базових політичних інститутів та віртуалізація політичних процесів;
- зростання впливу соціокультурних та інших факторів на структуру й функціонування інститутів, політичної системи в цілому.

При цьому інституційна система політики як передумова антикризової стабільності України повинна відповідати ряду вимог:

- по-перше, політична інституційна система повинна бути побудована на основі критерію структурно-функціональної універсалізації політичних інститутів;
- по-друге, інтеграція інститутів у рамках політичної системи, об'єднання їхнього функціонального потенціалу, направлено на антикризову стабільність суспільства;
- по-третє, формування політичної інституційної системи повинне носити конкурентний, конструктивно-спрямований демократичний характер.
- по-четверте, самостійність (автономність) політичних інститутів та їхня функціональна диференціація, яка зби-

льшує адаптаційні можливості політичної системи й продовжує суверенітет політичних інститутів, що у свою чергу, посилює їхні інтерактивні взаємозв'язки. Чим значніше диференціюється діяльність політичних інститутів, чим більше спеціалізовану соціальну потребу вони відображають та реалізують, зв'язно, тим збільшується їхній соціальний зв'язок, взаємозалежність та зростає системність всієї політичної інституційної системи.

Такий висновок передбачає ряд прикладних, негайних кроків, що базуються саме на науковому вивченні та творчому застосуванні сучасного апробованого передового досвіду трансформації інституційної системи в Україні:

1. Реалізувати децентралізацію і деконцентрацію інституційної системи влади на макро- та мікрорівнях. Це має супроводжуватися, насамперед, делегуванням повноважень від центральних інститутів та відомств влади до інститутів регіонального та місцевого самоврядування, із залученням саме професіоналів, наданні їм свободи для інноваційності і маневрування, створення якісно-необхідних послуг у цій сфері діяльності. Досвід закордонних країн (Великобританія, Канада, Фінляндія, Нідерланди, Ісландія, Польща тощо), свідчить, що це приведе до поступового, поетапного скорочення численності службовців, готовності до налагодження ефективних партнерських зв'язків з неурядовими організаціями, створенню ефективних коаліцій.

2. Реалізувати перегляд пріоритету ролі міністерств та центральних відомств влади у тому, що стосується практики силового тиску в прийнятті й реалізації рішень, застосування санкцій з їх боку, підвищення й установлення вимог до якості управлінських послуг. У цьому зв'язку, важливо забезпечити можливість ефективного вивчення та використання міжнародного передового досвіду, отриманого в ході реформ.

3. Впровадити у владний інституційний процес принципу професійних якостей діяльності службовців, тобто, щоб прийняття на роботу в інститути влади, просування по службі, зміцнення відповідальності і дисципліни тощо, опиралися на чіткі легітимні норми й принципи та міжнародні стандарти, їх легітимного закріплення в діяльності влади на всіх рівнях, а не визначались фактором лише особистих зв'язків, кумівництва тощо, завдяки цьому довіра до сучасної влади в Україні поступово буде збільшуватись.

4. Необхідно швидкими темпами просуватися в плані впровадження контрактної системи, використання тестування службовців у сфері діяльності інститутів влади й управління. Мають бути створені й розширені можливості наймання держслужбовців саме на умовах контрактів з фіксованим строком перебування на посаді, діяльність яких повинна періодично піддаватися аналізу і ревізії для визначення ефективної інституційної структури й кращих механізмів їх функціонування.

5. В інституційній системі державної влади й управління необхідно практикувати принцип оплати саме за результатами діяльності, де весь персонал повинен найматися, просуватися службовими сходами і базуватися саме на принципах: «оплати за результатом діяльності», «нетерплячого відношення до посередності» тощо.

6. З метою зміцнення орієнтації на результативність і відповідальність у системі влади як на рівні центрального держапарату, так і в окремих місцевих державних органах (міських та районних державних адміністрацій, їхніх управлінь, відділів тощо) варто негайно впровадити практику подання щорічних звітів про результати їх

діяльності, використання бюджетних коштів, забезпечення більш високої прозорості. Тут рівень прозорості в цілому повинен зростати завдяки більш широкому доступу громадськості до даних про результати діяльності інститутів влади.

7. Ще одним важливим кроком у проведенні трансформації інституційної системи є зміцнення системи стримувань і противаг. Сюди варто включити розширення повноважень зовнішніх незалежних аудиторських відомств, що здійснюють контроль діяльності інститутів влади. Прикладом, може служити досвід підвищення ролі фінансового управління, що інспектує діяльність уряду Великої Британії, його місцевих органів влади, що вивчається незалежним аудитором, підлягає його постійному інспектуванню.

Нарешті, треба зазначити як аксіому й те, що зміна інституційної системи є системним процесом. Системний аналіз спонукає по-новому глянути на зміст та перспективи кожного конкретного політичного інституту й на інституційну систему у цілому. При цьому особлива ува-

га повинна приділятися таким аспектам, які можливо було б визначити як різновекторність організаційних і самоорганізаційних змін інституційної системи соціуму. Це означає перенесення акценту з організаційної визначеності інституційної системи саме на її самоорганізаційну процесуальність, тобто, по - суті з інституційної статичності на інституційну динаміку. Такий зсув акценту аналізу досліджуваної проблематики предстает через зростаючу увагу до неформальної та нелінійної практики формування сучасної інституційної політики. Цей підхід можна розглядати як ключовий момент, який корінним чином змінює дизайн та складну динаміку сучасної інституційної картини - від традиційно-формальних інституційних утворень до модерних з наявністю перехідних (транзитивних) форм їх існування. Проте дана нелінійно - прогресивна схема політичного розвитку повинна завжди доповнюватися обліком цивілізаційно-демократичного аспекту, що накладає значний відбиток на суть і конфігурацію сучасної сукупної інституційної системи.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Golovakha E., Panin I. Post-Soviet deinstitutionalization and the emergence of new social institutions in the Ukrainian society // *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. - 2001. - № 4. - P.3-24;
2. Rostow D. Transition to Democracy: an attempt to the dynamic model // *Polis*. -1996. - № 5. - P.5-15;
3. Sociological studies have been conducted by the Sociological Research of Sevastopol in November and December 2010. (In the study were interviewed (sample of) - 2500 people Sevastopol region), March-April 2012. (In the study were interviewed (sample set) - 450 respondents Sevastopol region) and April -May 2010, and April -May 2012. (in the study were interviewed (sample of) - 1000 respondents and Sevastopol Bakhchisaray region) in this paper the use of sociological data last survey (2012r.) in aged 18 to 50 years - / 25% / 31 to 45 - / 24,15 % / 46

- to 55 - / 25 % / and / 23.41 % of respondents aged 55-60 , the vast majority of / 53.6 % / of them have secondary education at 35.67 % - higher education, at 14.21 % - secondary Special Education and original - 1.79 % . The error is - 3% ;
4. Petrie, Murray and David Webber. 2001. "Review of Evidence on Broad Outcome of Public Sector Management Regime" (<http://www.treasury.govt.nz/workpapers/2001/01-6.asp>). The Treasury/ Wellington;
5. Scott, Graham. 2001. Management in New Zealand: Lessons and Challenges (http://www.nzbr.org.nz/dokuments/publications-2001/pudlic_management.pdf). Wellington: New Zealand Business Roundtable;
6. Secretariat, Treasury Board. 2001. "Treasury Board Secretariat Organization". http://www.tbs-sct.gc.ca/www/strucdes_e.html. Access Date: July 21, 2001. Last Update: March 8, 2001;

Orlov S. Institutionalization of political life in Ukraine

Abstract. This paper examines the institutional features of the political processes in the context of transitivity of Ukrainian society. Proposed are application steps of qualitative changes in the institutional system of political power in Ukraine.

Keywords: transformation, political transitivity, institutional political system, political institutions, state institutions, institutions of political participation, the paradigm of self-organization of political institutions.

Орлов С.Ф. Институционализация политической жизни в Украине

Аннотация. В статье исследуются особенности институциональных процессов в контексте политической транзитивности украинского общества. Предложены прикладные шаги качественных изменений институциональной системы политической власти в Украине.

Ключевые слова: трансформация, политическая транзитивность, политическая институциональная система, политический институт, институты государственной власти, институты политического участия, парадигма самоорганизации политических институтов.

Параняк П.Р.¹

Коріння європейських традицій толерантності

¹ Параняк Петро Романович, здобувач кафедри теорії та історії політичної науки Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Received November 2, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація: У статті розглянуто порівняльний аналіз традицій толерантності в країнах Європи з точки зору християнської моралі, а також показано відмінності ісламської культури та можливості вирішення проблем, які виникають сьогодні. Висвітлено зміни в розумінні значення толерантності в даних регіонах протягом історії, його залежність від історичної ситуації в ту чи іншу добу. Різниця в інтерпретаціях даного терміну залежно від місця і часу дає нам змогу зрозуміти процес формування толерантності, яка сьогодні є одним з найважливіших чинників розв'язання соціального напруження, розвиток принципів єдності у різноманітності та поваги до права іншого.

Ключові слова: толерантність, європейські традиції, мультикультуризм, віротерпимість.

Традиції толерантності в європейських країнах мають багато спільних рис, передусім у зв'язку з тим, що на даних територіях переважна більшість населення визнають себе християнами, відповідно в поняття толерантності тут вкладаються в основному норми християнської моралі, яка є для них спільною. Проте зароджуватися традиції толерантності в цих регіонах почали не одночасно та розвивалися окремо один від одного.

Нетолерантність – «хронічна хвороба» людства, яка з його з соціальним старінням тільки посилюється, про що свідчить збільшення кількості війн (XVIII ст. майже виняток) на протязі останніх п'яти віків, що трансформувались в XX ст. уже в дві світові війни [1, С. 33.].

Сучасний глобалізований світ, ще більш складний, різноманітний, суперечливий, конфліктний. Конфлікти продовжують втілюються в жорстокості, насильстві, геноциді, а теоретично – в галузь науки, конфліктологію, яка прийшла до висновку, що конфлікт іманентно притаманний кожній живій системі.

Як свідчить історія людства і повсякденне життя, буває чисто декларативна толерантність, коли ні відносини, ні дії не відповідають заявам і промовам. Можлива і чисто реляційна толерантність, яка не виявляється ні у висловлюваннях, ні в діях. Політична реальність дає часто-густо приклади акційної толерантності, коли, незважаючи на заяви в ЗМІ і навіть вороже ставлення стосовно того чи іншого питання, у політичній практиці держави виявляють толерантність. Спрощене сприйняття толерантності включає одночасно всі види, коли толерантність має місце і у висловлюваннях, і у відносинах, і в діях.

У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості чи переваги якої-небудь однієї точки зору. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги [2, С. 359]. Своє практичне вираження вона знаходить у витримці, самовладанні, здатності тривалий час терпіти несприятливі впливи.

Під релігійною толерантністю чи віротерпимістю розуміється як рівне ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, так і толерантність, що існує у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах. Саме релігійні та конфесійні суперечки лежать в основі більшості самих страшних світових конфліктів минулого та сьогодення. Тому важливим завданням є пошук потенційної можливості суміщення ментальних компонентів віри, поступового фокусування на все більш етичних пріоритетах. Необхідно постійно шукати технології, які дозволять, спираючись на позитивне, що об'єднує народи та конфесії, знаходити шляхи до мирного співіснування.

Економічна свобода передбачає толерантність до конкуруючих економічних інтересів, від держави вимагається забезпечення рівних прав суб'єктів господарювання.

Правова толерантність проявляється в юридичній поведінці. Поведінка у дусі толерантності суб'єктів юридичної діяльності сприятиме вирішенню найбільш актуального завдання сучасності, від якого залежить подальший розвиток людства, – переходу від психології протистояння, підозрливості і насильства до культури миру, довіри, зміцнення національної і міжнародної стабільності, миру і безпеки невоєнними, гуманними методами. Реалізація цього завдання вимагає активних дій міжнародного співтовариства з метою формування психології толерантності і виховання в її дусі. Пошук оптимальних шляхів вирішення багатогранної проблеми толерантності повинен вестися одночасно на двох рівнях: індивідуальному і суспільному з урахуванням тісної взаємодії двох показників:

- зовнішнього (формальний показник толерантності), що стосується процедури і характеру спілкування: напрацювання технології толерантної поведінки, розробки правової бази, етикету тощо;

- внутрішнього, індивідуального, пов'язаного з ідеєю інтерсуб'єктивності (матеріально-психологічний показник толерантності), готовністю до діалогу, відвертості тощо. Багато дослідників виділяють різні типи толерантності.

Виходячи з досліджень, які здійснювалися в науковій літературі, можна виділити три основних типи толерантності:

- звичайна байдужість;

Тип, якому відповідає синонім толерантності – терпимість (від “терпіти”, “страждати”); це означає переносити інаковість інших – їх погляди, вірування, манери тощо – тільки з міркувань принципу. Це толерантність релігійного фанатика: “хоч вони еретики, безбожники, але я терпітиму їх ересь, бо так велить мені Бог”;

- любов. Любити іншу людину – означає сприймати її такою, якою вона є, і насолоджуватися саме цією інаковістю. У любові люди усвідомлюють один одного, як доповнення до цілого, як рівноцінні складові цього цілого[3, С. 338].

Одним із найбільш поширених типів толерантності є міжнародна толерантність. Міжнародна толерантність – системна сукупність психологічних настанов, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності (зокрема, на особистому рівні) до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки тощо).

На міжнародному рівні до толерантності належить взаємна пошана різних культур і традицій. Наприклад, було б неправомірним стилізувати під європейські культури або американський спосіб життя весь розвиток цивілізації і девальвувати всі форми, що відхиляються, скажімо, від європейських, оголошувати їх примітивними, варварськими і нерозвиненими[1, с35].

Визнання самоцінності інших культур полегшується, якщо увага спрямована не тільки на розділяючу основу, але й на об'єднуючий фактор, на загальнолюдські позиції: готовність допомагати, нести цивілізованість і чесність, словом те, що не лише на християнському Заході, але й у різних суспільствах в різних епохах завжди визнавалося як етичні цінності.

Коріння європейських традицій толерантності лежить ще в Античності. “Досократики” розуміли світ як єдиний у своїй основі, прекрасний і гармонічний Космос. Усі істоти з цих позицій мали душу, і в цьому гилозоїзмі можна побачити первинну форму рівного відношення до тих, що усім живуть. Древні греки епохи архаїзму займалися проблемами гармонії, особливо в цьому досяг успіху Піфагор, що вчився на Сході. Саме він, маючи особливий інтерес до математичного методу вираження своїх ідей, запропонував як ідеальну фігуру всесвіту кулю. Саме куля є символом рівності, свободи, оскільки усі його точки рівновіддалені від центру. У цій фігурі можна побачити своєрідний символ духовної єдності і пошани кожного з тих, що живуть (тим більше, що Піфагор визнавав і метемпсихоз).

Грецьким школам був властивий дух толерантності, діалогічності, хоча філософські спори носили іноді жорсткий характер. Наприклад, Платона важко назвати толерантною людиною і філософом. Можливо, у відношенні Сократа і Арістотеля він і був таким, але відносно Діогена Кініка і Демокріта - ні в якому разі. Ідея народження істини в спорі надала діалектиці боротьби позитивний сенс. Непримиренність учасників диспутів епох схоластики, Відродження, Нового часу

була виконана прагненням знайти Істину через перемогу опонента.

Для Заходу в цілому ідея боротьби і протистояння була більш характерна, ніж пошуки гармонії через примирення з супротивником. Християнська доктрина Бога як джерела добра унеможливила тлумачення зла (чи його джерело) як чогось сумірного, рівного по потужності і суті. Це і привело свого часу Августина Аврелія до розуміння зла як “відсутності добра”, що не має власного початку. Шлях Заходу – це не пошук гармонії, а рух до перемоги Добра над Злом. Толерантність або пасивність в цьому випадку не найефективніші методи. Проте Новий Заповіт, на відміну від Старого, вказував, що шлях до Богу - це шлях любові, прощення, терпимості, жертвності, мучеництва, альтруїзму, безмежної віри. Ні цьому шляху насильство і непримиренність важливі тільки в боротьбі з самим собою, своїми слабкостями і вадами; у відношенні до Другого любов і ненасильство виявляються єдиними методами боротьби із злом, що дають в результаті не нову боротьбу, а шукане сходження до Царства Небесного[4,с.63].

Звернемося до глибшого вивчення питання про толерантність в християнстві, нагадавши його засадничі цінності.

Передусім, відмітимо, що, незважаючи на якісну своєрідність, християнське віровчення близьке східним релігіям і має східне походження. Воно “толерантно” включає елементи більш за давніх вчень і доповнює їх власними оригінальними догматами. Спираючись на стоїцизм і неоплатонізм, християнство виростає з іудаїзму з його Старим Заповітом і вірою в прихід Месії.

Вищою цінністю християнства виступає Бог як надприродний абсолют, джерело всякого блага вища реальність, творець світу людини, часу, все-, що володіє могутністю, всезнанням, всепрощенням. Цінність Бога виражається і як онтологічна (оскільки він являється джерелом світу і людини), і як антропологічна (оскільки людина представляє Його образ і подібність), і як етична (пов'язана з тим, що Він вносить до світу мораль і ідею блага)[3, С. 338]. У зв'язку з цим її тлумачення може бути різним. З однією сторони, вона відкриває можливість скоєння морального злочину (навіть найстрашнішого - дітовбивства) під керівництвом Бога, що може бути використано релігійними фанатиками для здійснення різного роду злочинів на релігійному ґрунті. З іншого боку, вчинок Авраама - спонукав віруючого, позбавляючого себе вищої радості і земного щастя в ім'я Бога і порятунку. Фундаментальний аналіз цієї драми поданий Керкегором в роботі “Страх і трепет”, де автор говорить про своє захоплення Авраамом: “Він людина, яка заперечує себе і жертвує собою заради боргу, віддає кінцеве, щоб схопити нескінченне. Він проходить через усе хворобливе страждання трагічного героя, він руйнує усю свою радість у цьому світі[5, С.60]” заради віри, заради дива. Керкегор, порівнюючи етичне із загальним, підкреслює, що ця історія свідчить про те, що телеологічне усунуло етичне, і що одиничний індивід руйнує загальне заради абсолютного: “віра - це парадокс, згідно якому одиничний індивід як одиничне стоїть в абсолютному відношенні до абсолюту”. Проте це жорсто-

ке випробування, і суть його заключається в тому, щоб показати, що навіть найсвятіше для людини в земному житті - життя його дітей поступається за значимістю цінностями Бога. Це ми і мали на увазі під тим, що було названо надцінністю. Таким чином, найважливішою в християнській аксіології виступає цінність Бога і любов людини до нього. Любов в християнському віровченні - особливе релігійно-містичне почуття, що є єдиною ниткою людини і Бога, тому що становить одну з головних цінностей [6, С. 215].

Незважаючи на те що в питаннях чистоти віри і монотеїзмі християнство завжди жорстко карало інкодумців, християнська етика є пронизаною гуманізмом, співчуттям, милосердям до кожної людини. При певних допущеннях християнську ідею "любові до ближнього" і до "ворогів своїх" можна назвати однією з форм прояву толерантної свідомості. Християнство глибоко розкриває суть любові як незрівнянно важливішого, значущого почуття і відношення в порівнянні з толерантністю. Проте на практиці любов - почуття виборче, його об'єкт наділяється вищим ціннісним статусом, і це не може автоматично, априорі поширюватися на кожного. Тому толерантність, терпимість, здатність радіти за Іншого і співчувати йому є тут тими формами, які беруться за любов.

Любов і милосердя, таким чином, виявляються тими силами, які протистоять чужості, ворожості людей один одному, зупиняють гріх (гординю), зло, оскільки не викликають бажання відмістити у відповідь за покарання у душі старозавітного принципу "око за око". Аналізуючи суть християнської любові, Гегель відмічав: "Любити - значить бути тим, що поза мною; я маю свою самосвідомість не в мені, а в іншому, але це таке інше, в якому я тільки і задовольняюся, в якому я здобуваю світ з самим собою: я є лише постільки, оскільки в мені світ [6, С. 230]"

В той же час християнство не є толерантним відносно інших навчань, воно відкидало як плюралізм, так і терпимість в питаннях віри і моралі.

У реальній історії, як відомо, шлях зміцнення християнства був також далекий від позначеного в Новому Заповіті ідеалу. Християнські релігійні війни, гоніння на еретиків стали яскравою рисою Середньовіччя.

Завершення цієї епохи викликало кризу в Католицькій Церкві, закінчившись Реформацією, у свою чергу, пов'язаною з новими військовими зіткненнями, а потім появою нового поняття "толорантність". Толорантність була вимушеною, рятівною формою компромісу для виживання тих, хто був принципово не згоден один з одним і готів був ради свій істини йти до кінця.

Після європейських революцій епохи Нового часу релігія виявилася особистою справою кожного громадянина, і релігійна ворожнеча (тим більше війни) припинилася, здавалося, назавжди.

У ХХ столітті актуальною виявилася не стільки релігійна, скільки міжкультурна, міжетнічна толорантність, також неминуче політизована і заідеологізована. Криза ідеї європоцентризму і тяга до східних філософських традицій привели до появи нового відношення до ідеї боротьби із злом. Новим спрямуванням стала гармонія, отримання просвітленого стану

свободи і спокою, який на Сході завжди був результатом згасання боротьби, протистояння, агресії. По мірі того, як Захід переживав дві смертоносні світові війни, говорити про толорантність не доводилося. На питання "Примиритися з фашизмом або померти"? більшість радянських людей, не роздумуючи, вибирали друге. В змозі, коли зло активно і починає атаку, терпимість і компроміс ставали неможливими. Толорантність - форма стосунків сторін в період світу, вона є превентивною мірою для попередження можливих конфліктів і воєн.

У наш час найбільш поширеною формою інтолорантності є економічна, тобто така яка нехтуючи правами певних груп пересідує матеріальну вигоду для інших.

Ринкова економіка слабко розвинених країн виконує зворотну функцію у формуванні суспільної моралі - деморалізує як окремих людей, так і суспільства загалом.

Отже, мораль не тільки формує та визначає суспільні відносини, а й породжується ними. Якщо в часи політичної та економічної криз перемагають меркантильні інтереси, навіть при виборі правильного політичного й економічного шляху розвитку, відбувається деморалізація суспільства. Мораль як сила, що не здатна подолати "зло", сама стає об'єктом зазіхання й усувається з поля бою.

Українці на собі відчули дію таких принципів перехідного періоду в 2008. Соціально-політична криза, труднощі виходу з неї сприяли саме тому, що відбулася зміна багатьох особистісних і суспільних цінностей, духовних та моральних орієнтирів, які характеризують деморалізацію суспільства. І лише власна самокритичність і висока значущість думки світового співтовариства здатні сприяти подоланню моральної кризи.

Кінець ХХ століття, проте, виявився відмічений новими подіями: нежданий спалах релігійних війн, передусім, ініційовані "правовірним" ісламізмом. Іслам, як і християнство, не є прикладом віротерпимості, і в сучасну епоху його традиції були використані політиками і бізнесменами (передусім, що претендують на нафтові запаси) для розпалювання конфліктів, здатних виправдати застосування військової сили. Очевидно, що за темою хиджаба і арабомусульманської ідентичності ховається економічний конфлікт; прикладом тому може послужити ситуація, що склалася у Франції. У перші десятиліття після Другої світової війни, коли Франція переживала економічний підйом і гостро потребувала дешевої робочої сили, вона охоче приймала алжирців, тунісців, марокканців і інших вихідців з французьких колоній. Коли економічний бум закінчився, безробіття ударило в першу чергу по цих чужаках. Французи визнають, що мігрантам сьогодні майже неможливо підвищити свій соціальний статус. Частково це відбувається внаслідок нерівності стартових можливостей, частково через відсутність прагнень. Оскільки ідеологія універсалізму (що базується не на традиції, а на відмінності заслуг), змішана з расизмом, не надає арабам прийняттого виправдання існуючої нерівності, а лише легітимізує їх нерівний статус, протест дітей і онуків іммігрантів, що почувують себе людьми другого сорту, часто

отримує форму ісламського екстремізму. У цій ситуації дуже важливо розуміти відмінність між ісламом і ісламськими формами екстремізму. Для цього розглянемо ідеї класичного ісламу і спробуємо виявити його базові цінності і відношення до інакодумців.

Іслам, що виник в VI столітті, як і християнство, відрізняється монотеїзмом і відсутністю плюралізму. У головному з тез ісламу категорично стверджується, що Бог єдиний і абсолютний: "Немає Бога, окрім Аллаха, і Мухаммед пророк його". Аллах розуміється як Бог єдиний і безликий, вищий і всемогутній, мудрий і всемилостивий, творець усього сущого і його верховний суддя. Іслам затверджує надцінність Аллаха і його абсолютну незрівнянність з усіма іншими можливими цінностями. Людина і створений Аллахом світ розуміються як в усьому залежні від Бога, але не здатні зробити на нього який-небудь вплив. Прірва між світом, людиною і Аллахом безмежна і не може бути усунена. Іслам не визнає ідеї боголюдини, підкреслюючи, що людина в принципі не може бути або стати Богом. Головними атрибутами Аллаха виступають всемогутність, вічність, абсолютне знання таємниць світу, влада над усім сущим: "У Нього - ключі таємного; знає їх тільки Він. Знає Він, що на суші і на морі; лист падає тільки з Його відома, і немає зерна в мороці землі, немає свіжого або сухого, чого не було б в книзі.

Аллах розуміється як джерело всесвіту, творець людства і основа світової цілісності.

У ісламі підкреслюється первинна єдність людства, яке потім розпалося із-за помилок і нещастя деяких народів, увірувавши в багатобожжя і лжебогів. І це положення ісламу вказує на потенційне толерантне відношення до кожного. Проте віра несправедна виявляється такою, що заслуговує на таке суворе покарання, що цей потенціал поширюється тільки на послідовників Аллаха. Самі жорстка кара, описана в Корані, торкається саме віри в помилкових богів.

Описи страхітливих покарань покликані спонукати людей до почитання Аллаха і готовності служити йому аналогічними методами.

Найважливішими добродіями ісламу виступають покірність, богобоязність, вірність вченню, терпіння, мужність, шанування батьків і старших, турбота про жінок, дітей, сиріт, допомога незаможним, працелюбність, стриманість під час поста, гостинність, щедрість і так далі. Як і в інших релігійних системах, в ісламі існує свій образ святого мудреця, що має моральну досконалість, безкорисливість, любов'ю до людей. Проте іслам багато в чому залишається релігією воїнів, людей, які вели переважно кочовий спосіб життя, що вимагає постійної готовності до захисту і нападу, тому етику ісламу відрізняє досить войовничий характер, особливо відносно іновірців. Покірність

означає, передусім, покірність волі Аллаха і своїй долі, яка знаходиться в руках Всевишнього.

Іншою рисою праведника-мусульманина є терпіння, вміння мужне переносити життєві тяготи. Окрім цього, Коран забороняє перелюбство, обман при торгівлі, порушення договору, куштування неправильно їжі, провини і так далі. Коран в порівнянні з іншими священними текстами багато в чому нагадує нормативний документ, що строго регламентує дії і санкції, тому наслідування Корану більшою мірою не моральний вибір правовірного, а, швидше, його громадянський обов'язок.

У XIX - XX віках робилися спроби створення інтегральних вчень (релігійних і філософських), які були покликані об'єднати усі конфесії, зняти відмінності між інтерпретаціями у вірі у вище буття і вдосконалення людини. Проте вони не стали популярними і чи не зіграли істотної практичної ролі.

В соціальному аспекті нетолерантність також можна визнати, як один з наслідків релігійного виховання, тому що хоча, іслам та християнство однаково вчать допомагати ближнім та потребуючих, так само вони провокують на конфлікти з представниками інших релігійних конфесій, що сьогодні виявляється наприклад в тому, що мусульмани проживають окремими групами та стараються уникати контактів з християнами та представниками інших релігійних течій та навпаки, що негативно позначається на вихованні толерантності в майбутніх поколіннях та часто призводить до виникнення ксенофобських настроїв в даних групах.

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити на тому, що толерантність є змінним поняттям і залежить від часу, місця і культури, тому неможливо точно визначити, які відмінності котрі в свій час вкладали в це поняття є позитивними чи негативними. Проте безумовно в свій час вони були необхідними для становлення сучасних традицій толерантності в даних країнах, оскільки, як Україна, так і західноєвропейські країни повністю підтримують декларацію принципів толерантності затверджену на Генеральній конференції ООН та впроваджують її в життя суспільства, що в свою чергу повинно дати свої результати у вигляді свідомого демократичного суспільства рівних можливостей, яке буде здатне протистояти усім викликам сучасного світу, а в перспективі вирішивши власні проблеми надати допомогу в забезпеченні принципів толерантності для інших країн, що також слід взяти до уваги, тому що як було вказано вище від нетолерантності неможливо закритися кордонами, розгорівшись в одній точці вона неодмінно перекинеться далі. Саме для того для забезпечення миру на планеті потрібно усім дотримуватися принципів толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Декларація принципів толерантності. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних і українських правових актів для релігійних документів (витяги). – Уп., автор передмови М.Ю. Бабій. – К., 2006
1. *Declaration of Principles on Tolerance. Freedom of conscience and religion in the context of international and Ukrainian*

an regulations for religious documents (extracts). – UE., Preface by M. Babiy. K., 2006
2. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник. – К.-Х., 1997
2. *Social Philosophy. Short Encyclopedic Dictionary.* – K.-H., 1997

3. Релігієзнавчий словник. За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996
3. *Religious dictionary*. Ed. A. Kolodny and B. Lobovyk. – K., 1996
4. Кьеркегор С. Страх и трепет. М., 1998
4. *S. Kierkegaard Fear and Trembling*. M., 1998
5. Гегель Г. В. Ф. Философия религии: В 2 т. М., 1977

5. *GWF Hegel, Philosophy of Religion, in 2 vols, 1977*
6. Європейська та українська культура в нарисах: навч. посіб. / За ред. І.З. Цехмістро, В.І. Штанько, В.С. Старовойт, В.М. Леонтєвої. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 319 с.
6. *European and Ukrainian culture in the essays: studies. handbook*. / Ed. I.Z. Tsehmistr, V. I. Shtanko, V.S Starovoit, V.M Leontiev. – K.: Center studies. l-ry, 2003. – 319 p.

Paranyak P. The roots of European traditions of tolerance

Abstract. The article deals with a comparative analysis of the traditions of tolerance in Europe in terms of Christian morality, and shows differences of Islamic culture and the possibility of solving problems that arise today. Deals with changes in the understanding of the value of tolerance in these regions throughout history, its dependence on the historical situation in a particular day. The difference in interpretation of the term depending on the time and place enables us to understand the process of tolerance, which is one of the most important factors in resolving social tensions development of the principles of unity in diversity and respect for the rights of another.

Keywords: tolerance, European traditions, multiculturalism, tolerance.

Параняк П.Р. Корни европейских традиций толерантности

Аннотация. В статье рассмотрен сравнительный анализ традиций толерантности в странах Европы с точки зрения христианской морали, а также показано различия исламской культуры и возможности решения проблем, которые возникают сегодня. Освещены изменения в понимании значения толерантности в данных регионах в течение истории, его зависимость от ситуации в ту или другую эпоху. Разница в интерпретациях данного слова в зависимости от места и времени дает нам понять процесс формирования толерантности, которая сегодня является одним из важнейших факторов решения социального напряжения, развитие принципов единства в разнообразии и уважения к праву другого.

Ключевые слова: толерантность, европейские традиции, мультикультуризм, веротерпимость.

Тодосова Г.И.¹

Механизмы взаимодействия органов государственного управления образованием и гражданского общества в условиях современной демократии в Украине

*¹Тодосова Галина Ивановна,
аспирант Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
главный специалист отдела дополнительного образования
Департамента образования и науки, молодежи и спорта г. Киева, г. Киев, Украина*

Received October 14, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотация. В статье рассматривается механизм государственно-общественного управления образованием как система, предназначенная для практического осуществления государственного управления образованием во взаимодействии с организациями гражданского общества. Дано авторское определение государственно - общественному управлению образованием. Определены политические, организационные, экономические, региональные механизмы. Сформулированы основные организационно - педагогические условия эффективного функционирования государственно - общественного управления в общеобразовательном учреждении.

Ключевые слова: система образования, государственно-общественное управление образованием, механизмы, демократизация образования.

Введение. Современный этап развития системы образования Украины характеризуется ее реформированием, поиском путей приведения содержания в соответствие с личностными запросами учеников и мировыми стандартами, к требованиям, которые выдвигаются до уровня среднего общего и высшего образования. Основные направления образовательной реформы определены в Программе экономических реформ 2010–2014 годов «Зажиточное общество, конкурентная экономика, эффективное государство» [14]. Целью реформы системы образования является повышение конкурентоспособности украинского образования, интеграция системы украинского образования, в единое европейское образовательное пространство. Для достижения этой цели на период реформы поставлены такие задания:

- создать единое образовательное пространство;

- усовершенствовать систему управления образованием;
- повысить качество образования и обеспечить доступность к качественному образованию;
- преемственность уровней образования;
- повысить эффективность финансирования образования.

Также приоритетным среди необходимых шагов есть усовершенствование системы управления образованием, которое предусматривает: выработку единой образовательной политики, повышение самостоятельности учебных заведений в распоряжении финансовыми ресурсами; оптимизация сети учебных заведений с учетом демографических и экономических реалий и необходимости повышения качества образования (создание образовательных округов, оптимизация сети школ; реформирование системы интернатных заведений; передача функций управления ПТУ на

местный уровень; создание укрупненных региональных ВУЗУ).

Краткий обзор публикаций по теме. Теоретико-методологическое исследование механизмов государственного управления, функций, структуры, полномочий и особенностей органов государственной власти всех уровней осуществляют такие ученые как В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Князев, Н. Нижник и др. [1, 2, 3, 8, 12]. Проблемы формирования и внедрения механизмов государственного управления общим средним образованием разрабатывались Л. Гаевской, Л. Паращенко [5, 13], ее качеством - Т. Лукиной [9], высшим образованием С. Майбородой [10].

Цель. Существующие механизмы государственного управления образованием являются малоисследованными. Поэтому и появился вопрос анализа трактовки термина «механизмы государственного управления образованием», в частности конкретной формулировки термина «механизмы государственно-общественного управления образованием» и определения основных составных компонентов структуры этих механизмов, усовершенствования их классификации.

Материалы и методы. В научной литературе достаточно широко употребляемым является термин «механизмы управления», «механизмы государственного управления», а вот определение таких понятий как «механизмы государственного управления образованием», «механизм государственного управления высшим образованием», «механизм государственного управления профессионально-техническим образованием», «механизм государственного управления общим средним образованием» нет. Хотя эти термины употребляются достаточно часто.

Базовым определением термина «механизмы государственного управления образованием» является содержание понятия самого механизма. Согласно с Я. Клейнером, механизм управления ученые понимают неоднозначно, что в значительной мере утрудняет формирование научной основы теории механизма государственного управления. Механизм управления определяется как искусственно созданная система управленческих средств, с помощью которой осуществляется принятие научно обоснованного управленческого решения и достигается эффективная его реализация. Я. С. Клейнер отмечает, что некоторые авторы выделяют психологический, социальный, организационный и структурно функциональный механизм [7, с. 337–346].

За Н. Нижник «механизм управления – это составная часть системы управления, которое обеспечивает влияние на факторы, от состояния которых зависит результат деятельности управленческого объекта» [12, с. 159]. В. Бакуменко и В. Князев определяют механизмы управления (в том числе государственного) как «совокупность способов, методов, рычагов, через которые субъект управления влияет на объект управления для достижения определенной цели» [3, 8]. В Энциклопедическом словаре находим такое определение понятия «механизмы государственного управления» - это «способы решения противоречий явления или процесса в государственном управлении, последовательная реализация действий, которые базируются

на основополагающих принципах, целевой ориентации, функциональной деятельности, с использованием соответствующих ей форм и методов управления» [4, с. 523]. В статье отмечено также, что «состав элементов и порядок функционирования механизмов государственного управления определяется целью, средствами влияния на объект, связками между элементами системы, наличием ресурсов и возможностей конкретной ситуации. Обязательными составляющими являются: цели, принципы, функции, методы, информация, технология и технические средства».

В. Кравченко в одной из статей этого словаря механизмами государственного управления в отрасли школьного образования называет «практические мероприятия, средства, рычаги, стимулы, с помощью которых реализуются государственно-управленческие влияния на отрасль школьного образования» и выделяет такие основные группы этих механизмов [4, с. 619]: *правовые; организационные; финансово-экономические; кадровые; социальные; мотивационные; материально-технические; информационные; управление инновационным развитием; управление качеством.*

Процесс (государственного управления), с помощью которого осуществляется удерживание характеристик системы определенной траектории, называется регуляцией, а часть системы (государственного управления (подсистема), которая осуществляет регуляцию, называется регулятором (а сегодня – механизмом государственного управления). Словарное определение регулятора [regulare – приводить в порядок, налаживать] [4].

Результаты и их обсуждение. Обобщив вышеприведенные трактовки категории «механизм государственного управления» можно дать определение понятия «механизм государственно-общественное управление образованием». Механизм государственно-общественного управления образованием – это механизм как система, предназначенная для практического осуществления государственного управления образованием во взаимодействии с организациями гражданского общества, это взаимодействие субъектов государственного и общественного управления образованием с целью обеспечения динамического развития образования. Он может быть отображен следующей схемой: взаимосогласованные цели – взаимосогласованные задания – взаимосогласованные решения – взаимосогласованные влияния – взаимосогласованные действия – ожидаемые результаты. С целью усовершенствования классификации системы механизмов государственно-общественного управления образованием мы выделили механизмы: *за функциональным назначением:* политические, организационные, правовые, региональные, экономические и мотивационные; *за субъектами управления:* механизмы управления, которые используются органами законодательной власти, органами исполнительной власти, органами местного самоуправления и организаций гражданского общества.

В. Грабовский также считает, что понятие «механизм» раскрывается как система, которая определяет порядок любого вида деятельности и определяется как внутреннее средство системы, которая приводит

ее в действие. В первом случае системой, которую нужно привести в действие, считает научный работник, есть государственно-общественное управление образованием [7, с. 35].

Исходя из первой трактовки мы определили государственные механизмы и общественные механизмы в управлении образовательной сферой. Исходя из второго, – внутренние и внешние. Внутренними механизмами можно определить следующие: проведение общественных слушаний, собраний, конференций общественности, опросов, волонтерских акций, использования социальных индикаторов, мониторинг, развитие партнерских отношений, и тому подобное.

К государственным субъектам, которые занимаются реализацией образовательной политики, мы относим Министерство образования и науки Украины, управления образования областных (городских) государственных администраций, управления образования районных государственных администраций. Кроме этой специальной структуры, к государственным механизмам можно отнести другие органы, которые непосредственно взаимодействуют с образовательной сферой района: управление здравоохранения, управления культуры, финансовые управления, санитарно-эпидемиологические станции, пожарно-спасательные службы, правоохранительные органы и тому подобное. Все эти структуры имеют специально разработанные и утвержденные постановления Кабинета Министров Украины соответствующие Положения и большой опыт существования.

С целью демократизации образовательного процесса рядом с государственным создано и общественные органы управления образованием, которое также является субъектами управления. Они состоят из представителей педагогического и ученического коллективов, родителей, спонсоров, работодателей, представителей общественных организаций, попечительных советов, органов студенческого и ученического самоуправления, профессиональных ассоциаций, ассоциаций учебных заведений, ассоциаций выпускников.

Переход от государственного к государственно-общественному управлению образованием создаст условия для расширения управленческих возможностей гражданского общества. То есть растет роль, в первую очередь, организационных механизмов.

Диалог с общественностью – это механизм, с помощью которого можно создать условия для свободного и конструктивного обмена информацией, а также успешного выполнения программ развития каждого учебного заведения, образования, для устойчивого развития. Чтобы достичь такой цели, необходимо придерживаться основных принципов взаимодействия, а именно: принципа доверия и принципа открытости (информация должна быть донесена ко всем заинтересованным в ее получении участникам процесса разрабатывания и принятия решений).

Неразрывно соединен с предыдущими *принцип объективности*. Неправдивая, искаженная информация может существенно подорвать доверие представителей общества к органам управления образованием, руководителей учебных заведений.

Следовательно, соблюдение названных принципов, правильно организован информационный обмен, постоянная обратная связь помогут руководителям органов управления образованием, руководителям учебных заведений наладить эффективную управленческую деятельность с привлечением общественности (профессиональных ассоциаций, родительских комитетов, школьных советов, попечительских советов, студенческого самоуправления), будут способствовать своевременному и быстрому реагированию на образовательные потребности родителей, учеников, граждан.

Относительно усовершенствования механизмов государственно-общественного управления образованием, то считаем нужным дополнить систему государственного управления образованием новыми общественными механизмами с учетом европейского опыта применения таких механизмов. Поскольку модернизация образования является собой согласованную позицию Кабинета Министров Украины, то для достижения определенной цели необходимо усовершенствовать механизмы управления на уровне законодательной инициативы и использования властных полномочий.

Одним из важных политических механизмов должен стать *анализ государственной политики в образовании*, который должен учесть изменения на рынке труда в Украине за последние десятилетия: в характере работы; сокращении уровня долгосрочного контрактного трудоустройства и росте уровня самой занятости; росте безработицы среди тех, кто не получил знаний, необходимых в новых экономических условиях; дефиците квалифицированной рабочей силы; влиянии новых информационно-коммуникативных технологий; росте внутренней и внешней мобильности рабочей силы. В выработке стратегии реформирования системы образования в Украине важное осознание политиками необходимости анализа причин невыполнения принятых ранее законов, доктрин, программ.

Экономический механизм должен осуществляться путем четкого перераспределения полномочий между центральными и региональными органами управления в интересах регионов и автономности управления заведениями образования. Внедрение модели государственно-общественного управления образованием необходимо начать с децентрализации управления общим средним образованием, передачи полномочий (функций, компетенций и ответственности), от центрального правительства к местным (органам местного самоуправления).

Социальный механизм основывается на соответствии экономических ресурсов, которые контролируются государством, регионами, органами местного самоуправления, социальными партнерами, общественными организациями, и возможности решения социальных заданий и проблем конкретного социума. Предлагаем обновить социальный механизм управления системой общего среднего образования: качественное образование значит, что ученики получают основные знания и навыки, необходимые для работы и повседневной жизни, уже в школе им прививают желание и мотивацию учиться в течение жизни. Ос-

новы и возможности для непрерывного развития своей деятельности закладываются еще в школе.

Региональный механизм заключается в децентрализации государственного управления. Он предусматривает передачу полномочий (функций, компетентности и ответственности) от центральных органов к региональным и местным органам самоуправления. Для системы государственного управления в Украине, как и системы управления общим средним образованием, этот процесс является новым, потому исследование этой проблемы является чрезвычайно актуальным как для центральных органов власти, так и региональных.

Анализируя стратегические государственные документы относительно развития образования в Украине, а именно Национальную программу «Образование» («Украина XXI век») в 1993 г., Национальную доктрину развития образования (2002), «Национальную стратегию развития образования Украины на 2012-2021 годы» можем констатировать факты, что термин «механизмы» употребляется не системно, а эпизодически. Эти стратегические документы имеют

ярко выраженный декларативный характер, отсутствуют согласованные планы по их реализации на всех уровнях системы образования, не было предусмотрено их ресурсное обеспечение. Трех съездов работников образования было недостаточно, чтобы вернуть внимание общественности к проблемам образования, идеи и задания, например, Национальной стратегии не стали предметом постоянного внимания, как со стороны общества, так и власти.

Выводы. Проблемы разработки, совершенствования существующих и внедрения эффективно действующих механизмов управления образованием, остаются актуальными. Идет речь не о частичных изменениях в процессе управления, а о существенных совершенствованиях действующей системы управления как государственно-общественной, о научном обосновании принципиально нового, ресурсно-обеспеченного, эффективного и действенного комплекса организационных механизмов управления образованием для достижения целей, провозглашенных государственной образовательной политикой в Украине.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Авер'янов В. Административная реформа. Научно-правовое обеспечение // Виче. – 2002. – № 3. *Aver'ynov V. Administrative reform. Scientific-legal providing // Vihe. – 2002. – N 3.*
2. Атаманчук Г. Теория государственного управления. Курс лекций. – М.: Юрид. лит., 1997. – С. 38. *Atamanchuk G. Theory of state administration. Course of lectures // Legal literature, – 1997. – P. 38.*
3. Бакуменко В.Д. Концептуальный подход к определению моделей государственного управления. [Э-ресурс] – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2009_4/2.pdf *Bakumenko V.D. Conceptual going near determination of state case frames. [E-source] – Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2009_4/2.pdf*
4. Большой толковый словарь современного украинского языка (из доп. и изм.) / Составитель и глав. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ирпень: ВТФ «Перун», 2005. – 728с., с. 523; 2, с. 619 *Large explanatory dictionary of modern Ukrainian (from by additions and changes) / Compiler and editor-in-chief V.T.Busel. – K.; Yrpen: VTF «Perun», 2005. – 728p., p. 523; 2, p. 619*
5. Гаевская Л. А. Современные тенденции развития государственно-общественного управления образованием / Гаевская Л. А. // Стратегия регионального развития: формирование и механизмы реализации: материалы научно-практ. конф. за междунар. участием, 31 октября, 2008 г. – Одесса: ОРИГУ НАГУ, 2008. – С. 244–246. *Gayevskaya L.A. Modern progress of state-public management education trends / Gaevskaya L. A. // Strategy of regional development: forming and mechanisms of realization: materiali of nauchno-prakticheskoy conference after mezhdunar participation, october, 31, 2008. – Odesa: ORIGU To the national academy of state administration, 2008. – P. 244–246.*
6. Грабовский В.А. Государственно общественное управление – путь к демократизации образования Украины // Актуальные проблемы государственного управления на новом этапе создания государства: материалы научно-практ. конф. за междунар. участием, посвящены 10-летию Академии, Киев, 31 мая, 2005 г.: В 2 т. / За заг. ред. В.И.Лугового, В.М.Князева. – К.: Изд-во НАГУ, 2005. – Т. 2. – С. 35-36. *Grabovsky V.A. State public management – way to democratization of formation of Ukraine // Issues of the day of state administration on the new stage of creation of the state: materiali of nauchno-prakticheskoy conference after mezhdunar participa-*
7. Клейнер Я. С. Механизмы государственного управления: подходы к определению / Я. С. Клейнер // Социальный менеджмент и управление информационными процессами: сб. науч. трудов Донецкого государственного университета управления. – Донецк, 2007. – Т. VIII, Вып. 90, серия «Государственное управление». – С. 337–346. *Kleyner Y.S. Mechanisms of state administration: going near determination / Y.S. Kleyner // Social management and management informative processes: collection of scientific labours Donetskogo gosudarstvenogo university of management. – Donetsk, 2007. – Vol., VIII Vipusk, 90, series «State administration». – P. 337–346.*
8. Князев М.В. Государственное управление: философские, мировоззренческие и методологические проблемы: Монография / За ред. В.М. Князева; Кол. авт.: В.М. Князев, И.Ф. Надольный, М.И.Мельник и др. – К.: Изд-во НАГУ: Милениум, 2003. – 320 с. *Knyazev M.V. State administration: philosophical, world view and methodological problems: Monograph / After a general release V.M.Knyazeva; Kolektiv of authors.: V.M.Knyazev, I/F/ Nadolnii, M.I.Melnik et al. – K.: Publishing house National academy of state administration: «Milenium», 2003. – 320 p.*
9. Лукина Т.О. Государственная политика Украины в сфере модернизации государственного управления образованием / Т. Лукина // Актуальные проблемы государственного управления на новом этапе создания государства: материалы научно-практ. конф. за междунар. участием, у 2 т. – К.: Изд-во НАГУ, 2004. – Т. 1. – С. 390-392. *Lukina T.O. Public policy of Ukraine in the field of modernization of state administration education / T. Lukina // Issues of the day of state administration on the new stage of creation of the state: materiali of nauchno-prakticheskoy conference after mezhdunar participation: at 2 volumes. – K.: Publishing house National academy of state administration, 2004. – Vol. 1. – P. 390-392.*
10. Майборода С.В. Государственное управление высшим образованием в Украине: структура, функции, тенденции развития (1917-1959 гг.): Дис... д-ра наук государственного управления: 25.00.01 / Украинская академия гос. управления при Президенте Украины. – К., 2002. – 411 с.

Mayboroda S.V. *State administration higher education is in Ukraine: structure, functions, progress trends (1917-1959): Disertacyya of d-ra sciences of state administration: 25.00.01 / Ukrainian academy gos. management at President of Ukraine.* - K., 2002. - 411 ark.

11. Национальная стратегия развития образования в Украине на 2012-2021гг. // [Э-ресурс] – Режим доступа: <http://www.mon.gov.ua>

1. National strategy of development of education in Ukraine on 2012-2021r. // [E-source] Access mode: <http://www.mon.gov.ua>

12. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системный подход в организации государственного управления: Учебн. пособ. - К.: Изд-во УАДУ. – 1998. – с.159.

Nijnik N.R., Machkov O.A. *Approach of the systems is in organization of gomudarstvennogo management: Train aid.* - K.: Publishing house Ukrainian academy gos. management at President of Ukraine. - 1998. - P.159.

13. Паращенко Л.И. Государственное управление развитием общего среднего образования в Украине: методологии, стратегии, механизмы: [монография] / Людмила Ивановна Паращенко. – К.: Издательство Мастер книг, 2011. – 536 с.

Parachenko L.I. *State administration development of universal middle education is in Ukraine: methodologies, strategies, mechanisms: [monograph] / Ludmila Ivanovna Parachenko.* – K.: Publishing house «Master books», 2011. – 536 p.

14. Программа экономических реформ на 2010-2014 года «Зажиточное общество, конкурентоспособная экономика, эффективное государство» [Э-ресурс]. – Режим доступа: <http://municipal.gov.ua/articles/show/article/54>

Program of economic reforms on 2010-2014 years «Well-to-do society, competitive economy, effective state» [E-source]. Access Mode:<http://municipal.gov.ua/articles/show/article/54>

Todosova G.I. Mechanisms of co-operation of organs of state administration and civil company education in the conditions of modern democracy in Ukraine

Abstract. The mechanism of state-public management education as system, intended for practical realization of state administration education in co-operating with organizations of civil society is examined in the article. Author determination is Given state - to the public management education. Political, organizational, economic, regional mechanisms are certain. The basic are formulated organizationally are pedagogical effective operating conditions state - public management in general establishment.

Keywords: system of education, state-public management, mechanisms, democratization of education, education.

Хома Н.М.¹, Мишковська О.П.²

Соціальна відповідальність бізнесу як форма взаємодії

¹ Хома Наталія Михайлівна, доктор політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

² Мишковська Олена Петрівна, здобувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

Received September 30, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація. Аналізується зміст соціальної відповідальності як соціологічної категорії. Досліджується проблема взаємодії соціуму та бізнесу. Вивчається соціальна відповідальність бізнесу як форма взаємодії. Виділено обов'язкові умови виникнення соціальної відповідальності бізнесу. З'ясовуються проблеми становлення соціально відповідального бізнесу в Україні.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, соціальна відповідальність бізнесу, соціальна стабільність, соціальне партнерство, суспільний розвиток.

Нині в Україні актуалізувалося питання залучення різноманітних суб'єктів до вирішення соціальних проблем і реалізації ними соціально відповідальної діяльності у різних сферах суспільного життя. Проте феномен соціальної відповідальності, зокрема соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) поки що не став об'єктом ґрунтовних соціологічних, політологічних досліджень і в основному аналізується в площині економічних розвідок. Потребує дослідження проблема взаємодії соціуму та бізнес-прошарку, що актуалізує необхідність осмислення основ СВБ, котра спрямовує цей вид діяльності в русло цивілізованих взаємин зі суспільством, що ґрунтуються на взаємовигідній співпраці та партнерстві, підтримці соціальних значимих ініціатив.

Ступінь наукової розробленості проблеми вивчення СВБ є невідповідним її актуальності, що обумовлено специфікою та складністю міждисциплінарного підходу, відсутністю цілісного уявлення про механізм формування цих принципів. У цілому, їх аналіз є недостатньо оформленим дослідницьким напрямком, у

рамках якого йде пошук адекватних наукових підходів. Значний внесок у теоретико-методологічні дослідження феномену соціальної відповідальності зробили вітчизняні учені Д. Акімов, В. Бакіров, О. Безрукова, І. Вітковська, О. Мазурик, О. Падченко, І. Рябець, І. Савченко, Л. Хижняк. Вагомі розробки щодо СВБ на пострадянському просторі проведені О. Бобровою, О. Горошиловим, А. Карібовим, А. Кузевановою та ін.

Концепт СВБ необхідно аналізувати, відштовхуючись від розуміння ширших понять: відповідальність, соціальна відповідальність. При спробі визначення поняття відповідальності стає очевидна його багатогранність; навіть у рамках однієї науки (соціології, юриспруденції, психології, політології та ін.) термін використовується для характеристики різних явищ, опису різних аспектів поведінки суб'єктів. Аналізуючи відповідальність загалом як соціологічну категорію, розуміємо її як зобов'язання особи обирати таку лінію поведінки, яка б максимально відповідала потребам суспільного розвитку. Це можна проектувати й на бізнес. Очевидно, методологічною основою дослід-

дження відповідальності є аналіз співвідношення феноменів свободи та необхідності.

Соціальні перетворення успішні тоді, коли в них свідомо та відповідально беруть участь найзначущі учасники. Взаємодія політичних, соціальних та економічних суб'єктів, заснована на принципах соціального партнерства, дозволяє забезпечити стабільний поступальний розвиток держави. Зі зростанням ролі нефінансових чинників сталого розвитку (соціальна стабільність, екологічна безпека тощо), актуалізуються практичні та теоретичні аспекти соціальної відповідальності. На нашу думку, соціальна відповідальність виникає як обов'язкова умова взаємодії індивідів чи груп із іншими соціальними групами. Вона є певним очікуванням соціального доквілля щодо осіб, громадських організацій, з одного боку, і усвідомлення ними свого обов'язку перед суспільством, колективом, індивідами, з іншого боку. Вітчизняні дослідники-соціологи звертають увагу, що соціальна відповідальність є мірою відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам; вона обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків [8, 141-142]. Соціальна відповідальність є засобом підтримання суспільної злагоди, цілісності спільноти, вдосконалення суспільних відносин. І. Вітковська звертає увагу, що соціальна відповідальність є такою характеристикою дій соціальних суб'єктів, яка відображає виконання ними соціальних вимог, відповідність їх поведінки суспільним нормам та інтересам, усвідомлення наслідків своїх дій [4, 47].

На думку О. Бобрової, з одного боку, соціальна відповідальність визначається внутрішнім усвідомленням і внутрішньою мотивацією, котрі виражаються у прийнятті певних етичних зобов'язань; із іншого боку, зовнішні чинники у формі очікувань інших соціальних груп, а також механізм контролю за дотриманням відповідальності встановлюють межі поведінки суб'єкта соціальної відповідальності [3, 34-35].

Обов'язковими умовами виникнення відповідальності є розуміння (усвідомлення) свого статусу, характеру взаємодії з іншими людьми та групами, управління ситуацією, прогнозування результатів цих дій. Звідси можна зробити висновок, що відповідальна поведінка вигідна не тільки об'єкту відповідальності, але й відповідальному суб'єкту, поза як прояв відповідальної поведінки щодо певного об'єкта відповідальності передбачає активну позицію та розповсюдження свого впливу на певну сферу, тобто суб'єкт відповідальності керує прямо чи опосередковано певною сферою, змінюючи її відповідно до своїх інтересів. Така характеристика суб'єкта відповідальності є атрибутивною (невід'ємною) характеристикою бізнесу, для якого основною є активна, перетворююча роль у сфері матеріального виробництва. А оскільки основною функцією бізнесу є управління матеріальними ресурсами, то природне розповсюдження його впливу на інші сфери суспільного життя з метою змінити їх в своїх інтересах.

Множинність проблем, які стоять перед світовим співтовариством, гостроту яких підкреслює економіч-

на криза, робить необхідним укладення своєрідного соціального контракту між бізнесом, державою та суспільством на основі урахування взаємних інтересів, взаємної соціальної відповідальності. Складність і багатогранність характеру взаємодії бізнес-прошарку та суспільства зумовили відсутність єдиного наукового підходу до визначення поняття соціальної відповідальності бізнесу. СВ, на нашу думку, є ціннісним принципом бізнес-діяльності, що характеризує залежність бізнесу від суспільства, інтереси якого враховуються при прийнятті рішень у бізнес-практиці. Цей взаємозв'язок породжує соціально орієнтовану активність суб'єктів бізнес-діяльності, розмах і види якої визначаються соціокультурним контекстом певного етапу розвитку суспільства. Механізм формування цього принципу можна описати так: представляючи собою вміння бізнесмена прогнозувати наслідки своїх дій і відповідати за їх вплив на внутрішнє та зовнішнє середовище організації, цінність соціальної відповідальності набуває значення соціокультурної умови реалізації бізнес-діяльності; на її основі виникає ціннісна орієнтація, яка передбачає усвідомлення необхідності вибудовувати ділову практику з позиції дотримання балансу приватних і громадських інтересів; у підсумку формується відповідний ціннісний принцип, що визначає норми поведінки суб'єкта досліджуваного виду соціально-економічної активності.

Виконуючи низку соціально значимих функцій, бізнес нині є важливою культурною та соціально-політичною опорою суспільства, маючи вплив на суспільний розвиток. Бізнес-прошарок відіграє провідну роль у процесі модернізації як джерело трансляції нових цінностей, формуючи соціальні устремління та спосіб життя, відповідні реаліям сучасності. Від бізнес-організацій очікується проведення такої політики, прийняття таких рішень, розвиток таких напрямків діяльності, які є бажаними з точки зору цілей та цінностей суспільства. Згідно з концепцією СВБ власник має ухвалювати рішення і здійснювати дії, які збільшують рівень добробуту і відповідатимуть інтересам як суспільства, так і підприємства [2]. "Компанії (комерційні організації) не належать державі, - як справедливо стверджує Ш. Харрісон, - і тому вони можуть не надавати громадські послуги і не створювати громадські служби, які зобов'язані надавати державні організації, що фінансуються за рахунок податкових надходжень. Але, з іншого боку, компанія як частина суспільства, яка функціонує в цьому суспільстві, зобов'язана розглядати свою поведінку як частину виконуваної нею ролі в суспільстві" [9, 181-182].

Соціальна відповідальність, на відміну від юридичної, є певним рівнем добровільного відгуку на соціальні проблеми з боку бізнес-структур і водночас обов'язком її керівників проводити політику, приймати рішення, дотримуватися напрямків діяльності, виходячи з цілей і цінностей суспільства. Головним доказом на користь соціальної відповідальності є те, що соціальні дії покращують життя місцевої спільноти, або ліквідують необхідність державного регулювання, можуть бути у власних інтересах підприємства з огляду на користь від участі у житті суспільства, адже в суспільстві більш благополучному (зі соціальної точки зору), сприятливіші умови для розвитку бізнесу.

Таким чином, сутністю СВБ є свідоме ставлення господарюючого суб'єкта до вимог соціальної необхідності, завдань, норм і цінностей, розуміння наслідків своєї діяльності для певних соціальних груп і особистостей, для прогресу суспільства. Реалізація політики СВБ не має на меті виконання функцій держави, а лише сприяє сталому розвитку бізнес-структур та недопущенню виникнення й загострення соціальних конфліктів.

У межах СВБ можна виділити як складові суб'єкт відповідальності, об'єкт відповідальності та формат. Останній має історичні, національну, соціокультурну обумовленість та включає у себе окрім очікувань довілля встановлені норми та правила, інстанції, через які ці норми та правила реалізуються. Для прикладу, на пострадянському просторі значний відсоток населення переконаний, що підприємці, грабуючи, живуть за рахунок інших, і саме у цьому – причина їх власних злиднів. У той же час багато підприємців працюють за принципом «не спійманий – не злодій». Формування української бізнес-спільноти здійснюється як динамічний процес, розвиток якого ще не перейшов у фазу стабілізації, ускладнюється труднощами, пов'язаними з легітимізацією бізнесу в очах громадськості. Цю тезу можуть підтвердити результати моніторингу у межах проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» виконується в Інституті соціології з 1992 р. Якщо у 1992 р схвально ставилися до розвитку приватного підприємництва 53%, у 2012 р. – майже стільки ж, 51%, проте негативне ставлення зросло – з 15% до 20%. Абсолютна більшість українців – 87% – вважає нечесним походження першого капіталу більшої частини багатих людей в Україні і лише 3% певні, що ці капітали зароблені чесним шляхом, завдяки таланту та новаторському мисленню. Водночас лише 14% населення висловили згоду з судженням, що багаті люди в Україні «повинні сидіти у в'язниці». Більшість українців – 70% – вважає, що багаті люди повинні сплачувати податки, інвестувати в економіку та створювати нові робочі місця. Ще 10% очікує від багатих людей доброчинності та спонсорської діяльності. А згодних з тим, щоб багаті люди йшли у політику й управляли політикою, виявилось лише 2%. [7] Як бачимо, цінності бізнес-діяльності не є безумовно прийнятими і позитивно оціненими суспільством, що ускладнює процес повноцінної інтеграції соціальної групи бізнесменів в умови соціуму, який реформується. У зв'язку з цим виникає необхідність формування відповідного світогляду представників ділових кіл та ідеології, що створює підстави для забезпечення економічної та соціальної ефективності розвитку бізнес-ініціатив в українському суспільстві. На нашу думку, саме реалізація принципу соціальної відповідальності створює передумови для моральної реабілітації бізнес-діяльності в очах громадськості, сприяє взаємодії з державними та громадськими інститутами, гармонізує приватний і загальний інтереси, результатом чого мало б бути формування позитивної думки про бізнесменів та бізнес-організації.

У структуру соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу входять такі елементи (кількість і визначення таких елементів в різних джерелах коливаються, проте суть їх ідентична): розуміння ними своїх функцій у

системі існуючих суспільних відносин; усвідомлення необхідності визнавати та дотримуватися норм, що склалися стихійно або встановлені суспільством (напр., пов'язані зі сплатою податків та дотриманням екологічних норм); оцінювання своїх дій щодо їх наслідків для себе і для суспільства; готовність змінити свою поведінку у випадку допущення відхилень, порушень, пов'язаних із негативними наслідками для суспільства, регіону [1, 221-222].

Відправним пунктом формування свідомості СВБ є спільнота, що задає параметри, масштаби, форми та методи соціальної активності. Концепція соціальної відповідальності виходить з визнання того факту, що «корпорація є частиною суспільства, а суспільство інтегрує в себе корпорації, тому стійкість розвитку суспільної системи визначається ступенем відповідності їх інтересів» [6, 19]. Однак ініціація соціальної поведінки обумовлюється внутрішніми чинниками: певним рівнем розвитку корпоративної культури, усвідомленням керівництвом ролі та місця підприємства у суспільному житті і т. п. Іншими словами, соціальна відповідальність характеризує рівень добровільного відгуку організації на соціальні проблеми суспільства, що лежать поза визначених законом або регулюючими органами вимог [5, 142].

Сучасний етап реалізації принципу соціальної відповідальності в діяльності вітчизняних бізнес-організацій характеризується відсутністю планування соціальної активності, здійсненням благодійної діяльності, спрямованої на задоволення негайних потреб прохачів, а не на соціальне інвестування. На відміну від економічно розвинених країн, концепція соціальної відповідальності в Україні не стала ідеологією розвитку бізнесу. Вітчизняні підприємства поки що не мають чіткого розуміння важливості впровадження програм СВБ, недостатньо поінформовані про переваги, які можна отримати від її використання. Нині ціннісні орієнтації українських підприємців характеризуються установками на матеріальну забезпеченість, самореалізацію, забезпечення благополуччя близьких, самостійність і незалежність у прийнятті рішень, підвищення соціального статусу, а також відсутністю інтересу до вкладення коштів у розвиток соціокультурної сфери. Представники сучасної бізнес-спільноти не вбачають причинно-наслідкового зв'язку між успіхом у бізнесі та реалізацією принципу соціальної відповідальності – одиниці з них демонструють таку позицію. У вітчизняних підприємств немає сформованого бачення того, що соціально орієнтована поведінка є потужним чинником успіху їх справи; соціальна активність розглядається ними як етично забарвлений вид діяльності, пов'язаний з моральними принципами конкретного керівника. У цілому процес інституціоналізації соціально орієнтованих практик вітчизняної бізнес-спільноти є на стадії становлення.

Сьогодні є багато обмежувальних чинників розвитку соціальної відповідальності, серед яких: слабка мотивація бізнесу до співпраці, обумовлена відсутністю сформованого та впливового сектора громадянського суспільства, котрий би просував ідеї соціальної відповідальності, відсутністю незалежної громадської експертизи соціальних і культурних програм, існуванням законодавчо обмежених розмірів і способів можливої

допомоги нужденним” і т.д. Сприяти становленню вищого рівня реалізації СВБ можуть удосконалення законодавства, системи оподаткування, розвиток відповідної інформаційної бази, зміцнення партнерських відносин бізнесу, суспільства та держави, пропаганда моделі соціально-орієнтованої компанії, формування у представників бізнесу соціальні установки діяти соціально відповідально, культивування ідей СВБ через

ЗМІ та освітні установи, формування установок споживчої поведінки, в основі яких – вибір продукції підприємств із позитивним соціальним іміджем. На наше переконання, впровадження концепції СВБ можливе тільки за умов соціального партнерства при ефективній взаємодії держави, бізнесу й інститутів громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Акимов Д.И. Социально-ответственный маркетинг и корпоративная ответственность бизнеса в Украине: подходы к исследованию проблемы / Д.И. Акимов // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірка наукових праць учасників Харківських соціологічних читань* – 2008. – С. 220-225.
Akimov D.I. Sotsialno-otvetstvennyy marketing i korporativnaya otvetstvennost biznesa v Ukraine: podhodyi k issledovaniyu problemy / D.I. Akimov // Metodologiya, teoriya ta praktika sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspilstva: Zbirka naukovih prats uchastnikov Harkivskih sotsiologichnih chitan – 2008. – P. 220-225. [The Socially-responsible marketing and corporate responsibility of business is in Ukraine: going near research of problem].
2. Бобильов С.Н. Економіка стійкого розвитку: навчальний посібник / С.Н. Бобильов, Е.С. Гирусов, Р.А. Перельот. – М., 2004. – 437 с.; Льовашев К. В. Про соціальну суть концепції стійкого розвитку / К.В. Льовашев // *Соціологічні дослідження*. – 1997. – № 4. – С. 3–14.
Bobilov S.N. Ekonomika stiykogo rozvutku: navchalnyi posibnik / S.N. Bobilov, E.S. Girusov, R.A. Perelot. – M., 2004. – 437 s.; Lovashev K.V. Pro sotsialnu sut kontseptsii stiykogo rozvutku / K.V. Lovashev // Sotsiologichni doslidzhennya. – 1997. – N 4. – P. 3–14. [Economy of steady development; About social essence of conception of steady development]
3. Боброва Е.Б. Социальная ответственность бизнеса / Е.Б. Боброва // *Социология*. – 2008. – № 2. – С. 34-42.
Bobrova E.B. Sotsialnaya otvetstvennost biznesa / E.B. Bobrova // Sotsiologiya. – 2008. – N 2. – P. 34-42. [Social responsibility of business]
4. Вітківська І.М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу / І.М. Вітківська // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. – 2011. – № 948. – С. 45-48.
Vitkovska I.M. Sotsialna vidpovidalnist: teoretichnyi aspekt analizu / I.M. Vitkovska // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. – 2011. – N 948. – P. 45-48. [Social responsibility: theoretical aspect of analysis]
5. Горошилов А.А. Эволюция концепции социальной ответственности бизнеса/ А.А. Горошилов, А.П. Карибов // *Вестник Волгоградского государственного университета*. – 2007. – Серия 3. Вып. 11. – С. 139-143.
Goroshilov A.A. Evolyutsiya kontseptsii sotsialnoy otvetstvennosti biznesa/ A.A. Goroshilov, A.P. Karibov // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2007. – Seriya 3. Vyip. 11. – P. 139-143. [Evolution of conception of social responsibility of business]
6. Иншаков О.В. и др. Социальная ответственность как императив институционального механизма адаптации предприятия к рыночным условиям хозяйствования./ О.В. Иншаков, Н.Н. Лебедева, Г.Г. Набиев. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003.
Inshakov O.V. i dr. Sotsialnaya otvetstvennost kak imperativ institutsionalnogo mehanizma adaptatsii predpriyatiya k rinochnym usloviyam hozyaystvovaniya: / O.V. Inshakov, N.N. Lebedeva, G.G. Nabiev. Volgograd: Izd-vo VolGU, 2003; Social responsibility as imperative of institutional mechanism of adaptation of enterprise to the market conditions of management.
7. Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості: Матеріали круглого столу [Е-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/events/perspekizacil>
Perspektivi modernizatsiyi v Ukrayini i tendentsiyii zmin suspilnoyi svidomosti: Materiali kruglogo stolu [E-resurs]. – Acces mode: http://www.dif.org.ua/ua/events; [Prospects of modernisation in Ukraine and tendency of changes of public consciousness: Materials round table]
8. Філософський словник соціальних термінів / В.П. Андрущенко (кер.) В.С. Бакіров, М.І. Бойченко [та ін.]. – 3-є вид., доп. – Харків: Р.И.Ф., 2005. – 670 с.
Filosofskiy slovník sotsialnih terminiv / V.P. Andruschenko (ker.) V.S. Bakirov, M.I. Boychenko [ta in.]. – 3-e vid., dop. – Harkiv: R.I.F., 2005. – 670 s. [Philosophical dictionary of social terms]
9. Харрисон Ш. Корпоративная социальная ответственность: согласование поведения и репутации // Китчен Ф. Паблик рилейшнз: принципы и практика: Пер. с англ. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – С. 180-209.
Harrison Sh. Korporativnaya sotsialnaya otvetstvennost: soglasovanie povedeniya i reputatsii // Kitchen F. Pablik rileyshnz: printsipy i praktika: Per. s angl. – M.: YUNITI-DANA, 2004. – P. 180-209. [Corporate social responsibility: concordance of behavior and reputation]

Khoma N.M., Myshkovska O.P. Social responsibility of business as form of co-operation

Abstract. Maintenance of social responsibility is analysed as to the sociological category. The problem of co-operation of society and business is investigated. Social responsibility of business as form of co-operation is studied. The obligatory conditions of origin of social responsibility of business are distinguished. The problems of becoming socially of responsible business turn out in Ukraine.

Keywords: responsibility, social responsibility, social responsibility of business, social stability, social partnership public

Хома Н.М., Мишковская О.П. Социальная ответственность бизнеса как форма взаимодействия

Аннотация. Анализируется содержание социальной ответственности как социологической категории. Исследуется проблема взаимодействия социума и бизнеса. Изучается социальная ответственность бизнеса как форма взаимодействия. Выделены обязательные условия возникновения социальной ответственности бизнеса. Выясняются проблемы становления социально ответственного бизнеса в Украине.

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, социальная ответственность бизнеса, социальная стабильность, социальное партнерство, общественное развитие.

SOCIAL COMMUNICATION

Білограць Х.Р.¹

Суспільно-політичні умови створення та функціонування студентської преси в Україні (друга половина XIX ст. – 1914 р.)

¹ Білограць Христина Романівна, аспірантка Української академії друкарства, м. Львів, Україна

Received November 13, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Розглядаються суспільні та політичні умови виникнення і розвитку студентської періодики в Україні. Описано особливості дослідження структури преси та її функціонування, а також причини виникнення студентської періодики в Україні. Запропонована умовна періодизація української студентської преси, подана коротка характеристика кожного з періодів її розвитку. Описано історію розвитку студентської періодики у першому періоді (з другої половини XIX ст. до 1914 р.).

Ключові слова: студентська преса, історія, періодизація.

Інформація керує сучасним світом. З давніх-давен навіть існували спеціальні державні посади глашатаїв [10] (оповіщувачів). Ці люди ходили і вигукували "найсвіжіші" новини та різноманітну інформацію, яка могла б бути цікавою та корисною для мешканців. Така необхідність у знанні новин певним чином трансформувалася у журналістику. Друковані газети спочатку були призначені для вузьких кіл читачів, оскільки ознайомлюватись з ними могли тільки освічені люди, однак із часом видання газет стало масовим явищем.

Відсутність столиці як центру суспільно-політичного та культурного життя народу, розірваність українського етнічного простору між двома імперськими державами спричинилися до того, що журналістика в Україні виникла в західній і східній її частині незалежно одна від одної. Проте, незважаючи на різні умови розвитку, у становленні інформаційного простору на Заході й на Сході України було більше спільного, ніж відмінного [8].

Метою статті є дослідження виникнення та функціонування студентської преси в Україні. Актуальність полягає у тому, що небагато науковців розглядали створення студентської періодики крізь призму тогочасних суспільно-політичних умов. Питання історії власне студентської періодики цього періоду вивчали та досліджували такі науковці як А. Животко, В. Леник, В. Кондик, О. Тимчишин, Р. Ковалюк.

Після виникнення журналістики в Україні почала розвиватися і студентська періодика. Цей час був нелегким. Правителі обох імперій головним завданням внутрішньої політики вважали збереження абсолютизму, а тому докладали великих зусиль для придушення національно-визвольних рухів й передової думки як в самих імперіях, так і поза її межами. Правлячі кола Росії, як і Австрії, були противниками збереження будь-яких елементів державності або автономії у народів окраїн. І все ж, у культурному процесі першої половини XIX століття в Україні прослідковуються національні тенденції. У суспільстві зародилася нова риса: усвідомлення українцями себе у історичному розвитку як нації. Як стверджують науковці, самосві-

домість українців як окремої етнічної спільноти проявилася, передусім, у діяльності інтелігенції [9].

І. Франко звернув увагу на зміни в настроях студентської молоді: "замість карт тепер бачимо оживлений науковий рух: повстають спеціальні кружки, читають ся відчити, ведуть ся дискусії; давня байдушність та цинічна скептичність уступає місце серйозному поглядові на жите і завзяту до праці" [5, с. 20].

Дослідження структури преси продуктивне з погляду на неї як на систему, що функціонує за внутрішніми законами, діяльність її зумовлюють чинники зовнішні, з якими вона перебуває у двосторонньому зв'язку. Функціонування преси позначене тим, що воно відбувалося на таких методологічних та ідейно-концептуальних засадах, суттю яких була ідея державності. Преса була чітко зорієнтована політично, найвідоміші видання – це видання масових і впливових політичних партій, суспільних рухів. Структурну розгалуженість зумовлювало те, що українські землі належали до різних держав [5].

С. Кость стверджує, що формування преси не є процесом ні стихійним, ні спонтанним – навіть тоді, коли відсутній якийсь один координаційний центр. Для цього потрібне певне ідейно-теоретичне підґрунтя, соціологічне бачення суспільства і відповідна соціальна структура. Річ очевидна, що не можна досліджувати структуру преси поза конкретним історичним і суспільно-політичним контекстом, без зв'язку із соціальною структурою того суспільства, чия преса є об'єктом аналізу. Таке дослідження не продуктивне без погляду на пресу як на певну систему, що лише до певної міри функціонує за своїми певними законами, а в своїй суті визначається чинниками зовнішніми, з якими ця преса перебуває у двосторонньому зв'язку [6].

Треба зазначити, що західноукраїнські публіцисти далеко не у всьому погоджувалися з європейськими авторитетами. Аналіз ставлення українських публіцистів і вчених до європейської суспільно-політичної думки свідчить про критичне і самостійне осмислення усього комплексу проблем, пов'язаних із структурованістю суспільства, хоча було б малоймовірно пере-

бувати в силовому полі певної цивілізації (її культури, суспільно-політичної думки) і не зазнати впливу. Кость С. стверджує, що не було сліпого запозичення та копіювання, а все обдумане, у творенні теоретичних, розумових конструкцій (чого не можна сказати, наприклад, про запозичення практичного досвіду чи інших форм життєдіяльності) [6].

Утворення та розвиток студентської преси умовно можна поділити на чотири етапи розвитку, адже функціонування студентської преси тісно пов'язане з тогочасними суспільно-політичними умовами. Перший етап розпочався у другій половині XIX ст. і тривав до 1914 р. Це період власне початку видавання студентської періодики.

Другий етап розпочався у 1914 і закінчився в 1945 рр. – студенти видавали свої газети в різних політичних умовах на Наддніпрянщині та Західноукраїнських землях, оскільки Україна була поділена між різними державами; в ці десятиліття почала функціонувати преса закордонних студентських організацій.

З 1945 почався третій період розвитку студентських газет і тривав до 1991 рр., тобто до часів незалежності. В цей час студенти видавали періодичні видання в УРСР (офіційні, а також в цей час був широко поширений самвидав), а також немало випускали і за кордоном. Четвертий етап умовно розпочався з проголошення незалежності 1991 року і триває дотепер. Саме у цей період завдяки науково-технічному прогресу та незалежності України дуже багато змінилося у функціонуванні студентської періодики.

Одним із найважливіших є період створення та початків розвитку студентської преси. Розпочався він з другої половини XIX століття – з часу, коли студенти видали першу газету. Історики датують народження її початок розвитку української преси 1848 р., тобто від виходу друком "Зорі Галицької". А студентської – 1874 р., від першого видання студентського тижневика "Другъ". Але ці дати більше формальні, бо ще раніше з'явилися в Україні часописи загального й студентського характеру. Відомо, що в Києві у 50-х рр. (1854 – 1856 рр.) минулого століття виходило "Самостійне слово", а в Харкові у той самий час діяв "Пасквільний комітет", учасники якого видавали стінні газети і розвішували їх по місті. В 1863 – 1864 рр. у Києві існував гумористичний студентський часопис "Помийниця"; його редагував О. Лоначевський. Усі ці видання вважали рукописними, бо їх видавали не друком, а переписували. Зрозуміло, що через це важко сказати, яким був наклад [7].

У той період виходили також часописи, які видавали студенти, але не тільки для студентів і не завжди зі студентською тематикою. Найвідомішою і найвпливовішою була львівська газета "Мета", яку видавав К. Кліскович 1863 і 1864 рр. як місячник, а в 1865 р. – як двотижневик. Саме вона мала вирішальний ідеологічний та організаційний вплив на студентську молодь. Видавці "Мети" чимало уваги приділяли поборницькій ідеї, підтримуючи зв'язки студентів Галичини з Центральними землями, що перебували під московською окупацією. "Мета" започаткувала новий стиль суспільної діяльності – зв'язок з широкими народними масами, який згодом перетворився у так званий народовецький рух для протистояння москвофільству.

Перший галицький часопис "Галицька зоря" також редагував і видавав студент А. Павенський.

Студентський друкований орган "Другъ" почали видавати 1 квітня 1874 р. у видавництві студентського товариства "Академічний кружок" у Львові як двотижневик. Після початкових "пошуків" часопис набуває чітких студентських рис і в конфлікті "дітей з батьками" стає ідеологічним і професійним виразником усього тодішнього студентства в Австро-Угорщині. Редакторами "Друга" були свого часу І. Франко та М. Павлик, а співробітниками – М. Драгоманов. Останній мав дуже великий вплив і на окремих студентських діячів та на студентський орган у цілому. Через все це австрійська поліція арештовувала студентів, звинувачуючи їх у поширенні соціалістичних ідей Драгоманова [1; 7].

Боротьба між народовцями й москвофілами, арешти студентів, які брали участь у цій боротьбі, були головною причиною того, що в 1877 р. часопис перестали видавати. Після того досить довгий час студентство не могло створити власний друкований орган. Хоча і з'являлися редаговані ними видання, але власне студентського характеру вони не мали. Професор В. Янів назвав такі з них: "Слово", "Громадський друг", "Дзвін", "Молодот", "Товариш", "Добра новина", "Гасло", "Праця".

І. Франко був співробітником журналу "Громадський друг", який почали видавати 1878 р. М. Павлик та група студентів з соціалістичними переконаннями. Конфіскації унеможливлювали його періодичність, тому було вирішено видавати збірки "Дзвін" і "Молодот", а пізніше – "Дрібну бібліотеку" (до 1881 р. вийшло 14 випусків). На початку 1880 р. І. Франко почав видавати з І. Белеєм місячник "Світ", але журнал занепав у 1882 р. з матеріальних причин.

На зламі століть ситуація помітно змінилась. Студентські організації поширювали свою діяльність не лише територіально, але й концепційно. На вічах студенти обговорювали загальнонаціональні проблеми, а також приєдналися до боротьби за український університет у Львові. Студентське віче 13 липня 1899 р. вирішило, що необхідно мати студентський центральний орган, який був би зв'язковим між студентськими громадами та поодинокими діячами, а також координував спільні дії. Створений на вічі організаційний комітет затвердив редакційну комісію майбутнього студентського журналу, до якої увійшли: О. Грабовський, С. Горук, Є. Косевич, А. Крушельницький, В. Старосольський, В. Темницький та Л. Цегельський [7].

1 січня 1900 р. з'явився перший номер "Молодої України" – студентського часопису, який пропагував не тільки програму захисту етнографії українського народу, але й боротьби за політичну незалежність України. Видавці нового журналу прагнули "стати органом молоді всієї України" та об'єднати навколо себе, крім студентської молоді, також учнів середніх шкіл. "Молоду Україну" зустріли з великою прихильністю та були готові підтримувати, але для цього час був несприятливим.

Студенти-організатори з Львівського університету змушені були роз'їхатися по різних університетах Австро-Угорщини. Тому часопис виходив нерегулярно,

а взимку 1903 р. взагалі припинив своє існування. Пізніше були ще дві спроби відновити журнал, але без успіху. Спочатку вистачило сил на три номери; при другій спробі 1910 р. – на сім. Редактором журналу в 1905 р. був В. Панейко. Редакторами останніх номерів були М. Вітошинський та О. Лотоцький. Тоді часопис став офіційним органом новоствореного у 1909 р. Українського студентського союзу.

Майже одночасно з появою студентської «Молодої України» у Львові почав виходити молодіжний журнал "Гайдамаки". Редагував та випускав його педагог, а згодом посол австрійського парламенту М. Петрицький. Маючи непогану матеріальну базу, журнал видавали періодично з 1902 до 1907 р. Там часто публікували статті про національні ідеї, і робили це безкомпромісно та гостро. Гімназійній молоді така позиція журналу подобалася, тому він був дуже популярним.

Трохи по-іншому ставилася молодь до "Іскри", призначеної для учнів середніх шкіл. Перший номер видали у 1903 р. у Львові, але через матеріальні труднощі журнал "переїхав" до Чернівців, де і припинив своє існування. Були спроби відновити його у 1905 р. в Ярославлі як "орган соціалістичної молоді" [7], але знову безуспішно.

Напередодні Першої світової війни виникла ідея створення єдиного всеукраїнського студентського центру, який охоплював би також старшу гімназійну молодь.

Почали видавати газету "Шляхи" – друкований орган українського студентства Австрії, яку друкували двічі на місяць у Львові як видання товариства "Український студентський союз". У ньому публікували усі події з життя усієї української молоді (як австрійської, так і російської України). Така позиція часопису допомагала зміцнювати зв'язки між студентськими організаціями та молоддю, які проживали по обидва боки кордону. Публікації в "Шляхах" вказували на хиби і недоліки студентського життя, визначаючи завдання українського студентства в суспільно-політичному і культурному житті нації, відстоювали їхні інтереси. Важливо й те, що на сторінках "Шляхів" порушували питання етичної та естетичної культури, передусім зверталась увага на самостійницький рух, обговорювались суспільно-економічні проблеми. Журнал виходив спочатку за редакцією Ф. Федорціва, а пізніше – Ю. Охримовича. Часопис був органом УСС і під час війни, тоді як "Жите" і "Відгуки" з початком воєнних дій припинили своє існування.

Окрім співробітників та студентів у журналі публікували свої статті відомі публіцисти і письменники: доктор Д. Дністрянський, М. Павлик, М. Лозинський, доктор О. Назарук, М. Яцків, Д. Донцов, В. Левіцький, посол Л. Цегельський, О. Грицай, Р. Заклинський.

У 1912 р. у Львові почав виходити друком соціал-радикальний журнал "Жите", в редакційній колегії якого були М. Павлик, О. Безпалко та Р. Заклинський. Роком пізніше з'явився "Відгуки" за редакцією І. Чмоли, які були антиподом "Житю". Зрозуміло, що

окрім цих поважних студентських та молодіжних видань у Львові та в інших містах Галичини і Буковини, у ті роки видавали й газети, які мали всього декілька випусків: "З. О. Ф. орган української студентської організації", "Мітла", "Бджола", "Комар", "Циган", "Вічний революціонер", "Життя" (Коломия), "Баба" (Бережани).

На Великій Україні студентську видавничу діяльність унеможлилювали утиски і поліційний режим. Але й там були спроби видавати хоча б рукописні студентські видання. Одним із перших на зламі століть була "Плахта", що виходила у Полтаві, мабуть, завдяки зусиллям редакторів та співробітників В. Королів-Старого, С. Петлюри, Г. Гречанівського (брата С. Петлюри). У Подільській духовній семінарії 1901 – 1902 рр. видавали "Пробу сил" за редакцією П. Богацького, а в Житомирській духовній семінарії – двомовну "Мисль" [2; 4].

Професійнішими були "короткотривалий" нелегальний журнал "Вісник Української київської студентської громади" (у 1903 р. видано два номери) і "Український студент", що почав виходити збірниками в 1913 р. Ці видання вважали офіційним друкованим органом Головної ради українського студентства, але співробітниками були не тільки студенти, а й визначні громадські діячі: брати М. та О. Грушевські, Д. Дорошенко, С. Єфремов, П. Плевако та інші. Друком було видано три збірники. Журнали відзначалися багатим різноманітним змістом. Вони широко висвітлювали студентські проблеми та національне життя українського народу.

Про видавничу діяльність студентів у ті часи поза Україною немає ніяких відомостей, крім "Громадянина", два номери якого видав у Петербурзькому політехнічному інституті С. Неронович [7].

Також студентська молодь взяла участь у підготовці селянських страйків 1902 р., у підготовці реформ виборчої системи. Напередодні та в роки Першої світової війни з'явилися публікації про нові тенденції у студентському середовищі, боротьбу за український університет, участь студентів і гімназійної молоді в Легіоні Українських січових стрільців [3]. Громадянська активність молоді зреалізована в організаціях "Сокіл", "Січ", "Пласт", таємних військових гуртках, в товаристві "Українські січові стрільці" та їхній пресі ("Вісти з Запорожжя", "Січові вісти", "Відгуки"). Наголошено на важливості ідейної зрілості молодіжного середовища: на сторінках молодіжної преси з'явилася ідея незалежності України [11].

Студенти завжди своїми свіжими ідеями дивували науковий, мистецький, політичний світ. Тому не дивно, що в них виникало бажання публікувати свої думки і відстоювати їх. На виникнення і розвиток студентської преси мали неабиякий вплив суспільно-політичні умови. Пресу можна назвати відзеркаленням подій, які відбуваються у суспільстві, а отже і однією з вагомих причин виникнення студентської преси було гуртування української молоді та бажання висловити свої думки хоча би у власній періодиці.

ЛІТЕРАТУРА
(REFERENCES TRANSLATED AND transliterated)

1. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (EY – II). – 1976. – Т. 8. – С. 3076 – 3088.
Entsuklopedia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna (EY – II) [Encyclopedia of Ukrainian Studies. Dictionary section]. – 1976. – T. 8. – S. 3076 – 3088.
2. Животко А. Історія української преси / З передм. К. Костева; Укр. технічно-господ. ін-т. – 1989 – 90. – 334 с.
Zhivotko A. Istoria ukrainskoi presy [The history of ukrainian press] / Ukr. Tehnichno-gospod. in-t. – 1989 – 90. – 334 s.
3. Ковалюк Р.Т. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст.: автореф. дис. д. іст. наук: спец.: 07.00.01 / Р.Т. Ковалюк; НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – захист 1. 07. 2003. – Львів, 2003. – 26 с.
Kovalyuk P.T. Ukrainskiy student'skiy ruh na zahidnykh zemliakh XIX – XX sm.: avtoreferat [Ukrainian student movement in Western lands XIX – XX centuries] / NAN Ukrainy, In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakivycha, In-t narodoznavstva. – 2003. – 26 s.
4. Кондик В. Студентська преса в Україні: учора, сьогодні, завтра / В. Кондик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/127779/>
Kondyk V. Student'ska presya v Ukraini: uchora, siohodni, zavtra [Student newspapers in Ukraine: yesterday, today and tomorrow]. – [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.day.kiev.ua/127779/
5. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини XX ст.: структура, проблематика. Книга перша) / С. Кость. – 2008. – 264 с.
Kost' S. Istoria ukrainskoi zhurnalistyky (zahidnoukrainska presya pershoi polovyny XX st.: struktura, problematyka) [The history of Ukrainian journalism (western ukrainian press the first half of the twentieth century: structure, problems)]. Knyha persha. – 2008. – 264 s.
6. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини XX ст.: ідейно-концептуальні засади, періодизація) / С. Кость. – 2008. – 272 с.
Kost' S. Istoria ukrainskoi zhurnalistyky (zahidnoukrainska presya pershoi polovyny XX st.: ideino-konseptualni zasady, periodizatsiya) / S. Kost'. – 2008. – 272 s.
7. Лєник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). – Фенікс Лтд., 1994. – 184 с.
Lenyk V. Ukrainska orhanizovana molod' (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)] / Fenix Ltd. – 1994. – 184 s.
8. Михайлин І.Л. Журналістика як всесвіт: Вибрані медіадослідження / І.Л. Михайлин. – Прапор, 2008. – 512 с.
Myhaiylyn I.L. Zhurnalistyka yak vsesvit: Vybrani mediadoslidzhennia [Journalism as a universe: Selected Media Research] / Prapor. – 2008. – 512 s.
9. Пасічник М.С., Босак О.І. Історія України та її державності: Тексти лекцій / Видавництво Української академії друкарства, 2008. – 640 с.
Pasichnyk M.S., Bosak O.I. Istoria Ukrainy ta ii derzhavnosti: Teksty lektsiy [History of Ukraine and its statehood: Text of lectures] / Vydavnytstvo Ukrainskoi akademii drykarstva. – 2008. – 640 s.
10. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 80.
Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomah [Dictionary of ukrainian language: in 11 volumes]. – Tom 2, 1971. – S. 80.
11. Тимчишин О.І. Становлення і розвиток західноукраїнської молодіжної преси 1900 – 1939 рр.: автореф. дис. канд. наук із соц. ком.: спец.: 27.00. 04 / О.І. Тимчишин; КНУ ім. Т. Шевченка Інститут журналістики. – захист 19.05 2009. – Київ, 2009. – 12 с.
Tymchyshyn O.I. Stanovlennia i rozvytok zahidnoukrainskoi molodizhnoi presy 1900 – 1939 rr.: avtoreferat [Formation and development of the Western Ukrainian youth press 1900 – 1939 years] / KNU im. T. Shevchenka, In-t zhurnalastyky. – 2009. – 12 s.

Biligrats K.R. Socio-political conditions establishment and functioning of the students press in Ukraine (second half of the XIX century – 1914)

Abstract. We consider the social and political conditions for the emergence and development of student periodicals in Ukraine. Describes the features of research press structure and its functioning, also reason nascency students periodicals in Ukraine. Proposed a conditional periodization of ukrainian students press, presented brief characteristics of each of the periods of its development. We describe the history of student periodicals in the first period (second half of the XIX century - 1914).

Keywords: students press, history, periodization.

Билграць Х.Р. Общественно-политические условия создания та функционирования студенческой прессы в Украине (вторая половина XIX ст. – 1914 р.)

Аннотация. Рассматриваются общественные и политические условия возникновения и развития студенческой периодики в Украине. Описано особенности исследования структуры прессы и ее функционирование, а также причины возникновения студенческой периодики в Украине. Предложена условная периодизация украинской студенческой прессы, подана краткая характеристика каждого из периодов ее развития. Описана история развития студенческой периодики в первом периоде (со второй половины XIX ст. до 1914 р.).

Ключевые слова: студенческая пресса, история, периодизация.

Дроздова О.В.¹

Особливості укладання договорів у торговельній галузі України

¹ Дроздова Олена Василівна, кандидат історичних наук, доцент
Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. В статті досліджується внутрішньоторговельна та зовнішньоторговельна документація Української держави на прикладі розгляду договорів. Проведено детальний аналіз реквізитів тексту зовнішньоекономічного договору, проаналізовані форми укладання контрактів, викладені в збірнику «Інкотермс».

Ключові слова: торговельна документація, зовнішньоекономічний договір, контракт, текст, товар.

Актуальність теми зумовлюється тим, що в Україні на сучасному етапі стан розвитку торгівлі є одним із наочних індикаторів економічного розвитку держави. Торгівля займає особливе місце в економічній системі України та в її соціальній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові роботи з дослідження питань складання торговельної документації були пов'язані з аналізом зазначеної групи документів. У подальшому ці документи розглядалися з точки зору складання договорів, контрактів у діловодстві. Теоретичною та інформаційною базою для дослідження стало законодавство України, а також роботи вітчизняних дослідників у даній сфері, таких як С.Г. Кулешова, М.С. Слободяника, Г.Н. Швецової-Водки, Н.М. Кушнарєнко та інших.

Виявилось, що праць з такої тематики у вітчизняній документознавчій науці дуже мало. Існують позиції науковців О.С. Кузьміна, М.С. Адамів щодо інформаційного забезпечення управління підприємств, де сформовано розгорнуту класифікацію інформаційних джерел, до яких належать також управлінські документи [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Торговельна діяльність України базується на відповідних законах. Внутрішня торгівля регулюється Законом України «Про внутрішню торгівлю» [3], розробленого Міністерством економіки України. Це сприяє підвищенню ефективності механізмів державного регулювання й удосконаленню системи контролю у сфері внутрішньої торгівлі та захисту прав споживачів.

Відправною точкою нашого дослідження є зовнішньоторговельна документація. Розгляд розпочнемо з укладання контрактів. Державний класифікатор управлінської документації ДК 010-98 контракт (експорт) з кодом 100101 і контракт (імпорт) з кодом 100102 відносить до зовнішньоторговельної документації [1]. У зовнішньоторговельній практиці країн у тлумаченні цього терміна є розбіжності, що призводить до виникнення непорозумінь під час укладання контрактів і як наслідок – до непередбачених фінансових витрат.

Щодо зовнішньоторговельних документів, то особливу увагу, на нашу думку, потрібно приділити укладанню зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Однією з найбільш важливих проблем у процесі здійснення експортно-імпортних операцій є підготовка і укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріально оформлена угода двох або більше

суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором України та спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [4], інших законів, міжнародних договорів України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при визначенні тексту контракту можуть використовувати відомі міжнародні торговельні звичаї, рекомендації міжнародних органів і організацій, якщо вони безпосередньо не заборонені і у винятковій формі законодавством України. Від того наскільки кваліфіковано складено зовнішньоекономічний контракт залежить не тільки прибутковість або збитковість конкурентної експортно-імпортної операції, а й фінансовий стан суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності в цілому, оскільки збитки за даними операціями, як правило, значно більші, ніж збитки за операціями на внутрішньому ринку. Це пов'язано з великими витратами при розгляді зовнішньоторговельних контрактів у міжнародних арбітражних судах, жорсткими законодавчими умовами повернення валютних цінностей в Україні.

На етапі підготовки контракту особлива увага приділяється переговорам. Переговори – це процес, у ході якого відкрито висувуються пропозиції з метою досягнення угоди про взаємні поступки чи реалізацію загального інтересу сторін. Переговори передбачають знайомство з перепискою й розробку плану дій. Переговори починаються за двох умов: спільність інтересів партнерів і конфлікт інтересів.

Спільність інтересів може бути двох видів: ідентична, тобто сторони мають одну і ту саму мету (наприклад, підписання контракту); неідентична, коли сторони прямують до різної мети (підвищення та зменшення ціни контракту). Слід приділити увагу змісту і структурі зовнішньоекономічного контракту.

Текст зовнішньоекономічного договору (контракту) складається відповідно до «Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)», затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 року № 201 [5]. Згідно з цим положенням, у зовнішньоекономічному договорі обов'язково має бути відбитий увесь спектр правових відносин між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. За чинним українським законодавством,

права і обов'язки сторін зовнішньоекономічної угоди визначаються правом місця її укладення, якщо сторони не погодили інше, і віддзеркалюються в умовах договору (контракту). Практично під час укладення договору (контракту) неможливо передбачити всі запитання, що можуть виникнути під час його виконання, тому сторони в кожному конкретному випадку вирішують самостійно, які з умов будуть суттєвими та обов'язковими. До обов'язкових умов укладення контракту належать: преамбула, предмет контракту, кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг), базисні умови поставки товарів, ціна та загальна вартість контракту, умови платежів, умови здачі (приймання) товару (робіт, послуг), упаковка та маркування, форс-мажорні обставини, санкції та рекламації, арбітраж, юридичні адреси.

Розглянемо більш детально умови укладання зовнішньоекономічних договорів. У преамбулі визначається повне найменування сторін-учасників зовнішньоекономічної операції, під якими вони офіційно зареєстровані із зазначенням країни, подається скорочене визначення сторін як контрагентів («продавець», «покупець», «замовник», «постачальник» тощо) та найменування документів, якими керуються контрагенти при укладенні контракту (статут підприємства, установчий договір).

Предмет контракту визначає вид контракту й містить інформацію про конкретний товар (роботи, послуги), який один із контрагентів зобов'язаний поставити іншому із зазначенням найменування марки, сорту або кінцевого результату роботи, що виконується. Специфікою контрактів щодо зустрічної торгівлі є визначення точного найменування зустрічних поставок (або назви товару, що є кінцевою метою переробки давальницької сировини).

Якщо товар (робота, послуга) потребує більш детальної характеристики або номенклатура товарів (робіт, послуг) досить велика, то все це зазначається в додатку (специфікації), який має бути невід'ємною частиною контракту, про що робиться відповідне посилення в тексті договору. Для бартерного контракту специфікація має бути збалансованою за загальною вартістю експорту та імпорту товарів (робіт, послуг), якщо контракт щодо переробки давальницької сировини, то в ньому обов'язково має бути відображена відповідна технологічна схема такої переробки.

У пункті «Кількість та якість товару» обумовлюється залежно від номенклатури, кількісна одиниця товару, характерна для певного виду (наприклад це може бути: тонни, штуки, комплекти, мішки). Оскільки у різних країнах використовуються різні системи мір і ваги, необхідно зазначити еквівалент цієї кількості у загальноприйнятій системі мір і ваги.

На сировинні, продовольчі та інші товари, вимірюванні одиницями маси і об'єму, що постачаються насипом, навалом, наливанням, позначення кількості доповнюється застереженнями, якими допускаються відхилення від фактично постаченої продавцем кількості від кількості товару, обумовленої контрактом.

У тексті контракту щодо виконання робіт визначаються конкретні обсяги робіт (послуг) та терміни їх виконання.

Сторони можуть домовлятися щодо методів визначення якості товару і це, передусім: відповідність стандартам; визначення якості за зразком: для покупця; для продавця; для торгової палати чи іншого органу, який видає сертифікат якості товару;

Звернемо увагу на опис. Вимоги щодо товару мають бути однаковими як для продавця, так і для покупця. Перевірка якості здійснюється за правилами країни-продавця. Під час перевірки якості в присутності покупця складається спеціальний документ, який засвідчує випробування товару і є обов'язковим доповненням до контракту. Крім того, мають бути обумовлені методи приймання за кількістю і способами усунення недоліків. У випадку, коли виявлено дефект, продавцеві пред'являється документ – рекламація, яка висилається рекомендованим листом з додатком усієї необхідної документації. Приймання-здача проводиться за кількістю відповідно до товаросупровідних документів, за якістю – відповідно до документів, що засвідчують якість товару. Крім того, у розділі «умови здачі (приймання)» товару (робіт, послуг) визначають термін та місце фактичної передачі товару, перелік товаросупровідних документів.

Стосовно пункту «Упаковка і маркування товару», можна зазначити, що у практиці міжнародної торгівлі упаковка завжди залежала від її призначення: з рекламною метою, для розфасування, зберігання товарів. Вимоги до упаковки товарів можна умовно поділити на загальні та спеціальні. Загальні вимоги визначаються зобов'язанням усіх експортерів забезпечити фізичне зберігання вантажу при доставці за базовими умовами. Спеціальні – це вимоги, як правило, імпортерів. Наприклад, імпортер ставить особливі вимоги до маси та габаритів вантажів, ураховуючи наявні підопні та транспортні засоби.

Маркування вантажу – це товаросупровідна інформація. Обов'язково в ній мають бути зазначені реквізити імпортера: номер контракту, номер трансу, характеристика маси та габаритів, номер місця і число місць у партії. Маркування обов'язково має нести інформацію для фірми, що транспортує вантаж, з метою попередження пошкоджень вантажів.

Необхідним застереженням зовнішньоекономічних контрактів є «форс-мажор» або непередбачені обставини, через які виконання зобов'язань однією із сторін, що уклали угоду, стає повністю чи частково неможливим. Цей розділ містить відомості про те, в яких випадках умови контракту можуть бути не виконаними однією із сторін. При цьому сторони звільняються від відповідальності на термін дії цих обставин або можуть відмовитися від виконання контракту частково, або в цілому без додаткової фінансової відповідальності.

Пункт «Санкції та рекламації» встановлює порядок застосування штрафних санкцій, відшкодування збитків та пред'явлення рекламацій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням одним із контрагентів своїх зобов'язань. При цьому мають бути чітко визначені розміри штрафних санкцій, терміни, протягом яких рекламації можуть бути заявлені, права та обов'язки сторін контракту, способи врегулювання рекламацій.

Включаючи пункт арбітражу до зовнішньоекономічного контракту, необхідно домовитись: за законодавством якої країни будуть розглядатися дані суперечки та який вид арбітражу буде використаний у тому чи іншому випадку. Існують постійно діючі та тимчасово діючі арбітражні суди. Постійно діючі суди розглядають суперечки відповідно до регламенту, прийнятого даним судом. Вони, як правило, існують при торгово-промислових палатах або при міжнародних біржах. Тимчасово діючі арбітражні суди створюються під час виникнення суперечки за конкретним контрактом, тому в контракті або додаткових документах має бути чітко зафіксовано хто буде виступати в ролі арбітра. Наприклад: «Будь-який спір, викликаний щодо цієї угоди або у зв'язку з нею, підлягає передачі на розгляд і остаточне вирішення у міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України». Без такого застереження рішення цього суду не можуть бути виконані.

Законодавство практично всіх країн світу допускає звернення іноземних юридичних і фізичних осіб до судів загальної компетенції зі скаргою на будь-яку фізичну чи юридичну особу, що знаходиться під юрисдикцією цієї країни. При цьому потрібно дотримуватися принаймні чотирьох вимог:

- позовна заява має бути скерована до суду лише через Міністерства юстиції обох країн;

- мито має бути сплачено у національній валюті, а позов оформлений відповідно до чинного у цій країні законодавства;

- між країною позивача і країною відповідача має діяти міжурядова угода про взаєморозрахунки, тобто конвертацію однієї національної валюти в іншу, в тому числі при примусовому стягненні;

- між обома країнами має бути укладена угода про взаємне визнання судових рішень, що забезпечує можливість обов'язкового виконання рішення суду однієї країни в іншій.

У випадках виникнення складностей, проблем або сумнівів щодо правильності рішення суду іншої країни, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності має право звертатися за роз'ясненням до Вищого арбітражного суду своєї країни (тобто тієї, де зареєстровано його підприємство). При цьому існують і інші можливості апеляції:

- якщо при розгляді справи в іншій країні порушено визначений угодою порядок розгляду спору, необхідно звернутись до суду загальної компетенції цієї країни;

- у випадку, якщо компетентний суд країни відмовляється розглядати ваш позов, необхідно звернутися до суду загальної компетенції цієї країни;

- якщо комерційний банк іншої країни відмовляється виконати рішення вашого національного суду, то необхідно звернутися до суду загальної компетенції цієї країни.

У підсумковій частині контракту за домовленістю сторін можуть визначатися додаткові умови: страхування, гарантії якості, умови залучення субвиконавців контракту, агентів, перевізників, визначення норм навантаження (розвантаження), умови передачі технічної документації на товар, збереження торгових марок, порядок сплати податків, мита, зборів, різного

роду захисні застереження, з якого моменту контракт починає діяти, кількість підписаних примірників, можливість та порядок унесення доповнень та змін до контракту, мова угоди та ін..

Після перелічення усіх умов зовнішньоекономічного контракту, вказуються повні юридичні адреси, повні поштові чи електронні та платіжні реквізити (номер рахунка, назва та адреса банку) контрагентів контракту. Контракт також обов'язково засвідчується підписами уповноважених представників і печатками. Якщо текст написано на декількох аркушах, то кожен аркуш має бути підписано представниками сторін з метою уникнення можливих зловживань.

Контракт вважається виконаним, коли сторони дотрималися виконання належним чином усіх умов, зафіксованих у контракті.

Вагомою стороною укладання контрактів виступає термінологія. З метою однакового термінологічного розуміння сторонами контракту, Міжнародною торговою палатою України було розроблено правила та їх тлумачення, які вперше було опубліковано у 1936 році в збірнику під назвою «Інкотерм». З розвитком зовнішньоекономічної діяльності до цих правил вносилися зміни та доповнення. Нову і чинну в даний час редакцію «Інкотермс» було прийнято у 2000 році Указом Президента України від 04.10.1994 року й встановлено обов'язковість додержання правил «Інкотермс» суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.[6].

Умови «Інкотермс» визначають яким чином продавець і покупець розділяють відповідальність, витрати і ризик при здійсненні контракту. Відповідно до цього, всі умови можна розділити на чотири групи: E, F, C, D. Група E включає умову EXW – франко-завод (EX «Works»). Ця умова забезпечує мінімальний ризик для продавця. Згідно неї продавець лише надає товар покупцеві на своєму заводі чи складі і не несе відповідальності за його навантаження. Усі витрати і ризик, пов'язані з доставкою товару до місця призначення, несе покупець.

Група F – франко-перевізник. За цієї умови обов'язки продавця щодо доставки вважаються виконаними після передачі товару, очищеного від мита на експорт, під відповідальність перевізника, вказаного покупцем, у визначеному місці й пункті. Якщо за торгівельним звичаєм щодо укладення контракту з перевізником потрібна допомога продавця, то продавець може діяти за рахунок покупця. Ця умова застосовується для будь-якого виду транспорту; FAS – франко-вздовж борту судна – умова, яка визначає виконаними обов'язки продавця, коли товар розміщується вздовж борту судна на причалі чи на ліхтерах у зазначеному порту відвантаження; FOB – франко-порт - умова, яка означає, що обов'язок продавця щодо доставки виконано після того, як товар передано через поручні судна у визначеному порту відвантаження і вимагає від продавця митного очищення товару на експорт від продавця.

До групи C входить чотири умови: CFR – вартість і фракт – умова яка визначає, що продавець повинен відшкодувати витрати і фрахт, необхідні для доставки товару до визначеного порту; CIF – вартість, страхування, фрахт – умова, яка означає, що продавець має

такі самі обов'язки, як і в CFR, крім цього, він повинен забезпечити морське страхування проти ризику покупця від втрати товару при перевезенні. Продавець складає договір страхування й оплачує страхову премію; CPT – перевезення до ... - умова, яка означає, що продавець оплачує фрахт за перевезення товару до вказаного місця призначення. Ризик пропажі або пошкодження товару, а також додаткові витрати, обумовлені обставинами, які виникли після поставки товару перевізникові, переходять від продавця до покупця після поставки товару на зберігання перевізникові; CIP – перевезення та страхування оплачені до... - умова, яка означає, що продавець має такі самі обов'язки, як і в попередній умові, але додатково він повинен забезпечити страхування вантажу проти ризику покупця від втрати або пошкодження товару від перевезення. Продавець укладає договір страхування й сплачує страхову премію.

До групи D входять такі умови: DAF – поставлено до кордону – це умова, яка означає, що обов'язок продавця щодо доставки виконаний, коли товар, очищений від мита, передається на експорт у визначеному пункті і місці на кордоні, але до митного кордону сусідньої країни. Тут важливо, щоб кордон, про який ідеться, був конкретно визначений із зазначенням найменування пункту і місця; DES – поставлено франко-судно – це обов'язок продавця виконаний після того, як товар передається покупцеві на не очищеним від мита на імпорту у визначеному порту призначення. Застосовується для морського і річкового транспорту; DEQ – доставлено франко-причал. Обов'язок продавця виконано після того, як він надає товар у зазначеному порту призначення очищеним від мита на імпорту; DDU – поставлено, мито не сплачено. Обов'язок продавця виконано після того, як він надає товар у розпорядження покупцеві у зазначеному місці в країні імпорту. Застосовується незалежно від виду транспорту; DDP – поставлено, мито сплачено. Обов'язок продавця виконано після того, як він надає товар у зазначеному місці країни імпорту. За цією умовою максимальні зобов'язання має продавець.

Зробимо порівняльний аналіз із внутрішньоторговельною документацією. У внутрішньоторговельній діяльності підприємства, організації, установи, на відмінну від зовнішньоторговельної діяльності, найчастіше вживають договори, а не контракти, як у зовнішньоекономічній діяльності.

Складання договору є складною і відповідальною частиною укладання угоди. Договір виконує наступні функції: юридично закріплює відносини між партнерами, надаючи їм характер, обов'язковість виконання яких захищене законом; визначає порядок і способи виконання зобов'язань; передбачає способи захисту забезпечення зобов'язань.

Усі аспекти господарських відносин, не зазначені в договорі, регламентовані чинним законодавством, тобто є певні вимоги до дії договорів. Об'єкт угоди обумовлюється, при необхідності записується й закріплюється до договору як невід'ємна його частина у вигляді додатків. Коли визначають кількість, то в договорі суворо обумовлюють і вказують одиницю виміру кількості і яким чином він встановлюється. Кількість визначається одиницями ваги, обсягу, довжини,

у штуках і т. д. Також можливо використовувати застереження при необхідності. У тих випадках, коли товар змінюється протягом транспортування й зберігання.

Обов'язково обумовлюються кількісні характеристики товару. Визначення якості відбувається за допомогою стандартів, зразків, технічних описів, каталогів і проспектів продавця, які є невід'ємною частиною договору. Наприклад, при продажу продовольчих товарів, їх якість підтверджується відповідно до стандартів, сертифікатом, який видає компетентної державною організацією, ветеринарною службою. Розглядається термін, дата поставки, тобто термін, протягом якого товар повинен бути поставлений продавцем покупцеві. Терміни можуть бути наступними: з визначенням фіксованої дати постачання; з визначенням періоду (місяць, рік і т. д.); із застосуванням спеціальних термінів, таких як "негайна поставка", "зі складу" і т. д.

У випадках, коли постачання здійснюється частинами, складаються календарні плани, де вказуються терміни поставки кожної партії. Терміни пов'язані не тільки з тимчасовим періодом, але і з будь-якими діями покупця, наприклад, передплатою, авансом і т. д., але це не повинно бути відображено в договорі. Одна з істотних умов договору - ціна. Якщо вона відсутня, то такий договір можуть визнати недійсним. Узгодження ціни може проводитися усно, так і в телеграмах, листах. Після узгодження, договірні ціна вказується в договорі, можливо в специфікації, при цьому іноді вважають за потрібне зафіксувати ціну документально, можливо оформлення узгодження ціни протоколом, який визнається невід'ємною частиною договору.

Коли договір укладено, він оформлений і юридично завірений, не завжди можна бути впевненим, що обидві сторони однаково сумлінно поставляться до виконання зобов'язань, зафіксованих у договорі. Щоб уникнути можливих збитків, бажано захистити свої інтереси, вказавши в договорі способи забезпечення зобов'язань. У їх якості можуть виступати неустойка, застава, порука, завдаток, але для них використовуються спеціальні застереження. Так, у разі неустойки вказується конкретна цифра, при невиконанні зобов'язань винна сторона повинна заплатити саме вказану суму, незалежно від реальних розмірів збитку іншої сторони, як і при їх відсутності. Сплата неустойки не звільняє винну сторону від виконання зобов'язань за договором, якщо в контракті не передбачено інше.

Основною формою відповідальності за невиконання зобов'язань є відшкодування збитків, тобто штрафні санкції. Якщо в договорі встановлена "ковзаюча" або "плаваюча" ціна, то для покупця вигідніше визначити розмір штрафу за прострочення поставки або за недопоставку товару; при цьому, чим більше ціна, тим вище сума штрафу. Також можна обумовити в договорі штрафи за необґрунтовану відмову від своєчасного приймання товару, якщо він не відповідає нормам якості і кількості. Крім того, в договорах є такі позиції як транспортні умови угоди, пакування, маркування, страхування.

Якщо договір передбачає перевезення вантажу на далекі відстані, то в ньому передбачається страхуван-

ня вантажу. Договір набуває чинності з моменту його укладення, тобто з дати, обумовленої сторонами.

Якщо виникають суперечки, то вони вирішуються за допомогою судових органів. Умови договору в період його дії можуть бути змінені за згодою обох сторін.

Висновки. В цілому, питання укладання договорів, контрактів у торговельній діяльності України на сьогодні не достатньо опрацьовані в управлінському документознавстві. Потребують узгодження дії країн щодо єдності нормативно-правових вимог щодо укладання контрактів, договорів у міжнародній торговельній діяльності

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. ДК 010-98. Державний класифікатор управлінської документації (ДКУД) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://dstu-biblio.3dn.ru>.

DK 010-98. State classifier of administrative dokumentacii (DKUD) [El. source]. - Acces mode: http://dstu-biblio.3dn.ru.

2. Кузьмін О.Є. Інформаційне забезпечення антисипативного управління підприємствами / О.Є. Кузьмін, М.Є. Адамів // Регіональна економіка. – 2012. - № 1 (63). – С. 81-91.

Kuz'min O.E. Informative zabezpechenya of antisipativnogo management enterprises / O.E. Kuz'min, M.E. Adamiv // The Regional economy. – 2012. - № 1 (63). – S. 81-91.

3. Про внутрішню торгівлю [Ел. ресурс]: Закон України № 9443 від 10.11.2011р. - Режим доступу: <http://www.business-resurs.com.ua/>

About domestic trade [El. source]: Law of Ukraine № 9443 from 10.11.2011r. - It is mode of dostupu: http://www.business-resurs.com.ua/

4. Про зовнішньоекономічну діяльність [Ел. ресурс]: Закон України № 959 – XII від 16.04.1991 р. (Редакція станом на 17.11.2012 р.). - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

About foreign economic activity[El. source]: Law of Ukraine № 959 – XII from 16.04.1991(There is a release by the state on 17.11.2012). – Acces mode: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show

5. Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) [Ел. ресурс]: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 201 від 06.09.2001 р - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

About claim of Statute about the form of foreign economic treaties (contracts) [El. source]: Order of Ministry of economy and on questions European integration of Ukraine № 201 from 06.09.2001 r. Acces mode: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show.- It is title from the title of ekrana.

6. Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів [Ел. ресурс]: Указ Президента України № 505/95 від 01.07.1995 р. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

About application of the International rules of interpretation of commercial terms [El. source]: Decree of President of Ukraine № 505/95 from 01.07.1995. Acces mode: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show

Drozdova E.V. Features of entering into contracts are in point-of-sale industry of Ukraine

Abstract. In the article foreign trade documentation of the Ukrainian state is investigated on the example of consideration of agreements. The detailed analysis of essential elements of text of foreign economic treaty, analyzed forms of contracting, the stated, is conducted in collection.

Keyword: trade documentation, foreign economic treaty, contract, text, commodity.

Дроздова Е. В. Особенности составления договоров в торговой отрасли Украины

Аннотация. В статье исследуется внутриторговая и внешнеторговая документация Украинского государства на примере рассмотрения договоров. Проведён детальный анализ реквизитов текста внешнеэкономического договора, проанализированы формы заключения контрактов, изложенные в сборнике «Инкотермс».

Ключевые слова: торговая документация, внешнеэкономический договор, контракт, текст, товар.

Мороз В.Я.¹

Релігійна комунікація як багатоаспектний феномен у християнській публіцистиці

¹ Мороз Валентина Яківна, кандидат філологічних наук, доцент
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

Received November 5, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Проаналізовано бінарні моделі релігійної комунікації *добро-зло, добро-прокляття, правда-неправда, праведники-грішники, суд-беззаконня, любов-ненависть, священне-несвященне, чисте-нечисте, вогонь-вода, мир-війна, бідний-багатий* у християнській публіцистиці. Звернено увагу на дослідження її морально-етичного, естетичного, емоційно-оцінного і духовного аспектів.

Ключові слова: соціальні комунікації, релігійна комунікація, християнська публіцистика, біблійний дискурс, бінарні опозиції.

Вступ. Науково-технічна й інформаційна революція, урбанізація, глобалізація, уніфікація соціокультурних процесів стали підґрунтям для значних перемін, які відбулися в усіх сферах життєдіяльності людини. Назріла нагальна потреба у виробленні нового світогляду, яке б урахувало наявні зміни й динаміку розвитку сучасного світу, але при цьому не відкинуло б фундаментальні підвалини культурного минулого. У пошуках нових універсальних цінностей, нових ідеалів людство постійно повертається до своїх духовних першоджерел, збагачуючи цивілізаційні досягнення загальнолюдськими смислами. Зміни у сучасному світі потребують не тільки нового мислення, але й нової свідомості, побудованої на духовних цінностях, виток яких знаходимо у культурі світових релігій. В аспекті соціально-гуманітарних досліджень виявляються актуальними і потребують глибокого вивчення аксіологічні ідеї та концепції, відображені у релігійно-філософських ученнях Давнього Сходу, у тому числі у буддизмі, даосизмі, конфуціанстві. Значний потенціал духовного впливу на сучасний світ має християнство. Посилюється роль мусульманської культури. Релігії світу свідчать, що головною метою існування людини є духовний пошук гармонії особистості і соціуму через культуру як систему гуманістичних цінностей.

Звертаючись до першоджерел і духовних витоків християнських учень, можна стверджувати, що релігійна публіцистика протягом тривалого періоду не могла одержати широкого застосування, оскільки в язичницькій культурі політеїзм не створював передумови для її виникнення. Тільки нове вчення – християнство дало поштовх для релігійної полеміки. Головною особливістю християнства є те, що воно пов'язане з розвитком двох культур – Близького Сходу і Середземномор'я (східна традиція) й античності (західна традиція). До найдавніших джерел належить Вічна Книга – Біблія, яка створювалася протягом тисячоліття (від XII ст. до н. е. і до II ст. н. е.) і є найпомітнішою писемною пам'яткою. Вплив Біблії на формування проблематики християнської публіцистики досить значний.

Біблія складається з двох частин – Старого Завіту, писаного в дохристиянський період давньоєврейською мовою, і Нового Завіту, писаного в ході виникнення християнства давньогрецькою мовою. Старий Завіт визнають священною книгою іудаїсти та християни, Новий – лише християни. Старий Завіт складається з трьох розділів (Закон, Пророки, Писання), ку-

ди входять 50 окремих творів: книг розповідних (Буття, Ісуса Навіна, Суддів, Царств та ін.), книг ліро-епічних (твори пророків Ісаїї, Ієремії, Іезекіїля та ін., книга Іова), ліричних ("Пісня пісень", Псалтир, книга Руф, Есфір), дидактично-філософських (притч, премудрості, Екклезіаст) [3, с. 19 – 20]. Новий завіт складається з 27 творів: чотирьох Євангелій, авторство яких приписують Матвію, Марку, Луці та Іоанну, діянь апостолів, 21 послання апостолів Іакова, Петра, Іоанна і Павла, есхатологічного "Одкровення", або "Апокаліпсису", Іоанна Богослова, тобто цілого кодексу християнства, безпосередньо пов'язаного з життям і діянням міфічного Ісуса Христа.

Своєрідною особливістю цієї Книги є те, що вона містить публіцистичні елементи, які переплітаються з етнічними, історичними, філософськими, художніми, політичними. По-перше, старозавітні тексти в християнстві розглядаються як історичні, в яких містяться відомості про походження світу, про виникнення, розквіт і занепад давньої ізраїльсько-іудейської цивілізації. По-друге, вони передають профетичну (прогностичну) напругу, оскільки містять пророцтва про прихід Месії (Христа). По-третє, книги Старого Завіту регламентують життя християнина в побутових, морально-етичних аспектах. Головна ідея: відмова від багатобожжя, язичницьких вірувань, звичаїв і традицій і визнання єдиного Бога. Проблематика Старого Завіту є теоретичним підґрунтям для виникнення релігійної публіцистики.

Терміном *біблія* об'єднується багато книг релігійного змісту, написаних різними авторами впродовж як 1000 років. У цих книгах відобразилися міфологічні, філософські, космологічні, історико-соціальні та морально-етичні уявлення народів Близького Сходу і Середземномор'я. З глибини віків збирала ця книга народну мудрість, сформувала моральні основи людського життя, стала невмирущою, оскільки в ній зібрано насущні проблеми буття, вічного пошуку істини, філософські роздуми про сенс життя і його двобій зі смертю [4, с. 87]. Не випадково наші предки прилучалися до цієї книги з прийняттям християнства, що проповідувало закони божі, і це релігійне вчення міцно увійшло у життя й культуру українців.

Короткий огляд публікацій з теми. Релігійна комунікація посідає чільне місце серед досліджень, присвячених біблійній проблематиці в християнській публіцистиці (Л. Мітрохіна, О. Лосева, Н. Мечковська, І. Бугайова та ін.). Формуванню традицій православної проповіді, дискурсу православної різдвяної проповіді,

лексико-синтаксичним особливостям православної проповіді XVIII ст., теорії мовленнєвих жанрів церковно-релігійної проповіді присвячені праці Р.В.Жолудя (2002), С.О. Кота (2006), А.А. Моллаєвої (2004), М.Б.Расторгуєвої (2005). Комунікативні стратегії і тактики у мовленнєвому жанрі сучасної православної проповіді досліджує Г.О. Савін (2009), структурно-семантичну характеристику російської православної проповіді кінця XX – початку XXI ст. – О.О. Масурова (2008), історію і сучасність у православній проповіді як феномену російської культури – Л.Ю. Айснер (2010), проблеми жанру і стилю у проповідях митрополита Філарета (Дроздова) – М.В. Сибирьова (2008). Не менш актуальною є проблема дослідження бінарних опозицій у біблійному дискурсі. Цій темі присвячені дисертаційні дослідження В.М. Купріянової [2002], Ю.О. Сухомлинової [2005], Н.Ю. Моспанової [2005], О.В. Дзюби [2005], О.Ю. Воробйової [2005], М.А. Шарданової [2006], І.В. Санаєвої [2007], О.Ю. Пономарьової [2008], Е.Р. Хутової [2008], Ю.Ю. Васильєва [2010], Н.В. Писар [2011], Н.В. Кирилліної [2011], П.Г. Буланова [2011], Н.В. Попової [2011], Б.В. Кулапіна [2011], О.В.Сидорова [2000], Т.В. Хвесько [2008] та ін. Особливої ваги й актуальності набуває проблема дослідження симетрії/асиметрії (І.М. Пономаренко, 2005; К.В. Зубкова, 2011; Ю.Р. Хісмаутулліна, 2005 та ін.

Мета статті – розглянути семантично-структурне поле морально-етичної, естетичної, емоційно-оцінної категорій у біблійному дискурсі, проаналізувати бінарні моделі релігійної комунікації.

Матеріалом для дослідження слугує Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2009. – 1151 с.

Методи дослідження – метод опозицій, симетрії/асиметрії, когнітивний підхід.

Результати дослідження. Морально-етична категорія *добро – зло* у біблійному тексті представлена арсеналом лексичних опозиційних одиниць: 1) *добро – прокляття*: Можливо, зглянеться Господь на приниження моє, і поверне мені цього дня *добром* замість його *проклять* [1, с. 489]; 2) *добро – зло; любов – ненависть*: Віддячують мені за *добро злом*, за *любов мою – ненавистю* [1, с. 882]; 3) *добро – зло; правда – неправда*: Ти схильний найбільше до *зла*, аніж на *добро*, більше *неправди*, аніж *правду* говориш [1, с. 833]. Подвійна структура *добро – зло* являє собою багатоспектний феномен, який сформував свою систему лексико-фразеологічних і граматичних значень. Семантичні аспекти морально-етичної категорії *добро – зло* розкриваються в опозиційній моделі *праведники – грішники*: 1) віра в Бога, шлях до нього, його підтримка, випробування, послані Ним, – це життя *праведника*; 2) суд, нечестя і смерть – така стежка *грішників*, нечестивих: А тому не встоять *нечестиві* на суді, і *грішники* – в зібранні *праведних* [1, с. 794]; Бо відає Господь шлях *праведних*, а стежка *нечестивих* загине [1, с. 794]; А тому ходи *шляхом добрих*, і тримайся *стежок праведників*, Бо *праведний буде мешкати* на землі, і *досконалий житиме* на ній; А *лиходії будуть винищені* на землі, і *підступні викорінені* з неї [1, с. 913]. В опозиції *праведність – беззаконня* лівобіч-

ний компонент містить інформацію про дотримання чесними, справедливими людьми заповідей, моральних приписів якоїсь релігії, правобічний – виступає із значенням порушення правового порядку, законів, установлених у певному суспільстві, державі, в певну епоху [2, с. 42]: Коли буде проганяти їх Господь, Бог твій, від тебе, не говори в серці своєму, що за *праведність* мою привів мене Господь оволодіти землею цією, і що за *безчестя* народів цих Господь проганяє їх від тебе [1, с. 294]; *Не за праведність* твою і не за *правоту* серця твого простуєш ти успадкувати землю їхню; але за *безчестя* народів сих Господь, Бог твій, проганяє їх від тебе, і щоб дотриматися слова, котрим присягався Господь батькам твоїм Авраамові, Ісаакові та Якові [1, с. 294]. Мовно-зображального увиразнення набуває конструкція з дієслівною й іменниковою опозицією: Ти *полюбив праведність* і *зненавидів беззаконня*; а тому помазав Тебе, Боже, Бог Твій елеєм радости більше, аніж співучасників Твоїх [1, с. 827]; *Ненавиджу неправду* і гидую нею; а *закона Твого люблю* [1, с. 895].

Опозиції *прославляти – зневажати, благословляти – проклинати* розкривають аспекти морально-етичної категорії: хто прославляє Бога – будуть прославлені Ним, хто Його зневажає – будуть зневажені Ним: А тому ось, що говорить Господь, Бог Ізраїлів: Я сказав тоді: Дім твій і дім батька твого будуть ходити переді Мною навіки. Але тепер говорить Господь: Нехай не буде так; бо Я прославлю тих, що прославляють Мене, а ті, що зневажають Мене, будуть зневажені [1, с. 418]; Вони поклали собі скинути його з висоти, радіють в облуді; *устами благословляють, а в серці своєму проклинають* [1, с. 839].

У певному контексті іменникові й дієслівні опозиції *благословенням – вустами; праведники – лиходії; підноситися – руйнуватися* увиразнюють текст, роблять його емоційно-насиченим, надають висловленню узагальненого змісту: *Благословенням праведних підноситься* місто, а *вустами лиходіїв руйнуються* [1, с. 924]; *нечестиві – праведники; зламани будуть руки – підтримувати буде Господь*: Бо *зламани будуть руки нечестивих*, а *праведників* Господь *підтримує* [1, с. 820]; *лиходії – праведники; жезел – жереб*: Бо не залишить [Господь] *жезла лиходіїв над жеребом праведних*, щоб *праведні* не простягли рук своїх до *беззаконня* [1, с. 897]; *лиходії – праведники; насміхатися – дарувати приязнь; ті, котрі блюзнять – сумирні*: Прокляття Господнє на домі *лиходія*, а житло *праведного* Він благословляє. Якщо *над тими, котрі блюзнять*, Він *насміхається*, то *сумирним дарує приязнь* [1, с. 914].

Дидактичні настанови простежуються в афористичних висловах: **Незначне** у *праведника* краще **багатства** багатьох *нечестивих* [1, с. 820]; **Стежка праведних – мов світло осяйне, котре все яснішає до повноти дня**. А *шлях беззаконних – мов пільма*; вони не відають, де спіткнуться [1, с. 914]; Праця *праведного* – на життя, а успіх *лиходія* – на гріх. Хто береже повчання, той на шляху до життя; а той, що відкидає викриття, – блукає [1, с. 922]; **Добрий розум приносить втіху**; а *шлях лиходіїв жорстокий* [1, с. 926]; **Праведність** підносить народ, а *беззаконня* – ганьба народів [1, с. 928]; Коли тішаються *праведники* – велика слава;

та коли підносяться *лиходії*, люди ховаються [1, с. 946].

Семантичні аспекти морально-етичної категорії добро-зло, зрада-вірність, правда-брехня, мудрість-безглуздя розкриваються у моделях прикметникового типу – опозиціях з протилежною якісною ознакою: *добра* людина – *підступна* людина; *добродійна* дружина – *зганьблена* дружина; *мудра* дружина – *нерозумна* дружина; *зрадливій* посланець – *вірний* посланець; уста *правдиві* – *брехливий* язик; уста *мудрих* – серце *безглуздох*; серце *розумного* – уста *безглуздох*; *мудрий* син – *безглузда* людина: *Добрий здобуває прихильність* від Господа; а *людину підступну* Він *осудить* [1, с. 925]; *Добродійна* дружина – *вінець* для чоловіка свого; а *зганьблена* – мовби *гниль* у його кістках [1, с. 925]; *Зрадливій* посланець попадає в *біду*, а *вірний* посланець – *рятунок* [1, с. 926]; *Мудра* дружина *дасть раду* своєму домові, а *нерозумна* *зруйнує* його своїми руками [1, с. 927]; Серце *розумного* шукає *знання*, а уста *безглуздох* *глупоту* споживають [1, с. 929]; *Мудрий* син приносить радість *батькові*, а *безглузда* людина нехтує *матір'ю* своєю [1, с. 929]. У певному контексті подані структури доповнюються дієслівною й іменниковою опозицією: *здобути прихильність* – *осудити*; *дати раду* – *зруйнувати*; *вінець* – *гниль*; *біда* – *рятунок*; *знання* – *глупота*; *батько* – *мати*. Стилистичного увиразнення набувають конструкції, у складі яких є прислівникова опозиція з часовою семантикою: Уста *правдиві* **вічно** будуть, а *брехливий* язик – тільки **на мить** [1, с. 925].

Бінарні моделі ускладнюються: 1) іменниковою опозицією з компонентів *підступ* – *радість*, *злочинці* – *миротворці*; *правда* – *підступ*, *праведні* – *лиходії*; *правда* – *безчестя*, *бездоганний* – *грішник*; *невігласи* – *розважливі*; *глупота* – *знання*; *терплячий* – *дратівливий*; *розум* – *глупство*: **Підступ** – у серці *злочинців*, а **радість** – у *миротворців* [1, с. 925]; Помисли *праведних* – **правда**, а заміри *лиходіїв* – **підступ** [1, с. 925]; **Правда** береже *бездоганного*, а *грішника* нищить **безчестя** [1, с. 926]; *Невігласи* дістають у спадок собі *глупоту*; а *розважливі* *знанням* *коронуються* [1, с. 927]; У *терплячої* людини **багато розуму**, а *дратівливий* *виповідає глупство* [1, с. 928]; 2) прикметниковою і дієслівною опозицією: *рука старанних* – *лінива*, *панувати* – *бути під даниною*; *розважливий* – *безглуздий*; *діяти розумно* – *показувати глупоту*; *туга* на серці (іменник) – *добре* серце; *пригноблювати* – *звеселяти*: *Рука старанних* **буде панувати**, а *лінива* **буде під даниною** [1, с. 925]; Кожний *розважливий* **діє розумно**, а *безглуздий* *глупоту* **показує** [1, с. 926]; *Туга на серці* людини *пригноблює* її, а **добре серце** *звеселює* її [1, с. 925].

Тричленні структури ускладнюються іменниковою, прикметниковою (субстантивациєю) і дієслівною опозицією: 1) *правда* – *нечестя*, *чистий* – *лиходій*, *спрямувати шлях* – *загинувати*: **Правда** *чистого* **спрямує шлях** його, а *лиходій* од *нечестя* свого **загне** [1, с. 923]; 2) *правда* – *беззаконня*; *чисті душою* – *беззаконні*; *врятувати* – *упіймати*: **Правда** *чистих* *душою* *врятує* їх, а *беззаконні* *будуть* *упіймані* **беззаконням** своїм [1, с. 923]; 3) іменниковою опозицією й опозицією з субстантивованими словами: *мудрість* – *глупство*; *розумний* – *нерозважливий*; *пізнання* – *облуда*:

Мудрість розумного – **пізнання шляху** свого, а *глупство* *нерозважливих* **облуда** [1, с. 927]; 4) іменниковою і дієслівною опозицією: *мудрий* – *шалений*; *дослухатися* – *не сприймати*; *повчання* – *викриття*: *Мудрий* син **[дослухається]** *повчань батька*, а *шалений* **не сприймає** *викриття* [1, с. 926]; 5) іменниковою опозицією: *вінець* – *глупота*; *мудрий* – *невіглас*; *багатство* – *глупство*: *Вінець* *мудрих* – **багатство** їхнє, а *глупота* *невігласів* – **глупство** є [1, с. 928].

Морально-етичний аспект релігійної комунікації представлений емоційною опозицією *любов/ненависть*, яка репрезентується новотворами *зненавидів ненавистю*, які опозиційно протиставляються компонентів *ненависть* *сильніша* *любові*, *котру* *мав до неї*. Актуалізується правобічний компонент із значенням ворожого ставлення до дівчини: Потім *зненавидів* її *Аммон* найглибшою *ненавистю*, аж так, що *ненависть*, якою *він* *зненавидів* її, була *сильніша* *любові*, *котру* *мав до неї*. І сказав їй *Аммон*: Підведися і йди [1, с. 483]. У трансформованій моделі *ненависть* – *любов* актуалізується правобічний компонент як переважання сильних почуттів над ворожістю, неприхильністю: *Ненависть* *збуджує* *розбрат*, але *любов* *покриває* всі *гріхи* [1, с. 922].

У певних синтаксичних конструкціях (складнопідрядні речення з підрядним означальним) антонімічні пари *любити* – *ненавидіти* утворюють дієслівну опозицію з повторами в головній і підрядній частинах: Ти *любиш* тих, хто *ненавидить* тебе, і *ненавидиш* тих, хто *любить* тебе... [1, с. 494]; І виступив *назустріч* йому *ясновидець* *Егу*, син *Ханані*, і сказав до *царя* *Йосафата*: Чи [слід] було тобі *допомагати* *лихому* і *любити* тих, хто *ненавидить* *Господа*? За це на тебе *гнів* від *Господа* [1, с. 669]; Хто *любить* *повчання*, той *любить* *знання*; а хто *ненавидить* *викриття*, той *невіглас* [1, с. 924].

Емоційно-оцінний аспект релігійної комунікації розкривається в бінарних опозиціях *радість* – *плач*: лівосторонній компонент насичений словами з емоційним забарвленням, містить значення задоволення, втіхи. Правосторонній компонент поширюється лексемами акустичного враження: І не міг народ *відрізнити вигуків* *радощів* од *крику від плачу* народу, бо народ *вельми* *вигукував*, а *гомін* *чутно* *було* *далеко* [1, с. 702]. У подвійній структурі *плач* – *радість* актуалізується слово *радість* як інформація про гнів Бога на мить, а *добра* *воля* *Його* *на* *все* *життя*; поняття *радість* асоціюються з часовим поняттям – *світло*, *ранок*; *вечір*, *ніч* – з *плачем* як *горем* *на* *короткий* *час*: Бо на мить *гнів* *Його*, і на [все] *життя* *добра* *воля* *Його*, *увечері* *приходить* *плач*, а на *ранок* – **радість** [1, с. 814]. Емоційно-оцінного забарвлення набувають опозиційні компоненти *сіяти в сльозах* – *жати з радістю*; *нести мірку насіння з плачем* – *нести снопи з радістю*: Ті, що *сіяли в сльозах*, *будуть* *жати з радістю* [1, с. 898]; Той, що з *плачем* *ніс мірку насіння*, *повернеться з радістю*, *несучи снопи свої* [1, с. 898].

У бінарній моделі *священне* – *несвященне*, *чисте* – *нечисте* лівосторонній компонент містить значення священного як божественної сили; *чистого* як позбавленого гріха (скверни), *угодного* *Богові*: Щоб ви могли *вирізнити священне* від *несвященного* і *нечисте* від *чистого* [1, с. 173]; *Вирізняйте* *скотину* *чисту* від *не-*

чистої і птаху чистої від нечистої, і не опоганюйте душ ваших скотиною і птахою, і всім, що плазує по землі, що вирізнув Я, як нечисте [1, с. 194].

Дидактична мета розкривається у тексті, головну роль у якому відіграють опозитивні структури *ані бідних – ані багатих, багатий – бідний (убогий)*. Компоненти цих побудов поширюються однорідними додтками *із тліну, із смітників*, однорідними присудками *підносить, підіймає*. Автор порушує морально-етичну проблему перемоги добра над злом, бідності над багатством: *Із тліну підіймає Він бідного, із смітників підносить убогого, аби посадити з вельможами, і престола слави дасть їм у спадок; бо у Господа підвалини землі, і Він світ на них поставив [1, с. 417]; Але Він не дивиться на обличчя князів і не надає перевагу скорше багатому, аніж бідному, тому що всі вони – витвір рук Його [1, с. 783].*

У релігійному тексті автор засуджує війну і вказує на її протиприродну сутність. Семантичний простір подвійної структури *кров війни – мирна пора* поширюється мовно-зображальними засобами: епітетами, метафорами: *А також ти відаєш, що вчинив мені Йоав, син Церуїн, як учинив він з двома старшинами війська ізраїльського, з Авнером, Неровим сином, та з Амасою, сином Єтеровим, як умертвив він їх, і пролив кров війни о мирній порі, закривавивши кров'ю війни свого пояса на стегнах своїх і взуття на ногах своїх [1, с. 509].* Опозиція *війна – мир* представлена антонімічними відношеннями: ті, що ненавидять мир – ті, які прагнуть до миру: *Довго жила душа моя з тими, що ненавидять мир. А я мирний: та лише озвуся, вони – за війну [1, с. 896].*

Енергетичне поле у просторі релігійної комунікації представлене опозицією *вогонь – вода: У стовпі хмарини* Ти проводив їх *удень, і в стовпі вогню – уночі*, щоб освітлювати їм дорогу, котрою мали йти [1, с. 726]. Семантичне поле антонімічних компонентів поширюється: 1) прислівниковою опозицією з часових понять: *удень – уночі*; 2) мовно-зображальними засобами: метафорами, епітетами: *стовп хмарини – стовп вогню; очищувальна вода*; 3) фразеологізмами: *крізь вогонь і воду*: Ти визначив людині їхати верхи на голові нашій. Ми йшли *крізь вогонь і воду*, але Ти вивів

нас на багату місцину [1, с. 842]; І все, що проходить через *вогонь*, проведить через *вогонь*, щоб воно очистилося, а, крім того, ще й очищувальною *водою* треба очистити; а все, що не проходить через *вогонь*, проведить через *воду* [1, с. 268].

Естетичний аспект релігійної комунікації розкривається в структурі **гори – пагорби**, яка представлена лексемами: *благословення гір – краса пагорбів*: *Благословеннями батька твого, котрі переважають благословення гір одвічних і красу пагорбів споконвічних [1, с. 276].* Естетичний аспект релігійної комунікації виявляється в утвердженні Божої краси на Землі і розкривається: 1) у метафоризації: *джерела розверзлися; вікна небесні прочинилися*; 2) епітетизації: *джерела безодні; велика безодня – вікна небесні; родюча земля – роса небесна, благословення небесні – благословення безодні*: *На шістсотім році Ноевого життя, другого місяця, сімнадцятого дня місяця, у сей день розверзлися всі джерела великої безодні, і вікна небесні прочинилися [1, с.10]; І замкнулися джерела безодні і вікна небесні, і вщух дощ із неба [1, с.11]; І відповів Ісаак, батько його, і сказав [йому]: Ось, від родючої землі буде прожиття твое, і з роси небесної згори [1, с. 46]; Від Бога батька твого, [котрий] хай допоможе тобі, і від Всемогутнього, який нехай благословить тебе благословеннями небесними згори, благословеннями безодні, яка лежить унизу, благословеннями сосків і утроби [1, с. 87].*

Висновки. Релігійна комунікація, її моделі, види, функції, енергетичний потенціал потребує дослідження в публіцистичних, журналістських текстах, засобах масової інформації. З огляду на це актуальністю й особливою ваги набуває питання вивчення її морально-етичного, естетичного, емоційного, духовного аспектів. Дослідження релігійної комунікації як багатоаспектного феномена потребує використання різних підходів до її аналізу, серед яких виокремлюємо метод опозицій, симетрії/асиметрії, когнітивний підхід. Релігійний текст має багатозарову структуру, відзначається полісемією, метафоризацією, насичений фразеологізмами, афористичними висловами, має складну синтаксичну організацію, містить текстові зауваження й узагальнення.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2009. – 1151 с.
Bibliya abo Knyhy Svyatoho Pys'ma Staroho y Novoho Zapovitu [The Bible and the Book of the Holy Scriptures of the Old and New bing] / pereklad prof. Ivana Ohiyenka. – K.: Ukrain's'ke Biblij'ne Tovarystvo, 2009. – 1151 s.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпін': ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoï ukrains'koï movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian] / Red. V.T. Busel. – K.: Irpin': VTF "Perun", 2002. – 1440 s.
3. Грицай М.С. та ін. Давня українська література: Підручник / За ред. М.С. Грицай. – 2-ге вид, перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – 414 с.
3. Hrytsay M.S. ta in. Davnya ukrains'ka literatura: Pidruchnyk [Old Ukrainian Literature: Tutorial] / Za red. M.S. Hrytsaya. – 2-he vyd, pererob. i dop. – Kyiv: Vyshcha shkola, 1989. – 414 s.
4. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Mats'ko L.I. ta in. Stylistyka ukrains'koï movy: Pidruchnyk [The style of the Ukrainian language: Tutorial] / Za red. L.I. Mats'ko. – K.: Vyshcha shk., 2003. – 462 s.

Мороз В.Я. Религиозная коммуникация как многоаспектный феномен в христианской публицистике

Анотація. Проаналізовані бінарні моделі релігійної комунікації добро-зло, добро-прокляття, правда-ложь, праведники-грішники, суд беззаконіє, любов-ненависть в християнській публіцистиці. Обращено внимание на исследование ее морально-этического, эстетического, эмоционально-оценочного и духовного аспектов.

Ключевые слова: социальные коммуникации, религиозная коммуникация, христианская публицистика, библейский дискурс, бинарные оппозиции.

Moroz V.Ya. Religious communication as a multidimensional phenomenon in Christian journalism

Abstract. Analyzed binary model of religious communication voluntarily evil, good - curse, however, lie - righteous sinners, the court wickedness, the love -hate relationship, in Christian journalism. Attention is paid to the study of its moral and ethical, aesthetic, emotional, and spiritual aspects of the evaluation.

Keywords: social communications, religious communications, journalism Christian, biblical discourse, the binary oppositions.

Спрінсян В.Г.¹

Консалтинг як чинник розвитку документаційного менеджмента

¹ Спрінсян Василь Георгійович, кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуто консалтинг в галузі документаційного менеджмента, та актуальні питання щодо поліпшення документаційного менеджмента в Україні.

Ключові слова: документаційний менеджмент, документознавство, документаційний консалтинг.

На сучасному етапі у світовому економічному житті продовжується перехід до такої моделі бізнесу, яка в багатьох галузях індустрії значно змінює акценти у бік пропозиції послуг і, відповідно, попиту на послуги. Ця тенденція характеризується тим, що частка ринкових послуг буде поступово зростати по відношенню до частки виробленої продукції.

Безперервні і суттєві зміни в технологіях, ринках збуту і потребах клієнтів стали в даний час звичайним явищем, і різні підприємства, прагнучи зберегти свою конкурентоспроможність, змушені безперервно удосконалювати бізнес-процеси.

Проте в цих умовах у організацій і підприємств часто не вистачає внутрішніх ресурсів для своєчасного та адекватного реагування на зміни. І саме у цій ситуації виявляється корисною допомога кваліфікованого консультанта або компанії, що спеціалізується на наданні консалтингових послуг.

Коло розв'язуваних консалтингом проблем широке, а спеціалізація компаній, які надають консалтингові послуги, може бути різною: від вузької – обмеженої яким-небудь одним напрямом, до дуже широкої – яка охоплює повний спектр послуг у цій галузі. Відповідно кожна така компанія вкладає в поняття консалтингу власний сенс і додає йому власне забарвлення, яке визначається напрямком діяльності.

У широкому сенсі слова консалтинг – це вид інтелектуальної діяльності, основне завдання якої полягає в аналізі, обґрунтуванні перспектив розвитку і використанні науково-технічних і організаційно-економічних інновацій з урахуванням предметної галузі і проблем клієнта. Консалтинг вирішує питання управлінської, економічної, фінансової, інвестиційної діяльності організацій, стратегічного планування, оптимізації загального функціонування компанії, ведення бізнесу, дослідження та прогнозування ринків збуту тощо. Консалтинг – це будь-яка допомога, що надається зовнішніми консультантами, у вирішенні тієї чи іншої проблеми. Основна мета консалтингу полягає в поліпшенні якості керівництва, підвищенні ефективності діяльності компанії в цілому

і збільшенні індивідуальної продуктивності праці кожного працівника. Зазвичай в консалтингову компанію звертаються в наступних випадках:

1 - коли підприємство, що має статус надійного, намічає перебудову своєї системи, пов'язану або з розширенням, або із зміною форми власності, або зі зміною спектру діяльності підприємства і переорієнтацією її на більш перспективні напрямки бізнесу.

2 - коли підприємство, що має статус надійного, з метою утвердження своїх позицій на ринку і створення необхідного іміджу в очах потенційних партнерів, звертається до послуг консультанта (аудитора), проводить ревізію своєї діяльності і надає її результатам гласності.

3 - коли підприємство знаходиться в критичному стані і своїми силами не в змозі подолати цей стан через відсутність досвіду і внутрішніх ресурсів для адекватної та своєчасної реакції на таку ситуацію.

Діяльність консалтингової компанії, яка надає широкий спектр послуг, повинна бути підпорядкована ряду вимог, основними з яких є наступні:

1. Консультант (консалтингова компанія) зобов'язаний володіти відпрацьованою технологією вирішення завдань і необхідними навичками у стратегічному плануванні, використанні інформаційних систем, а також методами аналізу і прогнозування економічного становища, встановлення контактів і т.п.

2. Консультант повинен бути незалежним від постачальників продуктів і рішень в обраній галузі, незалежним від політики управлінського апарату. Думка консультанта повинна носити вільний і об'єктивний характер.

3. Консалтингова компанія повинна являти собою зовнішню структуру стосовно консультованої організації.

4. З метою накопичення, аналізу, переробки і використання одержуваного досвіду консультант повинен працювати з багатьма клієнтами.

5. Консультант повинен навчати клієнтів.

Надані консалтинговою компанією послуги можуть приймати такі основні форми: аналітична діяльність (аналіз і оцінка внутрішньогосподарської та фінансової діяльності підприємства-клієнта, аналіз інвестиційних проектів, дослідження діяльності конкурентів, ринків збуту, руху цін і т.д.); прогнозування (на основі проведеного аналізу і використуваних консультантом методик – складання прогнозів за вказаними вище напрямками); консультативна діяльність, що стосується як діяльності компанії-клієнта, так і ринку в цілому; ревізія діяльності підприємства-клієнта; участь у діяльності підприємства-клієнта (стратегічне планування, рішення сукупності проблем, пов'язаних з організацією управління в різних сферах діяльності підприємства, а також розробка і впровадження інформаційних технологій).

Існує безліч класифікаторів консалтингової діяльності. Нижче наведені деякі з них і зроблена спроба класифікувати консалтингові послуги з урахуванням специфіки економіки України. Сучасний набір консалтингових послуг на Заході склався у 1950-60-і роки, які називають «золотим століттям консалтинг». У Європейському довіднику-показчику консультантів по менеджменту в даний час виділено 84 види консалтингових послуг, що об'єднуються в 8 груп. Класифікація видів консалтингових послуг:

1. Загальне управління.
2. Адміністрування.
3. Фінансове управління.
4. Управління кадрами.
5. Маркетинг.
6. Виробництво.
7. Інформаційна технологія.
8. Спеціалізовані послуги.

Консультанти виробляють рекомендації по виконанню перелічених вище функцій менеджерів. Вони радять їм як здійснювати загальне управління, адміністрування, фінансове управління, управління кадрами і т.д. До завдань, які виконують консультанти за переліченою вище класифікацією можна віднести укладання специфічної документації та поради стосовно документообігу на підприємстві чи в організації.

Саме тому за останній час на перші позиції виходить надання консалтингових послуг в галузі документаційного менеджменту. Через необхідність складання документів за державними та міжнародними стандартами створення документаційної бази на підприємстві чи у організації має бути створена відповідна структура (відділ), проте не кожне підприємство чи організація може дозволити собі розширювати штат подібними фахівцями. У нагоді стають консалтингові компанії, які займаються документаційним менеджментом.

Консалтинг в галузі документаційного менеджменту характеризується різними підходами до методології процесу консультування – типами консультування. Відповідно існує три основних типи консультування: експертне, процесне і навчальне. У конкретних проектах можуть застосовуватися різні комбінації трьох перерахованих типів консультування.

При експертному типі консультант виступає як вузький фахівець, що має знання, які відсутні в організації клієнта, і використовує їх для вирішення документаційних проблем. Даний тип консалтингової діяльності часто використовується при роботі з організаціями, в яких або відсутній загальний (інформаційний) відділ, або власні ресурси обмежені. Наприклад, консультант може виконувати роботи, пов'язані з розробкою юридичної документації підприємства або організацією переходу частини документації на аутсорсинг.

Процесне консультування передбачає участь клієнта у розробці планів, завдань, посадових інструкцій і т.д. Консультант допомагає фахівцям організації визначити коло питань і прийняти рішення.

Навчальні консультування охоплює сферу організації обміну навичками, знаннями між фахівцями, проведення навчальних занять.

Безумовно, документаційний менеджмент зумовлений функціями самих документів, визначенням «життєвих циклів» [1; 263] різних видів документів та їхньої ролі як джерела оперативної та ретроспективної інформації у керуванні підприємством, визначенням ціннісних ознак інформації службових документів різних типів і видів.

Нагальна потреба у подібних документаційних консалтингових дослідженнях передусім зумовлена необхідністю створення переліків документів зі строками їхнього зберігання, для ранжування документів певної системи (класу) відповідно до їхнього місця у цій системі за рівнем значущості, зокрема як джерела інформації про діяльність підприємства чи організації.

Аналіз структури потоків документів (внутрішніх, вхідних, вихідних) постійно наявний в багатьох державних органах, органах місцевого самоврядування, та часто наявний в установах і організаціях недержавної форми власності.

Напевно побудова уніфікованих моделей службових документів та їхніх систем, у тому числі електронних є одним з основних проектів консалтингової фірми у галузі документаційного менеджменту. Цей напрям досліджень є одним із найбільш розроблюваних, хоча під час побудови уніфікованих форм документів або їхніх сукупностей у вигляді підсистем чи систем розробники, як правило, більше спираються на традиції, усталені формуляри державних стандартів.

Ще однією з проблем, які періодично постають перед документаційно-консалтинговою організацією, є вивчення правових аспектів створення, функціонування, зберігання службових документів та доступу до їхньої інформації. Цей напрям у документаційному менеджменті знаходиться на межі з правознавством.

Нині відсутні комплексні дослідження щодо визначення сутності юридичної сили службового документа, правової обґрунтованості функціонування службових документів, забезпечення їхньої збереженості та користування ними. Деяку частину норм щодо правового врегулювання цих питань містять законодавчі та інші нормативно-правові акти, однак узагальненого аналізу їх і окреслення пер-

спектив вирішення зазначених проблем у цілому немає.

Безперечно, що розробка вітчизняних стандартів має ґрунтуватися на науковому аналізі досвіду, переваг та недоліків керування документаційними процесами за кордоном, можливостей застосування норм профільних міжнародних стандартів в Україні.

Консалтинговими фірмами у галузі документнаційного менеджменту на підставі результатів теоретико-прикладних досліджень мають готуватися наукові розробки зі створення службових документів та організації роботи з ними. Цей напрям є традиційним, але підготовка відповідних інструкцій, порядків, регламентів і навіть національних стандартів на документацію (це стосується переважно галузевої документації) відбувається здебільшого (як і в розробленні уніфікованих форм документів) виходячи з емпіричного досвіду, без врахування наукових рекомендацій, яких, правда, не так вже й багато [4, с. 20].

У цілому, нині є намагання реалізувати уніфікацію та стандартизацію документації переважно не за рахунок впровадження відповідних національних стандартів, а шляхом видання затверджених розпорядчими документами відповідних державних органів переліків уніфікованих форм документів та вказівок щодо їхнього оформлення й іноді організації роботи з ними. Зазначені накази реєструє Міністерство юстиції України і разом зі змістом уніфікованих систем управлінської і галузевої документації їх публікують в «Офіційному віснику України».

На даний час питанням для консалтингових компаній у сфері документознавства стає опрацювання практичних проблем створення електронних документів (комплекс технічного, технологічного, програмного, лінгвістичного забезпечення у зв'язку з традиційною технологією діловодства) і вирішення питань, пов'язаних з подальшим користуванням цими документами у їхньому динамічному стані (поточному, оперативному) та під час зберігання у архіві. Напрямок досліджень настільки поширений і проблемний, що заслуговує на окремий розгляд як перспективний і як самостійний у майбутньому вид документознавства – електронний. Нині концентрують увагу на загальних проблемах створення, функціонування, зберігання електронних документів в організації чи на підприємстві та передавання їх на постійне зберігання в державний архів. Водночас не виключається, що електронне документознавство буде впливати на «паперове», оскільки паралельне існування паперових та електронних документів у загальному документообігу в установі буде ще тривалий час. З іншого боку, слід врахувати, що зазначені технології фактично спричиняють кардинальну зміну щодо уявлення про архівний документ, оскільки в умовах реалізації систем електронного

документообігу до архіву на постійне зберігання передають не документ, а власне його інформацію.

Розв'язання лінгвістичних проблем організації текстів службових документів також є завданням документаційного консалтингу. Проблема значною мірою вирішується за рахунок видання в Україні значної кількості посібників з ділового українського мовлення. Однак почасті їхній зміст не узгоджується з вимогами нормативно-правового забезпечення в сучасній Україні. Водночас на часі вироблення та офіційне впровадження усталених лексичних кліше у межах вирішення питань створення уніфікованих форм документів, зокрема, уніфікації змісту, назв реквізитів, формулювань показників й службових позначок тощо.

На жаль, у значному потоці публікацій, присвячених інформаційному забезпеченню діяльності державних установ та органів місцевого самоврядування, фактично поза увагою залишаються аналіз можливостей використання документаційних фондів установ в інформаційному забезпеченні керування. Хоча подібний досвід безумовно був би корисним для приватних підприємств. Належну роль у такому забезпеченні має підвищення інформаційної культури працівників служб діловодства [3, с. 34].

Ще однією з виконуваних функцій документаційного консалтингу є аналіз еволюції характеристик змісту і форми документів, визначення змісту процесів формування та розвитку видів і типів (класів) документів й документації, вивчення історичних умов створення та функціонування документації.

Документознавчі історичні дослідження в Україні вже мають певну традицію. Можна відзначити підвищення інтересу вітчизняних авторів до досліджень з історії діловодства, розвитку так званої «діловодної документації», зокрема і як історичного джерела. Деякі з них розкривають зазначені питання у процесі розв'язання дослідницьких проблем з інших історичних дисциплін.

Що насправді перешкоджає ефективній роботі вітчизняних консалтингових фірм з документознавства то це те, що на даний момент в Україні законодавча база про діловодство відсутня. Хоча є намагання реалізувати уніфікацію та стандартизацію документації шляхом видання затверджених розпорядчими документами відповідних державних органів переліків уніфікованих форм документів та вказівок щодо їхнього оформлення. Проблема значною мірою вирішується за рахунок видання в Україні значної кількості посібників з ділового українського мовлення. Однак їхній зміст не узгоджується з вимогами нормативно-правового забезпечення в сучасній Україні, тому важко сказати чи можна на них посперитися у професійних сферах документаційного менеджменту.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Іванова Т.В., Піддубна Л.П. Діловодство в органах державного управління та місцевого самоврядування: навчальний посібник [Е-ресурс]. – К.: Академія муніципального

управління, 2007 - 350 с. – Режим доступу: <http://nashaucheba.ru/v19150/?cc=1&view=pdf>.

1. Ivanova T.V., Pidubna L.P. office Work in the organs of state administration and local self-government: train aid [El. source].

– К.: Academy of municipal management, 2007. – 350 s.-It is access mode: <http://nashaucheba.ru/v19150/?cc=1&view=pdf>.
2. Леміш Н.О. Основні етапи розвитку документознавства // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21-23 трав. 2007 р. / Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. - К., 2007. - С. 26-32.
2. Lemish N.O. The Basic stages of development of dokumentoznavstva // of Dokumentoznavstvo. Library science. Informative activity: problems of science, education, practice: materials IV Mizhmar. sciences.- prakt. konf., Kyiv, 21-23

herbares. in 2007 / Derzh. akad. keriv. shots of culture and arts. - К., 2007. - С. 26-32.
3. Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти / О.В.Матвієнко. - К.: КНУКіМ, 2003. - 126 с.
3. Matvienko O.V. Informative education: innovative aspects / O.V.Matvienko. – К.: KNUKiM, 2003. – 126 s.
4. Палеха Ю.І. Загальне документознавство: навч. посіб. / Ю.І.Палеха, Н.О.Леміш. - К.: Ліра - К, 2008. - 393 с.
4. Palekha U.I. General dokumentoznavstvo: navch. posib. / U.I. Palekha, N.O. Lemish. – К.: Lyre is K, 2008. –393 s.

Sprinsyan V.G. Consulting as factor of development of documentation menedzhmenta

Abstract. The article deals with the modern features of Documentation in Ukraine. Characteristics of the common forms of storage of documents and important issues to improve workflow in Ukraine.

Keywords: Documentation management, documentation, documentation Consulting.

Спринсян В.Г. Консалтинг как фактор развития документационного менеджмента

Аннотация. В статье рассмотрен консалтинг в сфере документационного менеджмента и актуальные вопросы по улучшению документационного менеджмента в Украине.

Ключевые слова: документационный менеджмент, документоведение, документационный консалтинг.

Шкуркіна В.М.¹

Гальдрастав як спосіб кодування великих об'ємів інформації у складний рунічний знак

¹ Шкуркіна Вікторія Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту соціально-культурної діяльності Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Received November 7, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Визначено спосіб кодування інформації у гальдрастави (складний рунічний знак-символ). Розглянуто існуючі версії виникнення огамічної та рунічної знакових систем як засобів фіксації інформації. Висунута гіпотеза появи графічної форми огамічних та рунічних знаків-символів.

Ключові слова: гальдрастав, знак, інформація, символна комунікація, огам, петрогліф, руна.

У період розвитку інформаційного суспільства виникає потреба у розробці ефективних та інформаційно ємних знаково-символьних систем фіксації та зберігання різних видів інформації. Звуко-літерний спосіб письмової комунікації призвів до накопичення великих обсягів текстового матеріалу, на інтелектуальну обробку якого людина витрачає багато часу. При цьому було втрачено відомі раніше засоби кодування великих обсягів інформації, способи фіксування цілих життєвих ситуацій одним знаком. Дослідження історії виникнення давніх знакових систем дозволить виявити умови й особливості їх створення і розробити рекомендації для фахівців інформаційної сфери щодо можливостей розроблення новітніх інформаційно ємніших графічних форм знакових систем.

Проблеми виникнення й розвитку первинних знакових засобів фіксації інформації розробляли Б.Д. Михайлов, І.М. Рассоха, А. Платов, Г. Лозко, Б. Семіновкер, А. Соколов, Ю. Столяров, В.Чудінов та ін. Наше дослідження зосереджується на аналізі умов та особливостей виникнення графічних форм стародавніх знакових систем: огамічної та рунічної.

Мета статті – визначити ємні способи кодування інформації.

Матеріали і методи: стародавні пам'ятки зображення знакових форм: рун, огама, петрогліфів; аналіз

наукових досліджень з проблематики виникнення та використання графічних знакових комунікаційних форм, узагальнення наукових висновків щодо виникнення огама та рун, висунення гіпотези появи графічної форми огамічних та рунічних знаків-символів.

Результати та обговорення. Одними з найдавніших засобів фіксації та передачі інформації були вузлики, петрогліфи, огамічна та рунічна знакові системи. За кельтською легендою огамічна система знаків була створена Огамою (Огмой) на прізвисько медовоустий – богом з клану Туатха де Данаан, синів богині Дани. Огма відзначався великою фізичною силою, спритністю, мав високий інтелект, був покровителем літератури та ораторського мистецтва [3]. У "Книзі з Баллімота" говориться: "Саме Огма, дуже вправний у знанні мов і в поезії, був винахідником огама; ці знаки призначаються для записів таємних промов, зрозумілих лише знающим, їх беруть в секреті від бідняків та простих людей. Перший вірш написаний огамом на бересті відданий Лугху, синові Етлема ... " [4].

На думку К. Марстрандера, огамічна писемність виникла в перших століттях нашої ери як криптографія, основою був латинський алфавіт. Ця система письма використовувалась друїдами у південній Галлії, і мала деякий вплив на рунічний алфавіт [18]. Ми не згодні з даною позицією щодо походження огамічної

знакової системи. Якщо порівняти знакову систему огаму з латиницею, то подібності не знайдемо. Однак з петрогліфами "Кам'яної могили" (Україна) огам дійсно має схожість (див. рис. 1).

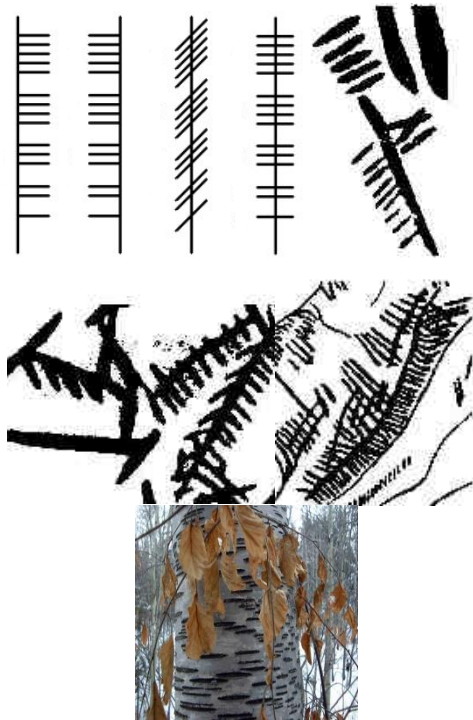

Рис. 1. Огамічна знакова система, петрогліфи «Кам'яної могили» (Україна) та риси на стовбурі берези.

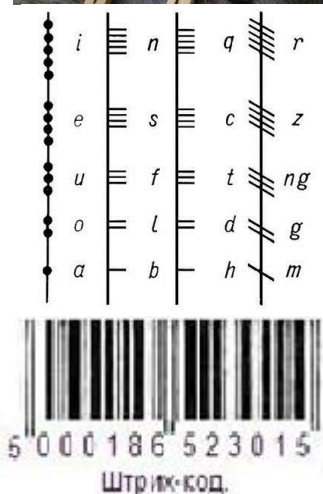

Рис. 2. Огамічні знаки для ворожіння на палицях з берези та штрих-код.

Огам як і рунічна система письма поділяється на "сім'ї" – чотири групи по п'ять знаків, в основі їх поділу покладено класифікації дерев і рослин згідно їх

юридичному статусу та рангу в давньоірландських законах. Кожному знаку-символу огамічної системи відповідає звук, рослина, божество, стихія і риса характеру. Огамічні символи застосовувалися не лише для письма, серед їх функцій були прогностична, передбачення майбутнього. Огамічні знаки використовували також для ворожіння, що має схожість з рисами яо "Книги змін" та рунічними знаками.

Огам одержав поширення в Ірландії і на заході давньої Британії. Огамоподібні насічки на крейдяних плитках, виявлені Олександром Кейллером при розкопках поблизу Віндмілл Хілл в Південній Англії, датуються 2200 рр. до н.е. З цією думкою згодні далеко не всі криптологи. Спеціаліст з огаму професор університету Берклі Брендан О'Хейр вважає, що появу огамічних знаків можна приблизно віднести до другого століття н.е. [18]. Однак, відомості про огамоподібні петрогліфи (14-10 тис. до н.е.) [1,7] "Кам'яної могили" (Україна) недостатньо поширені серед науковців Європи та США. Український дослідник з Харкова І.М. Рассоха доводить подібність петрогліфів "Кам'яної могили" з огамічною знаковою системою [10]. На нашу думку, саме прототип огамічних знаків називався "чертами", які виникли на території України і були давньою слов'янською знаковою системою для ворожіння та письма. У ХХ сторіччі саме огамічні знаки стали основою для розробки сучасної системи штрих-кодів.

Відомо, що друїди використовували огамічне письмо разом з рунічним. Не менш цікава міфічна історія появи древніх письмових знаків – рун. На нашу думку, руни це «рези», які також використовували слов'яни для ворожіння та письма. Німецькі дослідники пов'язують рунічні знаки – з таємним знанням. Слово "run" з ірландської – "таємниця" [6]. Й досі рунічним символам приписується магічний вплив на навколишній світ. Рунічні знаки також як і огамічні виконують декілька функцій: прогностичну (передбачення ситуацій), оберегову (амулету) та комунікаційну (письмові інформаційні повідомлення).

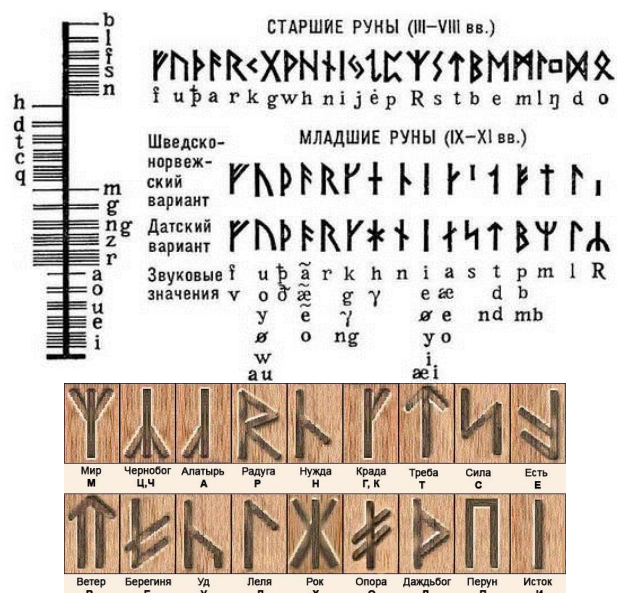

Рис. 3. Огамічна й рунічна знакові системи, слов'янська руніця.

За скандинавською легендою: руни вперше були відкриті богу Одіну. Він прикував себе списом до ясеня – світового дерева, яке об'єднує дев'ять світів міфології. На дев'ятий день він усвідомив дивні знаки-символи, що виникли перед його поглядом і був посвячений в їх сакральний зміст [9].

Руничну символічну комунікацію слід розуміти набагато ширше, ніж елементарні навички писемності – це цілий соціокультурний пласт, який охоплює міфологію, релігію й знаходить реалізацію у сакральній комунікації. Уже в Етрурії та Венеції (землях етрусків і венеців) до алфавіту ставилися як до об'єкта, що має сакральне походження та здатний магично впливати. Про це свідчать, наприклад, знайдені в етрусських похованнях таблички з переліком алфавітних знаків. Це – найпростіший вид руничної сакральної комунікації, поширений і на північному заході Європи.

Усього знайдено близько 5000 руничних написів, з них 3000 – у Швеції. Найдавніші пам'ятки – руничні листи, виявлені в Данії (всього близько 500 руничних написів). Приблизно 600 руничних написів із Норвегії, близько 140 – з Британських островів, 60 – з Гренландії, 70 – з Ісландії. Кілька написів було знайдено в Росії, Латвії, Україні, Німеччині, Австрії. Також руничні пам'ятки були виявлені у Франції, Греції, Румунії, Туреччині, Нідерландах. Велике зібрання руничних каменів зберігається в колекції університету Уппсали. В сучасному Стокгольмі в районі Гамластана на спуску Кекбрінкен у доколі житлового будинку вмонтовано стародавній камінь з в'яззю руничних написів, що добре зберіглася [5; 8].

Дослідники слав'янської культури В. Чудінов та Б. Рибаків зближують слово «руна» з дієсловом «рити» [11, 19]. "Є дані, що дуже давні відкриті слов'янські храми мали пояснювальні написи, вириті прямо на землі метровими літерами; вони й були "рунами". Руни Макоші – так називалася в давнину руниці, складовий алфавіт слов'ян. Це – перший, найдавніший тип письма, поширений в епоху палеоліту (верхнього і навіть середнього) в Євразії та Північній Америці. Відкриті склади (типу приголосний + голосний) позначувалися самостійними знаками. Окремі голосні зображувалися у вигляді паличок, іноді з обмежувальними штрихами"[19]. Руни Макоші відрізнялися сакральним характером і призначалися не для широких верств населення, а для жерців. Читати руни Макоші, особливо з'єднані в лігатури, в реальному масштабі часу неможливо, ці тексти вимагають нелінійного декодування, як ребуси. Руни Макоші в великокняжий період використовувалися в Київській Русі, проте з вживання вони виходили поступово. Так, у Києві вони поступають своє місце кирилиці вже в 10 ст., тоді як в Новгороді вони існують незмінно до 13 ст., а в 14 ст. навіть спостерігається їх тимчасове відродження. Втім, в 15 ст. вони поступово сходять і там нанівець, зберігаючись в провінційних містах і в селах до 17 ст. [19]. Сучасні дослідники первинних слов'янських засобів письмової комунікації (А. Платов, В. Чудінов, Г. Лозко, Б. Рибаків, І. Рассоха, Б. Михайлов) відроджують вивчення специфіки слав'янських руничних знаків, доводячи, що руничний символ несе в собі основне смислове навантаження в магичному і жрецькому мистецтві. Адже символ – це

не просто значок або прикраса на палиці волхва, обрядовій посуді, дерев'яних дошках, а це сукупність сакральних смислів, магичних ефектів, квінтесенція тисячолітньої праці стародавніх геніїв, що формували цей знак [14]. Руничні знаки-символи в комунікаційно опосередкованих актах слов'ян виконують насамперед оберегові функції.

Отже, у слов'ян окрім вузликівих засобів комунікації існували ще дві стародавні знакові системи для фіксації інформації: "черти і рези". Чорноризець Храбр у трактаті "Про письмена" зазначав: "Прѣжде оубо словѣне не имѣхъ книгъ. нъ чрътами и рѣзами чьтъхъ и гатаахъ" [2]. "Черти" це огамічні знаки, або точніше – петрогліфи "Кам'яної могили", "рези" – руничні знаки. Відродження уваги дослідників до огамічної та руничної знакових систем сприятиме поглибленню знань про способи та можливості кодування великих обсягів інформації.

З нашої точки зору, у давні часи відбувався ні моногенез, а полігенез знакових систем. Тобто, поява руничних знаків не пов'язана з жодною знаковою системою. Вона розвивалася паралельно огамічній і виникла в результаті спостережень за явищами природи, а саме за жилкуванням листа ясеня. Якщо ретельніше вчитуватися у міфи, то ми зможемо визначити спосіб винаходу Одіним, який, за легендою, висів на ясені, руничних знаків. Отже, лист ясеня має сітчасту структуру жилкування і якщо накласти руничні знаки на місця жилкування, то ми зможемо побачити сто процентний збіг у їх графічних формах.

Рис. 4. Рунична знакова система і лист ясеня.

Також, жилкування листа ясеня розкриває перед нами способи формування складних знаків-лігатур або гальдраставів. Гальдрастав (дав. ісл. від *galdor* – магія і *stafr* – знак) – компактний руничний символ, який формувався з декількох рун з метою ущільнення інформаційної ємності [9].

Рис. 5. Гальдрастави і рунетейн.

Гальдрастави бувають лінійні і в'язані, у найдавніші часи вони використовувалися для магічних заклинань та інформаційних повідомлень на поминальних каменях. Серед сучасних рунологів багато суперечок щодо правильності способів об'єднання рун в один складний символ. Жилкування листа ясеня наглядно показує спосіб формування знака. Отже, креслення по жилкам дозволить сформувати правильну графічну форму лігатура.

В'язані руни складаються з тих же символів, що й рунетейни – лінійні групи рун, однак само сплетіння їх в один знак привносить у їх дію щось нове. По-перше, це пов'язано з тим, що напис перетворюється в єдину цілісну систему, посилюючи магічний ефект, а по-друге, при сплетінні декількох (навіть двох) рун нерідко в підсумковому символі можна виявити додаткові руни, які з'явилися самостійно. Так, при з'єднанні рун Тейвас і Турісаз виникає руна Ансуз. Магічний ефект пояснюється природною формою графічних рунічних знаків (по лініях сітчатого жилкування). Отже, форма ефективних знаків має збігатися з формою будови біологічних систем людини (будова кровоносної системи й нейронної мережі мозку резонують з мережевою формою жилкування листа) тому вони і мають «магічний ефект», тобто впливають на біологічні системи організму реципієнта. Усі явища в природі взаємопов'язані і цей принцип давні винахідники знакових систем враховували.

Таким чином, аналіз особливостей створення стародавніх графічних форм огамічних та рунічних знаків-символів сприяє визначенню об'єктивних чинників їх виникнення. Головний з них – заготрення потреби людства у фіксації, зберіганні й передаванні у часі та просторі постійно зростаючих обсягів інформації. При цьому винахід графічних форм первинних знаків пов'язаний зі спостереженнями давніх людей за навколишнім середовищем та природними явищами, які навіювали винахідникам графічні образи та форми знаків. Серед суб'єктивних чинників їх виник-

нення можна зазначити принцип «резонансу» – усе в природі взаємопов'язано, тому графічні форми знаків мають збігатися з формами біологічних систем організму реципієнта.

У сучасному бізнес-середовищі також використовуються рунічні знаки, однак не всі люди усвідомлюють значення рунічних символів. Слід, проводити культурно-просвітницьку діяльність серед бізнесменів і споживачів їхніх товарів та послуг для того, щоб взаємодія зі світом рун була свідомішою.

Рис. 6. Гальдрастав у логотипі та амулеті.

Висновок. Використання рунічних знаків у фірмових знаках відомих брендів є запорукою їх успішного просування на споживчому ринку. Подальше дослідження сакрального змісту рунічних знаків дозволить глибше усвідомити значення символічної комунікації та сформувати теоретичне підґрунтя для підвищення рунічної грамотності сучасної бізнес-еліти для створення продуктивного символічного простору.

У сучасній системі соціальних комунікацій зростає потреба в знаках-символах, зокрема й у рунічних знаках, ефективність впливу яких на реципієнта перевірена тисячоліттями. Нині рунічні знаки використовуються у фірмових логотипах і товарних брендах відомих компаній, в амулетах, знаках-оберегах. Актуалізація символічної комунікації потребує подальших досліджень, спрямованих на пізнання сакрального змісту рунічних знаків, особливостей їх матеріальної, сигнітивної, семантичної, синтактичної та прагмативної складових.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Даниленко В.М. Кам'яна Могила / В.М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1986. – 152 с.
Danilenko V.M. Kam'yana mogila [Stone Grave]. - Kiev: Naukova Dumka, 1986. - 152 p.
2. Гриневич Г.С. Праславянская письменность. Результаты дешифровки / Г.С. Гриневич. – Том 2, М., 1999. – С. 15.
Hrynevych G.S. Praslavjanskaja pismennost [Proto-Slavic writing. The results of decoding]. - Volume 2, Moscow, 1999. - S. 15.
3. Калыгин В.П. Язык древнейшей ирландской поэзии / В.П. Калыгин. – М.: Наука, 1986. – 128 с.
Kalygin V.P. Jazuk drevnejshoj irlandskoj poezii [Language of ancient Irish poetry] - Moscow: Nauka, 1986. - 128 s.
4. Королев А.А. Древнейшие памятники ирландского языка / А.А. Королев. – М.: Наука, 1984. – 208 с.
Korolev A.A. Drevnejshoj pamjatniki irlandskogo jazuka [Oldest monuments of the Irish language]. - Moscow: Nauka, 1984. - 208 s.
5. Лозко Г. Велесова Книга – Волховник / Г. Лозко. – Вінниця: Континент-Прим, 2004. – 504 с.
Lozko G. Velesova knuga – Vilhovnik [Book of Veles – Volhovnik]. - Vinnitsa: Continent - Note, 2004. - 504 s.
6. Макаев Э.А. Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. – М., 1965. – 180 с.
Makeaev E.A. Jazuk drevnejshih runicheskijh nadpisej [Language ancient runic inscriptions] - M., 1965. - 180 s.
7. Михайлов Б. Петроглифи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація / Б. Михайлов – К.: МАУП, 2005. – 296 с.
Mikhailov B. Petroglifi Kam'janoi Mogili: Semantics. Hronologija. Interpretatsiya [Petroglyphs Stone grave. Chronology. Interpretation] - K.: AIDP, 2005. - 296 s.
8. Мифологический словарь / Гл.ред. Е.М. Мелетинский – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
Meletinsky E.M. Mifologicheskij slovar [Mythological Dictionary] - Soviet Encyclopedia, 1990. - 672 s.
9. Платов А. В. Руническая магия / А.А. Платов. – М., 1994. – 236 с.
Platov A.V. Runicheskaja magia [Rune Magic]. - M., 1994. - 236 s.
10. Рассоха И.Н. Украинская прародина индоевропейцев / И.Н. Рассоха. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 391 с.
Rassokha I. Ukrainskaja prarodina indoevropejcev [Ukrainian homeland of the Indo-Europeans]. - H.: HNAMG, 2007. - 391 s.
11. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 608 с.

- Rybakov B.A. *Jazuchestvo drevnih slavian [Paganism ancient Slavs]*. - Moscow: Nauka, 1981. - 608 s.
12. Свиридова И.И. Культура и история. Славянский мир / И.И. Свиридова. - М.: Индрик, 1997. - 272 с.
- Sviridov I.I. *Kultura i istorija. Slavjanskij mir [Culture and History. Slavic World]*. - Moscow: Indrikis, 1997. - 272 s.
13. Семеновкер Б.А. Эволюция информационной деятельности. Ч. 1. Рукописная информация / Б.А. Семеновкер. - М.: Пашков дом, 2009. - 248 с.
- Semenovker B.A. *Evolucija informacionnoj dejatelnosti. Chast 1. Rukopisnaja informacija. [Evolution of information activities. Part 1. Handwritten information]*. - Moscow: Pashkov House, 2009. - 248 s.
14. Славянские символы [Е-ресурс]. - Режим доступа: <http://www.nasled.org/vera/Simvoly.htm> - Загл. с экрана.
- Slavic symbols [E-resource]. - Mode of access: <http://www.nasled.org/vera/Simvoly.htm> - Caps. screen.
15. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособие / А. В. Соколов. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. - 461 с.
- Sokolov A.V. *Obchaja teorija socialnoj komunikacii [The general theory of social communication]*. - St. Petersburg. Publishing House of the Mikhailov V.A., 2002. - 461 s.
16. Столяров Ю.Н. Сущность информации: монография / Ю. Н. Столяров. - М., 2000. - 120 с.
- Stolyarov Y. *Sushnost' informacii [Essence of information]*. - M., 2000. - 120 s.
17. Пенник Н. Магические алфавиты / Н. Пенник. - М.: София, 1996. - 320 с.
- Pennick N. *Magicheskie alfavit [Magical Alphabets]*. - Moscow: Sofia, 1996. - 320 s.
18. Предания и мифы средневековой Ирландии. Перевод и комментарии С. В. Шкунаева / под ред. Г. К. Костикова. - М.: Изд-во МГУ, 1991. - 284 с.
- Shkunaeva S.V., Kostikova G.K. *Predanija i mifu sednevekovoj Irlandii [Legends and myths of medieval Ireland]*. - Moscow: Moscow State University Press, 1991. - 284 s.
19. Чудинов В.А. Славянская докирилловская письменность. История дешифровки / В.А. Чудинов. - Ч. 2. - М., 2000. - С. 83.
- Chudinov V.A. *Dokirillovskaja slavjanskaja pismennost' [Dokirillovskaya Slavic writing. History decryption]*. - Moscow, 2000. - S. 83.
20. Шарков Ф.И. Интегрированные бренд-коммуникации / Ф.И. Шарков. М.: РИП-Холдинг, 2004. - 244с.
- Sharkov F.I. *Integririrovannue brand komunikacii [Integrated brand communication]*. Moscow: RIP-Holding, 2004. - 244 s.
21. Шкуркина В. М. Теоретичні засади розвитку символної комунікації: від знака до символу (на прикладі рун) / В.М. Шкуркіна // Вісник Книжкової палати: зб.наук пр. Київ, 2013. - №5. - С. 37-40.
- Shkurkina V.M. *Teoretichni zasadi rozvitku simvolnoї komunikacii: vid znaka do simvolu (na prikladi runes) [Theoretical foundations of symbolic communication: from the mark to the character (for example runes)]* // News Knizhkovoi Chamber Bulletin. - Kyiv, 2013. - № 5. - S. 37-40
22. Шульц Д. Стратегические бренд-коммуникации кампании / Д. Шульц. М.: ИД Гребенникова, 2003. - 512с.
- Schultz D. *Strategicheskie brend komunikacii kompanii [Strategic brand communication campaigns]*. Grebennikov Publishing House, 2003. - 512 s.

Shkurkina V.M. Haldrastav as a way of encoding large amounts of information in a complex runic sign

Abstract. Definitely way of encoding information in haldrastavy (complex runic signs and symbols). The existing version of the origin ohamichnoyi and runic sign systems as a means of data recording. The hypothesis emergence graphic form ohamichnyh and runic signs and symbols.

Keywords: haldrastav, sign, information, symbolic communication, Ogham, petroglyphs, rune.

Шкуркина В.М. Гальдрастав как способ кодирования больших объемов информации в сложный рунический знак

Аннотация. Определен способ кодирования информации в гальдраставы (сложный рунический знак-символ). Рассмотрены существующие версии возникновения огамической и рунической знаковых систем как средств фиксации информации. Выдвинутая гипотеза появления графической формы огамических и рунических знаков-символов.

Ключевые слова: гальдрастав, знак, информация, символная коммуникация, огам, петроглиф, руна.

CULTUROLOGY

Мачулин Л.И.¹

Городская культура и государство в эпоху культурной глобализации

¹ Мачулин Леонид Иванович,

преподаватель Харьковской государственной академии культуры, г. Харьков, Украина

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Аннотация. Строительство городов есть процесс непрерывный и в каждом государстве отражает уровень общей культуры. Через городскую культуру государство реализует свои конституирующие цели, в том числе – способствует развитию самой культуры. Глобализация культуры в постиндустриальном обществе ставит под сомнение взаимосвязь и взаимозависимость государства и городской культуры, которая приобретает признаки экстерриториальности.

Ключевые слова: городская культура, государство, город, государственное строительство, культурная глобализация, урбанизация.

Постановка проблемы. Под влиянием культурной глобализации вообще, в том числе глобализации культуры, существенным образом изменяется само понимание феномена города и его ролевых характеристик, возрастает влияние города на трансформацию общества и пути его развития. В первую очередь, это влияние сказывается на городской культуре, которая, трансформируясь, изменяет культуру национальную конкретного государства в целом. В результате глобализации культуры происходит унификация национальных культур на основе западных образцов / американской культуры. Из данной аксиомы вытекает, что в современном (информационном / постмодерном / etc) обществе государство, как совокупность политических институтов, главной целью которых является защита интересов и прав, в том числе – культурных, утрачивает основное влияние на развитие городской и, следовательно, национальной культуры.

Краткий обзор исследований и публикаций. Город как объект исследования во все времена привлекал внимание историков (Ф. Зимель, А. Тонби), социологов (М. Кастельс, Д. Харвей), экономистов и философов (А. Смит, Г. Вебер, архитекторов и урбанистов (З. Гидеон, К. Линч, Б. Хорев, М. Межевич), этнологов и экологов (О. Яницкий, В. Глазычев), представителей почти всех направлений научной деятельности. Авторы научных работ о городе практически единодушны: термин «город» полисемантический. Выводы ученых по этому поводу можно свести к трём, как минимум, причина такого положения.

Во-первых, город довольно давно стал объектом научного внимания, вследствие чего сформировалось множество теорий, объясняющих этот феномен. Во-вторых, к городу проявляют интерес специалисты разных областей знания: от эстетики до архитектуры и градостроительства, от социологии до истории. В-третьих, понятие "город" – довольно сложный в изучении объект. Для полного и всестороннего описания он может быть представлен в широком спектре точек зрения.

В связи с многоаспектностью и отсутствием общепринятой концептуальной схемы, город чаще всего исследуют сегментарно, в таких основных ракурсах, как: территориально-поселенческий, экономический,

градостроительный и др. В Украине тема взаимосвязи/взаимозависимости государственного строительства, городской культуры и культурной глобализации пока остаётся за пределами внимания культурологов, философов, историков, урбанистов и др. учёных.

Целью данной статьи является постановка проблемы и предложение возможных направлений её исследования.

При работе над материалом использовались междисциплинарный и исторически-культурологический подходы. Это позволило, с одной стороны, рассмотреть город и формировавшуюся в нём культуру с точки зрения философии, истории, культурологии, антропологии. С другой стороны, исследовать эту взаимосвязь в динамике, в хронологической последовательности с целью выявления внутренних и внешних связей, закономерностей и разногласий. При этом были использованы сравнительно-исторический и социально-антропологический методы.

Рассмотрим сжато суть предметных сфер, имеющих отношение к теме нашего исследования.

1. Проблема дефиниции города. (В данном случае под дефиницией понимается установление смысла незнакомого термина (города) с помощью знакомых и уже осмысленных терминов). Но проблемой определения дефиниции "город" исследователи занялись лишь во второй половине XIX в. В средние века новый административный статус давал поселению больше прав и свобод в местном самоуправлении, оказывал содействие экономическому росту в силу размещения административных учреждений и привлечения коммерческих предприятий, заинтересованных в получении заказов в городе и т.д. Зафиксированная городская граница средневекового города – изгородь создавалась не только с целью обороны, но и для сбора пошлины с купцов, желавших торговать на городском рынке. В некоторых странах мира звание «город» присуждалось на торжественных церемониях, как результат определенных заслуг.

Современные исследователи считают термин "город" (городское поселение, град, иногда – городище, городок, посад) полисемантическим и вследствие этого или совсем отказываются от попыток решить "дефиниционную проблему", или дают ему разнообраз-

нейший определения. Все определения понятия "город" группируются на следующих основаниях: территориально-демографическом, политико-административном, экономическом, социоструктурном, социокультурном.

2. Проблема "город как собственность государства". Государство возникает в силу материальных, организационных и идеологических факторов. Первые государства возникли к IV-III тыс. до н.э. в Месопотамии, Месоамерике, в Горном Перу и др. районах одновременно и независимо друг от друга в форме города-государства. Они имели триединый центр лидерства: городскую общину, дворец и храм. По отношению к прилегающим селениям город начинает выполнять административные и идеологические функции. Одной из важнейших функций является информационное обслуживание. Необходимость учитывать основные социальные и производительные силы раннеземледельческого общества объективно приводили к возникновению в первых городах-государствах разветвленных информационных систем. Так, в некоторых древнейших городах-государствах насчитывается, по письменным источникам, от 80 до 130 должностей и профессий – своеобразного бюрократического аппарата.

Таким образом, государство было и остаётся территориальным образованием. Территория – неотъемлемый атрибут, собственность государства. Многие войны, как во время возникновения государств, так и вплоть до XX в. велись ради приобретения территорий или их защиты. Потому что территория – это, прежде всего, источник дохода и символ независимости. Данный атрибут внесен в конституцию каждого государства. Сегодня общепринятым определением государства является следующее: "Государство – это властно-политическая организация общества, обладающая государственным суверенитетом, специальным аппаратом управления и принуждения, и устанавливающая особый правовой порядок на определенной территории. Государство – совокупность политических институтов, главной целью которых является защита интересов и прав, как общества в целом, так и отдельных граждан" [2].

Основными признаками государства являются: а) наличие аппарата власти и управления, аппарата принуждения; б) разделение населения по территориальным единицам; в) суверенитет, т.е. независимость во внешних и внутренних делах; г) принятие ряда обязательств перед народом (защищать территорию, бороться с преступностью, осуществлять цели общего благополучия и др.); д) существование ряда монопольных прав (право издавать законы, выпускать денежные знаки, собирать налоги, выпускать займы и т.д.) [3]. Ограниченный набор совокупных признаков (например, только оборону, транспорт, энергетику) ставит под сомнение существование государства, его независимость.

3. Проблема "городская культура – государство". Неравномерность экономического и общественного развития сказалась на времени появления и процессе развития государства и городов у разных народов на территории Европы, Азии и других континентах. Соответственно, в разное время и разных условиях фор-

мировалась городская культура. Обратимся к Средневековью, сравнив два процесса урбанизации – в Европе и в государственном образовании Киевская Русь–Московское царство–Российская империя–СССР–Украина.

Новые хозяйственные отношения, охватившие Европу в XII-XIII в., протекали с разной скоростью в Италии, Франции, Англии, Германии, других государствах и даже внутри них. В указанный период, например, лишь в северо-восточной Германии было основано 350 городов, а с XII до середины XV в. во всей Германии основано около 800 городов [7, с. 69]. Города в Европе в средневековье по видам собственности распределялись на три группы: королевские (императорские), княжеские и епископские. К XVIII в. городская культура в Европе становится основой современной культуры [7, с. 79]. К указанному периоду она представляла собой культуру тех социальных групп, которые проживали в том или ином населенном пункте. Изменялся социум – менялась культура. Возрастала численность населения в городе – вырастала монокультура того цеха, который диктовал свои нормы и ценности всему населению. Культуры малых групп, прибывающих в город, растворяются в монокультуре доминирующей группы. Образно говоря, культура европейских городов средневековья – это цеховая культура швейников, ткачей, оружейников, рыбаков, виноделов и тому подобное. С ростом численности городского населения, расширения связи городов с внешним миром (прежде всего – за счет торговли), появления внецерковных учебных заведений, развлекательных учреждений, и т.п., начинает формироваться общая городская культура.

О европейских городах, начиная с XVIII в., говорят как о современных. Их типичной характеристикой могут быть слова Гердера о том, что города в Европе есть как бы постоянными лагерями культуры, ячейками трудолюбия и началом того лучшего государственного устройства, без которого она к настоящему времени могла бы превратиться в пустыню.

Основными атрибутами города в Киевской Руси (с X в.) были его военно-политический и административно-торговый статус. В источниках того периода упоминается около трехсот городов. Они представляли собой хорошо укрепленные центры торговли и ремесла, лишь в двух десятках из 300 находились резиденции уездных князей. "Большинство из них, – пишет Лев Гумилёв, – безусловно, были маленькими поселениями, но среди них были и большие города, если судить по стандартам того времени. Совокупное население трех наибольших городов – Киева, Новгорода и Смоленска – составляло, возможно, не менее четырехсот тысяч человек <...> городское население составляло тринадцать процентов от общего количества, которое значительно выше аналогичной цифры в московский период и отвечает ситуации в конце девятнадцатого столетия" [6].

С началом татаро-монгольского нашествия процесс урбанизации на Руси более трехсот лет был невозможен. Начиная с конца XIV в. политико-экономический центр государственного строительства перемещается в Москву, дальнейшая политика урбаниза-

ции славянских земель стала проходить с учетом военно-политических интересов Московского царства.

Характерной особенностью русских средневековых городов в XIV-XV в. было преимущество в них большого феодального землевладения – княжеского, боярского и церковного. Основным признаком успешного города в этот период – принадлежность его Великому Государю Московскому, который отдавал эту территорию в "держание" (военное, белое, оброчное, черное) своим "государевым холопам" – служилым людям и "сиротам" – представителям не родовой знати. Мелкие собственники городских "данных" земель (те, что платили дань собственному царю) занимались преимущественно ремеслами и торговлей, но не порывали окончательно и с сельским хозяйством. Соответственно формировалась их городская культура: "Город раннего феодального периода XIV-XV в. был, прежде всего, укрепленным поселком землевладельцев-феодалов (князей, бояр, монастырей)... Городские стены оберегали от внешнего врага именно эту часть городского населения, а также и его власть над социально зависимыми от него элементами: его слугами, крестьянами, городскими ремесленниками. Последние обычно жили в незащищенных слободах, должностях, селах возле города и только у минуты опасности бежали внутрь укрепленных городов" [12, с. 72].

Городские дворы XIV-XVI вв., которые со временем образуют город, имели значение как военные приюты, центры хозяйственных предприятий, административно-судебные центры государственного значения.

Наиболее ранним известным нам примером строительства целого города по заранее разработанному плану служит Тула, которая была заложена по указу Василия III в 1509 г.

Строительство Москвой городов на новых землях, в основном, приходится на конец XVI в. – XVII в. Начало урбанизации было связано с военно-политическими и экономическими успехами Московского царства: после поражения татарских ханств границы российских земель распространились к самому низу Дона и Волги, включали Урал и часть Сибири. Наученное горьким опытом, московское правительство на присоединенных территориях строило новые города как крепости, с преимуществом в них военной функции; лишь со временем они превращались в хозяйственно-экономические, торговые и культурно-религиозные центры новых земель. "... О постепенности заселения, в сущности говоря, не может быть и речи: русские города и разных типы поселений появлялись почти одновременно на всем огромном пространстве..." [4].

К середине XVII в. московское правительство имело хорошо разработанную стратегию в освоении новых земель с помощью городов, а их основание шло по заранее разработанному плану [5, с. 11]. Г.Оглоблин, изучая сибирские архивы, обратил внимание на документ "Роспись против черчению", датированный 1668 г., с указанием, где надлежало стоять новым городам [12, с. 2-11]. Практика составления карт градостроительного освоения земель была обязательной не только для всех новых территорий, которые присоединялись к Московии. В архиве Разрядно-

го приказа в описаниях значится довольно большое количество такого рода документов на разные регионы [8].

Хотя основным типом поселения на новых землях были города-крепости, их население, включая служилых разных чинов, в свободное время занималось преимущественно земледелием, имели надел в крепости и за ее пределами. Эта практика также была распространена во всех других поселениях [15, с. 165-183]. В этих населенных пунктах царствовала крестьянская культура.

На новых землях градостроительное дело находилось исключительно в руках государства. Только благодаря этому она развернулась в таких масштабах и происходила настолько быстро. XVI-XVII вв. стали кульминацией в градостроительной деятельности Московского государства. Только в XVI в., с учетом неточностей, было "поставлено" от 45 до 70 городов. По некоторым документами, в начале XVII в. (1620 г.) количество новых выстроенных городов превышало 180 единиц, а к середине столетия достигала 226. На середину XVII в. приходится строительство 45 новых городов [11]. Основной прирост дали оборонительные границы юга, Поволжье, а потом и Сибири. [9] Все они строились по царскому приказу и заранее разработанным замыслом с применением сметной росписи и чертежей, что подтверждается архивной документацией Разрядного и Сибирского приказов [13].

Удивляет не только число вновь сооруженных и перестроенных городов, но и скорость, с которой вся эта работа осуществлялась. Большие города-крепости возводились в 1, 5-2 года, а малые города – всего за 2-3 недели [3, с. 50].

Следует отметить, что градостроительная деятельность Московского государства, кроме новых земель, распространялась и на много старых городов Руси: Белгород, Старую Русую, Елец, Курск, Рыльск, Устюг Великий, которые постепенно перестраивались.

Случаи самовольного строительства городов довольно редки, однако они были, что вызвало недовольство Москвы. "Так как Роговой городок был основан без указа из Москвы, то не только пустозерский воевода получил за это выговор, но и самый городок было запрещено впредь посещать ради торговли, и вон... запустел..." <...> "... Лозвинскому городу впредь не быти, а быти ему разорену, а на его место на верхогурской дороге быти городу на старом Иоцком городище..." <...> "Тот город и острог пригодится к старому пельмскому городу на поделку или на хороную ставку..." [14, С. 200 - 201].

В последнюю четверть XVIII в. Екатерина II провела реформу (1775), согласно которой наиболее большие и целесообразно размещенные города получили статус губернских. В конце XVIII в. территория Украины была разделена между Австрийской (вошло 20% площади) и Российской (80%) империями. За короткий срок Россия пережила "урбанистический бум", в том числе – за счет Слободской Украины, когда вчерашние крепости и полковые городки пополнили реестр русских городов. Всего за период правления Екатерины (1762-1796) было построено 144 города. Назначение этих городов значительно отличалось от тех, что появились при Алексее Михайловиче сто лет

назад, а "урбанистический бум взят у кавычки потому, что это было искусственный рост численности населенных пунктов.

Милуков П. Н. [10], к позиции которого мы склоняемся, считал, что русский город не был естественным продуктом внутреннего экономического развития страны. За единичными исключениями, русский город возникал не по причине сосредоточения в одном месте населения, занятого промыслами и торговлей, а был, прежде всего, правительственным и военным центром.

Ряд историков придерживаются другой концепции появления и развития городов в средневековой Руси. Они считают, что существовала объективная экономическая основа возникновения городов, как центров товарного производства и обращения всюду, где властвовал феодализм. Приверженцы этой концепции полагают, что "искусственно существующих городов быть не может". Если следовать их логике, города, созданные для государственных целей в XVIII в. со временем должны были исчезнуть...

XVII-XIX вв. – период бурных и динамичных изменений на территориях, включаемых в состав Российской империи. Всего за сто лет её территория выросла в несколько раз. Соответствующими темпами происходили и социокультурные изменения, в том числе – формирование городской культуры.

В XX в., со сменой политического и экономического строя, осталось неизменным курс нового государства – СССР – на строительство "государственных" городов для укрепления государственной мощи. Они возводились, в основном, на Урале и в Сибири, на Дальнем востоке и Севере в кратчайшие сроки, в сложных климатических условиях, порою ценной в тысячи человеческих жизней, но цель была та же, что и прежде: милитаризация, добыча полезных ископаемых,

развитие экономики. Вот основные: Апатиты, Братск, Волгодонск, Воркута, Дубна, Железногорск, Комсомольск-на-Амуре, Курчатов, Магнитогорск, Мончегорск, Набережные Челны, Нижневартовск, Нижнекамск, Норильск, Полярный, Пушино, Северодвинск, Темиртау, Тольятти, Усть-Илимск, Целиноград...

В декабре 1961 г. Верховный совет СССР утвердил Основы гражданского законодательства СССР и союзных республик, в которых подчёркивалось, что советское государство является собственником всего государственного имущества. В советский период в руках государства было сосредоточено около 90 процентов основных производственных фондов страны. Однако ни монополия на собственность, ни урбанизация страны не спасла государство – чиновничий аппарат оказался неспособным шагнуть в ногу с научно-технической революцией, на исходе XX в. СССР был ликвидирован.

В государстве Украина, по состоянию на 1 января 2012 года, насчитывается 459 городов. Больше всего – в Донецкой (52), Львовской (44) и Луганской (37) областях. В них проживает около 70% населения. 37 % жителей страны (около 17 млн. чел.) проживает в 16 крупнейших городских агломерациях.

Вывод. Урбанизация – процесс естественный и необходимый в деле государственного строительства. Вместе с тем, государство, являясь производным культуры того общества, в котором оно возникло, есть всего лишь надстройка, которая претерпевает перманентные трансформации. Культура же есть экстерриториальное явление. Как общее выше частного, так культурная глобализация неизбежно вберёт в себя лучшие образцы национальных культур для обогащения ими многоликих культур мира.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/12185/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%9A%D0%98
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C3%EE%F1%F3%E4%E0%F0%F1%F2%E2%EE>
3. Алферова Г. Организация строительства городов в Русском государстве в XVI–XVII вв. / Г. Алферова // *Вопр. истории.* – 1977. – № 7. – С. 50–66.
Alferova G. Organizatsiya stroitelstva gorodov v ruskom gosudarstve v XVI-XVII vekah [Alferova G. Organization of building cities in the Russian state in the XVI-XVII centuries] // Voprosi istorii. – 1977. – #7. – s.50-66
4. Бущинский А. Заселение Сибири и быт ее первых насельников / А. Бущинский. – Харьков, 1889. – 345 с.
Buzinsky A. Zaselenie Sibiri i bit ee pervih naselnikov [Buzinsky A. Settlement Siberia and the life of its first inhabitants] / A. Buzinsky. – Kharkov, 1889. – 345 s.
5. Градостроительство Московского государства XVI–XVII вв. / под общ. ред. Н. Ф. Гуляницкого. – М.: Стройиздат, 1994. – 318 с.
Gradostroitelstvo Moskovskogo gosudarstva XVI-XVII vekov [City building of Moscow State XVI-XVII centuries. / Edited by N.F. Gulyanitsky] / pod obshey redaktsiy N.F.Gulyanitzkogo. – M.: Stroyizdat, 1994. – 318 s.
6. Гумилев Л. Экономические основы Киевской Руси [Эресурс] / Л. Гумилев – Режим доступа: <http://gumilevica.kulichki.net/VGV/vgv205.htm>. – Загл. с экрана.
7. Дживелегов А. К. Средневековые города в Западной Европе. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1902. – 248 с.
Dgivilegov A.K. Srednevekovie goroda v Zapadnoy Evrope [Dzhivelegov A.K. Medieval cities in Western Europe]. – St. Petersburg: Brockhaus-Efron, 1902. – 248 s.
8. Культурология: теория та история культуры. За ред. И. И. Тюрменко, О. Д. Горбула / Киев: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
Kulturologiya: teoriya that istoria culture. Za red. I. I. Tyurmenko, O.D. Gorbulya [Cultural Studies: Theory and History of Culture. Ed. I.I. Tyurmenko, O.D. Gorbulya] / Mumbai : Center navchalnoї literaturi, 2004. – 368 s.
9. Миллер Г. Ф. История Сибири. Т. I / Г. Ф. Миллер. – М.; Л., 1937. – 607 с.
Miler G.F. Istoria Sibiri. T.1 [Miller G.F. History of Siberia. Vol. I.] / – Moscow, Leningrad, 1937. – 607 s.
10. Милуков П. Н. Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформы Петра Великого / П. Н. Милуков. – СПб., 1905. – 700 с.
Milukov P. N. Gosudarctvennoe hojzajstvo Rossii v pervoy chetverti XVIII veka i reformi Petra Velikogo [Milukov P.N. State Russian economy in the first quarter of the XVIII century

and the reforms of Peter the Great] / St. Petersburg. 1905. – 700 s.

11. Неволлин К. Полное собрание сочинений. Т. 6 / К. Неволлин. – СПб., 1859. – 643 с.

Polnoe sobranie sochineniy. Tom 6. [Nevolin K. Complete Works. Vol. 6] / St. Petersburg, 1859. – 643 s.

12. Оглоблин Н. Источники чертежной книги Сибири Семена Ремезова / Н. Оглоблин // Библиограф. – 1891. – № 1. – С. 2–11.

Ogloblin N. Istochniki chertegnoy knigi Sibiri Semen Remezova [Ogloblin N. Sources drawing books Siberia Semen Remezov / N. Ogloblin // bibliographer. – 1891. – № 1. – P. 2-11.

13. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Дела Разрядного приказа, ф. 210.

Rossiyskiy gosudarstveniy arhiv drevnih aktov (RGADA). Dela Razrjadnogo prikaza, f.210 [Russian State Archive of Ancient Acts (RGADA). Cause of the discharge order, f. 210].

14. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Дела Сибирского приказа, ф. 214.

Rossiyskiy gosudarstveniy arhiv drevnih aktov (RGADA). Dela Razrjadnogo prikaza, f.214 [Russian State Archive of Ancient Acts (RGADA). Cases Siberian order, f. 214].

15. Семенов-Тянь-Шанский В. Город и деревня в Европейской России : очерк экономической географии с 16 картами и картограммами / В. Семенов-Тянь-Шанский // Записки Имп. рус. геогр. о-ва. – СПб., 1910. – Т. 10, вып. 2. – 110 с.

Gorod i derevnja v Evropeyskoy Rossii: ocherk ekonomicheskoy geografii s 16 kartami i kartogramami [Semenov-Tyan-Shan V. Town and Village in European Russia : A Study of Economic Geography with 16 cards and Cartogram] / Zapiski imperatorskogo russkogo geogr. ob-va. – St. Petersburg, 1910. – Tom 10, vipusk 2. – 110 s.

Machulin L.I. Urban culture and the state in an era of cultural globalization

Abstract. Construction of cities is a continuous process and in each state reflects the level of general culture. Through the urban culture of the state implements its constitutive goals, including - contributes to the development of the culture itself . The globalization of culture in the post-industrial society is questioned interconnection and interdependence of the state and the urban culture, which acquires the characteristics of extraterritoriality .

Keywords: urban culture, state, city, nation-building, cultural globalization, urbanization.

CONTENT

PHILOSOPHY	7
<i>Harutyunyan N.K., Mardoyan R.A.</i> Methodological approaches to the analysis of the system of pedagogical values	7
<i>Belichenko O., Lisenko N.</i> Interaction of fictional and philosophical in the literary consciousness throughout XX–XXI	11
<i>Golozubov O.</i> Theology and Philosophical Anthropology: experience of inter-action in the postsecular epoch	15
<i>Dolskaya O.A.</i> New discourse of technic as a precondition for the formation of the third intellectual revolution	20
<i>Zavhorodko L.V.</i> Educational dimensions of the philosophy of geography	24
<i>Litvinenko T.A.</i> The Prospects of Private Higher Education Development in the Context of Bologna Procedure in Ukraine.....	29
<i>Romanov A.V.</i> To the problem of the originality of Russian philosophy.....	31
<i>Chesnova Ye.N., Yakimova Ye.G.</i> The issue of faith and eschatological mood in world outlook and spiritual quest modernity	35
HISTORY.....	39
<i>Shevchenko O.K.</i> Yalta-45: Ukrainian science historiographic realia in globalization and universalism era	39
<i>Gichka A.I.</i> The state of health services for the rural population in 1943–1945.....	42
<i>Yermakova I.A.</i> Religious and morality of Old Believers' views (on the materials of Kherson's province)	46
<i>Zolotar L.</i> Carrier trade in cities Tauride province in the second half of the nineteenth century.....	50
<i>Isakova I.A.</i> Contradiction in Carrying out the Policy of Ukrainization in Kuban in 1920s – early 1930s.	53
<i>Kasyan A.I.</i> Customary-law aspects of the volost officials activity in the Naddnipyryanshchyna provinces (the second part of XIX century).....	57
<i>Korolevska I.</i> The inter familial relations in the South Ukraine in the second half of the XIX century: gender aspect	62
<i>Novak A.V.</i> Experience of communication of Naddnipyryanshchina's intelligentsia with representatives of scientific opinion of Galychina M. Buchinskim and M. Pavlykom.....	65
<i>Pasichna Y.G.</i> A. Chayanov's views on solving agricultural problems by Provisional Government	69
<i>Shvab A.</i> Regional peculiarities of the national structure of the Polish interwar population	72
<i>Shved O. V.</i> Military-political integration of Scandinavian countries in European context in 1948-1949	78
ECONOMICS.....	84
<i>Asyngier R.</i> Influence of reverse stock splits on share quotations on the Polish NewConnect market.....	84
<i>Babushko S.R.</i> Upgrading Hospitality Staff Skills through Training.....	90
<i>Domańska A., Zajkowski R.</i> Economic activity of persons over 50 in Poland and the aging of society	94
<i>Korzeniowska A.</i> The use of payment cards by students in Poland	99
<i>Misterec W.</i> Polish enterprises – innovators or followers of already existing technological solutions.....	104
<i>Yakymchuk A.</i> Innovative mechanisms of biodiversity's maintainance	110
<i>Andrushchenko I.H.</i> Immanent development of the processes of mergers and acquisitions in Ukraine	113
<i>Antoshkin V.K.</i> Evolution of forms of corruption and socio-economic security.....	116
<i>Boykova K.G.</i> Job Specification and Personal Specification – the Basis of the Qualitative Staff Recruitment.....	120
<i>Butenko O.I.</i> The problems of Ukrainian Banking System Liquidity	124
<i>Veselovska O.V.</i> Modeling of the main-lines characteristics of functioning and development of «Antonov» knowledge-based aircraft building system	128
<i>Vovk I.O.</i> Promotion methods of Plast literature on the publishing market	132

<i>Denysenko V.O.</i> Impact of municipal ownership at forming of middle class in transformational economy of Ukraine	137
<i>Jumabekova A.T., Alina G. B.</i> Regulation of monetary circulation: relevance, problems and development prospects	142
<i>Zabashanskiy M.M.</i> The role of program funding in the development of concession in Ukraine	147
<i>Kolodiychuk V.</i> Introducing a mechanism of futures trading Ukrainian grain on the world stock exchanges	151
<i>Kuznichenko V.M., Lapshyn V.I.</i> Application of criterion method of analytical stochastic procedure at the choice of performers of tender projects	154
<i>Marchuk O.I.</i> Methodological recommendations for diagnosis and analysis of clusters in economy of an old industrial region	158
<i>Runcheva N.V.</i> Simulation of the structure of corporate governance in enterprises of agriculture	161
<i>Silchenko I.A.</i> Economic and technological approaches of innovative activities of industrial enterprises in Ukraine	165
<i>Sysoiev O.V.</i> Background for the formation of the factoring institution in Ukraine	169
<i>Chehovskaya O.V., Sviridova S.S.</i> The strategy for the restructuring of enterprises in crisis situation	173
<i>Hirivsky R., Bryk G.</i> Formation of integrated holding companies in the post-crisis period of operation of Agrarian Policy of Ukraine	176
POLITICAL SCIENCE	181
<i>Podvirna N.</i> Specificity of authoritative decision-making in Ukraine	181
<i>Priymak O.</i> Conceptual Basis of Political Conjuncture	184
<i>Bessarab T.</i> Political and institutional principles of the functioning of the Common Market of the Southern Cone - MERCOSUR	186
<i>Garbadyn A.</i> Gilles Deleuze about the phenomenon of the stranger as a form of definition of possible worlds within political discourse	190
<i>Kupchenko A.</i> Construction models of rational action in the sphere of politics: a phenomenological analysis	194
<i>Orlov S.</i> Institutionalization of political life in Ukraine	198
<i>Paranyak P.</i> The roots of European traditions of tolerance	206
<i>Todosova G.I.</i> Mechanisms of co-operation of organs of state administration and civil company education in the conditions of modern democracy in Ukraine	210
<i>Khoma N.M., Myshkovska O.P.</i> Social responsibility of business as form of co-operation	214
SOCIAL COMMUNICATION	218
<i>Bilograts K.R.</i> Socio-political conditions establishment and functioning of the students press in Ukraine (second half of the XIX century – 1914)	218
<i>Drozdova E.V.</i> Features of entering into contracts are in point-of-sale industry of Ukraine	222
<i>Moroz V.Ya.</i> Religious communication as a multidimensional phenomenon in Christian journalism	227
<i>Sprinskyan V.G.</i> Consulting as factor of development of documentation menedzhmenta	231
<i>Shkurkina V.M.</i> Haldrastav as a way of encoding large amounts of information in a complex runic sign	234
CULTUROLOGY	239
<i>Machulin L.I.</i> Urban culture and the state in an era of cultural globalization	239

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ	7
<i>Арутюнян Н.К., Мардоян Р.А.</i> Методологические подходы при анализе системы педагогических ценностей	7
<i>Беличенко О.Л., Лысенко Н.В.</i> Взаимодействие художественного и философского в литературном сознании XX–XXI вв.	11
<i>Голозубов А.В.</i> Теология и философская антропология: опыт взаимодействия в постсекулярную эпоху	15
<i>Дольская О.А.</i> Новый дискурс техники как предпосылка формирования третьей интеллектуальной революции.	20
<i>Завгородько Л.В.</i> Образовательные измерения философии географии	24
<i>Литвиненко Т.А.</i> Перспективы развития частного высшего образования в свете Болонского процесса на Украине	29
<i>Романов А.В.</i> К вопросу о самобытности русской философии	31
<i>Чеснова Е.Н., Якимова Е.Г.</i> Проблематика веры и эсхатологических настроений в мировоззренческих и духовных поисках современности	35
ИСТОРИЯ	39
<i>Шевченко О.К.</i> Ялта-45: историографические реалии Украинской науки в эпоху глобализации и универсализма	39
<i>Гичка А.И.</i> Состояние медицинского обслуживания сельского населения Украины в 1943–1945 гг.	42
<i>Ермакова И.А.</i> Религиозные и нравственные взгляды старообрядцев (на материалах Херсонской губернии)	46
<i>Золотарь Л.Н.</i> Извозный промысел в городах Таврической губернии во второй половине XIX века	50
<i>Исакова И.А.</i> Противоречивость проведения политики украинизации на Кубани в 1920-х – начале 1930-х гг.	53
<i>Касьян А.И.</i> Традиционно-правовые аспекты деятельности волостных должностных лиц в российских губерниях Украины (вторая половина XIX в.)	57
<i>Королевская Ю.Ю.</i> Внутрисемейные отношения населения Южной Украины во второй половине XIX века: гендерный аспект	62
<i>Новак А.В.</i> Опыт коммуникации надднепрянской интеллигенции с репрезентантами галицкой научной мысли М. Бучинским и М. Павликом	65
<i>Пасична Ю.Г.</i> Взгляды А. Чайнова на решение аграрной проблемы при Временном правительстве	69
<i>Шваб А.</i> Региональные особенности национальной структуры населения межвоенной Польши	72
<i>Швед О.В.</i> Военно-политическая интеграция стран Скандинавии в европейском контексте в 1948-1949 гг.	78
ЭКОНОМИКА	84
<i>Асынгизр Р.</i> Влияние обратных сплитов на котировку акций на польском рынке NewConnect	84
<i>Бабушко С. Р.</i> Повышение навыков персонала индустрии гостеприимства через обучение	90
<i>Доманска А., Зайковски Р.</i> Экономическая активность людей в возрасте 50+ в Польше в перспективе стареющего общества	94
<i>Корженьовска А.</i> Использование платежных карточек студентами в Польше	99
<i>Мистерек В.</i> Польские предприятия – новаторы или последователи уже существующих технологических решений	104
<i>Якимчук А.</i> Инновационные механизмы сохранения биоразнообразия	110
<i>Андрущенко И.Г.</i> Имманентное развитие процессов слияния и поглощения в Украине	113
<i>Антошкин В.К.</i> Эволюция форм коррупции и социально-экономическая безопасность	116
<i>Бойкова К.Г.</i> Должностная инструкция и квалификационные требования – основа качественного профессионального подбора	120
<i>Бутенко А.И.</i> Проблемы ликвидности банковской системы в Украине	124
<i>Веселовская О.В.</i> Моделирование магистральных свойств функционирования и развития наукоемкой авиастроительной производственной системы «Антонов»	128
<i>Вовк И.О.</i> Методы продвижения пластовой литературы на книжном рынке	132

<i>Денисенко В.А.</i> Влияние муниципальной собственности на формирование среднего класса в трансформационной экономике Украины	137
<i>Джумабекова А.Т., Алина Г.Б.</i> Регулирование денежного обращения: актуальность, проблемы и перспективы развития.....	142
<i>Забайтанский М.Н.</i> Роль программно-целевого финансирования в развитии концессионной деятельности в Украине	147
<i>Колодийчук В.А.</i> Внедрение механизма фьючерсной торговли украинским зерном на мировых биржевых площадках	151
<i>Кузниченко В.М., Лапшин В.И.</i> Применение критериального метода аналитической стохастической процедуры при выборе исполнителей тендерных проектов	154
<i>Марчук О.И.</i> Методические рекомендации по выявлению и анализу кластеров в экономике региона	158
<i>Рунчева Н.В.</i> Моделирование структуры управления в корпоративных предприятиях сельского хозяйства	161
<i>Сильченко И.А.</i> Экономические и технологические ориентиры инновационной деятельности промышленных предприятий Украины	165
<i>Сысоев А.В.</i> Предпосылки формирования института факторинга в Украине.....	169
<i>Свиридова С.С., Чеховская О.В.</i> Стратегия реструктуризации предприятий в условиях кризисной ситуации.....	173
<i>Хирицкий Р.П., Брык Г.В.</i> Формирование интегрированных холдинговых структур в посткризисной период функционирования АПК Украины	176
ПОЛИТОЛОГИЯ	181
<i>Подвирна Н.С.</i> Специфика властных решений в Украине	181
<i>Приймак О.</i> Концептуальные основы политической конъюнктуры	184
<i>Бессараб Т.В.</i> Политико-институциональные принципы функционирования Общего рынка стран южного конуса – МЕРКОСУР	186
<i>Гарбадин А.С.</i> Жиль Делез о феномене чужого как форме определения возможного мира в пределах	190
<i>Купченко А.С.</i> Конструирование моделей рационального действия в сфере политики: феноменологический анализ	194
<i>Орлов С.Ф.</i> Институализация политической жизни в Украине.....	198
<i>Параняк П.Р.</i> Корни европейских традиций толерантности	206
<i>Тодосова Г.И.</i> Механизмы взаимодействия органов государственного управления образованием и гражданского общества в условиях современной демократии в Украине.....	210
<i>Хома Н.М., Мишковська О.П.</i> Социальная ответственность бизнеса как форма взаимодействия.....	214
СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ	218
<i>Билограць Х.Р.</i> Общественно-политические условия создания та функционирования студенческой прессы в Украине (вторая половина XIX ст. – 1914 р.).....	218
<i>Дроздова Е. В.</i> Особенности составления договоров в торговой отрасли Украины	222
<i>Мороз В.Я.</i> Религиозная коммуникация как многоаспектный феномен в христианской публицистике.....	227
<i>Спринсян В.Г.</i> Консалтинг как фактор развития документационного менеджмента	231
<i>Шкуркина В.М.</i> Гальдрастав как способ кодирования больших объемов информации в сложный рунический знак	234
CULTUROLOGY	239
<i>Мачулин Л.И.</i> Городская культура и государство в эпоху культурной глобализации	239

